

Руслан Қапба

ПЛАТОН БЕБИА

ИПСТАЗААРЕИ ИРФИАМТАҚӘИ

Аәбтәи ашәкәы

Акәа
Ақхәынтшәкәтыжырта
2016

УДК 82 - 39
ББК 84(5А6х) 6-44
Қ 20

Қапба, Р. Хә.

Қ 20 Платон Бебиа : иңстазаареи ирғиамтақәеи. Ағбатәи ашәкәы /
Руслан Қапба. – Ақәа : Аңхәынтшәкәтыжыырта, 2016. – 400 д.

**УДК 82 - 39
ББК 84(5А6х) 6-44**

© Қапба, Р. Хә., 2016
© Аңхәынтшәкәтыжыырта, 2016

ПЛАТОН БЕБИА ИПОЕЗИАЗ ЗЕИПШ ЗГӘАҘАҚӘАК

Платон Бебиа аңсуа поезиа аҗаацәара ду аҗы ихатә хаҗра иманы дыш-рылагылоу, имәхак цкар рацәала ишытбаау аңхьащцәа ирдыруеиҗьтәи, ииаша лабҗабаны ирбоиҗьтәи уажәшьта акыр жәашықәсақәа цуеит. Абри алитературатә факт уаҗы дызмеиҗьо акы шакәу рхәоит абранза уи ипоезиатә рҗеиамтақәа рзы икастцаз атцаарақәеи, ахәшьарақәеи, алкаақәеи. Ишаабо еицш, Платон Бебиа ипоезиа гәашьамхыс иатцоуп, цсыс иахоуп иҗәлар гәакьа рыцстазаареи, ржәйтәи-рҗәтәи, нас уи иацу имариам, аҗыбазыба згым апроbleмақәеи.

Апоет, аҗазацәа зеггы реицш, ибзиазаны идыруеит аҗәеинраала аса-хьаркра амацараггы шазымхо, ишазгәылнамыршәо, уи ихымцадатәны ишаҗаху ахшыҗцара цдауыла змоу атцакгы. Баша иҗуамызт аурыс критик ду абарт реицш иҗаз аҗәақәаггы: «...Где жизнь, там и поэзия, а следовательно, и содержание для поэзии. Только содержание может быть истинным мерилем всякого поэта, и гениального, и просто даровитого... Гладкий и звучный стих, вне содержания, обнаруживает только способность к форма поэтической: в отношении к истинной поэзии он то же самое, что риторика в отношении к истинному красноречию. Чтоб стих был поэтический, не только мало гладкости и звучности, но недостаточно и одного чувства: нужна мысль, которая и составляет истинное содержание всякой поэзии. Эта мысль дает себя чувствовать в поэзии как известный взгляд на известную сторону жизни, как начало (principe), которым вдохновляются и живут творения поэта»¹.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ипоезиа шамахазақ акәымзар, аңхьащ дзырхәыцуа ицару ахшыҗцак азҗлымхара дуазиуеит, ицеггы уазааигәаны иухәозар, иажәа сахьарк иацнанагартә иагәылцчаауа иҗкалартә еицш. Убас шакәуггы, уи идыруеит сахьатәҗыралә ацәахәақәа ацстазаара рыҗара, рҗычара апоезиатә дунеиаҗ иатцанакуа шшьардоу, ишхадароу.

Хәарас иаҗахузеи, абригь – хыхь исхәаз ахшыҗцара – Платон Бебиа ипоезиа ачыдарақәа ируакуп. Иацахцар халшоит даҗеакгы. Дарбан шәкәыҗцзаалакгы амагиатә мчы змоу анашанак иаҗызоу арҗеиаратә фантазиа адунеи далыхәдаамзароуп, уи иаргҗажәҗаны ирывагылазароуп ацсабара инаҗаз ибаҗхатәреи, ицарадырреи, ицстазааратә цышәеи. «...Надобно уметь явления действительности провести через свою фантазию, дать им новую жизнь»² хәа В. Г. Белински зынгы иҳәахьан.

¹ В. Г. Белинский. Избранные статьи, М., 1960. С. 170.

² Иара уа. Ад. 170.

Платон Бебиа ипоезиатэ дуней беиоуп, насггы еибаркуп иаку системак кэзцо, еиуеипшым асахьакэа ызыхуа ашыгакэеи, ашытыбжы хаакэеи, угэатдан инеиуа амелодиа ссиркэеи рыла. Уи исахьафыратэ системафы иалкаау атып ныркылоит иханатэ аахыс зеггы зымчу, хашэкэыффы ду Алыкьса Гогэуа ишихээз еипш, иара ахаткы ажэа хатыр акэтара, амаршэа акра, пшыганк рыла блацарыла ахэацшра даеакала иухэозар, асиужет ахтыс, амацэар, ацсабара ацэыртцра, ухэа аифырцшратэ методла – метафоратэла – азнеира, ахафеагара, ацсы ахатцаны арцэажэара. Абарткэа зеггы афымта ихэычы-иду исахьаркны икэзцо, адуней ишаны икэызцо ацсабара инатэз ибафхатэра цэафас, цыдарас иамоуп Платон Бебиа ипоезиа.

Афада исхээз ахшыфэцаракэа зыртцабыргуа фырцштэкэак, факткэак аазгар акэхойт. Цабыргуп, урт рахытэ аранза апоет ипоезиатэ рфеамтэкэа санрыхцэажэоз иазгэастэз, иалыскааз, сызвымскэаз мацзам, ацхьаф ибартэ икоуп. Аха зеггы акоуп, сгэанала ипоезиазы зейцш згэатакэак алацш рыхгара, ицеггы иааигэаны ргэылацшра ахэтаны исыцхьазойт урт рфы иупыло гха-цхакэакгы аганахь инмыжкэа.

Арфеафы ибызшэа иабцъар хада ауп. Уи хытцхыртас иамоуп хара иаахакэыршаны икоу ацсабара. Уи ацсымчхара атэы зхэо абар аурыс шэкэыффы ду К. Г. Паустовски иифуа: «Я уверен, что для полного овладения русским языком, для того, чтобы не потерять чувство этого языка, нужно не только постоянное общение с простыми русскими людьми, но еще и общение с пажитями и лесами, водами, старыми ивами, с пересвистом птиц и с каждым цветком, что кивает головой из-под куста лещины»¹.

Арака ашэкэыффы дызлацэажэо, конкретла зызбахэ имоу ихатэы бызшэа ауп. Аха уи егырт амилац рбызшэакэа рыла ифуа ашэкэыффыцэагы ирытцанакуеит, ирзырханы иухэар ауеит, убриакара атцакы амехак тбаауп азын. Ацсуа шэкэыффы иакэзар уи Ацсны цшза ацсабара ссир ауп ибызшэа иатцоу амелодиа хаачкэакэараза игэатцанза иназго, дзыршэахэоу, еиуеипшым ашыгакэа рыла еиуеипшым асахьа хазынакэа «изтызхуа». Егырт ацсуа шэкыффыцэа зегь реипш, Платон Бебиа ирфеиарафы имфашьо иубойт Ацсны ацсабара инатэз аеафара, уи изгэакыоу, иааикэыршаны икоу, иахьей-уахеи цыхэаццэарада иныруа ацсабара абзиабара ицсыхэшаха ицэа-ижыы иалартцойт, дхараркуеит, доухала ддырбеиойт, имилац гэадура дырфыхойт, ацстазаараф ихы-игэы алаканы дкарцойт.

Уажэшыта ажэа рахтап афырцштэкэа. Зны хрыхэацшып Ацсны ацсабара цшза Платон Бебиа ипоезиатэ рфеамтэкэа рфы исахьаркны метафортэ

¹ К. Паустовский. Золотая роза. М.: Советский писатель, 1956. С. 85.

формала ишаарпшу: «Амра гылоит абахэ иавтцны, иакъоит аразын, ахьы», «шэышыкэсала, икэсны итала, арѡашкэа зѣачеѡ цэкэырпала, Ерцахэ, итэхэхэѡу пта кэашла, Ерцахэ адгьыл иакэлоу ашла», «Апдын пшза ушэты-какачуа, адэеиужь кэтцауа, уфѡы хаала зегьы ыртхацъуа уааиуеит угэыкуа»; «Ажэѡан саркыѡушэа икеикеиуеит, амра ахышэхэхэхэа ашоит. Амшын цэкэырпакэа неифеиуеит, нас ахыкэхэѣ ихэхашоит»; «Аптакэа еилысын, ажэѡан хэашыит. Атцыкэхэа ихысын, ашоурагь ашыит. Аптакэа жэылеит, уахагь импшит. Аптакэа иршэылеит, аѡаргьы кашит»; «Амшын цэкэырпоит, ианасуа апша. Амшын ѣырбоит, ацыпхь хэаша»; «Ашьхакэа зны апта рхарпоуп, ашьхакэа рзы апта – хтырпоуп. Ёазных урт рыжэѡан цыккоуп, рыжэѡакэа еснагь итыккоуп, рыжэѡакэа цыацъоуп, ирххоуп, ауарбакэа кыуагьы ирхоуп. Ашьхакэа рзамѡа тыѣѣоуп, арѡашкэа пхеибатца ирѣоуп...»; «Аптакэа гылоуп икыуа, урт зегь хыбуп сыла. Апсабараз игэынкыуа, игылоуп еишьхынпсыла»; «Ажэѡан зыжь иатцэа аназараѣ, амра ѣыцэаан аѣазеит. Ари сзырбаз хэа, алашьцара зегьынцъара аѣахьнагзеит. Уи рапхъаза ашьхакэа иршэылеит, ацыр уапакэа рышэтца. Бж-шьхак рнаѡс апша жэылеит, апшахкэхэа илышьтызшэа: «Шэца!» «Иахьа амшын аапсазаап гэгэала, итэхан ицэан уи уажэы. Агэеиужьра ду ихыхэхэала, пшьаала исуан апшашэышэы»; «Ашьха ду цыѣ-цыѡуа игылан, ажэѡангьы хыла итнапссон. Игылеит адгьыл амчра нкылан, арѡашкэа аѣахэхаша ицон; «Ашьхакэа амамеикэара рхажьын, иахазамызт акгьы апсы. Амшын-гьы азмах еипш итэжьын, гэы азтэзамызт – иара изы»; «Пта хэычык плауа иаахылан, шьхатэыла зегь аалашьцеит»; «Амра гэыргыатцэа ахэы ихытцуеит, зегьы ашэхэхэхэа рызшо. Арѡаш ахэхэхэа ирыкэхысуеит, адаул иасуеит иахьтэѣѡ»; «Атыхтынчуп. Амза гылан, абырлаш псакыѡ, икачцоит. Жэгараа, рѡызцэхэхэак рыдкылан, уи иацлабуа икэалыкэхэаццоит»; ухэа убас итегьы иааугаша аѣырпштэхэа рацэазоуп, аха иаахгазгьы азхоит, шахатра руеит хзыхцэхэаѡ апоет апсабара асахьа ахьтихуа зака кэазарыла ихы иаирхэѡ апоетикатэ мыругакэа. Уака иаабоит ажэхэхэак, мамзаргьы ацэхэхэхэа рыла апоет поезиатэ хэѣсахьала ишааирпшуа апсабара иамоу апшзареи ацэыртцракэеи. Апсы рхатцоуп зыкэхэхэа сыла ихыбу ашьхакэа, урт ирытцахэа илеиуа арѡашкэа, птала италахэѡу ахракэа, ижэылауа апша хага, уахынла амза абырлаш зыпсакыѡ, игэыргыатцэа амра ахэы ихытцуа, иаапсаз амшын ухэа иреипшкэхэа апоезиатэ хэѣсахьакэа досу ахьгылоу ртыпкэеи иаадырпшуа ахшыѡзцаракэеи рѣы метафортэ бызшэала идырцэхэхэаѡ аѡымта (иажэеинраалаз, ипоемаз), асахьаркыратэ цэа хаа акэнышьшы икарцоит ахтыс, амаѣар, ацэыртцра зегьы апсабараѣ икыѡ, икэлоу ацэыртцракэа атцабыргхата абла итапшны, апсы ахьтоу, агэы ахье-исуа анапы акэхны.

Ари,жәәхәарада, апоет икәҗиарақәа лабҗаба ибылгыны ақһаф изыр-бо иреалтәу фактуп. Аха арақагы иаагылазом Платон Бебиа ипоезиатә цсымчхара иамоу алшарақәа. Аҗада иаагаз аҗырпштәқәа аҗсабара аҗшзареи уи аҗәырцтрақәеи ирыдхәалоу, урт поезиатә хәҗсахьала иаазырпшуа аҗырпштәқәа роуп. Дара уртҗгы, ақһаф ишубо еицш, ус ана-ара хналас-җаласны иалахкааз, иаагаз аҗырпштәқәа роуп, насҗы еиха иказшьарбагоуп хәа иахәқһааз. Егырахь, Платон Бебиа ипоезиатә рҗиамтәқәа рҗы апоетикатә мыругақәа (аепитет, аметафорақәа, асимволқәа, аллегориақәа, аллитерациақәа, ассонансқәа, афоризмқәа, агиперболақәа, аинтонациақәа, арефренқәа, асарказмқәа) җазарыла досу иахьыртыпу аҗы ихы иаирхәоит. Убарт ирыбзоураны иҗаитцо апоезиатә хәҗсахьақәа гәылтәауеит, иааирпшырц ииҗаху ахшыҗзцара еилых-ха игәылдыршәоит, насҗы апоезиатә цәахаа аҗәнышьшы иҗартцоит имыцхәу аҗәак иадамхарҗы иркәыблааны, рымҗын инамгақәа, ишырхәо еицш абыртцкал икылхны. Абас ицстазааратәу, апоезиазы ақәхап А. С. Пушкин иажәақәагы зызку: «Век может идти себе вперед, науки, философия и гражданственность могут усовершенствоваться и измениться, – но поэзия останется на одном месте. Цель ее одна, средства те же» ¹.

Ааи, апоезиа иашатәҗы ахаҗра еицакзом, аамҗеикәшара иазылагом, ишхьыршәыгәу иаанхоит ауаҗы идоухатә цстазаараҗы.

Ақһаф, уажәшҗа иаахҗап имыррацәакәа җырпштәқәак хыхь иаххәаз ахшыҗзцара артцабыргразы.

«Уаха налымшо амцәышә леиуеит, иқьуаз амахәгы аҗсы аҗеит»; «Ам-рагы ашамшамра адәқәа қәнатцеит»; «Ахахә ссақәа еилыхуа, ипхьахәхәа, еихәлаччо илеиуеит азыхь»; «Ихыцхьыцхьны абаҗқәа ацәа иҗацсоит ад-җыл, еилаҗеҗь-еилахынхәуа алҗа хантоит»; «Ибылҗон, игәрымуан игәаан, ишәахссаха изызо еилаҗәон»; «Аҗсуа цацха иадҗеҗьыло, аҗша напыршьышьуеит. Знык ашә аимҗара абаҗышьар, ламлашьшә иҗнашуеит»; «Дызлаарыхуаз инапқәа аҗьцәеицш еиҗәыццан»; «Амшын цәқәырпақәа ааидыххыла, ижәыланы убас икшоит. Урт ақәара иахьа-суа хыла, изыхнымхәкәа ихәашоит»; «Аҗқәа гылоуп рыжәахырқәа еилышьны, ихоура-хоуран, хыла аҗәҗан црыцсоит»; «Иауеит, иауеит ахәалыхәа асы, ашәыб рықәҗьуп атлақәа ирхьыссы... Азын хҗааит уа иҗыртла амаҗа».

Арақа иалызҗааз апоезиатә цәахәа хьыршәыгәқәа згәылоу аҗеинраалақәа апоет заатәи, даҗеакала иухәозар, җазак иахәсабала инаҗзаны дшәаанза, дназа-аазан дшьақәгылаанза иаҗитцаз ауп. Аха дара

¹ Ацитата аагоуп: И. Янская, В. Кардин рышәҗы «Пределы достоверности» аҗнытә. М., 1981. С. 335.

уртгы аҗхыа имҗашыо идырбоит апоет ихӗарц иитӗху исӗхӗаркны аарпшра кӗимӗтла ишилшоз, дызфыз аус дшамараз. Уи ускангы ика-лам зыкӗку ажӗала итихуаз иарбанзаалакгы дагӗылапшны ибоит, гӗыла, цсыла иныруеит избанзар, ишытихуа атема, шыха нхытц иауҗаху, ибзианы иидыруа, хӗтала ихтынхыаахыоу роуп, даҗеакала иухӗозар, иааикӗыршаны иҗоу аҗстазаара инаҗаз, ибла иабаз, иахаз аматериал цӗтцгӗыс иаиоу-ит, уасхырс иазышыҗалт заатӗи ипоезиа, насгы аҗхыа агӗра инаргеит Платон Бебиа ирҗиаратӗ мӗа хара ишцо, аҗсуа литератураҗы ахӗатӗи раҗӗаны ишимоу, аҗраггы зейггыҗкам ала ишилшо.

Иацахцӗп агӗылҗаа апоет инаршӗ зырхио иҗӗымтӗ данҗагыла иапццӗаз ипоезиатӗ рҗиамҗӗӗа рхӗтабзиара хӗразкуа амеҗафортӗ система иатӗу аҗырпштӗӗӗа: «Адгыл иалнадоушӗа аҗыруа, ажӗан кӗаза ду цӗагӗа, Инеиуеит ажӗаҗӗа цырцыруа, алареипш иаархо аҗӗагӗа». Ажӗан иалоу ахаирплан азы ари еиггыны ахӗара уадаҗуп. «Игылан аҗлаҗӗа лахӗны»; Ахыҗа ыҗан, иҗаауан имхӗеит, аха ахыҗа бааҗсы шыҗаз, ишыҗӗгӗаз апоет цӗахӗак «игылан аҗлаҗӗа лахӗны» ала иааирпшит.

Абар заҗ цхы ссиру апоет зсахыа тихуа:

Аҗых ыҗӗиан аҗсы ашыон,
Аҗых агӗы каршӗын.
Амза гылан уа иҗаҗшыон,
Ажӗан акӗа иҗаршӗын.

«Ахра еишыыл ду уи агӗылҗит, аҗстазаарагӗ ахы акит. Абна еинчыл ду уи агӗылсны, нас амшын ахы иҗцакит». Ашыха зыхы аира, нас амшын ахы ишыццакуа атӗи акӗзарггы, заҗа игӗылыршӗаны ихӗоузеи, иухамыштуа асахыа тыхузеи! Аҗазара ухӗеит хӗа!» «Анаатӗ асуан, асыҗӗхӗа аҗуан, аҗша жӗылауан хаха»; «Цх алымхӗ абжыы цӗгӗа җасит, иаргӗ шӗазызан иаазырҗит»; «Амҗӗыжӗа ласҗӗа цырцыруа, ажӗтыс тыхӗа бжыкатӗа, ааҗын шӗтышраха ичырцыруа, ихандеиуан игӗырҗӗатӗа»; «Ибҗеибарлаҗӗӗауа абна җыхоит, ашыҗы иахыыршоуп ахызы»; «Иахы-гылоу ашыхаҗӗа шлап, илабжышо зымҗа иҗшлап»; «Ажӗан цҗыан убас еҗӗала, ссиршӗаҗӗак иҗӗалкӗаҗыон. Адгыл аҗгыы хкы раҗӗала аетҗаҗӗа аҗх дыршон»; «Ешыра, схыртҗӗатҗӗа, Ешыра, ура Аҗсны азын умзаҗоуп... Ахымцаҗӗа еишыҗалоит иҗҗӗацны, ишнеиуа уҗӗа иҗаҗсоит»; «Амш бзи-аз сузыпшуеит, уеипш збахыадаз, сылабжышҗӗа азазеипш иухыыршоуп»; «Аибашыра мыҗда насҗоит, иаасҗоит, абҗар псҗӗахаҗӗа еиҗлабны иҗыҗыҗоит»; «Аҗх еиҗӗара аҗсы ахыҗит. Амра шеишеиггы ахыы ихыҗит, анаҗӗ хӗазамазо ихыҗит, нас иагыҗеит уи еитыхӗхӗа»; «Адгыл иҗиуан – ауаа аанагон. Хӗабнара хнашыаауан, хзыхы җабон, цыра анышӗ еиҗӗон,

цъара иѳабгон... Урт ахъабоз Ерцахъ цъабон»; «Ерцахъ зышза иахазаа-ит ахтырѳа, акалт аѳны иччозааит ацъкъырѳа»; «Аѳсадгъыл агъыбылра гъгъахоит есаaira, уи наѳънатъгъы атых лашъ аршон»; «Камбашъ аачшъа игъагъаит, уажъы амшгъы атыхгъы. Арѳашжъыла гъырѳкъѳаит, иагъ-хысуеит атыхъхъа»; «Аѳша, хгъыгъра ацъашыи умырцъан уаѳатъхъан! Амра, ахъы ухыѳ шыжъы, ашъеикъара хъкъхъан!..»; «Ацъкъырѳакъа акалт иантъалоит, рбырлаш хъѳыцкъа еилыѳъѳоит...»; «Адгъыл зышон, еикъыжжъан, ихъаѳиуан амхкъа. Ус, идыдит, атра ѳжъан, ахаѳахъа илеит акъа... Аѳсабараз акъа ауан, анхацъа рзыхъан – ахыи».

Алада иаазго аѳырѳштъкъа апоемакъа рѳкнытъ ауѳ: «Хътакъажъ днахыкъласуа иѳылѳкон амѳы»; «Анаатъ еилахынхъауа, иатѳан аѳша. Акъа леиуан ахырхъа, иѳон ахаѳа»; «Мраѳашъара ашъаѳшь аѳыцъо, ихъалеит ашьшьыхъа илеихашъы, аѳсабара аѳымѳтра ахыѳцъо, иѳъырсысуан уа уажъы»; «...Амхырѳа лѳаѳхъа илацъкъауан», «Лыблакъа хылѳон касыла – амѳа аѳамѳъоуз лхы-лѳы»; «Аѳсаса настха ихырѳасиуеит, иналаршъ ѳмакъаак жъхъаит»; «Згъы аартны ауаа ирѳылаз уаѳа, ашъѳыж-ѳыжуа игон абжъы»; «Иахъалахъаз аихаѳсыхъа уа ѳлак алабжыш ѳѳѳры иѳон»; «Дыр-гъежъ неиуан амѳа шыѳыхны, иѳыууа абнара ѳлашъы»; «Алашара жъыло идъыкълон, алашьѳара ѳханатѳоит»; «Аѳѳа хъанѳакъа ашьха ихыѳѳын, ибылгъо ишѳоз игъынкъуа, иаатѳыр-ѳыр маѳъысны ихысын, аѳы ыѳаѳѳеит илакъуа»; «Ажъѳан саркъа нахъхыи атыхъа ихъанто иатѳахъаит ашъшыи»; «Амза кыѳхалт ажъѳан ашѳа, иѳшшъыѳдан абла ѳауеит»; «Иаанкылауа алашьѳара амѳа, амѳабз ахара илашон. Ажъѳан ѳыршъаа ихчылоз, алѳа аѳша атъахынхъауа иашон»; «Ашьха баагъаракъа Аѳъа иуѳыкъыршоуп, амшын цъкъырѳакъа Аѳъа иуѳыкъыѳѳоуп, зынгъы-ѳхынгъы ахъра узызуа мрашъахъоуп. Абжъы иухылѳѳа гагъы-шьхагъы ирашъахъоуп»; «Икыѳѳѳа иаируеит ахъынѳъахъа, рыѳтра ѳжъаны илаишьѳеит азкъа»; «Маѳ, ѳагыларахъакгъы ѳартѳеит, аха ирызѳѳамамыз рыгъкъа ѳеит»; «Ачархъара – ааи, абра иѳалеит, изѳѳѳахыиз ахъѳхъыжъ ѳыѳлеит»; «Амра нзаалон еипшха шыѳа мѳылк, ахымш рзын урт зхыѳѳит ѳѳамѳыл»; «Ахъыѳра зыркъикъѳан аѳыѳхъ ѳсаѳъон»; «Гъыжък аидара аламыс сѳѳан, аѳѳѳаараагъ сыгъара аган. Сахъаанагаз сара сѳѳан, ахъышѳара нсыжъырѳу, нан?!» ухъа убас заѳа ааугарызеи. Ных, иазхъархап аѳырѳштъкъа раагара.

Зегъы рзын еилкаауп, абаѳхатъара аѳсымчхара иага игъгъазаргъы апоезиатъ рѳеиамѳакъа раѳѳара ишымариам, ишуаѳаѳу. Уи иатъаху атриѳуткъа раѳъоуп, иахъхъап ажъа ашъара, азара, акапанра, абыртѳкал акылхъра, аѳшаара, ирхъахъоу иахъынзасалшо аѳаѳъыхъчара, ашьѳра-къымлара, аѳыц ахъара. Урткъа зегъы еилымшъо, еиѳнарго амазаара апоет ихатъ хъѳра шыакъдыргъгъаит, даѳазъы итъы иаламѳашъо иѳартѳоит.

Ус иалаҕоу апоет изын уи насып дууп. В. Г. Белински баша иауиҕаах афоризмк еипш иаанхаз абарт аҕааҕаҕы: «Поэт – высокое и святое слово; в нем заключается неумирающая слава!»¹

Ари имцэаҕэзо ахшыџцара иахьатэи апоетгыи ҕаҕһаҕа игылогыи ианахэо рацэоуп, инапы злеикыз арҕиара аус аҕы аҕаҕһыкэра ду шаҕаху иныруа дҕарттоит, уимоу, ибаџхатэра аџазара хьысҕазар, илаҕэызар ихы дазнархэыцуеит дааннакылоит. Платон Бебиа иакэзар апоетцэа иашаҕҕаҕа рҕаацэара ду датэуп. Ус шакэу аџада сзыхцэаҕэз (сызхымцэаҕаҕэзгыи убрахь инарылатаны) ипоезиатэ рҕиамҕаҕа идьртцабыргуеит. ари насыпуп, жэахэарада, апоет изы мацара акэымкэа, аҕсуа сахьаркыратэ литературазгыи. Аха абри ахшыџцак шцабыргхаҕоугыи, зны-зынла иуҕылоит ирацэамзаргыи Платон Бебиа ипоезиатэ рҕиамҕаҕа (еихарак заатэи ирҕиаратэ период иатцанакуа) рҕы иҕегыи игэылыршэаны, иҕегыи апоезиатэ шыаҕха рыланы иҕандаз, исахьаркындаз хэа ззухэаша тыпкэак, цэахэаҕэак, куплеткэак, иара убас рацэак хахара злам жэеинраалаҕаҕаҕыи убоит атэым бжыи рханы, мамзаргыи ихаҕа уаанза ииҕаахьоу ахшыџцараҕаҕа ицэырҕа-цэырасуа иахьааҕшуа. Насыпны, урт рацэам, насгыи апоет инапҕазара аџазара рзыларҕэуам, уи аганахьала мыч дук рыманы иҕам. Аха зегыи аҕоуп ималырҕэоуп, ажэа сахьарк иаабуам, иаҕырхаҕоуп. Ус анакэха, иаагап цстазаарала ирцабыргу Платон Бебиа ипоезиатэ џымҕаҕа ирыцэтэымуп хэа хҕэи иззаанаҕо ҕырпштэҕаҕа: Ажэеинраала «Леонти Лабахэуа» аҕы ҕаҕһаҕа: «Умцабзын, уеиҕамсын, уҕҕан, уцарын». Арт аџцэахэак акгыи узрызхэом, ибзиоуп, аха анаџстэи ацэахэа «поезиала умцарсын» хэа уи иацнеиуа (арифмазы ишаанагаз џашьом) рацэак иара иатэым, избанзар, апоет поезиала дхыхэхэо дтэызар ауеит, амала поезиала умцарсын хэа акэымкэа. Ажэеинраала «Ааҕын цшза, ушэҕы-какачуа» аҕынгыи иахырҕацэаны ихэоуп атдыхэтэантэи аџ-цэахэак: «Сара сгэатца шэтуп сааизар, ишцасзууеи, ихэа?! (Ааҕын ауп дызҕу.) Сгэанала, ауаџы игэатца шэтны дааизар калашьас иамоузеи? Цабыргуп, дҕэоуп, дычкэыноуп, ас зхэо алирикатэ ҕырхатца. Анцэа ихэааит еснаҕь уи игэатца шэтны дыҕазарц, аха, ус акалара удаџуп.

Зны-зынла Платон Бебиа апоезиатэ аканонкэа амыцхэ «рхэатэи анхейто» ыҕоуп, даҕеакала иухэозар, ацэахэаҕаҕа рцыраҕаҕа еихьыр-еи-вырны, илҕэыгэ-мылҕэыгэны (ус иҕоу ацэахэаҕаҕа апоезиа бзиа иабазом) иҕамларц азын аҕааҕаҕа инагзаны ианимџуа ыҕоуп, (Ас кэзцало Платон Бебиа ихала иакэзам...) ускан ажэа атцакы аилкаара удаџхоит, иаххэап, кэзарыла иҕацоу, ажэамаана кьаҕҕаҕа ирылубаауеит абас еипш: «Ажэ-маҕ

¹ В. Г. Белинский. Избранные статьи. М.; Детгиз, 1960. С. 142.

азынра ахнагеит, аха аапынра иааз иагеит». (Ахыцкэа иртакны иаххэап, азынра иангытыс, ианахнага, аапынра итамхар амуа изыкалеи? Уигы ажэинраалаз иминусуп.) Арака хаззыразым хгэы иамышэаз ажэа «мак» ауп. Сара иахынзаздыруа ус ажэа ыказам, ажэ иага иадухэаларгы. Автор ацырақэеи аритми рзы икаитцеит ххэартэ еицш акгы аабом, «ажэмака» хэа ифыргы ацэахэакэа «рытра» итыцуамызт, ажэинраала ашэага-азага еиларгомызт.

...Абас Ацсны цшзак гээзырхаган, акэа итаршэуп ха х-Москва». Ацсны цшза хэа иказтгы еигьзар каларын, избанзар, асуффикс «к» мацк иарблакьоит ацэахэа ацакы. «Ашьахэа амамеикэа рхажьын» амамеикэара акэхап, насгы ирхажьын» аткыс ирхатэан хэа икатцазтгы», сгэанала, иаха ианаалон. Ишцеилкаатэу: «– Мацхэым, хаирыз абжаранза итэуп!» Абжаранза итоуп ухэар даеакуп. «Ацых иагьа итцлашэызаргы иаршоит». Ажэа «атцалашэы» акэзар калап еиха ииашоу, «атцлашэы» ааста. «Фынтэ рыла Ацсынтэыла хаихауп хэа» ихақэлаз ақыртцэа ракэзар автор дызфу усқан урт фынфажэа рыла ауп ишхаихау. Ари астатистикатэ гхоуп, апоезиахь ус амам. «Иееибытауа, зныкыр, дгылеит». Зныкыр избыхьазма, исахахьазма, сцахьазма абас акатцарбатэ форма змоу ажэакэа роуп «зныкыр» знаалоу ахархэара аутар ахьауа. «Зныкыр» автор иага итаххаргы «зныкыр дгылеит» узхэом. «Схынхэит фадхьа, кыр сынхама, зегь хэыцхазшэа збоит ара». Арака ихэоу икэапца икоуп, еилкаауп. Аха уи иатцагылоу ацэахэакэа (ажэинраала хзыркэшо) абар ирхэо: «Мшэан, иашатцэкьоу ихэыцхама, мамзар исызхау сара?!» Иарбан ихэыцхаз? Еилкаам. Схэыцхама акэзар даеакуп. Корректуратэ гхазар? Усгы калоит. Усқан автор гыибган узигом, аредактор иакэхоит изхарахоу. «Уи аиолка иатцакакара ааргеит абнахь ицаны». Ацсаз хэа ххэоижьтэи иаафэуеижьтэи акыр цуеит, хжэартэ фонд иалалахьеит, нас автор иабайтаххеи аиолка хэа афра? «Кэыба сеипшуп сара акыр, уажэы-уажэы исықэлоит».

Жэахэарада, апоет мамзаргы алирикатэ фырхатца ифэ ипықэсылақэо, игэалакарақэа цхазтазтэуа (икэфиазгы икэымфиазгы убрахь иналатцаны) аумацху, лассы-лассы акэымзаргы ипылоит, аха тэылак ихы адкыланы иахьихэо, иахьиоуа ицшзам, ииашам. Кэыба – асоциализм аргылара иацэхьамтыц ахэынтқарра, изша исасуп, иақэлақэазаргы икоуп, ажэакала, уи атагылазаашьеи апоет итагылазаашьеи апараллел катцартэ еицш еишьашэалам, зынза ихаз-хазуп. Абрака иаазго акуплетгы итцегы еигьны ихэандаз хэа ацхьаф агэаанагара иоуеит: «Ашьыжь сцағэо ахэыста сталеит, ма ишпахо сыцэ фарақэа»... ибзиоуп, аха анафстэи ахцатэи ацэахэа «сапыншэа ацағэара шыталеит». Ацағэара шыталеит» иаанагои? «Ацағэарста ухэар, ианамух аеакуп,

хэычык (зынза акэымзаргы) иааурбыртэ икоуп. Абарт ацэахэақэагы агэынамзара уртоит: «Сыенадцалан абыртцалгы икылысхуеит, ацсуа таца леицш икаларцы». Апое арака ихэарц итахуп, дагыашоуп, ажэеинраала афра шымариа, ацбабаа шадибало. Еилкаам ажэеинраала ацсуа таца леицш қалашыас иамоу? Еиғирцшуа, иаххэар ами аиаша, иа-аибуам, еицэтэымуаауп. Ицабыргуп, хзыхцэажэо, ажэеинраала алагамта актэи акуплет ағы автор ихэоит атаца рацхыаза акэны афны ашэхымс данахытца дрытдрыжыуеит акамақэа (ахэызбақэагы аныкарто ыкоуп) еиғакшо шытарнахыс дкаларц абри афнатағы дацшэыманы, дым-шыны, афстаа илацш лхарамхо, «зегы дырнаало, амреицш длашо». Аха, иага ус акэзаргы, апое икаитцо аиғырцшра еитарсны ихэазозаргы, изышьтибахуам, ажэеинраала атаца илеицшны изыкалом, категориала иузеиваргылом.

Алада иаазгоит ахэыцтэы жэеинраалақэа ркнытэ ағырцштэқэа. «Аклат ағы итаркын иартэит ахэгы». Ажэа ауп арака автор зызбахэ имоу. Ари ацэахэағы икоуп ацхыаф агэынамзара изто аажэак. Акы, аклат ауп, абагы, итаркын. Изыхкыаз, харас ирымоу убри ауп: ацсуаа «аклат» рхэом, «акалат» хэа ауп ишырхэо, алитературағ ишаадыруа. Апрофессор В. А. Касланзиа ишэкэы «Ацсуа-аурыс жэар» ағы акэзаргы, «аклат»¹ хэа ауп ишарбо, ишифуа. Абагы, «Акалат ағы итаркын» хэа иифуагы рацэак ухағы иузаагом, акалат итаркуеит рхэоит, уи еиха ииашоуп. Иара убас «Уажэ ацшыа змада, хэцэахы аус антэу». «Аус анутэу» акэзар? «Ихы иакэхыша илаба хэычы, ипкон уи аласба хэычы». «Ихы иакэхышан» хэа иказар, сгэанала, еиғу цыышьоит. Ажэа иагу анбан «н» аныцшит. «Шыыбжыараампын дфагылон». Арагы ажэа ахатэаразы акы агуп, «шыыбжыареи» «ампыни» еидыргэагэалахазшэа икалеит. «Нак-аак урт реизарагы, цыртас игэгэан». Ажэа «реизара» иаанаго еилкаам, имыцхэны иказар қалап. Ибзианы изгэылымшэеит абри ацэахэагы: «Иахы ага цэкэырцасуа, Лыхныка ицшуп». Акы, ага акэхарым ицэкэырцасуа, амшын акэхап. Ага анаххэо, амшын ацшахэа зегы атанакуеит. Абагы, ицэкэырцасуа хэа шамахазақ акэымзар, ирхэом, ицэкэырцауа ихэар, дызкыда, ипырхагада? Цабыргуп, еитарсшэа, ирхэмаршэа ауп автор ари ажэа ихы ишаирхэо, апоезиатэ цэа хаа рыкэнитцарц, аха иитахыз иазмырхэазшэа ауп ацхыаф ишибо. Ажэеинраала «Ацыкахра» ағынғы иахцылоит абри еицш икоу ацэахэа: «Ахақба дгыежыа дануп, иссирхоит лхымта». Сара иахынзаздыруа, сзызцаақэазгы изласархэаз ала ақэтца (аакан, араса), ацыка зхуа лзы ахақба дануп хэа рхэом, ахақба дықэуп хэа ауп ишырхэо. Ишаабо, арт аажэак цакыла ишеицэыхарамгы

¹ Уахэацш: Ацсуа-аурыс жэар. Акэа, 2005. Ад. 480.

ажәа ахшыѡзцара аарцшраѣы рхатә чыдарақәа, рхатә роль рымоуп. Ажәеинраала «Аҫақәажә лыкәты» аѣгыы хрыцхьойт: «Арцына ныхгыла-аахгылан, арцына нытгыла-аатгылон, аеархәапуан, аеаргәапуан, аеаркәазуан» арт ажәахәмаррақәа рыла (аѡымта зеггы ус ицоит) еиѣкаау ацәахәақәа акәты асахьа (ицарц згәы иҫоу) кәиматла итырхуеит, аха ирыцнеиуа, ирытцагыло ажәақәа «иѣамкәасуан, ишьацәкәасуан» ихьысхартәуеит, избанзар, акәты ацсабара иацәтәымуп аеархәасра, иѣамкәасуан хәа узазхәом. Ишьацәкәасуан акәзар ианаалом. Ус ззырхәо аеоуп. Абар амалыр зыкәнубаало даеа цәахәакгы: «Ахәычы аеҳәа дануп». Аеҳәа дыеҳәатәазар акәхап, аеҳәа нылашьас имоузеи?! Акырцх азггы абас ихәойт: «Цьара ишьтыпцон (иашоуп акырцх анауа ус кәлоит, аха «цъара ипсыфон» хәа иацитцо зынза ианаалом. «Акырцх ипсыфон» хәа узазхәома? Ауаѡы иоуп ус аҫатцара зылшо, игәы цжәар, акы даргәаар игәы ифеит, ипсы ифеит хәа рхәойт.

Уажәы апоемақәа рѣы хгәы иамыхәо, ихьысхәу ацәахәақәа акык-ѡбак аагап ҫырпштәыс: «Имцои цьоук ахара, иахәарц ицоит». Изхәо иарбан? Ахшыѡтцак еилганы иаабом. «Даахәмарын ҫыла уа, ашьац цәыхәхәаны дцеит». Ирххәцәаны ихәоуп, еигъзар кәларын «аеы ирхәмарит», «аеырхәмарра» ухәа даеакала иҫатцазар. «Нас илыкәлыршоит ашьалкәа, илыхәтамкәан, аха дхәаза. Дыткәан гәырѡакгы дагон». «Дыткәаны» акәзар? Мамзарггы «дыткәан» аѣартцәыѡ атәзтгы?

«Пҫаггы хылоит цшак иаршын». Ацша ацта иазыршуама? «Сыѡнапыкгы сгәы интапса», инапы игәытцапса рхәойт, игәы интапса атәы агәра сызгом. «Иахьа ацамкәыр хәпшаауан». Асамкәыр акәзар? «...Уара азгаб-чкәын кашәкача» Атыпха еиха ианаалозар? «Ашхам зҫыкәкәоз икыышә хшәаақәа аалакыл, Аҫа дааины Акәа агәашә цшза даалагылт». Ацәахәақәа игәылыршәаны ихәоуп, амала, ажәа «аалакыл» мацк аилкаара уадаѡхеит акәымзар. «Хцәа ханталә-хтытцуа, хтитиуа – хналагеит Анцәа ихәмтагә хтиуа». Ишҫеилкаатәу «хтитиуа»? иҫоума ус ажәа? «Адгыл иамтакәа *антаҫеҳа*»... Курсивла иаагоу ажәа аилкаара мариам, ихьантоуп, хәарада, иара аауеит ажәа «атаҫера» аҫнытә, аха... «Иагьацъара сымѡахытцызаргь, ихәцаахыс сылапш зхыз, лыбзиабара мцаны ихьымсзаргь, лара лышкә сымѡахытц». Дхәыцаахыс акәзар? Мамзар абзиабара хәычы закәи? Абзиабара бзиабароуп ахәычи адуи хәа шәагазага амазам, ацәанырра зкапанхьада?

Жәахәарада, иҫоуп итцегь иааугаша амалыр хәыцкәа змоу, ацхьаѡ агәынчыхьа изто, игәамцхо, мамзарггы автор диашаны, аха иара изеи-лымкаауа ацәахәақәа, атыпкәа. Урт уеизггы-уеизггы цхаста дук рзыкәтцом еитарсшәа иухәозар, Платон Бебиа баѡхәтәрала иааирыхыз ипоезиатә ҫаѡра ду злеибарку асахьаркыратә цсымчхара иатцазуеит.

Апоетцәа зегы ркны еипш, Платон Бебиа ипоезиафгы, еихарак итәымтахь днѳаанза (уанза анеиразы хҗа-цшьба шәкәы иреитамкәа иатәххеит, ус икоуп арҗиаратә процесс ацәаѳа!) иаңитцәааз рҗы иубоит усқан дзыңхьоз апоетцәа ркнытә иртоз аныррақәа. Аха ари, насыңны анар-ха амоуит ишәалкәамраха ирласны ицеит, ирҗиаратә цышәеи иңсабаратә баѳхатәреи ирыбзоураны ишыақәгылт ахатә хаҗера змаз, зымехак тбааз апоет ипоезиатә дунеибаркыра Платон Бебиа хәа аңхәаѳцәа деицырды-руа дҗазтаз.

Сара араҗа аҗырңштәқәа раагара салагом, мацара акык-ѳбак сгәаласыршәоит, исхәаз ахшыѳцара цатҗгәыдамхарц азыхәан.

1953 шықәсазы Платон Бебиа иѳеит аацәахәак икоу ажәеинраала. Абар иаргы:

Жәаа шықәса сыртагылоуп,
Сылшара азхәуеит.
Аамта хьѳежь сагәылагылоуп.
Сыгәгы тыңпрауеит.

Агәыҗра шсыхо игәыргьатәами,
Сагоит цхәаҗагы.
Саргы исылшаша рацәами,
Сыхиоуп есқынгы.

Абри уанаңхәалак ахаҗахәа иугәалашәоит апоет Алықьса Цьонуа 1940 шықәсазы ииѳыз иажәеинраала «Жәаа шықәса сыхтүеит». Хәарада, арт аѳбагы аҗара иахылтит, аҗара агәамч рымоуп, ртема акоуп, идеиалагы еикәҗыртүеит. Ирхоуп еицырзеиңшу пафоск змоу бжык. Ажәакала, апоет ижәаа шықәса ахытра поезиа азгәатараҗы иңхрааит Алықьса Цьонуа иажәеинраала «Жәаа шықәса сыхтүеит». Иаагап даеакгы. Платон Бебиа иажәеинраала «Ашьхақәа рҗазшьа», 1956 шықәсазы ииѳыз, аҗны хәңхьоит абас икоу апоезиатә цәахәақәа:

Идыдуеит, имацәысуеит,
Ихысуеит атцықь,
Афы амца аҗытүеит,
Гәырр хәа иткәацит.

Ѵаңхәа аҗырҗыцуа,
Ацыр, ацырр...

Ахрагь уафьысуаз,
Икалом уеитатдыр.

Абракагы иугэаламшэарц залшом апоет Леонти Лабахэуа ипоема «Ткэарчал абжы». Ткэарчалтэи ашьхақәа рыцсабараф икалауа ацэырцтрақәа ируаршэны иаарцшуп Ткэарчал – аиндустриатэ қалақы-аргылара иахылцуа абжыы ҕаца. Ус анакәха, шышьа формалагы, интонациатэ бжыгаралагы, Платон Бебиа иажэеинраала «Ашьхақәа рказьы» «жырацэарала» иазааигэоуп Леонти Лабахэуа ипоема «Ткэарчал абжыы».

Ажэеинраала «Ткэарчалтэи ашьхақәа» рыҕыы иубоит апоема «Ткэарчал абжыы» анырра шамоу, доухала ишеиуацэоу, ишеицэтэымым. Еиҕа акык-обак аҕырцштэқәа аазгар сьлшоит, аха иазхархап, Платон Бебиа ипоезиазы иказьыарбаган икам. Аамтала иказ акы акэын, ибафхатэра аншэы, ианыгэҕэаха иатцазит. Насгы алитературатэ цстазаара иацэтэыму хэа акгы ыказам. Ғыц афра иалагаз, изыххауа апоет ихатэы мөа ылихаанза даҕырцшыр ауп, даеакы анырра инаҕароуп, амала аҕыпшра ианахиркылак ускан иееим ахь дкылнагоит, ажэакала, дхыпцшы дкарцоит.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ибафхатэра ауп, урт рфызцэа ахысхарақәа аҕэыблаан, атэым хшыфцарақәа ирхыпцшы аҕазаара ахы иатэа-нашьомызт, иаман гэгэала изыкэгэыгуаз ахатэ доухатэ цсымчхара. Уи ауп иахьа дназа-аазаны дыхьзырхэаганы хмилат литература дзалагылоу.

Платон Бебиа ипоезиагы абри акара хнагэылаланы ханазаатгыла ашьтахь, иахэтоуп уи ашышьа астили аформеи рызгы, ипоезиатэ дунейбаркыра асистема инауаршэаны, штрихқәак рахасабала акэзаргы ргэылапшра. Избан акэзар, ускан еиҕа еилкаахоит хзыхцэажэо апоет ипоезиа аназа-аазара афазара ахынзакоу, цсымчхара ацстазаара атцабыргхата дац-цашэла иажырацэараны иахынзаларсу ухэа убас ицегы.

Афадагы иазгэахтахьеит Платон Бебиа иабицара иацанакуа ашэ-кэыфцэа, апоетцэа азэырфы реипш, далиааит, даазеит, дхэаакэнантеит ааскьанза 70-ка шыкэса адунеи зырхыцхыцуаз Асовет Еидгыла ианасакьахэымтазтэи аамта. Ус анакәха, еибаркны измаз КПСС аиде-олагиягы, поетк иахасабала, ицэтэымымызт, акоммунизми уи зыргылоз ауаажаларреи дырзышэахэар акэын иацитцоз исахьаркыратэ ымтэқәа рҕы. Ари, изахамхэарызеи иаххысыз XX ашэышыкэсқәа 30-тэи ашыкэсқәа раан Сталини Горки еицацырцтаз асоциалисттэ реализм аҕқапцэа акэын. Уи аҕарчеи ду атқака иҕиалар акэын ускантэи аамтазы

КПСС Ацентртә комитет амазаныкәгаф, акоммунисттә партия аидеология (40-тәи ашықәсқәа раан) знапы ианыз А. А. Жданов иажәала иухәозар адунеиаф зеггы рейха ипрорессивтәуп хәа ицхьазаз асовет литература. Ари хәанчара злам, илабәабоу тоурыхтә фактуп. Иара убастәкьа высшья змам аксиомоуп, Асовет Еидгыла аңсы танатцы, агәы еисуанатцы ишаптахаз, адунейтә литература наунагза иалалаз аклассикатә ҫымтақәа. Урт аабоит аурыс литература аҕны мацара акәымкәа, алитература атаацәара ду еид-накылоз егырт асовет амилаҗ литературақәа рыҕеҕы.

Иага убас шакәызггы, ихамхәар хиашахом акоммунисттә идеология арежим ахыпша ҕәгәан, ацензура инамыцхәцәанггы абла царцәан, ашәкәыффы аңсҕазаара аҕабыргхатә иагу-иабзоу ганрацәалеи гәаарты-леи аарпшраҕы дҕазхәоз, даанызкылоз рацәан. Ас ианыказ арҕиафы ахақәитра иахынзайтахыз ианиамамыз Сталин дыңсаанза акәын. Аха нас уи идуней анипсах, еиха аңсгартақәа кәлеит, асахьаркыратә ҫымтақәа (иара убас адоухатә культура иацанакуа егырт ахқәа рыҕеҕы) раҕцараҕы икәыкыз, итшәаз, гхак-пхак збар, изахар зтахымыз акоммунистцәа ридеологиятә режимггы зынза изыкәымшәышәымхазарггы, еиха еиҕхейт, хсоциалисттә уаажәларратә псҕазаара асферақәа зеггы рҕы аиткрақәа кәлауа, иахтынхьяауа иалагейт.

Сгәанала, убри азоуп иаххысыз ХХ ашәышықәса 20-тәи, 30-тәи, 40-тәи ашықәсқәа раан асовет шәкәыффцәа (арака СССР иқәынхоз амилаҗқәа рлитература ахатарнакцәа зеггы ацанакуейт) иаңырцаз рсахьаркыратә ҫымтақәа рҕы хтәылаф асоциализм аргыларей, В. И. Ленини, И. В. Сталини рхаҕсахьақәеи акоммунисттә партией ирзышәахәон еицлабрыла. Ускан закәанк еиңш ишьақәгыланы икан. Аха, еиҕасхәойт, уи аҕыза аҕагылазаашья аабом, иаабозарггы еиха имачны, иңсыҕены уаанзатәи ахаидей иалакәмкәа. Сталин даныңси, нас ихатара культ ианақәызбей рышьтахь ицәырцыз аҫымтақәа рҕы. Уи еихаггы уаҕы ибартә икәлейт Сталини иепоха аниас нахыстәи еиҕагылаз ашәкәыффцәа (аңсуа шәкәыффцәаггы убрахь инарылатцаны) иаңырцаз асахьаркыратә ҫымтақәа рҕы. Арака иаабом 20-тәи, 30-тәи, 40-тәи ашықәсқәа раантәи иахыркьаны, насггы иңсабаратәымкәа аңсҕазаара аиашатҕабырг иаңәыхараз пхарак рыҕтазамкәа иаңцаз, ахаҕсахьақәа.

Сыззааиуа, убри зызбахә сымоу аиткра ҕыцқәа зныңшыз аам-теикәшара дахатарнакуп апоет, апрозаик Платон Бебияггы. Ус шакәу уадафрак кәмтақәа идырцабыргуйт уи афра даналага инаркны иахья уажәраанза инапы иҕыҕхьоу исахьаркыратә ҫымтақәа зеггы. Ииашоуп, Сталин даныңсы, нас ихатара культ хатала Н. С. Хрушчов данақәызба ашьтахь акоммунисттә идеология арежим анапы имәахейт, ашәкәыффы

иибалакь, акоммунистцэа рсистема иамаабуа, иацэтэыму иѡлар ауп хэа амхэазеит. Уи ацензура цьбара ацсы тан, лапш царын, хапсадгьыл ду ацсахыѡцэа Горбачови, Ельцини, Иаковлеви, Шеварназеи урт рѡызцэа анаѡагьакэеи агэарахэа еиларыжьаанза. Уи нахыс, ишаабо еипш, зынза даеа цоурыхтэ тагылазаашьакэак, даеа ыыцракэак (макьана инагзаны, ибзиоу, ицэгьоу здырра, зеилкаара уадаѡу) калеит хаамтазтэи ацстазаарафы. Аха ацсгаракэа ыкан. Чыдала аурыс шэкэыѡѡ ду Илия Еренбург ацсасира хэа зыхьзитцаз аамтазгьы, Платон Бебиа шьоукы-шьоукы реипш, ахра зуаз аполитика иадцэылазаны ада цсыхэа ыкам хэа ухэартэ еипш дыѡуамызт, арака еснагь агэеанызаара иман, ихы, ихшыѡ, ирѡиаратэ (амчра змаз аамта цьбара иеамтакэа) усура зегьы ижэлар гэакьа рыпстазаара, ржэйтэ-рѡатэ сахьаркыратэла аарцшра акэын изыкыз. Абрака ихэатэуп, абас акэын ишныкэоз шамахазак акэымзар иара иабицара иатцанакуа ацсуа шэкэыѡѡцэа зегьы. Абри аказшьа Платон Бебиа ирѡиаратэ чыдаракэа ируакын. Аха уи амацарафы иаукахыз, уаѡы ибартэеипш иацыз даеа цэаѡакгьы ыкан. Уи убри ауп апоет икалам шытыхны аѡра даналага инаркны, аамтеикэшара икалаз, ицэырыргоз ацэыртцракэа, айтэкракэа ирѡиаратэ дунеибаркыраѡ ихэычы, иду ианыпшуан, иубоит ашьтамтакэа, абзиара аганахьалагьы, ацэгьара аганахьалагьы. Арака уи иугэалаиршэоит аурыс революционер-демократ, ахэыѡѡы ду Н. Г. Чернышевски еицырдыруа иажэакэа: Дарбан шэкэыѡѡзаалакгьы дызхаану, дзыхшаз ашэышыкэса даѡоуп хэа иихэаз. Уи иаанагон ашэкэыѡѡы дызѡоу ашэышыкэсатэи ацстазаара ииашаны асахьа тыхра, аарцша, иуалцшьа хадакэа ируакуп хэа. Арт ажэакэа рыхшыѡцара ареволюциатэ идеиакэа рахь ишхьацшуагьы иахьатэи ашэкэыѡѡы итархэо раѡоуп.

Уажэы нацэакэыла Платон Бебиа итэы ххэозар, уи дызхаану, насгьы еилашэа-еилыцуа аамта цьбара, аамта уадаѡ исахьаркыратэ ѡымтак рѡы ирныцшит асоциалтэ, аполитикатэ тагылазаашьакэа иказ атцанакыртэ еипш. Насгьы ихэатэуп арака даеакгьы. Апоет ипоезиатэ рѡиамтакэа ридеиеи, излеибарку ахшыѡцэакэа рнаѡсангьы ахаа цэа рыкэнызтцэ, игэыку амелодиа бжьы рхыѡуа иказтцэ афакторкэа иреиуоуп ацсуа жэеинраала аиѡартэышьа ацсабаратэ мазакэа иамоу атдыррааны казарыла ихы иахьаирхэо. Ииашоуп, ажэеинраала еиѡартэрафы иарбан бызшэазаалак афгьы икоуп излеипшу ацэаѡакэа, аказшьакэа, аха иара убастэѡьа излеипшымгьы раѡоуп, еихаракгьы абызшэа иамоу афонетикатэ асинтаксистэ чыдаракэеи, насгьы дара зтцанакуа абызшэатэ таацэаракэеи ишдыру еипш, ажэеинраала жэеинраалазтэуа, апоезиатэа акэнышышьы иказтцэ зегьы рацхьазагьы арифмеи аритми, хтак

иҗадыршәуа ацырақәа реиҗареи, ақәыгәғәарақәа еихшәа-еизшәа иаа-ныркыло атыҗи, нас урт еицдыргызыртә еицш, ирхылцуа абжыи акафреи роуп. Ари еицдырдыуа поезиатә канон абызшәақәа зеггы рҗы амч ама-ны иҗоуп, поетикатә мыругақәан иҗхьазоуп, амала, ашәҗәыџфра змоу иарбан бызшәазаалакгы иара афонетикатә, асинтаксистә система аи-лазаашьа иатәу аҗсабара иауаршәаны ауп арҗиараҗ хархәара шамоу. Аҗсуа бызшәа атәы ххәозарггы, убас ауп ишыҗоу аҗагылазаашьа. Иара адунеи ршазаахыс излеибарку, аҗы зырцәажәо, аҗы ахазцо апоетикатә мыругақәа амоуп. Ус шакәу имџашьо иаабоит асахьаркыратә литера-тура җалаанза ицәыртхьаз, зҗышықәсала ақәра змоу аҗсуа жәлар рпоезиаҗҗы. Зынза ииашаны иџеит Аҗсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба: «Алитература аныҗио хытхьыртә дус иамоуп жәлар рҗаҗыцтә хәамтә. Ус иҗалар акәын қәра дук змам аҗсуа сахьаҗыра лите-ратураггы. Уи ауасхыр шыҗазцаз Дырмит Гәлиа, еиҳаракгы поет хасабла раҗхьатәи ишьаҗақәа анеихигоз, имышхәыбзаны, шыарда ихархәаганы изыҗалеит аҗсуа жәлар рпоезиа.

Ари ахшыџҗак еилыкка иаабоит Д. Гәлиа раҗхьазатәи ишәҗәаҗы. Уи «Ажәеинраалақәеи ахьзыртәрақәеи» хәа хыс иаманы, 1912 ш. Қарт итыҗит»¹.

Аҗсуа сахьаркыратә литература аҗырҗы зырхәыхәыз ашәҗәы Баграт Шьынқәба иаитәз ахәшьяра иахьаггы заҗа ханахәоузеи: «Ажәа гәаџак, ажәа цәыхцәыфак, хаала-мчыла ирхханы иҳәоу ажәак алазамкәа, шыха зыхьтас иказказуа бызшәа цқьала еибыҗоуп ажәеинраалақәа. Ацәахәақәа ахьхьахәа еихышәшәоит, жәлар рпоезиа ацәа хаа ахьныхәхәы ишыҗоуггы, аҗакы аарҗшраҗы реалистла азнеишьа ацәмырзкәа ауп ишаабо ари ашәҗәы»².

Аурыс критик ду Н. Г. Чернышевски ишихәаз еицш, иарбан маҗәар-заалакгы иамоуп иара ахатә җоурых, изнысыз амџа. Платон Бебиа ипоезиатә рҗиамтақәа ирыдхәаланы аҗсуа жәеинраалеиҗартәышьа азбахә анаххәа, ианцәыргатәха, маҗк иадамхарггы, экскурск аҳасабала ианымџатәшәа акәзарггы хнаныҗшылап уи знысыз даҗеакала иухәозар, иахьа уажәраанза иахьынзаихьоу амџа.

Адунеитә литературақәа зеггы рыҗкны еицш аҗсуа сахьаркыратә литература Аҗсны атҗеи ду Дырмит Гәлиа ибзоурала ианышьақәгыла апоезиатә җымтақәа (ажәеинраалақәа, абалладақәа, апоемақәа) аҗиара ианалага нахыс инашьҗарххны хшыџзышьҗтра азыруа иалагеит уи аиҗартәышьа апринципқәа, системас, формас иаиоураны иҗоу ирызку

¹ Баграт Шьынқәба. Иџымтә реизга. Афбатәи атом. Ақәа, 2008. Ад. 20.

² Иара уа. Ад. 20–21.

апроблемақәа, ажәакала, аңсуа жәеинраалеиҕартәышья атцаара ихада-роу акы акәны ишыҕаз иара ахаткы аңсуа жәеинраала ахата ианарцшит, ирытданахәеит уи знапы алазкыз арҕеиаџцәа. Уи раңхьаза ахы цәырнагоит, аңсы штәз днардырит агает «Аңсны» (1919–1921 шш.), нас «Аңсны ҕаңш» иаххысыз ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа рзы) рдаҕьақәа рҕы. Аңсуа жәеинраала аиҕартәышья принципқәас, формақәас иамаз ирызкны астатиа кьаҕқәа (гәаанагарақәак раҳасабала) хыхь зызбахә схәаз агаетқәа рҕы иркыпхьит М. Ахашба, М. Лакрба, Ш. Цәыңьба, Л. Кәытцни. Аха урт ҕыц зшыапы алитературахь еихызгаз ашәкәыџцәа ҕарацәа аңсуа жәеинраала аиҕартәышья иамаз «амазақәа» рҕынза изымнеит, мацара аңсуа жәеинраала аңсабара маңзак аҕара инахьысит ауп. Аха урт ирымаурехәаша фактуп: алитературадырраҕы жәынҕы ҕанҕы шыардаза тцазкуа азцаара ду цәырыргеит, изхатҕылатәу акы шакәу аңхьаџцәа иддырдырит. Ус анакәха, иухаштыр ҳақым. Еҕы-рахь амаҕар аганахьала иҕалаз азҕлымҳарақәа ртәы ххәозар, иахгәалахаршәарц ахәтоуп аңсуа царауаџ ду, академик Хәыхәыт Бҕажәба ишәкәы «Иахьатәи аңсуа литература иаазыркьаҕыны кри-тикала ахәаңшра, теориатә тцаарақәак наццаны» ҳәа хыс изма-ны Аҕәа 1933 шықәсазы итытыз. Абри ашәкәаҕы раңхьаза акәны ихатәраны иаабоит асахьаркыратә литература атеорияқәа жәынҕы ҕанҕы зегь реиха иуадаџу апроблема – ажәеинраала аиҕартәышья. Изыхько сзеилкаауам, аха хмилиат ҳлитература атцаара знапы алаку азәык-џыңбак хцарауаа абри илабҕабоу афакт иҕазамшәа ҕырдагәа ҕатцаны иавсуеит. Атцаарадырраҕы иҕоу шыҕоу ахәароуп ихадароу дарбан царауаџызаалак изҕы. Убри аҕнытә исхәоит хшыџцарақәак, имыцхәым ҳәаҕы сҕәы иаанагоит.

Ишаабо еиңш, Хәыхәыт Бҕажәба ишәкәы «Иахьатәи аңсуа литерату-ра...» аҕны уаанзатәи астатиа кьаҕқәа рыкны ааста тцаатәыс ишытихыз азцаара еиха теориала инарцауыланы, насҕы аңсуа жәеинраала аиҕартәышья мацара акәымкәа азеиңшра руа дрыхцәажәоит апоезиатә рҕеиамтақәа злашыақәгылоу апоезиатә закәанқәа, даҕеакала иухәозар, ажәеинраала злеибарку, хахәтцәахәыс иамоу, цәеижьыс иахоу, ашәага-загақәа, иааизакны рметрика ҳәа изышытоу.

Акритик қәыңш ишәкәы абри ахәтаҕы ҳлитератураҕы раңхьаза акәны ажәеинраалақәа злашыақәгылоу ашәага-загақәа рсхема алка-аны аҕырцштәқәа рыла ирцабыргны, насҕы апоет ҕа еиликаартә ихы итагаланы иҕаитцоит. Идыруп, ажәеинраала аиҕартәышья априципқәа ишырхәо еиңш, азы кылымкәауа иутарҕы, апоезиатә шыаңха злоу цәахәакҕы узаңцом, аңсабара иунаҕаз апоет ибаџхатәра улам-

зар. Ус анакәха, арт атеориатә зтаарақәа зызку апоезиатә мцапшь иаргәатеиуа роуп. Ашәкәафы еилыхха ирыхцәажәоуп, еилукаартә иҕацоуп әжәеинраала аиҕартәышьазы абарт ахқәа рҕы: «Ажәеинраала аиҕартәышьазы ажәақәак», «Астопа аилкаара», «Ашәагақәа реилкаара», «Аиамб», «Ҡбаны еилоу аиамб», «Адактиль», «Амфибрахи», «Анапест», «Арифма».

Абарт аҕада еиқәахапхьазаз ахқәа рҕы акритик қәыпш илшеит, иааркьаҕзаны ажәеинраала аиҕартәышьазы ҕыц аҕра иалагаз автор еицырдыруа априңципқәа рдырразы аилкаа иоуртә аҕатара аҕсуа жәеинраалақәа рыла аҕырпштәқәа ааганы. Ари, еиҕасхәоит, рапхьаза акәны аҕсуа жәеинраалеиҕартәышьа априңципқәа ирыхцәажәо аҕоуп. Уи, жәахәарада, иаман апрактикатә ҕақгы.

Хәыхәйт Бҕажәба ишәкәы «Иахьатәи аҕсуа литература иаазыркьаҕны...» антыҕ ашьтахь ҕажәаҕа шықәса аатцуаны адунеи абейт «Аҕсуа жәеинраалеиҕартәышьа априңципқәа рзы ажәақәак» хәа хыс измаз апоет, аҕарауаҕ Баграт Шьыңқәба истатиа. Уи кьыпхьын 1953 шықәсазы итыҕтыз алитературатә еизга, «Альманах» № 3 аҕы. Абри астатиа аус адуланы ҕыц акьыпхь абейт ажурнал «Алашара» (1986, № 1) адакьақәа рҕы. Аҕыхәтәан абри астатиаала иаатуеит Баграт Шьыңқәба иҕымҕақәа реизга афбатәи атом, Ақәа 2008 шықәсазы акьыпхь абейт.

«Аҕсуа жәеинраалеиҕартәышьа априңципқәа рзы ажәақәак» рҕы аҕарауаҕ, алингвист Баграт Шьыңқәба иаңитҕейт аҕсуа жәеинраалеиҕартәышьа аҕтаараҕы акыр иаңсаз аусумҕа. Автор араҕа рапхьаза акәны иҕәыриҕейт иҕиҕааит хажәлар рҕапыцтә поезиаҕы атексти амузыкеи еидганы ишыҕам, урт еиқәшәаны изныкны ишеиццәыртцуа, ажәакала ажәақәа ашәабжь иауаршәаны, ашәабжь ажәақәа ирынрааланы ишыҕоу, аритм ашьақәыргылараҕы урт хҕак ишеицҕахысуа, ишеицнарго. Абарт ахшыҕзцарақәа автор иусумҕаҕы ажәлар рҕапыцтә поезиа аҕнытә иаагоу, аҕырпштәқәа рыла ирҕабыргуейт, убри ахыхь чыдала иаҕшыны иазгәеиҕоит апоезиатә цәахәақәа еишьҕаргыланы реиҕкаараҕы арифмеи аритми рнаҕсангы ажәаҕ ақәыҕәҕәара иамоу аҕақы.

Баграт Шьыңқәба аҕсуа жәлар рҕапыцтә поезиа аҕсабара анҕиҕаа ашьтахь ауп, аиҕырпшратә анализ ҕаҕауа, аҕсуа жәеинраалеиҕартәышьа априңципқәа рыҕтаарахь даниас, напы аналаик. Абраҕагы уи хмилиҕ литература иаланагалаз иреиҕу апоезиатә рҕеиамҕақәа ҕырпштәыс иаагауа иҕиҕааит аҕсуа жәеинраала излеибарку априңципқәа апрактикаҕы ахархәара злаиоуша ала дахәапшны.

Баграт Шьыңқәба хзыхцәажәо иҕтааратә усумҕаҕы иҕаитҕоит абри еипш алкаа: «Хҕы иаанагоит аҕсуа жәеинраала иахьа изҕагылоу астадиаҕы –

атонтәи асиллабатәи ажәеинраалеифәртәышыақәа зныцшуа, еихаракгы атонтә ахь иадызцәыло, еилацсоу жәеинраалеифәртәышыоуп»¹.

Атцарауаф ацсуа жәеинраалеифәртәышыа апринципқәа рзы икаитцаз атцараа инатаз алкаа хлитературайтцараафы усқантәи аамтазы акәым иара уажәгы иеҥыцу, аартрак иафызоуп, насгы ииашо амфа азылихит. Абри ииашаны илху амфа даныланы, ихафы иааганы теориала еихагы инартцауыланы, амҥахакгы ыртбааны ацсуа жәеинраалеифәртәышыа ацсабара зегы титцааит апоет, аитагаф, атцарауаф ду Владимир Атцнариа икапиталтә усумта «Ацсуа жәеинраалеифәртәышыа» урысшәала Акәа 1987 шықәсазы итытыз акны. Итцабыргытәкыаны ари ацсуа лите- ратурадыррафы илагала дуны икалеит. М. Горки ихъз зху адунеитә ли- тература аинститу афы адоктор диссертация алаихыҥеит, афилологиятә тцараадыррақәа рдоктор хәагы афазара ВАК ианаршьеит. Сара арака уи ахцәажәара салагом, уи атцарауаа азәырфы ахә харакны иршьахыҥеит кыпхыла. Мацара, абрака иаазгарц стхуп Владимир Атцнариа иусумта иазкны Сергеи Зыхәба иифыз астатиа «Ажәеинраала аифәртәышыеи уи атцараеи» хәа хыс измоу акнытә абарт ажәақәа: «Владимир Атцнариа иусумта «Ацсуа жәеинраала аифәртәышыа» хымпада излафыцу, излаоригиналтәу рацәоуп. Еикәыланы, избамкәа, ирыхцәажәамкәа, итцдамкәа икоу ацсуа версификациатә зтцара хадақәа наукала ииаша- ны иахыкәыргыло, урт ыртцараа ашьаҥақәа ахыакуа мацарагы уафы акыр ианахәоит. Уи анафсангы, ашәкәы конкретлатәи аматериал ду амҥаханакунеит – афольклортә поезиа инаркны иахыатәи ацсуа поетцәа ҥарацәа рапцдамтәкәа ркынза зегы. Амонография ианыпшуеит ацсуа жәеинраала аифәртәышыа формақәас иамоу, азеипш тенденцияқәа алипшаарц, иаликаарц азы автор хмилаҥтә поезиа ахы инаркны зегы лархәы-фархәны ишгәеитаз, ҥыц дышрыпхыаз, ихадақәоуи ихадақәами, иреиҥуи, иреицәоуи реилкаара, реилипшаара шилшаз. Абасала, ган- кахыала, итеориятә зыкатцара харагы иабзоураны, даҥа ганкахыалагы аконкреттә материалқәа ибзианы иахыдыруа иабзоураны апроблема уадафқәа ыртцараазы атцарауаф аханатә ахырхартә иаша аликааит».² Афәа зызбахә хамоу академик Сергеи Лад-иҥа Зыхәба истатиа каимат хиркәшоит абас еиҥш икоу ахшыфзцара аазырцшуа алкаала: «Владимир Атцнариа имонография «Ацсуа жәеинраала аифәртәышыа» хатәбзиарақәас иамоу итҥегы уафы иазгәеитар калоит. Хәарас иаҥахузеи, акы-фбак автор имоукуша ахшыфзакрақәагы ара уафы иҥылоит. Убас шакәугы, сара инагзаны агәра ганы сыкоуп ашәкәы инартбааны ахархәара бзиа шаиуа.

¹ Баграт Шынкәба. Ифымтәқәа реизга. Афбатәи атом. Акәа, 2003. Ад. 41.

² Сергеи Зыхәба. Ахышҥаара амца мыцәарц. Акәа, 2006. Ад. 517.

Насггы автор ихаҭагы аҭсуа версификация иадхәалоу азцаарақәа зеггы нагзаны исызбоит хәа гәҭакыс имазамайт. Аринахыстәи азцаарақәа рзы уафы дзыкәгыҭны ицирхырааша, ахырхарта иаша изташа акы акәны иҭалеит. Иааидкыланы изакәызаалак гәыџбарак аҭамҭакәа, имыцхәуп хәа хамшәакәа иаахтәаны иаххәар ҭалоит Владимир Аҭнариа хзыхцәажәо ишәҭәы аҭсуа литературадырра аганахьала иахьа уажәраанза иҭыцхәоу ашәҭәы изларылыхәхәо, изларылукааша ачыдарақәеи ахәтабзиарақәеи амоуп хәа. Иаарылыхәхәо иҭоуп, зегь раҭхьа иргыланы иаххәозар, аконкреттә анаџсангы азеиҭштә теориатә ҭакы ахьамоу алагы»¹.

Хҭдарауаа азәырџы ишазгәартәхәоу еиҭш аҭсуа жәеинраала аиҭфартәышьяҭы иахҭыло асистемақәа зеиҭшроу рыҭшаара, рытцаара иуадаџзоу аҭоуп. Насггы, аҭсуа сахьаркыратә литературеиҭш зықәра маҷу акәым, атрадиция дуи аҭоурых нагеи змоу рҭҭы еилкаам, еилаҭатаны иҭоу азцаарақәа рацәоуп. Аҭсуа жәеинраала аиҭфартәышья акәзар, уи ҭдарадыррала аҭцаараҭы макьаназы, изахамхәарызеи, иҭацоу маҷзоуп. Хәарада иҭоуп иҭацәхәоуггы, ишытыху, апрактикатә ҭакы змоу азцаарақәаггы. Ус аабоит Шьалуа Инал-иҭа, Нина Лакоба, Артур Аншба, Владимир Анқәаб, Владимир Агрба, Мушьни Лашәриа, Владимир Занҭариа, Борис Гәыргәлиа рыстатиақәеи рықәгыларақәеи рҭы.

Аҭсуа жәеинраала аиҭфартәышья априҭипқәа рҭәы анаххәо чыдала абраҭа маҷк иадамхаргы, агәаларшәара иаҭсоуп хәа сыҭхьазоит изаамҭанымкәа ихаҭхаз апоет, аҭдарауаџ, аҭар раазаџ ду, апатриот Владимир Платон-иҭа Анқәаб истатиа неитцых «Арифмеиҭкаареи аритмикеи рзы ажәақәак»². Автор истатиаҭы аҭсуа жәеинраала арифмеиҭкаареи аритмикеи рпроблемақәа еиха дырзааҭгылеит. Ари иуадаџу иахьа уажәраанзаггы наукала иҭҭаам азцаараҭы уи аинтерес зҭо аймак-аиҭфак ҭазҭаша апроблемақәа цәыригоит. 1984–1985 шықәсқәа рзы ажурнал «Алашара» адаҭьақәа рҭы иахьатәи аҭсуа лирика иазкны еиҭкааз аймак-аиҭфак хҭдарауаџ ду Владимир Аҭнариа истатиа «Ахәышҭаареи амцабзи» хәа хыс измаз ала иахыркыз иақәҭнаҭуан Владимир Анқәаб иқәгылара. Уи рхы аладырхәит хашәҭәыџцәеи хҭдарауааи азәырџы. Убарҭ иреиуоуп: Владимир Занҭариа, «Ажәа гәҭыхала ирҭеиазарц» («Алашара», № 7, 1984 ш.); Владимир Анқәаб, «Арифмеиҭкаареи аритмикеи рзы ажәақәак» («Алашара», № 8, 1984 ш.); Артур Аншба, «Иахьатәи аҭсуа лирика аҭагылазаашьязы ажәақәак» («Алашара» № 9, 1984 ш.); Рауф Ебжьноу «Агәрагареи

¹ Иара уа. Ад. 525.

² Владимир Анқәаб истатиа аныкыҭхь (ажурнал «Алашара», № 8, 1984) аамҭазы Владимир Аҭнариа икапиталтә усумҭа «Аҭсуа жәеинраала аиҭфартәышья» акыҭхь амбацызт, уи ҭыҭит 1987 шықәсазы.

атакпхыкәрей» («Алашара», № 10, 1984 ш.); Алыкъса Гогәуа, «Амѡақәа хазхысхьоу, амѡақәа хапхьака ишьтоу» («Алашара», № 12, 1984 ш.); Таиф Ацъба, «Угәуеаныз: апоезиа!» («Алашара», № 1, 1985 ш.); Зураб Цьопуа, «Апсуа лирика азхәыцрақәа» («Алашара», № 2, 1985 ш.); Сарион Таркьыл, «Апсуа лирика аизхара амѡала» («Алашара», № 3, 1985 ш.); Руслан Қапба, «Хҭабыргхәтеи халшарақәеи» («Алашара», № 4, 1985 ш.) ухәа еиҭа азәык-ѡыцъак.

Аѡада зызбахә ххәаз Владимир Анқәаб истатиа, апсуа лирика иаз-кыз аймак-аиҕак ицәырнагаз егырт астатиақәа излареипшымыз чыдарак аман – уи атеориатә зҭаара еиха иахьысуан, нацәақәкыла иухәозар, арифмеиҕкаарей аритмикей ирызкын. Насгы, акырза ииашаз апрактикаҕы хархәара ззуша ахшыѡзцарақәа ихәеит атема хада апсуа лирика иахьатәи аҭагылазаашьа ахәаақәа иеыртагзаны.

Абар Владимир Анқәаб ииѡуа: «Астатиаҕы (Владимир Атцнариа истатиа «Ахәыштәарей амцабзи», аймак-аиҕак хацзыркыз ауп дызҕу – Р.К.), акырзҭазкуа азгәатарақәа инарываргыланы иуцылоит угәы еихьыз-шьуа, уимоу, ииашамкәа иазгәаҭоу агәаанагарақәагы. Убарт рзы сара сгәаанагарақәа цәырызгаанза, рапхьа салацәажәарц стахуп астатиаҕы изкьысымкәа иныжьу, иахьатәи апсуа лирика аформатә еиҕкаашьаҕы аритмика ишьтнахуа ароль иеиҭамкәа аҭакы змоу – ажәеинраала арифмеиҕкаара азҭаатәы»¹. Иҭабыргыҭәкьаны, диашоуп Владимир Анқәаб, уи истатиаҕы дазаатгылеит иара иҕынза аймак-аиҕак зхы алазырхәыз авторцәа ибжьарыжьыз, извысыз азҭаарақәа, арифма, ажәеинраала аритмикатә еиҕартәышьа иахылҭуа амузыкәтә шытыбжьы хырҭагас иамоуп хәа мацара акәымкәа, ахшыѡҭак еиднакылоит ацәахәеи ацәахәеи реидхәалара иацхраауеит интонация чыдала хадара злоу алка-ара алнаршоит, иаҭахны ианыкала, ажәа аҕамеипш ицхафыруа, абцъар еицш иҭкьо иҕанатҭоит»², – иѡуеит Владимир Анқәаб.

Анаѡсангы абас еицш иҕоу даҕа хшыѡзцарак: «Хбызшәа иа-моу алшара дуқәа хархәара рзуны, апсуа жәеинраала рифма бзиала еиқәыршәо, арҕеиамҭа аҭаки аформей хеибартәауа реибыҭара хапхьаѡ ииестетикатә гьама ашьтыхрей иҕабызшәа арпшзареи ирыцхраауеит. Абри аҕы иналкааны хшыѡзышьҭра рзутәуп зҕабызшәа ашьақәгылара иаҕу ахәыцқәа. Зда царҭа амам ала рыцклапшра аҭахуп, урт зыпхьараны иҕоу ажәеинраалақәа рритмикатә-рифматә еиҕкаашьа»³, – иѡуеит Вла-димир Анқәаб.

¹ Ажурнал «Алашара». № 8, 1984. Ад. 90.

² Иара уа. Ад. 10.

³ Иара уа. Ад. 90.

Иара убас зызбахэ хамоу, аңсуа лирика иазкыз автор истатиафэ егырт иколлагацаа ирчыданы иазгэеитойт, дазаатгылоит ахэычтэы жэеинраала аформагы. Абар уи ииоуа: «Иахэа убри ахэычтэы жэеинраала аформа аганахэала, изеицааазарызеи, даара ахысхарақэа хамоуп. Зны-зынла убасшэа икалоит, адуцаа зыпхэаша афра злымшаз, ахэычқэа уеизгыи ирзеилкаауам хэа акэушэа, уи дхэычтэы шэ́кэыооха даацэыртцуеит. Нас, иажэеинраалақэа аритмикеи арифмеи рзы ихысханы, гэы рытцмкэа, хшыоцак рымамкэа, аңша иаңса́кыазшэа цыара-цыара ажэакэа еим-хырбгыжэаа, «шэаңхэала» хэа ахэычкэа ирызтижыуеит. Ихатэы быз-шэа аххэахэа еихышэшэо ифафэ иаины дадызхалаша, абзиабара ила-заазаша ацынхэрас, ахэычы уи игэы ахзыршэаша наганы иахтоит.

Ари амилат рлахынца лаша иапышыкласуа, ахылтшы́тра рфаңхэа ахатэы бызшэа ахатыр пхастэзтэуа цэгарака́тцароуп»¹.

Ацарауа ари ихшыоццара артцабыргязы – ахэычтэы жэеинраала цсыекэа ыырпштэыс иааигом (иааигаргы илшон, хэарада, аха даламлеит итема хада зла́каз ала), иааигойт ахэычкэа рзы абас ауп ишыоцтэу хэа зхэо Б. Шынкэба («Цыс»), И. Тарба («О-хэычрак»), Пл. Бебиа («Аңыымшыы», «Амра амцарсра», «Кэыдры ишырыз акэыбры»), Р. Лашэриа («Атэа»), В. Зантэриа («Ажэеи абгеи») ражэеинраала шыахэқэа.

Ишаабо еиңш Владимир Анқэаб аңсуа жэеинраалеи́фартэышыазы иихэо ахшыоцаккэа, хэарас иа́тахузеи, аинтерес рыцоуп, ихэгу-ихэбзоу ахь ххэанарпшуеит, апрактикафгы хэартара рылоуп, насгы иубойт имоашыо ихатагы ибзианы ишидыруаз аңсуа жэеинраала аңсабара аңсымчхара закэу, уи ианаалои ианымаалои, асахьаркыратэ литература змоу абызшэакэа зеггы ркны еиңш, аңсуа бызшэагы алшарақэа шдуу апоезиатэ рфеамтақэа исахьаркны, аңсы рхатцаны раңцарафэ. Ма-цара иа́тахуп инарцауыланы атцаара. Убаскан ауп аңсуа жэеинраала аи́фартэышыа цсабарала иатэышы́траны иамоу алшарақэа анааңшуа, инагзаны ахархэара анаиоуа.

Аңхэао ухаткы, сара ара́ка хцарауаа дукэа Владимир Атцнариа, Владимир Анқэаб, Хэыхэыт Бгажэба, Баграт Шынкэба, Сергеи Зыхэба ршымтақэа рыхцаажэара хыкэкыс исымам, уи зынза да́ча темоуп. Мацара Платон Бебиа ипоезиатэ рфеамтақэа рхаташы́атэ кэзшыақэа ганрацаала иахты́стцауаз, уи иажэеинраала аи́фартэышыа аңсабара анагэылаңшраз срывсны сзымцеит, исгэаласмыршэар амуит иахэа уажэраанза аңсуа жэеинраала аи́фартэышыаз иа́тцаз атцааратэ усумтақэа. Амала маңк уафэ ихэааигартэ икоуп абри азцаара ду иахэа аби́цара фа раца́ак иахэазфлымхам.

¹ Иара уа. Ад. 90–91.

Ғнак Платон Бебиа апоезиеи иареи реизыҕазаашыазын саниазцаа, абар исеиҕээз: «Какими бы прекрасными мыслями ни было наполнено стихотворение, как бы ни сильно отзывалось оно современными вопросами, но если в нем нет поэзии, – в нем не может быть ни прекрасных мыслей и никаких вопросов, и все, что можно заметить в нем – это разве прекрасное намерение дурно выполненное», – абарт аурыс акритик ду В. Г. Белински иажэақэа – ҕартцаҕы Вианор Смел-ица Занҕариа иҕэоны исаҕаз ашытаҕы сҕаҕа санстудентыз сзыцхьаз иажэақэа рпринцип сықаныҕэо са-ауеит есымша, сҕаҕы иаамгакэа цэаҕаак сымҕыц, амала, даеакуп абраҕа исылшаз атэы аҕэара. Уи иара иҕацкы ацхьаф иоуп избартуу. Ус ҕамтақ дхэыцуа даангылт, нас иажэа инацитцеит:

– Руслан, сара рацхьаза афра сшалагаз жэеинраалала ауп. Цабыргуп, апрозаикцэаҕы ус иалагоит, аха нас, иацэхьацуеит, еиҕа ииашаны иуҕэозар, ацсабара ирнатаз абаҕхатэрахь ииасуеит, уаҕа ауп арҕиаратэ лытцшаақэаҕы ахыроуа. Ишысҕаахыу еицш, сара жэеинраалала салагеит. Ииашоуп, изҕит имацымкэа ажэабжықэаҕы, ановеллақэаҕы, аповестқэаҕы, ароманқэаҕы, аха зегы акоуп сара споету цыышьоит. Сара иара ус статиак анызыҕуаҕы, сыжэла апоет ҕэа атцасыргылазом. Афра саналага инаркны сыззықэпоз сыжэла аҕаҕа иаҕэозар акэын сара сзакэу. Уи ахынзасылшоз ацхьаф иусуп, ибартууп. Ауаҕытэыҕса дарбан-заалакҕы абзиабара ицзароуп, ацхэыс лыбзиабара инаркны аҕа аус абзиабара аҕынза.

Сара рацхьатэи сажэеинраала инаркны апоезиа бзиа ибаны аматц азызуеит. Иахьатэи амш ахы иақэитны исымоуп ҕэа бзанцык ажэеинраала афра сеазысымкыц. Амш мхэарчаркэа қэа аузом. Аҕаероплан аматор ибзианы имшыкэа изыцырзом. Ғэарас иаҕахузеи, исымамкэа иауҕаху ицсыҕеу ажэеинраалақэаҕы. Измамда! Ацсуа поезиа антология исзануп 36 жэеинраала. Сара убарт рҕы сыҕоуп. 35 жэеинраалеи поемаки роуп ақыртуа поет ду Н. Бараҕашвили имоугы. Аус злоу арацэара ауракэу, аҕатабзиара ауп. Аха ажэафан зқыблала ицҕаауп азоуп изрылақхауа: Ецэацэаа, жэгараа, цыамсараҕаа.

Сара амҕа хара санықэу апоезиа сымҕа аркыаҕеуит. Ахьаа ансымоу ахара сарцшуеит, сарҕэҕэоит.

Апоетцэа шеицшым еицш, рнапы злаку ажэеинраалақэа рацдашыаҕы еицшым. Сара бзиа избоит асиужет змоу ажэеинраалақэа. Сара бзиа избоит ауаҕы цсышаацқьала саниацэажэо, ҕанеилибакаауа. Сара еснаҕ ҕарцыманда сцэажэозар сҕахуп. Убасқан ауп ацхьаҕцэеи уареи бзиа шэанеибабо. Рацэак ицшзамзарҕы аажэак еихысҕаааларц сҕахуп. Мықэ ашкол аҕы ашэҕэыҕцэа рҕылара ықан. Ашкол адиректор Валентина

Адлеипҗа дѡагылан җаалтит, уажәы ажәа иахтап зеггы бзиа еицаабо апоет хәа. Уаха лмырхәакәа ахәыцкәа зеггы ахьтәаз ихәхәеит: «Платон Бебиа». Сара зеггы реиха ихәшьара дуны исыпхьазоит изныкымкәа ажәа ансырто Апсны жәлар рартистцәа дукәа Вика Маанпҗаи, Софа Агәмаапҗаи абас анырхәо: «Уажәы ажәа иахтап зеггы бзиа иаабо хпоет Платон Бебиа».

Гәдоутә ақалақь аҗны атыхәтәантәи имѡахь днаскьаргон Зосим Лакоба. Апсы хәихытчны, аҗбабацәа хнарыдышшылан агылахагь хамтакәа, аҗбабацәа хатқак даарылтчны җааитит: «Дад, уара хуздыруам, аха хара ибзианы уаадыруеит, уара атып иашьтоу уреиуам, уара уқәпаны жәлар рпоет хәа ахьз умгеит, уқәпаны академикра умгеит, хара зеггы-зеггы аадыруеит. Уанцәажәо бзиа ибаны, гәахәарыла хәузызырѡеит, алаф анухәо интәар хәа хшәоит. Абри иоуп, дад, ажәлар рпоетцәкьа». Абри абырг иқәрахь дышнеихьазгы Мирод Гәажәба иеипш апсуа литературеи уи аптаѡцәеи ибзианы хаздыруаз азәы иакәын. Сара иахьагы дсыздыруам уи дызустоу. Игәагыны сизымтәаит, дызустаз еилыскаарц.

Мыкә чара дук аҗы санқәыпшыз абырг Уаниа Җарба сныхәәҗа ааникылон: «Исахәит, дад, радиола уажәеинраалакәа ушрыпхьоз, сгәы иахәеит, амала, итцеггы уеигьхоз җыышьон, дад. Исархәеит, дад, Лыхны аштәҗ аизара ду аҗны уцәажәеит хәа. Узбахә ибзианы иааѡит. Амала, итцеггы уеигьхоз җыышьон, дад! Рапхьатәи ушәкәы итытыз смәтацәа иааганы исзапхьеит. Сгәы иахәан сырзызырѡуит зеггы. Амала, итцеггы уеигьхоз җыышьон. Сара усқан сыстудентын...

Уаниа Җарба санду сгара мәтәа җатаны аѡны даннеи лапхьагыла иакәын. Сара иахьа скалам аакны сыстол снахәтәацыпхьаза иаины сыбла иаахгылоит ари ауаѡ иажәакәа: «Амала, итцегь уеигьхоз җыышьон, дад!» Иахьагы арт ажәакәа исархәо рацәоуп.

Икоуп ажәеинраала шкәакәа, ацәахәакәа псаҗьаны изыѡуа, аха апсуа жәеинраалеиҗартәышьа, сара стәала уи рацәак ианаалом, апсабара иатәым. Апхәызба ачамгәыр аакны алеирс ананылтогы ажәакәа еиқәыршәаны илхәоит. Баша иаурхәаху Җырқәтәылатәи апсуаагы жәеиқәыршәала дцәажәон хәа. Сара бзиа избоит аепикәтә ѡымтакәа, бзиа избоит аурыс поетцәа дукәа А. С. Пушкини М. И. Лермонтови ражәеиҗартәышьа, рѡышьа, аформа, астиль. Урт иклассикәтәны алитератураҗы иаанхоит абицарақәа рызгы иҗырпшыганы, итрадицианы, насгы амилап литературақәа рыҗгы анырра җаимәт рыманы.

Сара ажәеинраала бзиа санапхьалак сгәалақара шытнахуеит, сара истәыз, дәәазәы итәыз саргәырҗоит, ацәахәакәа мәтәгәтәскәа ахьхәхәа еихышәшәо, акаѡ-акаѡхәа амелодиа хаа рытданы рыбжыи ангауа сдыргәйтәуеит, арҗиаратә гәахәара сыртоит. Амала, ажәеин-

раалеиҕартэышыа апринципкэа шыҕоу, уи атеориатэ канонкэа, поетк иахасабала, ицэгьамкэа ишыздыруагы, урт рроль ҕаиматла ишеилыскаауагы, сырҕиаратэ процесс аан, ицегы уазааигэаны иухэозар, апоезиатэ рҕиамтакэа рацэак срызҕылымхам, абри ахореи ауп, абри аиамбауп, нас егырт адактыль, амфибрахи, анапест ирыкэшэо, изыып хэа сгэы итасымкыц сырзымхэыцыц апоезиа атеориатэ канонкэа рганахыала сахэаҕшны. Ус өнүцҕала исныруеит ацсуа жэеинраала аиҕартэышыа ацсабара иатаху атрибуткэа, анорма кэа зегы сырҕиамтакэа рҕы ишыҕоу. Уи сара ихэыцны иҕасцом, сырҕиаратэ процесс ахата иҕанатдоит. Егырахы, сара саныоуа аамтазы сзызхэыцуа, схэҕы иаазгауа сажэеинраала цакылагы, формалагы, идеиалагы иҕэылшэаны аҕалара ауп. Уи азы иатахуп: апоет, академик Мушьни Лашэриа истатиак аҕы ишихэаз еицш, ишшэыршшэырза иҕоу, ишоу ацэахэакэа ҕазцо ажэакэа еинаа-лауа, еиҕарсшэа иухэозар, угэк еицахауа, хтак еицтадыршэуа, еихыпо-еицыцо акэымкэа, ршэага-загакэа еиҕараны, ақэыцгэҕара аритмика, арифмеи ухэа апоеतिकатэ мыругакэа зегы иахыыртыпу рҕартэара, рыргылара. Убри ахыхыгы иахынзалашо, ажэа лыпшаахкэа ралыпшаара, ралыкэшэара, насгы ауаҕы иҕаҕы иааиуа, иҕэникило иҕаларц азын армариара, аха асахыаркра, апоезиатэ хаҕсахыа ацхыаф иблаҕы иааиуа ашычара.

Сара аханатэ апоезиаҕ амодакэа, аҕыц аартракэа ҕазцо среиуам, сырзыразым апоезиа зырхэацэо, ажэаан иалатдан аетцэакэа кыдызцаауа. Сара аҕада ишысхэахыоу еицш аклассикатэ традиция хатыр ззакэу поетуп сыгэгы иаанагоит иага аиҕаakraкэа алитература иахтынхыаргы уи ажэуам хэа. Поетк иахасабала апоезиатэ цэахэакэа рҕыцтэцэара, академик Хэыхэыт Бҕажэба иажэала иухэозар, ацэахэакэа злашыақэгылоу ажэакэа рыпсаҕыара. Цоуп, сара сажэеинраалақэак рыҕгы иубоит ацэахэакэа ахыҕысытэцэоу, ажэакэа цэахэак-цэахэак ахырылысхуа. Иаагап ҕырпштэыс ажэеинраалақэак: «Амца иалгоу амҕа», «Агэахэара», «Сныхэаҕа ааныркылоит», «Ареволиуция», «Ацымакэа», «Аладареи аҕадареи» ухэа еиҕа акык-аҕбак. Арт ажэеинраалақэа араҕа еиқэысыпхыазаз зынзагы иҕэнысшыо ишыҕамгы, заатэи сырҕиаратэ период иатэуп, сҕара шықаскэа раан иацысцаз роуп. Нас аформа, шамахазак акэымзар, схы иасмырхэеит, споезиатэ дунеи иатэышытран избом. Сара сзы Анцэа иишаз ажэеинраалаҕ ацэахэакэа цыралагы еиқэшэо, аритмика бзиа рыманы, илахыҕху арифмала ихырчаны иҕоу ауп. Убарт рҕызцаа среиаҕазоит, среиҕырбоит, насгы, ихэыцы, идуу алытшэа ансоулак, сара сзын рҕиаратэ насыпуп хэа исыпхыазоит. Ааи, издыруеит ашэҕыаҕа зегы реицш сҕымтакэа рлахынца ацхыаф

инапы ишану. Уи саназхэыцлак поетк иахасабала сҥакпхықара еиҳағы иҳаранакуеит», – иажәа хиркәшоит апоет.

Уи ипоезиаы иихәаз ахшыфцарақәа инықәырпшшәа акәзарғы, иҳаилдыркаауа рацәоуп, насғы ирҕиаратә бафхатәра иамоу ачыдарақәа, ақхыаф изгәамтақәоуғы рышә-гәашә зынза икыақьаза иааимыртыргы, хнылаирпшуеит уи ипоезиа ахашәара-атдәшәара афазара ахынзакәоу, хытхыртақәаси, доухатә цсымчхараси, чыдараси ирымоу иара иақара издыруада, ирҕиаратә лабораториа ифнытцуа ахафсахыақәа иара иақара избартада? Урт, жәахәарада, рҕиаратә дунеибаркыра дук ыкоуп, насғы акритикағы, алитературатцаафғы рзын итцаатәу мағарны ауп ишаапшуа.

Платон Бебиа ипоезиатә еибаркыраф имашыо иаабоит иахыатәи апсуа жәеинраала аиҕартәышыаф апыжәара змоу аформақәа зегы, насғы ихадароу урт кәиматала ахархәара рымоуп рхатә хаҕара агәулубаартә еипш иназа-аазаны. Афада ишхәоу еипш, уи далашыфкны даныфуа ажәеинраала аиҕартәышыа априпципқәа дрызхәыцны, игәынкыланы, дрыкәныкәазом. Урт ирҕиаратә усура анымфәпысуа, иухәозар ажәеинраалақәа, апоемақәа аниуа, ипсабаратәны ирыциуеит. Хәарада, Платон Бебиа авторк иахасабала дызфәу афымта сахыар-кыратәла иангәылшәалак, ацсы анахалалак ашәкыффцәа зегь реипш, даргәырғоит, ихы-игәы ақәыбзианы, фәцхыа арҕиараз агәахәара иманы дкәанатцоит. Убас шакәугы Платон Бебиа ажәеинраала аиҕартәышыа асистема атцара иаанаго еиликаауеит, уи ахатәы бызшәа иамоу алшарақәа, шаанарпшуа идыруеит, ажәеинраала ашышыа атехника амацарағы зака атцанакуа ибоит. Аха еитасхәоит, уи даныфуа, апоезиаатә рҕиамтақәа анацитцо атеориатә дыррақәа ракәым хада-ра зланы иипхыазо. Апоет зегь рацхыаза дззызырфәу ибафхатәра иахылтцуа, дхәаақәызтцо, гәыла-цсыла ицрымшәо ицу, нцәахәык еипш дызхәафшуа лоунытә амцапшь итцазцо ипоезиа ауп. Апсны жәлар рпоет, академик Баграт Шынкәба ифәуеит: «...Дарбанзаалакғы игәы иаанамгароуп, ажәеинраалеиҕартәышыа асистемақәа зегы ихәмацаак реипш издырыз, зегьаказам поетханы даакәгылоит хәа, мамзарғы системак ишахәотцәкыа инақәыршәаны, иарбанзаалак цқарак еиламгакәаны фымтак изапцар, уи апоезиа иашатцәкыа иагәтылсоу фымтахоит хәа... Апоезиа ахатә аныкәмла зәыр кринатома ажәарыпцхара? Узларпцхозеи амца ахатә еиқәымзар?»¹

Ааи, иара ахатқы апоет ирҕиаратә ус акны апоезиа ауп зегы ирыцку. Хпоет дугы иатцшыны изихәогы убри ауп.

¹Баграт Шынкәба. Ифымтақәа реизга. Афбатәи атом. Акәа, 2008. Ад. 22.

Сыззааиуа, Платон Бебиа поетк иахасабала акы, дхаракны, ѡба ана-пы дыкэыргыланы уи аматц баѡхатэралеи, ламыслеи, бзиабаралеи такпхықэралеи иурц азын Анцэа ду дишан есымшааира ашьха дкыдуп ацхьаѡ илыпхеи игэыпхеи иманы.

Сара арака Платон Бебиа иажэеинраалеифэртэышыа аформақэа нас досу дара хэта-хэтала, пкара-пкарала изцанакуа, изтэу (ахореи, аиамби, адактили, амфибрахи, анапести) афырпштэқэа аагауа рытцаара сала-гом, акы, уи хара сагоит, ѡбагы, ари атеориатэ зцаара чыдала атцаара зтаху хазы икоу, стема исызтамыгзо проблемоуп. Егырахь, ацсуа поезиа зегы акны еипш, иаaidкыланы иухэозар, Баграт Шынкэба иажэала иажэеинраалеифэртэышыа атонтэи асиллабтэи асистемақэа рказшыақэа зныпшуа еихарак атонтэи ахь иадызцэыло, еилацсоу ашэагақэа змоу ажэеинраалеифэртэышыа атип еиуоуп, иатцанакуеит. Убри ахыхьгы, иазгэатэууп Платон Бебиа иажэеинраалақэа реифэртэышыа аформа нахьхьиза аахыс итышэынтэалахьоу аклассикатэ традиция ишатэугы, иара ихатэу еицырдыруа атермин ала иухэозар иоригиналтэу арфеиаратэ чыдарақэа амоуп, иаххэап, ацэахэақэа реифэкаарафы аума, ажэақэа реишьтаргылашыафы аума, иааирпшуа асахьақэа роума, асиужет змоу ахтысқэа рфы аума, алирикатэ хьатцрақэа ирытцубаауа ацэаныррақэа ухэа икатцоуп досу злеиламѡашьо, излеиѡудыраауа апоетикатэ матэахэқэа ирыларзаны. Ас акатцаразы апоет ибозароуп еиуеипшым ашэыгақэа рыла ишыақэгылоу апцстазаара ахафсахьақэа, насгы ауаѡытэыѡсатэ цэанырра-цауылала еилатцэаны апоезиатэ мцапшь агэылпхаауа. Ажэытэзатэи индуc философк ихэеит: апоезиа иашатцэыкьа зырфыхо ацэанырреи ацэалашэареи роуп хэа. Ус иагыikoуп иара. Арт аѡ-феноменк цсабарала излахьынцамхаз дызпоетхом, дыррала иага ихы цжэо дыказаргы.

Платон Бебиа итэы ххэозар, уи иажэеинраалақэа рфы неиѡымсрада иубоит ацэанырреи ацэалашэареи ирымоу ароль зака амеханакуа, зака ицхыраагза дуны икоу ирфеиаратэ процесс афы. Абри афактгы, сара сахьахэапшуала, уи иажэеинраалақэа реифэртэышыа аформаф хэартара злоу ачыдарақэа рахь иупхьазартэ икоуп.

Платон Бебиа поет казак иахасабала еснагь дрызфэлымхауп, игэ-царакны имоуп аханатэ дызнылан даауа арфеиаратэ мѡафы ицэаѡа хаданы, иказшыа чыданы ишьтикааз ажэа хатыр ақэтцара. Ари аформу-ла еихуршэшэар иаанагоит апоезиатэ сахьаркыратэ ѡымта злеибар-ку, хахэтэахэс иамоу доухатэ цсыс иахоу ажэак иара иатцаку ала досу иахьатыпу аргылара, афэхэы ахэартэ еипш ароль амазаара. Убри азоуп Платон Бебиа ицэахэақэа зыхьантам, изымариоу, ацхьаѡ игэынкыларафы изынхо, апоезиатэ цэа хаа зрыцоу. Арака шамахазак акэымзар, апоет

Шалуа Цэыцба «Ацсуа поетцаа шэахь» хэа захьзу ажэеинраалафы иса-хьаркны ишихээз еицш, «ирфыжуа азлымхак ианкны» ¹ инаго ажэақэа уцылом. Уи ицэахэақэа гэылтэаауп, ршэага-загақэа ахыртэа итнагазшэа еизызагоуп, ацырақэагы еихыхэхэо-еитцыхэхэо акэымкэа, ейкара-ейкаран еицнеиуеит, ажэа иамоу ақэыггэарақэагы ахафы иааганы аритми арифмеи рканон цкарақэа ирауаршэаны.

Цабыргуп, Платон Бебиа ишышыа аформа онуцкала акэымкэа адэахыи уахынагэыдыцшылауа иубартэ ианеитеикуа ыкоуп, еихарак ацэахэақэа реицкаарафы. Уи атэы ащада иазгэастахьеит иажэеинраалақэа сахьрыхцэажэоз, убри афнытэ арака рацэак салалом, аха уеизгыи исгэаласыршэоит акык-щбак. Апоеит иажэеинраала аицэартэышыаф иахпылоит цэахэак афы щажэак, мамзаргыи хажэак иреихам, уака, хэарада, ацырақэагы, ақэыггэарақэагы рхыцхьазара еиха имацхоит, аха урт ирхоу апоезиатэ бжыи хаа, ирыкану, излеибарку ацэеижь ухэа цьаргыи иапырхаганы иубом, ишахэшахэуа апхара ирхылцуа апхьаф игэы афынза иназоит, амала ажэеинраала злацэажэо азцаара, аматэар казшьарбагас иамоу зеицшроу иауаршэаны.

Уажэы иаагап афырцштэқэа:

Аеырлакань амра
Убас икашуеит.
Узангылом амца,
Ацлакь еицш ишуеит.

Ари ажэеинраала щба-щба ажэа йкоу ацэахэа кьафэқэа рыла еицэартэуп, арифмақэагы еихдоуп (1-3, 2-4), ацырақэагы еихыхэхэо-еитцыхэхэо акэымкэа ейкараны ишыақэгылоуп (6, 6, 6, 6), арифмагыи аартуп амра, амца.

Абар ус йкоу даца фырцштэык:
Ацтақэа еилисын
Ажэщан хэашьит.
Ацыхьхэа ихысын,
Ашоурагы ашьит.

Аракагыи икьафуп ацэахэақэа, щба-щба жэа рыла ишыақэгылоуп, арифмагыи еихдоуп 1, 3, 2, 4, амала иарку рифмақэоуп «еилисын» «ихысын». Ацырақэа ракезаргыи абар ишыкоу: (6, 4, 6, 6) ащбатэи ацэахэа цырак

¹ Шалуа Цэыцба. Иалкаау. Акэа, 1982. Ад. 98.

азхом, аха уи аңырхагамхеит избанзар, аритм аиҕекаашыа иханартэауеит, еиха ииашан иухэозар, иатэахуеит, ихнаоит.

Иара убас Платон Бебиа иоышыа аформаҕе иаабоит хҕа-хҕа ажэа рыла ишыақэгылоу ажэеинраалақэагы. Абар аҕырпштэы:

Дцон арҕыс шэарыцара,
Иабҕьар ижэа иахшыны.
Иаҕын уа ашэа-зызара
Аҕсаатэ рыҕсы заны.

Дцон аккара дыталан,
Бҕык цысыр – дыпшын.
Ахысраҕы игэы италан –
Цысҕы-хэыхэҕы еипшын.

Абас игэылтэаам, мамзарҕы ацэахэа кьаҕкэа рыла иапцдоу ажэеинраалақэа мацзам Платон Бебиа ипоезиаҕы. Аха аңыжэара змоу игэылтэаау апоезиатэ цэахэақэа рыла иоу ажэеинраалақэа роуп. Урт егырт рааста хараза еихауп. Арака ауп апоет Платон Бебиа иказара ахьаапшуа, дназа-аазаны дахьаабо. Уи изакаразаалак иаана-гом игэылтэаам ацэахэа кьаҕкэа рыла иапцдоу ажэеинраалақэа аңхьао икэнишьоит хэа ахэара. Мап, уртҕы автор изакаразаалак инапказара ры-гимыжыт, апоезиатэ цэа хаа рыкэнышышы ибаохатэра иашеит, уажэы ҕырпштэқэас иаагап игэылтэаау дачакала иухэозар пшьба-пшьба ма инареиханы ишыақэгылоу ацэахэақэа рыла еиҕартэу ажэеинраалақэак:

Адҕыл ҕыхеит, ажэоан ҕыхеит,
Ишэахэоит аҕсааи ауааи.
Уа аҕстазаара ҕыцны ирыхеит,
Ааңын гэыргьахэҕы анааи.

Еиҕа:

Апхын агэҕа – реиха амра анкацеиуаз,
Азын агэҕа – реиха асырхэы анлеиуаз,
Дузыртэозма, уаха ашоураҕ дамкуа,
Дузыртэозма, уаха ишэымкэа-ихамкэа,
Хаоны дмааирҕ имазамшэа псыхэа,

Уа хшымгәыгзоз ашә даахыцуан Зыķәә,
Са схәыцра зыдхәалоу, ауаџ қиа.
Иахьагь сыңхыз иалоу, ауаџ қиа.

Итцеггы:

Ашыжь Абырскьыл ашъа днықәгылан,
Ибла гәыкқәа ахигауан Аңсны.
Азныказ даашанхеит, ус даггылан,
џаңхьа иблагь иаатцижыт дласны.

Даеакгы:

Ацыс еипш схәапызыпуа срылахеит амшқәә,
Шъаџакгы сдырқатцом уртъ шытахьķа ихьамңшқәә.
Ирхәоит ухы иазумау узиуам хәа уағатцәķа,
Ари ажәаңķа аины схы иасуеит хахатцәķа.

Абар итцегь инейтыху, мамзарггы Шотә Руставели «Абжьас цәа зшәу»
аформа иазааигәоуп хәа иупдхьазаша даеа ґырпштәыкгы:

Атцх еикәара аңсы ахытдит, амра шеишеиггы ахәы ихытдит.
Анаķә хәазамазо ихытдит, нас иагъцеит уи еитцыхәхәа.
Аңсаа рашәа зегь арґыхеит, иахьа убас шыжьык хәа ґыхеит,
Ргәы итґыхеит, рхы итґыхеит, зегь ирхьынхалт ашәахәа.

Ари амра ашәахәа ззыџуа, адгьыл шытами ус иңсасиуа,
Анцәа дузза аус азиуа – Анцәа аңсґазаара ахаґа.
Адгьыл уажәааны иеырбозар, адақәа ашъа рґацәқәырпозар,
Ахы аңсґазаразы иабозар – псґазароуп иара ахаґа.

Платон Бебиа ипоезиа иамоу ачыдарақәа хзырбо, иалызкаауа иреиуо-
уп уи зхы иақәитү ажәеинраала шкәакәа велибр хәа изышыґоу ахархәара
ңьарггы (цәахәак рґы иупымлозар), иахьазимуа, избанзар, уи иґахуп
апоезиатә рґеиамґа апоезиатә канонтә пґарақәа рыла, иаңцазарц. Егьи-
рахь, апоезиени апрозеи рхәааґы игылоу зхы иақәитү, арифматә шәага-
зага змам ажәеинраала ахшыџцара ґауыла амазарггы, иклассикатәу
апоезиатә рґеиамґақәа, иаххәап, А. С. Пушкин иажәеинраала «Я помню
чудное мгновенье», еипш иķоу рыџазараґ изнеиуам хәа дахәаңшуашәа

давсуеит. Цабыргуп, ажэеинраала шкэакэақэағы ирымоуп алитературатэ дунеиаф аҕазаара рылзыршо рхатэ чыдарақэа, рхатэ закэанқэа. Уи алитературафы еиха ирылатэеит ХХ ашэышықэса алагамтаз инаркны. Уи ашьтамта ибзианы иубартоуп Геине, Уитман, Межелаитис, Солоухин, Винокуров ухэа азэыршы рпоезиафы. Аңсуа поезиафғы уи ацэаарақэа ирацэамзарғы иабоит верлибр иажырацэароу ажэеинраалақэағы. Арака, фактк ахасабала, иахгэалахаршэар аеуит абафхатэра змоу апоетцэа Алхас Кэарциа, Геннади Аламиа рпоезиа.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ипоезиатэ рфеамтақэа рфы, сара иахын-заздыруа, зхы иакэитү ажэеинраалақэа, цэахэақэак рфы акэымзар, рхы-рфы ааңшыртэ иахпылом, икам. Абригь, жэахэарада, уи ипоезиа ахатэ чыдарақэа ирхупхызалаша факторуп.

Абри ахыхығы иазгэастарц стахуп Платон Бебиа ипоезиа иатцубаауа, уи аңсабара злакоу даҕа цэафакгы. Уи убри ауп – иажэеинраалақэа злашыақэгылоу ацэахэақэа хзыркэшо, арифмара зуа ажэақэа еснагь афыццэа рханы (есымшатцэка акэымзаргы), илахфыхны ауп улымхаф ишааиуа, ишуахауа, насггы ацэахэақэа рфы икоу, иааңшуа ахшыфцаккэа шыақэдыргэҕэоит. Уи зыбзоуроу ирааңсоу идырхэацэахыоу арифматэ нцэамтақэа аханатэ ихы рцэихычоит. Еихарак, ари ацэафа ибылгы-ны иабоит епикатэ фымтақэа рфы. Цоуп, алитературатцафцаккэак, атеоретикцаккэак В. Тредиковски дназлаз, ажэеинраалазы ихада-роу арифм акэзам, аритм ауп хэа зхэақэозгы ыкан, аха апоезиа иашатцэка ахатэ иаанарцшит ари ахшыфццара инагзаны ушзадымгы-лоу, ажэеинраала рифмада ишхэартам, уи ала ианхырчахо ахатабзиара афазара акыр ишахаракхо, ахаацэа шафэныло, амелодиа икафуа аб-жыы шахало. Ус шакэу дырцабыргит аурыс, нас егырт амилац поетцэа, аңсуаагы убрахь иналатцаны, иклассикатэахыоу рпоезиатэ ццамтақэа.

Афада Платон Бебиа ипоезиаы исхэаз сыхшыфццара артцабыргразы иаазгоит сналас-фаласны фырпштэкак.

Абар даргы: «Лыцымшықэа убас икахэхэами, лыблақэа тыцхоит.

Зыбла дыхшэаз дыткэами, дибейт – дигэаңхоит».

«Са сыңсы қымқымуа амал хэа сызмыцэо, схэыцуам атх ршо. Ус ак сза-аиргь, схэыцра иналхэо, хланцы итастоит ирхэашо». «Сылабжышқэа сыз-нымкыло рфеархоит уажэы-ушытан, саңхыа ахаангы изымгыло, атцлақэа раангы ишытан», «Алашыцара маанит напыда – аетцэ рхыбла тыцеит. Урт ираццлабын са сқыта – еилаарцырит, еилыңхеит», «Сыңхьарца, убжы-хаа цартэ хараза, ацэахэақэа сшыам дгыл иазыскуа раза», «Еилнахэан ахыта амахэарқэа, убас итааеуит ейкэжэа; ашыал дрыпхт афэыкэбарқэа, акэарақэа агеит ихэжэа», «Ажэфан ахухэа илагоушэа, ахэылыхэа иа-

уеит асы»; «Акакала, шыаҕа-шыаҕала, амаршәа куа, иазуа хасаб дне-иуеан уи ахра даҕала, деиҕазо дцон ақәасаб» ухәа убас ихьыршәыгәу аҕырпштәкәа заҕа ааугарызеи Платон Бебиа ипоезиа акнытә. Араҕа иаахгазгыы акык-ѡбак аҕырпштәкәа рымацарагыы иахдырбоит ажәакәа, ацәахәакәа разаны игәылыршәо, ршәага-загакәа еизызаганы ишыҕатцоу, арифмакәа шылахҕыху, амелодиа хаа шрытцоу, насгыы апоет инапҕазара заҕа тақҕхыкәрала дацклапшуа.

Платон Бебиа зымехак тбаау ипоезиа хтоурыхтә цстазаараҕы аамтеитасракәа иага каларгыы, амилат хаҕра аمانы, аҕхьаѡцәа бзиа ирбо, ацсуаа хдоухатә культура иатәышйтраны иаанхоит. Избан акәзар, апоезиа иашатәкьа еиҕазкуа, наҕхьа изго мчы ыҕазам. Акритик ду В. Г. Белински баша иауиҳәах, «поэзия есть высший род искусства»¹ хәа. Убрахь иахыпхьазалоуп Платон Бебиа ипоезиагыы.

ПЛАТОН БЕБИА ИПРОЗА

Алитература атцаараҕы, акритикцәа, лымкаала ашәкәыѡцәа классикцәа азәырѡы акырынтә рҕаҕхьа иқәдыргылахьан апоезиени апрозеи доухала цсымчхарала реизааигәара, реипшра, реипшымра ухәа жәпаки. Абри азцааразы абар К. Г. Паустовски ииѡуа: «Главное в том, что проза, когда она достигает совершенства, является, по существу, подлинной поэзией»².

Ари ахшыѡзцара уи итцегы иртбаауеит аурыс классикцәа рхәахьала: «Чехов считал, что лермонтовская «Тамань» и пушкинская «Капитанская дочка» доказывают родство прозы с сочным русским языком.

Пришвин однажды написал о себе (в частном письме), что он «поэт, распятый на кресте прозы».

«Где граница между прозой и поэзии, – писал Лев Толстой, – я никогда не пойму». С редкой для него горячностью он спрашивает в своем «Дневнике молодости»:

«Зачем так тесно связана поэзия с прозой, счастье с несчастьем? Как надо жить? Стараться соединить вдруг поэзию с прозой или насладиться одной и потом пуститься на произвол другой? В мечте есть сторона, которая выше действительности. В действительности есть сторона, которая выше мечты. Полное счастье было бы соединением того и другого».

¹ Белинский В. Г. Соб. соч. в 9-ти т. М., 1981. Т. 6. С. 259.

² К. Паустовский. Золотая роза. М., 1956. С. 218.

В этих словах, хотя и сказанных наспех, высказана верная мысль: самым высоким, покоряющим явлением в литературе, подлинным счастьем может быть только органическое слияние поэзии и прозы, или точнее, проза, наполненная сущностью поэзии, ее животворными соками, прозрачайшим воздухом, ее пленительной властью»¹.

Изхысхэауа, апоезиеи апрозеи реилахэра, наҥ-ааҕтэи реимадара, апрозаикцэа дукэа досу рхатэ-индивидтэ рҕиаратэ цышэала иазгэартыхыз аҕазара амазақэа наҥ-наҥ азын дрызхэыцуа, дрышь-клацшуа далагахыан апрозаик қәыпш Платон Бебиагы. Ус шакэу дыртцабыргуеит, даеакала иухэозар, имырхыаазакэа шахатра руеит уи раҕхыатэи – иаххысыз ашэышықэса хынџажэатэи ашықэсқэа инадыркны иаҕитцаз – иажэабжықэа, иаххэап: «Агэыҕра», «Ауаџымшэ», «Амра аҕы азэзэоит», «Аҕыгэбжы...». Абарт аҗэабжықэа азин хартэит иаххэарц апоет Платон Бебиа дишьтагыланы дцэыртцит апрозаик Платон Бебиагы хэа. Убри аҕнытэ урт аџыцагыи еикэлацэоуп хэа ххэаргыи сгэи иаанагоит игхам хэа.

Раҕхыаза аҕэны аҕыпхы аҕны (ажурналқэа «Алашара», «Амцабз», агазет «Аҕсны ҕаҕшы» рдаҕықэа рҕы) Платон Бебиа иажэабжықэа, аџада зызбахэ схэахыоу санрыпхыа, сара агэра згеит апрозаик ҕаимаҕ аҕсуа литература дшаланагалаз, насгыи исгэаланаршэеит апоет илшоит дпрозаикхар, аха апрозаик дызпоетымхар ауеит хэа алитератураҕцааџцэа азэырџы ирхэахыоу, избанзар, егырт зегыи рыҕны ааста апоет ибаџхатэра амэхак ҕбаауп, адоухатэ цсымчара цэуылоуп.

Платон Бебиа ипрозатэ џымҕақэа рыхцэажэарахы сиасаанза истахуп, зеипшлэшэа акэзаргыи, ирымоу цыдарақэак, еиха ииашаны иухэозар, реигэыцхэра азгэастарц. Уи убриоуп дзыргэатеиуа, гэтыхас имоу азцаарақэа, иаххэап ашэҕэыџы иҕсадгыили ижэлари иахыатэи рыҕстазаара, уатэтэи ртоурыхтэлахында аҕеипшхэ иаҕагылазаашыахоуи еилшэа-еилыцуа аамҕа удаџ шырныруа, ишыҕ-нашэо ухэа иреипшу азцаарақэа жэпакы. Ажэакала амэхак змоу уи ишытихуа аҕстазааратэ проблемақэа хэра иаабоит ипрозатэ џымҕақэа рҕы, насгыи иҕегыи цкар рацэала инагэылаланы ҕыбазыба згым аҕстазаара аадырпшыртэ еипш. Абраҕагыи уи ипоетратэ хаҕэра ашьтамҕа шыҕоу убоит имџашыо.

Ажэабжы «Агэыҕра» ҕыгхэрыла ҕыбгыыцк иреихам, аха апрозаик қәыпш иааимаурехэартэ еипш иааирпшит уаҕа ицо ахтысқэа, насгыи урт рсахыа гэылиртэаауеит автортэ хыатцрақэеи агэалашэарақэеи ицырхырааны. Ажэабжы хэыцы аҕны цасатэи Хцыынцэтылатэ еибашыра иннажыыз, аҕыара удаџны, хаҕстазаара иацны иаанхо ахэрақэа шупылоугыи,

¹ Иара уа. Ад. 218–219.

агәкаҳара атам, аоптимизм цәа ахоуп, апстазаара исоциалисттә уаажәларратә амәа ианыланы пхәака ишцо, аҗиара ишаҗу убоит, ашәкәыџы зсахәа тихуа ақыта уналапшыр.

«Агәыгра» аҗны иаабо ахтысқәа ахаҗсахәақәа, автор акырза дугәа-лазыршәо, идхәаланы ауп ишцәыртца. Уи атцара далганы, ихыркәшаны аџныка даауеит, агәырғара дамчак дамоуп. Ажәабжә фырхатца хаданы далгоуп зпацәа афронт аҗнытә изыхнымхәыз, зхала аџны иаху апхәыс гәеитамха Миландар. Ииашоуп, лхаҗсахәа иашәашәалоу афырхатца маҗџымкәа иахпылоит апсуа литератураҗы, чыдала псатәи Аҗынцәтылатәи аибашыра ду атематика иазку аҗы. Аха апро-заик қәыпш (ажәабжә џын 1960 шықәсазы) илшеит Миландар лхатара даҗазәы диламџашыо лхатә хәҗра лыманы аарпшра, насгы агәра аагартә еипш исахыаркны. Арака, хәарада, уи лхаҗсахәа апцараҗы автор ицхрааит лхатә дхәыцаахыс дахыдыруаз, дахыбоз, уимоу, изхнымхәыз лпацәа рахытә ибзианы дигәалашәоит Чучулгы. Абар уи изы ииџуа: «Иахыеипш исгәалашәоит арра даныргоз. Иқәаф катцаны дыкан. Инапа-ла ииаазаз Мақар дақәтәан. Аҗы ухәеит хәа, зынза ишәабыстан. Ашкол аштаҗы ирхәмарит. Аусхәартә амардуан дхалеит. Дцеит еибашыра иҗы дшақәтәаз.

– Хзыхынхәыр бзиоуп, хзыхнымхәыр атәылаз қәдароуп, ихалшозеи! – абарт роуп уи иахытә исгәалашәо».

Ашәкәыџы ишихәо еипш, Миландар лычкәынцәа ртәы лныл-мырпшзеит, уимоу, аибашыра ианаҗыз, уара абри лычкәынцәа аџны итәахны илымоушәоуп дшыкоу хәа зхәозгы ыкан.

Аиашаз уи унархәон Миландар ахачхара илымаз. Лгәырџақәа адәахыы акгы лынлырпшуамызт, илцәахуан ичханы. Ан гәеитамха лхаҗра еихагы ихадыртәауеит, дахзааигәартәуеит, насгы ус еипш злахынцәахаз анацәа хгәаладыршәоит абарт әжәақәагы: «Аибашыра иалгеиҗытәи сынтәа жәохә шықәса тәуеит. Уи лычкәынцәа мшаҗны агәашә интганы иандәықәылцаз еипш, иахыагы рымџа дапшуп.

Кәтыли Чучули рыхызала иоулышытыз ацәқәа тьпхынза икан. Аҗарахәа анхара-нтца иалахәын. Аха урт ацәқәагы псит, лара џапхәа кәырбанқәас џ-цәык ықәлыргылт, лпацәа раара дазыпшуп ан гәеитамха. Агәыгра мыҗда омажә амчыми!

Аха абра икалоит ан дзырхәхәаз, лгәылацәа еиыызгаз даҗа хтыс хыантакгы, мамзаргы Миландар лгәыгра зыруашәшәыраз хәа дук. Абри асахәа аџымтаҗы зеггы реиха игәгәаны иаарпшуп. Ан рыцхә дархәхәеит лычкәын Чучул ицә (кәырбанс имаз) (ацәмызкы иахкәаны) машәырла атахара. Игәытшәагоуп ан илхәо абарт ауазажәақәагы: «Уи дшыкам

уаргы иудырма, нан... Саргы издыруеит, нан... Сгәйглар сҕахын, нан... лнапкәа лгәйтәпсә деитәкыызкызуан Миландар.

Ажәабжь «Агәыгҕра» антәамтә акәзар, уи Миландар лхаҕсахыа еихагы иханартәауеит аҗстазаара тыхәаҗтәара шамам ахәоит. Алирикатә фырхатә аҕада ишаабо еиҗш, аинститут данталаз ашықәсан ииз ацәтцыс иара Сару хәа зыхьзитаз аб сҕа иҗара далганы данаалак пшзала агәылацәа, азлацәа еизганы ирзишьырц кәырбанс иазырхианы имаз аҕатара аамтә ааит. Ари асиужет аҕа иҗара алгара, аҕныҕа иаара, нас амҕан ихәычра атәы зхәо агәалашәарақәа ухәа еиҗа акык-оҕак аҕымтәҕ ахтыс ахада иавагыланы иҗоит цьара изаҕаразаалак таҕәтасрак амамкәа, гәыоҕбарак аҗамкәа ирҗстазааратәны иҕаҗоуп. Хаҗхьап ажәабжь хзыркәшо антәамтә: «Ахәыста аҗыхәан игылоуп зыыза звыҗсааз ацә. Миландар лыцә ахацлакы. Ауғә азхык арсуп.

...Сару ахәда снапы нхысшьын, исыман сҕынасхеит. Снеиуан Қәтыл ицә ашҕа. Сышьтахыҕа аууҕхәа бжықәак гон. Ауғә ахы аашыҗысхит. Сҕынасхеит, ацәқәа неивахәаны».

Ишаабо еиҗш, алирикатә фырхатә Дҕамшь азыблара иалигаз, нас инапы ҕахахауа ииаааз. Сару зыхьзитаз ацә еиқәхеит. Иҗабыргуп, акәырбан, уажәазы изынамыҗеит, избанзар Миландар лыцә Чучул ихьз зхыз антәха, иара уи ацынхәрас ауғә иаҗагылар акәхеит. Абри ахтыс еиқәнархеит Сару. Уи акәымзар аситуация убраанза инеихьан аб икәырбан ҕаимҗар амуа аҕынза. Аҕа акыр дҕьаҗтәыҕьаҗтәит, аб «Устыҕа! Сыззыҗшыз амш анызба...» хәа диҗырицеит. Аҕа иҕаитдараны иҕаз иаб иҕаҗхыа абарт иажәақәа рыда: «Сару рыҗхә! Урымшьыр ауам! Иузызу-рызеи? Сыҗсы уҕхәароуп. Бзиа хәибабоит. Сара суаҕуп, уара ухәиуануп. Са суаҗәажәоит, уара узырҕеит. Ухы урҗысуеит. Исхәо уақәшахәтуп. Уаныҗшқаз азы уасмыргеит. Усааҗеит. Уиҗьҕеи ххәура уаҕуп. Уцәаҕәоит, улаҗоит. Хамҕы уаҗоуп. Сааҗсеит умхәац. Зегь рыла хәеибахҗар уҗахуп. Ханхара ахы шыҗыхны иукуп. Шаҕа бзиаара уухьоузеи!» Аха урҗ рҗакс ауаҕы дышҗазныҕәои убри ауп ихәатәу. Аҕымтә афырхатә ииаааз ацә рыҗхәишьоит иара ихәан еиҗш, рхәура иаҕуп. Ишаабо еиҗш акәырбан иб иқәитаз ҕаимҗар иуамызт, избанзар, уи Анцәа иҕаҗхыа аҕатахыа иқәитцеит: «Сыҗкәын дызталаз аинститут далган даар, сыла иабар, зны ианыҗшқаз иара еиқәирхаз, уажәы хәышықәса рыла ицәхаз шысшьуа ала». Хәарада, ус даҕыныҕәон Чучул, ицә тамахзтҕы. Иҗахаз ацынхәрас Сару ауғә иаҗагылеит.

Араҕа аб диашоуп, иҗкәын иумшьын хәа иихәоз ажәақәа ихаҕы иа-аимгеит, избанзар, уи иқәабзны иҗхьаҗеит Анцәа ду иҕаҗхыа иҕаитаз аҕатахыа анаҗара. Убри аҕнытә аҗстәы, иҗа иага бзиа ибозаргы, ашьра

гәнахас иңхязомызт, иахәтоуп, иҳакуп, хәа акәын дшахәаңшуаз. Амала, Миландар илыхьыз – лыцә аҗахара илнамыршеит игәтакы анагзара. Аха аңхьаә агәра игоит уи иҗәтаһьа Анцәа иҗәаңхьа икәйтцаз шынаигзо. Амала, уи азцаара атәы ашәкәыџы зынзагы далацәажәом, аңхьаә дазхәыцааит хәа изынижьюеит, ииашангы икаитцоит.

Аибашьратә хәшәыблы афьы удыңта иҗанарсуеит, аеугәаланаршәоит ажәабжь афырхатца хада рефен хасабла иихәо, ихәыцра иалибаауа абарт ажәакәагы: «Җаңхьа иҗыцза слымха интәсит уи (Чучул – Р. Қ.) иажәакәа: «Хзыхынхәыр бзиоуп. Хазхнымхәыр – еибашьроуп...»

«Ускан уи ибла хнытижыит хҗәап-гәаңза хәхыглаз. Абарт рынасың хьхатәуп хәа акәызтгы амәа зхубаалоз уи иблакәа ирхәоз. Хымпада! Абарт роуп хара хзыңсахуа рхәозтгы? Хымпада убри ауп ирхәоз! Алирикатә фырхатца зцара иалган афныка игьежьыз хәңсадгьыл ду зхы акәызтцаз асолдат данигәалаиршәо аамтазы ихгы дазцаауеит: «Нас исылшахьюзеи сара?» – хәа. Ари азцаара иахнарбоит уи ихәыдам, заңхьака зуаажәлар ирыхәаша иазхәыцуа, акацара иашьтало азәы шиакәу. Амала, макьана акгы инапы алаимкыц, уажәоуп ицара анхиркәша, аңсҗазаара ду ахьеиладуа даналагылаз. Уи ипатриоттә цәанырра шпашәырку, иңсадгьыли ижәлари рзын игәы шеибафо, ишеицхауа, хара дшынаңшуа хара иаабоит ифныка данцо ихәычратә гәалашәаракәа дыргәылаланы данхәыцуа, насгы дызлаңшуа, ибла иабо уажәтәи аңсҗазаара ианафирңшуа аамтазы.

Ажәабжь, ишаххәахью еиңш, изызку зпацәа афронт аҗнытә изыхнымхәыз ан лхафала, уи лдоухатә ңсымчхара агәғәарала, аңсҗазаараф агәыгра афымцәаара, еснагь аңсы җаны аҗазаара аарңшра ауп. Аха афымтазы абри ихадаратәу асиужет инаваргыланы, аңсуаа хәетнографиатә бзазара аҗнытә аңа иаазарафы ирымаз чыдарақәак алкаара, азгәатара. Уи аабоит зцара иалганы иааз аңа иаб ихафсахьала.

Цабыргуп, алирикатә фырхатца иаб, уеизгы-уеизгы роль дук иман даабом, аха имоугы иатданакуа маңзам, афымта аидеиа иаңхраауеит, насгы хәңсҗазаарафы иҗазшьарбагоу акоюп, аңкәын агәамчи агәағьреи иманы иаазарафы. Иахҗап хәхшыџцара зырцабыргуа фырңштәкәак: «Уажәы-уажәы ргыгцаа ргыланы исзааиуеит аңкәхәырпақәа. Аха сара урт срышьцылоуп. Абасеиңш ианыкалоз азы акәзми саб сзазыкаитцауаз? Ажәытә-уаа «ази амцеи урмеисан» рхәоит. Аха, са саб ари ахшыџцак дафәгылоуп. Уи, Дҗамшь хышхытәан ианлеиуаз сима дцон. Хееилаххуан. Иара, зеиңш камло егыкам хәа, аҗәара даақәгылан, сара азы сынтеитцон. Гәтацара исызнеиаанза сшьапы сытнахуамызт. Снеиуан саб игәы сыманы.

– Баба, хара азы хазлаецынтэалоу ала, атэы бзианы иудыруазароуп, – ихэон уи, – ацэгъа ыкоуп, абзиа».

Арака иаагоу, афакт, ажэабжь афырхатца хада иаб имацара иауитэыху, иауихэыцху. Уи абицарала иаауа акоуп, даеакала иухэозар, абацэа рпацэа раазон, алазара рыманы, маха-шьахала игэгэаны, агэагыра рыланы, рыхгы, даеазэгы, ианатахха рыцсадгылы руаажэлари рыхьчара рылшо, игэымшэакэан иказарц. Ари ибылгыу цэбыргхатоуп. Ас акатцара апсуаа ртоурыхтэ цстазаара ирыднатон, ирыцданахэон.

Еитасхэоит, абри адетальгы ажэабжь ахатабзиара иацхраауеит, апхьаф дзырхэыцуа ахшыфцаккэа изцэырнагоит.

Иара убас аетнографиатэ базарахь дхьазырцшуа акоуп аб ичкэын аинститут дантала икэйтцаз афатахьагы. Абар ахатагы: «– Арахь шэааскыа! Иа Анцэа ду, сухэоит, – аштэ агэтэ дгылан феитон саб, иахьатэи схэыс хэычы ахэда инапы ыкэкны, – уара зхьышьаргэытца сакэхшоу, уахзылыцха! Улацш хаа хатца. Хачкэын хиргэыргъеит. Дурманшэалеит. Ухьышьаргэытца сакэхшоуп. Атцара ду даанахэеит. Уахзихылацш цхьакагы. Деибга-деизфыда итцара далган дхарба. Уажэ ахата усырбеит, уашьтан агэи агэатцэеи усырбоит. Ухьышьаргэытца сакэхшоуцп! Иахьарнахыс абри, ихьзала иаушьтуп». Иара убас Миландар лычкэыни Кэтыли Чучули рыхьзала (ианза хэа) иоушьтны илымаз ацэкэа жэохэ шыкэса рыцсы тан. Нас рыцккэа аштэ италцеит икэырбанкэаны. Урт ирлахандеиуаз, нан, дара сычкэынцэа шэывагылоушэа збоит лхэон. Убарт ацэкэа руак – Чучул итэы – антэаха ами Миландар даныхэхэа, агэылацэа анеи-зылга...

Ус анакэха, акэырбан (афатахьа) акатцара қыабзк ахасабала хадстазаара иатэышьтрэны нахьхьиза аахыс иаауеит, хаматц ауеит, насгы макъанагы апсы тоуп, аамтэ тэагашоура иазымлагац, иазеишымхыц. Уи азоуп хсахьаркыратэ литературафгы изахпыло, атыц замоу.

Платон Бебиа ипрозатэ хэоукэа еилацалоуп, иркьафуп, рыхшыфзцаракэа гэылыршэаны иаарцшуп, насгы сахьатфыралэ ифычоуп. Абар уи зырцабыргуа афырпштэкэа: «Ацтакэа ажэфан иафэтибахэа ицоит. Ицоит еилагъежь-еилахынхэуа. Амитэ амшха урт ирыцоуп апша. Иара-апкуеит.

Снеиуеит хқыта мфэ ианыршэлан. Адгьыл шабоит... Ацтакэа, еибарсны Кэыдыртака ицон». «Аацынра! Хаи, ушцабзиоу, сукэхьшоуп! Акэа уи лассы иузгэатазом! Азынгы ашэцкэа фассы ифоуп. Иабаудыруеи! Аацын аaira иазыпшышэа скыта зынзаск аеафычеит». «Ацэ! Чучул ицэ ихаббала ицсны икажьын». «Аиатцэара ахра ауеит». «Абжы хтэаны ишэахэоит акарматыс». «Амра акыр ихалахьан. Иаатэаумшьартэ атакаргы канарце-

иуан» ухәа убас ицеггы ирацәоуп апоет ипрозатә ҫымтақәа рхатабзиара аазырцшуа аҫырцштәқәа, аха иазҳархап, избан акәзар, уртггы шаҳатра руеит Платон Бебиа апрозағгы абаҫхатәра шимоу, ибызшәа шыцқюу, ишҫырцшыгоу, насггы сахьаҫыратәла ахәыцра шилшо, ахаҫсахьақәа рыҫатцараҫы ахархәара шырзиуа илыпшааху, акапан змоу ажәақәа, ажәакала, аобиект иаҫазшьарбагоу, ахтыс ҫалашьас, ҫиашьас иамоу алыз-каауа ухәа иреипцшқәоу жәпақы.

Платон Бебиа раҫхьатәи ипрозатә ҫымтақәа рҫы ишьтихыз ацәаҫа – «Точность и краткость – вот первые достоинства прозы. Она требует мыслей и мыслей – без них блестящие выражения ни к чему не служат»¹ хәа аурыс поезиа агени А. С. Пушкин дызҫыз еиҳаггы иназәазаны хара иаабоит уи прозаикк иаҳасабала даншәы, данхатәраха иаҫитцаз ипрозатә ҫымтақәа рҫы.

* * *

Уажәы хәхәаҫшып Платон Бебиа 1967 шықәсазы ииҫыз ажәабжь «Амра аҫы азәзәоит».

Ишаабо еиҫш, аҫымта арҫызбеи аҫхәызбеи амцеиҫш еибакыз раҫхьазатәи рыбзиабара иазкуп. Аха зны-зынла ақәыҫшра иахылцыз раҫхьатәи абзиабара иины адунеи ианықәла уаҳа акы ахтнымхьаазакәа аҫеитанамкзакәа мшаены ицәырнагаз адоуш цсымчхара аманы иауҫаху, акыр ауалулашарақәа иахнагауа иахҫьаны аҫышәара аназымкуа, ианҫыцәаауаггы ыҫоуп. Араҫа, хәарас иаҫахузеи, автор акгы ихарам, аҫтәзаара аҫабыргхата иҫырхацәа ҫарацәа цнашәеит, досу рылшарақәа (абзиабараҫы) аанарҫшит.

Ажәабжь «Амра аҫы азәзәоит» атема ишаабо еиҫш, уеизггы-уеизггы иҫыцуп узхәом, насггы уаҫа ицо ахтысқәа еибархханы иҫатцам, асиужет аилкаара марианы еиҫартәуп автор-ажәабжьхәаҫ ибиографиатә элементқәаггы аныҫшуеит ухәартә еиҫш. Аҫымта хадаратәла, аҫада ишаххәахьоу еиҫш, аҫышәара азымкызарггы аҫара иахылцыз раҫхьатәи абзиабара иазкуп. Ус анакәха, уаҫа ажәа змоу абзиабара ауп, уи абзиабара акәша-мыкәша ицо ахтысқәа акырцәара иара иахьысуеит, иадхәалоуп, насггы убри адаггы ажәабжь сахьаркыратә ҫымтақ аҳасабала агәылшәараҫы иацхраауеит, итнагоит.

Араҫа иазгәатоу ахшыҫцара ажәабжь раҫхьаза излаҫаны иадубалауа атема иагәылсуа ахаташьатә ҫазшьа ауп, дачеакала иухәозар, автор қәыҫш иахирбоит дазышәахәоит раҫхьатәи абзиабара қәыҫш ахьынзахалаз, иалахьынцхаз. Аха убри инаваргыланы аҫымтаҫы иаабоит, иаарҫшуп

¹ А.С. Пушкин. Полн. Собр. соч. М., 1958. т. 7. С. 16.

ауаажэларратә цстазаара эпизодқәак рыла ахаҭара ырызхуа асахьақәагы,
«Амра аҭы азәзәоит» злиааз аамта иаказьбарбагоу азәымкәа, ыцымкәа
рхаҭсахьақәагы. Урт рыла иҳалшоит хналапшыр хара ицахьоу ускантәи
апстазаара збатәыс иқәнаргылаз азцаарақәа, насгы хықәкыс ирымаз.
Ишаабо еипш Платон Бебиа иажәабжь абзиабара атема мацара иазкым.
Уажәы ҳахәапшып уи ус шакәу.

«Амра аҭы азәзәоит» «иаланхоит» абарт аперсонажқәа: атыпхацәа -
ачаихыхыцәа Хьыма, Ҷырба (лыхьзтәкьа Агра ауп), ахәсақәа Машькәа,
Адкьа, Мкыд, Ната, ахацәа рахь Нарт (автор-ажәабжьхәафы), Алгыды,
Марчыгь (ачаикапанфы), Селым, Гәцья.

Ишаабо еипш, афымта иалоу аперсонажқәа хыпхьазарала ирацәам,
аха ирыдхәаланы ицәыртцуа ахтысқәа мацзам, насгы ауаажэларратә
цстазаара иахьахысуагы ыкоуп.

Ажәабжь афырхатца хадас иамоу, Нарт (даҭеакалагы автор-ажәаб-
жьхәафы хәа хихәапшыр ауеит) иҭаратә цстазаара хамтас инаҭаз абзи-
абара (уи аҭеҭырнагоит ашкол аҭы аиҳабыратә классқәа рҭы дантәаз)
акырза даргәамтит мца шоураны ицралеит, дарбалыбатейт, уимоу,
ицәанырра цкьа адәахьы ахәашьа дақәымшәо дықәнархейт. Абзиабара
иамҭеханакыз, нцәахәык еипш изтааз (ашьтахь анарха амоуит умхәозар)
абри арпыс ифнуцкатәи аҭагылазаашьа автор ирыпстазааратәны
(ихаҭагы шихигахьоу мәашьо) иааирпшит аҭара иамоу апсымчхара
убартахартә еипш.

Хәарада, Нарт бзиа иибоз апхәызба Хьыма деилыччоуп, днаало-
уп, дгәыкуп, лкьбафгы бзиоуп, зеггы рыла деикәшәоуп, абзиабара
цкьа дапсоуп. Уи ауп Нартгы ишырхәо еипш, ихы хцәа дызлышьтоу.
Аха рыцхарас иҭалаз, Хьыма Нарт даниқәшахатха, игәра ганы «ааи»
анылхәа (бзиа дылбон, дылтахын азын) иара, хәҭейта, лышка ихоз амца
леикәыхьшәашәа иҭейт цхаррак атцазамкәа «адунеи амаа зкыз азәы
иеипш» дшыҭаз. Ларгы, хәарада, ус акәын ишылбоз. Аха зеггы рҭейтаркит,
рҭырыпсахит. Иашоуп, Нарт афырхатца ихы иркыиоит, азҭаб лҭапхьа ха-
рак ибазом. Арака авторгы дицхраауеит, иаргы ус иҭаз мҭақы даныс-
хейт азын. Уажәы апхьаф хазызыршып Нарт иаргумент, нас иҭахтәп ал-
каа: «Амшқәа цхеибатца иҭон. Сара мцәыжәада акәын сшыпчыруз. Аха
аамта цацпхьаза саргы аҭеакала схы збо салаҭейт. Хьыма скәалкәало
санлышьтаз еипш сыҭамызт уажәы. Сара дыстәымзи – уи лганахьала
сгәы каршәын, аха мшәан, сара зегьрыла азҳара саҭымзи! Исызхалар
акәымзи! Иабаҭоу, сара зегь рхастәхьанейт! Иатцнашьлар акәымзи
сара сыпра ажәақәа! Ицалар акәымзи иара сыпра шкәакәа хәыцгы,
ацәкәырца еибарлахақәа еишыхуа. Ицалар акәын. Аха сара уи ажәақәа

еикэасыңсахъан, избанда, ацэкэырдакэа хэа акгы спылазомызт. Хыма иаакалцакэоз зеггы уажэы зынза даеакала акэын сышрыхэаңшуаз...».

Жэахэарада, ашкол цкэын Нарт арака, ауафы еихарак изызхауа, иңстазаара аңсабара адилектикала уахэаңшуазар, дахыашоу рацэоуп, Хыма лыбзиабара аңаңхэа ихы иркыар ауеит ухэартэ еиңш. Аха ауафы иламыси аңхэызба кэыңш лцэанырра кэымшэышэи ухафы иааганы уазхэыцны уи икаитцаз, ихы шымцаңгаз узадгылом, дузыриашом, шака скыдукэо акара – сыгэгахоит сара!» хэа хпоег гэлымцаах Алыкэса Лашэриа ипоезиатэ цэахэакэа аргументк ахасабала ихэазарггы, икаитцаз иахэзуп ажыара, аңхэызба кэыңш лыбзиабара аңаңхэа агэнаха аталара.

Иара убри азын акэзар калап, автор ифырхатца (макыана дшымшэыцызггы, азхара амца дшанызггы) Нарт ашынтэраан дызфынцэауа бзиа иибаз Хыма дихазырштыз ‘Еырба лцыхэа иңакаыны шэоурак ахасабала дызцаз... Цабыргуп, уи атың ашэкэыцфы имыргыкэа, хэаа дук атамцакэа днавагыла-аавагылан иааирцшит, аха зегь акоуп Нарт ашбатэи ибзиабараң дахыеикэымшэаз инырит, илагырзггы аанагеит, хамтас илитарц итихыз лсахыагы иханарштит.

Афырхатца хада бзиа иибаз атыңаца – Хыма (раңхэатэи), ‘Еырба – Агра (ашбатэи, жэахэарада, ицоуроу хаңсахыакэоуп, аңстазаараң насыпла аказаара зтаху, иазгэышыуа, азинггы змоу роуп, насггы ихандеицэоуп, чаихыхцэоуп, ахэз-аңша рымоуп дара рыгагыара иатцанакуа ауаа рфы. Ашэкэыцфы урт рсахыакэагы тыхуеит, ишнуткатэи игэтахыцракэа рыла, амала итцегь еигэхон мацк иадамхарггы, иара дара рзы ихэа, ихы данацаажэа адаггы, рпортреткэа (рыңшра-рсахыа, роура-рытбаара) тыхызтггы. Ускан аңхэа ихафы еиха иаанхон. Цабыргуп, уи ишнуткатэи игэтахыцракэагы урт рзы ихархэа мацзам, аха иага умхэан, рпортреткэа тыхзар еиха еигын, ухафы иаанхон.

Платон Бебиа иперсонажкэа – Хымеи ‘Еырбеи злеиңшымггы дакэшэан иааирцшит. Хыма зычхара ыкоу, ахзырымгара иашытоу азэ лоуп. Уимоу, Нарт данижыагы, илычхаит, адэахы илынлырцшуа азэы имбеит, илеижыаз раңхэатэи абзиабара, ацаатагзара шуадафызггы, даиааит. Ииашоуп, Нарт илагырзкэа акыркыхэа ддырччеит. Уи лара лзы шэоурак иафызан, мамзарггы, рацаа сгэырцса укэшэеит хэа акэын иаанагоз убри амомент азын.

Аңхэа Хыма дзыкэшэаз – Нарт дахыижыаз – трагедианы ибом. Ларггы ус ауп, хэарада, дшахэаңшуа. Избанзар, дкэыңшуп, анасың лаша лза-азгаша аңстазаара лаңхэака ишытоуп.

‘Еырба лхаңсахыа акэзар, Нарт бзиа дылбошэа лхы илырбазарггы, дылжыазарггы ицоуроу хатароуп, дчаиаарыхоуп, акыбаф лымоуп амала

ахьз-ацша зтаху, иашьтоу, иатцаеырбо азэы лоуп. Аха уи азын гæыбган узлытом, далакан. Анасыц афгы акыр длацшуан, еиха исзеицгуп хэа лгэы иахьаанагоз хатца дцеит. Нарт абас данхэыцуаз аамтазы: «Ицэгьамкэа икастцеит, аиашаз, иара сарггы. Ёырба знык дызбахьоу им-дырырц залшомызт ари лара шлакэыз. Лыхцэы шытцэрақэа лыблақэа иртацсо, апстазаара ду лгэы ахэо, ахара дыцшуа икастцеит сара уи. Икастцеит гæык-цсыкалатцэкьа, мыцхэы бзиа ибаны, сыцсы адкыланы... Ёырба – сара сгæеисра, сыцэар – цхыз избо, саацшыр – сыбла ихгылоу, сгæахэарақэа зеггы зыдхэалоу, абаф чыда сылазцо, Ёырба! Изакеу сыз-дыруам, иахьатæи ашьыжь зынза лыбла антацшра сахгæакуа, сыццакы-ццакуа амфæ сыкэын. Лара дсыхон, сылгон».

Абас Нарт Ёырба дызбандаз хэа дгæыкы-тæыкуа агæашæ аартны дантала ачаихыхцэа инаигæыдыртцеит ишьара дыкэызкьаз ажæабжь – Ёырба хатца дышцаз.

Икаитцагæышьарыз, ицэа итаигзар акэын, ичхатэын. Уажæазы Хьы-ма дылфызыха даакэгылт. Аха апстазаара цхьака ицоит, арцыс ейбага насыпда дынхашам, адунеи хкаам ишырхэо еицш.

Нарт икæыцшу арцысуп, аха икæыгоу азэы иоуп, апстазаарафэы апышэа макьана ишимамггы еилкаа ыкоуп, хара дыцшуеит, ихэыцуа оптимиступ. Аха абри абас шакæуггы ачаихыхцэа Машькэа, Адкьа иара дызфэынтэауаз Ёырбаггы убрахь днарылатцаны, изырханы ирхэо ажæақэа мацк дладыркæуеит, иаххæап: «Газа-кæыш», «хэычы-мыжда» ухэа иреипшкæоуа. Ииашоуп, арт ауаа лафшакэшэа ирхэоит, аха, акы, лассы-лассы иухэо уалагар, ицшзам, игæнаалам, изызку дланаркæуеит, атцакы атæамбарахь ииасуеит. Цбаггы, Нарт дызлакæыцшу ала, насггы абзиабара дамехакны дызламоу ала ихьымзггышьоит, идикылом. Ус анакэха, абракьа уи ацсычера ааирцшуеит, абызхæацэа ркнытæ ихы изыхьчом. Ус икоу арцыс апхэызба хцара, Ёырба леицш икоу, дылгæацхом, дыкæнылшьоит. Иара лара дшынцæеитæуаггы, лсахьа тыхуа дкæалкæало дышлышьтоуггы.

Сгæанала, Нарт ихафсахьа агæылтæарафэы абарт афæа исхæаз адеталькэа агзар калап. Цабыргуп, авторггы дыззаапшылоу акы ыкоуп. Уи убри ауп, дкæыцшуп хэа ицхьазоит, имыцхэу алафкæаггы илазошэа ибоит. Аха уи акæраф ауп амац ауаф даргæаар аналшоу. Сгæанала, Нарт ихафсахьа апцарафэы итцеггы дааигæаны дибар акэын, ифнутцкæтæи дунеи дтацшны, насггы уи афырхатца автор-ажæабжьхæафы дызлеизааигæоу алаггы итцеггы дыгæцареикыр ауан.

Ажæабжь «Амра афэы азæзæоит» афар рыбзиабара иахьазку анафсанггы, инанагзоит иактуалтæу дафæ функциякæакггы. Уи убри ауп: ажæабжь иалоу аперсонажкæеи афырхæцæеи автор илирикатæ хьатцракæеи игæалашæарақæеи ирыбзоураны хара иабоит афымта злиа-

аз аамта аказшыагы. Уи, хэарас иаҥахузеи, иаххысыз 20-тәи ашәышықәса аеафнашаанзатәи аамта еипшымызт, хтәыла ду аҥстазаараҕы аиҥакрақәа кыр ахнагахьеит. Ари ҥоурыхтә фактуп убас шакәызгы, инерциала иа-ауан иҥьбараз аепоха – амчра. Уи иацәынхаз ашыҥылар бааҥсқәа зкәынчабланы иҥаз ахатарақәа аумаҥхыз. Урт, хэарада, иҥхастаз, ауаажаларратә ҥстазаара иапырхагаз уаамызт, рхы-рыҥсы зкәырҥаз рна-пы злакыз анхамфәҕы ахәынҥкарратә планқәа рынагзара акәын. Убарҥ дреиуан ажәабжь аперсонаж Алгыды. Уи (усқан аколнхарақәа рыҥсы анҥаз акәын) ачаихыхцәа рбригада хадара азиуан, даараза дымеыҥын, иргәамҥуан инапәҥаҥа иҥаз ауаа. Ус шакәу хәрхәоит Нарҥи, Машькәеи, Адкәеи рдиалог. Хәрзызырфөп уи уажәы:

«– Ишәасхәарызеи, абааҥсы, ахатәбзиара, ахатәбзиара! – ақьала иҥаҥсаз ашыжьтәи ачаи баазажжыра еихыртто, абыҥ ҥаҥьақәаҕы алыршәшәо снахалоит сара. – Алгыды дшыҥоу шәымдыруеи, хәишыеит!

– Уф, дызшьра-дызфара дрылашәароуп уи, Алгыду, ҥмагыду сыздыру-ам, аха... – дааҥкәоит Адкәа, лгәы кыдимхзакәа дыҥам.

– Уи дзышьҥоу аплан ауп! – дныбжәаҥалоит Машькәа.

– Аплангы дашьҥоуп, ахатәбзиараҕы! – налатаскуеит саргы.

– Газа-ҥәыш, Алгыды дзышьҥоу зынза ихазуп, зынза! Адкәа лкатқкәыр аашьҥыхны лҕыналхоит».

Араҥа иаабоит Алгыды имеыҥра, насгы инапәҥаҥа иҥаз аус зуаз гәцәак шихарымкуаз, дшырҥахымыз, аха зегь акоуп иара ииҥәаз иша-иргоз. Уи адагы ахьз-аҥша архара дашьҥан, аха ахәқдара аҥан, аиа-ша иацәыхаразаргы усс икымызт. Ус шакәу аабоит Ҧырба лахәшьаҥҥа лҥыхәала ачаикапанфө Нарҥи иареи реиҥәажәараҕы. Абригадир иҥахуп уаҥәы Ҧырба ачаи зхатәбзиара ыҥоу шәкилограммк хылхырц, ариаҥара лызыхуам хәа дықәгылеит Нарҥ. Аа Алгыды уи аҥак шыҥаитҥо: «– Лыг, лыг! Акада ззымдыруа абри уара уфызатәҥьа сара азәы синымиацт! – ибжы ааиргәҕеит Алгыды, нас иаарҥшқаны инацитцеит. – Акапанга амаа зку уара уами, ишутәху аус ауруеит, иуаҳама?..

Сара сызқәа кыдыхьшәашәалеит сахьтәаз, нас ашышьыхәа схы наикәыскит:

– Ибзиоуп, ус ҥастап... аха ани ачаи иҥагхо абантәаазго ушьҥан?

– Газа-ҥәыш, газа-ҥәыш хәа абри ами, ишуархәатәҥьа ауп ушыҥоу! Иабантәааугои умбои – Есыф, Еснаҥ, Естат, Есхәҥ... Хәычы-хәычык аарху-хуеит, уалгеит, уалгы уқәымкәа, баҥгы уқәымкәа.

– Уи бзиоуп, аха урт Есыфраа алабажә садырҥап, хәгеиҥа, ус иауама?

– Изымуа акгы ыҥазам, изымуа! Уара угәы ишҥаанагои?! Абри зқы, зқы хәышә ҥұҥ аҥьықәреи еафра аадрыхит хәа зыхәаҥхьыз Аҥсны иахдыртәо, ишҥакарҥои зугәахәуа?

– Ыы, ишпакартои? – иасцэымыгхан сөатѣеит сара.

– Ишпакартои умбои, абас икартоит Нарт, абас! – уажэраанза хазлацаажэоз иатшыа, Ыырба лчаиртахь инапы нархханы дцэажэоит Алгыды.

– Ибзиоуп, ус қахцап! – схэоит сара, ашышьыхэа снатэаны, аха иага зундазгыы сара исзеилымкааит, иабалыхэо уи Ыырба?

– Газа-ҕэыш, газа-ҕэыш! Ыырба лымацара лакэзам уи зыхэо! Хара ихэхэоит хқыта ихэхэоит».

Арт аѡ-персонажк реицаажэара иахнарбоит досу дахыгылоу, иѡазара ахыыкоу, дзеипшроу. Абжыратэ школ иалгаз апстазаара ду ахь зшыаѡа аихгара иаѡу Нарт дыдбжытас иахауеит, изхатом Алгыды иабжыго, Ыырба лыхьз-лыпша, ачаихыхык лахасабала атгараѡы икататэуп хэа идитцо. Ари, ганкахьала уахаапшуазар цмыхэхэарахроуп иаанаго. Даѡа ганкахьала уазнеиуазар, иқыта ахьз-ацша тызго ауаа ыказар итахуп. Аха урт цсыцкыала, иашамѡала иааdryхуа аѡаѡра ирнатар ами! Ани Алгыды дшаѡу еипш акэымкэа, ус акатцара ламысдароуп, ихакым, уи ауаѡы дыбжызыхуа акоуп.

«...Дарбанзаалак акырзуа ауаѡы, анасыц ипшаарц дашытоуп. Анасыц зыпшаауа ауаѡы дызѡыпшыша, уи зыпшаахыоу ауаѡы димазароуп. Уи даниоу – дихан цхьака дигоит, амч ѡыц, абаѡ цыда илаитцоит, икаимтцашагыы инаркатцоит!» - абас дхэыцуеит Алгыды. Уи диашоуп, ауаѡы ицстазаараѡы димазароуп дызѡыпшыша ауаѡы. Аха уи дызѡыдазароуп, дыцкыазароуп, дцоуразароуп, цмыхэхэарала еибарку ахьз-ацша иҕэыблаазароуп, мамзар, ѡырпштэыс иугаша аецѡа згылом.

Еилкаауп, Алгыдгыы дызѡыпшуаз ыҕан, иҕэыҕэҕэоз акыта анапхгара инаркны араионтэ еихабыра рҕынза. Урт зегыы нцэахэыс ирымаз, изымтцахырхэоз аарыхратэ план анагзара акэын, еиқэырѡаѡаны акэзаргыы, процентла иназар акэын. Ари закэанпҕарак иаѡызаны узава-ломызт. Алгыдрааи урт реихабацэеи макыаназ ирзынханы иҕан излиааз аамта цыбара ирзыннажыыз атцасқэа, акэымчрақэа.

Ажэабжь аѡы иугэалашэо персонажкэоуп ачаихыхѡцэа Адкыа, Машькэа, Мкыд, Нарт қыҕыариас имаз Селым ухэа еиҕа азэык-ѡыцыак. Арт зегыы эпизодқэак рахасабала ишцэыргоугыы, аѡымта аидеиа, атема аарпшра иацхраауеит, насгыы досу дара рхатэ хаѡра рымоуп, иуаа цкыакэоуп, ихандеиѡцэоуп, аиаша иадгылоу роуп, ахэахэара ианышэар ртахым, аха рылшара уиакара ыҕам Алгыды ицхэа рхэартэ, ддыриашартэ акара. Марцаҕь иакэзар ажэабжь аѡы хэартара злам, зхы мацараз адэы иқэу, насгыы атцмыхэхэара акатцара бзиа избо, иаҕаѡытцахэхаз азэы иакэны даарпшуп. Ааи, апстазаараѡы Марцаҕь иѡызцэа аперсонажкэа ауҕахым азоуп уи еипшу дзахирбо автор.

Ажэабжъ еикэызхэалоу, аажэак рыла ишыақэгылауа атыхэтэантэи ахэоу – «Ифаазагаха зфаазхаз ацстхэа иагэылпхаз амра, иагэарпхазаны афызэзэара иафын» – акэзар, асимволтэ цакы ацубаауеит. Уи иахэоит: ацстазаара адиалектика ишаказшыарбагоу еипш, цхьака ацара, аерыцкыара, ауафы агха каитцазар, арееира еснагъ ишатаху, ишхымпадатэиу, насгыы Алгыдраа инагзаны рычерызмыриашарггы, рцаа-ржыы иалагъаз ашыцылара баацскаа рызкамыжыырггы, Нартаа урт рфызцаа рышытра ишыкэымло, рхатэымца шылырхуа агэра хнаргоит. «Амра афы азэзэоит» афар рыбзиабара ишазкэуггы, уи лит-мотивны иагэылсуеит ацстазаара еснагъ цхьака ишцо, аешеитанакуа, аешарыцкыауа, уи ада апрогресс шзыкамло атэы зхэо, ишыақэзыргэгэо аидеиа.

Платон Бебиа рацхьатэи иажэабжыкэа инадыркны ицаацаны иубоит ифырхацаа роума, ацсабара ацэыртцракэа роума, иара ус икало ахтыскэа роума зеггы рфы ажэа аразареи асахьаркреи дрымманшэаланы азфлымхара гэгэа шазиуа. Насгыы ишикэманшэалахоз. Цабыргуп, уи абракаггы ипоезиатэ дунеи инагъаз рацэоуп. Хзыхцаажэо афымтафггы иаабоит апрозаик қэыпш метафорла еифырпшны, ацсы рхатцаны атыхра шилшо. Иаагап ыырпштэкэак. Абар ацсабара ацэыртцра уи шибо, иштихуа: «Амра ашэахэакэа ашыш икылыцчан, ақьала рфешнарцсоит. Ионахэмаруеит. Ихаакэакэараза мыцхэ игэыкацагаха, ахэхэахэа исуеит ацша. Ига цшоу, ишыха цшоу ура идыр! Иуздыруам, избанзар, агагъ ацэкэыртцакэа анапы икэцан, хладахыцтэкэа иеилашуеит, ашыхақэагъ унапы неитцухыр срагэак ааудыркашэа иааигэазаны, реаскыаганы иеырбоит».

Абар Нарт Хыма лыбзиабара дыткэаны данамаз иихэаз: «...Хэычы-хэычла Хымеи сареи хабжыара ибжыажыыз асынакэ еикэыцэашь, абзиабара амра ашэахэакэа аналацха, изытны, ирцаашха, ицэкэыртцаны афыланахеит».

Даеакггы: «Иара ачаи кадыцыггы цсгара хэыцзак анаиоу иприт, амтэыжэақэа неитцыхны: цштэыс иамазггы лахэахзын, амшын еипш ицэкэыртцон».

«Аиашаз, Ғырба афэынтэи амш дазыкацатцэкэаны дыкан. Аены ада исымбацыз хылца-праал дук лхатцаны, лмака кьака зкэыз лкофта шкэакэа лхы-лфы иахаггы ахаа-цаа ахыкэкэа иканатцо, аусура атакар дахьеибанаркуаз, лыблакэа зынзаск амца рхыхэхэыло ачаирта дхын. Аиашаз, дааразагъ убла црымзар аффахэа еивасуа еицлабуаз уи лнапкэа улапш рыхьзомызт».

Арт ацада иагаз афырпштэкэа иахдырбоит Платон Бебиа иааирпшуа ацстазаараф асахьаркыратэ мыругакэа рхархэараф акыбац шимоу, нас-

ггы иаңхьаҕа иҕеггы алшарақәа шизыңшу аҕара. Ус шакәу дыртцабыргит уи иахьанза иаңиҕахьоу ипрозатә ҕымтақәа иргәылчцаауа иаку аметафоратә система иатцанакуа аепитетқәа, асимволикақәа, еитарсны ихәоу ахшыҕцара ухәа убас иҕеггы.

Адхьәтәан исхәоит Нарт мамзарггы автор-ажәабжьхәаҕы илирикатә хьатцрақәа ихәычра иадхәалоу игәалашәарақәа, еихарак ашкол цстазаара иатцанакуа, аҕымта алирикатә-цәа аҕәнырцоит. Уи аңхьаҕ еихаггы изааигәанатәуеит, уимоу, ихатә ихигахьоу акы акәушәа ицәа-ижьы ианы-руеит.

* * *

1968 шықәсазы Платон Бебиа (усқан апрозаик қәыңш иахасабала аңхьаҕцәа дырдырхьан) иаңиҕаз аҕымта «Аҕыгәбжьы» иантыҕцәҕьа, журнал «Алашара» адаҕьақәа рҕы ианылаз, саңхьеит, исгәаңхеит уаха атахымкәа, избан акәзар, уи иқәнарғылон жәынггы-ҕанггы иактуалтәыз атема – аңсабара аңшзареи уи иахзызааны ахьчареи, нас урт афеноменкәеи аҕаҕы ҕнуҕкала дышрымадоу, доухала ишигәыцхәу, ухәа иреиңшқәоу апроbleмақәа. Аха уажәы ҕынҕеиҕәиңшыба шықәса зхыҕуа ажәабжь ҕаңхьа изыҕуа смонографиазы санаңхьа усқан аастаггы исгәаңхеит, исгәаңхеит мацара акәзам, гәыла, цсыла еихаггы исзааигәахеит, исанахәаз рацәахеит, избан акәзар, акы, ажәабжь сахьар-кырала игәылыршәаны икацоуп, изакаразаалак хәажәцәак ахамлеит иниазааны ицаз, аха иара злиааз аамта цьбара аңырхаҕахаратә еиңш. Ғбаггы, сгәанала, зеггы ирыцку: аҕаҕы дахьыз, дахьаазаз адгьыл (уажәы атцарауаа лассы-лассы рхы иадырхәо «иңсадгьыл хәычы» хәа изышьтоу) идоухатәи идгьылтәи цстазаареи рҕы иааныркыло атың заҕа амагиатә мчы амоу, уи ада иңсы ҕытшәаанза дышхәартам. Аха, еитасхәоит, Платон Бебиа иажәабжь ҕың санаңхьа еихаггы исгәазырқхаз, доухала исзааигәазтәыз убри ауп: иахьатәи еилашәа-еилыҕуа аамта уадаҕ, насггы аҕымта злиааз ианааз адунеи зырхыҕхыҕуаз Асовет Еидгыла шыҕамггы, уаҕа автор ицәыригаз апроbleмақәа иахьа даҕаамтаны еиңшымкәа еихаггы ицарны, урывсыр рымуа аҕынза аңстазаара ахатә иқәнарғылоит. Ус анакәха, Платон Бебиа иҕымта «Аҕыгәбжьы» игәымбылцьбараз аамтеикәшара аҕаңхьа аңышәара акит.

Уажәы, аңхьаҕ гәыраз, аҕада икаҳцаз автортә хьатцра азырханы, тынч хнагәылаңшып аҕымта «Аҕыгәбжь». Усқан иаабоит еитарсшәа иухәозар, аҕы злеисуа анарха азтәз ахаҕсахьақәа зустцәоу, рыцстазаараҕы хықәкыс ирымоу, изыргәәтеиуа.

Ажәабжь иалоуп абас еиңш икоу аҕаа: Иахиа Абзарба, автор-ажәабжьхәаҕ. Абарт аҕаа роуп аҕымта афырхацәа хадақәа, даҕакала

иухэозар, уака иаакалоу ахтыскэа зыдхэалоу, мамзарггы алыреипш из-хагьежыуа. Хэарас иатахузеи, егырт аперсонажкэаггы (Махэ, Иахиа ипха Хатца, ачаи капаншы Хьахьа (ихьзытэка Кэаазым, ауп, аха зынгыпхынггы игэы тырхьахьа дахьдэыкэыз азы хьыз чыдас Хьахьа хэа иархэон), азгаб хэычы Атата) ашымта сиужетла аиэкаареи, нас ажэабжь аидеиа аргэгэареи рэы ашада зызбахэ схэаз аперсонажкэа рроль зынзаггы имачзам, ихархэо рацэоуп.

Сара сгэанала, ажэабжь асиужет аиэкаашьаггы хшыфзышьтра азууртэ икоуп, абжыаапнытэи иабац жэабжьеитахэара – астиль асистемала ишеиэартэуггы зфлымхара ззуша афыц стиль амоуп, даеакала иухэозар ашымтафэы икало ахтыскэа апхьаф дрыдрьпхьало поетикатэ хархэагакэа рытубаауеит, еихаракггы автор-ажэабжьхэаши афырхатца хадеи рапхьатэи реибадырреи, настэи реизыказаашьа ирыбзоураны. Абракаггы ауп автор кэыпш иказараггы ахьаапшуа.

Ишаабо еипш, «Акыгэбжыы» акны ицо ахтыскэа, еихарак Иахиа Абзарба идхэаланы ицэырцуа, ипстазаара аазырпшуа адакьакэа, досу аныкалаз амшкэа, атыхкэа рышьтра итаршэны ицом, акы апхьа игылоуп, егыи ашьтахь, ажэакала, автор урт рсахьа тыхуеит инеивга-ааивганы, апхьаф икалаз атыхэахь ииаганы, атыхэтэан икалаз апхьака иааганы иахирбоит. Ус акатцара ашымта ахатабзиара иапырхагам, уимоу, еихаггы иарлахьыхуеит, аинтересс унаркуеит, амала, иманшэаланы асиужет иакэшэо ахтыскэа узеиэартэыр. Арака, жэахэарада, автор ихы иаирхэоит ифырхатца хада ихтынхьаахьоу, ихигахьоу апстазааратэ дакьакэа ргэаларшэара, реихыршэшэара аметод. Ари, ишдыру еипш, хлитературафэгы ифыцзам, хашэкэыфэцэа казацэа азэырфы рхы иадырхэоит. Аха, досу ирымоуп, ишырхэо еипш, излеишудырааша рхатэ рфеиаратэ чыдаракэа. Платон Бебиа итэы ххэозар, ус шакэу артцабыргуеит хзыхцэажэо иажэабжьггы.

«Акыгэбжыы» афырхатца хада Иахиа Абзырба ихатэроу хафсахьаны, мамзарггы ажэабжь игэылтэау сахьаркыратэ пцамтаны акаларафэы иаагэоутартэ акынза илагала ду ыкоуп автор-ажэабжьхэашы. Ицабыргытэкааны, ихатаггы длирик фырхатцаны дагэылсуеит ашымта. Насггы уи зыпстазаара ааирпшуа ауафы дахирбоит арендген шэахэа дытнахызшэа ишнуткатэ дунеи амазакаэа рфынза дназаны.

Ашымта «Акыгэбжыы» алагоит ажэабжьхэаши Иахиа Абзарбеи автобус ашнытка реикэшэарала. Ашыцаггы рыфныкакэа рахь иццакуеит. Уаанзаггы (урт еикэшэаанза) алирикатэ фырхатца ихафсахьала автор иахирбо, хазлаирпшуа икыта асахьакэа, нас урт рзы игэтахэыцракэа (амфыхытыртафэы амашьына дазыпшнацы), иааикэыршаны икоуп

аңсабара ссир шыныруа, ишитаху, ухәа ифнутқатәи цәанырра иахылтцау игәтәхәицрақәа рыла уи бзиа даабартә ҳизғлымҳахартә ҳқартцит, нас даацәыртцуеит аурыс хылқа змаабуа таҳмадак. Уи ауафы дызустоу ашәкәыфәгы аилкаара шаҳтаху дырны, дмыццакыкәа ихигахыоу ипстазаара аарцшуа ифынаихоит, аха зеггы азхытдреипш еижәтданы акәымкәа, еиштаргыланы кәытцәа-кәытцәала ицәыргауа. Уи ахы икуеит Иаҳиа Абзарбеи автор-ажәабжьхәафи автобус афы ианеикәшәазтәи реицәажәарала. Ҳазызырфәып уажәы:

«– Уеҳ, уабаказ, с-баба? – сыцышыаны, аха дсеигәырғаны фәаитит уи.

– Агәнтә саауеит!

– Афныка уцит?!

– Ааи, афныка сцит!

– Аиеи, с-баба! Уара нахьхыггы иулшоит унхар, аахьхыггы. Аха аус ахьыкоу ароуп, с-баба ароуп.

– Ус акәгышыоуп, изылшо изыхәан!

– Смааижтеи ицуазеи, сназандаз хәа сыкоуп!

– Уажәытәкәа, ҳамнеиуеи!

– Умбои ишыкоу, ара даеакуп зынза».

Артауаа уанзаггы еибадыруан, аха уи макъана аңхәаф издыруам, нас ауп ианааңшуа. Ауаф бырг игәынамзарақәа, «аус ахьыкоу ароуп, с-баба, ароуп» хәа изырхәо закәу еилкаахоит ихаташьатә кәзшыақәеи ихитыхәеи инагзаны аилкаа аңхаулакь ашьтахь. Икалаз уи ауп: Иаҳиа Абзарба цстазаарас имаз ақыта цстазаара акәын. Уи далыхәданы аказаара капеи кылтцәак иаңсаны ипхъазомызт. Ус шакәу артцабыргуеит афәхәа икытахь ахынхәра. Ақалақь ааныжыны данаауаз ауп автор-ажәабжьхәафи иареи анеикәшәа. Уи сзыназандаз хәа деиханы даауан, уимоу, апассацырцәа згоз автобус лассы-лассы иахъаагылоз изыхгомизт, убри акара дахыццакуан афныка анеира, «ипсадгыл хәычы» ахь ахынхәра, абара.

Платон Бебиа иажәабжь афырхатца хада Иаҳиа Абзарба ихсаала зықәтихуаз, дхәыцаахыс ибзианы иидыруаз прототипк димамкәа каломызт, избан акәзар, убас ииашаны, насггы ирцстазааратәны иаарцшуп уи ихәфсахьа. Иаҳиа Абзарба алирикатә фырхатца ихатә дйбаанзаггы даныхәчыз абнауафы хәа избәхә иаҳахьан. Уи зыхкьаз убри ауп ақыта хәыцкәа зны-зынла ранацәа рхәатәы анхарымтдалак (заа идырианы ианмыцәоз, игәааны рыхәкәа анырымфоз) ицәдыршәон абнауафы даауеит шәифоит, мамзарггы шәиахтоит хәа. Абрантә иаауан урт аф-хацәак реибадырра. Аха усқан хлирикатә фырхатца, мамзарггы автор дхәычын, ус акәытәкәаз цыишәон. Аха уи раңхәаза акәны азлагарафы даниба дидырит абри ауаф иссырыз акы дшалаказ, дшыбнауафымыз. «Абас, абри

аены инаркны, абнауафы анырхәалак, сыбла даахгылон, ханыхәыцқәаз шәифоит хәа хзыцәдыршәоз абнауафы иакәымкәа, абнаф инхоз, абна заазоз, абна аказшәа чыда бзиақәа зләены зыцсы иззалымхуа излаз абнауафы», – ифәеит автор-ажәабжхәафы.

Убри нахыс урт реибадырра амшын афы аума, ма дәеацъара аума аеартбаауа, ацәк фыц аманы ағананахеит. Данхәыцыз дзыцәдыршәоз абнауафы ихатыцан ифәцхәа даацәыртцит икәығаз, ацсабара азакәанқәа ибзиан еилызкаауаз, аматцгыи зуаз ицарадаз афилософ иашатәкәа. Ааи, сажәа сапыцланы исхәоит ажәабжхәа афырхатца Иахиа Абзарба иаххысыз 20-тәи ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа раан ашәкәыцәа ускангыи иацахны зсахәа тыхыз иахәтәи хәцстазаарафы атехникатә прогресс хдоухатә культураф узыцәшәаша аитәкрақәа ду аныкәанатцә, шәтара аназымдырзо аамтәзы, иахәгыи дәтахны дыкоуп. «Абнауафы» хәа изфыз абырг ифилософиатә харанацшра иатцубаауан ацсабарада ауафы дышхәартам, уи иамоу амазақәа, иахәгыи итцаам арымзаа шыкоу, насгыи ихадароу иара ацсабара ахәтә гәгәала аичәхара, ахызаара шыртаху, закәанеуршәала ишоу агормониа шеилагатәым, зеггыи реиҳәгыи ихымпадатәины ишицхәызоз еитәгылоз афәр ацсабара абзиабара дыркра. Ишдыру еипш уи ахыкәам ацстазаара зыфәиом, ацсабарагыи зыгәацом.

Абас икоу ахшыццарақәа мацымкәа иутархәоит Иахиа Абзарба дзынысыз ицстазаара адакәақәа еихуршәшәо уфәйнаухар. Аха уртқәа зеггыи арака хрылаларым, ускан хара хәргоит, мацара иаагап фырцштәкәак – ацсабарей (ахыцқәа иртәкны иазгәастәит ацсабара анысхәо арака афәунагыи афлорагыи ецырзеипшны ирыцанакуеит) ауафәи реизыкәазаашәа дшәхәацшуаз, гәылаггыи цсылаггыи ишыныруаз. Абар ус шәкәу зхәо сахәак: «Ашәацкыраз, адунеи зеггәа рацхәаза изырфыхәо ацсабара ашәахәаццәа драцлабны дгылауан Иахиа. Иеигәышәа аашәтыхны ифәынеихон, дцон абахча дыцаланы, изхара изымбазоз ишәыртцлақәа лацшы хаала ишыышыуа, иахәтәи атыхы иалыршаны шәкәа рдацқәа цшәдыркыз гәеитәшәа, илацш ашәапы иаларкаца дахәацшуан, агәыцә шәкәа иаланы амахәтәқәа тәгәырцсәз ибарц итахызшәа, акакала зеггыи блала еипхышышыауан, ажәәан цамцәмра шәкәа иазааигәахарц афәкшәз гәеитәшәа, акышәкышәра илацш изахгомызт...

Абас мацара акакала зеггыи дырхысуан. Ускан уи ибләқәа ччон, ихыи фәи ихалашон, иласза ицсы еивигон. Адоумыжхәа дицызан дрылагылан».

Аха ус акәымкәа: «Уи уаха дшышытоу қәыршәа гәгәак афәанахар, ма цшәацгәак асыр атхәрцәхәа даацшны, ашырхәа ииартә даақәтәон, илымхәқәа кыдцаны дзырдуан, ацша иаргәәтәиуаз амахәқәа рышәтабжхәа дзызырдуан, бгартцахыи уи иақәцоз, аха зымч зылзааны уаха

ззымчхакәа аҕәақсақхәа наҕ-ааҕ зхы еинызҕьоз атлақәа рыҕьатҕы-
ҕьатәбжы дзызырџуан, «шәыешәрыҕәҕәа абааҕсы, шәыешәрыҕәҕәа»
хәа игәеисыбжы иалыџны иахауан».

Ианшалак уи хәыц-хәыц еимидон, илапш абыртқал икылхуа. Насҕы
ишихәо еипш, «арҕәара хәыцқәеи акрызхытџуаны аамтә еиманапсаз аж-
реи алоумтџозар, абнауаџы ибахчеи абнеи еиџызшоз хәа акҕы ыҕамызт»
рхи-ртцыхәеи еиларсны иузеиҕәымтхо.

Араҕа иаабоит аџымтә афырхатә хада инапала ииаазаз абахчара
заҕа деигәыргьоз, амышцәҕьақәа раан заҕаҕы дахзызаауаз. Аха ари ауаџ
инапала ииаазаз абахча мацара акәзам дзыхзызаауаз, дзеичахауаз уи
иара цстазаарас имаз абнадугы деичахауан, дахзызаауан.

Абар Иаҳиа Абзарба иибаз, дзеичахауаз еснаҕ дызхылапшуаз абна
зеипшраз: «Хнеиуеит абна тоура ду хатцашьшь. Ашә ҕьантаз дукәа
рымахәқәа еилхәаны ажәџан зыжь тџауыла рхы натқауа иатцагылоуп,
урт ирымаркуеит адгьыл амч алызхуа хара хауп рхәошәа ацъ шыатажә
дукәа, рнапқәа еикәыршаны, ахьацақәа рыхәда тҕәашаа, ахьытлақәа
апхәызба леипш рцәа итаҕаца, игәапшь мацараха арашқәа пхашь-пхатцо,
итцәрышкәа-тцәрышкәаза, икахәхәа-кахәхәа...».

Иаҳиа Абзарба игәыла Махә ауардын злихша атла алыпшааны иа-
ниирбоз, ианиитџоз атып хатхьап: уаҕа иахәоит уи «абнауаџы» абнеи
ишеизыҕаз, заҕа гәыла-псыла еиларсыз:

«... – Уара ауардын азоуп ари зүтаху?

– Ааи, ауардын азы!

– Ачарт азы?

– Ааи, ачарт азы!

– Ари, чартк амаҕәахә ауп иалоу.

– Аиеи, сарҕы уаха стахзам!

– Уара иутахым, аха... идухар аҕара џба алымтџои!

– Иалымтџыкәан, аха...

– Ари умбои, азхашьа бзиоуп, наҕ-наҕ азы иссирхоит... шәаалеи арахь,
сара исымоуп ишәхьоу атла – уи х-чартк рымаҕәахә алоуп, иааухыр
цъабаада тариала уалтџуеит, насҕы уара иутаххоит уи... – уаха мхәазакәа
Иаҳиа днахпизан ифьнеихеит. Саб дзызнеиуаз итла ашҕа игәы шхьауаз
даапыртцны, Иаҳиа днаишьтәлеит, иулшози: амшә иакыз дад ихәеит. Уи
иахирбаз атла саб днакәша-аакәшан иангәеитә, игәыргьара хәаак амоуа,
ихылпаҕы атыс нтаҳәит. Иаҳиаҕы излеиҕишьара издарамызт.

– Амала, абант атлақәа пхастанамтәыртә, абасшәа икахартә
итџуаароуп хәа ишпикаша саб ирбо дидгылан уи, атла аакахаанза аца-
раҕы игәы итазамкәа. Саб ахахаихәа атла ашьапы аҕара дахьынзафьыз.

Иаҳиа изымчхакәа уажәы-уажәы, уаҳа иацымкәа иагымкәа атынчра ааилаго иналаитдон: «Абна аҕыгәбжыи ацәымгуп! Абна аҕыгәбжыи ацәымгуп!»

Хыхь иаагаз ацитата амацарагыи иахәоит уи заҕа ашәапыҕаа – абна иҕахыз, игәы азыбылуаз, ишрыцхаишьоз, зыпсы тоу акы еипш абна дшахәапшуаз. Уи акәзами ишьақәдыргәгәо лассы-лассы (Махә ауардын ачарт злытшаз атла пиконатцы) иихәаз ажәақәагыи, «Абна аҕыгәбжыи ацәымгуп!» хәа. Абна хызшьаауа аҕыгәбжыи бзанцык иахәзом. Уи захауа изаазауа, изыхычауа, аҕсабара агәеисыбжыи зныруа роуп.

Иахгәалахаршәап тоурыхтә факткгыи. Иахьа адунеиаф (Африка) ацәхәырақәа зеггыи иреихау Сахара анкьаза зны иссирыз бнараны, ишәапыҕаапыи иҕан. Аха абна аҕыгәбжыи змахауаз ауаа ҕсымтәқәа ирыхьаны ицәхәырахеит, исакарахеит. Аҕсуаа аханатә ирдыруан абна ауафы иҕстазаарафы ҕакыс иамаз, еснагь ахьчара зҕахыз акы шакәыи. Ажәаҕагыи баша иауапыртх: абнахь ицоз (амаҕәахә, амфы рзы) аиха ацәитәахуан хәа, афы цырцыруа дылаломызт. Иахиа Абзарба ифызцәа ракәын ус еипш иҕаз ажәаҕагыи апызтхаз. Аха рыцхарас иҕалаз ашәкәыффы ифырхатә Иахиа Абзарба ифызцәа абна азгәыкцәа (акоммунистцәа рахра аан «друг леса» хәа изышьтәз) иахьа XXI-тәи ашәышықәса ашықәсқәа атфаауа ханҕагылоу аамҕазы еиха-еиха имахәоит. Аамҕала иҕаз, аибашьра иахзаанагаз аекономикатә блокада ухәару, амал рхаразы иҕаагаз атхашреи аҕсымтәреи ухәару акыр шықәса рыцхашьарада Аҕсны абна хахшьааит (Уажәгыи хәкәытны хаукаху. Ашьцылара цәафә бааҕсыми!) Ари Аҕсны аҕшзареи, абеиареи, ахауа зфыдареи лахьынҕала иамоу амкәкәара, ацәыргәа ауп иаанаго. Убранза хәфкны хәкалеит, анаҕьалбеит Иахиа ифызцәа зынза ианытма, мамзаргыи мчы рымазамкәа ихьатма хәа агәаанагара уафы иоуа иҕкалеит аҕагылазаашьа.

Абриаҕара зхысхәаауа, Иахиа Абзарба ихафсахьа ауп. Ирацәоуп уи ифутцааша, узлаифыпшыша, еихаракгыи аҕсабара уафы дазааигәаны аилкаарафы, бзиа ибартә, деичахартә, иаазартә еипш. Арҕага шәкәы (7 акласс ахрестоматиа) баша ианырымҕазеит, афәр раазарафы иранахәо рацәоуп, иаахакәыршаны иҕоу аҕсабара шыхьхатәу днарбоит.

Автор ифырхатә дахирбоит абна аазара анафсангыи дрызказан, аҕцәара, атҕара, иҕаитдон ачымазаф дызхәышәтәуаз ахәшәқәа. Абар автор уи атәы шихәо: «Аҕсабара ашҕа абзиабара имаз акәхап илазтхаз, хәкыимк дааиацлабуама ухәартә ачымазцәа ихәышәтәуан, ахақыимцәа ирышьтамлазакәа иара ишҕа инеиуазгыи шакафыдаз. Уи ахаскын ссирс иааҕаз зеггыи иҕшаауан: акы ахатә ааигаларын, акы адац ытхиларын,

ихыруа чуан интатаны ижәуан, еитдирпхьон, шакафгы рчымазара иа-
лиргахьадаз!»

Афырхатца иказшырбагакәа автор иаирпшуа итеггы ыкоуп. Убарт
иреиуоп: абрагь Иахиа Абзарба «уаф дырын, избанзар, ацсабара
амаанақәа аттиххьан: дагымфашьо, ибзианггы идыруан амш аныцәгъахо,
ианыбзиахо, аарфара аныкало, ианзысаамтахо. Ашықәс ґыц чыдлан акы
инаркны (жәйтә пхьазарала, хәарада!) акакала жәаа мшы гәцаракны,
шыыбжъаанза ишыкоу, ашыыбжышытахь изеипшрахо рылкаа катаны,
амзақәа ирызшаны, ирыдкыланы, изеипшрахаша заа иуеихәон, ша-
маха, ианақәымшәозггы ыкамызт; амза зеипшрахоз идыруан амзақәа
ацәырцшәала, амш зеипшрахоз – азы абжъала, абгахәыцкәа руушәала,
асаба зықәтата амша ианыцсалоу ахәацкәа рыла, ахәазақәа рыла».

Абар уи ихатара хазыртәауаз, ихаразкуаз даґа казшыакгы: «Цәгъак,
бзиа аґы Иахиа, аґхәа дныґхәатәаны ацәажәара даналагалак, акәац
зкызггы иара иахь рлымха кыдын, абыста зуазггы... Пату иқәын, бзиа
дырбон зеггы.

Ус анакәха, ажәабжъхәараґгы дказан, иман ауаа зызырфыша
ахәатәы, идыруан ахәашыагы, насггы иахьхәатәыз.

Абарт реипш икоу аказшыа ссиркәа, жәахәарада, ашәкәыффы
ифырхатца ацхәа бзиа динарбоит, абзиабара мацара акәымкәа,
ихытхәаам ацстазаараґы икатәкьаз иреалтәу азәы шиакәу аґәра инар-
гоит. Насггы рхыцхьазара иага имацхәхьазарггы, насыпны, иаххысыз 20-
тәи ашәышықәса афбатәи азыбжазы акәым, иара иахьагы аамтәикәшара
азыбларахәыртәи ишжәылоуггы, икоуп Иахиа Абзарба «жьрацәарала»,
харанацшрала ишәашәалоу абыргцәа. Урт ражәа, рґышәа, рдырра,
доухала рбеиара изызхауа аґар рыфнуцкә анырра бзиа канамцар ауам,
насггы ауаши ацсабарей реизыказаашыақәа хәаакәыртцит, ацсуара
иатанакуа атрибуткәа зеггы ахы рыланархәуеит, ацстазаара ахатә иатәхы,
иатәхым иахылцуа ацәгъа абзиаггы еилазмыркыакьоу, еикәызтхәуа ахәаа
рыбжъанатцит. Уи изакаразаалакгы иаанагом ашәкәыффы бзиа дбаны,
дытцааны зсахьа тыхыз ифырхатца хада Иахиа Абзарба ацстазаараґы
инаигзо амиссия, ус узазхәар ауазар, имариоуп хәа, мамзарггы ґынгылак
рымазамкәа иара икаларц, иказарц иитәху икәша-мыкәша дызлоу ауаа
иґы ишаатшәаз зеггы анагзара иазыхиоуп хәа. Мап, ус икам аусқәа. Уи
дыззеилымкаауаггы рацәафуп, уамашәа дызбоуггы ыкоуп. Машәыршақә
акәзам «абнауафы» хәа зихьзыртцаз. Цабыргуп, уи айрония ататашәа
ирхәозарггы, азәырфы дахьырзеилымкаауаз иахьон. Иахиа Абзарба
итәхын, ицстазаара зеггы ззыкыз аидеия – ауафы ацсабара дазааигәаны
аказаара, уи ада дышхәартам, ишыхьчатәу, нас иара адунеи ршаз аахыс

иамоу ахатэ закэанкэа ибзианы адырра, урт ацстазаарафы рыкэныкэара, рзызырѡра. Ари иара изы аксиомак иаѡызан. Уимоу, ацсадггыл ахатаггы абрака ауп иахьалагоу.

Платон Бебиа иѡымта «Акыгэбжы» афырхатца хада Иахиа Абзарба типологиала изааигэо, ижырацэароу афырхатца асахьаркыратэ литературакэа рѡы иуцылоит, еихарак иаххысыз ХХ ашэышыкэскэа аѡбатэи азыбжа нахыс. Урт ауаа хатстазаара ахата ицэырнагеит, ашэкэыѡѡцэа азхьамцшыр амуа икалеит, избанзар, мэхак тбаала аѡиара иаѡу анаука-техникатэ прогресс ауаѡы идоухатэ культура еилартцэѡы иѡанахэо акынза днаагар ауеит, ацсабараггы ишеицахатэу хырѡа азимур илшоит, дцэамццохоит, иара ихшыѡ «иахшаз» ароботкэа дрышьашэалахоит. Ацсадггыли, Ауаѡи, Адггыли, Ацсабарей ртема ишдыру еипш, даѡа аамтанык еипшымкэа асовет шэкэыѡѡцэа (ХХ ашэышыкэса 50-тэи ашыкэскэа раахыс), чыдала ари атема иазхьацшыз иреиуоуп Ф. Абрамов, П. Проскурин, В. Распутин, Ч. Айтматов, И. Бондарев ухэа азэырѡы. Урт еицѡакны, акоммунисттэ идеологиатэ ззыразымыз шыказггы, рырѡиамта хадакэа рѡы тцаарак ахасабала икэдыргылон ари апроблема, избан акэзар, ирбон анаукатэ-техникатэ прогресс иканатцаз аартракэеи аитакракэеи шымѡацысуаз, ишцоз, урт иааргоуи ихамырхуеи ртэы, насггы ауаа дара-дара реизыкэзаашьакэа, рпсихология аѡешацсахуа, ишьтырхуа ацэѡа баацскэа – агэымбылцъбарара ухэа убас итцеггы.

Ари, жэахэарада, ишэартоу цэыртцоуп. Убри азоуп ацсадггыли, абызшэеи, ацсабарей ауаѡи нак-аак реицынхашьа, реизыкэзаашьа атема наукатэны чыдала асахьаркыратэ литературафы изыкэгылаз Адунеитэ цивилизация есаира аѡиара иаѡу анаукатэ-техникатэ прогресс ада ишхэартамггы ауаѡы идоухатэ культурафы итцоурам анырра баацсы – агэымбылцъбарара цэѡак еипш, илазцо акы акэны иаацшижьтэи кыр цуеит.

Ацсуа литературафы, лымкаала апрозафы абри азтцаара, сгэанала, зегь рацхьаза иѡыцны ицэыригеит, сахьаркыратэ ажэала ибжы ақэиргеит Ацсны жэлэр рпоет Баграт Шынкэба еицырдыруа иповест «Чанта дааит» ала. Нас ицэыртцит баѡхатэрала иаццоу Алыкьса Гогэуа иповест «Азы агьама», Шьалодиа Ацынцъал иповест «Алахьынцда», Витали Амаршьан иповест «Мрагыларахь зѡы хоу акэаскыа», уажэы хзыхцэажэо ажэабжы «Акыгэбжы».

Машэыршакэ акэзам арт аѡымтакэа ацхьаѡцэа гэхэарыла изрыдыркылаз, избанзар, арака ишьтыхуп, милацк амацара иганы акэымкэа ажэлэркэа рцоурыхтэ цстазаарафы акырза зтцазкуа ипроблематэу азтцааракэа.

Ақыта пстазаара, апсабара еснагырфыхалатәуп, бзиа ибалатәуп, избан-зар, кырза атанакуеит ауафы (анхафы) ишыагыт ахыкыу. Машәыршақә акәзам аурыс шәкәыџы ду Валентин Распутин ажурнал «Студенческий меридиан» акорреспондент Едуард Максимовски изцаараз «Иарбан шәара Сибра шәнызкылауа?» ағы абас атак зиитауа: «Сибра сыкәзаара аанызкыло – сыпсадгыл ахы исымоу абзиабара ауп, еита сааныркылоит исызгәакыоу анышәынтрақәа»¹.

Арт ажәақәа рыхшыџтақ хара ицоит, апстазаара афилософияхы ухәдырпшуеит узтагылоуи иааиуа аамтеи ифырпшуа, ихадароу ауаатәыџса ртоурыхтә лахынцазы шыарда зтазкуа агәтахәыцрақәа узцәырнагоит.

Нацәақәкыла Иахиа Абзарба итәы ххәозар афымтақәа ртематикеи из-лиааз аамтеи ирыбзоураны типологиала ишеигәыцхәугы, Чанта Чыргбеи Иасон Бзанбеи излеипшқәам рацәоуп, досу ирытоуп излеиџудырааша рхатә чыдарақәа. Иаххәап, рхаташыатә кәзшыақәа роума, теитыцшла аума, пстазааратә лахынцала аума, ухәа убас итегы. Зегы рапхъаза урт апстазаараф иказ, ашытахы илитературатә фырхацәаны асахьаркыратә џымта ианылаз, ицәыртцыз, еидызкылауа, еизааигәазтәуа афакторқәа ируакуп рыжәлар ртоурыхтә лахынцазы рхәыцрақәа, ргәазыхәарақәа, ауафы идгылтә пстазаара анаџсангы назазатәи икәзаара зыдхәалахауа изқәа атыц азцаарақәа. Чанта Чыргбеи Иасон Бзанбеи ирызкны сара сгәаанагарақәа схәахәеит сышәкәқәа «Ахәыштаареи азқәатыци» (Акәа, 1983 ш.), «Апстазаара ашытақәа» (Акәа, 1981 ш.) рфы. Уажәы сышытрақәлом, мацара исгәаласыршәеит дара афырхацәа еидызкылоу, излеигәыцхәу схәфы иааганы.

Хәарас иатахузеи, аџада зызбахә схәаз афырхацәа Иахиа Абзарба дызлареипшым ачыдарақәа иреиуоуп, уи инхара, инцыра, иашта-игәара амацара акәымкәа, иааикәыршаны икыу зегы изгәакыаны, ихатәны, иара имч, илша атахны ипхъазоу ауп дшахзызауа цла шыапыкгы за-лымдыррала, тәамбарала апсабара иапхар итахым. Итахуп ицарцаруа аџызцәа ирылагыланы иазхаларц, апстазаара амазарц. Абар Иахиа Бзанба апсабара дшазыкыу аазырпшуа деталькгы: «Атцла дахьамтагылаз дшыапцыркыкыаны, инапқәа роуны иалџааз амахә хаххалақәа али-хуан, нас, иапсуа хәызба атра иаатихын, иалапытәцәаз амахәқәа ралахытәтцәара далагеит. Кәартәрацыпхъаза илапш цары рылаиркацоит уи, изгәамтақәа апсатцла цъара «баапсык» алахар хәа дшәон».

Еитах фырпштәык: «Иахиа нацънатә абна агәта даунхахуаз. Уи Кыатуан урны Апшзара ахы ахыакуа ахәы уахыџхашәало, адәхәыпшқәа

¹ Ажурнал «Студенческий меридиан». 1981, № 2.

унрықәсны ушнеиуа унаидгылон. Аха Иаҳиа аңсабараз зыңсы цәгъаз уафын, икәша-мыкәша ус мышгафык днылаххны лфыск ахы хитцәаргыи иуамызт, мышмыжда дтаиргылон».

Уи анафсангы аңцәарақәи атпарақәи дрызқазан, еиуеипшым аҳаскынқәи атциақәи рыла ачымазара ихәышәтәуан. Ижәлар зқъышықәсала иааргауа афапыцтә хәамтақәа идыруан, икәша-мыкәша иқаз ауаагыи абзиабара диркуан.

Автор ишихәо еипш: жи-напхи узеиқәытхараха иузеиқәымхуа, дала-шьала еиласаны, еилатцәазаны иқан Иаҳиа Абзарбеи аңсабарей. Убри азын акәхарын уи абна иаазаз, абна заазаз, абна ада цстазаара змамыз аңсабара меигзарахда агәызфыдара инаған дзықаз. Уи ахыхыгыи, итеитыпшгыи акы узавымбо, аныха чапеипш дгылан дуфаччо. Уи игәғәамтазтәи ицшра-исахыа дарбан хатцаз иаемилаҳарыз!

«Иаҳиа Абзарба ицқәынра бзиазаны ихигейт: иеи икәадыри еиқәын, Егри Бзыңи зеггы дырдыруан, зегынцъара ауацәа бзиақәаг рҳаны иман. Ашәарыцара бзиа излеибоз ала егъарааны унеиргыи иабцъар еиқәхапс ухы-уфы анубаало, ицырцыруа шыахәала ирыцқаны, ашәарыцара иазгәышыуа, атзырбгарафы икнахан. Уи бназара данцагыи, фыцъара-хыцъара атамха еифамыжкәа, шамаха дхынхәуамызт. Иеырхәмарра, ишәахәара, икәашара... Зыққәынраз абартқәа ихагалан ирымаз Иаҳиа акыр дахыцаноуп цхәыс дшааигазгыи. «Иныкайтцазеи, дидцхазар ахәтоуп иааигаз!» – зхәозгыи рацәафын... Аха урт ихәычы аахыс бзиа еибабозшәа, рнапы еикәыршаны инхон...»

Аха аңсцәаха имуит, иаалырқаны лыпстазаара далцит. Ари агәырфәа дууп Иаҳиа изын. Амала игәы зқажоз иртынхаз рыңха Хатцъа хәычы лакәын. Диаазейт акы лыгмыжкәа, ақыта школгыи далиргейт, илаңш дытшәар итахымызт, арахь ианхәыпцхагыи дааицрыхон, Ақәақа дылгарц. Атцыхәтәан атагылазаашыақәа убас еипш иқалейт, Ақәақа дымцар амуа. Арақа, хәарада, анлаҳәшыа ишылтахыз иқалейт.

Иаҳиа Абзарба дызлақаз абартқәа зеггы автор бла царыла, насгыи агәыбылра рытацаны рсахыа тыхит. Уи ипстазаара нтәоит цстазаарас имаз «ипсадгыл хәычы» ақны. Ипцха ақалақь ахь дылгазаргыи, имуит, дзымаагылт, дхынхәит ифныка. Уақа интәоит идгылтә цстазаара.

Сара сгәанала, Иаҳиа Абзарба идунеихәапшрей ақыта аңсабарей дышырықаз ала, дафә мфакы ыкамызт иара изы. Уи рацәак дышзымнеиуаз, ифхәара аины иқәақәа ишкыдгылаз мфашыо ибоит Ақәантә автобус дтатәаны Аңшзарақа данцозтәи ипсихологиатә тагылазаашыа, анеира зақа дахыццакуаз, иибоз, дызлаңшуаз аңсабара зақа илаңш адхалоз,

даеацъара дыңсыр хэа дшэозшэа акэын ифныка дшыццакуаз, дшеихоз. Ажэакала, Иахиа Абзарба иңсра афныка инеигеит.

Итцабыргытцэьканы, ас шанатцас иказ ауафы даеа тэымцъара (Аңсны афнутца акэзаргы) дыңсыр дыгэнахахон.

Ажэабжь афны икоуп итцегь хшыфцара ззуша ахафсахьакэа, иаххэап: Махэ, Хатцъа, ачаи капанфы Хьахьа (Қьаазым) ухэа еиґа аепизодтэ ґазшыа змоу аперсонажкэа. Урт, жэахэарада, афымтәф ицо асиужет хтыскэа реиґекаарафы иацхраауеит, ихэаакэырцоит, насггы ирымоуп имацзаргы досу егырт аперсонажкэа изларылукааша рхаташьатэ ґазшыакэа. Ажэабжьеитәхэаф итэы ххэозар, уи, итцабыргытцэьканы, афырхатца хада даргъажэафаны дивагылоуп, итцеггы узааигэаны иухэозар, уи иоуп Иахиа Абзарба ихтысмфә, ишырхэо еиңш, азы кылымкэо ихаилзыркаауа, бзиа даабартэ еиңш исахьа тызхуа. Ари ауаф илаңшхэаа тбаауп, иатцанакуа амехак крыкоуп. Уи иґаитцо азгэатарақәеи, ихэыцрақәеи, илирикатэ хьатцрақәеи иааикэыршаны иґоу аңстазаареи, ифырхатцеи ирхьысуа азтцарақәа рґкны дубоит афымтә ихадароу персонажк еиңш агәта дгыланы, ииуа, иихэо пхылданы. Убри азоуп аңхьафггы уи ихәфсахьа ихамыштүа игэынкыларәфы изаанхаз. Насггы, аңхьаф ажэабжь автор ицәа ихибәауеит, уи аганахьалаггы дизааигәахоит, қытак ишалтцыз аґара удыруеит. Ажэабжьеитәхэаф ихәтаггы дхәыдазам, дыртәфуп, инаңш-ааңш ыкоуп, Иахиа Абзарба еиңш, иқыта аңшзара бзиа ибоит, уаґатәи аңстазаара далахәуп... Еиҳарак уи ихәфсахьа ахьааңшуа Иахиеи иареи анеиқәшәалозтәи рдиалогқәеи, нас ихала даныґоу изааиуа ифнутґатәи гәтахэыцрақәеи рґы ауп. Ари афырхатца ихәтаггы, дхәычы аахыс иидыруа, хәтырггы зқәитцо Иахиа Абзарба диетцамкәа бзиа ибоит аңсабара, даргәытәуеит уи аңшзара, насггы ишеиңахәтәу еиликаауеит, ауаа гәымбылқәа – аңсабара закәу иатцанакуа зхафы имнеиуа дрықәызбоит, рлақта итәиҳәоит. Араґа уи Иахиа Абзарба кыр дизааигәоуп, уи аганахьала рдунеихәаңшрақәа хґак еицтадыршәуеит. Абар афада исхәаз ахшыфцак зырцабыргуа аґырңштәы: «Сзымцатәоу алґыс хәычы шыаґаґиәза, аңшындагеиңш ахы еиларгыланы азҳара иәфуп. Азәы итәартәоуп уи шәшырас иканаршәуаггы ишәа-иза. Аха изыңсоузеи уи иахьатәи аамтәзы, анапхәыцқәа рраханы, уфыртлан, гәата-бґаґа ишүтаху, насггы иахьынзаутаху уңсы шыа ахәоушәа, игылоуп амра цара иара имфәхганы, ахьшәашәара уара иузаашьтүа. Абри ма ишеидасындәз, анаңьалбеит. Сара исгәалашәонатцы абра есааңынра атцлақәа еиґархауеит, ибзахоит (ибзамхакәа ахахәтцәька зырцәыґо адгьыл афы!), иңарңаруа ауаа рыматц ауаггы афынанахоит. Сынтәакоуп, нас итцлахоит, зеггы ирызхо иґалоит рхәоит амфәсцәа. Иагьахылаңшуеит

уи аңхын. Аха азын ани згәалашәахуада, аџада ицоггы, алада иаауа-ггы ццакы-ццакуа иавсуеит азәгы дазаатгылазом, уанхәартуу ауп зеггы уаныртаху-тәа, уимоу, знап иафо цюуки рыгәфыгыра алархыргарц итаҕаҕәо рыхызкәа аныртцит, ахәызба ацтыц иадыргоит, нас иарггы, уиакара алшома, рыцха, икәыпшыми, амч алзааны ишгылоу азынтәи ацша цәытәи асы хьантәи рҕаңхьа ақәпара иааҕытцны, уаха злоу ицсра жәбеит хәа, анапкәа инарџахоит... Иааиуа аапынраз уи ахатыңан даҕаак царцаруа иџагылоит, арахәи ауаа рнапи ахымсырц азы, ашта агәта иааган аҕыц еитархаз аҕбатцәа еицш, хазы итахкааны, аварс аҕаны, уи аҕаныршәланы, алар еицш, аџада ицаларц, лассы ауаа ирыхьзарц. Ирхәоит есышыкәса, ашхьа қытаҕтәи тахмадак дааны еитеихауеит хәа, лассы-лассы датааны дахылаңшуеит хәа. Иара аабыкьанзагы урт ара хцаны игылан, аха уажәы зџызцәа гәакьақәа звыршьааз аибашьџы еицш, акы мацара ахы амагәыхьха, изатцәа иаанхеит».

Ишаабо еицш, афырхатца хада Иаҳиа Абзарба инысмџа дацклапшыны, насггы гәыбылрала иахзеитазхәо аперсонажгы абна абзиабара ицәа-ижыи ицсабаратәны иалоуп, дахьыкәзаалак уи дазымхәыцлар иуам, ицуп. Ус шакәу лаңшҕаба иҳанахәоит зхала изатцәны игылоу алҕыс ахатәгы. Хзыхцәажәо ажәабжь ашәкәыџџы ианиџуаз аамтазы иахьеицш инапказара иазхазыгьаны ишьақәымгылацыт, ипышәагы ақәра маңын, агәылтәаара иаҕын. Аха убасқангы имџашьо иубон уи аңсуа проза аџымта хатәрақәа рыла иргәырҕараны дшыкәз. Насггы, иазгәоумтарц залшом, уи аханатә иааикәыршаны икәз аңстазаара инаҕоз ахәатәы шимаз, дагышамараз, икамыз-инымыз, ибла иамбацыз аперсонажкәа шимхәыцуаз, ихы иштимхәаауаз. Ари апрозаик қәыпш изы, жәахәарада, арҕиаратә кьбаџ иатәышьтраны аңсабара инаҕаз акы акәын. Абри азтәараз аа адунеи зыхыз адыруа ашәкәыџџы Томас Манн иихәауа: «Я утверждаю, что способность выдумывать персонажи и интриги не является критерием писательского дарования... Я утверждаю, что тот, у кого за душой нет ничего, кроме «выдумки», не так уж далек от бульварной беллетристики»¹.

Сыззааиуа, Платон Бебиа иажәабжькәа (иповесткәеи ироманкәеи рыҕгы убас ауп ишыкоу) рҕы иаабо афырхацәеи аперсонажкәеи азәгы дхытхәаам, аңстазаараҕы икоу, насггы иидыруа роуп. Уимоу иара аңсабарагы дхәыцы аахыс ибла ихгылоу, бзиа иибо, згәеисыбжьы иахауа, иныруа роуп зсахьа тихуа. Иаагап иаххәаз зырцабыргуа ҕырпштәқәак: «Амра макьаназ ихааза иңхон. Аха уи ашьжымтан иахьатәи аңстазаара

¹ Ацитата аагоуп И. Ианская. В. Кардин рышәкәы «Пределы достоверности» ак-нытә. М., 1981. Ад. 10.

ахы шакыз ала уацэымфашё иубаратэы икан иахьа аус дукэа агэы иштэз, иамеигзакэа ашэахэа цахэцахэқэа афьарц шатахыз... Убри хэхьзаанза ашэала харт хэхаркарап хэа, заа еибьрхэазшэа, ацсаа рхы-рыцсы зеггы азышътзан ацсабара ссир рцэажэо, ашэа гэлымтэахкэа реимадара иафын».

Иаагап даеакгы: «Аа-цла фарақэа иргэтылакны игылан зықэра зфахьаз, аха урт зеггы еитцазааз аа-цла дуззак. Ацша баапс амыскэа икам, атцла фарақэа ишырыхьозггы, иазымчхакэа ицыфрны афынанахеит уи (амала, иандэықэлэтэфьа, иагьа ихэхэеит, иагьа абжы цэгьахеит, анафьалбеит, ицэгьахотггы, ихьантэми адунеи ацсахра!), умшэан, ара хэкоуп, абаапсы хэа иаатцагылеит афар, итабыргны ишлеиуазггы рыжэа ццаақэа атдарсны иааныркылеит, адгьыл адмырбеит. Иара ицыфрыз адацқэа азыбжакгы рмаршэа кны, цсыхэа ахьынзамаз ала, анышэ иатан акгы маапшуа. Урт уажэы ахахаира хэа адгьыл ацэаакы алырцэцаауан, зыматц руаз агэы иадмыргарц, ишгылаз афызцэа ирылагыларц...»

Платон Бебиа ибзианы идыруеит, еилкаафы икоуп М. Пришвин «Природа есть родина всех талантов» хэа ззихэаз зеггы ишреихау, насггы арфеиафы ииашан дышхэаакэнатцо, ицанахэо шырацэоу. Ашэкэыффы изы абызшэеи ацсабарей арфеиарафы ихадароу феноменкэоуп.

Ус анакэха, умилац абызшэа инагза-аагзаны иуцарц азын уцсадгьыл ацсабара абызшэа уахауазар ауп, еилукаауазар ауп. Ацснэтэи ашьхақэа ирытцкьаса илеиуа арфашкэатэфьаггы рхатэы бызшэала ицэажэоит. Ус зака!

Сыззаиуа, Платон Бебиа ифымтэқэа злацитцо ибызшэа зкышықэсала ақэра змоу – изкэиааз адгьыл, ацсабара ацэафакэа амоуп, ианыцшуеит. Ааи, афымтэ «Афьгэбжы» уанацхьалак ус шакэу убоит имфашё. Автор ацсабара асахьа антихуа, уи иацу ацэыртцрақэа анааирцшуа, ихы иаирхэо ажэа лыцшаахкэа рымацара ртэы ухэозарггы ибылгьуп, ашэкэыффы, ацсабараггы, уи афырхатца хадаггы зака еизааигэо, еилатэаны икоу. Иаагап фырцштэқэак:

«Дзыдтэалаз ахышэ ихы кылырхэхэаны, иблақэа шафь-шафь, алфыс дазыцшуан тахмадак. Хандэықэлаггы, илацш иаатцшэаанза, ихы ырнааны уахь дшыцшыц дыцшуан».

«Дыцшуан уи дшызынтэыкыз, ицсы изалымхуа, иара даанахэаны. Адунеи афны убри аамтазы дара афыцьа рыда уаха акгы ыкамызт. Дара – атахмадеи амшыни». «Иахиа ишьхагэара, ишырхэо еипш, афеуаф дзакэшомызт. Уи зыбзоуроу, хэарада, дызлатэаз абнатоура ду акэын. Иара акэзан урт цсыс ирхаз. Абна улаланы ушнеиуа, ана-ара акыр ифэхаракны, атцла гэафакэа рфны, иумбарц залшомызт афэыцэмафьақэа шадчапалаз,

ақәа, асы ухәа рқырхагамхарц азы. Урт рҕышәтәқәа иртыппуан ашара иатцагыланы ауафытәыфса изы зыпсҕазаара зегы зтаһыз ашьыцқәа Атаҕмада урт ртаацәарақәа анеиҕытцуаз идыруан, заа иахьымфохытцшаз иара уи абнаҕ «афны рызиргылон», мамзаргы даархылапшны, рыҕеҳәара анааилак, асаби диахәмаруашәа, хаа-хаа драцәажәон, игәы рыладууны афныҕа иааигон. Ишьхымзақәа акы хәа инаганы инарылеитцон. Иаҳиа урт мыцхәы бзиа ибон – бзиа иумбашагы ауракәыху дара! Урт ирызкны хаха-хымш дурцәажәозаргы ахәатәы иман, ахәатәы иман акәым – иза-ра изхәасгы дыкамызт. Атаҕмада арт аҕстәы ссиркәа дрыхцәажәо дыш-неиуа, азиасқәа зегы амшын ишзацәымцо еицш, уаха хара дмышьтыкәа, иабацәа, урт рабацәа ухәа ркынтә иажәа тынханы иахахьаз жәабжь ссирк ахәара дналагон, деигәырҕатцәагы еиҕеихәон; уи захауа рҕацәа ирархәаларц, аҕацәа – рҕацәа... идмырзырц».

Ирацәоуп итцегы автор ифырхатца хада (уи данцәыртц нахыс апхьаф аханатә бзиа иибаз) атаҕмада, хьыз чыдас «абнауафы» хәа изышьтаз Иаҳиа Абзарбеи аҕсабарей заҕа еизааигәаз, еилатцәаны иҕаз узыр-бо аҕырцштәқәа, атыпқәа. Урт лымкаала ашәкәыффы бзиа ибаны, игәыбылра рыдтан ауп рсахьа штихуа, ишааирпшуа. Нас иҕазшьарбаганы иҕоуп ашәкәыффы зсахьа тыхуа атаҕмадеи аҕсабарей реиҕаараҕы, реизааигәараҕы ихытхәау, ихәыцу, ипсҕазааратәым изаҕаразаалак детальк иадамхаргы, акгы убом. Абраҕа апсҕазаара аҕабыргхәтеи асахьаркыратә аҕабыргхәтеи, еихкәа-еицкәо акәымкәа хтәк иташәо еиц-наргоит, еиқәҕыртүеит. Ари афакт Иаҳиа Абзарба ихаҕсахьа еихагы иханартәауеит икәша-мыкәша ицәыртцуа аперсонажқәа, ажәаб-жхәаффы убрахь днарылатцаны, дрылыхәхәо дҕартцит.

Афымта «Акыгәбжы» аҕны ахы иархәоуп уи сахьазыркуа ажәа-хьыршәыгәқәа рыла еиҕартәу, еиҕаау аиҕырцшрақәа, аметафорақәа, аепитетқәа, асимволикақәа ухәа еиҕа акык-фбак. Иаагап ҕырцштәқәак хәхшыфцәк артҕабыргразы: «Атакар тыртыруа акаршәра иахаҕәызны иахатәоуп». Автор хәоук ала илшеит ашоура баапсы шыҕоу исахьар-кны, насгы уцәа-ужыы ианыруама ухәартә еицш аҕсабара ацәыртцра аарпшра. «Амшынгы агыгцәа ргыланы игәынкәуа аҕаф иасуан, аха иал-шахуаз, иуадышххыраха иадпыххала ицон». Игәау, зцәа итытцны ижәыло амшын цәқәырпақәа, нас иуадышххыраха аҕаф, инадпхххала ицо азы ари еиҕны аҕазшьа аарпшра, ахәара удафуп. Ажәа иуадышххыраха амацаратәкәа заҕа ахәоузеи зыпсынтцы мацхаз ацәқәырпақәа рзы. «Ацәа-цәашьеицш инасып лаша анимпытаблы» ирхәеит Иаҳиа Абзарба ипхәыс данипха дзеипшрахаз ипсихологиатә тагылазаашьа шхьантахаз, хәоук иалеигзеит автор.

Ашәкәыџџы инапказара алызкаауа итцегы ыкоуп иааугаша афырпштәкәа, аха иаахгазгы азхаз, иханахәо рацәоуп.

Ишдыру еипш, Платон Бебиа ипоезиатә, ипрозатә рфеиамтакәа рфы иаабоит асимволикагы ахархәара аманы, еихаракгы, апцдамтакәа рфы ахтысқәа ишны ианеикәтәалак, аикәхәаларахь ианнеилак, мамзаргы алагамтакәа рфы, амала, агәтахы иуарла-шәарлоуп. Ус ақатцара, хәарас иатахузеи, аџымта аидеиа аргәгәоит, автор ихшыџзцара хәаакәнатцоит.

Убас ауп ахархәара шамоу уажәы хзыхцәажәо ажәабжь акны асим-волика. Уи аабоит «Акыгәбжьы» антцәамтафы. Абар ахатагы: «Абри ауа амшцәгьа баапсза кәлеит; адгыл еитдахыцхыуа идыдит, агәыр каршәзар иубо амацәыс цыртырит, ақәа кыдхачәа илеит. Апша гәгәа сит.

Абри ауа ишымгәыгзоз адацқәа аакәадахан, адунеи рцәажәо итцџрны илеит абнара агәта игылаз аць ду. «Абна ах» хәа Иахиа дзышьтаз, ашарпз даныџагылоз зегь рапхьаза илапш мтазырсуаз, ипсгы зыфхәараз, азын ахәыхәкәа зтаауаз, апхын – ақәарасақәа.

Абри ауа инаркны абна зегь реиха иацәымгыз акыгәбжьы нахыџуа иалагеит, уи нызкылоз хәа азәгы дыкамызт, мычгы ыкамызт».

Автор арака иааиго афакт акы, «абна ах» хәа изышьтаз апша гәгәа иасыз азхымгакәа итцџрны акахарей абна зегь реиха иацәымгыз акыгәбжьы ытцџуа иалагази асимфолра азыруеит Иахиа Абзарба ипсра шааигәахаз, ажәакала уи иахзызаауа изыхьчоз, иадынтцәаланы изаазоз иказаара афхәара шааз. Аџымта афырхатца хада ипсра абнагы алахьынтца шаныпшуа заа иазыпхьагәеитеит... Арака ыкоуп дачаакгы. Автор баша икаимтеит аць-тцла ашьтахь Иахиагы ипсра ахыласхаз. Уи, хәарада, иара издырамызт, аха инырит, илсит, амшцәгьа баапсы ианахәеит икалаз ахтыс.

Ари, хәарада, ашәкәыџџы ифилософиатә хәыцрақәа ирылтшәоуп, аха дара сахьаркырала убранза ирцабыргуп, агәра угартә еипш икатцоуп Иахиа Абзарба инапала ииаазаз, дахзызо ихьчоз абна ари ипсстазаара акәын, уи ада дхәартамызт, аха иара абнагы иадыруазар акәхарын Иахиаараа рџызцәа рнапәфы ианыкамла дара зегь реиха ирцәымгыз, изыцәшәоз акыгәбжьы шырацәахоз. Ишдыру еипш, иахыркьоу, анорма иахысуа акәыгәбжьы абна рыцхашьарада ихнашьаауеит.

Атцыхәтәан исхәоит Платон Бебиа иаххысыз XX ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рынтцәамтазы ишьтихыз апроблема – апсабарей ауаџы реизыказаашьа атәы зхәо иахьа иахагы иактәуалтәуп, цыдала игәцарактәу акы акәны ҳапсстазаара ахата иқәнаргылоит. Иара ус-гы иаххаагаз аибашьра хлымзаах (1992–1993 шш.) ашьтахь зыпси цыбыбей мтәуа ауаа кырлышқәа азәырџы ирыхьканы Апсны зырпшзо,

изшыдазтәуа, изырбеиоу ҳабнақәа иаарзымчхартә, азаз еипш ирыла-кыако аҕынза аҕыгәбжы рацәахеит. Ус анакәха, абри аганахылагы, ҳзыхцәажәо ажәабжы ҳапстазаараґы иҳатцанахәоу рацәоуп. Уимоу, иа-хыагы уи анапцаз аастагы агәґанызаара хнаґоит. Сара сыхәґаах ала Иаґиа Абзарба ихаґсахы саназхәыцуа уи иҳәоушә саҳауеит: XXI ашәышықәса ауафы узықәгылоу амахә пумқан ҳәа. Ари агәґанцароуп иаанаго.

Ажәабжы ишаабо еипш, ишуп қәыпсычхарақ иалагзаны, ицо ахтысқәа зегы аки-аки еидхәалоуп, «аанґасыртәк» рымазамкәа, насгы ретро-спективла иуҳәозар, ажәабжыхәафы ииасхыоу аамтахь ххыаирпшуеит ифырхацәеи иареи ирхыргахыоу, ирхтынхыаахыоу апстазаара ҳагәылаирпшуеит азґлымхара азаауртә еипш. Егырахь, ажәабжыхәафы ифырхатцеи иареи автобус аґы ицыхәтәантәихаз реикәшәареи уахыки ґенаки рыбжымсзеит, идунеи ипсахит. Амала, Иаґиа Абзарба изы ианамух «ипсадгыл хәыцы» аґы апсра насыпс ипхыазон. Апхыао иугәаларшәеи уи автобус дантәтәаз, иқыта Апшзарахь аара заґа дахыццакуаз, хәарада, уи гәхыааганы акәын дшаауаз, аха ицәагы акы алашәахыазар акәхарын, мчык ихон, насгы ацәалашәара амц аздырзом, абарометр иашызоуп.

«Аґыгәбжы» аґны хәарада, рроль мацзам, эпизод хасабла ицәырцуа егырт аперсонажкәагы аада зызбахә ххәахыоу Иаґиа Абзарба ипха Хатґыа ажәабжыхәафы иаб Махә, ачаикапанаы Қыазым, азлагарахыча ихъз ҳаздыруам арахә «еиларгаз» ахыча ґәаґәт, ажәабжыхәафы иахышыа хәыцы. Амала, урт ицегы автор «напы рыдыкылар», игәцареикыр ашымта иазеиґхон, еиҳарақгы Иаґиа ихаґсахы агәылтәара иацхраауан. Хатґыа мацк аґара аамта аада «даршәцәеит», аха ус иґазтцаз амзысқәа ицегы «ипашәырктәын». Иара убас аби апхаи рконфликт ицегы иазаатгылазар ґаларын, избанзар, акы, Хатґыа лаб затә иакәын, насгы иқәрахь днеихъан. Цбагы, иара аб ихаґагы ицәтәымын, ипха затә шлакәызгы ақалақ аґы аагылара. Уи иара изы бахтак иафызан, иқыта апсабара гәакы агәхыаагара амагиатә мчы иамаз акы иазыхәуамызт, ам-шын агаґа дшавазгы. «Мап! Сылацәа аныхтыз избаз, сцәа-сжы иаласоу, сыпсы зыґхәароу пыртшыа сымам, ибымхәан, с-баба, уи санапыртц сцәа-сжы ауп уахь ицо, схы, сгәы, сыпсы зегь ара иаанхоит, изыбуазеи апсы дганы?» – ҳәа зхәаз ауафы ихәыштаара ныжыны ицара уадашын. Абри атәы психологиатә факторла ирцабыргтәын, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ашымтаґы цыарак-шыцыара еиґа иазхыапштәын, апхыао ирбатәын.

Иара убас иупылоит тыпқәак рґы рацәак зыгәра умгаша, мамзаргы даґеакала ахархәара рымазар ҳәа ззухәаша ажәақәак. Урт рахытә иаазго-ит ґырпштәы затәык. Ажәабжы аґы ишаабо еипш, аґахмада ишьхагәара

аеыуаф дзакэшомызт, избанзар, убри а́кара игэцаракны иаазон. Ама-ла мацк угэы еихьнашьуеит автор иажэакэа абас ахьихэо «арт а́стэы ссиркэа хэа ахьырзи́хэо. Ианамух иара а́тахмада ихэар даеакы иаму-суп, избанзар, уи урт убраанза дырзааигэан, бзиа ибон, драцэажэон. Арткэа зегы ашымта́фы каиматла иаарпшуп. Аха ашьхыцкэа а́стэ́кэа узрызхэом, амтэыжэ́афэа рымазаргы, и́дсаатэ́кэам, урт шьхыцкэоуп, шьха́кэоуп, даеакала иузалкаауам. Насгы, абри ахэоу а́фы ажэа ссирк шынтэ иу́пылоит, уи абызшэа а́цкы́ара́фы, астиль а́фы уеизгы-уеизгы игха думзаргы, иалкыны, ишымы́цхэу убартэ ахы унардыруеит. Абар уи азы аурыс литература а́кклассик А. П. Чехов ии́фуа: «Надо выбрасывать лишнее, очищать фразу от «по мере того», «при помощи», надо заботиться об ее музыкальности и не допускать в одной фразе почти рядом «стала» и «перестала»¹.

Сгэанала, Иа́хиа Абзарба автор ии́ххэаз еи́пш, и́ц икылакны хмы́хэхэарала ииа́азаз и́дха за́тэ лан лахэ́шьа ахыласшэа и́каз, лроль мацк иахы́ркы́ацэоуп. Избанзар, аб и́дсы ш́тоу и́дха, иа́ххэап, иага дылта́хызаргы, лара ла́азара́фы а́дшэ́мара, мамзаргы амчра лна́па́фы иахья́алгаз, дахьи́и́аиз а́дста́заара уахэ́апшу́азар, ирцабы́ргым, и́дэгы́ деталькэ́ак а́тахызар каларын.

Арт агха-п́ха хэы́цкэа ашымта́з ра́цэ́ак з́тазкуа ра́кэ́ым, уимоу, рызба́хэ сымхэ́аргы ауан. Ихадароу Платон Бе́бия ХХ ашэ́ышы́кэса 60-тэи ашы́кэс́кэа рынтэ́амта́зы а́дсуа проза иалаи́галеит ихрестома-тианы и́ка́лаз, иреалтэу а́дста́заара иалху ашымта́ каимат. Са́цэ́ымфашьо исхэ́ар сы́лшоит ажэ́абжэ «А́кыгэ́бжы́» апоет Платон Бе́бия дпро́заик бзиа́ны дшы́акэ́наргэ́гэеит хэа. Ус ша́кэу хья́хэа-п́ахэ́ада иаады́рпшит уи аахы́с иа́дита́з ипро́затэ шы́мта́кэа.

* * *

Платон Бе́бия и́пое́зиатэ, и́про́затэ р́фе́иамта́кэа, х́ми́лат литература бзиа избо, иа́зфэ́лымхау и́колле́гацэ́еи, а́дхья́фцэ́еи, х́д́царауа́аи азэ́ырфэы ахэ́шьара бзиа арта́хьеит а́периодика́тэ кы́ыпхы́и ус иалка́ау а́д́цаамта́кэ́еи р́фы. Убри ахы́хы́гы иара изкны зы́фара са́фу а́моно́графия́фы азэ́ырфэы чы́дала ргэ́аана́гара́кэа (поетк, про́заикк, уа́фык иа́хаса́бала ии́ххэ́апшу́а) исы́ртэз ахархэ́ара рзы́уит, избанзар, апоет Рауль Лашэ́риа зынза ииа-шаны ии́ххэ́аз еи́пш, урт еы́т-еы́т и́казаргы иа́аизакны уры́хэ́апшы́р иу-боит ишаады́рпшуа х́поет ду ир́фе́иаратэ п́ста́заара а́кны́тэ а́дхья́ф ила́дш и́дцашэ́о и́казшы́рба́гоу а́деталькэ́а ма́чы́мкэа.

¹ Ацитата аагоуп: К. Г. Паустовски ишэ́кэы «Золотая роза». М., 1956. Ад. 181.

Аурыс литература аклассик Салтыков-Шыchedрин ижуан: «Для писателя полная радость наступает только тогда, когда он убеждается, что совесть его находится в соответствии с совестью ближних».

Итцабыргытѣкѣаны, дарбан шѣкѣыѣѣзаалакгы изы хѣаа змам гѣазыхѣароуп, уи ирѣиаратѣ ламыси ижѣлар рдоухатѣ тѣхыреи ианеицѣѣыртуа, ианеицнарго. Избанзар, ламыслеи баѣхатѣралей иаѣцѣоу асахѣаркыратѣ ѣымтѣ аѣара автор игѣы тѣзыргѣыргѣаауа, ишѣамхы итѣзырѣраауа даѣаѣы ыѣказам. Ари ас шакѣу алиѣература ршаз аахыс еил-каауп, идыруп.

Изхысхэаауа, Платон Бебиа прозаикк иахасабала ишыақғыларафы рапхыаза еихигаз ашыафақаа инаркны ақхыафғыы иарғыы зыргэырғоз алытшэақаа ааирцшуа иеынеихеит. Акымкэа-ишбамкэа акыцхь збаз заатэи иажэабжьқаагы ус шакэу шахатра руит. Конкретла «Азыжь иа-лыхэхэоз ахахэ» азбахэ ххэозар уи автор итышэынтэалаз прозаикны иколлагацаа рыгэтаны уафы дибартэ даарылагылеит.

Ағадағы иазғаастахыеит Платон Бебиа ипоезиатә, ипрозатә рҕеиам-
тақәа рҕеы абиографиатә элементқәа имаҷымқәа ишағылоу, амыцхәра
рныцшуа акәымқәа, ипсабаратәны, асахьаркыратә ҫымтақәа рҕеы ицо
ахтысқәа ирыцхраауа, иртәышьтраны. Абрақа уи иугәаланаршәоит аурыс
литературатцааҫы, акритик Б. Еихенбаум иажәақәа: «Биография должна
быть только вспомогательной – еү надо уметь пользоваться»¹.

Ус шакау аабит уажы хзыцэажэ ажаабж «Азыж иалыхэхэоз ахахэ» афынгы. Аракагы каарыла ахы иархэоуп абиографиатэ элементкэа, автор инымса акырза иугэалазыршэо. Аха уи «аигэыцхэра» изакаразаалак иазхэом ашэкэыффы ибиография ауп хэа. Избан-зар, уи сахьаркыратэ фымтоуп, арфеиаратэ фантазия иарфеиаз аоуп, ус нацэакэкыла азэы далкааны (иара автор ихата иакэзаргы) изкым, апстазаара акнытэ иаагоу, еизыркэкэо хэфахьахэоуп. Егырахь ихэатэуп, урт абиографиатэ элементкэа афымта идеиалагы, сахьаркыралыгы агэылтэаарафы ишацхрааз, ашэкэыффы ахэатэы ширтаз, зсахьа тыхуа аперсонажкэи ахтыскэи илапштдары рхигартэ еипш алшара иртоит.

Ашымтағы иң ахтысқа афырхатқа хада Абзагә Ланба иеиҥахәарала иҥәырцуеит, иаапшуеит, ус баша еизаданы, игәырғыгыҥаны акәымкәа, апхьаф изы аинтересс атаны, илахғыхны. Ажәабжь афырхатқа хада Абзагә Ланба автор иахирбо ихтысмәҥәы, мамзаргы, ихатә дацклапшны, ҥара акы иҥәыбжьахар хәа дшәоушә, иеиҥеихәо аҥны, есымша акәымзаргы, ивагылоуп, ашьақәгыларә иаҥу ихатәра аизхә-зыгыраҥы иацхрауеит абарт аперсонажкәа: ақадақьы, ақытаҥажәа пхылдыз Шар Пызач,

¹ И. Янская, В. Кардин. Пределы достоверности. М., 1981. С. 243.

ақытқор Пазоу Ианкәа, аңхәызба қәыпш, абзиабара зцәа-зжыы иалала-хьаз Ерны Саби, ажәеинраалақәа рыѿра иалагахьаз ашколхәыцқәа Нарчоу Хан-иңа, Уақан Иашба, ақытқорцәа агазет аҕы изымцоз астатиақәа атак рызтоз аредакция аусзуѿы Ад Мад-иңа, бжьѿык ахшара раб Наурыз Уанаҕа, аңаѿы леишәаңҕа Заҕыла, аңошьтамѿангаѿ Тәндел Карба, ауаѿ бырг Соулах, акорреспондент П. Кәыба, ажурналист Тлабған Уазба, анхараҕ иапхьагылаз Гагә Лагәба, ашәкәаңхьара ҕыц изтоз Зыркәи, акыта анапхгаѿы Цьыр-иңа Бираҕ, ақалақь пхәыс Назиа, Аңснытәи обком актәи амазаныкәгаѿыс акыр шықәса икәз Ааки Иван-иңа Мгелазе имырхьаазакәа дугәалазыршәо Бакак Митрофан-иңа Алазе, шытатарта дук аиҳабы Дал Ноуба ухәа убас еиңа азәык-ѿыцъак.

Ишаабо еипш, ари ажәабжь аҕы повестк, романк иазхаша, игәыл-зыртәааша афырхәңеи аперсонажқәеи ыкоуп, аха имыцхәуп хәа узхәом, избан акәзар, даргьы афырхатца хада ида, аѿымтаҕы эпизодқәак рҕы ауп иахьцәыртцуа, икалауа ахтысқәа раңәак рхы рыладырхәуам, аха досу ирымоу ароль хәыцқәа афырхатца хада ажәабжьхәаѿы уаѿцас ихы-итыхәа закәу, дызҕу, дзышьтоу, игу-ибзоу асаркьеипш ицкьаза иаабарц азыхәаны кыр рытцаркуеит, уимоу, иаххәар халшоит, убарт уарла-шәарла ицәыртцуа аепизодқәа рыдлаңса изхатәауамызт Абзагә Ланба ихаҕсахьа. Аңхьаѿ ухаткы, саргьы машәыршәкә, мамзаргьы сзашьтоузеи хәа акәзам урт аперсонажқәа зеиқәысыңхьазаз.

Цабыргуп, мечахыла ишаанagara икоу ажәабжьк аҕы еипхыкәкәа аскатәи персонажқәа абаҕахыз хәа згәы иаанаго пхьаѿыкгьы дкаларгьы ауеит (уи азы гәыбған дук узиѿом), аха, сара сахьахәаңшуа ала, ажәабжь аҕы ицәырго аперсонажцәа зегьы аҕахны, асиужеттә система иаабуа ауп ишыкоу.

Хыхь ишаххәахьоу еипш, Абзагә Ланба аѿымта ацентр аҕы дгылоуп, уи анаѿсангьы, уака иаакало ахтысқәеи ацәыртцарқәеи дрылахәуп, Ашыцәа ақыта датәуп, шамахамзар, егьырт аперсонажқәагьы икытауаа роуп. Аѿымта ахы акуеит: ашыцәаа аныхәа мѿапыргоит, анкьа иуахәамаз (автор амонастыр хәа дашьтоуп), аха уажәы ашәкәыѿѿы иааирпшуа аңсҕазаара асовет аамта ауп изцданакуа) иклубу ахыбраҕ. Ақыта аҕар рымч ала аконцерт бзиа мѿаңған. Абрака дцәыртцуеит Абзагә Ланба, даңхьоит Дырмит Гәлиа иажәеинраала «ѿыцъа зѿомызт, азә дрыхьзомызт». Ари, жәахәарада азызырѿцәа рҕаңхьа раңхьатәи икәгылара Абзагә изы пышәаран.

Абас хәыцы-хәычла автор ифырхатца ауаа рахь дцәыригоит, иаргьы абаѿхатәра змоу азәы шиакәу ѿашьом. Нас дышнеи-шнеиуаз агазет ахьгьы астатиақәа рыѿра далагоит. Арака ақытқор Иан Пазоу ибзоурагьы ыкоуп. Икалаз убри ауп Абзагә Ланба Ашыцәаа рныхәараҕ дзыңхьаз Д. Гәлиа иажәеинраала («ѿыцъа зѿомызт, азә дрыхьзомызт»)

иапхъаз итәышшәа астатиа ыны агазет ахь идәықәйтцеит Иан Цазоу. Ари, жәәхәарада, ақыткор аредакциаа игәра рымго дканатцеит. Убри акнытә ихы иркыартә Абзагә Ланба ажәеинраала ҕыц иирөит, дзыпхъаз акәышшәа ишәтит, ари аредакциа ирзеилымкаауа иказма. Абри нахыс атәыи агазет ахь астатиақәа рыфәра далагеит. Аха рапхъа ицәыуадафын, насгыи агазет ианылоз аматериалқәа ирымаз ачыдарақәа абайдыруаз, уигыи атәара атәхымыз. Убри азы гәыбган узитомызт, ҕа мбакәа, ҕа зшъхәада рымхәои ажәлар рҕыи.

Абар уи азы Абзагә Ланба иихәо: «Мчыбжьыкгыи цқәа имтыцқәа, ухъзала шәкәык ыкоуп хәа сархәан, сыццакныи хпәшәтәмәангаф даасыпшааит. Иартмак еимгәамзәа дуиәатганы, ари умбои изакә ссируиузааз хәа иааганы иаасиркит. Иагыи сиртәкәан аиашазын, акыпхъ ыырақәа анпыкқала, уаргәа иакызар – уарма иузамыркуа. Аконверт ахәтыр баны, ипжәар хәа сацәшәа-цәыпсуа, атларта сыкәланы иаасыртын, аҕәҕәхәа ицәажәо бгыиц ссирзакгыи аатызгеит. Аҕәҕә-аҕәҕәхәа ицәажәон уи ианыз адырагыи: «Аф. Абз. Ланба! Ихауит иахзааушәтыз ажәеинраала. Хәпхъеит. Блаҕыхыи, напҕыхыи, лашәи, цыркыи уманы уабации уара, хара акоммунизм ахь амәа ханыкәу аамтәзы? Иахзыәла астатиақәа! Ад. Мад-ицә».

Абзагә иажәеинраала агазет аҕыи ишырымкыпхъызгыи ддыргәыргәон, ихъзала Акәантәи иааз ашәкәы алгамтәҕыи ианыз ә-ажәак: «Иахзыәла астатиақәа».

Ааи, убри нахыс игәы камыжкәа далагеит астатиақәа рыфәра. Ақыткор ихъз есааира ишәтыцуан, лымкаала икытауаа ирылатәон. Хәарас иатәхузеи, иаргыи агәләләкара бзиа иртон лассы-лассы Абз. Ланба хәа атәыи агазет ианылоз астатиақәа. Урт ақытауаа рыбзәара иазкын, рынхамәаф икартоз агхақәагыи драфсуамызт.

Автор иахирбоит уи ииәуаз астатиақәа агазет иахъанылоз, зака дреигәыргәоз, дахыццәкуаз афәшәтәмәангафыи ибара, еихарак ифымтәқәа зныз аномер анииркуаз. Ари ицсабаратәу гәыргәароуп ҕыц афәра иалагоз ажурналистцәа зегыи рзы. Нас Абзагә Ланба дзамыргәыргәарыз, иаргыи ахъз, апша, амчрагә змаз ажурналист имәа тбаа даныларц даҕын, знызынла данахнаҕауаз ыказаргыи, ибафхәтәра шимаз аацшит. Уи кыр атәнакуан дзанаатәуаыи акалараҕыи.

Абрака иаазгоит схәта исытәнакуа ҕырцштәык, уи Абзагә Лазба ипсихологиатә тагылазашыагыи иазааигәоуп. Ажәабатәи акласс аҕыи сыштәаз агазет «Апсны кәпшә» аредакциахь аинформациатә кәзшәа змаз (хқытаҕтәи аколнхәцәа рынхамәатә усурақәа ирызкыз) астатиа кәәҕәа рыфәра салагеит. Ус еицш иказ ахшыәтәк сытәнахәеит хгәзет «Апсны кәпшә» ахәтә. Избанзар, уи ианылоз аматериалқәа есымша срыпхәон, избейт хқытаҕыи анхәцәа рынхамәатә усурақәа ирызку астатиа

кыаҕаҕа рыһара сылшоушаа. Аиашазы сыгэҕы смеижьейт. Есымшатҕаҕа акэымзаргы, сыһа кыта ҕыһа Арасазыхы иазкы, агазет «Аҕсны ҕаҕы» ахы идэиҕэстоз аинформациатэ статиакка акыһы рбон. Уи сара сзын гэххара дуззан.

Зегы зхысхэауа, раҕхатэи сыстатиа – Арасазыхы акытантэи аколн-хара Бараҕашьвили ихы зхы (уанза «Арасазыхы» ахыгэиһан, аха уи аахырхын хыртутатэра иашытаз хылацаа «хазынакка», рпоет ду Бараҕашьвили ихы наганы иахырцейт, Арасазыхыаа иргэамҕахышьейт, аха ирымчы, милатк ахсабала хазара иаҕы акырта нацистцаа рполитика аусура иаҕын иаҕагылоз зегы (хыуа) атытын еиҕара иалгейт хэа, сыстатиа хычы агазет ианны Р. Капба хэа аҕаһы иа-нызба убриакара сеигэирҕейт, адунеи амаа ааганы исдыркызшаа. Аухантэарак саныштыала, сыцаанза атуан сахытаҕыуаз, «Р. Капба» акэын избоз. Ари аҕыза афакт уажэтэи ашколхыыч акы ианахэазом, аҕстазааратэ шэага-загакка зынза даеакала икалейт, даеа тахракэак рымоуп. Иҕабыргытҕаһаны, арака уеизгы-уеизгы иҕаушыаша хэа ак-гы ыказам – ашколхыыч истатиа кыаҕа агазет ианылазар, насгы иара ареспубликатэ газет ахатагы ус еиҕш иказ аматериалкаа атахын. Аха ускантэи ашколхыычы иҕагылазаашыа зынза даеа хыһыларак аман: уи ихатэи бызшэала аҕара дакэирххын, имилат школ адыркхын, игэи кыдгыланы, икаһаны дыкан. Уи ииһыз астатиа кыаҕа макыана аҕсышэала атытара иаҕы имилат газет ианылаз, гэалакара бзиаи инаҕон, ҕеиҕшхэ бзиаи ахы дхынарҕыуан, ажэакала, ахынтыҕарратэ газет ихатэи быз-шэала итытунатчы иан лбызшаа – зкышыкэсала ижэлэр злацаажэоз – аҕсы ҕан, аусгы ауан, абарт рхызцаа ахшыҕцаракаа ракэын исзаанагоз раҕхатэи сыстатиа хычы.

Еиҕасхэойт, раҕхатэи смонография абаҕхатэра змаз апоет, апроза-ик, Кыаазым Агэмаа изкы, антыт (1964 ш.) уи акара самыргэирҕазар калап аҕада зызбахэ сымой сыстатиа хычы акыһы анаба акара. Уи сара сзы акы, аҕара иатэи романикатэ шытырааран, гэазыхэаран, ҕбагы, смилат хдырра зырҕыхоз, абзиахэ ахы ихызырҕыуаз акакэны сахэаҕыуан, исныруан.

Ишаабо еиҕш, Абзагэ Ланба ихаҕсахыа аконкреттэ шыта ҕатҕэиыс ишамоугы, ажуриалист имҕа икэлоу иколлегацаа зегы еицырзеиҕы аказшыакка имоуп, уимоу, рыдстазааратэ нысмҕакка ахыиһысуа, иахы-илалоу ыкоуп.

Автор иһымтаҕы Абзагэ Ланба ихаҕсахыала иатшыны иазгэеиҕойт арҕиаратэ мҕа, конкретла иугозар, ажуриалист изанаат хы аҕы ишы-мариам, ауадаҕракаа рацааны ишацу, иага абаҕхатэра имазаргы

апынгылақәа имоур шамуа. Ари акы, аҭагылазаашьа апхьаџ рапхьаза акәны ажәабжь аҭы илапш иҭашәо чыдароуп, асиужет цәахәагы иагәылганы игоуп. Убри анаџсан, аџбатәи, актәи (аҭкысгы еиҭамкәа) инаваргыланы иаарпшуп афырхатә хада инысмџа иадхәаланы, иааикәыршаны иҭоу ауаажәларратә пҭсазаараҭ имџапысуа ахтысқәа, асовет аамҭазтәи ақыҭа Ашыцәаа рыбзазара иаҭагылазаашьоу, ҭиашьас иамоу, рынхашьа, рынцышья ухәа жәпакы. Аџымҭаҭ атып иҭәҭәаны иа-мамзаргы (ус иҭазтоу макьана иахькәыпшкәо ауп), абзиабара атемагы цәыргоуп, иаарпшуп (Абзагәи Сабии рхаҭсахьала). Даҭеакалагы ҭалашья амазам. Аҭара ахьыҭоу абзиабарагы цәырымтыр ауам, урт адуinei ршаз аахыс еицуп, еицыршәашья рымам.

Абзагә Ланба, ажәабжь аҭы дшаарпшу еипш, агәырҭкәыл змоу, запхьаҭа ипшуа, акыр сылҭындаз хәа ихәыцуа қыҭа чкәыноуп. Ус шакәу хара иаабоит аныхәақәа раан икәгыларақәа ажәеинраалақәа дрыпхьон, агает ахь астатиақәа рыџрала, ақыҭаҭәи аҭсазаарагы, икәра иахьынзашьҭнахуаз ала, активла ихы ахьалаирхәуаз, аҭараҭы дхәыдазамызт, аиџызараҭ дыбзиан, икәлацәа дырнаалон. Ари ацәаџа еихагы амехак артбааит уи данстудентха, насгы акьыпхьаҭы иџымҭақәа астатиақәа, ажәеинраалақәа ркьыпхьра ианалага. Абас ала ашәкәыџы дахирбоит аинтеллигент имџа ианыз ақыҭа арпыс иҭаратә пҭсазаара. Уи иапхьаҭагы иҭегы ижәлар рзы дышҭаурахоу. Абзиабараҭы аҭасып лаша шизылашо агәра хдыргоит ажәабжь «Азыжь иалыхәхәоз ахахә» хзыркәшо ажәақәагы:

«Амџаду саамџахыҭын, азпшахәа саваланы сҭыџасхеит. Шаҭа хәфны сазааигәахоз аҭара, исмырдырзакәа сшьяпкәа рыласра иаццо. Сышьяхә зиас Қыатуан. Нахьхьи асыпса дуқәа ирыҭыџрны ишаауагы, алџатә ахылззуа илеиуеит уажәы. Сылапшгы нақәшәоит ххәычра зхызсало ани азыжь, уи иалхәхәо ахахә ду. Амш анбзиахо азыжь еилахәышыгы заҭааира изоит, аҭа кеикеиуеит, акалмах еилахәылмызқәагы еицлаб-ны, ажәџан иамҭасуашәа, арахь иалҭоит. Амш аныбзиахо ани ахахәгы иаха азыжь иалхәхәоит, ахара ипшуа. Саатгыланы сназыпшит саргы. Ашьанҭа лыпшаахкәа згәыласоу ахахә уажәы амра ашәахәа ссиркәа ахьақәхәмаруаз, оумашәақәа еилыбзаауан. Зымпын уаџы дыкәмыжло, шьяпыкәыргыларҭазатәык ада змазам ари ххәычра ахахә ду ххаланы хәкәгылахьан уажәы Сабигы саргы, хнапкәа еикәыршаны, ахара хәпшуа».

Ишаабо еипш, Абзагә Ланба аҭсазаараҭы насып иманы ихы ипхьазоит. Избанзар, атыркә прогрессивтә поет Н. Хикмет иажәақәа рыла иухәозар, идыруеит: «Молодость – это мечта, это – вера, это – тяготение к

подвигу. Это – лирика и романтика. Это – большие планы на будущее. Это – начало всех перспектив». Ус анакәха, аҗарей абаҗхатәрей ирылшоит ауаҗы идгьылтә җстазаараҗы насып иманы аҗазаара. Ари зегьы ирыцку, иҗсабаратәу, насгьы узеилахаша насыпуп. Абзагә Ланба итәы ххәозар, аҗхәа агәра игоит ус еиҗш иҗоу анасыҗ шизыгьагьоу.

Абзагә Ланба дызгәылсыз, аинтерес зтаз ихәыцратә шықәсқәа иахдырбоит иара ихтынхәаз, ихигаз, иибаз, иахаз, рымацара акәымкәа ашымтаҗы ицәыртцуа, зхатара ухаҗы инхо егьырт аперсонажқәагьы рыҗстазаара. Уртгьы ашымтаҗы ицо ахтысқәеи аҗаларақәеи ирылахәуп, рылахәра мацара аҗны иаагылом, ражәа (досу дара ахыгылоу ртыҗқәарҗ) җхылдоуп.

Урт рахтә еиха ихадароу хәа азәы-шыҗыак алаҗкаап җазшырбагақәас ирымоу. Зегьы раҗхәзагьы лызбахә ххәар алшоит аҗара иахылцуа абзиабара цқәа асимволра азызуа Ерны Саби. Ари аҗхәызба ашьха зыхь еиҗш дыцқьоуп, дламысуп, дхәатәхатцоуп, агәеилыцҗа ззырхәо лоуп. Аҗара зырхыцхыцуа абзиабарагь акәа дтанаршәхеит, аха аеынкылара змоу, зыламыс иҗоу, зхы хатыр ақәцара зылшо азәы лоуп. Ус шакәу аабоит Абзагә Ланбей ларей реизыҗазаашьала. Урт рыбзиабара ахы акит иантәацәаз аиҗабыра классқәа рҗы иантәаз. Амыцхә имырхаухаукәа, атәы иахамтәкәа, деигәыргьоит бзиа илбо арҗыс иқәҗиарақәа: аныхәақәа рҗы иқәгыларақәа, истатиақәа акьыҗхь ахьырбауа ухәа убас итҗегьы еизхазыгьарақәа. Абраҗа Ерны Сабии Абзагә Ланбей рцәанырра җәымшәышә зегьы ирейхау аҗазараҗ ишхамлацгьы, рынасыҗ шеиларымтәцгьы (амала, ус еиҗш шыҗалауа аҗхәа агәра изыргаша акоуп ашымта антәамта) рхаҗсахьала ашәҗкәыаҗы иатцшьны иахирбоит ауаҗытәыаҗа зда дхәартам, идгьылтә җстазаара зегьы еидҗахлан изку, ихәаакәызтцо, аҗар адац-җашә иртәауа абзиабара ахатә ашьха зыхьейиҗш ицқьазарц, аҗхашьаҗхатцара ацзарц, насгьы амилат цәаа амазарц, хаамтазтәи хҗар рыбзиабараҗы иназаазаны аҗсуара ахра ауазарц – ухәа ирейиҗшқәо сгәанала, автор баша иалаимгәлеит, дазхәыцны иҗаитҗеит. Избан акәзар, мшынтас ицәкәыртцо хәҗстазаараҗ хмилаҗ аморалтә кодекс иаднамкылаша, узыцәшәаша аиҗакрақәа акыр ахтынхәауа иалагеит итцоурам аныррақәа амчра ргартә аҗынза. Абри аҗнытә ашымтаҗ зызбахә хамоу афырхацәа рхаҗсахьақәа рыла ашәҗкәыаҗы иҗахын иааирҗшырц ашьха зыхьейиҗш ицқьоу абзиабара, ахы анытцах инаркны, еснагь амаршәа шыктәу, ишахзызаатәу, амилат аморалтә кодекс ахәаақәа иртымцуа аҗазаара шахәтоу, фильмқәак рҗы иаабо иаартцәоу абзиабара акгьы ишаҗсам ухәа убас итҗегьы. Агха сыхьуам исхәар, Абзагәи Сабии рыбзиабара, акульминациатә кәаҗаҗы ихамлацзаргьы, уаҗ дызҗыҗшыша

акы акэны иҗаттоуп, абзиабара цқба иахаҗсахьақэоуп хэа. Афранцуз шәкәыѡѡы ду О. Бальзак ифырхацэа руазэк иҗала ихәахьан: «Любовь соединяет в себе все добрые качества человека». Убас иҗоу абзиабара ауп иатцабыргытәкьаны, зхаҗсахьа җыхтәу алитератураҗғыы.

Ишдыру еиңш, иарбан җымҗазаалакғыы, лирикатә жәеинраалақәак рызбахә хамхәозар, ианапҗои уаҗа иаарпшу ахтысқәеи анықалаз аамҗеи еиқәшәом, досу иалкаау аамҗа рымоуп. Ари закәанеиушәарак иаҗызоуп алитературатә җстазаараҗы. Аха умашәа иубаша урт аѡ-аамҗак – ус ухәар ауазар, аҗсабаратәи арҗиаратәи – еизааигәазтәуа, уимоу, аамҗак аҗны иқалазшәа узырбо зеиңш қазшыак рымоуп. Уи дара аамҗак азын иизшәа еизааигәаны иахьеиқәҗыртуа ауп.

Изхысхәаауа, Платон Бебиа, иажәабжә «Азыжә иалыхәхәоз ахахә» иѡит иахьатәи аамҗа уадаѡ азын, даҗакала иухәозар, 2004 шықәсазы. Абри аамҗазы аҗсуаа хзын хаматара хакәымкәа җасатәи СССР иқәынхоz ажәларқәа зегьы рзы аҗоурыхтә цакы змоу аиҗакрақәа қалейт. Абар афактқәа: ақыртәу нацистцәа Аҗсны имѡаҗыргоз аполитика хәашыи рахрей рҗыхәа наунаҗа ипҗәейт. Акыр уадаѡрақәа шаххаҗгазғыы 1500 шықәса зхытәу ххәынҗқарра ѡаҗхьа ишыақәхаргылейт. Хмилиҗ аекономикатә, акультуратә җиара амѡа ианылейт агәазыхәара бзи-еи агәҗакы иашеи рыманы. Ари аиҗаҗиара епохоуп хмилиҗ аҗоурыхтә лахьынҗазы. Ишысхәахьоу еиңш, хзыхцәажәо ажәабжә аҗы иаарпшу асо-вет аамҗа иатәуп. Ускан хәидеология зегьы хықәкыс иамаз акоммунисттә уаажәларра аргыларакәын. Макьана журналистк иахәсабалала инаҗзаны ишыақәымгылац ақытқорҗқәагыи ииѡуа астатиақәа акоммунистцәа ридеиа иацәтәымымзароуп, акоммунизм лаша зыргылауа рус-хәысқәа аанарпшуазар ауп даҗаҗара мѡахытшыа амамкәа.

Абри аидеиа иахьысыз 20-тәи ашәышықәса 30-тәи 40-тәи 50-тәи ашықәсқәа раанеипҗтәкьа иахьнырхаланы акәымзарғыы, хәашьра акәымкәа аҗхьаѡ ибейт хзыхцәажәо, 60-тәи ашықәсқәа аззырпшуа аѡымҗаҗғыы. Уи аарпшуп абарт реиңш иҗоу ахаҗсахьақәа рыла. Абар дарғыы «Блаҗыхи, напҗыхи, лашәи, цыркыи уманы уабации уара, хара акоммунизм ахь амѡа ханықәу аамҗазы?» хәа ақытқорр Абзагә Ланба изыѡуаз агазет аҗы аус зуаз ажурналист Ад. Мад-иҗа, Сталинғыи даҗхьейт хара хгазет бызшәас иааизымдыруа ықазам, «хгазет аблачыц еиңш ихьчатәуп, алабжыш еиңш ицқьазароуп» хәа абадақь иасуа аредак-циа аусзуѡы җлабҗан Узба; аҗстазаара итаташыны избоз, җара критикак қауҗар зхы зыхнахуаз пхәысеибак лымариа баны илеиѡымсуаз, ақыҗа Ашыцәа аихабы; ленинец иаша, Сталин дузза иҗаѡы, х-Бериа фырхатҗа иарҗажәѡа, җасатәи Аҗсны апартия област комитет актәи амазанықәаѡ,

акырза А. И. Мгелазе дугәалазыршәо, Бакаки Митрофан-ица Алазе ухәа убас еиҫа азәык-шыҫык.

Сызааиуа, абарт хыхь зызбахә схәаз аперсонажкәа рхаҫсахьала асо-вет аамтәзтәи аҫсуа ақыҫа асоциалисттә нхамҫаантәи аҫстазаара автор иааирҫшуеит иахьатәи хайҫақрақәа рахьгыи ххьарҫшуа, еихаракгыи, акоммунистцәа ирыгыз ыҫазаргыи, ауаа аус ддыруан, иадырцалон. Аиро-ниа маҫк иатҫатаны автор иааирҫшызаргыи, ицәгьазма Бакаки Митрофан-ица иҫаитҫоз.

Зны ақалақь далаланы (Бакаки Митрофан-ица иоуп дызҫеу – Р. Қ.) дышнеиуаз игәеиҫазаап, ҫсатҫла дук махәык алкьны еимаҳаны илеиуаз асы хьанҫа шақәнауз. Иара убраҫа ақалақь ахы игәеианитҫазаап: «Абри амахә хжәар – ахатыҫан уара укнасхауеит!» хәа. Даҫеа зныкгыи, ақалақь агәҫа хатҫак иҫатын ҫыблаха иҫыҫтрыууааны ианиршә, ари уа даанкыланы днаикәымчызаап, абыржәыҫҫәкьа хаҫыҫла ишьҫыхны аурна иҫаршә хәа.

Арт афакткәа ирхәо кыр ыҫоуп, авторгыи исахьаркыратә жәабжь аҫы баша иауааигах, аҫакы амоуп. Иахьа хәқалақь аҫқьараҫы иҫагу гәлымыҫра, иҫахҫоу агхақәа шыраҫоуу хзырбо аҫоуп. Уи ахҫыс ҫалеижьҫеи ажәашықәсақәа шҫахьоуггыи, иахьагы узаҫымҫши? Аҫнеихагылақәа рбалконкәа (рсофкәа) ирықәгыланы аҫьамсар казыҫҫои, зыҫнаатҫрақәа аҫссара ирҫәаашьои, ирықәкзми артжәақәа? Урт рҫызҫәа ашәшыи зыҫәнубаалоу афакткәа иахьатәи хәҫстазаараҫы иҫазам хәзхәазом, насгыи ихьааугаша ргәи бзиа, рхы бзиа нахьхьинтә кьыс рымазамкәа иахьаауа ауп.

Ишдыру еиҫш, асахьаркыратә литература аобиект хадақәа ируакуп ауаажәларратә ҫстазаара иагу-иабзоу аарҫшра, аиаша ахәара, ахәахәа аҫагылара, ацәгьа-мыцәгьа аҫаҫҫера. Абарт амотивкәа, аелементкәа, епи-зод хәсабла аҫәзаргыи, хара иаабоит хыхь зызбахә хамоу ажәабжь аҫгыи.

Абраҫа иазгәаҫтоит даҫаакгыи. Платон Бебиа аҫсуа жәлар рҫаҫыҫтә хәамҫақәа шәҫәыла-быгьшәыла ииҫақәаз рнаҫсангыи, идыруе-ит ахыҫхырҫақәа даҫакала иухәозар, ажәабжьхәаҫцәа иаб Хәамҫа дназлаз рҫнытә иахауазгыи. Урт, жәахәарада изынрыжьуаз раҫәан дырҫианьны, ажәа сахьарк дазҫазаны даныҫкала иҫымҫақәа рҫы ихы иаирхәартә еиҫш. Ари ахшыҫцара шҫабыргхаҫоу уи иаҫҫамҫақәа рыҫгыи имҫашьо иаабоит. Ажәабжь «Азыжь иалыхәхәоз ахахә» аҫәзар, араҫагыи автор ихы иаирхәоит алегендатә ҫазшьа змоу ахәамҫақәа иҫо ахҫысқәеи аперсонажқәеи иҫеггыи игәылҫәаны рыҫаҫараҫы, зны-зынла поетикатә мыругақәак рахәсабала. Убри аамҫазгыи урт ахәамҫақәа, амифҫә цәа зыҫәнү, даҫеа функциякгыи нарыгзоит ухәар ауеит. Уи убри ауп уаҫа иҫо ахҫысқәеи аперсонажцәа рхаҫсахьақәеи реилахәыратә

система арғәғәоит, асахьаркыратә идеиа арцауылоит, насғыы автортә хьатцрак еиңш иарлахьыхуеит, аңхьаџғыы ихәыцратә дунеибаркыра аеаңнашыртә еиңш. Еицырдыруа хьцарауаџ ду, академик, афилологиатә тьцарадыррақәа рдоктор апрофессор Сергеи Зыхәба икапиталтә усумта «Аңсуа мифология»¹ ағы ишазгәеитаз еиңш, аңсуа сахьаркыратә литератураҕ ахархәара рымоуп хажәлар иаңырцаз зкыышықәсала ақәра змоу аеаңыцтә хәамтақәа: амифқәа, алегендақәа, алакәқәа.

Аџада ишысхәаз еиңш, Платон Бебиа хзыхцәажәо иажәабжь ағғыы иа-абоит хажәлар реаңыцтә рфеамтақәа ирытцаркуа ахәамтақәа. Убарт ире-иуоуп азиас Қьатуани Нартаа дукәа рашьа Қьатуани рыбжьара икаитцо аиҕырцшра. Ажәлар рхәамта автор ихы иархәаны, ихәоит Қьатуан азиас ахьзғыы ахьаауа аепос афырхатца Қьатуан икынтә ауп хәа. Иара убастәқьа уи иамоу азыжьқәа руак Сасрықәа ихьз иадырхәалоит. Уи аган ҕыцәаақәа авырффаны икоуп, Нарт Сасрықәа иаса иаҕытцыхызшәа. Уиакәхап цьоукуы ари азиас Қьатуан ахьззар, ахахәғыы Сасрықәа ихахә хәа изашьтоу.

Убас ажәлар рхәамта аҕнытә даеакғыы. «Ажәытәан, аҕ иңха хатца данишьтуаз, иашта еитцхәа ду акьан лтарсны, ахьымацәаз ахьырахәыц натданы, ақәцәағы икнархауазаарын. Ахьтнырцарцәа реыццышәқәа рытыңпраауа ишнеиуа, рабьар рнапы инықәырсны, ахьымацәаз лыҕцәаны, цәка алеиха амтақәа инамтцасынғыы изкуаз диразкхон, рхәоит, аҕ иңха», – иџуеит автор.

Ажәлар рхәамтақәа рҕнытә ашәкыџыы иааиго аматериалқәа закәу аңхьаџ изымдыруа информацияк иитарц акәзам. Ажәабжьхәаџы Ма-адан Сақаниа ишихәаз еиңш Нартаа дукәа ражәабжьқәа ззымдыруа-ада, измаҳацда! Аха арака автор ихықәкы зынза даеакуп. Уи итаҳуп ифырхатцәеи аперсонажқәеи рроль арғәғәара, рсахьаркра, аидеал лашахь рхьарцшра, насғыы ағар рзы аңсҕазаара амџаду ахь акылсра шыма-риам, хшыџлагыы гәамчлагыы еимадоу ақәпара шатаху. Азыжь иалыхәхәоз Сасрықәа ихахә хәа изышьтаз ақәцә узшьапык ада атың змам, ахала-разы ицоз ағар реицлабра, реисара ахатәгыы аџымтазы асимволтә цакы амами. Абзиара еснагь иуадаџуп, иагьџадоуп, уи азы хыцәнмырха иқәғалатәуп хәа ауп автор ихшыџцарақәа ихархәо.

Абри ахыхьғыы, Платон Бебиа егьырт аңсуа шәкәыџџәа азәырџы еиңш, исахьаркыратә џымтақәа рҕы афольклортә материалқәа ихы иаирхәоит аңхьаџ ибарц ирытатцәаху афилософиатә хшыџцарақәа иахьагыы ишыхәанчам, абзиахә ахь ушхьадырцшуа цоурыхтәла ушдырхәыцуа. Апсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынкәба хажәлар реаңыцтә рфеамтақәа ахьырцәатцәа хәа ззихәаз ирымоу адоухатә

¹ С. Л. Зыхәба. Аңсуа мифология. Ақәа, 2012.

ңсымчхара бзантцы еицакра шрықәым, хашәкәыџџцаа еснагь ҳаңстазаара
иахытхыртаны ишаҗцаауа.

Апрозаҗғы апоезиаҗғы иарбан җымтазаалакғы иага афилософиатә
хшыџтаққәа рыла иқьуа аидара иатазарғы, абызшә сахьаркыратә си-
стема анхьысхаха ибжахоит, аҗҗахәа изцәажәом. Платон Бебиа итәы
ххәозар, рапхьатәи иҗымтақәа (апоезиаҗғы апрозаҗғы) инадыркны
жәахәарада, аңсабара инаҗаз абаџхатәра иабзоураны, ибызшә цқьоуп,
шамахазақ акәымзар, еилыхха икоуп, асахьаркра дамароуп. Абри аус
ңшыаҗы арҗиаратә ңышәа иааннакылоу арольғы маңзам. Аурыс кри-
тик А. Григориев баша имхәеит аңсабара иунаҗаз абаџхатәра аазалатәуп
ңарадыррала анаџсанғы рҗиаратә ңышәалеи аңстазаара аҗабыргхатәи
шыаҗас ирытаны.

Хзыхцәажәо ажәабжь «Азыжь иалыхәхәоз ахахә» аҗынғы Пла-
тон Бебиа нахьхынтә дзықәныкәо арҗиаратә цәаџа еиламырсхазакәа
(есымшатцәкьа акәымзаргь) иааигоит. Уи иахнарбоит имыруга хада
– ибызшә аңқьареи асахьаркреи зака даңклаңшуа, аңхьаџцәеи,
ифырхацәеи, иареи, гәынамзарак рыбжьамкәа, еилибакаауа аҗазаара,
еиҗарсшәа иухәозар, ахтыс, обиект, амаҗар, ахатарақәа зегьы аңсы
рхатаны раарңша.

Уажәы хыхь исхәаз ахшыџцарақәа зырҗабыргуа, ҳазҗеу ажәабжь
иатанакуа аҗнхтә иаазгоит җырңштәқәак. Абар дарғы:

«Шьыжьымтәнк саб аца дынталаны, арагьд лапкьақәа даҗа зныкғы
ирыцқьо акалаҗ ааирҗәын, даңдаланы ананырашкә иҗынеихеит. Уа заа ир-
мазеихьаз аңчатла инаниңсалан, иклакәйт рыхха инарылеитцеит. Илахәуа
азын шәыртцаа ацаҗы изхызгаз алапкьақәа, уажәы алакәйт иаршны,
рыгәқәа ңшқаханы, иҗыпны ахьхьахәа ахьџеижь еиңш илеиуан».

«Улаңш лхьымзо дықәңрааны дкәашон». «Амра ца ихы иқәшуа»,
«Арҗаџы ура уаангылишь зны хәа, гәырхаагас саҗәра насҗакуа сааи-
гон». «...Ашьхарахь еимагыланы ахәалыхәа асы анауа, агака еиматәаны
ахаҗахәа ақәа леиуеит. Ари абжьарак җааихак змамыз амшыцәгьаҗы,
иахьа агәы кеикеиуа ихтит. Рхы-рыҗқәа цырцыруа иаакаи-бзааит
ашьхакәаҗы. Ахауа җацаҗы гәыкәцагаха, ухы инаркны ушьапы аҗнынза,
арыжәтә ңьбареиңш уааимнадо аҗаанахеит». «Қьаҗуан шьха зиасуп.
Ахахә дуқәа ирхыҗеаны, еибах-еибафо илеиуеит, аца бырлашңсараха,
акалмахақәа еилахәылмызуа иҗаџы. Зынғы ңхынғы азеиңшны
аңақәа җырҗәаны агәгәахәа илеиуеит, аңхын унацәа хнаҗәоит, азын
алџатә ахылззуа ицоит».

Ирацәоуп иҗегьы иааугаша аҗырңштәқәа, аха иаахгаз иахдырбоит
ашәкәыџы инапы зықәку, зсахьа ңихуа зака аңсы ахатаны иааирңшуа.

Уи иметафорақәеи, епитетқәеи, аиҕырцшрақәеи рылацшхәаа цруп, маҕәарума, ихтысума, персонажума, ипеизажума досу рыцсабара злақоу ацхьаф игеникыларатә, ихы-игәаҕы инхартә иаарцшуп. Ари, хәарада, ашәкәыффы иказара ауп изызхәо. Иара убас ажәабжь аҕы иупылоит, иаххаштхьоуахархәараҕ иҕам арахьацстазаара змазарц зыхәтоуажәақәа, иаххәап «алагажә», «алатачаца» (цьықәреи хкуп), «арагыд лапҕьақәа» (злапҕьақәа бзиоу), «ацчатла» (злапҕьақәа ртәатәарц изтарцсоу), «алу-кар» (ашыла зтацсоу), «иаакаи-бзааит ашьхақәаҕы», ухәа убас ицегьы. Иарбан бызшәазаалак зыпсы тоу ажәакҕы ырттәым кыр атцанакуеит хәа азгәеитон аурыс шәкәыффы, аетнограф, лексикограф В. В. Даль.

Абри аганахь Платон Бебиа ирҕиамтақәа рҕы хшыфццара рзиуеит ирыхәтаны,ахаарахьххыиахмырхәоажәақәаҕы.Ирацәамзарҕыажәабжь аҕы иаабоит ацсуа жәапҕақәеи ажәеицаиарақәеи ахархәара шрымоу. Урт, хәарас иатахузеи ахшыфццакқәа гәылыршәаны раарцшраҕы мыц зымхәо поетикатә мыругақәоуп, уимоу, ацхьафҕы зны-зынла ипсы идыр-шьоит, цсеивгарак аҳасабала. Ажәапҕақәеи ажәеицаиарақәеи рызбахә анцәырахҕах, еиқәахацхьазап рхатақәаҕы, еиха иказшьарбагақәоу акык-фбак ракара:

«Амшә иакыз дадах, ихәеит»; «Игәыжь алабажә иаатцхуа...»; «Зыцәҕьа ухәо ушә дылагылоуп»; «Ае-хыцәҕьа еицш рацхьа дгылоуп»; «Аб бзиа иҕа уаха дышцакалоз»; «Акҕы змамыз иарбаҕь цәағәара игон»; «Ауафы бзиа даныкоу издырзом»; «Хдырра ыказар, ееи цсра камлози» ухәа убас ицегьы.

«Азыжь иалыхәхәоз ахахә» ахатабзиара иазкны иухәаша ицегь ыкоуп, аха арака хәаанахкылап иаххәаз азырханы.

Исгәарцханы аҕада сзыхцәажәаз ажәабжь аҕны уаф игәы еихьызшьуа тыпцқәакҕы уцылоит. Цабыргуп, урт афымта ахатабзиара рзыларкәуам, аха зегьы акоюп иубоит имыцхәны. Убарт иреиуоуп: ажәытәтәи ақадақьы Шар Цынзач изку атып. Арака зынзак иатыпым уи ахтыс – амашәыр азбахә ахәара. Згәы хытхытуа ажәлар рҕацхьа иқәгыларц згәы итаз Абзагә Ланба дзазхәыцрыз ус еицш иказ ицшзамыз ахтыс. Ахатца дызқәымшәо акҕы ыкам рхәоит, аха...

Иара убас ажәабжь афнуцка ажәабжь еиҕазхәо аинформацияқәа рацәацәоуп. Ииашоуп, иага ажәеи ажәеи еихихәаалозарҕы, амыцхә ахьугалакь иузыцәахуам, имыцхәуп. Урт рыбжеихарак афырхатца ихтынхьаақәаз, мамзарҕы иахақәаз ракәзарҕы иауарацәоуп.

Даеакҕы. Ажәабжь асиужеттә еибаркыра злақоу ала, цсеивгартәаак кәзцо ахқәа рыла ашара, алкаара, удафуп, аха убригь автор дзазхәыцыр ауан, избанзар, уажәы ишыкоу ацхьаф мацк акара дараацсоит, еиха ииа-

шаны иухэозар, ашымтае ицо ахтыскэа еикэылацэоит, еикэызтхаша акы атахуп.

Абар даеа гёаанагаракгы, амала, сахьанзаиашоу атэы схэом, уи ацхьае иуусыз. Афада ишысхэахьоуеипш, ажэабжьахы «Азыжьиалыхэхэоз ахахэ» ашэкэыффы иихэарц иитыхыз зеггы иара иалоуп, идеианы иагэылсуеит асимволра аанарцшуа. Ас шакэу цабыргхатоуп. Аха, ари афырхатца хадеи уи иабицара иатцанакуа егырт аперсонажкэеи «рхэаафы» иаанхоушэа убоит ажэа «иалыхэхэоз» хэа иахьыкоу. Избан акэзар, Абзагэ Ланбеи ифызцэеи азыжь итыхэхэоз ахахэ еиканрыла ахыцэкэае ихалахьеит, ииасхьоу аамтахь ицаны игылахьеит урт ззеикануа «аус». Ари, хэарас иатахузеи, еитарсны ихэоу хшыфцароуп, афар абзиарахь апцстазаара ду ахь акылсра шымариа, насггы уи азын ахшыфе агэамчи згым ақэпара шатаху хзырбо акы акэны икоуп. Ус анакэха, ас еипш икоу ипцстазааратэу аидеал, урт ирышьтагылан инеиуа афарггы иртэуп, ирытцанакуеит, избан-зар, дарггы рацхьа игылаз абицара фе реипш иқэцароуп, иуадафу аус иаиааироуп, апцстазаарафы рымфе тгэыхаа илырхыроуп. Убри акнытэ, сгэанала, еигызар калап ажэа «иалыхэхэоз» ахатыцан «иалыхэхэо» хэа иказар. Избан акэзар, «иалыхэхэо» иахнарбоит ашэкэыффы еитарсны икаитцаз ахшыфцара апроцесс шеикэтэам, ииасхьоу аамтахь иузыргылом, хазтагыло аамта иатцанакуеит.

Иссируп хбызшэа апсабара! Зны-зынла нбан затцэык («з») зака инархэы-аанархэуазеи ахшыфцара. Сыззааиуа, ажэа «иалыхэхэоз» ааста, иалыхэхэо хэа иказар ажэабжь апсынтцы азы еиха еигын, анар-ха анатоит, иисхьоу аамтахь ххьамырцшуа категориала хазтагылоу атэы хнарбоит.

Изымдыруада, автори ашымта аперсонажкэеи рыфцэажэара, рбызшэа шеипшым. Автор итэы разазароуп, ицкызароуп, ацензура ззымычхауа ажэакэа ирцэыхьчазароуп. Аперсонажцэа еиха ихьысхахар алшоит, ихжэазар ауеит, ианцэажэо ражэа иацклапшыр ауеит, апцстазаарафггы ус икоуп. Ари еилкаауп, аха иага ус акэзарггы, урт автор иконтроль итымтыроуп, хылапшра рзиуроуп, исахьаркшэа иухэозар «иагэра» рфакызароуп.

Изхысхэаауа, Платон Бебиа иналаршэ-фаларшэны акэзарггы, иперсонажкэа ианахдырфкоу ыкоуп, ацензура ззымчхауа ажэакэа анрам-хахэоггы убап. Ари, изаазарызеи, ашымта арпцшом, насггы ифырхатца ражэа рфытца, рыбз ахы иакэитэтамэ ауп иаанаго. Абар ф-фырпштэы затцэык: «Иан дикэхшоуп!» – рхэон згэы иахэоз. «Иан дикит!» – рхэон згэы иасуаз. Арт ф-хэоук еиваргылартэымызт, даеакала ихэар ауан.

Цабыргуп, агазет ианылаз астатиа акритика зызнауаз, иарцьоз, еицэазгы рхээр рылшон, аха уи шыќатќёоу ахэара, аэра абатаху, иахнаџои? Зыбырззы ахэоз аргэыргёон хэарада.

«– Уара ахэыртлагъ! Къынцьаак уќазамкэа, *ушьапкэа уахэ итацсаны*, уара уоума хара агазет ханызџо! Уабажэгы уаргы шэеидхэаланы шэнаган аусхэартаф шэтаскып, *апарашка* уахасыртэап сара сеибгазар!»

Зхы зымакэачраз аколнхара ахантэафы Цыр-ица Бираќ иаххысыз ашэышыќаса 50-тэи ашыќасќэа раан ахра хэыч змаз абни аќыткор ишпеигэагъзеи хэа еицэазгы ихээр илшон, аха курсивла иарбоу ажэакэа атахымызт. Ииашоуп, араќа зыхъз схэаз ажэакэа ратќыс ихжэоугы упылоит егырт асахьаркыратэ ыымтаќэа рфы, аха хэцсуара хэ-хэапшуазар, хмилат хќабз-џасќэеи хэпхашьа-пхатцареи ххафы иаагазар ааада иаазгаз еипш ихжэоу, иаартцэоу ажэакэа ххы рцэаххьчозароуп, дара хэымтаќэа рперсонажжэагы абри дырны еснагъ ихаххэыцуазароуп. Ус аќатцара хмилат аќабз бзиаќэеи ауафышэаратэ цэафеи азин хэртоит.

Акык-џбак раќара згэатаќэак иќастаз изаќаразаалак ирзырпсыгеуам, ирзырхьысхауам ажэабжъ сахьаркыратэ ахасабала иамоу ахатабзиара. Уи апхьаџ, еихарак афэр иргэапханы изыпхьоу апсуа жэабжькэа иреи-уоуп.

* * *

Платон Бебиа ипрозатэ рфеамтаќэа рфы апхьаџ илапш ицашэартэ, игэапхартэ еипш атып ааныркылоит напќазарыла иапцдоу ажэабжъ кьафќэа. Урт хытхыртас ирымоуп, автор ирфеиаратэ фантазиа анаџсангы, ажэлар ирхэамтаќэаны иахаз, ихатагы дызхаану, уимоу, ихтынхьаахьоугы убрахь инарылатцаны.

Апсуаа псабарала нацънатэ аахыс ирцэаџоуп, хэтыргы рзаќэуп иркьафны, ахшыџтаќ атаны ахтыстэ жэабжькэа реиџахэара. Иќалап, ари анкьаза зны ашэќэыџэра шхэмаз зырцабыргуа афактќэа – апхьара, аэра, ашэќэы, акыпхъ, ачышэра... иреиуазар, иацыркьаны иаанхаз акы акэны иќазар, насгы хсахьаркыратэ литература аќынза иаазазар. Уи иахьазы зышьаќэыргылара уадаџзоу акоуп. Аха иага ус акэзаргы... ахэангаста, цъара акы шыќаз аќара иахьатэи ауафы ибартоуп.

Абри ахыхьгы иубоит хэпсуа литература псќыси разќыси иамоу хашэќэыџэа (рыпсы сакэыхшоуп, зыпсџазаара иалтхьоугы убрахь инарылатцаны) ажэабжъ кьафќэа ржанр ала иапцдоу ашымтаќэа рахь ишхьапшуа, алытшэа бзиагы шрымоу. Убригъ, ишдыру еипш, х-Дырымит

Ацсуаа ирхэоит ажэа ахы мхэакэа атцыхэа узхэом хэа. Сыззаа-иуа, хара (зызбахэ сымой Д. Гэлиа ихьз зху Тамшьтэи абжьаратэ школ еицтаз аикэлацэа Платон Бебиа, Иван Асазба, Борис Гэыргэлиа, Чыцкэа Кэагэаниа, Хэыхэйт Ахашба, Иура Гадлиа, Терент Чаниа, Вало Сақаниа, Владимир Кэагэаниа, Шьалодиа Шьаданиа, Руслан Қапба, Рушьни Цьопуа, Фридон Ануа роуп) хабицара иатэу ашкол хталеит иаххысыз XX ашэышықэса шыншэижаатэи ашықэсқэа ианрылагоз, ицеггы узааигэаны иухэозар, 1941–1943 шықэсқэа рзы. Аха закэ аамтааз ауп иухэаша! Ацьынцтэылатэ еибашьра дузза, уи ашьтахь ақыртуа нацистцэа рахра Ацсны еихагы аеартбааит (уи ахы ркхьан Ацсны аха-да, Нестор Лакобеи уи иаргьажэшэны ивагылаз хмилац гэыгыртас иа-маз хцеицэа хазынакэеи шэиипхьз згымхаша 37-тэи ашықэсқэа рзы иантадырха инаркны), иадырkit ацсуа школқэа, ацсуа кадырқэа еим-дырпит гэара-пара, хмилац рызшарц азын иахырхит ажэытэза аахыс иахыз атыпхьзқэа, хадгьыл чашэқэа ирықэндыхон агырқэа, ашэанцэа, ақыртқэа, Ацсны ақытанхамшэеи ааглыхрей рырфеиарафэи ауаа азхом хэа ыгтцгас икэцаны. Уи адэахьтэи лацшхырцаган, аха рыгэтакыцэқьа ацсуа жэлэр рқыртуатэра шьатанкыла милац хасабла рықэхра аполитика акэын имшэапыргоз Сталини Бериеи рыбга змаз Қыртэылатэи аихабыра. Аха усканцэқьа, азы хытцны ианлеиуаз, ари ашыза апроцесс афеагылара згэыгуадаз! Избан акэзар, Сталин дузза хацхьа дгылан, насыц хаман, хахьчан «Едемтэи абахча» хтазшэатэқьа.

Изхысхэаауа, хара ақытафеи атцашэа ацсуаа зтагылатэқьаз азиндарақэа инагзаны иахзымдыруазаргы, еилахкаауаз, иахныруаз рацэан хтара апроцесси хартцашэа (азэык-шыцьяк рыда усгыи зеггы қыртэан) рхымшэагашьеи, ишахьыкази ирыбзоураны. Аха ацма имцсыша аматэ азылакэуеит хэа, абжьаратэ школ халгаанза, хаб Анцэа ду хэа жэлэры зеггы зхэапшуаз, ишныкалалакгы, идунеи ицсахит, егыи атэыла апалач Бериа дук мыртыкэа икэнагаз ашьоуга дақэшэеит, ицеггы ирацсышэаны иухэозар, ажэлэр ргэарпса цсышьяцэгыи инатэит.

Абас хазқэымгэыгзоз айтэкра дуқэа икалаз хара ақыта цэашэа хкынзагыи иаазэит ацсеивгара хнатэртэ еицш. Уимоу, хауп хэа зычхаршаланы, зыетхэаны игылаз ақыртуа рцашэагыи, иааубэртэ рхай-деи мацхэит, ишырхэо еицш, рытхэы цсит. Ицьюушьяртэ икоуп, ипарадок-суп ацсуа бызшэа хэа акгы ыказам, уи ақыртуа бызшэа иадиалектуп хэа хазхэоз, ашкол афэи ацсышэала хцэажэар зымуаз хдиректор П. Харчла-ва, 1953 шықэса сентиабр аказы хашколаф ханааи, дхырбза-кэырбзо, уаанза ихайхэауаз «ажэа бзиақэа» зеггы ихарштны ацсуа рцага шэқэқэа шэтахьами, абар иахьыкоу ихэан даафналеит ажэеизатэи акласс атцашэа

хҕы. Убриак халшеит, хампын дыкѣахмыжылеит, ажѣакала, ддѣылахцеит. Иаргы мчыбжык аатцуаны еипш, иматтура дамырхит, ихатыҕан директорс даарыштыт А. К. Шанава. Уи уаанза аус иуан Очамчыратѣи араиком апропогандеи агитациеи рыкѣша еихабыс. П. Харчлавеи иареи еидкылашыа рымазамызт. Ари дмаалыкын уи иааста.

Платон Бебиа иаргы саргы хшыкѣтолтѣкѣазгы, збахѣыла хайгѣныѣхѣан акѣымзар, хаҕала хайбамбацыт, хзеибадыруамызт, избанзар, сара Чааркытѣи алагартатѣ школ саналга, Тамшытѣи абжѣаратѣ школ сталеит, иара Кѣтолтѣи ихартѣаам абжѣаратѣ школ аѣы атцара ицон.

Платони сареи хшеибадырызгы абас ауп. 1951–1952-тѣи атцара шыкѣсазы сентиабр акы иазкыз ашкол ашҕаѣы имѣапыргон итрадицианы аханатѣ иааргоз аныхѣа. Аѣны амш бзиан, амра ашѣахѣақѣа хааза псабарагы уаагы ихалапхон хгѣы катцауа. Хашҕа тѣбаа-тыцѣа аѣы итыртѣааны еизеит атѣаѣцѣа, артѣаѣцѣа, анацѣа, абацѣа. Арака икан акыҕаѣы хатыр зкѣыз, зыхыз-зыпша нагаз абыргцѣа бзиақѣа: Барганцѣи Тѣмыр, Ануа Кыскынцѣ, Бжѣаниа Никѣала, Кѣыта, Смел, Баз Зантѣриа, ахтыѣ етѣакапш згѣйдччалоз, Асовет Еидгыла Афырхатца Габлиа Уарлам. Хара атѣаѣцѣа гѣып-гѣыпла хайлагылан. Кѣтолаа хазы еилагылаз Платон Бебиа даины даахалагылеит (Ахыцқѣа иртѣакны исхѣоит: уи аамтѣазы Очамчыра араион иатцанакуаз апсуа кыҕақѣа рѣы абжѣаратѣ школқѣа Пѣақѣашы Тамшы рыкны акѣын иахыкѣаз. Убри акнытѣ арака егырт акыҕақѣа рѣынтѣи атцара зтѣоз атѣаѣцѣа мацѣымызт). Ускан ада Платон Бебиа дсымбацыт. Платон чкѣына ауки, ихахѣы рхѣны, ибла тѣбаа-пшзақѣа пхашѣа-пхатѣо, агѣыкра рхыхѣхѣыла, акѣыгара рытѣубаауа икан. Данцѣажѣоз икѣышѣ икѣыххуаз аччапш ихы-иѣы лаша-лашо икартѣон. Убаскан рапхѣатѣи хайкѣешѣараан абарт аказшѣарбагақѣак схѣы иаанхеит. Зака тѣзоузеи уи аахыс, аха иахѣагы исхаштѣуам аѣара ашѣтамтѣақѣа. Аѣара ицѣшыатѣу, насгы кыр зымчу феноменуп.

Агѣырҕаратѣ айцылара – сентиабр акы иазкыз иалагаанза Асовет Еидгыла афырхатца Уарлам Габлиа илаба пшза наитѣарсуа (ишыапы гѣгѣала ихѣын), ашышыхѣа даины Кѣтолааи Нагбоуааи (Тамшѣ ахабла) хѣхѣеилагылаз даахадгылан апсшѣа хайхѣеит, нас Платони сареи хѣхқѣа шышыны, ус ѣааитѣт: «Шѣышпѣакоу, хѣхѣшыапѣацѣа?» Хара уи даараза хгѣы иахѣеит. Сара Габлиаа срахѣшыапоуп, аха Платон дабацѣанаки хѣа саахѣыцит сахыглаз, нас ауп ианеилыскаа Платон иаб Хѣампѣа Габлиаа дышрахѣшыапѣаз, уи сан псѣа бзиа Шура санлазцѣа исалхѣеит.

Агѣырҕаратѣ еипылара халгеит. Атѣаѣцѣа досу хаклассқѣа рахѣ хцеит. Халагеит атцара ашықѣс ѣыц. Убри аѣны атѣхѣтѣантѣи аурок апсуа

бызшәа ҳаман. Ҳакласс даафналеит Вианор Смел-иҗа Зантәрия. Иҗшра, исахьа аныхачаҗа дафызан, иҗцәажәа хаан, иҗкәыҗареи иразреи ихы-иҗы ианыҗшуан. Дааҳалаҗшит зегьы ибла хаакәа ааххганы, аҗсшәа ҳаихәеит. Ҳара ҳаихатҗылан «шәтәакәа» иҳәаанза.

Платон Бебиа ажәеинраалакәа шифуаз лымхатаск иоухьазаарын ҳартцафы. Убри аҗнытә далеидырырц, мамзаргыи далаҳирдырырц акәхап, ажәеинраалак даҳзаҗхьарц идитцеит, аха араҗа сзыҗхьаша акгыи сымам, убри ацынхәрас саҗхьар сҗахуп Иуа Кәаҗәаниа иажәеинраала «Ашәарыцаф ашхьа», мамзаргыи ипоема «Хмыҗ шәарыцаф ныҗкәафы», – иҳәеит иара. Ҳартцафы афбагыи даирҗхьеит. Иаҗхьашьа игәаҗхеит, имаирехәеит. Ашҗтахь арцафгыи аҗафгыи еиқәлацаөушәа, еиҗароушәа еизааигәахеит. Уи зыбзоураз җыц афра иалагаз Платон Бебиа ибафхатәра акәын. Вианор Смел-иҗа Зантәрия еиҗш иҗаз аҗсадгьыл апатриот ддыргәыргьон иҗафцәа рахьтә агәыртҗкәыл змаз аҗар анибалак, ддыргәыргьон мацара акәым, гәык-җсыкала дрыцхраауан, иажәа җкәышкәа реиҗигомызт, җыдала ашәҗкәыфәра зхы азҗоз аҗар. Ускан аамҗа шуадафызгыи, ҳмилат культура иааизакны иугозар аҗиара, җхьаҗа аҗара иаҗырхагаз шырацәазгыи хҗара ус шымаҗҗкәикзгыи Вианор Смел-иҗа Зантәриеи, Ғьаргь Ашҳангьери-иҗа Бжъаниеи, Надежда Михаил-иҗҗа Кобахьиеи иахьынзарылшоз аҗара ҳадрьҗхьалон, аҗырҗуа бызшәала аҗара хҗәы шахымызгыи, ашкол аанҳажьыр руамызт, хбызшәеи ҳлитературеи агәыбылра хдыркуан, хдырҗыхон. Уи афыз аҗхьираара ускан акырза аҗанакуан изызхауаз аҗар хзын.

Ҳара ҳакласс аҗы (ажәбатәи инаркны) итәаз аҗкәынцәа Платон Бебиа, Иван Асазба, Иура Гадлиа, Вова Агрба, Руслан Қапба зегьы еишьцәак реиҗш бзиа ҳаибабон, ҳаибатахын. (Рыҗсаҗа шкәакәахааит Иван Асазба, Иура Гадлиа – иҳаҗхьахеит.) Платон Бебиа ажәеинраалакәа ахьифуаз, акымкәа-ифбамкәа, иахьыкыҗхьхьаз, мыцхәы бзиа даабон, ҳилаҗхәон, хизгәдуан. Ваниеи сареи аматематика аматәар ххы азҗон, иҳаҗааиуан, иахьынзәхалшоз хфызцәа хрыцхраауан.

Ҳашкол аҗы еиҗкааны иҳаман аҗсуа литературатә кружок. Уи иҗнажьуан аҗзы газетгыи. Напхгара аиҗон ҳартцаф ду Вианор Смел-иҗа Зантәрия. Абри акружок аусураҗы активла ихы алаирхәуан Платон Бебиа. Уи иқәгыларакәа еснагь зегьы ртәы аҗкыс еиҗын, даҗакала иухәозар, алитература цәа ахан. Исгәалашәоит ҳлитературатә кружок аҗы Платон Бебиа убас аҗсы ахатцаны дықәгылеит итәаз зегьы иааҗхьшьартә еиҗш. Ихы иаирхәеит ажәабжьхәафцәа Кәарсантел Адамиеи Платон Кыласониеи жәеинраалала еиҗартәаз рлаҗкәеи рыхьзыртәрақәеи. Сгәанала, убаскангыи ахы цәырнагахьан, ибафхатәра ааҗшхьан иахьагыи

ахэапшцэеи азызырщцэеи гэхэара дула ирыдыркылауа еснагь иззыпшу «актиорк итеатр захьзу» икэгыларақәа.

Платон Бебиа уафык иахасабала ацсабара инаҥеит аҕымшәышәра, ақьиара, аразра, ацсыцқыара. Уи амц захьзыз издырзом усқангы, иара уажәгы издыруам, дуаф иашоуп. Ақәлеи азлеи рзы фбарак илам, да-артуп. Ус шакәу сара избахьан хышықәса дузза ацара анеицахцдозгы. Ари ахаташьатә ҕазшьа, хәарас иатахузеи, ихатәроу, зыхьз-зыпша хара инафхьоу поетны, прозаикны деиҕагафны данаақәгыла еихагы игәылтәаит, еихагы дарцшзоу икалеит.

Сара Платон Бебиа ирҕеиамтәқәа срызфлымхауп, бзиа ибаны срыцхьоит Тамшьтәи абжьаратә школ аҕны еиҕеааны ихамаз ацсуа литературатә кружок аҕы дзыпхьаз иажәеинраала «Аацын» сазызырфыз аахыс. Уи аццан 1951 шықәсазы.

Дарбанзаалак изгы ицсабаратәуп ауафы изааигәо, икәыпшра шықәсқәа раахыс ибзианы иидыруа, ииҕаху инапы злакәу аус аҕы (аццарадырраҕы аума, алитератураҕы аума, аҕазараҕы аума) ақәҕиара анимоу, дназа-аазаны даныкоу, ишьта-мҕа ижәлар гәакьа рдоухатә культураҕы ианаанхо, ианшьаҕамырзгахо.

Абас икоу поетуп, прозаикуп, еиҕагафуп Платон Хәамҕа-ица Бебиа. Ари сара сзы иашахатала игәадуроуп, сызхьехәо иреиуоуп. Сара еихагы саргәырҕеит Платон Бебиа ицстазаареи ирҕеиамтеи ирызку ашәкәы аора хакритик алитератураҕцаафы Руслан Қапба дахьаҕу. Ари, жәахәарада, имариоу, уназдыхыланы икауцо усым, иаҕахуп аҕьабаа дуи аҕакпхықәра хараки. Аха сара агәра згоит уи хпоет ду ирҕеиамтәқәа ирықәнагахаша аҕцаамтатә усумҕа аццара илшап хәа».

Платон Бебиа зызбахә ҳамоу иажәабжь кьаҕқәа аперидикатә кьыпхьи, нас еизгақәаки рҕы ианымлацзар, еизганы хазы шәкәны иҕымтцыцт, аха зегы акоуп ацхьаф идыруан рестетикатә хаара-бзаареи абзазаратә философия ахшыфццареи рҕама ихьан. Уажәы урт акьыпхь заахяхьоу зегы еизганы, еидкыланы ианылеит Платон Бебиа ифымтәқәа, Ақәа, ашәкәтыжьыртә «Алашара» 2005 шықәсазы иҕытцыз ахәбатәи атом «Амш хәыҕи ашықәс дуи» хәа азеипш хы рытаны. Иҕабыргытәкьаны абрака ауп урт ажәабжь кьаҕқәа иназаазаны иахьаапшуа, даҕеакала иухәозар, акы, ирыгроу рыфнудкатәи ргәагь ахьубо, фбагы, абри ажанр аҕы урт равтор аҕыбаф бзиа шимоу, дшамароу.

Ажәабжьқәа иааизакны, иаххәап, цәахәак икәыргыланы, ургәыла-пшуазар, зегь рапхьаза еилыхха иубоит урт рструктуратә еилазаа-шьа заҕа имариоу, рыпсабара зеипшроу, тематикала ишбеиоу, ажәақәа иреицаханы ахшыфццара цауылақәа аарцшра шрылшо. Арт ажәабжь

кыаҕыа еиһушар ырышоит х-категориакны. Актэи иатцанакуеит ажэлар рѣапыцтэ хэамтэҕаа ырылхны иҕатцоу ажэабжы кыаҕыа. Аѡбатэи ахы иушар ауеит иара автор иһатэ илымҕа иахаз, уимоу, дызлахэу, «ишибоз» иҕалаз ахтыскэа ухэа убас итсегы. Ахпатэи атэы ххэозар, ашэҕэыѡѡы исахьаркыратэ фантазия иарѣиаз ажэабжы кыаҕыа. Абас иҕоуп Платон Бебиа иажэабжы кыаҕыа рструктуратэ еиѣартэышыа. Аха уи изаҕаразаалакгы иаанагом аѡада зызбахэ схэаз аѡбагы ирыцаркуа ажэабжы кыаҕыа ашэҕэыѡѡы исахьаркыратэ напҕазара иалыхэдаауп хэа ахэара. Абраҕагы имѡашыо иубоит ахтыскэеи афакткэеи зхылтыз ажэабжы кыаҕыаагы автор ирѣиаратэ «лаборатория» ишдэылтыз, уи ибла хаа ишытцигаз, ажэакала, ашэҕэыѡѡраѣ иһадароу анапҕазара шырым, чыдала ишыгэцаракы.

Уажэы, хыхы исхэаз ахшыѡцак артэабыргазы апхыаѡ ииашоу аилкаа иоуразы еихахшаз ажэабжы кыаҕыа рахытэ акык-ѡбак ѣырпштэҕэас категориала изтэзкуа ртыпкэа ахарбап, нас хэиасып зеипшлэшэа акэзаргы ырыхэажэарахы, еиҕа ииашаны иухэозар, сахьаркыратэ ѡымтэҕэак рахасабала апхыаѡ изы ирылоу хахара, насгы ашэҕэыѡѡы абарт иажэабжы кыаҕыа рѣы чыдала ииэхэарц ииҕаху, иааирпшырц дызѣу. Абар даргы: аѡада ишысхэаз еипш, актэи акатегория иатцанакуа иреиуоуп ажэлар рѣапыцтэ хэамтэҕаа уасхырс иззышытцоу абарт ажэабжы кыаҕыа: «Апсратэҕыа зырпшзо», «Аҕаца», «Амѡасѡы», «Апсшэа еибырхэеит», «Анхѡи апсцэахэи», «Аразын маҕа», «Ауасиат», «Зхэатэы хартцо», «Лыхнаа дамырхааит», «Аҕауади анхѡи», «Ашэыргэында», «Ахэлптыс», «Ахыча», «Ахахэ», «Ратэ Гыд», «Анхѡи арбаҕы», «Аҕаца ҕэыш» ухэа убас итсегы. Аѡбатэи акатегория иатэу ааскыатэи аамтэз апсэзаараѣ иҕалахыоу автор иблала иибаз, мамзаргы зны-зынла иһатэ дызлахэу, дэеакала иухэозар, ихтынхыааз иреиуоуп абарт ажэабжы кыаҕыаагы: «Аныхэа», «Алымҕа царкэа», «Адаҕа», «Амѡа кын», «Ажэеинраала», «Харапшра», «Зыбыз зѣырхыз», «Аҕак», «Аҕхара», «Халдырит», «Аѡбатэи афырцъан», «Ианаамтцоу иузымхэаз ажэа», «Ахэычы ибызшэа», «Уаххыа», «Аѡи ацэеи», «Ахѣыхра», «Аҕыат-ҕыат», «Ажэатынхыа», «Аби апхэи», «Ахатэы бызшэа», «Ахага», «Аныхэаѣа» ухэа убас итсегы.

Ахпатэи акатегория иатэу автор ирѣиаратэ хытхэаа ифантазия иатцанакуа, аха жэлар рѣапыцтэ хэамтэҕаа «жыра-цэарала», еиҕа уазааигэаны иухэозар ѡышыа формала, стильла иазааигэоу ирху-пхыазалар ауеит абарт реипш иҕоу ажэабжы кыаҕыа: «Адгыл», «Абзия», «Ор, ор, ор, пхаста», «ѡышэи хэба маат хэа акиносахыа збаз» (ахы хэычык иауцэоуп, иркыаѣзар ауан), «Ажэапшыа», «Алашэарыца», «Анцъныр», «Аҕак», «Аҕхара», «Адгыл амч», «Апсы хышэашэаҕа апсы дыртэыуан»,

зынлагъ акритика аахъымчхауа афынза ианхалыжжуа ыкоуп. Аха арт ажэабжь кьафкэа икарто ахатэ критика, акы, азыдары, мораллагы доухалагы аерыцкьарей ахы аиаирей ирэхэоуп. Обагы, ацэгъей абзийей рхэаафы игылоу, уи амчра здыгэгэало ауафы ацэгъарахь дамгарц азы агэаеанызара иртоит, ддырфыхоит абзия аиаира агартэ еипш.

Абас икоу афилософиатэ хшыфзцаракэа, хапстазаарафы иахпылоу рыцубаауеит Платон Бебия иажэабжь кьафкэа иаизакны ухафы иа-аугозар. Егырахь, хэарас иатахузей, апрозаик иажэабжь кьафкэа, досу ртематикатэ еилазаара уахэапшны, инарцауыланы рыцсабара уагылапшыр, еилуршэшээр, иахьатэи апхьафгы акритикгы ицархэо рацэоуп, ацахэара анафсангы, имариам хапстазаара (ихафсхьоуггы убрахь инархыпхьазаланы) иатэышьтроу аганкэа жэпакы философиатэла ддырхэыцуеит, насгы ибзийоу ахшыфзцаракэа шыбзийоу узырбо, иухазмырштэа хаарак угэатцафы атып ннажьюеит, абзияхэ ахь ухьапшыртэ еипш. Иара убастцэфа, хапстазаараф хазмырпшзо, еснагъ иахпышыклахэуа аханатэ иааго хагхакэа, хапсычеракэа иаххэап, амал азы апсымтэра, аашыара, ашыыцра, ахарамра, ухэо ирейпшкэоу анегативтэ цэыртракэа жэпакы. Урт икарто анырракэа ихьшэашэаза, хаара мацэак рыцмыхэхэо хала иаахгылоу ихаздыртысуа ацэымгра фнутцкала хрыкэызбартэ еипш хкартоит. Аха убри акэызбара апроцесс убас еифартэуп, мамзаргы убас имоапысуеит иахыркэам, иухээр ауазар, иаамысташэоу, зыдылара мариоу, афнутца цыара, иаартны акэымзаргы, аччапшь зхэыцубаауа аиумори, асатирей хэаакэызтэо ажэа сахьарк амч ала. Абрафа, жэахэарада, автор ицирхыраауеит апсуа жэлэр аханатэ аахыс рда-ршыа итаныкэо, иалоу ахшыфзцара цэуылакэа рыла еибарку, изгэылоу, ауафытэыфса ицстазаара филасофиатэла иахэапшуа, иазхэыцуа илаф-самаркэылкэа, ацэ иакэкны ажэ хэа ишырхэо еипш, ицэажэо.

Ейтасхэоит, абри ачыдарыгы, еиха ииашаны иухэозар, апсуа лаф-самаркэылкэа рманера, рцэафа рныпшит хзыхцэажэо ажэабжь кьафкэа рфы, аха еизадырыла, мамзаргы иныкэырпшшэа акэымкэа акритикатэ лапшхэаа итганы, иееим, анырра баапсы кэзтэо анегативтэ цэыртракэа ирыкэызбаны.

Афада, Платон Бебия иажэабжь кьафкэа зейпшлашэа, иааркьафны саламлацэакэа иазгэастаз ачыдаракэа ирыцуцар алшоит дара злакоу, насгы иахадароуп хэа иупхьазаша дача цэафа бзийакгы. Уи убри ауп, апрозаик иажэабжь кьафкэа, еиуеипшым атематикатэ еилазаара шрымоуггы, еиуеипшым, насгы ихагу-ихабзоу апстазааратэ ганкэа, апроbleмакэа ишырлацэажэоуггы, арахэыц кэапшь еипш иргэылсуеит

апатриот цәанырра хазто, (еихарак изызхауа аҫар рыѡнуцҫа) изырҫыхо, амилаҫ гәадура хазто азтаарақәа ахыцәырырго, иахьахгәаладыршәо. Абри агангы, Платон Бебиа иажәабжь кьаҫқәа рхатабзиара ҳаразкуа акы акәны иҫоуп хәа сгәы иаанагоит.

Уажәы аҫада иаххәаз хәхшыѡзцара зырцабыргыша ажәабжьуп «Зыбыз зҫырыхыз» хәа хыс измоу. Уажәы аҫхьаѡ ухатқы хәҫхьап ахата:

«Қарт ателедырратарақны аҫсуаа ртахын. Рҫынархан астудқалақ ақны инеит. Иҫшза-пшзаза иҫаз чкәынки зҫабки аарылырхын «Волга» еиқәатцәак интадыртәеит.

– Излаабо ала, кыршәымфацзаргы калап?

– Амлагы...

– Астудиақны ақәгылара шәҫазыкашәтцонатцы шәыхәгы хиахоит...

Иахьнаргаз абас еиҫшгы адта ырҫтеит.

– Шәстудент цстазаара иазкны жәаба-жәаба минут аҫсышәала шәхазцәажәоит...

Ақкәыни азҫаби неиҫаҫшы-ааиҫаҫшит, иаақрым-ҫрымит...

– Ишәгәамҫхози?

– Аҫсышәалоу?

– Ааи, аҫсышәала!

– Аҫшәа-а-а...

– Ишҫа, ишәзымдырзои?

– Иҳаздырзом!

– Шәаҫацәазами?

– Хәаҫацәоуп, аха...

– Мап, шәара шәаҫацәазам!

Ашә аартны амҫа наддырбеит.

Зымгәа ахәыц еиҫнатцәоз, зҫыбыа акапеи кылтцәа тамыз астудентцәа, шыапыла ақалақ иалаланы рҫынархеит».

Ажәабжь ѡп Қарт 1982 шықәсазы, излаабо ала икалахьоу фактуп, уи-моу иара автор хатала иибаз, дызхаану акы акәзаргы ауеит. Уи акәым аѡымтаҫы иаһадроу, иаһадроу убри ауп ихытхәаам абри ажәабжь хәыцы аҫы амилаҫ азы кырза тцазкуа ахатәы бызшәа адырра азтаара шытыхуп. Ашәкәыѡы дақьакгы цқьа инагзаны иҫам аѡымтаҫы иаҳирбоит зхатәы бызшәа ззымдыруа (уи далалом урт изырзымдыруа мзызс иамоу аарпшра) ауаѡы аҫстазаараҫы дхьысхахар, дмаҫыанахар шалшо ателедыррақны инарҫхьаз астудентцәа ишрыхьыз еиҫш.

Ашәкәыѡы ишьтихыз азтаара, рыцхарас иҫалаз, иахьа хазтагылоу аамтаҫгы еихагы иактуалтәуп, збызшәа ззымдыруа, уи ахаара-бзаара зцәа-зжы иаднамкыло, ицәамҫаза изныруа хҫар рыѡнуцҫа,

изыхъызаалакгы ирацаафхеит. Ус анакәха, абри афымта хәычы амилаҭ азцаара ду еидараны иатоп, хаҭсы штоу хабыз хәырымхырц азын агәеанызаара хатауа, ашәартара ахта хтарпшуа.

Абраҭа иазгәататәуп даҭа деталькгы. Иҭан аамтақәак ххатәы бызшәа мчыла ианахәырхуаз, амәақәа аныркуаз. Усҭан ишахтахызтәҭкәа акәымзаргы, аҭагылара ҭахтәон, ахеикәырхара аидеиа хҭы-хаҭсы иа-лан, ақәпара хҭы ахәон. Хәарас иаҭахузеи, ашәартара хтагылан, аха хҭы кахауамызт, хбызшәа – хмилаҭ дыргақәа иреихаз – аикәырхаразы амәақәа хаҭшаауан. Избан акәзар, лабҭаба даабон аҭа, изҭагылатәыз. Аха, иажәахьантаны исхәозаргы, усҭан аткысгы ишәартазар ҭалап иахьатәи хтагылазаашьагы. Избан акәзар, хыхь зызбахә схәаз аамтаз еилкаан хбызшәа хҭызхуаз, иахпырхагаз зустәаз. Урт хаҭсадгыл зхазы изтахыз, хара хәҭиар, хҭацар зцәымгыз рахәын. Акыр шықәсқәагы амчра рыманы иҭан. Уажәы иаххәар ами аиаша, ҭаса еипш азәгы дахпырхагам, шәхатәы бызшәа шәҭаххуеит хәа, Анцәа ибоит, азәгы хашьтахь дгылам, хара хауп ахара здылоу, хбызшәала ханзымцәажәа, уи ала ханҭаха-дагәаха. Иахьа-гы зкыба-зыбеи зтәагашоуреи нымцәац аамтаз аҭсуа бызшәа гәата-бҭата наунагза аҭазааразы иҭиаларц азын аҭынгылақәа амамкәа иауҭаху. Уи, ҭхьаҭатәи алахьынцазы, уажәазы излаабо ала, акы, ашәартара ахьыҭоу, иахьаапшуа иара афнутҭа ауп, итцегы узааигәаны иухәозар, иара дала-шьала, гәыла, ҭсыла изтәу ахархәара масштаб ҭбаала иахьазырымуа ауп. Цбагы, иара аиха амч змоу, хыҭхьазарала еихау иҭанатәо анырра ауп. Ари афыз аҭагылазаашьа аҭсуа бызшәаҭы акәым, егырт хыҭхьазарала идуу абызшәақәа рҭгы иҭоуп ипроблеманы. Араҭа ихҭахаз, даҭакгы азбахә хәатәуп. Убри ауп уаха-сахахәа (тәа збаз тәа ихәхәеит хәа ажәапҭа угәалазыршәо) ахатә мал архара иаҭу (цәафала акапитализм аҭсабара иатданакуеит адемократиатә хәынтқарра аргылаша хҭагәтакугы) ауааи апатриоттә цәанырреи абызшәа абзиабарей рыбжьара ажымдыр еипш хәаак рыбжьалоит, изеизааигәахом, атәым бызшәақәа ҭыхьшьыртас ир-куеит, еиха аҭстазаара апрактикаҭ амч амоуп хәа иҭхьазаны. Ажәакала, кыкахшыла изаазаз рбызшәа ҭәныршьоит уимоу, амчак ҭбаа амам хәа изыҭхьазо рацәафуп. Ари ас шакәу зырцабыргуа фактуп аҭсыуа таацәарақәак рыхшара аҭсуа школқәа ирывганы егырт ашколқәа рахь иахьырго амацарагы. Урт ауаа хәыцуеит итшәазаны уаҭа схәычы еиха адырра иоуеит хәа. Мап, ахәычы адырра изтә ашәҭәқәа роуп, хәарада, артәфцәа рыцхыраарала.

Афәа исхәаз ахшыфцара изаҭаразаалак иаанагом аҭсуа хәыцқәа рхатәы бызшәада акы рҭар ҭалом хәа. Ауафы динтelligент назахарц азын идыруазароуп, ихатәы бызшәеи иҭоурыхи инарываргыланы егырт

ажеларкэа рбышэагы, ркультурагы, ртоурыхгы. Аха зны рапхэа ихатэы бышшэа, итоурых, ажэакала, дызустоу. Нас ауп егырт ажеларкэа (арака зызбахэ сымоу зегь рапхэазагы аурис желар роуп) ртэы аницаша, ицара-идырра, икультура хазыртэаауа афеноменкэа ируакны, иреиуаны.

Платон Бебиа сзыхцэажэо ифымтаз даеазэы игэаанагара сара исыздыруам, аха сара афада уи иазкны исхэаз ахшыфэцаракэа цэахэа-цыпхэаза ирыбжыызбаауеит, уимоу, исахауеит абас еипш икоу бжык: Абышшэа ауп Ацсадгыл еикэзырхо хэа.

Ацсуа бышшэа азцаара, ахзызаара ауп изызку Платон Бебиа автобиографиатэ кэзшыа змоу, мамзаргы иxyтхэаам иажэабжь кэаф «Абышшэагы». Уака автор далацэажэоит фынфажэижаба шыкэса иxyтца иазкны ацсуа телехэапшра аусзуфцэа изеифыркааз адырратара, иаргы аиашазы ибзианы дыкэгылеит, иахэапшуаз зегьы ргэы иахэеит. Аха уи аеыпныхэакгы ахылтцит. Абар иаргы. Енак, акалакь салалан сышнеуаз, хцарауаф бзиахэ Сариа Амчпха даасцылеит. Уи, ишылкэзшыоу еипш, ихааза ацшэа насалхэан, абасгы нацылтцит:

– Адырратара бзиа узеифыркааит, амала атыхэтэан ипхастеитэит акэымзар...

Сара абырсаатк зегьы аасгэалашэеит.

«Арежиссиор излазгэеитаз ала, алагамтазы сахьтэаз, сматэ хэычы Анри дыфны дааины сшыамхы иеаакэиршэыр акэын. Убас иагылкаитцит, аха ахэычы дыштэаз ианду ашэ аартны данаафнала, изымчхакэа абасгы фэаитит:

– Нанду, где мой папа?»

Абри адетальгы иахьатэи ахэычгы адугьы зака ранахэоузеи ххатэы бышшэа гэцараркырц ибзианы иаадырырц азын.

Ажэабжь кэаф «Ажэатынха» хыхь зызбахэ сымоу атема иацнар-гызуеит, насгы автор дызхаану иблала иибаз, илымхала иахэз акоуп. Истахуп ишеибгоу абрака иаазгарц: «1960 шыкэсазы акэын. Ацсны желар рпоет Дырмит Гэлиа даара дыгэгэоуп рхэан, гэыпшык ашэкэыфцэа уахь амфа хэкэлеит. Гэылрыпшь урт рдачакны хэхьнеиз, еитцагэгэа игылан зегьы. Ачымазаф ишка инеизазгы Иван Тарба затэык иоуп. Ахакымыцэа ирузомызт. Игэатеиуа хнафс игылаз Гьаргь Гэлиа даахалагылан, абасгы хаихэеит:

– Абыржэы, шэанааиуаз аламталазы, саб ацсрахьы ихы анирха, сара сгыатэыгыатэуа снеины снеихаххит. Иара иблакэа тырхаха даасфэпшны, ацсышэала акы ихэеит... ашытахь мацк ипсы анааивига, урысшэала иухэарауази, акгы сзеилымкаазеитеи хэа сиязцааит. «Ухшыф атып акны ианыкоу ауп атэым бышшэакэа аус анудыруа, ацсратэкьа абла уантапшлак, уан лбышшэа ада зегьы-зегьы уахштэеит!» – ихэеит иара.

Даныпсуазгы ажәтынха ихәеит жәлар рпоет.

Ари ажәабжь комментариа атахзам, аґахәы иара иахәоит иахьагы иҳалаґаны иҳамоу ҳапсыґерақәеи аґәлымѡрақәеи аґырықәыршәаны.

Платон Бебиа иажәабжь кьаґқәа ҳапсґазаара иапырхагоу, измырґацо, пхьаґа ацара иапышыклахәуа анегативтә цәырґрақәеи, ҳапсыґерақәеи, ҳагхақәеи исахьаркны игәылыршәо ажәала имырхьаазакәа иахьырықәызбо, иахьґапнаґеуа анаѡсангы, ақаруеимхәыц еипш иагәылчґаауеит ҳажәлар наґьнатә ишьтыхны иаарго рдоухатә кәыґара: иатәышьґроу рлаф, рсамыркәыл, рфилософиатә хәыцшья, рхаташьатә кәзшьақәа хазырґәауа, ихәаақәызґауа, еснаґ изыхзызауа, ихаракны ирку рыламыс, рыпату, рчеицьыка ухәа убас иґеґы. Урґ еилапәх иакуп, ихәаақәнаґоит апсуара.

Платон Бебиа аѡада сзыхцәажәаз иажәабжь кьаґқәа имѡашьо иахдырбоит дара мяхакыла ишмачзоугы, апрактикатә псґазаараґы хәартара злоу ахшыѡзцарақәа исахьаркны аарпшра дшазкәзоу, дшамароу. Асеипш иґоу аѡымґақәа, рышәага маґзаргы, апхьяѡцәа еснаґ ирґахуп, избанзар уи урґ идырчґоит, идырхәыцуеит, рыгхақәаґы еилыхха иднарбоит, ргәалаґара бжьымхкәа идыриашартә еипш амѡаґы иқәнаґоит. Араґа автор иқәґиарақәа рґы, хәарас иаґахузеи, иркыкьцәам, иаѡыркьан аґәылхра злам, ҳарамра зґам, аха ицахәцахәо иґоу асатиратә-иумортә псымчхара арольгы маґзам. Уи ашәкәыѡы иарґажәѡаны ивагылоуп, цыдала ҳапсґазаараґы иґахґоу, иахґахы-иахґахым ихәцәцоу, мамзаргы макьаназ ҳамч зқәымхо ҳагха-пхақәеи ҳаґәлымѡрақәеи рапхьыркәкәаареи аґы.

Аурыс шәкәыѡы афилософ, акритик, адемократ Н. Г. Чернышевски иѡуан: «Важнейший капитал нации – нравственные качества народа». Ааи, Урыстәыла аґеи ду ажәлар зырпшзо, изырызго хәа дызґыз зхаташья бзиоу, иаамыґашәоу ацәѡа рылаазараґы еснаґ иналукааша аґып ааннакылоит ажәа сахьарк, лымкаала рыгхақәеи рыпсыґерақәеи анаанарпшуа аамґазы. Убрахь хьахәа-пәхәада, ирхупхьазалар алшоит Платон Бебиа иажәабжь кьаґқәаґы.

АХӘЫЦҚӘА ИРЫЗКУ АЖӘАБЖЫҚӘА

Адунеиаф икамзар калап сахьаркыратә литературак ахәыцқәа (ашколқәра иатданакуа инадыркны ахбыцқәа ркынза) ирызку ашымтақәа ахьгәцаракым, азфлымхара ахьазум. Убри азоуп уи атоурыхгы харантә изаауа, еиха ирацшәаны иухәозар, ақәра ду замоу, адоухатә шытамта зцауылоу. Избанзар, ахәыцтәы литература ахықәкы хадақәа ируакуп изызхауа афар ииашаны, ицоураны, изну раамта иакәнагахартә иатәышытраны, цкар рацәала еилоу адырра рыманы раазара. Аурыс критик ду В. Г. Белински ифун: «Книги, которые пишутся собственно для детей, должны входить в план воспитания, как одна из важнейших его сторон».

Ацсны атцеи лаша Дырмит Гәлиа итәы ххәозар абри азцаара ду ахәыцқәа ирызку ашымтақәа раццара – шхымцадатәиз, изызхауа афар рзы атцакы гәгәа шамаз иаразнак ихшыф азиштыхан ижәлар гәакьа рсахьаркыратә литература ауасхыр гәгәаза ианышытцитца инаркны. Иахьа уафцас ухшыф изыштыны уизхәыцыр ифьоумшьарц залшом ари ацааимбар ифыаз ауафы ижәлар рзы илиршаз зака цакылагы мыҭахылагы итбааз, иназааз. Имариамызт фыц аинылара иафыз хмилац сахьаркыратә литература ашьатаркфы изы ахәыцқәа изызхауаз рыкәрей, рдыррей, рдунеихәапшырей ирыкәшәо ашымтақәа раццара, избанзар, акы, фыц ииз ацсуа литература изтәу ажәлар рыцстазаара ганрацәала иаанарцшыртә, ирыгу-ирыбзоу, аганахь иавамыжкәа, изхәаша, ацхьафцәа, адзыпхьалаша ашымта хатәрақәа атахын, иаццатәын. Уи акәын зегьы рацхьазагы ипроблеманы иказ, арахь ашәкәыфәра знапы алакыз рхыпхьазара уарла-шәарлан, азәык-фыцьяк агазет «Ацсны» (1919–1921 шш.) ишцәырнагазгы. Цбагы, иааизакны хкультура арфеиарафы ихымцадатәиз, арккаратә цакы змаз азцаарақәа зегьы инапы рылакын, амилат кьыпхь, амилат театр ухәа иарбан уи дыззымхәыцуаз, гәытцхас имамыз. Ихцәхаз, зегьы иреицәаны иааифагылт хтоурых атәы ахьыршыырц, хәцсадгыл Ацсны абга еитцахырц зтахымыз, хтоурых атәы ахьызшыырц, хәцсадгыл халыхәдааны хкарцарц ихәкәлаз, хдемократцәоуп хәа зхы иазызыпхьазоз ақыртуа меньшевикцәа рахра (1919–1921 шш.). Насыңны, Урыстәыла икалаз октиабртәи ареволиуциа дуи, Ацсны атцеицәа гәымшәақәа, Ефрем Ешбеи, Нестор Лакобеи запхьа игылаз ирыбзоураны, 1921 шықәса март мза 4 рзы атыхәа ццәан ақыртуа меньшевикцәа рахра, ишьакәгылеит Асовет мчра – Ацсны кәлеит хәынцқарраны, еиха уазааигәаны иухәозар Совет Социалисттә республиканы. Амала, анарха арымтеит, 1931 шықәсазы Сталин икынтә ишиашаз иаауаз амч еикәатцәақәа Қырттәыла иадырцеит иавтономтә республиканы.

Ицшьбахаз, абриакара арфеиаратә усхкәа знапы алакыз ауафы, хәара иатахузеи, аамта азымхаргы ицырхаган, ииҥахыз, ишиҥахыз аҥацара данахымзоз ыкан. Даба ххаҥы иаагапи заҥа иуадафыз, ишәартаз ақыртуа меньшевикцәа Аҥсны ишыагыа ианалаз, амилат ахаҥра змырзуаз – али-тература, акыпхь, атеатр, ашкол ухәа иреипшкәаз, зда амилат хәартамыз азтаарақәа рылацәажәара, рзыргара, рзааҥсара, ауаа радыҥхалара. Афакткәа зеггы харкәатцып, иаагап акызатцәык 1919–1921 шықәсқәа рзы иҥыцуаз агаетә «Аҥсны» ианылоз ақыртуа меньшевикцәа рполи-тика иаҥагылоз аматериалкәа. Уаҥа ибылгыаны иамхәои уи аредак-тор хада Дырмит Гәлиа иааирцшуаз агәыҥра, агәымшәара. 19 шықәса иртагылаз Миха Лакрба, Дырмит ду изикыз иажәеинраала амацарагы абанзаниуеи! «Урцәымшәазан иахьа иуиааиуа, ухы уамеигзан, уетцакы! Уаҥыл ахақәитра иааиуа! Иарба убираҥ! Иҳаракы!»¹. Ас еиҥш арга-ма ахақәитрахь ааҥхьара ҕазтоз ажәеинраала акыпхьара маризма? Ишәартазамыз? Ус заҥа!

Сыззааиуа, Дырмит Гәлиа абас еилашәа-еилыцуаз аамта цьбара аҥаркы дышкылагылазгы, змилат рзы згәы еицхауаз аинтеллиген-циа иваргыланы, ихы-иҥсы мшатакәа хмилат литература арфеиареи уи ҥхьаҥа изгаша амҥақәа рыҥшаареи даҥын. Дырмит Гәлиа зшыапы икыз аҥсуа сахьаркыратә литературазы инасыҥ дуны иҥхьазон, Асовет мчра шыақәгылаанзагы, абафхатәра еицамк змаз иарҕажәфаны иахьывагылаз, Самсон Чанба, Дмитри Аланиа, Миха Чалмаз, Миха Лакрба, Иуа Коҕониа, Заз Дарсалиа, Иван Папаскьыр, Шамил Хокерба ухәа еиҥа азәык-шыҥык. Урт зеггы агаетә «Аҥсны» ицәырнагаз, нас заҥхьаҥа змилат шәкәыфәраҥы алагала бзиақәа ҕазтаз ракәны хтоурых адаҕьақәа дырцшзуауа иаанхе-ит ахааназ. Дырмит Гәлиа мышрақә зшыапы икыз ахәычтәы литература (ахыцкәа иртакны иахгәалахаршәап фымтақәак: «Илыҥхьазеит», «Тагә иҥхәыс лҕызи лкәатеи», «Ахәыцкәа рашәа», «Акәтыкаркарра», «Аҕызи акәатеи», «Ацыси ахәыхәи», «Иарбан аамтоу», «Ахәычы иабжьгатәу», «Амшәи, аҥмеи, аеи» (алегенда) ухәа итцеггы. Дырмит Гәлиа ахәыцкәа ирызкны 58 жәеинраала аҥицеит. Ифит асовет аамтазы аизха-зыҕьара аиоуит, амахәта-шыахәта артбааит еицагылаз аҥсуа шәкәыфәцәа рабицарақәа ирыбзоураны.

Хмилат хәычтәы литература арфеиараҥы, аҥсуа шәкәыфәцәа, зеггы ракәымзаргы, рҕабаа адуп, досу ирылшо ала иацхраауан, иацхраауе-ит иахьагы, аха чыдала уи еиха иазааҥсахьоу, ихәычтәы шәкәыфәцәоуп хәа иуҥхьазаша, аамта наскьацыҥхьаза ицәырцуан. Ахәыцкәа ирызку ажәабжь кьаҥкәа рыкәреи рдырреи ирышыашәалаз хара иаабоит Асовет мчра шыақәгылаанзагы, иуарла-шәарлазаргы иҥыцуаз аҥсуа бызшәа артцага шәкәкәа рҥы. Абри аусхкаҥ Андреи Максим-иҥа Чочуа илага-

¹ Миха Лакрба. Ифымтақәа реизга. Афбатәи атом. Аҕәа, 1971. Ад. 7.

ла кыр ыкоуп. Ус шакәу арцабыргуеит алада иаго афакткәагы. Абар хцарауаџ ду, академик Ёаргы Алыкьса-иџа Зизариа ииџа: «В 1962 году абхазские дети получили от него чудесный подарок – богато иллюстрированную книгу «Рассказы для детей». Одна это книга совершенно достаточна, чтобы А. М. Чочуа удостоился признания как замечательный абхазский детский писатель» ¹. Афилологиатә тцаарадырракәа ркандидат, адоцент, Апснытәи ахәынтқарратә университет апсуа литература акафедра аихабы Диана Аҕыынҕыалпҕа ахәычтәы литература ахьтылтцаауа аусумтаҕы иатцшыны иазгәалтоит уи ашьатаркыџцаа дышреиуоу Андреи Максим-иџа Чочуа. Ара атцарауаџ илхәо, икалцо алкаа зынза ииашоуп. Уи ахшыџцара хьахәа-пәхәада иарцабыргуеит А.М. Чочуа ахәычкәа ирызкны иацитцаз иџымтакәа. Даргы хыпхьазарала имачзам. Ара икоуп иоригиналтәу (урт хараза еихауп) рнаџсангы, еиуеипшым аклассикцәа ркынтәи иеитагазгы. Апсуа жәлар рыхшара рцарадырра аихахараҕы зыпцстаара зеггы гәык-псыкала иазызкыз Андреи Чочуа ибзиазааны идыруан изызхауаз ахьыбҕар рзын ахәычтәы литература атцара иатцанакуаз.

Асовет мчра шыақәгылаанзагы, ианышыақәгыла ашытагыгы аңсуа жәлар ртоурых цстазаарағы акыр аханташынчара рхыргазаргы, акыртуа политикцаа рреакциатә мчкәа ирыхканы азаамурақәа ирықәшәазаргы, рмилаң ахаңра змырзшаз, рдоухатә культура афеноменкәа (алитература аказара, атцарадырра) реакәырцсны иркын. Ус адагыгы изыкаломызт иахьатәи хащазарагы.

Афæдæ ишысхæахъоу еицш, ацсуа хæыцтæи литератураз Дырмаит Гæлией Анлрейи Цочуей ишытартæз атрадиция, уасхырс икæтаны, еиха-ханы пхъака иргоит ацсуа шæкæыфæцæа рабицаракæа ирыцаркуа зегъы. Ари иахъатæи хæамтæзы хахæра аланы афæиара иафуп ххæыцтæи литература. Еилкаауп, ахæыцкæа ирызкны асахъаркыратæ фымтæкæа рацтара жæынгъы-фæнгъы иуадафын. Алитература аклассикæа акырынтæ иаз-гæартæхъан ахæыцы ицсихология, идырра, икæра, иааикæыршаны икоу ацстæзаара дшахæацшуа, дшазхæыцуа ухæа ицсабаратæу идунеи, ицстæзаара ииашаны иаазырпшуа афымтæ ацтаразы афыбаф чыда шæтаху. Уимоу, ашæкæыфæи ихæтæ дыклассикны ахæыцтæи фымтæ изафымтæр ауеит. Икæлап убри азы акæзар, урт лымкаала ахæыцкæа рзы асахъаркыратæ фымтæкæа афызтæ ашæкæыфæцæа литературацыпхæза рхыпхæзæра змачу. Ари зтæара дууп, уахæ халаларым.

Аңсуа литератураҥы уаҥ дзеигәыргыаша акоуп ахәыцқәа рзын чыдала
изыуаз Гәышыка Папасқырпқа, Шалуа Цәыцба, Нури Барателиа,
Цьота Тапагәуа иахьцәыртцыз. Егырахь еилкаауп, хашәкәыуоцәа зе-

¹ А. М. Чочуа. Избранные сочинения. Тбилиси, 1987. С. 14.

ггы (урт азәазәала реикәырпхьазара салагом, иатыхым) апоезиафгы, апрозафгы, уимоу, адраматургияфгы афымта хатәрақәа шапырцахьоу, насггы, зака рытдаркуа, итәатәы шыафаны ххәычтәы литература иатцагыло, изызхауа ххыбфәр рдунеикәапшылара шдыртбаауа, рестетикатә гьама шыхараркуа, ииашаны ишаазо. Иахгәалахаршәап пытфок рыхьзқәа: Иван Папасқыр (иажәабжықәа «Такә дышдыршәаз», «Еигәылацәан, еикәлацәан», «Аракета», «Ашәыраазафцәа», «Мага хәычы..»); Алықьса Цьонуа («Пата хәычы иеы»), Баграт Шынкәба илакә-поемақәа («Иаирума», «Акарматчыс ашәахәафи абгахәычы цыхәабабей», «Азыс гәымшәа», «Афыстааи анхафи»); Қыаазым Агәмаа (изылгам аповест «Цычыкәа»), Шалуа Цәыцба («Апшәма хәычы»); Таиф Ацьба («Ассир-бак»); Нели Тарпха (лхәычтәы жәеинраалақәеи лпоемақәеи). Афада зызбахә схәаз ашәкәыфцәа рфымтақәа (исгәаласмыршәазггы инарылатцаны) ацсуа хәычтәы литература ацсы штоу, афиарамфәа ишану хзырбо афакторқәа ируакуп.

Ацсуа ахәычтәы литература азбахә анаххәо иаразнак ххафы иааиуеит 1957 шықәса раахыс атыцра иафәу ахәычтәы журнал «Амцабз». Уи атыцра адунеи абара ииашаны иарлахфыхит, амфәа фыц ианнатейт хмилац хәычтәы литература, зеггы рацхьазаггы ицәырнагейт абафхатәра змаз авторцәа фарацәа, хашәкәыфцәа еихабацәа ракәзар, цаса ааста уахь ихьанарцшит, игәцараркит, апхьафцәа фарацәа аазауеит.

Ажурнал иарбан литературазаалак арфиаратә цстазаарафы иатцанакуа еилкаауп, хәамазам, избанзар уи адакьақәа рфы апышәара иахысуеит амилац литература иаланагалауа асахьаркыратә фымтақәа ргырак, насггы уи афазара иахафсахьоуп, саркьак иафызоуп ианыччалоит. Иара убастәкьа ажурнал змам алитература аныда, абыда зызхауа аицым ифызоуп, апхьафцәаггы еитцатәы изыфалом.

Конкретла ҳацсуа литература атәы ухәозар, фыц аинылара ианафыз аамтазы – иаххысыз ХХ ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа афбатәи азыбжа инаркны атыцра иалагейт алитература-сахьаркыратә, ауаажәларратә журнал «Ацсны фәцшь». Ари хтыс дун ацсуа литературазы мацара акәымкәа, хмилац культура зеггы азын. Аха абгеитцыхха арымтейт, нахьхьиза аахыс ҳақәхраз хпара иашьтаз, ҳацсадгьыл еифазоз ақыртуа мпыцахалафцәа. Цасатәи Ацынфьтәылатә еибашьра шаафалацәкьаз, хара дуззак хлитературатә журнал «Ацсны фәцшь» иадызшәа, иадыр-кит. Уиггы азырхакәа аччахәа ҳажәлар апышәала ирацәажәоз рмилац радио «Ицәажәоит Ақәа» афы еихаркит, Ақәа ақалакь афы иҳамаз ацсуа школ затә адыркит. Нас ишнеиуаз, аибашьра анеилга 1944–1945-тәи атцарашықәс азы ацсуа школқәа аркны, ҳартцафцәа еимдырпит. Ус зака

залымдара картцази, урт хгэылацэа «хазынакэа» жэлэрык рахасабала ххаэра камларц, дара хрыладырзырц азын. Амала, адунеи зырхыцхыцуаз атэыла ду атиранцэа, Сталини Бериеи рыцсы танатцы ацсуа жэлэрсейвгара рымамызт, рдоухатэ культура иатцанакуаз зеггы, ифеиар хэа ишэаны есаиара ахэаэра иафын, уанза иадыркхэаз ацсуа школкэеи ажурнали затца иадмыртрыз. «Ицэажэоит Акэа» акэзар, абжыы дыргозма, иржэагэахэан афыт ахэлымшэо. Аха ишырхэо еипш, уара иушыуа, Анцэа дишыуам. Аамтеитасра кыр азбоит...

Ажурналкэа «Алашареи» «Амцабзи» адунеи рбаразы Дырмит ду Асовет Еидгыла аихабыра рахь хажэлэрс рдоухатэ культура атахракэа реицахэараз, СССР Иреихазоу Асовет депутатк иахасабала иифыз ашэкэкэа ртэы иатцшыны иазгэеитэит Гьаргь Гэлиа уи изкны иифыз апо-вест афы. Уака хапхэоит: «Абхазские крестьяне избирают его своим депутатом в Верховный Совет СССР. И на этом посту депутата он развивает энергическую деятельность. Добывается возобновления выхода литературного журнала, названного им «Алашара», что значит «Светоч», ратует за издание детского журнала «Амцабз», что значит «Пламя»¹.

Ажурнал «Амцабз» атытцра иалагаз аахыс (1957 ш.), хажэлэрс рыцс-тазаарафы ауадафракэеи азалымдаракэеи кыр рхыргазарггы, пхыакатэи хгэыгыртэ хэар аазоит ажэа сахьарк абзиабара дыркуа. Убри ахыхыггы «Амцабз» апхыафцэа хэычкэа ахьаазо анафсанггы, хлитературазггы инасыцуп аказара, избанзар шамахамзар, уи адакыкэа рфы ауп рапхьа иахьцэырцуа ашэкэыфцэа фарацэаггы. Ус анакэха, уи хдоухатэ малкэа иреихау хсахьаркыратэ литература иалагамтоуп ухэар алшо-ит. Машэыршакэ акэзам арака аус зыруаз, изыруа, изафцаауа иреигьу хашэкэыфцэа. Ажурнал редакторцэас иаман, Кэымф Ломиа, М. Ахашба, А. Гогэуа, Сарион Таркыыл уажэы Инна Ахашба. Литературатэ усзуфцэас икан Ч. Цьонуа, Н. Барателиа, Ш. Цэыцэба, Пл. Бебиа... Насггы сиашоуп хэа сгэы иаанагоит хашэкэыфцэа хатэракэа ахэычкэа ирызку афымтакэа иапыртцаз анс арс хэа акэымкэа ажурнал «Амцабз» иабзоуроуп хэа. Уахь ихьанарпшыз иреиуоуп Иван Папаскыыр, Баграт Шынкэба, Гьаргь Гэлиа, Гьаргь Гублиа, Нели Тарпха, Шота Цкадуа, Шьалодиа Афынцэал, Витали Амаршэан, Никэала Кэытцниа, Никэала Хашыг, Анатоли Возба, Шалуа Цэыцэба, Чычыкэа Цьонуа.

Платон Бебиа итэы ххэозар, ахэычкэеи иареи реизыкэзаашьа зынза даеакуп, иалукааша кэыпшыларак амоуп. Уи убри ауп урт еизааигэанатэит жэафа шыкэса инареихэны ажурнал «Амцабз» аредакцияфэти иусу-ра. Арака уи лассы-лассы иоуан ахэычкэа ирызкыз хашэкэыфцэа рфымтакэа реипш дара рхатакэа – ашколкэра инаркны аихабыра

¹ Георгий Гулиа. Дмитрий Гулиа». М., 1962. С. 221.

класскәа иртоу ахбыцкәа ркынза ирыџуазгы. Аџаџцәа иаџырџоз арт аџымџакәа зеггы иахынзалшоз Платон Бебиа иршшон, инапы иџигон, акыпцхь иазирхион. Арака, жәахәарада, уи ибон ахәыцкәа рхатакәа зызфлымхаз, рыкәреи рдырреи ирышәшәалан ишьтырхуаз азџааракәа, нас урт ажурнал адакыакәа рфы ирбарџ шырџахыз. Акыпцхь заахаз ихәычы иду (иажәеинраалаз, иажәабжыыз аинформациатә кәзшәа змаз статиаз) ишаргәырғьоз, агәалакара бзиа шырнатоз.

Платон Бебиа аредакция апрозеи апоезиеи ркәша еихабык иахәсабала ибзианы идыруан ажурнал «Амџабз» ашка зџымџакәеи зџыхымџакәеи аазышьџуаз аџаџцәа хәыцкәа зеггы шзышәкәыџџымџаахоз ишсахәыџыхџаамхоз. Уимоу, иџсыџезоу ажурнал иузанымџоз аџымџакәа равторџәа хәыцкәагы ргәы џәымкыакәа аџаккәа ирзиџуаз афгы рмилат литература рылааназон, ашәкәкәа рыпцхәара иадипцхәалон. Ари акырза аџанакуан изызхауаз ахыбфәр рзын. Ааи, ажәа цха, ажәа кәанда – ахшыџџџара бзиа згәылоу – еснаг ихәшәуп, аџџазаара ду ахь укылызго акы акәны икоуп жәынгы фангы. Уии апротеџиеи геи шхәи рыбжәоуп.

Платон Бебиа иабиџара иатәу (арака зызбахә сымоу 1959 шыкәсазы А. М. Горки ихъз зхыз Акәатәи ахәынџкарратә апедагоџикатә институт афилологиаџә факультет аџсуа сектор иалгаз хауп) еихау џареиурџа ханалга азәырџы Аџсны акыџа ашџолкәа рахь рџаџцәа рзанаат ала аусура иџеит. Пыџџыкгы Акәа акалакь афы иаангылт, еихарак ашәкәыџџара зхы азџоз. Аха убаскангы, имариамызт фыџ аиџагылара иафыз аџсуа кадркәа рзы хакалакькәа рфы аматџура алалара, аџыџ аџшаара. Сџыза гәакы Платон Бебиа ахәыџџәи журнал «Амџабз» аредакцияфы аусура даналага (1964 ш.) сеигәырғьеит, снейны идысныхәалеит. Сара ускан агазет «Аџсны кәџшь» (уажәы «Аџсны») аредакцияфы ус зуан.

Сгәы иаанагоит агха соуам хәа Платон Бебиа ажурнал «Амџабз» аредакцияфәи иусура ахәыцкәа ирызкны аџымџакәа раџџарафы иџхраит, бзиа идырбеит, уи аганахәалагы илаз абаџхатәра дырфыхеит хәа. Ус икоуп аџџазаара адиалектика – ахәыцкәа рус (раазара, аџара дырџара ухәа убас иџеггы) знапы алаку зеггы урт рышка агәыбылра чыда роуеит. Аха ари ахшыџџџара изакаразаалак иаанагом Платон Бебиа ххәыџџәи журнал «Амџабз» аредакцияфы жәаџа шыкәса аус имузџгы, ахәыцкәа ирызкны аџымџакәа аџиџомызт хәа. Мап, абаџхатәра змоу ашәкәыџџы имилаџә сахьаркыратә литература алахынџа даназхәыџуа арфәара данафә дазхәамџшыр ауам, дызрывсуам ахәыцкәа ирызку аџымџакәагы, ираџәаны акәымзаргы, иаџиџоит. Фырпштәыс иаагаша афакџкәа алиџаџурафы зака ыкоузеи. Иахгәалахаршәап Л. Толстои, И. Тургенев, Д. Гәлиа. Арт иклассикахаз рџымџа хатәракәа инарываргыла-

ны ахэыцкэа ирызкны зака ымта хазынакэа апыртцазеи! Ус анакэха, Платон Бебиа ахэыцкэа ирызку аымтакэа рахь дхэазырпшыз афактор хадакэа иреиуоп акы, ахэыцкэа рыпсабара, рдунеи, рцаааа ибзианы иахыдыруа (арака «Амцабзи» иара ихэыцреи ицхрааит), бзиа иахыбо дахьырзааигэо. Үбагы, имилат литература аизха-зыгыарафы, уи згэы азыбылуа ахыбфар реитцаазарафы ахэыцтэы литература иатцанакуа, рольс иамоу инагзаагзаны ихафы иааганы иахьеиликаауа ауп. Ихцахаз, хэарас иатахузеи, апсуа хэыцтэы литература иапсоу асахьаркыратэ ымтакэа алаигалартэ еипш абафхатэра Анцаа ду иахыиатэаишыаз ауп.

Апхьаа гэыраз уажэшьта харзаатгылап Платон Бебиа ихэыцтэы жэабжыкэа, зегытцэкэа ракэымкэа, еиха иказшьарбагакэоуп хэа иа-хапхьазо алкааны.

Платон Бебиа ахэыцкэа ирызку ипрозатэ ымтакэа, уаанза хзых-цаажэахьоу иажэабжы кыафкэа рыкны еипш, ахэоукэа еификаауеит иркыаф-ркыафны рыхшыотцаккэа разаны игэылиршэеит, рсиужеткэа ракэзар, ахэыцкэа ргэынкылафы инхартэ имарианы, насгыы аымтафэы икалоу ахтыскэа рхи-рцыхэеи апхьаотцаа хэыцкэа аинтерес ркыртэ еилеисоит. Ари арфеиаратэ цэаоуп, аказара иазхэоуп, насгыы уи аа-боит ахэыцкэа ирызку иажэабжыкэа зегы рфы итабыргхатаны, ус шакэу фырпштэыс иааугар алшоит Платон Бебиа рапхьатэи ихэыцтэы жэабжыкэа иреиуоу, Акэа 1966 шыкэсазы итытцыз аизга «Ахэыхэкэа» злаатуа аымта «Ахамта». Уака Асовет мчра Апсны ашьакеыргыларазы ицоз акэпара ду акнытэ сахьакэак ахэыцкэа игэныркылартэ иаарпшуп. Убри ахыхыгы ажэабжы иагэылагалоуп В. И. Ленин ихафсахьагы. Автор иымта аниоуаз аамтазы – иаххысыз 20-тэи ашэышыкэса 60-тэи ашыкэскэа раан Ленин ихафсахьа асовет литература атаацэара ду афы иактуалыз теман икан, ажэеинраалакэа, ажэабжыкэа, аповесткэа, ароманкэа апыртдон адунеизегьтэи афьажэлар рвожд ихафсахьа лаша аарпшразы. Уи марксистэ-ленинтэ царадырра, ифилософиатэ, иполитикатэ дунеихэапшышьа, ажэакала, ленинизм атеория атцаара иаз-ку аполитикцаа, афилософцаа, атцарауаа дукэа русумтакэа ртэы ххэозар, ускан еихагы итбаахоит ари ауаа ду итоурыхтэ хатара, алитературатэ ымтакэа рфы иаабо, иаарпшу ахафсахьакэа акырза ирхыхэхэо икалоит. Аха уажэы В. И. Ленин ихьз хэыдартэит, иладыркэит, ахэынцэа акэыртэеит Асовет мчра зцэымгыз, иагаз, итазырбгаз, ахэынцкарратэ мчы знапэфы иаазгаз, аха рангла, еиха ирапсышэаны иухэозар, царадыррала, хшыола, харанапшрала иатцкыс илакэыз, ишьахэырызыз акынза изымне-иуаз ауаа. Аха адунеиаф зегь рапхьаза акэны асоциалисттэ хэынцкарра шьакезыргылаз, уи иазкны 55 том зыыз В. И. Ленин ауаатэыоаа ртоурых

аҕы даанхоит хараза ихэыцуаз, ажэлэр абзиа рзы́кэзтарц зтахны икэпоз, зхы-зыцсы иамеигзоз азэы иакэны. Уи иахьа унапы ахьаны иуцэахыргыы уатэы, ма уатэашьтахь иаапшуеит.

Сыззаиуа, Платон Бебиа иажэабжь «Ахамта» ауп. Еитасхэоит, ускан апсуаа рымацара ракэым, асовет хэыцкэа зегьы В. И. Ленин ицстазаара акнытэ кэытэа хэыцзак акэзаргыы, ихаҕсахьа аарпшрала ираазон, ҕырпшыгас икартон, иадрыпхьалон, ибзиабарагыы ддыркуан. Убас икэз ахэычы иоуп Платон Бебиагыы «Ахамтаҕы» зсахьа тыхуа. Ажэабжь сахьаркыратэ ҕымтак ахасабала асиужет аҕхьаф зэлымхара азиуртэ икэтоуп. Абар ахатагыы: «Ашкол адиректор итафцэа еизганы иажэабжьны ирзеитеиэхэоит аҕымтаҕ ицо ахтыскэа. Кыаразаа Асовет мчра аагаразы реибашьра, акыртүа меньшевикцэа рахцара, атдыхэтэан Кыаразаа Ар кэпшь рыцны Акэа ралалара.

Аҕымта нцэоит абас: «Адиректор днытгыла-аатгыло иажэа наигзон. Ахэыцкэа рхы азышьтны изыруан.

– Ахьыбҕар, иахьа хара ихауит ахамта дузза, – даҕын уи иажэа алгара. – Хашкол иаиоуит зеипш ыкэзам ахамта! – аттафцэа адиректор зызбахэ имаз гəварас дкартан, уажэы-уажэы рҕыза асахьатыхыы ишкэ ихьапшуан.

Адиректор игэы азхауа, кади́фа кэпшьыла итахахэаны астал икэыз ҕышьтыхны иаахиртлеит.

Ахэыцкэа дрылапшуа итыхын Владимир Илиа-ица Ленин ипартрет!

– Абри ахамта тызхыз Абрагь, – нацитцеит адиректор, – шэара шəфыза, Ба́та Гəымба иоуп!

Ахэыцкэа зегьы Ба́тал дцэашьауа, дахьыкҕатэаз акэакь ашкэ адрухэа инапшит.

Алапш рацэа ахьихэапшуаз дыпхашьазар акэхап, Ба́тал дкэпшьза де-ибакны, ихы ларкэны дгылан»¹.

Ажэабжь «Ахамтаҕы» ашəкэыффы иапхьафцэа хэыцкэа игэныр-кылартэ, иархэыцыртэ иааирпшит итоурыхтэу хыхтыск: «Акы, В.И. Ленин ахьыбҕар шизыкоу, бзиа дшырбо, фба, Ацсны Асовет мчра ашьақэыргылареи амкэыл еипш иахапэз акыртүа меньшевикцэа рықэцареи ртэы. Ихпэхаз, Кыаразаа рхада, апсуа революционер гəымшэа Нестор Лакоба ихаҕсахьа. Цабыргуп, уи аҕымтаҕ Чнагэ хэа ауп дышцэырго, уи ипхьон, чыда хьзыс иман иара, амала, Нестор Лакоба ихэар еиҕагыы еиғзар каларын, аха зегьы акоуп Чнагэ Нестор Лакоба шиакэу дыруп, ахэыцкэагыы, адукэагыы рзын.

Актэи аҕы Ленин ихаҕсахьа аабоит аҕымта аперсонаж Ба́тал Гəымба итихыз апатрет ала. Уи адиректор зеипш ыкэзам хамтоуп ашкол азын

¹ Платон Бебиа. Ахэыхэқэа. Акэа, 1966. Ад. 9.

хәа ипхъазейт. Аѡбатәи, ишаабо еипш, хтѡурых иадаѡѡуп, аепоха ҕыц аира иазхѡѡуп, ажѡакала, ақыртѡа меньшевикцѡа ықѡахеит, Ацсны Асовет мчра шыақѡыргылахеит. Хцеицѡа хазынақѡеи Ар ѡацшыи ирыбзоураны. Амала, автор конкретла рыхъз ихѡар ахѡтан аамта еиқѡатцѡа хѡа зызбахѡ имѡу иалатхацѡуаз ауаа ақыртѡа меньшевикцѡа шракѡыз. Ихцахаз, Ацсны атѡеи ду, амцапшы иаѡыаз апатриѡт Нестѡр Лакоба ихѡѡсахѡагы ахѡыцқѡа иргѡалазыршѡѡ епизѡдқѡак, сахѡақѡак ыѡѡуп иухамыштѡа, иаххѡап Цыр, Абрагѡ, Чнагѡ дызуствѡу азын реицѡажѡараҕы. Абрагѡ дышхѡычызгы «Ленин... Шыири знык дызбандаз!..» дизгѡышыуан. Избанзар, уи агѡра игахѡан (избахѡ иахауаз ала) Ленин ахѡыцқѡа зегѡы атцара ртцар, анасып лаша роур, итѡѡурахар шитахыз. Абрагѡ машѡыршақѡ акѡзам В. И. Ленин ипатретѡ зтихыз! Уи апатретѡ аѡѡѡд ду ишка имаз абзиабара аанарцшуан.

Ажѡабжѡ «Ахамта» апхѡаѡцѡа хѡыцқѡа иднарѡѡит рыцсадгыли рыжѡлари бзиа идзырѡѡ аепизѡдтѡ хтысқѡа иаххѡап, ахақѡитразы ақѡѡаѡцѡа рхаѡсахѡақѡа. Егыс, ажѡабжѡ зызку ахѡыбѡар рықѡреи рдырреи ируаршѡаны В. И. Ленин ихѡѡсахѡа аарцшра ауп. Ацсуа литератураҕы акѡым, В. И. Ленин ихѡѡсахѡа хара иаѡѡѡит асовет аамтаз иацтаз хажѡлар рпѡезиатѡ рѡѡиамтақѡа рыҕгы. Абар афактгы: «Ленин». Уаѡа иахѡѡит:

Жѡѡхѡ шықѡса анихытѡуаз нахыс

Ацѡажѡлар реидкылар иашѡтаз.

Ацѡажѡлар зыцстазаара рықѡызтаз...¹

«Ленин» ихѡамтѡуп Сеидыѡ Ханашѡ-ипа Кѡарциа. Уи дынхѡн Гѡѡѡта араиѡн Лыхны ақытан. Ари ахѡамта анитѡейт Д. Гѡлиа 1934 шықѡсазы.

Цыдала ацсуа сахѡаркыратѡ литература угѡзар, В. И. Ленин ихѡѡсахѡа аазырцшуа апѡезиатѡ, апрозатѡ ѡымтақѡа мацзам. Уажѡы уртѡ хѡамта иакѡшѡѡм, иатѡым, иаѡахтаху, қѡарс ирылоузеи хѡа ахѡара иашахѡм, избанзар, уртѡ иѡаз атѡурыхѡамта иахшеит, иахѡа цакыла рхаидеи хѡызаргы, зынза иузкажѡуам, хлитература иадаѡѡақѡѡуп, насгы, атѡурых дыриашѡзом иштѡурыху иаанхарц азы.

Ажѡабжѡ «Ахѡыхѡ» ахцѡажѡарахѡ сиасаанза истѡахуп иара иаѡѡу атѡурых хѡычы атѡы, автор исеихѡаз, абраѡа исгѡаласыршѡар. Ажурнал «Амцабз» аредакциа усѡан Нестѡр Лакоба имѡаҕы игылаз ахыбра № 46 актѡи аѡѡаж аѡны иѡнан. Ёнак снейт Платѡн Беѡиа ҕыц аусура дахѡалагаз итып аҕы. Иара дтѡаны акы дацхѡн, ириашѡн, иѡѡпшыларагы иахѡѡн игѡалаѡара шыбзиаз аусура игѡы шахѡѡз.

¹ Ацсуа жѡлар рпѡезиа. Акѡа, 1959. Ад. 25.

Саныныфналатѣкѣа, мшыбзиа ахѣаха сымѣакѣа – бзиаала уаабейт хѣа дѣасхатѣгылейт, снапгы сымхны, иѣаѣыз аѣѣардѣ ахѣ сынхѣаирѣшит стѣарѣ.

– Платон, араѣа, агазѣѣ «Аѣсны ѣаѣшь» аредакѣиа аѣны аастѣ хѣарада, ейѣа аамѣа уоуейт, ухатѣ ѣымѣаѣѣа раѣѣаразы хѣа анысхѣа, абар аѣакс иѣаитѣаз:

– Ииашоуп, хѣжурнал ѣыгѣарала ихѣыѣуп, насгѣы ѣымз рахѣ знык ауп ианѣыѣуа, аха аусутѣ ыѣоуп.

– Аусутѣ ыѣоуп азоуп, Платон узрыдыркылаз, схѣейт сахлафшѣа.

– Узрыдыркылаз анухѣах, унатѣеишь, арахѣ саара шыѣалаз уасхѣап, – ихѣан дналагеит. – Аасѣашѣа хѣѣатр аѣхѣа сиасны сышѣоз, хашѣѣѣыѣѣы «Амѣабз» аредакѣор Мушьни Лаврент-иѣа Ахашба дысѣылейт, аѣсшѣа сеихѣейт, снапы рыѣѣѣѣаны (ус ѣазшьас иман) исымихит, нас сыжѣѣахыр ааникылан иѣынеихейт акы сеихѣарѣ иѣахны. Пушкин имѣа ханылан ѣыѣѣ хнасѣахѣан ейѣѣш, ѣааитѣт:

– Платон, уеилахазамзар, аамѣа умазар, ахѣыѣѣѣа ирызкны жѣабжѣк хѣжурнал азы ихѣазѣы. Аматериалѣѣа рзы, афы амыст, хѣмаѣыаноуп хѣа.

Сара азнык зы исахѣаз иахысхѣаара сзымдырит, избанзар, ахѣыѣѣѣы жѣеинраалаѣѣа акык-ѣбак раѣара зыѣхѣан, аха урѣ рзы ажѣабжѣ сымѣыѣыѣт, уи исылшо, исылымшо сзымдыруа сааипѣхѣѣыѣааит, нас, изгѣагѣйт, исеихѣаз сазыразхейт, амала, аѣхѣара ѣасымѣейт.

– Ибзиоуп, Платон, сазыѣшуп уажѣабжѣ, – ихѣан, бзиаала хѣаны днасѣырѣит.

Аиаша ами уаѣы иихѣаша, адѣа сызѣаз инасыгзоит хѣа ажѣа зыстѣаз аредакѣори сарей ханейѣырѣ ейѣагѣы ихѣу-хѣуа сгѣы иѣѣалейт, исылым-шар хѣа сшѣаны, дысѣяр ѣхашѣароуп хѣлитература ахыбаѣѣѣа руазѣк хѣа иѣхѣазаны, аха убри аамѣазгѣы, иухѣзи абааѣсы хѣыѣѣѣы жѣабжѣк (имариоу ѣушьап) ишѣаузымыѣуеи хѣа сыѣнудѣканѣа игозшѣа бжѣык сгѣы иныѣѣѣит, атѣарѣѣѣѣа сызлаз ахѣыѣра саалнахит, насгѣы бзанѣык снапы зласымкыѣ ахѣыѣѣѣы жѣабжѣ аѣѣа схы иѣагѣежѣуа иаѣѣалейт, аѣны саанзагѣы уи акѣын сзызхѣыѣуаз, амала, исызбейт ус ейѣгѣуп хѣа иѣхѣазаны, ихыѣхѣаау акы акѣымкѣа, иара сара схѣѣа ибзианы изды-руа, сызхаану, схѣыѣратѣ шыѣѣсѣѣа ирыдхѣалоу (урѣ аумачѣыз акыѣѣа ѣкѣын изын!), исхызгахѣоу хѣыск иалысхырѣ ажѣабжѣ. Ус сагѣныѣѣейт. Изѣит шѣагаала имаѣыз, фбаѣа даѣѣа ирейѣамыз аѣымѣѣа. Мчыбжѣы наѣѣак иара иаѣѣсырѣит, акырынѣѣ саѣхѣейт, акырынѣѣ исыршшейт. Абас аѣѣабаа здызбалаз схѣѣагѣы иѣѣгѣамшѣа избейт, нас Анѣѣа сырманшѣал хѣа исыманы ажурнал «Амѣабз» аредакѣор Мушьни Лаврент-иѣа Ахашба

иахь сцеит. Уа сахънеиз уи ажурнал аредколлегиа иара уацѣкьа икабинет афы иааизиган саирпхъеит. Дара рлымха кыдтан исзызырѣуан. Иззом, сапхъонатъы иахырхѣаарызеишь, иргѣапхама, иргѣампхама хѣа сгѣы хьтхьтуан, уиаѣара ахѣара заѣахузеи, сзыцѣшѣоз сажѣабжь хѣыцы ргѣапхѣит, исымадырѣхѣеит, иахтѣаху акоуп рхѣан ирыдыркьылт. Саргыы сгѣыргѣатѣѣа бзиаала хѣа нарахѣаны, аредактор икабинет сындѣылтцит.

Ус, раџаак аамџыцкџа, изаамџаныџтџаи ажурнал «Амџабџ» ианы-
леит сџоымџта хџаыџы. Уи иахџзын «Ахџаыџхџ». Уи аџџгы имаагылакџа
ашыџкџс анынтџаоз иреигџу ажџабџџ хџа иџхџязаны аконкурс ала
аџамџтагы арџеит, арџага шџџџаы ахрестоматиа ианырџеит. Ари, хџарас
иаџахузеи, агџалаџара снаџеит ахџаыџкџа ирызку аџымџтаџа раџџараџы.
Машџаыршаџа иџамџлазеит раџхџаза акџны, 1966 шыџкџасазы ахџаыџкџа
ирызку сажџабџџкџа реизга «Ахџаыџхџа» хџа хџзыс изастаз.

Аңсааараҕа аһыша ду змаз, ҕабарала збаһхатара ыказ, аамта баапсы атәагшоура иагәылсны иааз, хмилат литературеи хжурналистикеи рфеи зхы аһыка ыкәызххяз Мушьни Ахашба дрызфлымхан чыдала апсуа шәкәыѡораҕа рапхьатәи зшыәфақәа еихызгоз ағар рырфеиаратә лахынцә, иахьынзалшоз дрыцхраащын рөымтақәа акыпхь дырбараҕы, драб-жон ирыгу-ирызбоу дырбаны. Ари аказшыа иаанагауа амилат литерату-ра абзиабара ауп, ағар радыпхьалара ауп. Уи ус шакеү ҳара дара М. Л. Ахашбеи иѡызцәеи ирхааныз, издыруаз аус рыцызуаз кыпхьла ихамѡыр, ихамхәар, иазгәахамтар хиашахом, пхьяка ҳазцом, уимоу ихакдароуп ихакцо. Ус акәымкәа, рымч зкәымхоз, изтагылаз аамта цьбара иахъяны ирзыкамцаз, мамзаргы ана-ара уажәы иаabo рыпсычерақәеи рыгхақәеи рыхтнахъко ҳалагар, хиашам, хиашам амацара акәым, иахья уажәраанза ихарфеиаз (зыхәтаа ду алоу дара рами, 37-тәи 38-тәи ашықас еикәатцәқәа аарла ирцәынхаз) хдоухатә культурағы зықәгылоу ауасхыр цахшәаауеит пхьакатәи афеира иапырхагахартә еипш. Уасхыр, змам, зышыата ыкам ргылашыас иамоузеи!

– Изыхсхэаауа, Руслан, абни афаддэ зызбахэ схэаз сажэабжь хэыцэ «Ахэыхэ» аникыпхэ ашьтахэ рацэак мтыкэа, хпоет, хпрозаик бзиахэ Чычыкэа Ыонуа ифала исзааицхэит Мушьни Лаврент-ица ифэ снейрц. Уи бзиахэ ишазхэаз здырын, аамта мгакэа снейт исыпхэаз ифэ. Иара дысхатцгылт, снапы симихит, апсшэа сейхэеит, сиртэеит. Аа, нас исеихэаз. Уи аахыс ашықэсқэа кыр шцахэуогы, Мушьни Лаврент-ица иажэа пхақэа, гэыкала иихэаз иахыагы, иацы акэушэа исгэалашэоит: «Узаасыпхэаз, убри ауп Платон, – дналагеит иажэа, – уара угэы иатахызар, даха усурак ахэ ухы хамзар, истахуп абрака хредакцияфэ ухадахыларц апоэзиен апрозеи рыкэша еихабыс. Сара убашхатэреи удырреи рыгэра згоит хара хэы аусура заманала ишулшо. Саргы, издыруа, хжурналистика иснафаз

апышәа уахызбаарым, иусырхәап, суцхраап, сувагылап. Нас, саргыи ишубо еипш, зықарахь инеихьоу уафуп, есымша ара саутәаху, сзыцсахуа, иазыкатоу дхамазар ами, – абас дафын хашәкәыф ду, запхьа стәаз аредатор ацәажәара. Сара фымтзакәа сизызырфун, аха избон ари ауаф иажәакәа гәык-псыкала, ишхәаз, цъара хцарарак шрытцамыз.

Хамтак даатгылан, сгәаанагара еиликаарц итахны даасфәцшит, нас иажәа анагзара дналагеит:

– Сара, ажәытә кадркәа зегьы реипш, кәзшьас исымоуп аусурафы алеишәа амазаара, ус ахьысхәо угәы иалымсын, даеакала еилумкаан, бзиа избойт, иаххәап, аредакция иатәу кәцатәы умамзаргыи, утыц афы указ, устол уахатәаз, ухы аус адул. Уи уеифәнакаауеит, аусушәа унарцойт, зегьы ирыцку аамтә баша инумхыртә еипш. Даеакгыи ацыстоит. Уажәеинраалакәа акыпцхь збауа срыцхьауеит, исгәапхоит рфеафык иахасабала цхьака ицо азәы шуакәу збойт. Убри акнытә арака даеацъара ааста ухатә фымтзакәа рзын Маркс акапитал хәа дзышьтәз аамтә уоуеит. Уигьы изызхәыцтәу аоуп, – абас иажәа аафәхитцәеит атакс икастцара дзыпцшы.

Сара, иага умхәан, еихау атцараеиуртә салгеижьтеи хцәка-пшьбака шыкәса шцахьазгыи сқәыпцшын, хәтыр ду зқәахцоз, ажәабжь ссиркәа «Алло», «Хаи, дад, аписар, закә кампаниоузеи ишаахәухәара!» срыцхьаз аахыс бзиа избоз хашәкәыффы сицәыпцхашьон сфымтзакәа рыхьзала иихәаз аехәыпцхьыз сгәы ишахәазгыи, еихагыи сааннакылеит, соуразоу-роу иааснырыртә апцхашәа-пцхатцарак схы-сфы иныкәнатцеит...

Егыс, хәарас иатәхузеи, Мушьни Лаврент-ица исыдигалаз аусура, аматцара сеигәырцганы исыдыскылеит.

Адырфәены сара аусура салагеит ажурнал «Амцабз» аредакция апрозеи апоезиеи рыкәша еихабыс», – абас иаахиркәшеит Платон Бебиа иажәа.

Уажәы хәхәапшып аредатор игәапцхаз, аконкурс афы апцхьахә згаз артцага шәкәы апсуа хрестоматия ианылаз ажәабжь «Ахәыхә» ахатә зейпцшроу. Ицәбыргытцәкәаны, автор апышәа змаз кәзак еипш, илшеит рапцхьаза акәны иифыз ахәыцқәа ирзикыз ифымтә акны ахәыцы иакәым адугьы дзырхәыцша ахшыфзцара бзиа агәылсуа акацара. Сгәанала, иаартны ихәамзаргыи Бәтал хәа ажәабжь зыххәау аперсонажи автори азәы ракәушәа ауп апцхьаф ишидикыло, ус ауп ишеиликаауа. Аха уи айгәыцхәра изакаразаалак афымтә ахатәбзиара, иамыцхраауазар, иапырхагам, избан акәзар, афымтәфы иаарпшу ахтыс автор ихигаз, дзыкәшәаз (амашәыр лашә, Анцәа дызцәихьчаз) акы акәзар калап хәа агәаанагара уоуеит уанапхьалак. Ицсабаратәуп ашәкәыффы ихатә ихигаз, ихтынхьааз, иарбанзаалакгыи ихәыцыз, идууз, ацәанырра атцаны

аарцшра, хаҕсахыаны аҕатцара, абжыааҕнытэи ахтысқәа рааста ишилшо, дшамароу. Ари ахшыџцара иҕыцны исымхәеит, уи алитература ршаз аа-хыс идыру акоуп.

Ажәабжь асиужет абас иҕоуп: Баҕал аҕны азәгы димазцаазакәа, имхәа имырза мазала иаб ишәақь аакныхны дцоит абнахь, рдәыноума, хәыхәума Ажәеипшыаа иатәаршьоз дазыразуп. Арахь ахәалыхәа асы аура иафуп. Акыр дныкәеит, аха ахәыхәгы изымшыит, ардәынагы – убас. Акгы имоукәа аҕныҕа дхынхәит, дахьыманшәаламхаз пхеишьон, даргәамцуан ихымџапгашыа. Ус ргәашә антыт игылаз ахыацаф ахәыхә шалатәаз ибе-ит, деихсит. Уажәшьта Баҕал ихата хәизызыршып: «Уи нахыс уаха акгы сгәалашәом. Амала атыхәтәан сызлазхәыцыз ала, абас иҕалеит: аҕы сан-канажь сшәақь адгыл итцакшан, анышә сыцәталалаап. Санхыс гәгәала итыгыны исысит. Ашәақь агәыцә пжәеит. Скахаит схы сзымдыруа.

Ацәажәабжь саанарцшит, сиартаф сшышьтаз збеит. Еиҕыхон сани саби.

– Дышпабымбеи ашәақь иман данцоз?

– Ашыжь дкәапза дтәаны ашәкәқәа дрыпхьон. Зныкыр ашәақь икуа дызбахызма, гәџарас дҕасымтцеит.

– Алакә хзимуаз чкәын ҕадыц! – сани саби ршьара изықәломыт, агәытҕыа иаганы иҕан.

Пытрак ашьтахь, сан дааины скаруат дныкәтәаны, даасҕацшит. Сара изуз шхәартамыз еилыскаан, сылагырз хаддыла ҕаастит:

– Сан, даҕазны иҕастом!

Схы аалшышыын, сылахь днагәзит»¹.

Ишаабо еипш, Баҕал хәыц иҕаитцаз дахьхәит, дышиашамыз еиликааит. Аха зеггы иреихауп ашымта антәамтаф ихәыц хшыџ ала иҕаитцаз алкаа. Уи ажәабжь атцакы арҕәгәоит, идеиа хаданы иагәылсуеит, ахәыцгы адуггы инартауыланы иархәыцуеит, иахыа акәзар, даҕаа аамтанык еипшымкәа актуалра аманы, иаажәуа акы акәны иҕоуп. Иаагап ҕырпштәыс ахата: «Ус сылапш нақәшәеит сапхыа астал иқәыз ахәыхә. Иқәын уи агәы кылжәаны, ашыа аҕашы. Алақәа цахьан.

– Сабоупырхагаз, иузызузеи цәгьарас, истахымыт ахысыбжь, ашыа казыршуа... Сзушьзеи, избан, иззы? – игьатцәыгьатцәуа, абжы гозшәа сгәы иснаҕон, ахәыхә сапхыа иахыкәыз»².

Абартажәақәа рҕы ауп ажәабжьаҕсы ахьтоу. Урт иахьатәи ахыбҕаргы иранахәоит иаахакәыршан иҕоу аҕсабара ишыхьчатәу, ишеичахатәу, бзиа ишбатәу, уи амацарагь азхом, мамзар адунеиаф инымтәо акгы ыҕазам. Баҕал хәыцы еиликааит хара змазамыз ахәыхә ахышызыз дышиашам, уимоу, ишыгәнахароу. Аха иахыа ХХI ашәышықәса ауаҕы идыруазароуп

¹ Иара уа. Ад. 14–15.

² Иара уа. Ад. 15.

ицстәыз, ицсаатәыз, ишәарахыз, игыгшәыгыз, амшынкәеи аокеанкәеи иртоу ацсыз хәыцкәа инадыркны акиткәа ркынза зәы мцәажәо зеггы неишымхрада рыцстазааразы атакпхыкәра шиду. Ус данымныкәа, ацсуаа ишырхәо еипш, дзыкәгылоу амахә пикойт ауп иаанаго. Узыкәгылоу амахә пукар така улеиуеит, уаха икоутдараны икоузеи!

Абри иглобалтәу проблемоуп ауаатәыфса зеггы рзын. Убри акнытә аекология тцаара хапсуа шәкәыфцәа еснагь зәлымхара азыруазароуп, еихарак изызхауа афәр ирабжьо, икоу реилзыркаауа, узхыцыр амуа ахәаа дзырбо асахьаркыратә фымтакәа апыртдалароуп.

Еитасхәоит, Платон Бебиа иажәабжь «Ахәыхә» ахәыцгыи адуггыи зырхәыцуа, аекология азәлымхара шазутәу хзырбо акоюп.

Ахәыцтәи фымта цсабарала убас иказароуп адущәагыи икәнымшьакәа иапхьартә ргәи иахәартә ирхәыцыртә, акы ранахәартә зегь рапхьаза рхәыцра ргәаланаршәартә еипш. Ус акәымкәа, ахәыцкәа (арака зызбахә сымоу ашколкәра акынзатәи ракәым) дара рзы мацара ианапцхаха уаха апхьаф данамоу, ускан, изахамхәари, афымта хысхамхарц, апсынцры зыркафәу малыркәак амоурц залшом. Ари ас шакәу ахәыцтәи литература нахьхыза аахыс изнысхьоу атоурых иартцабыргуеит аксиомак иафызан.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ихәыцтәи жәабжькәа роуп. Урт адуггыи данрыцхьо изцәыртцуеит, иара ихәыцра игәалазыршәо дзырхәыцуа, апцстазааратә тцааракәа мацымкәа. Ари ас шакәыз сара аханатә издыруан, аха уажәы нацәакәкыла итысцаауа саналага, еихагыи агәра згартә еилыхха избоит урт ахәыцкәагыи адущәагыи иргәазырпхьо, иадзыпхьалоу, насгыи абзазараф ихәартә, ауаф дзаазо ахшыфцаракәа шыргәыло.

Убас икоюп ажәабжь «Ахәыхәгыи». Ара хыхь-хышәа уахәапшуазар, уеизгыи-уеизгыи философия дук ыказам, апцстазаарафәи икалаз афымта афырхатца Цьаць ихтыс иаарпшу ауп. Аха аус злоу ихадароу уи ажәабжь асахьаркра аганахьала игәылыршәаны ишеифәртәуи аидеиа зыргәгәо ахшыфцакы роуп. Апхьаф ипхьаза аханатә иныруеит Цьацьи абат Тиеи иссиру «реизыказаашьа». Ииашоуп, имариам, зәы мцәажәо апстәи (иара убас иарбанзаалак) ахафсахьа бзиа иубартә апсы ахатцаны, уимоу, ирыцхаушьартә еипш аарпшра. Арака аказара ду атахуп. Афымтаф абат Тиа, хәарас иатахузеи апхьаф бзиа ибартә, акраамта игәалашәартә, ус узазхәар ауазар ахафсахьа аарпшуп. Иргәыбзыгуама, акрафәитцома, еицыхәмаруама, азыжь ахь кәабара игома, акрафәитцома, ахьта иацәихьчома зеггы рфәи «фызара» еицыруа, досу дара рбызшәала «еицәажәоит», аха ибзианы еилибакаауеит.

Ишаабо еипш, афада зызбахә ххәаз акаларакәа, итцеггыи уазааигәаны уафәи иааугозар, Цьацьи Тиеи реизыказаашьа ицсабаратәны икатоуп, ацкәын хычы абат Тиа бзиа ибоит, иаазоит. Ари ажәабжь злеибарку ахтыс ауп. Уаха дафәа хшыфцакык амамзаргыи афәхәи ахәартә икоюп, из-

бан акэзар, ахэычы бзиа ибоит, абат пшқа, иара итэала агэцаракра ду азиуеит, иаазоит. Аха абрақа иаангылом Ыаңы Тиеи реизыкаашааф иаабау асахыақа, насгы рхала иртэым. Автор иатцеитцеит итегы иғэғоу даға хшыфцакык. Абар иаргы: иахытэи адунеиаф анаукатэ-техникатэ прогресс ухафы заагара удафу илакушыа аитакра дукэа икарто ирыхыаны ауафы дағаамтанык еипшымаа агэымбылцьбарара илартоит, Аңсны жэлр рпоет Баграт Шынкэба ишихээз еипш, «...зегь зыхэлабго, ажэытэра халалра иаазаа изго»¹.

Ус анакэха, ииааир калоит аңстэы акэым ауафгы, абас еипш икоу атагылаашаафы, дшэартоуп, агэыхалалратэ цэаныррала дтэы-дыпха дзыкалом. Убри акнытэ ажэабжэ «Аңтэцаафы» автор Ыаңы Тиеи рхаф-сахыала иатшыны иахирбоит ауафы аңсабараф иааикэыршаны икоу зегы, рыдлаңса дышхэартам дырны, бзиа ибалароуп, дрыхызаалароуп хэа. Абри ауп ажэабжэ аидеиа хада. Ари азцаара ду ахэыцкэагы адучаагы еикараны ирхысуеит, ирзеипшу аоуп, ажэакала, Ыаңы ифызцаа аңсабара абзиабара рыланы иаазоит, адучаа ракэзар, уаңтэи амш аекологиаз иархэыцуеит алкаа днаркэтоит. Афымтаф иубоит ихадароу даға зцааракгы. Изыхэауа уи ахэычы иңси инаңхи цкыаны иаазара аңстазаарафы зегы ишыцку, дхэаакэызцакэо афакторкэа ишыруаку. Автор абри ахшыфцара ааирпшит ифырхатца хэычы Ыаңы ихымфэпгашыала. Уи адэы икэны ихэуаз акамбашь иахаз аңтэцаа иңсы алахеит, итахеит ибат Тиа ахэда иахазарц. Длак-факызаргы игэагыт, иахихит, итэахны ифызцаа рахь хэмарра (ахэхэрцара, цэыргыла ахыцара, азмыжэ афы ахы цэаркэрылара еиха изычэауа) дцеит.

Арт асахыақа уи аамта итысхэоу зегы хгэы иакэшэо, хэхыцра хгэаланаршэо ирпстазааратэны икэцоуп акы узахымхэаауа. Амфан – дхынхэны афныка данаауаз (ихэлахыан) ибеит акамбашь азмах иштатээз, иахшаз абат азмах ахы тыхэхэо итатэан. Еикэирхеит. Абатгы акамбашьгы изтэыз (дидыруан, ргэыла иакэын) ифныка иааигеит. Урт аңшэмацаа акамбашь зтэыз, хэарада, еигэыргэеит, хуркэтеит, рхэеит хатцагы пхэысгы. Уажэы иаагап ажэабжэ асиужет еикэызхэалоу, аидеиатэ цакы гэылзыршэо аңтэамта:

«–Хай, ари абат хзаанагеит, аха аңтэцаа арззаап ббама! – слымха иаатасит агэлсра зцаз Жэыжэ ибжы. Сгэы иналкыазшэа збеит. Сныкэашэа иаагхеит. Саабжэажеит.

«Икауцаз зегы азы иаутеит, икауцаз зегы азы иаутеит!» – иаасахэытхэытит сгэы.

Ашышыхэа саахынхэит. Ашта сааталан аборахь снаскыоны, Жэыжэ дааспылеит.

---

¹ Баграт Шынкэба. Ифымтакэа реизга. Афбатэи атом. Акэа, 1988. Ад. 167.

– Убаказ, дад?!

Съыба, сынталан, атэцэа аатызгеит:

– Абар атэцэа!..

Атэцэа ухэоу? Аа, ибзиами, дад, ибзиоуп, итабуп... – Икалакэаз зеггы еилимкаакэа дыкам, уаха имхэазеит...

Сара саагьежыын, ашышыхэа аоныка сёынасхеит. Сзон ахэы сықаланы. Ахракэа ирывтдалашо амза агылара иаёын»¹.

Атыхэтэантэи ахэоу ишаабо еипш, пеизажуп, атх зеипшроу хнарбоит. Уи еилкаауп. Аха ажэа «иывтдалашо» дача цакыкгы амоуп, ахэычы абзиа шыкайтцаз, ихэычратэ гэазыхэара дшаиааиз иасимволуп хэа апхьаф игэы иаанагоит. Арака уи адаггы иубоит апсихологиатэ элементкэа, иаххэап, рапхьа атэцэа аниба дшарлакфакыз, икайтцоз шееимыз онуцкала иныруан, аха ихы дазымиааит, Тиа ахэда иаханы аккахэа абжыы гозар итаххеит. Ари Цьаць ахэычы дызлаказ ауп. Аха уи аеиетанакит Жэыжэ иажэакэа иахаз, ажэакала, ацэа далнахит. Уи уанза игэаёы еикэпон фымчык, акы, атэцэа абжыы, апшзара, Тиа абзиабара ухэа дыртэыртэит. Фбаггы, атыхэтэан аиаша игэаёы икэпоз аиааит.

Еитасхэоит, Платон Бебиа иажэабжь «Атэцэа» иалоу аперсонажкэа рхымфапгашьала акы, ахэыцкэа ирылаиаазоит зёы мцэажэо рёапхьа ауафы атакпхыкэра имазаара. Уи иаанагоит реицахара, рыхызаара, ахэаакэа ртымтра. Фбаггы, ауафы идгылтэ пстазаараёы ипси инапхи (икалтгы ацахцар аеит) цкьаны иказаара зеггы ишрыцку, ауафы дуафытёфсаны дказцо афилософиатэ категориякэа ишыруаку. Уи ахы акуеит ахэыцкэа рыпстазаара акнытэ.

Абарт ахшыфцаракэа роуп Платон Бебиа иажэабжь «Атэцэа» апхьаф иатибаауа, бзиаггы изырбо.

Ажэабжь «Ашынка» акны иаарпшу Хьырбеи, Роф, Цьота ракэзар изфыданы изызхауа, илахёыху (зны-зынла иааратёоумшьаша анрам-хакатцоу хэа ззухэаша) ахыбёар рхаёсахьа ауп. Аха урт цэгьара дук рылам, рхэычра ианахнацаауа ыкоуп, ашэыр-қэыр азы ирымоу агэахэара иахкьаны иргычыр, мазала рычезаны ргёыла Чгьыц ишынкатра италеит (руазэк Цьота захьзыз дрыкэшахатмызт, аха ифызцэа дрызцрымтит), рыгэтакы нарыгзаанза апшэма Чгьыц дрыхтыгэлеит, аха дырмацэхакэа, дырмеигкэа иаркэышыртэ ихы мфацигеит. Иреихэеит: абарт дара реипш даныхэычыз ашынказ агёыла иутра ифызцэеи иареи ишталаз, апшэма ианақеик ифызцэа (еиха еихабацэаз) еибарфны ишцаз, иара затёык дшафашэаз, аха дрыцхаишьан ашынка итан дшоуишьтыз, насггы иацитоит усқан дача аамтан иказ, иахьа ахэыцкэа апстазаара иагэтылсоуп, уи агёеисра иалахэуп.

¹ Иара уа. Ад. 22.

Платон Бебиа ишицэаѡу еипш, ажэабжь ахшыѡтцак еиқэнахэалоит, мамзарггы уи аидеиа арғэғоит антэамта, иаагап иарггы:

«– Ашэыр пхашьара амазам, – бабараа. Шэаала инышэтаху. Ишэфала, шэыпхамшыан. Абартггы аѡныка ижэга! – ихэан, рыцыпхьаза ашынка нрытаны, аѡныка дныѡналеит, иѣыцэааз итэтынжэга амца аиркырц. Уи зынзаггы игэалаимыршэазеит ахэыцкэа нахьхьы абнаандаѣ ирымаз агьычра атызшэа. Ускан иара атла ашыапаѣы дтэан ицсы еитеикырц, атэтын дахо, дзыраацсаз аиха нкыдыргыланы.

Ашла уажэ данаадэылтц, ахэыцкэа кыр инаскьахьан. Иацхьа ахамтаѣ, ишытан ижэга хэа урт иритаз ашынкакэа.

– Имгазакэа ицеит, – ѣааитит уи»¹.

Ус анакэха, ахэыцкэа еилыркааит ашла Чгьыц иихэаз иаанагоз, насггы икартцаз (ишэырзарггы изѣыз гьычран) шыпхашьараз, ишратэамыз, убри ауп ацшэма иритаз ашынкакэаггы имгакэа изцаз.

Ишаабо еипш, аѣыш ажэа, аѣырштэы бзиа ауаѡы дарѣкэышуеит, дымѡахкьо далагарггы даргьежьюеит, дыпхастамхартэ еипш. Абри иаазагоу аметод ауп ихы иаирхэаз ашла Чгьыцггы. Ацхьаѡ агэра иго-ит, ари нахысггы урт ахѡыкггы (Хьырбеи, Роф, Ыьота) уаха бзантцы азэы иутра (убас даѣакггы) гьычра хэа иштэмло, рыпсы рнапхы цкьаны рыпцстазаараѣы аѣазаара шрылшо. Ашэѣыѡѡы Чгьыц ихаѣсахьала иахирбоит изызхауа ѣар амѡахкьара иаѣу арыгьарахь рырхынхэраѣы ажэа хаа, ажэа кэыш ацстазааратэ фактла ишыақэгылоу хахара шало, еиха ишрыдыркыло, ишазхэыцуа. Анацэак, абацэак ыкоуп иззеилымка-ауа гьрыла, цэхарыла, пкарала ахэыцы ибжьара шуадаѡу. Ацсуа жэацка баша иауахэахуа «асыс зыбз хааз, ианмызггы ацэеит» хэа.

Платон Бебиа ахэыцкэа ирызку иажэабжькэа рѣы иаабо афырхацэа зеггытцэка хаташьатэ кэазшьала еипшым, икоуп итцоуроу. Данѡытцхаха инаркны азэы абзиара кэаитцоит, абзиарахь ихы хоуп. Аха икоуп даѣа шьоукггы ахэычратэ шықэсқэа зиааиуа. Урт ирыцуп аласра, аццакра, ацээикра, агьычра зхы азцоггы дубап. Арт ауаа Платон Бебиа ихы итэмхэаазеит, ацстазаараѣы иупыло роуп, ирацэамзарггы икоуп. Ус анакэха, ашэѣыѡѡы ахэычытэ хаѣсахьакэа анапццо итцоуроу рымацараѣы дзаагылом, избанзар еитасхэоит, итцоуроу ахаѣсахьа (атип) дивагыланы даабоит итцоурамггы. Ишцааури, ус икоуп иахьа уажэраанзаггы ауаѡы ицсабара адиалектика. Шьыри, зака ихазыназаарыз хдунеи ду икэу ауаатэыѡса зеггы хуаабзиақэаны хаказтггы! Убаскан зынзак икаломызт атэылақэа ажэларқэа ықэызххьоу аибашьра, агьычра, ақэычра, амал азы ауаѡы ишьра, ахэоу еиқэымшэара, ацэыхацэыфара. Ускан ауаатэыѡса рхы-рыхшыѡ зеггы ачымазара баапсқэеи ацсабара

¹ Иара уа. Ад. 30.

арыцхарақәеи ирҕагыланы ақәпарада ус рымамызт. Аха макъаназ ус иҕам, ианыҕалогыи здыруада?

Сыззааиуа, ажәабжь «Мышәқьар» ауп. Аракагыи иаабоит Алмеи Ас-меи рхҕсахъала зҕыи мцәажәо аҕстәыи ашҕа ауафыи иуалу, ихәтоу, абзи-абара ишапсоу ухәа иреипшқәоу. Урт зегыи ирҕстазааратәныи иҕацоуп. Конкретла Мышәқьар (уи Алма школ ахь дышцоз амҕан атырасра иларшәныи ибеит, афныҕа иганыи иаазеит. Иаргыи иҕахатыҕыаза азхара иафын) атәыи ххәозар, автор убриаҕара аҕәыбылра укыртә асахъа тыхит. Иара Мышәқьаргыи (ала ауафыи ишъа алоуп хәагыи рымхәои!) умашәа иубартә зҕәыи цқьам ауафыи дадыруеит, гәыбзыҕрак алазом. Ус шакәу амхәази Дыргәи иареи ирзеибауз. Дыргә есымша иргәауан, ахахә-мҕыхә аҕәидитцон, ау, ау, ау хәа иара ашышъа ҕаҕо ицқәа хырҕаҕыан иаирбон. Мышәқьаргыи жәылон, зныкымкәа, ҕынтәымкәа дарҕатақәахъан, аха иара иахарам. Дыргә дыцәҕоуп акәымзар, дадыз-цалеи икәапза атыҕ афыи итәоупеи ала. Аха ауафыи ахәыжәла бааҕсы анилоу уаха ҕеи ҕаитцоума. Атдыхәтәан Мышәқьар аҕсрагыи иара ихароуп, аҕәыр атәныи ишъит. Ари уафымроуп иаанаго. Хазызырҕып афымта автор ишхиркәшо: «Агәарабжьара даабжьалеит Дыргә. Уи иахъа изтаатәыи иалацәажәараныи иҕан, иҕартзаеишь? Хгәашә даназааигәаха, лабак нымҕанитцан, инадпиххаалеит. Ус ҕаитцон уи гәала дук анимаз. Мышәқьар гәынхәтыстала иадырзаап иҕақәаз. Ифәеихеит. Абла таақәа аахнатит. Ишырц акәхап, афгыи ааихнахит, аха иалымшазт инхъашъшъит. Атдыхәтәан мчыла алацәақәа инарҕахан, блала хәаимнадеит, ахгыи нықәнатцеит. Аҕааитднахит.

Асмаҕгыи саргыи хгылан халабжышқәа хҕахәхәыи».¹

Хәарада, Алмеи Асмаҕи реипштәкыа, аҕхъафгыи ихъааигоит ахәыц бжыс ихҕыаны ала абас заамурала аҕахара. Аиаша ами уафыи иххәаша, ари асахъа, хәҕеита ауафыи дыпсызшәатәкыа ауп аҕхъафгыи игәыи ишалсуа, избанзар, ирҕстазааратәныи иаарцшуп зҕыи мцәажәои ауааи реизыҕазаашъа, насгыи ас аныҕәара шхакым, азәгыи ишихәтам, аҕстазаара ду аҕкарақәа ишрықәымшәо. Ус аҕатцара зегыи зымчу аҕсабара иашаз закәу аилымка-ареи атәамбареи роуп иаанаго.

Амала, автор Дыргә итцегыи уафыи ибартә гәыбҕан иитар, дахьирхәыр акәын. Избан акәзар, акы, ихәтан, фбагыи, иара ифызцәа абжысцәа рхы днардырыртә еипш. Егыс иахъа ашкол афыи «изтаатәыи иалацәажәараныи иҕан, иҕартзаеишь?» хәа иқәиргылаз азтаара, сгәанала, иазхом.

Цабыргуп, уи макъана ишырхәо еипш, ихшыф тамтәац, дхәыцуп, аҕстазаарафыи изеилымкаауа кыр ҕалашт. Аха уажәнатә даанкылатәуп, даазатәуп, мамзар ушътан дымҕахҕыазар ауеит...

¹ Иара уа. Ад. 155.

Аазара азтаара ханалацэажэах, иахгэалахаршэап Платон Бебиа иажэабжь «Аазара» азбахэгы. Абракагы, ишаабо еипш, ашымта аазара атема иазкуп, амала, ауафы иакэым ацстэы – асыс ауп автор ифырхатца Багыр ииаазо. Умашэа иубаша, убригы уафцас ииашаны, ишақэнаго иумаазар, уахьнархэыр алшоит. Ацстазаарафы зеггы рхатэ закэанқэа, зхэаа утыцдыр амуа рымоуп. Икалаз уи ауп, Багыр исыс хызыс Чагыа зитаз иркыынцыцны иаазеит, дшалахэмаруаз акшарагы иирцеит. Ус аумырцан, дад, ушалахэмаруа хэмархбақэ кауцара укоуп хэа иаб Мцыыт еихэон, аха уи ихафы иааигомызт, убранза еишыцылахьан асыс абаказ атыштэа замана атэыоақэа ыршан, агэы еибафауа, изаазаз «ихэыпқа» ипырымшэо еишыцылеит. Автор абар уи асахыа штихуа: «Аазара бзиа змаз асыс шықэсык афнуцкала атэыоақэа ыршан, акыаца ду адхало, итаатыгьан, ицацаза иазхаит. Уажэшьта Багыргыы мацк дацэшэон. Акыаф тамзи, икшон. Ахэычы иани иаби зны-зынла иацэдыршэалон, аха иара усс дамамызт дхэыцнашьон»¹.

Иаб Мцыыт ица игэникилап ихафы иааигап хэа иаихэеит ргэыла Бага ииаазаз, акшара зирцаз атыгы изнауз. Зны араха дышрыцыз Бага ацаа дакын дхыркэысуа дыштэаз атыгы данаба, дсахэмаруеит убо ахэан шытахыла ицаны ифасит, цсрашақэ акгы имыхыт, аха ихафы афааста иннатцеит ахан ифымцуа. Дад, атыгы акгы ахарам, ахыча иаирцаз ауп иканатца.

Багыр хэыцгы абас ихыырц ачыт ааигхеит. Уи шыкалаз абас ауп: «Багыр ицатэқэа ахытцоз астал афы ишыапқэа лбаархэхэан рыркэаталеира дафын. Убри амтазы ашоура ианакы акэхап, ахэарақэагы Чагыагы ашэшыра иаатдалеит. Ус, абырсаатк алацш иаатцашэеит Багыр ишыапқэа ахыркэаталеиуаз. Иаатрысын, ашытахыка инаскыаны, акшаразы ишнаткыара ачааибнатцеит. Ицаны афаанахеит иара ишка. Иааиуан уи алақэа тытэрааны ицома ухэаратэы, ашпы ргыланы, ахы шытацаланы. Абар уажэымзар уажэы исуеит, ицыххаа ицранатцеит ишыапқэа. Аха багыр илацш нақэшэан, ашырхэа дфарыхеит»².

Зычезырцэгыаз Чагыа зегь акоуп Багыр ашкол ахь дамышытит, дшэаны дзықэгылаз астал дылбаар амуит.

«– Изакеузеи Чагыа иасырцаз? – игэы интихэааит еица.

Чагыа гэатеиуа астал иавагыжыуан, Багыр уа дықэгылан дхарахацшуа, ишэкэқэа игэыдыргэғэала икны»³.

Аха атыгы акгы ахарам. Уи, иара атэала ихэмаруеит. Багыр шыапыда дынсыжыуеит хэа акэзам изфэу изаазаз ианхэычыз, даналахэмаруаз, ианеицыхэмаруаз иаирцаз ауп уажэы изфэу. Аха Чагыа иатахыз астал

¹ Иара уа. Ад. 100.

² Иара уа. Ад. 101.

³ Иара уа. Ад. 102.

атқа икәаталеиуаз Бағыр ишыапқаа знык иадамхаргы ирызрысыр хәмархбақа канатон, дачакала иухәозар, ишыапқаа имыхәо ицранатон. Аха уи иара аҳаиуан иабадыргәышьоз. Издыршаз, изаазаз, акшара азыртқаз Бағыр иакәын.

Ажәабжә «Аазара» иатқоу аидеи ахәыцқаа рзы мацара акәым адущәа рзынгы кыр ахәоит. Уи аконтекст иатубаауеит бзантык имажәуа, аамта иазеиоымхуа абас еипш икоу ахшыөзцара. Дарбанызаалакгы, иарбан-заалакгы (арақа зғы мцәажәо ацстәкәа роуп ыызбахә сымоу) ииашаны, еиха уазааигәаны иухәозар, досудара рыцсабара ишатцанакуа ала иоуроуп, ироуроуп аазара. Ускан аазав ицабаа ыззом, ицылоит. Ус анакәымха, ауафы знымзар-зны аазараф агха дахьнамырхәыр ауам.

Платон Бебиа 1975 шықасазы ахәыцқаа ирызку афымтақаа еидызкыло дача шәкәыкгы «Ацәәкәа» хәа хызыс иатаны ашәкәтыжыртә «Алашара» акны итижыит. Арт ажәабжәкәа уаанзатәиқәа хзыхцәажәаз (аизга «Ахәыхәкәа» рғы иану) излареипшым рхатә чыдарак рымоуп. Уи убри ауп рымехак дакыак, ма дакыаки бжаки иреихам, стильла, формала, знызынла сиужетлаггы хыхь хаззаатгылахыоу ажәабжә кыәкәа ирцәыжәлоуп, рдунеи иатцанакуеит. Абракагы, автор ишицәафәо еипш, иааирцшуеит ахәыцқаа рказшыкәа, иаххәап, реилыххара, рыхатц-хатцара, ркәышра, рыгәцаракра, зеггы ирыцку иаарыкәыршаны икоу ацсабарей дарей реизыказаашыа. Урт ажәабжәкәа (конкретла иухәозар, ирызкуп абжәратә школқәра иатцанакуа ацәацәа) рғы автор иацхыаф игәы цымцәакәа, имариазаны дазхәыцыртә, игәникилартә асиужет еиәаиртәуеит, нас ицоуроу, ахәыцы ихәаша ахшыөзцаракәа, идеиак еипш иагәылганы икаитцойт, антцәамтагы узлакәымгәыгуа, угәы зламәо ала ихиркәшоит аинтерес атцаны.

Иаагап, хналас-фаласны акәзаргы, ус шакәу хазхәо афырцштәкәа.

Афымта «Ацәәкәа» акны иаабоит абахчафы еиуеипшым ашәткәа аймак роуит еицгу-еицәоу аганахыала. Убри аамтаз мрагыларахь ала ажәван иааталеит ацәәкәа. Уи цштәахәы рацәала еикәацхон, автор ишихәаз еипш, «зееилазызфоз абжә-цштәыкгы ацәәкәа блахкыгаха икарцон. Ажәван акалт зегь дырцшзон» ¹.

Абахчаазаф аймак змаз ашәткәа «еиниршәарц» ацәәкәа ахь ирцшит... Убаскан: «Ашәткәа ирбаз ассир рыбла хнакуан, ицашыаны иазыцшуан. Урт, уажәы рғы иадмырхәазаргы, заманалатцәкыа еилыркаауан ацстазаараф мчыс иаакоу зеггы ирыцку аилатцәара шакәу» ².

Убас, ажәабжә «Автобус акны» иаабоит ацстазаараф иашазаргы, уамыргәырғьозаргы, аиаша зеггы ишрыцку, амцхәара шыгра дуу,

¹ Иара уа. Ад. 3.

² Иара уа. Ад. 4.

ахэыцкэа ирдыруазарц, ирылаазалазарц шрыхэтоу. Афымта «Азэ имѡа»-гы ахэыцкэа (адущэа рызгы иаумыцхэыху) ахала аҕазаара аколлектив, афызцэа урылкыкыны ахымѡагара қыар дук шалам, ауа дшарпхашыоу.

Ахэыцкэа ракеым адуцэа рызгы аинтересатцоуп даҕыаки бжаки иҕоу ажэабжэ «Ѧ-зиаск». Автор Дҕамшыи Қыатуани рыпсабаратэ цэѡа зеипшроу хайхэоит. Иҕалаз уи ауп: «Аҕыабаа – Қыатуан, ахыз-аҕша – Дҕамшы. Иҕыашыатэуп!

Аха, абзиа уны азы иат, рхэоит хабациа, цэҕыа шузымтэахуа еипш, бзи-агыы ыззом»¹.

Хзыхцэажэо ахэыцтэы жэабжэ кыаҕкэа рҕы иаабоит аҕсуа жэлэр рҕапыцтэ хэамтэакеа мотивс измоу, мамзаргыы ирышыашэало угэалазыршэо, насгыы агэахэара узто аҕтамтэакеа. Уаҕа, ишапу еипш, автор ихшыѡзцареи ажэлэр рхэамтэакеа иргэылатэахуа аҕэыҕареи еицырхы-рааны, еиыразны аус руеит ахэыцкэа рдуinei иаднакылартэ еипш. Убас иҕоу иреиуоуп ажэабжэ «Анапкэа». Уаҕа иаарпшуп амал уаѡы Хазыри аимаазахѡы Цыалыкыи рхаҕсахыала аҕыа иархаз, амал (уи зырацэахом) шакэу ауаѡы аҕстазаара хаа изтоу. Егырахы, тэым цыала ирхау амазара еснаҕ агэырѡа ацуп, ихыаауп. Ус акэзами Хазыри Цыалыкыи рыпстазаара шыҕоу. Амалуаѡ Хазыр деихбаало дцоит, иҕхэыс ишылхэаз еипш, гэыргыара бжык иѡны иѡныѡуам, ихы-иҕы иҕэым, амымикэара ихатэаны дыҕоуп. Хазыр цакатэи иуадакэа руак иѡназ аимаазахѡы Цыалыкыи иакэзар, аҕстазаара деигэыргэон, ашэабжэ дэылыѡуан атэым уада (хэарада, аҕыыра ишэозар акэхарын, амал иарцэыцэхэаз амалахэа дыѡнеитцарымызт) иара дшыѡназгыы. Убарт дрытцашыцуан Хазыр иҕшэма пхэысгыы. Избанзар, аҕстазаара аҕсабара убас иҕоуп, еибаркуп, ауаѡы иага деихбаалан дцо-заргыы агэыргыара анимап, игэы антынчым, дшэо-дырхауа адэы данықэла усқан ахаара зтоу аҕстазаара изышыақэмыргылт ауп иаанаго.

Сыззааиуа, абас иҕоу ахшыѡзцарақэа аҕстазааратэ философия ахы ххыазырпшуа – азтэарақэа цэырнагоит Платон Бебиа еитарсшэа иухэозар «кыинҕаак» иҕам иажэабжэ «Анапкэа».

Абри афактгыы иамхэазои уи арҕиараҕы иааирпшуа анапкэареи ахшыѡцаррей.

Аҕсуа жэлэр рҕапыцтэ рҕиамтэакеа рхыпша рхуп, рцэаѡа рхубаауеит абарт ажэабжэ хэыцкэа рыҕгыы. Ашэыргэындара шыгроу хзырбо «Ажыа цыхэада» ала нахыхыза аахыс ауаѡы гэыкала ишизыҕоу шыақэзыргэҕэо, ихазхэо «Ахыхы»; ахэатэхамтцара, укэша-мыкэша иҕоу ауаа ирхэо агэнымкылара, азымхэыцра ауаѡы дшахынархэуа лабҕаба иахзырбо «Афыстааи анхаѡи».

¹ Иара уа. Ад. 11.

Платон Бебиа ахэыцкэа ирзикуа иажэабжькэа, а҃адагы цьара ишазгэастахьоу еипш, чыдала дрыцклагшуеит, ишэоит, изоит, икапану-еит имыцхэу, ишътракэлоу зтып а҃ы игылам ажэак уцылом. Ус шакэу ҃ырпшра зуа афакткэа арака срыламкэа сыхшыџцара арцабыргразы иаазгоит ажэабжь хэычы «Акамфет» шеибго:

«Аапын мра хааза ипхон. Амзырха҃ны ахэыцкэа рееиџшаны ахэмарра иа҃ын. Урт дрылан сахэшыапха хэычы Инагы. Сара газеткэак аашътыхны, арамцахь с҃ынасхеит сыпсы ааитаскразы. Сышнеиуаз анылба, лџызцэа даарылтны, лыхцэы қымфыфылза даасыдгылеит сахэшыапха. Нас, ак с҃ы иштэз аагэалтан, лхы насыкэылкит:

– Ари иуфо закэызеи?

– Акамфет! Ибтахума?

– Истэхуп!

Ашышыхэа с҃ыбыба сынталан, цырак акэын итазэз, иаатыган иналсыр-кит.

– Уаха умазми?

– Мап!

– Истэхзам... Уара иумаз!

– Ус акэзар, сара аџызцэагь сымоуп, шакаџ хакоу умбазои?!

– Избан Ина?

– Схала исфома, сара аџызцэагь сымоуп, шакаџ хакоу умбазои?!

Ахэычы лкамфет ааслыркын, дыџны лџызцэа рышка л҃ыналхеит.

– Ари дыбзиахоит, убама?! – ҃ааитит асоф икэтэаны иахзыпшуаз саб-гы. Сгэы иахэаны саапышэырччеит иара саргы»¹.

Платон Бебиа ихэыцтэы жэабжькэа р҃ы ихы иаирхэоит, (асахьар-кыратэ пцамтакэа зегь рыкнеипш), аи҃ырпшракэа, аепитеткэа, апеизаж (ацсабара асахьа тыхра) ухэа убас ицегьы апоетикатэ мыругакэа.

Уажэы иаагап ус шакэу зырцабыргуа ҃ырпштэқак:

«Аптакэа неилыџра-ааилыџрит. Амшгы каххаа иааилгеит»; «Алашыцара *далууа* дааиуан ахэычы»; «Ашыхақэа гылан *изырџуа*»; «Февраль пша а҃ыраапкны, оман иканатцоз; *Еубах-еубафо* илеиу-ан Хыпсы»; «Ахэалыхэа асоура иа҃ын»; «Амш *леихашэын* ихэлеит. Аптакэагы *леимахан* ажэџан *неиха҃эызит*»; «*Иааилабыцьеуит*»; «Иразныпсараха, *еилаарцыруа*, ацсабара *сагэылхэхэа*, ашкол ахь сцон»; «Итыгга иазхауан Мышэқьаргы»; «Апша зтасуаз ихарп *шкэакэа ду шэыршэыруа* арашэара да҃ын Силах»; «Адгэыр *игэырзгара хэаак* амам»; «Ацэқэырцакэа кэандаза ахэыцкэа *ргэыдрыхэхэалон*»; «Атакэажэ, *атсеипш ихьантаза* иказ џ-аатқак лызтан»; «Абгахэычы *блакыблацэо*, иааины атыџра а҃апхьа иаатэеит. Иахьантэарак

¹ Иара уа. Ад. 19 .

иқәасқәасуа идәықәын»; «Абгахәыцы, агәы каршәны, аҳапы итәтәан уажәы», ухәа убас ицеггы.

Жәәхәарада, хыхь иагаз афырпштәкәа (курсивла иарбоу ажәақәагь убрахь инарылатәаны) имҭашьо ирхәоит Платон Бебиа ихәоуқәа реиҭкаашьеи рсахьаркышьеи ухәа заҭа иразаны дрыцклапшуа исахьаркны иширцәажәо ахәыцқәа рықәреи рдырреи ихәҭы иааганы.

Платон Бебиа ахьыбфәр ирзикыз иажәабжь хьыршәыгәкәа рҭырак аурыс бызшәахьы иеиҭаганы хаз шәкәны «Радуга» хәа хьзыс иатаны Москва ашәкәтыжьырта «Детгиз» аҭны иахьтыцыз афактгы иахнарбоит урт рхатабзиара зеицшроу, рыфазара ахьынзаҭоу, насггы ацсуа хәыцқәа рзы мацара акәымкәа егырт амилаҭхәыцқәаггы ишырзааигәо, иргәарпханггы ишырпхьо. Ари ацхьаф дзыргәыргьо даҭа цакыкгы амоуп. Уи иахнарбоит ацсуа хәыцтәы литература иара амилаҭ хәаақәа ртыцра шалшауа.

Платон Бебиа ахәыцқәа ирызку ифымтәкәа зеггы араҭа сырзаатымгылазарггы, сзыхцәажәаз, иалыскааз ажәабжькәаггы еилфаца ихархәоит урт ахьыбфәр рықәреи, рдырреи, ринтересқәеи ирықәшәо ҭазарыла ишапцо, даҭакала иухәозар, урт ирыланаазоит ацстазаараҭы зеггы ирыцку ацсадггыли, ажәлари, ахатәы бызшәеи рыбзиабара, аиаша ахәара, адгылара, ахәахәа, иееим аҭагылара, ауафы изы ацәгьа акәымкәа, абзиа шутәу, ацсыцкьара, ацъа абзиабара, ацсыцәгьареи ашьыцреи шхәартам, адырра шхымпәдатәиу, уи ада ауафы цхьаҭа дышзымцоу, хәбацәа нахьхьы аахыс иаарго ақьабз бзиақәа (аихатцгылара, аихабы пату иқәцара, алымша ирыцхашьара, асасдкылара, ачеицъыка...) рмырзра ухәа убас ицеггы.

Абраҭа иныбжьаршәшәа исхәоит ацсуа хәыцтәы литература аҭиареи, аизахазыгьареи хҭахызар, аҭада зызбахә хамоу автор иажәабжькәа иаизакны (атекстқәа ирықәшәо асахьа бзиақәа рыцданы) хазы шәкәны иҭыжьзар ахәтоуп хәа. Уи зеиҭаҭам хамтоуп изызхауа ххьыбфәр рзын. Араҭа исхәаз ахшыфзцара иацыстдоит, иаҭахуп хәа сгәы иаанагауа, даҭаакгы. Заҭа ибзиааз ихатәроу ацсуа шәкәыфәцәа (зыцсы тоуггы зыцсы ҭамгы) ахәыцқәа рзын иацырцахьоу иреиҭу рпоезиатә, рпрозатә фымтәкәа хазы шәкәқәаны, хәарада, асахьа бзиақәа рыцданы, иҭыжьзар. Акы, ари хәпсуа хәыцқәа рзыхәан хәызмам малуп. Фбагы, усқан еиҳа еилыххә зеггы иаабоит ацсуа хәыцтәы литература иахьауажәраанза иахьааихьоу, иаҭагылазаашьоу, афазара ахьынзаҭоу, насггы уи акала иҭәнушьо ишыҭам. Ихҭахаз, уажәы ицсаҭьаны хлитература иалапцоу ахәыцқәа рзын аханатә аахыс хашәкәыфәцәа иацырцахьоу рфымтәкәа усқан еизакхоит, ацхьаф дарманшәалоит, ицартә, дрыцхьартә алшара иоуеит. Ари, хәарас иаҭахузеи, изызхауа ххьыбфәр рзын шыардаза ацданакуеит, насггы ххәыцтәы литература аҭиареи аизахазыгьареи аус иацхраауеит.

Сара сахъахәаңшуала, ари азцаара зегъы раңхъазагъы иахатгыларц рыхәтоуп Аңсны Аңара министрра, избан акәзар, урт роуп хаха знапы иану ххъыбҕар – ашколхәыцкәа аңара дыртареи раазареи аус. Хәарада, абрака Аңсны ашәкәыџџәа Реидгылагъ ажәџахыр атахуп.

Платон Бебиа ахәыцкәа ирзикыз ажәабжыкәа зегъы срыңхъеит исгәарпҕаны, илеилык-џеилыкны акәзаргъы срыхцәажәеит, аха абри абриоуп хәа унацәа зкәукша гхак-пхак шамахазақ акәымзар, исымбеит, ахәоукәа реиҕкаашъа, реилацалашъа аума, ахшыџцаккәа ргәылыршәашъа аума, зегъы ишәа-иза икәтоуп, ахәыцкәа ргәы зыкәҕыҕуа, мамзаргъы дара рыпсабара иатәым, рыкәра иахыхәхәо, ианымаалоу, азажәра злоу акы цьаргъы иупылом. Асахьаркра атәы ххәозар, аџада ишазгәастахъоу еипш, ихыркыкыны акәымкәа, ахтыскәеи, аңсабарей, ахаҕсахъакәеи ирауаршәаны, ишьтибахуа икәтоуп. Атематика акәзаргъы, уи ахәыцкәа рдунеи ссир, адугъы дызлаҕлымхаша еиуеипшым аганкәа амҕханакуеит, насгъы илах-ҕыхуп аңхъаџ азҕлымхара азиуртә еипш. Амала, абрака згәатарак ахасабала хшыџцарак (сзыхцәажәаз автор иажәабжыкәа исыртәз) атәы схәоит иахәтоуп хәа, сгәы иаанагауа, аха уи Платон Бебиа имацара иакәзам иззырхоу еихарак иабицара иатәу иџызцәа аңсуа шәкәыџџәагъ атцанакуеит. Абар ахатәгы.

Иззымдыруада хазтагылоу аамтазы анаукатә, атехникатә, прогресс амҕхак шытбаау, аартра дукәа шыканатцаз, ишыканатцо, ауаџы идгьылтә пцстазаара асферакәа зегъы ишырхысуа, ишатцанакуа. Ус анакәха, иахьатәи ХХI ашәышыкәсазтәи ауаџы илапшхәаа цәҕышәа итцаруп, акосмос аҕынза иназоит, идгьылтә, ижәџантә хәыцракәа цауылоуп, пхьака ихаразаны дыпшуеит, изтымцаац, изаамыртыц аңсабарей аңцстазаарей реизыкәзаашъа амазақәа дреиџазоит, гәытцхасы проблемасы имоуп. Ари, хәарас иатәхузей, ауатәыџса рыхшыџ иарҕиаз, зхатә закәанкәа зыџхъоу, шәышыкәсала иаауа цәаџоуп, кәазшьарбагоуп. Абырзен философ ду Аристотель машәыршакә, аңша иҕәнагалан иауихәах, абарт ажәакәагъы: «Жизнь требует движения».

Сыззааиуа, абас икоу аепохаҕы, даеакала иухәозар, ХХI ашәышыкәсазы ииз, изызхауа ахәыцкәа рхәыцракәа рдунеихәаңшышыақәа, иаарыкәыршаны икоу аңсабара ишахәаңшуа ухәа, иаххәап, 50–60 (инарейхангъы) шыкәскәа раантәи ахәыцкәа иреипшым, зынза даеа қәыпшыларак аҕы икоуп. Аџада зызбахә схәаз адунеиаҕ ахра зуа, анаука-техникатә прогресс анырра гәҕәа канатцоит, хыпхъазара рацәала еиуеипшым аинформациакәа рнаҕоит атехникаҕы, анаукаҕы, адоухатә культураҕы икалоу аартракәа ирывсны имцартә еипш. Ус шакәу афакттә ҕырпштәкәа раагара атахзам, еилкаауп. Мацара иахгәалахаршәап ашколкәра аҕынза имнеиц ахәыцкәагъытәкыа амобилтә телефонкәа ирзаарцо рыматц шадыруа, аинтернеткәа ирталан рымазақәа аадырпшуеит,

иртаху аинформация тыргоит. Уи сара сабицара еиуоу азэырфы рымч ақэымхар ауеит. Ари ицсабаратэу акоюп зынзаскгы ицъашьатэзам. Ххэыцкэа злиааз репоха ауп ас иказтцаз. Хпоет гэлымтцах Иуа Коғониа ицэахэақэа мачзак еитакшэа иухэозар, раамтала ифырхацэоуп. Насгы иаадырузароуп 50–60 шықасқэа рацхьа иказ ахэыцкэеи (иара сара сабицара иатцанакуагы убрахь инарылатцаны) иахьатэи ахэыцкэеи дырралеи, дунеихэацшышьалеи, уимоу хэыцшьалеи зынза еицшым. Уажэтэикэа акырза ихаракны игылоуп мшынцас еилашуа хамтазтэи ацивилизация анырра рыманы. Кэыдры зырмақаруа Мткьал ауп хэа рымхэои. Убри ауп арақагы иаабо.

Зеггы зхысхэаауа, ацсуа хэыцтэи литература злеибарку, цсыс иахоу афымтақэа роуп. Урт азэггы икэнишьо иказам, досу ианаамтаз ххыбфэар ашэкэыцхьара, нас хмилат литература бзиа иднарбеит, рестетикатэ гьама азнархаит, иаазеит. Ус шакэу имоашьо иубоит Дырмит Гэлиа инаиркны ахэыцкэа ирызку афымтақэа рдакьақэа еихыршэшэо уфынаухар. Аха, еитасхэоит, анаукатэ-техникатэ прогресс иканатцо аитакра дуқэеи аартрақэеи хыбфэар ишырныруа, ишахэацшуа, ишазхэыцуа, дара рыхшыоала ишеилыркаауа зхэо афымтақэа, иаххэар ами аиаша, иахьа уажэраанзагы иаццаны ихамам. Ус икоу афантастикатэ, адетективтэ цэаоала иаарцшу ахтыскэеи ахафсахьақэеи зныцшуа, изгэылоу афымтақэа рхатэи бызшэала ирымазарц, ирыцхьарц ртахуп иахьатэи хадсуа хэыцкэагы. Урт изхаану излиааз аамта иакэнагахаша агэыртцкэыли адырреи рымоуп, иацсуам даеа хэычык еитцамкэа. Сгэанала, хэычык игьцэаны исхэозаргы, аиаша сацэыхарам цыисшьоит, ахыбфэар ирызкны афымтақэа зыоуа хашэкэыоцэа ртематика, рстиль иахьатэи, анаука-техникатэ прогресс ацшэымас измоу аамта иакэфэнатэу ирфэыцтэуп, уаанзатэикэа «ррепертуар» еицшымзар ауп, мамзар ртематика ахэажэцэа ахалар алшоит, ртахреи, ргэазыхэареи, рдырреи, рдунеикэыцшылареи еидкыланы рхафэи иааргозароуп урт ирызкны асахьаркыратэ оымтақэа аңызцо дарбан ацсыуа шэкэыоцэаалакгы. Избанзар, аоада зызбахэ схэаз аамта ацэаоа, акы, егырт ажэларкэа рлитературафэи атыц ылнахижьтэи кыр аатцуеит. Обагы, иахьатэи ахэычы (ашколкэра иатцанакуа роуп сызфэу) ус иатахуп, дызлиааз, дызхаану аамта итцанахэоит. Ус анакэха, ари азтцаара хшыоццара ззутэу акы акэны икоуп ацсуа хэыцтэи литература ари нахыстэи афеиарамоафэи. Сара сахьахэацшуала, абрака еихарак арфеиараф аусутэ зауа аитцагылара иафэу ацсуа шэкэыоцэа рабицара фыц ракэхоит. Урт, жэахэарада, ацсуа хэыцтэи литературафэи ифэыцу, изхаану, рыкэша-мыкэша икоу ацстазаара сахьатэоырала иаазырцшуа афымтақэа апыртцашт дара ркынза иаццызгы ахэыцкэа ирызку афымтақэагы анырра бзиа шырнатэз удырыртэ еицш.

ПЛАТОН БЕБИА ИПОВЕСТҚӘА ИРЫЗКНЫ

АБАЦӘА ИРЗЫМХӘАЗ АШӘА

Апхьаф ухаткы, ишубо еипш, афада харзаатгылеит, зегьытәкыа ракәымзаргы, еиха ихадароуп, иказшьарбагоуп хәа иахапхьазоз ахьыбәр ирызку Платон Бебиа иажәабжыкәа. Уака игәцаракны иазгәагоуп урт әжәабжыкәа ртематика ахыңкәа рыкәреи рдырреи зака иатцанакуа, иатәышьтроу, насгы автор инапказара аазырпшуа сахьаркыратә ымтақәак рахасабала рыфазара ахьынзакоу, ридеиатә цакы абицара ға ицоураны реитцаазарағы ирымоу ахаҳара ухәа убас жәпакы.

Уажәшьта ҳаиасып апоет хатәра Платон Бебиа прозаик қазан ҳмилат литература дрылазыргылаз, дназаазан ишыапы дықәзыргылаз апстазаара ганрацәала изымкәытцазкуа хыпхьазаралагы имачым (еикәахапхьазап иахьа уажәраанза инапы итытхьоу «Ахьымацәаз», «Акамачаца», «Абацәа ирзымхәаз ашәа», «Анхафы», «Ажәырдаынақәа», «Амзаға», «Абрагы» «Азыхь»?!) иповесткәа рахь. Арака Платон Бебиа алигература арғаиарағы зегь реиха аидара хьантә зкәығәғәоу ажанр ағғы ибафхатәра лытшәа бзиала аус шауа дыртцабыргуеит хыхь зызбахә схәаз, уи инапы итытхьоу аповесткәа. Абри ахшыфзцара сыцеишишоит хәа сгәы иаанагоит урт аповесткәа ирыпхьахьоу ауафы.

Аповест (ажәабжыоукәа хәагы рзырхәо иалагеит атыхәтәантәи аамтазы, аха, сгәанала, макьана зегьы еицырхәартә, еицхартартә изышьақәымгылт ус еипш икоу атермин) ишаадыруа еипш, алигературатә цстазаарағы ажанрк аҳасабала ахатә тоурых амоуп, насгы мөхакыла иатцанакуа кыр ыкоуп, реихаразак ашымта апцоуп жәабжыеитаҳәаратә аформала. Уи шәаагалеи уака иццакны ицо ахтыскәеи реиғакашьалеи зны-зынла ажәабжы ажанр еиха ианазааигәо ыкоуп ароман ааста. Убри азакәхап алигературацарағы абри абриоуп хәа иаку, ииашоу ахәаакәтца замам. Абар аповест иазкны атцарауаф А. Квиатковски ишәкәы

Аповест ажанр хѳаакѳтѳак иатѳны атѳгылазаашѳа шыкам хѳыр-бо аѳырпштѳкѳа адунеитѳ литератураѳы имачзам, аха уртѳкѳа хѳе-рыламгалакѳа иагап ѳырпштѳкѳак: В. Жуковски иѳымта «Перчатка» повеступ хѳа ипѳхязон. А. Пушкин иакѳзар «Абѳатѳ ѳыуаѳ» Петербургтѳи аповест хѳа ахѳызитеит М. Лермонтов «Апсыхарам», «Измаил-беи» мрагыларатѳи аповестѳкѳа хѳа рзиѳхеит. Асовет аамтѳазы иаптѳаз апоет Н. Асеев иажѳеинраалоу ироман «Маиаковский начинається» жѳеинраалала иѳу аповест хѳа дашѳтан. Убас заѳа ыкоузеи иааугаша аѳырпштѳкѳа.

Ус ирацѐууп хмилиґллитература аґынтѐ иааугаша аґырпштѐкѐа. Аха зегы араґа хазрылалом, иагтыпым, насгы аѐада исхѐаз ахшыѐзцарақѐа еиқѐысыпхѐаз аѐымтѐқѐа жанрс изеиуоу анализ ала рышыақѐыргѐгѐара сеазысымкит, избан акѐзар, уи хара сагон. ѐбагы, уи даґа зтѐаароуп, чыдала апсуа критикѐеи алиґератураґтѐаѐѐа хшыѐзцара ззыруша проблемазар ґалап хсахьаркыратѐ рѐиаратѐ птѐзаараґы.

¹ А. Квятковский. Поэтический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1966. С. 216.

Р. Қ.) может вместить в себе все, что хотите – и легкий очерк нравов, и колкую саркастическую насмешку над человеком и обществом и глубокое таинство души, и жестокую игру страстей. Краткая и быстрая, легкая и глубокая вместе, она перелетает с предмета на предмет, дробит жизнь на мелочи и вырывает листки из великой книги этой жизни»¹.

Ишаабо еиңш, абаѡхатара змоу автор изы аповест ажанр кыр амеханакуеит иназаазо асахьаркыратѡ ѡымта аңцараѡы, ажѡакала, уи ахѡта гѡгѡаны ианыңшуеит алитературатѡ цстазаара аганқѡа зегьы рыкны.

Сыззааиуа, абри зыхъз-зыңша ыкоу ажанр аќынғы апрозаик Платон Бебиа имоуп имоурехѡаша, ишќа аңхьѡ дхьазырңшыша ақѡѡиарақѡа, насғыы цсабарала ароман иазааигѡоуп хѡа ззухѡаша аповест ќаиматқѡа. Убарт рхыңхьазараѡы акы хѡа иуңхьазартѡ иќоуп «Абацѡа ирзымхѡаз ашѡа».

Ари аѡымта автор иаңитцеит 1986 шықѡсазы. Ускан Платон Бебиа поетк, прозаикк иахѡасабала Аңсны антытѡтѡи аңхьѡѡцаагы деицырдыруа дќалахьан, арѡиараѡы зпышѡа ыќаз, знапќазара иагмыз азѡы иакѡны, иабицара иатѡанакуа хѡацсуа шѡќѡыѡѡцаа дыгѡгѡаза рыгѡта дгылан.

«Абацѡа ирзымхѡаз ашѡа» автор ианаңцаз аамта ухаѡы излаау-гаша ачыѡарақѡа амоуп. Уи убри ауп, ускан ашьапы акхьан, Горбачиов ихациркыз (Асовет Еидгыла амчхара иамаз ззымычхѡауаз, ахырбгара маза-аргама зѡеазтѡѡылхны иашьтаз США алидерцѡеи аполитикцѡеи рытахѡарала, еиѡкааз, иаңшыгаз) СССР арѡыцра «перестройка» хѡа адѡахьала изышьтаз, аха арахь тақыс, хықѡкыс иамаз уи аилажьра акѡын. Ус шакѡыз илабѡѡабаны иааңшит СССР андырбга ашьтахь. Уи аамтахѡашь иасакьѡѡымтаны иќан.

Изхысхѡаауа, Платон Бебиа иповест «Абацѡа ирзымхѡаз ашѡа» уи еилашѡа-еилыцѡа аамта бааңс иаанагоз, атѡыла «арѡыцра» анымңшит, ныңшшыагы амамызт, избан акѡзар, акы, иара иаанарңшуа аңцстазааратѡ хтысқѡа уаанза, хара ихѡѡсхѡоу ашықѡсқѡа рзы иќалаз, имѡасыз роуп. Цабыргуп, уаќагы ауаажѡларратѡ цстазаара иќѡышышыы иауцахѡуаз, аңцстазаара наңьнатѡ иацу аќыба-зыбақѡа, аиѡагыларақѡа, аибарххарақѡа рыла еибаркын ажѡлар рполитикатѡ, рсоциалтѡ, рекономикатѡ сферақѡа зегьы рѡы хаха иахьысуа. Ѣбагы, асовет жѡлар зегьы реиңш аңсуа поетгы агѡра игон ЦК КПСС амазаныќѡгаѡ хада С. Горбачиов «ихшыѡ цары» иазбаз, «перестройка» Асовет Еидгыла зегьы азы хѡартара злаз акы акѡны ицѡыртѡит хѡа. Уи хѡажѡлар рмышхѡбзазара еиңьызтѡуаз акоуп хѡа рыбла тѡраа иахѡаңшуан. Аха зегьы шеижьагаз, ишытѡарбгагаз ашьтахь ауп ибылгыаны ианааңш.

¹ В. Г. Белинский. Собрание сочинений. Том первый. М.: Художественная литература, 1976. С. 150.

Уажэы зызбахэ хамоу аповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» аилыргарахь сиасаанза иаззгарц стахуп автор исеихэаз уи иазкуф-фактк. Хэарада, ускан афымтаз итегы ахэатэы хнатоит, насгы еихагы иахзааигэанатэуеит. Сара еснагы иарбан фымтазаалак (иажэеинраалоума, иажэабжума, ироманума) санацхьа, абзиабара аныснамыркы, сгэафэ иара азын пхарак анцэырнамга, исыззом, ахцэажэара абзырзы ахэара акэым, агхацэагы рызгэатара сцэадафхоит савымсыр амуа акынза. Убри акнытэ иарбан фымтазаалакгы ахэшара бзиа змоу, насгы алитература бзианы издыруа, зестетикатэ гьама хараку, инахараны ихэыцуа икнытэ исытанахэоу рацэоуп, сытцааратэ усурэфэ имацымкэа ацхыраара снатоит, итыргэа дуны исзыкалоит. Аха, убас шакэуггы, уи ацэафэ, хыхь зызбахэ схэаз изакаразаалак иаанагом, сзыпхьаз афымтаз исымоу схатэ гэаанagara ажэагэоит, иааннакылоит, иарпсыеуеит хэа, еиха ииашаны иухэозар, сфэанахэоит, сара сзымнацшуа сканатоит хэа. Мап, ус икам атагылазаашьа мацара ажэа бзиа афымта бзиазы ихэоу, сытцааратэ усумтафэ (статиоума, монографиоума...) астимул снатоит, сгэакэыскуа скартоит, аифырпшра аметод ахь схьадырпшуеит. Ишдыру еипш аифырпшра обиект мамзаргы ахафсахьа, ахтыс рытцаарафэ зегьатам нализуп, икатцэкьоу, ишыкатцэкьо зныччало саркьоуп.

Сара аханатэ исцэафхоуп сахьаркыратэ фымтак санацхьалак (еихарак апсуа шэкэыфцэа иапыртцаз) сгэаанagaraкэа исгэапхаз, исгэампхаз зхэаз еипш ицэырганы даеазэы иахэара, игэаанagara аилкаара. Уи аинтерес зсымоу убри ауп, досу ихауз агэаанagaraкэа зака еикэшэо, зака еикэымшэо, нас хауа реиха ииашоу. Ари еихагы азфэлымхара канатоит иара афымта автор аниакэу зыкны «аус умоу». Анцэа иубоума, ари аказшьа, ацэафэ схала аусакэху изтанакуа, ус ихэыцуа. Уи алитературатэ цстазаара нахьхьиза аахыс иацны иаауеит, иаказшьарбагоуп, рфеиаратэ философиоуп.

Зегы зхысхэаауа, Платон Бебиа иповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» ауп. Уи ажурнал «Алашара» № 2, 1987 шықэсазы итытцыз ианылаз санацхьа ашьтахь мышкэак аатцуаны еипш, иареи сареи Акэа агафэфэ хаикэшэеит.

– Платон, уповест уаха атахымкэа исгэапханы сапхьеит, иудыс-ныхэалоит, – схэан, инапы аанкыланы иаасыргэгэеит апсшэа шеибакхэатцэкьаз. Сажэакэа игэы ишахэаз мфашьо, ихы-ифы ааихаччан фэаицит: – Итабуп Руслан, уахьацхьаз, автор изы кыр атданакуеит ифымта апхьаф данамоу, уи иоуп апсынтцы знапы иаку, – нас иажэа уа ифэхымцэакэа инацитцеит: – Иухэаз сахэит, сгэы иахэеит. Амала еихагы сгэы иахэон иуцэыззом ишугэапхаз ала ажэакэак акыпцхь

ҕалом, абас ауп асахьаркыратә ыымтақәак шапцатәу, – ихәан, иажәа ааҕахитцәеит ацара иеазкуа нцәахәык иеипш зегь ҳазцапшуа ҳпоет ду Баграт Уасил-ипа.

Уи, ҳәарас иаҕахузеи, сара сгәы ҕанатцеит. Сөымта иазкны исаҳаз аеҳәапхьыз. Убаскан иахьынтәааз сзымдыруа схы иташәеит абри аповест шиз иазкны сҕатиак афра. Иара убратцәҕа хара сцаанза иаасгәалашәеит ҳаамтазтәи аурыс поет ду А. Т. Твардовски ипоема «Васили Тиоркин» шызшыз» ҳәа иаңитцаз астатиа.

– Руслан, ишдыру еипш, сара ашымта ҕыц афра салагаанза атема схы иантәшәалак акраамта сазхәыцуеит, инықәыстоит, иаақәыстоит, иласырхоит, ишасырхоит, ҳаибаркароит, нас ауп стема иахылцраны иҕоу ашымта ацәаара анцәырцуа, избо саналаго. Убаскан ауп скаламҕы анышытсхуа. Ари ашыза ацәааа схала сакәым, ашәкәышәцәа зегьы иахҕазшьарбагоуп, иахзеипшуп, арҕиаратә процесс иатәышьтроуп.

‘Енак Аҕәа цсыуа чарак аҕы ифо, ижәуа, хҕаф ҕатцо астал хшахатәаз, апортретҕыхы Ҷецаба сныхәәҕа ахьныкылоз абас ҕааитит:

– Уара, Платон, аконверт иузынахашьтыз, апатрет зҕаз уоума?

– Иарбан конверту, иарбан патрету уара? – сҕааит сара, изцаара сазҕлымҳаны.

– Абраҕа апортретыхырҕаҕы цхәыск патретк лыманы дахзааит, абри ирацәаны иақәтыхны исзыҕашәца, лассы саауеит, – лхәан, ихазныжыны дцеит. Харҕы иахьа уатцәы иҕахцойт шаххәоз аамта ҳацәеит, арахь лара лхабар уаха иҕамлеит. Ашықәс анынцәоз апатретқәа досу рҕып ишықәахцоз, ишеилхаргоз абни апатрет ацхәыс инлыжыз харҕыжьырц ҳазбеит, аха адрес ҳаздыруам, изтәу деилкаам. Нас ҳаалаган апатрет акалт аҕы ианыз «Проспект Мира, 119» ала идәықәахцойт – иажәа ааҕахитцәеит Ҷецаба сныхәәҕаҕы ааҕыркаабчааны ижәит.

Сара иахьаҕы исыздыруам уи сан лпатрет аазышьтыз, насҕы цакыс иамаз, иззыҕаитцаз. Уаха акҕы сзеилымкааит. Сгәы иаанагеит, сан лахәшьа Ғыгә лахәшьа лпатрет цьара илымпыхьашәаны сара сзын иҕалтарц ирылтазар ауеит ҳәа. Ари схатә версияҕы инагзаны аилкаа снаҕом. Иахьаҕы имазаны иаанхоит уажәшьта уи амаза аартышьа амам. Амала, сгәы абаауеит, абарт ишәгәацхаз ашымта ахьыснаршыз, уи «Атынчра апроспект, 119» инанагаз сан лпатрет ишабоуору», – абас иааҕахитцәеит Платон Бебиа имасырехәаз ашымта «Абацәа ирзымхәаз ашәа» иазкыз иажәа.

– Платон, ари нахысҕы еихау ақәҕиарақәа, урҕиаратә лабораториа идәылцааит! – схәан, инапы аарҕәҕәаны снаипырцны сҕынасхеит сусурахь.

– Иџабуп, Руслан, сгәалаҕара шытхит, – ихәеит атакс, рацәак даламлакәа имџахь иџынахауа. Иара саргыи сџыза гәакыа ирџиамта џыц, Баграт ду зыхә ҳаракны ишыаз, саргәырҕон, ҳбицара рыхәтаак цыара иалашәа исыпхызон схәыцуа сахънеиуаз.

Уи аахыс еибакуа-еибашытуа, атоурых адаҕыакәа ирнылаз ашықәсқәа заҕа цахыоузеи, заҕа хтыс ҕалахыоузеи. Иаагап аџеиҕаҕра ухәару, СССР аилабгара ухәару, нас уи иқәынхоз амилаҭқәа наҕ-ааҕ ичынцаны ре-ибафара ухәару, адемократцәа ридеиакәеи ацыырмыкыатә економи-кеи реиқәымшәарақәеи реиџагыларакәеи ухәару, ақыртүа фашистцәа ацсуа жәлар иахзааргаз аибашыра хлымзаах атәи ухәару, нас урт ампыҕахалаџцәа Аҕсны ралцара ухәару, уи ашыҕахыҕы жәабаҕа шықәса Шевардназеи Урыстәылатәи афедерация рапхыатәи ахада Ельцини аиаа-ира згаз, ахәрақәа ҕәҕәаны изныз, еилаҕыбаса иҕаз хтәыла аполитикатәи аекономикатәи блокада иҕадыргылаз ухәару, Аҕсны аџбатәи ахада Серге́и Багапшы ибзоураны Кәыдырта аџхаа шыақатәарада аҕарцәра ухәару, Урыстәыла ххыпшымра ахыазхартцаз ухәару заҕа ыҕоузеи атоурыхтә чархь иарҕежыыз, иархынхәыз ахтысқәеи иаџнахыз ахатарақәеи!

Сыззааиуа, Платон Бебиа иџымта «Абацәа ирзымхәаз ашәа» ауп. Из-бан акәзар, абриакара хтыс рацәа ниакәкәа, џаахәыра рымазамкәа иш-цазгыи, уи 1986 шықәсазы иаҕитцаз, ашыа зтәныҕәоз адассақәа, мацзак иадамхаргыи, иалзырпсаашаз цырхага амоуит. Ус шакау лабџаба избоит уажәи иара сахцәажәарц џаҕхыа санапхыа ашыҕахь. Ари зегь рапхыазагыи изыбзоуроу, автор прозаикк иахасабала дахххатәроу анаџсангыи апо-вест злеибарку аҕстазааратә материали автобиографиятә элементқәеи еизааигәаны иахыеиқәҕыртүеи, иахыеигәныџуеи, иахытибагои роуп. Аха уи изаҕаразаалак иаанагом, ари аповест автобиографиятә элементқәа рыла иџыбаау џымтоуп хәа алкаа аҕатцара. Мап. Ари апо-вест иаарпшу ҕазшыалагыи, дырралагыи, қаралагыи, тақдхықаралагыи зынза еиуеипшыи, аха пстазааратә лыра дук иаханарҕежыуа, еикәнаршоу иреалтәу, хауаажәларраџы хымҕада аҕазаара зылшоу еизыркәкәоу, атипра злоу алитературатә хаҕсахыакәоуп, насгыи дара злиааз аамта иахатарнак иашақәоуп. Уи аџшыа аформа атәи ххәозар, уажәнатәгыи хара хцаанза иазгәастоит автор ипрозатә рџиамтақәа рџы аханатә аҕыжәара зманы иаауа ажәабжыеиҕахәаратә астили, аме-тоди ахәархәара бзиа шымоу рылашарала ишапцоу. Насгыи автор ихаҕара алызкаауа алирикатә ҕырхатца «сара» аповест аџы ахтысқәеи аперсонажқәеи иназа-аазаны раарпшраџы ашәҕыџџы дарҕыажәџаны дивагылоуп, уимоу, зны-зынлагыи аџымтаџы ианатаххалак, ихатә ироль анааникыло ыҕоуп.

Уажэы еикэахапхьазапи аповест афырхацэа хадакэеи аперсонажкэеи: Трам Тэмыр (автор акыр дугэалазыршэо), Асмаа Аслан, дышкэыпшаз заамурала зыпстазаара фэхтэаз Иналпха Наала, Трам Тарашь – Тэмыр иаб, Трам Тэхэыц Тарашь иаб – Трам Тэмыр иабду, агэнаха иатцалаз Трампха Арухан, уи лхатца (ихьз хаздыруам), зцэазтэымыз апхэыс дзырбгоз ахэшэ кэзтцоз Тэбра ухэа убас еиҭа азэык-фыцьяк. Иара убас афымтазы персонажра руеит зейпшлашэа (конкретла рыхьзкэа мхэакэа) ицэыртцау аншьцэа ртоурых, аншьа еихабы псатэи аибашьраф дтахойт, аншьа еитцбы – анхара-анцыра бзиа избоз, иаалыркыаны зыпстазаара иалтцыз. Уахык ада зхатцеи лареи изейдымхалаз уи ипхэысгыи лэылшыуеит, Тэмыр иан лахэшьа, аеафра ныхэа амцапгара, афар ахэмарракэа рфы реибадырракэа, асоциалисттэ нхамца зырфеиоз ауаа рыпстазаара иацыз акэаматцамаракэа, афатэ цэа зхалоз, ажэытэра еиха-еиха иацэхьатцуаз атцаскэа, акьабзкэа.

Иара убас афымтаф апхьаф ихы-игэафы инхартэ итыхуп, иаарпшуп апсабара асахьа, насгыи автор ифырхацэа ирзааигэаны, рыпстазааратэ хтыскэа ирыдхэаланы, ауафы иааикэыршаны икоу убри апсабара ссир ада дышхэартам, адгьыл афы икэзаара хэаакэызтцо афакторкэа иара шыруаку лоунытэ инырыртэ еипш.

Платон Бебиа иповест афы абарт, аелементкэа машэырны иала-галам, избанзар, апсабара абеиара ахзызаара, аичахара, уи апшзара ажэала апсы ахатцаны асахьатыхра, иахьатэи ашэкэыффы лымкаала хшыфцара ззиуа акоуп. Уи итцанахэойт хэзтагылоу аамтаз хаха ижэылоу анаукатэ-техникатэ прогресс иахылтцау агэымбылцъбарара. Ауафы нахьхы аахыс иааиго агэыблыра, агэыманизмра ажэагэойт, ихнаеуеит, мацк ихжэацэазаргыи, иара ихшыф ирфеиаз атехника еипш дыхьшэашэаза дканатойт. Убри акнытэ ашэкэыффы ифымтакэа зеггы рфы ауаа, еихарак изызхауа ахьыбфар ирбозароуп, ирныруазароуп апсабара абзиабара апстазаарафы зеггы ишырцку, ишырхыхэхэо, ишхымпдатэиу. Уи иатцанакуа зеггы бзиабаралеи кэзарылеи иаарпшлатэуп апхьаф даднапхьалартэ еипш, цыара апсабараз пхарак злам цэампак иакэзаргыи дарфыхартэ еипш.

Апсабара атэы саналацэажэах, цапхьа иара ашка сымгьежырт азын, ацада исхэаз ахшыфцаракэа Платон Бебиа иповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» ишыркэфнатцау хзырбо фыртштэкэак аагап: «Иацы еипш иахьагыи икьакьаза иаашеит. Иацы еипш иахьагыи уи игэыргьатцэа инапылеит апсабара, арахэ, ауаа. Иацы еипш иахьагыи фааихак кэртцомызт апсаа. Урт амра агылаа иеигэыргьо, напейнкьарала акэын ишапылоз. Ахы, нас уи ашьхакэа абыз нарывтцнахуа, хапхьа избо рхэозшэа, иахьынзарылшо тцэвантэыи ихагаланы, зегь шэапхьа сара исымбазаргыи жэбеит ахэозшэа,

ашьхаратцыс амтэыжэақәа ааинкьаны, нас уи иеигэырғаны, ашәа ҕыцкғыы аҕаарханы, агэы аңсгыы ааршыаны, ашышыаа иныхиаала-ны- хиаало амызцәа рахь инталон. Уи зхы цэырнагаз ашәа хазына иацырхәон зеггы, амала доусы рхатә быжықәа рыла. Иацы еипш иахьагыы игьагыза иаагыланы ашыақәа иаархагылаз амра, ашәахәа пхатцәы-пхатцәкәа ша- аиуаз ахәычы дахыцәаз аиартә реаалардсеит»¹.

«Шыыбжьонын. Амра ажәван агэыхәтә аҕынза ианнеи, иаатгылеит амч зеггы ҕыц иааизнагазшәа, иаархазаны атакар канарцеиуан. Аңсаа рашәа ссиргыы, абырсаатк иадамхаргыы, иааннакылеит уи, амала ҕааихак ҕазымтэаз арашәыақәа ракәын: - Зин, зин, зин!..»².

«...Ипхьатәеит зеггы: псаатәгыы, рахәгыы, уаагыы. Ацәылашара инамак- ны еикәыцәашь ишытаз аус ду инахагылаз амш, ахәлара иаамнахаанза агәарахәа иеилашуа ацәкәырцара иаҕын. Уажәы ариакара аҕьабаа анаба, иаапса-икараха, агәгыы азтаны, ирахәтза икәианы аңсы ашыон. Амзырха инташыкыыр-ааташыкыыруа, абахчара иныташыкыыр-ааташыкыыруа, ахәадақәа инарыкәшыкыыр-аакәшыкыыруа мтәахы пшаахәа акы иашыталаны ицон аапынтәи ахаа-фәы злыхәхәа иназгоз аңшалас. Амза гьагыза иаахәытлашаан, инеины ашыақәа рика иатцәара инахагыле- ит. Наала мыцхәы лгәы алаканы, ацәа лыблақәа ирхымлазо, асоф аҕны дтәаны хара дхәыцуа, ишамшамуа иаагылаз амза дзыпшуан, уажәы- уажәы игәыбзыгуа гәыграқәакгыы налҕахәмаруан»³.

Абар даҕа сахьакгыы: «Амш ахәларахь инеихон. Ажәвангыы затцаaira, аңхын шоура хнаҕырц атахызшәа, насгыы иҕажәкуа ақәа иазыпшыз ад- гыыл агәыграгь иаха-иаха иааскьаго, аңта хьантыцықәа анеиыс-ааиысра иаҕын. Ана-ара иаахәытлашоз аңсымрагыы, дгыыли-жәван иреипшыртә атқар затцаaira иазааигәахон. Аңша хьшәашәаза исуан»⁴.

Ааада иаазгаз агәыләаақәа имәашьо иахдырбеит, аповест автори уи афырхацәеи аңсабарей ауааи, ацәыртцрақәеи зака иааигәаны рхы- ртыхәа еиларсу, насгыы наҕ-ааҕ ихеибартәауа ак ада егыи шхәартам убартә, иунырыртә ишыҕатцоу, ажәакала, рсахьақәа штыху аестетикатә гәахәара уртартә еипш, насгыы аңсадгыыл аңсабара абеиарей аңшзареи рыбзиабара укыртә анырра пха уздыртысуеит амилат гәадурә уртартә еипш. Убригь аңхьа илапш зыдхалоу ааымта ахаташьатә ҕазшыа бзиақәа ируакуп.

¹ Платон Бебиа. Абацәа ирзымхәаз ашәа. Ақәа: Аңхәынтшәкәтыжыртә, 2008. Ад. 277.

² Иара уа. Ад. 255.

³ Иара уа. Ад. 264.

⁴ Иара уа. Ад. 290.

Аповест «Абацәа ирзымхәаз ашәа» аҥны зеггы раҥхьазаггы аҥхьаф, илаҥш иташәоит ауафы идгьылтә цҥстазаара ыҥанатц нцәахәык еиҥш еснагь дзымтахьрхәо, зыда дхәартам, дназа-аазаны дҥазтц, дхәаакәызтц абзиабара заҥа аҥсымчхара ду атцаны, иахзызааны иаарцшу, насггы абзиабара еиуеиҥшым ахаҥсахьақәа ирыбзоураны ганрацәала ицәыргоуп аҥстазааратә лахьынцақәа ирыдхәаланы, рхи-ртыхәеи еиларсуп аразҥи аразҥыдареи, уафытәыфсатә факторны абицарақәа реигәныфреи реилахәреи рхәаакәа идеиала еидыгәҥәало иубартә еиҥш. Уажәнатәггы исхәарц сылшоит, ас еиҥш афымта ганрацәала аиҥкаара автор ихы иаирхәаз, алитератураҥ еицырдыруа аформа, мамзарггы аметод – актәи ахаҥы «сара» ала – ахтыс еиҥхәара акыр дарманшәалеит асахьаркреи, агәҥаки, афырхацәа рхаҥсахьақәа игәылтәааны, аҥстазаара атцабьргхатәи иакәҥәнаҥуа раарцшраҥы.

Ашаҥкәыффы иповест имырхаухаукәа зынза имарианы, аха аҥхьаф азҥлымхара азиуртә ахы икуеит: «Ари ажәабжь сара ҥрам ҥемыр исеихәеит, дагьсыхәеит, иааиҥкааны аҥхьафцәа ишәызназгарацы. Убас иаггыҥастеит. Итцабьргытәҥьаны, аҥхьаф аинтерес иоуеит иарбан ажәабжьу ҥрам ҥемыр автор дызихәаз иааиҥкааны аҥхьафцәа рлымха аҥынза ирызнейгарц ииҥтаххаз хәа. Уи ус ишбаша-машам, цҥстазаара дук ишаҥкәытәоу, насггы исахьарку акы шакәу аҥхьаф гәфарас ишьтыхны ҥрам ҥемыр иажәабжь автор иахзеитеихәо гәыхытхьтрала дазызырфәуа иҥынеихоит. Араҥа иаа-туеит аповест афырхацәа имариамыз рыцҥстазаара иафыз зхыҥша гәҥәоу адаҥьақәа. Урт ирылубаауеит интервалла еицәыхарамзарггы еиуеиҥшым аамтақәа ирымаз рхатә ҥазшьақәа, насггы иртәу, ирыцанакуа, иахьа-ггы иахзааигәоу, хадгьылтә цҥстазаара иацу рцәафакәа, агәазыхәарақәа, алахьынцадарақәа. Иара убастәҥьа, аҥстазаараҥ ауафы агәахәара изтә, уи дазыхатцхатц дҥазтц агәыхәтәыхьзара, анасыҥ лаша, ауафы ибзиабара, ламысла адгьыл ақәзаара ухәа убас заҥа.

Абас иҥоу ахшыфцарақәа еицрыхәхәа иузцәыртцуеит ҥрам ҥемыр иажәабжь – автор иахзеитеихәо уаназызырфәуа.

Ажәабжьхәафи автори реигәыцхәреи реизааигәареи хәарас иаҥахузеи афада ишысхәаз еиҥш «Абацәа ирзымхәаз ашәа» сахьаркыратә фымтақ ахасабала агәылшәара, аҥалара иацхрааит, автобиографиатә элементқәа ахархәара ирызу иабзоураны.

ҥрам ҥемыр ихаҥсахьа ауп аповест аҥы ицә ахтысқәа рхрони-кала ихәаакәызтц, рхы-ртыхәа назаазаны иаабартә еиҥш иҥазтц. Уи афырхатц раҥхьаза дцәыртцуеит ицара далганы, рацәак азәггы ибартамыз усхәартә хәычык аҥны аусура даналага инаркны. Аха араҥа уафы дзеилахаша хәа акгы ыҥамызт. Абар уи асахьа штихуа: «Иара

ахата шхэычыз еипш акэын снапы ианыз аусгыы шмачыз, сзыфнатэаз ауада бжа-лаша бжа-лашьцагыы иара убастцэкьа акэын ишыкэз»¹. Аха убас шакэызгыы, ыыц иддыртэалаз ахатей иарей цэи-мэи реипш еихо, досу рускэа ирфын. Аха зегь фхэарк-фхэарак рымоуп. Тэмыргы еихабык дизылпханы дигейт еигу атыцахь, илашоу ауадахь. Афызцэа бзиаэкэагыы иоуит. Иаргыы ихы ачыка ыкэхны аус иуан. «Уи сара дсыцэнымхоны ауакэху уахь сзигазгыы, аус идыруейт, акрура бзиа иб-ит, насгыы дхэатэхатцэуп, истэхугыы наиласыгзоит хэа ауп илацш сара сыкны изааникылаз»², – хэагыы хперсонаж хада гэынамзаракэак илыж-жызаргыы, итцатгэыдамзаргыы калап. Аха зегы акоюп уи ачынуаф Трам Тэмыр цэгъара изимуйт, ацэажэара злымшози, цэаблакы лассы-лассы изтаауази, ауада лашьцей дрылигейт. Уигы кыр ахэон, изызхауаз ауафы изын.

Аха апстазаарафы икамло икоюзеи. Акэпара цоит иахьабалак, ма-кыаназ ииааиуей еитцаиуей хаха еифагылоит. Абракагыы имачымыейт уи ицыкэсылоз амчкэа, еихарак иара ихэан еипш, илатцэкьаз макыана цкьагыы аарпшыха дахьзаанзагыы иахцицэгозар хэа итип иашьталоит, ихьз ахэынцэа нафэкьо рфынархейт, агэгэкэа иаартны ифагылон, апсыекэа – мазала. Зегы ирейцэахаз уаанза иоулоз асалам шэкэкэа еикэатцэакэа шапхьа рычедырфыцит. Абарткэа зегы аповест афырхатца хада еихагыы ддыргэгэон, ифагылоз дырфагылартэ амч илалон, ажэакала, апстазаара ахата дыпнашэон. Ари ас шакэу ибылгыны иаадырпшуейт иарей аповест иалоу егырт афырхатцэей, аперсонажкэей, реимадаракэей литературатэ хафсахьакэаны автор кэзарыла иахьаарпшыз иабзоураны. Еитасхэоит ари иалытцшоуп, мамзаргыы иабзоуроуп Платон Бебиа ибафхатэрей ирфейаратэ цышэей апстазааратэ цабырги асахьаркыратэ цабырги еихибартэауа реиваргыларе аарпшра ахылшаз. Насгыы аповест афы ицо ахтыскэа досу злиааз, изцэаназкуа, ицэырызгаз аамта уадаф ахафэагыы асаркьейпш ианубаалоит.

Апстазаара кэпароуп хэа ихэоит абырзен афилософгыы Платон Бебиа иповест афырхатца Трам Тэмыргыы, азэырфы реипш, ари азейпш тагылазаашьа ицэтэымны даукахыу, аханатэ данысыр акэхейт ицьбароу, акэымшэышэра зыцэмачу, алапшхаа згу апстазааратэ мфэа. Уи ихы идыруа даныкала зегы реиха икэыгэгэон, игэырма хьантаны датан аныда иахьызхауаз, акы иуэаламтэ ан лыпхара, лгэыразра, ллакта хаакэа дахьрылыхэдаз. Ас еипш икэз апсихологиатэ тагылазаашьа, хэарас иатахузеи, Трам Тэмыр илахьынцэа иадцаблан, данхэычызгыы дандуха-

¹ Иара уа. Ад. 245.

² Иара уа. Ад. 246.

ггы, ауаажаларраҕы ихъз-ипша еидкыланы ирхэартэ еиҥш даныҕалаҕы ицрымтзо, ицын, ашәалкь мреиҥш инцәыркьо-аацәыркьо игәалакара еснагь иархәашьуан. Еихаракгы, уи иан 20 шықәса дшыртҕагылаз, амаалыкь-цәа лхыкәкәа дшыҕаз, хара ахәыцра зыцәмацхаз аҕхәыс лхара-рала лыпстазаара ахьҕахтәаз. Убри арыцхара атәы алада хәзаатгылоит хнагәылаланы, избан акәзар, ашымтаҕы уи акәиц еиҥш иуцрало, акырза узырхәыцуа акы акәны икацоуп. Еиҕымхаз ахәыцы иуафьбжарахь дыш-неихьоуггы, ихамыштҕа дызбылуа, лассы-лассы игәалашәо агәырфәа аҕхәафгы ицеиҕишоит иара ихатә ихигахьоушәатцәкьа.

Уажәшьта ххьатцып алада ахтыскәа рхы ахьыркуа. Трам Төмыр ихигахьоу аҕстазаара ахь. Уаҕа иаабоит хамфашьо ашәкәыффы иказара афазара ахьынзакоу, ифырхатца хада ихтынхьаахьоу, иара уажәггы, иуафьбжара дшынахьхәхәоуггы, ихтынхьаауа, дзыргәамтцау, деилаҕах дызку аҕстазааратә кьыба-зыбақәеи. Аповест аҕы ицои, икало ахтыскәеи, ицәырго ахаҕсахьақәеи зеггы рҕы ахы унардыруеит, ишрыдхәалоу ишахылҕеаауа убоит енак цошьтала иоуз Трам Төмыр иан лпатрөт. Абри апатрөт ауп ашымта зхылтцыз. Уи ан лпатрөт иамоу амагиатә мчы итцеггы еилыхха иаабоит аповест аҕы икало ахтыскәа зеггы еизакны ххәҕы ианаагалак, афырхацәеи, аперсонажқәеи, автортә хьатцрақәеи иназаазаны халапш ианытцаагалакь, ианеиҕхарцшлак. Убас шакәуггы Трам Төмыр изы (аҕхәаф изггы убастцәкьа имазаны инхоит акыр версияқәеи гәаанагарақәеи шимоуггы, ишцәыригоуггы) «Акәа, Атынчра амфаду, афны 119, акв. 19, Трам Төмыр изы» хәа инеиз иан лпатрөт ианеишьахаз, иназышьтыз, изынаишьтыз ухәа убас итцеггы. Абартқәа зеггы ашымта афырхатца ицоураз иҕстазаара иахьааны иалалт илытцшьа ақәымкәа иаанхартә еиҥш. Иара абри ачыдара злеибарку ацәанырра ауп аповест сахьаркыратәла изыргәҕәоу, аҕхәафгы изааигәазтәуа. Абар сыхшыфзцара зырцабыргуа: «...Сара затцаaira сшаргәатеиц саргәатеиуан ааҕын шыжьымтанк азын исоуз ани сан рыцха лпотрөт. Ажурналқәа атыхәтәантәи рдакьақәа ркны ирныртцо ахасабтә хыҕеыгақәа иреицәаны исыҕкалеит сара уи. Уахггы-еынггы, усс сызҕызаалакгы, еснагь сыбла иаахгылон уи, абри абриоуп хәа ахы ахьынасырхарахәаггы цьара акы аасыздыруамызт, уаха снышьталар ацәа сагаанза иара сазхәыцуан, уи-моу, цәамтхаа сантазггы ицәыркьа-цәырасуа пхыз избазозггы иара акәгәышьян. Аха сназхьынхалаша, рахәыц хәыцзак иадамхарггы, амала-хазггы цьара акы аазбартамызт»¹.

Абас даргәатеиуан аҕа ахы-атыхәа амамкәа иоуз иан лпатрөт. «Издыруада, ашәкәы еикәатцәақәа сзызыфуаз ант саҕацәа мчыдақәа

¹ Иара уа. Ад. 249.

цъара ирымцыхъашэаны, абасгъы ихъаа-хыцъеыганы ишысзыкалоз аазыцхъагэатаны иаарышьтзар»¹, – дхэыцуан иара. Аха устцэка ауп хэа изышьақэыргэғөом, дызтахыз азэы изаишьтит хэагъы агэра изгом. Трам Тэмыр игэы злайкычуа, ихъаа, аамтала акэзаргъы излахичуа лассы-лассы изаиуа абарт ажэакэа роуп: «Ех, анацълбеит, изыцсоузеи ауафытэыфса дпеицеиуа азыблара данху, ацэқэырца еибарлахақэа нақ-аақ данеигэыдыртцо аамтазы, тэыц хэыцзак иадамхаргъы дназхынхалаша цъара акы данеигэыгуа!»²

«Абацэа ирзымхэаз ашэа» асиужет, акомпозиция арыгэғэареи рфы автор ихы иаирхэоит, инагзаны акэымзаргъы, еиха адинамикатэ мчхара атаны ахтысқэа ахъеилашуа атыпқэа рфы аретроспективтэ метод. Иш-дыру еипш, ретроспекция уи латинтэ ажэоуп, retro ианагоит шытахъка, spacio – схъацшуеит, даеакала иухэозар обращение к прошлому, обзор прошедших событий ауп изызхэо, изызку. Сыззаиуа, ари асахъаркыратэ метод апсуа шэкаыфцэа рфымтақэа рфы – цыдала хзыхцэажэо апо-вест автор иабицара иатцанакуа – еиха апыжэара аманы иубоит. Насгъы казарыла урт рхы иадырхэоит робиект афы изыхцэажэо, иаадырцшуа ахтысқэеи, афырхацэеи, аперсонажкэеи, рыкэша-мыкэша икоу, излагы-лоу ауаажэлартатэ цстазаарафы икартцо анырра ухэа ирацэаны.

Нацэакэкыла Платон Бебиа иповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» афырхатца хада Трам Тэмыр итэы ххэозар, уигы, аретроспективтэ метод ишацэафоу еипш, иахъа дахыгылоу, мамзаргъы дахынзааихъоу акнытэ акыр ишытахъка днаскъаны дхытцуеит бла царылагы илацш ахи-гоит, ххатақэагъы ххафы инхартэ дызнысхъоу инысмфса зака иуадафыз, агэмачра ацыз, игэырцшаагаз. Уи ииасхъоу аамтахъ дхъазырцшуа игэалашэарақэа апхъафгы акэиц еипш ицрало, рхы ркуеит, зуафыбжара инахысхъоу ауафы ианшыцэа рахъ амфса данықэло аамтаз цсихологиатэ тагылазаашъа абар иауа «...Саншыцэа рахъ сцап хэа сгэы ианаатасклад, иагъа саапсаны сыказаргъы абырсаатк зегъы нақ инасхаштуеит, акапеи кылтэа хэоны ифнамзаргъы али-пси рыбжьара, жэфангэашэцхъара збаз азэ иеипш, зегъ насоуеит. Уафытэыфса изгэамтазо мыч дуззак, хэаагъы змазам, насгъы зынза акгъы иеипшзам бзиабара ссирзак саашытнахуеит сара усқан. Сгэи-сшъамхи сытцпрауа уахъ сагыцоит, сагыцоит сназандахэа схи-сгэы сапысны, знызатэык иадамхаргъы урт ахынхо, уи атып цшъа рыбзиабара цауыла слыркыртэ лара сан рыцха дшахымзазгъы, иа-хъа аахэлаанза зыкэа старшэны сзаазоз сандугы сабдугы рдуinei шырцсаххъоугы, шыжьи хэылбычехеи аеы сақэыртэаны ашта сақэыршо аеыбцаказара сызртцоз саншъа уаха исакалажэак аазхэо цъара акы

¹ Иара уа. Ад. 250.

² Иара уа. Ад. 250.

ыҕазамкэа Аңсадгыл ахчыра ихы шнақәйтқазгы, аоны зегы ғныртэаа агәырғабжэ зтығуаз амзырха иахы агәарабжырағы азәы дымғасны дцозар, ихынқаланы дымғахызго, ауағдаразы дрыцқахэха сан лахэшьа лхала аоны дшығноугы. Изақәйтә мчузеи, анаңьалбеит, исы-хан уахь сызго!»¹

Ишаабо еипш, ағымта афырхатқа Трам Төмыр ианшьцәа рахь имоу ауағтәығсатә гәыбылра бзантцы еипхьбашыа амазам, иңстазаара аханатә иацны, иалағаны иаауеит. Ус шақәу ағада иаахғаз ағырқштәы амацарагы иахәоит. Аңхыағ акыр ддырхәыцуеит, ддырхәыцуеит акәым игәатқанза инеиуеит афырхатқа иан дипқаз аахыстәи (ихы игәалашәо данықала инаркны) игәжәажәареи уи лызхәыцреи иазкны итыху мцрак злам иңстазааратәу асахықәа. Аиашазы, аиахәшьаңаңәа, аиахәшьаңқаңәа аншьцәа рзы кыр зтазкуа фактуп аңсуа ңстазаарағы. Абри адеталь-гы автор ибзианы иааирңшуеит. Трам Төмыр дышхәычызгы, дандуха-гы ианшьцәа рғы инеира гәырғьаран, ныхәак иағызан дара рзы иара дзыхшаз иан дшықамызгы, рыцқарала дышқәыңшыз лынарцә мөа дшықәлахызгы.

Сара абыржәы Трам Төмыр ихағсахыа ицәырнагаз, еиднакылаз иңстазаара аңабыргхатә схағы ианаазго аамтазы исгәалашәоит сызхаа-ну саб ианшьцәа (Зыкәыр, Заз, Шәарах) зақа иаргәырғьоз, зақа агәалақара бзиа рнағоз рахәшьцәа (Хаңтит, Хаңтина, Матиа, Мычың, Цацу, Мышьа) ирыхшаз аныртаауаз, рбара хәа уахь ианаауаз. Уи ныхәак иағызан дара рзын. Аиахәшьаңаңәагы аиахәшьаңқаңәагы рыңсы ықәын раншьцәа рығнаңа ду ағы.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ифырхатқа, автор кырңьара дугәалазыршәо, Трам Төмыргы ианшьцәа рахь ихоит традициала, аңсуара иатәны иаауа, амчгы змоу гәыбылра дук. Ииашоуп, ағымтағы ишаабо еипш, аңстазаара аңағәтәсрей уи иахылтца ақыба-зыбақәеи Трам Төмыр ианшьцәа еилнашьа-аит, иан рыцқагы заа уанзагы лынарцә мөа дықәлахыан. Абартқәа зегы исахьаркны аңхыағ игәатқанза инеиртә иаарңшуп ағымтағы. Еихаракгы угәы ғнакаауеит афырхатқа иан Наала лыңсреи, нас уи лңа аныдара анизхауа ртәы зхәо атыңқәа уанрыңхыо. Урт алада иңегы харзаатғылоит. Уажәы маңк ақара ххьатңып ағымта алагартахь, еиха ииашаны иухәозар, афырхатқа хада идаракәаци, урт зныз аамтәи, усқантәи аңстазааратә хтысқәа рахь, хәарада, автор ишааирңшуеи нас хатала иара дшырзықоуи, позициас иааннакылоуи ирауаршәаны, уасхырс ирзышьтатаны.

Трам Төмыр, иңабыргытәқьаны, дызлытңыз, идаракәаң анрылагы абрылагы инагаз уаан. «Сара сабду (иан лыла – Р. Қ.) аңстазаара ғың хахәыртәи иазгылаз дреиуан. Уи ақыңа анапхғаңцәа дыруазәкын», - хәа

¹ Иара уа. Ад. 251.

дазгэздууа ауп дышихцэажэо амаҕаҕы. Ианшыа еитцбы иакэзарҕы афы дашызан, анхара-анцыразы иҕсы цэгҕан, апстазаараҕ дкэашыдахеит, иарҕысымта дыштагылаз адунеи иҕсахит. Амаҕа иҕегыи изацлоит ихига-ша агэыршаҕа. Убарт иреиуоуп: ианшыа еихабы Аҕынцэҕылатэи (1941 – 1945 шш.) аибашыраҕ иҕсадгыл Апсны атҕеицэа азэыршы реиҕш ихы аҕэитҕеит. «Зхатҕеи лареи уахызатҕык ада изеидымхалаз уи иҕхэысҕыи шарҕазык луадаҕны дкэалкэало дшыкнахаз рбеит...»¹

Трам Тэмыр игэи атҕеиҕ еиҕш иалакыаҕы, илаҕырз игэатца иҕаҕсо игэалаиршэоит: «Урт зегь раҕхыа бынарцэымҕа ылыбххыан бара, сан рыцха! Бара бымшны брылазаарын аҕаацэа. Бнарылтит – ишыаҕкыеит, зегь уахь – бара уаха инарызхымгоз иаҕынабышыҕалеит»². Абас дгэын-кыеит амаҕа ианшыцэа рлахынцэа хыаагауа.

Арт ахшыҕцараҕаа аҕеиизадала акэымкэа, автор исахыаркны иҕихуеит афырхацэа рыҕстазааратэ хтыскэа рыҕеиашыа ирышыашэаланы, насҕы илитературатэ хаҕсахыаҕаны, азеиҕштэ типра рыланы, идеиала ауаажэлартатэ цакы роуртэ еиҕш рыҕазара хараҕны.

Уажыи иаабап Трам Тэмыр иаб иганахь ала идараҕэаҕи уи акэша-мыкэша иҕоу ауааи рыҕстазаара хатала дшахэаҕшуа, дзыдгыло-уи, дызкэызбоуи рхэааҕаа заҕа идыҕаҕэалауа, ддыргэамтцауа, уимоу, иааиҕрымтцакэа ихыааны, игэытцханы иҕрыхо апроблемаҕаа иахыаҕыи рыҕсы штоу ухэа убас иҕегыи.

Трам Тэмыр (Тэмыр иаб) Трам Тэхэыц (Тарашь иаб), Трампха Арухан (Тарашь иахэшыа) ухэа эпизод хасабла аповест иҕыи иҕо ахтыскэа рхы рылазырхэуа даҕа азэык-шыҕыаҕ. Абарт афырхацэеи аперсонажкэеи роуп хадаратэла аҕымта «иаланхо», иҕазтҕо. Трам Тэмыр ианшыцэа рыҕкны еиҕш, иабрааҕыи нхацэан, ашацкыра иацгылан ихандеиуаз уаан, рыламыси изыхызыаауаз раҕсуареи ихараҕкны иркын, рчеиҕыыка аҕыа-ама амаҕны иҕан. Автор дызхаану абарткэа зегыи традициала нахыхынтэ еиҕамкзакэа иаауа – аҕсуара ацэа хаа аҕэнышышыы, ауаҕытэыҕсатэ цхара атцатаны, сахыаркыратэла иҕычаны, цстазааратэла ирцабыргны иҕацоуп аҕымтаҕы. Уаҕа изаҕаразаалаҕкыи, иҕыаланы акэзарҕыи, ихыт-хэаау, иҕсабаратэым хэа акгыи убом, зегыи уасхырс ирзышыҕоуп, аҕымта аинтерес узыркуа, уадзыпхыалоу иҕалахыоуи, иисхыоуи, хазтагылоуи аазырҕшуа апстазааратэ материал.

Хзыхцэажэо Платон Бебиа иповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» аҕкны леитмотив хаданы иаҕэылсуеит апстазаараҕ имажэзо, еснаҕ аҕара ацэа хаа зхыкэкэо, аҕэашыымх цры азтэ абзиабара. Ари, ишдыру еиҕш, итема дууп, ауаҕ идгылтэ цстазаараҕыи аидеал лашаҕеи ҕыбазыба

¹ Иара уа. Ад. 253.

² Иара уа. Ад. 253.

згым апроблемақәеи цәырызго амагиатә мчы змоу акы акәны икоуп. Машәыршақә акәзам изыкоу: адунеизегьтәи алитературафы шамахазақ акәымзар, ихәычы-иду сахьаркыратә ҫымтәк абзиабара иазымшәәхәо, атәы зымхәо зупымло. Ари афакт «ашә аазыртуа» формулак атахзамкәа иахәоит: иуаароу адунеиафә бзиабарада иара зегь зымчу ацстазаара ахатцкы ахатәгы ҫынтцры амазам, хаарак ацаны изыҫиом. Уи ацакы философиатәла инартбааны уахәапшуазар, ганрацәала ухафы иаауго-зар, ауаатәыҫса ршаз аахыс рымацара ракәзам изхьысуа, изцанакуа. Уи рыдхәалоуп, ирзеипшуп ацсабарафы зыҫы ҫоу, хи-ҫси реиқәырхаразы иқәҫо зегьы. Ари атагылазаашьа ацстазаарафә адиалектика иазакәан ҫқаҫтәоуп.

Сыззаиуа, Платон Бебиа иповест ауп. Уи афырхацәа хадақәа абзиа-бара анцәахәы, жәахәарада, рыҫстазааратә лахьынцәфы ирзылыпҫеит анарха амоузаргы, ашьтамта нхартә, иҫиартә икалеит.

Абзиабара, дара афырхацәа рфы ацәыртшьягы ахатә цәаҫа амоуп, амилат ҫабз-ҫасқәа ирыцәтәымым, ирышьашәалоуп аҫара аҫынтә иа-ауеит. Амала, есымшатқәкыа еиғәхәауа бзиа еибабо азҫаби аҫкәыни рынасыҫ аилатцарафә ишымгәыҫзо иззымиаиуа аҫынгылақәа наҫ-ааҫ изахымҫо, изатцымҫо иаарҫагылоит рыҫстазаара ашәартә итанаргылауа аҫынза анырра хьантә аманы.

Аповест афы аҫхьаҫ зегь реихаза игәы ацанза инеины ирыцәишья, зыҫстазаара лахьынцә хьааиго дреиуоуп Иналҫха Наала. Избан-зар уи лхаҫсахьа автор шыардаза дазхәыцны, иразаны, итрагедиахаз, нцра дук змоуз лыҫстазаара ааирҫшуеит ауаҫытәыҫсатә гәыбылра ду ацаны, иреалтәу ауасхыр азышьтәцаны. Алитературафы идыруп ас еиҫш игәытшьяагоу ахаҫсахьа ашәкәыҫҫы ианаҫитцо аамтәзы анаҫсангы, уи аобиект хада хсаалара азызуа «изхиҫаалауа, ус узазхәар ауазар, «кон-кретла изызку ауаҫы дыкоуп, протатипра азиуртә еиҫш. Уи автор ибзианы иидыруа, ма изааигәазоу азәы иоуп. Ас еиҫш сзырхәо, аповест афырхатца-қарахьымза Иналҫха Наала лоуп.

Ашымтәфы иаабоит уи лыҫстазара ашьха зыхьеиҫш ицқьан, ашәтыц иаҫызан игәыкын. Ирласынгы анасыҫ лзыгәагьеит. Цабыргуп, уанза еиғәхәхәауа бзиа ишеибабозгы Асмаа Аслани Иналҫха Наалеи, изыхьалакгы изеинасыҫымҫеит, даҫацъара аҫазаара лынасыҫҫеит, аха аҫынццры амоут илзааигәаз ауаа рхарамхәыцра иахькыаны.

Асмаа Аслани Иналҫха Наалеи иҫсабаратәны ирыбжьалаз абзиабара, хәарас иатахузеи, ицдоураз, ицқьаз акы акәны иаарҫшуп аповест афы. Ии-ашоуп, автор иахирбо абзиабара аиааира азымҫеит, даҫеакала иухәозар, еиғәхәхәауаз ҫыҫыа ауаа зеинасыҫымҫеит. Уи еилкаауп. Аха убас

ишыкалазгы, Асмаа Аслан ифара ашықасқәа рзы имцапшьха ижәлаз абзиабара еымцәаазеит, аңсы җан, игәтәф икан. Ус шакәу зырцабыргуа афактқәа иреиуоп уи дантаацәараха лпатрет цәахны иахымази, зны-зынлагы лнышәынтра дахьатаауази, атцла ахьейтаҳази уҳәа итцегы. Убартқәа зегы ашәкәыффы аромантикатә цәа рхатцаны, агәафы иххаза иакыз абзиабара иаша цсра шақәым ааирпшуеит исахьаркны.

Аха аңстазаара ахатә закәанқәа амоуп, ишутахутцәкьа иуцныкәом, еихарак афара ашықасқәа раан, насгы абзиабара ауафы итааны датәнатәны даныкоу аамтазы. Ишаабо еиңш, Наала Иналпцхагы рапхьатәи амцапшь афықәыхх лышка имфыхытцыз абзиабарафы лразкы лыцымныкәеит, ажәакала, гәыла-цсыла илтаххаз Асмаа Аслан динасыцымхеит. Аха зынхара-зынцыра, зыхьз-зыпша ыказ ауаф еибага Трам Тарашь ифы лразкы кәлеит, насыпцла итәыз, ахаара-бзаара згымыз атаацәара апыртцеит, ахатарпысгы дроуеит. Ари ауп анасыц хәагы изышьтоу. Аха ари анасыц лаша анарха амоугәышьеит Наала ланхәыпцха Арухан Трамцха илхараны. Илхароу закәу, нас уи шыкалаз атәы ацхьаф арака салацәажәом, уи уара иудыруеит, избан акәзар, автор убриакара ухы-угәафы инеиртә, ихьааугартә, уимоу, уақәызбартә ақынза иааирпшит аңстазаара аганқәа зегы рыла дазнейны. Аха иага, ус акәзаргы, имыцхәым хәа сгәы иаанагоит иахгәалахаршәарц Арухани Наалеи рди-алог икказа иахзырбо афыцәаг рхатәкәа еиламырсзакәа. Абар иаргы:

«– Икоу басхәап, стаца хәычы?

– Сыбызырфәуеит, санхәыпцха сылашара.

– Ари хчымазаф лассы иңсуа иакәзам, ишыббо...

– Хаи, Анцәа думшыын, изакәызеи ибхәо!

– Мап, сара сыззааиуа дәеакуп.

– Изакәызеи бымхәои?

– Сашьа Тарашь ажәлар ирдыруа уафуп.

– Дыбзиазар хара дахтәыми, дахцәызгода.

– Ихьз ыкоуп, иңша. Ишыббо еиңш, ифнгы чеицыка агымхац. Иара бара сыблахшәалагы азы зхәаз афы наицгало бааиуеит.

– Убас иагыкалоит иара хәпхьакагы, санхәыпцха сылашара.

– Иамоузеи уи калашьас?

– Избан?

– Сан лхы дахәом, дыбғархәхәо афны дыфноуп.

– Зегы акоуп, уи лнапы назхьысуа хара хзын акыр иаңсоуп.

– Саб уажәшьта затцаира дтцкәкәо аңсра дазааигәахоит.

– Сара уртә азәгы игәы дасыргом, аҳахаи акы бацәымшәан, санхәыпцха сылашара, зегь сара срыхьзоит.

– Брыхъзо җыбшьоит. Бхатца, бхәычы аҗыц ныкәа, бчымазаф, бнеи-бааи!

– Ус ауп, аха ххы аҗахмырхароуп-тәа, хрыхъзароуп!

– Брыхъзо җыбшьоит, насггы бымбои...

– Изакеи?

– Иаңсыхәозеи ани? – заҗааира аңшзахара иаҗыз аҗаца лзара ашқа лнапы налрыххеит уи.

Лхы инаркны лшыап аҗынза аҗықхәа иналаахаз ифырцкәаны даа-имнадеит. Илыхъыз лзымдыруа, илаҳаз агәра лзымго, дкәазгаза җытрак иара ус дтәан Наала. Аха зхы лкыз аус хышәашәаанза җаңхәа аҗымтра хьантыҗы инархаҳаз ааилалгеит Арухан:

– Зашыа иҗеиразын ас зхәо дыббахъоума, аха бахәаңши изакәытә аамтоу бааины баазтагылаз...

– Ааи, аха...

– Адунеи хзыкәу ахъзи-ахъымзҗи рзоуп. Имиц изыхәан азә дцәуа ббахъоума?

– Ааи, аха сара уи акы испырхаганы хәа збом.

– Уи уажәы, аха базхәыци уашытан... Бабхәа иңсы мцо-имаауа аиарта даманы, банхәа лхы дамыхәо, бхатца иҗызцәеи иҗызцәеи азәы аҗныкәа дизаамго, бхәычы – б-Нарт Сасрыкәа хәычы ишыбтаху бихъымзо, арахъ даҗазәггы бнапы дахарҗаны... Бара бхәычуп макъана, иагъаҗы брыхъзап...

– Ааи, аха иарбанзаалакгы иара аамта амами, ахәыҗаазараггы...

– Уи-и-и, бара, Анцәа ииныхәаша, бара аамта ибымоу акара иара Анцәа ихаҗаггы имамзар қалап...

Быҗебырбгароуп, сҗаца сызкәыхшоу! Сара ашыжъымтан ахәшә нырцә җебра лкынза сҗаны ибзаазгоит. Уи җсуа хәшәыс лнапала икалымҗо акгы ыказам, ишыбдыруа... Җәыцак азна аабжәит – бхы бақәитуп, бкалыхәҗәаза аҗиар еиңш быҗуа ашта бҗаз. Ахъзи-ахъымзҗи рзми ауаҗы аиқәа зишыаитҗо, сҗаца сыблахшәала, ахъзи-ахъымзҗи рзын»...¹

Уи нахыс икалаз атрагедиеи уи иаңны иҗәырҗыз егъырт ахтысқәеи аповест аҗы зеггы ирылыхәхәо дакыакәоуп, игәыҗкаагоуп. Анхәыңха дызҗалаз агәнаха ду насыҗла еибаркыз аҗаацәаратә җсҗазаара ашыапы иакзамшәа иқәнакәеит, зегъ раңхәзагагы амаалық-цәа зхыкәкәа иқаз, ишырхәо еиңш, илжәша азыхъҗәкәа ахы ыҗнамхыцкәа лыҗсҗазаара җахҗәеит Наала, лхәычы иакәзар аиҗымра-аныдара алашыҗареиңш иханто инеихатәеит. Уи иабггы изхара изымбаҗыз, иңсы злаз иңхәыс ауңшәыл хазына рыҗхарыла, гәлымҗрыла лҗахара иҗсҗазаараҗы ихәаа дуны, кыраамта имгәзо хәраны инылеит. Абарт аҗыңқәа ан лыҗсҗра, аҗа еиҗымхара, аб игәырҗа ухәа автор җыдала аңхәаф ихы-игәаҗы иааигартә

¹ Иара уа. Ад. 275–276.

ацәанырра цауыла ататцаны, исахьаркны иахирбоит анхәыпқа икалцаз агәнахара ақәызбара зтаху акы акәны.

Апхәа игәы инархьуеит, иубаз еицәа убеит хәа Наала (ланхәыпқа лхарала леанглырго, уи иахьаны данхәартамха, ахәышәтәыртахь днамгакәа Елырқа – аныхахь дахьыргаз. Ахәшә мыжда илыртаз уи лыфнутқа цыххааса иагеит, аныхәара ахәауа иказма. Автор абри аде-тальгы дақәызбоит, макьаназ хажәлар рыфнутқа инханы иказ. Издыруа-да деикәхаргы ахақым инапәы днанагазтгы. Аха ус икамлагәышьеит.

Ииашоуп, Арухан даулцәымгыхыз лтаца, дылшьырц акәмызт ацсуа хәшәы Тәбра лыкатамта зыллыржәыз. Уи дхәыцуан ацсуара аганахьала (уи ашада иаазгаз агәылшаафәы иаабоит) апхәыс затә еикәырццакны ах-шара лоур, лыфната, лабхәа ачымазаа, зымч мацхахьоу, зықарахь ине-ихьоу ланхәа, дара ахәыцқәагы – рысасцәагы убрахь инарылатцаны – ишахәтоурыматцлзыурым хәа. Аха Арухан лыхарамхәыцра иахылтитатра-гедиа. Наала лыпстазаара далцуеит. Уи замурада лыпсра имгьазо хәраны, еихымсыгьа хьааны ирзынхоит аби аңеи. Ус шакәу хзырбо атыпқәа аповест афәы имацым. Урт зегьы хрыламлакәа, иаагап ҫырпштәқәак: «Ауыстаа дысхыччозаарын убама, иагьа шыапымыждада сымшахытцит уи аены, афны сырғылоит хәа зеидкылар салагаз амадәахә, уажә бара бнышәынтра алақастоит, бара зыгәнаха таха ааснамтазо, Наала рыцха!¹» – абас дуазыруан Трам Тарашь ицхәыс цшза лыкамзаара гәгәала ины-руаз, лнышәынтра ақатара амадәахәқәа реизгара дахьафыз. Цабыргуп, ари анхаа нага ипсы еицш иидахыз Наала данипқа шытахьгы атаацәара далалт, апстазаара уақа иауаагылауауаз, апсабара адиалектика иара атәы канатцоит, аха зегь акоуп уи рапхьатәи ибзиабаара хаштшьа амазамкәа, игәатцаф цьара аеырмашьцан, зынза иаргамахар ишәоушәа итәтәоуп апсы штоу инардыруа. Абас икоу апсихологиатә тагылазаашьазы акәхап аурыс шәкәыафәы, апсабара азышәахәаф Михаил Пришвин изихәазгы: «...Любимое не умирает, а после исчезновения живет в себе самом, как живая движущая тебя сила»².

Ишаабо еицш, Платон Бебиа иповест афырхатца Трам Тарашьгы рапхьатәи ибзиабаара апшқа ицәеицш ихааз, ицәа-ижьы иалтцны иказамызт, зыпсы таз дназгааозгоз мчны илан, уафьтәыафәсак иахасабала, иқьабзқәагы уахь иналатцаны деикәзырхоз феноменны икан иаргы. Ус шакәу, насгы ишыпстазааратәу автор ишымтафәы агәра аагартә иқатцоуп. Аха уи иаанагомызт зыгәғамта итагылаз ари анхаа нага ипшәма пхәыс дышқәыпшзас данипқа, ипстазаара уақа иаанфәсит хәа. Мап, ус қалашьа

¹ Иара уа. Ад. 281.

² С. Литеровская. За волшебным словом. М., 1964. С. 86.

- Дызустада бара ари?
- Ааи, рыцха, уажэггы иангэышьоума уи уа?
- Дызустада иара?
- Дыкан рыцха убас азэы!
- Ааи, аха иара дызустада, насггы уи арака изанузеи?
- Уани иареи...
- Изакэи сани иареи...
- ...Рыцсы еилан... Хэашабгакэа...

Схы инаркны сшыап акынза, афы зысыз азэ еипш, аеыѡхэа акы аасгэылакылакыит. Сдысза сгыланггы сыпшуан. Даеа зныкггы сылапш нахызгеит сара уи афыра, уажэшьта ибзианы сапхьон: «Асмаа Аслан...»¹

Абри афакт анцэыртц нахыс Трам Тэмыр иан лыбзиабара акнытэ ипхза иѡу цэаныррақэак Асмаа Аслан ишѡа ииасызшэа убоит, иубоит акэым ус акэзар калап, избанзар, уи иан лѣара, лыпстазаара иадхэалан, ацэа ахи-баауан, акала дизааигэанатэуан. Убри ауп Асмаа Аслан ашымтаѣ избэхэ ахьахэо атыпкэа автор игэцаракны, ауафытэыѡсатэ гэыбылра ду ацтацаны асахьа зтихуа, изааирпшуа. Избан акэзар, псабарала игэгэоуп ан лдоуха амч! Ус шакэу артэбыргуеит абрака иаазго атыпкгы: «Сгэы тамгыло сыш-неиуаз сан рыцха лнышэынтра снадгылеит... Сан лнышэынтра ахаѣы ис-сирны иѡатцаз ацэацэашь ххэза иакын. Уи акызижытэи такэы штцау мѡашьо – бзиаггы ибылхьан. Харт арантэи хэхтэаны нхарахэа архакэ хцеижытэи такэаатцуеит, хэпсыжыртақэатцэкыаггы уа ихэмоуп. Нас, дызустада уажэы апсцэа рымш аламталазы, абрака иааны, сан лзыхэан ацэашьы азыркыз?! Сзыѡза сышгылаз, ахэызкэа затцаaira акэчра иаѣыз анакэ дна-лызбааит азэы – ихи-ипатцеи еилысны, ахэызкэа атцыхэаѣ атэатцла ибѡа адцаны, ататын-лѡа хрыжь-хрыжь инеихылжыуа, акы дтанагаланы дшыѡаз мѡашьо хара дагыпшуан уи. Инаѡстцэкыа, иналаршэ-ааларшэны аѣара иахо, уажэшьта ацара ишаамтоу наигэаларшэо, аха ихэыцрақэа дрылнахырцггы атахцэамкэа, имазеины игылан уи иеѣгы»².

Аповест аѣы ишаабо еипш, абри ауа Асмаа Аслан дыпсны аѡны иеы даанагеит. Ари машэыршэа иѡамлазеит. Апсреи абзиабарей рхы еиқэырхэалеит, даеакала иухэозар, уи ахатца ипсы ѡытшэаанза рапхьатэи ибзиабара нцэахэык еипш дахэапшуан, даѣыгэхэауан. Ари аѡыза абзиабара гэгэа апстазаараѣ иѡалап иуарла-шэарлазарггы. Уи абзиабара насып дук амоузарггы, ашымтаѣ хшыѡцара бзиа азуп, еиха ииашаны иухэозар, апстазаара атэабыргхата ишахылтцыз мѡашьо иѡатцоуп Трам Тарашь Наала лышѡа имаз абзиабара цкыа атэы ххэозар,

¹ Иара уа. Ад. 254.

² Иара уа. Ад. 292–293.

уи аромантикатә цәа зхоу Асмаа Аслан ибзиабаара ашәшыра иатцазуа хәа иҕам, избан акәзар, ашьха зыхъеипш ицкьоу, изыдоу афаратә пстазаара ауп изхылцыз. Амала, убриггы цас иауашәа хара амхәыцра иахканы афхәара зынза икәфхеит, аха насыпны пхызк еипш имфасит, апстазаарафы ахыз злархәаша ашьтамта ннажыит адаракәац фиартә еипш, пхәака ицартә еипш.

«Абацәа ирзымхәаз ашәа» иалоу афырхәцәа хадакәа (зроль мачу аперсонажкәагы убрахъ инарылатцаны) хәта-хәтала урзаатгыланы, насггы дара-дара еифырпшуа ишдыру еипш аифырпшра ауп (ахәтаракәа еиламфашьо иаазырпшуа) уфынаухар, иубоит автор урт рхәташьатә кәзшьақәа (апстазаарафы ишыкоу еипштәкы), риндивидтә дуней дара зхаану, изтагылоу аамта ишахылцыз удырыртә иакәфәнатәу рсахъа штыху. Абрака иаабо дфәоума, дбыргума досу дара рдунеибаркырей рхәыцшьей еихшә-еитшәа еицнарго икәцоуп. Абас шакәуггы урт афырхәцәа хәташьатә кәзшьала пшралеи реипшымраггы автор игәыгәтаижуам, дырзаатгылоит излеипшқәоу инарываргыланы апстазаараф ишыкоу еипш.

Уажы, апхәф ухаткы, хыхъ иаххәаз ахшыфзцара артцабыргразы афырпштәкәа ааганы хәрзаатгылап ихадароу афырхәцәа рахытә азәык-фыцъак егырт иаанхаз аперсонажкәа рзы азеипш тагылазаашьа аадырпшыртә еипш.

Афырхәта хада Трам Төмыр аповест афы иаакало-иныло ахтыскәа зеггы шамахазак акәымзар, иара ила ицәыртцует, икәша-мыкәшатәи апстазаара иадхәаланы. Афада цъара ишыскәахьоу еипш, арака даргәажәваны дивагылоуп ажәабжъейтәхәаф ихәтаггы. Уи, ишаабо еипш, имариам айтымра ацәа зхыкәкәо апстазаара уадаф амфа данысит. Дхәыдазам, еибагак иоуп, насггы дызтаху реипш, ицашьыцуаггы ашәкәеикәатцәақәа изызыфуазггы мачзамызт. Аха ауаажәларразы итцоураз ипстазаара еснаг амчрей ахатә хәфрей рыманы иаанхон. Абри Трам Төмыр ихәташьатә кәзшьа чыдакәа ируакуп. Авторггы лымкаала уи дафәазы диламфашьо исахъа тхит ирпстазаатәны.

Хлитературафы хыпхәазарала зынзаггы имачзам ароль бзиақәа рыманы наххыиза аахыс иаланагалахьоу апсуа быргцәа рхәфсахъақәа. Урт есымшатәкы акәымзарггы, апстазаара ацәбыргхәта иагәылфәауп, атипра рылоуп. Абри атрадиция хзыхцәажәо Платон Бебиа ифымтафы афыц-цәа аханы иаабоит. Убарт дреиуоуп Трам Төмыр иан лыла иабду (ихыз хәам афымтафы). Уи абар имәта дшигәалаиршәо: «Сара сабду апстазаара фыц хәхәыртәиә иазгылаз дреиуан. Уи ақыта анапхгафцәаггы дыруазәкын. Ией икәадыри шейкәыц еикәын. Уаха цхыбжьон даауан, уатцәы ианаацәылашоз аштә дынткьон, хәзхараггы дхамбазацызт»¹. Из-

¹ Иара уа. Ад. 252.

лаабо ала ари ахатца нага ҕыц ишыақәгылаз асоциалисттә уаажәларра активлатцәкәа аргылащәа дреиуан, ихьз-ицша ҳатыр ақәны иқан, амала, ицсынтцры кьаҕеит умхәозар.

Трам Тәхәыц иакәзарггы дхандеишын, дынхашын, дкәыған, ацстазаара апышәа иман, итаацәараҕы дхаан, дуащкыан. Автор эпизодк аҕы абар ашыыжтәи ацсабара дадыкланы исахьа штихуа: «Трам Тәхәыц даагылазар ишыкайтцалац еицш, ашара датцагыкланы амхыртахь иҕынеиҕеит. Лахәахзушәа иткәо иҕеиуаз аҕыкәреи уажәы уи инеира иеигәырғьазшәа иахьыбгьеибарлатцәкәуаз абыгькәа апыр-пырра иаҕын. Тәхәыц иацтәи иҕарашәара днахагылан, агәал рхәашо иеага мҕанитцеит. Ацсаа ргәырғьабжь ааихсыгьрак амамызт. Ашыақәа рхажьы ахәытцлашаара иаҕын. Агәы тырхаха уи инамцданақырц аҕазықанатцон адгьылгьы» ¹.

Анхажьы Трам Тәхәыци, адгьыли, ацсабарей реилахәра, реизааигәара ари еиҕны ахәара, аарпшра, уадаууп, насгьы итрадициатәу азәы иакәны ихаҕсахьа унарбоит, итыхуп. Амала, атыхәтәан еикәылаз ишықәскәа (шәкы ирхысхьан) ддыртәеит, уи иагьа игәнигазарггы, ацсабара дыш-засымиааиуаз идьырғьышьян иҕааникылт. Тәхәыц даньчмазауаҕагьы инхәааамысташәара аҕамцсахзеит, дгәамц-хамцуа акәымкәа иҕеир-кәымшәышәит итаца напы идылкылартә еицш. Аригь ахаташьатә кәзшья бзиақәа иреиуоуп. Амала итаца Наала дахькәашьдахаз ишхьяааигәо акара ашымтаҕ цьара, инымҕатәшәа акәзарггы, иарбатәызар каларын, избанзар, ахьшыцба еицш ипырпыруа иагылаз, иматц зуаз итаца лыпсра зықәрахь инеихьаз абырг игәы иалымсыр ауамызт, насгьы арака икоуп уи ичымазара иахароугьы. Абри имацзоу адетальгьы Трам Тәхәыц ихаҕсахьа игәылтәааны акаццараҕы, хәарада, иахьацхраауаз ықан. Цабыргуп, автор имоуп абас еицш икоу атыцгьы: «Арт шҕаз акәамца кашәеит хәа баша иаурхәахуа. Ацсрахьы зхы зырхажьаз Тәхәыц, дызкәымгәыгзоз дананиа, ихьяа-ибаа иҕамтакәа нак ихаирштит, иахьца-иахьяагьы имбеит. Хәычы-хәычла имч-илшара хынхәуа, цыхьа дшыказ еицштәкәа акәымзарггы, хар имазамкәа дҕагыкланы ашта дааталеит дкәыкәы-цыкуа» ².

Аха уи амацара атахмада итаца цшза заамурала лыпсра игәы ишалсыз азаарпшуам. Уи ахыхьгьы анхәа Адкәагьы лтаца адунеи анылцсах ашытахь лычешейталкызгьы рацәак дамырпшзозар калап. Иаагап уи атыцгьы: «Уажәраанза ихәаны ибҕархәхәо ашны иҕназ Адкәагьы, уажә иаха лыпсы даакәпшны, уимоу, лтаацәа ршыапы икәмыркьысзакәа, рхәы-рыпхь, рыфатә-рыжәтә, рызәзәатә-рыхәхәатә ухәа зегьы дрыхьзо ашны дышнан» ³.

¹ Иара уа. Ад. 271.

² Иара уа. Ад. 279.

³ Иара уа. Ад. 279.

Астдәкьа каларымызт. Анхәагы абхәагы рҭаца абырфын иафызаз лыпсра ирнаҭаз агәыршәа агәалсра ҕара ирныпшыр акәын. Ииашоуп, псабарала зықәрахь инеихьоу ауафь игәы иахәои игәы иалсуеи аазырпшуа ицәанырра еиха ицсыехоит, амч кәадахоит зыгәғамҭа иҭагылоу ауафь икны ааста. Аха иага убас акәзаргы, урт аҕсуа быргцәа устдәкьа икамзар калап автор ицәрыгхеит акәымзар.

Ишаабо еиңш, аповест афы Асмаа Аслан ихаҗсахба рылыхҗәәнит, аңхба ақыр дархәыцуеит, насгъы игәы дрыцханашәоит раңхәтәи уи иб-зиабара ахькәашьдахаз азын. Аха уи азы мацара аңхба уи ауа бзиа диз-бомызт, аамысташәара злоу ихаҗашьатә җазшыақәа ракәымзар. Урт зегь раңхәзагъы иааңшуеит иңсҗазаараҗ ситүация уадақкәа данрыкәшәо аамҗазы ихымәаңгашьала. Убас икоу иреиуоп иңсы ытшәаанза дзыҗгәыхәауа бзиа иибоз аңхәызба Наала дыргеит хәа аниаха ихы шымәаңигаз. Ас еиңш, хәарада, зегъы ирылшом, ирзыкәтом, иаҗахуп ахатара, аңсуа қабз хәтыр ақәцара, аламыс амазаара. Иахгәалахаршәап уи атың Иналқха Наала дыргеит хәа Асмаа Аслан ианиаха, раңхәа дшыкалаз, нас ихы шымәаңигаз, еиха ииашаны иухәозар, ихы дшаиааиз. Абар аңхәа дшыкалаз: «Деимлахәа аныха дакызшәа, ағьара агәҗа ихха-ланы, амраца зхацеицеиуа ишьахитханы игылаз Асмаа Аслан ихьыз хәа акы ааиздыруамызт. Нас аҗәән зегъы илатахынхәуа ңҗа хьантыңьла илеимаңыын, аңсабара зегъы леихаркәызны, дгьылгъы-жәәңгъы леитархыңхыңы идыдит ыаңхәа амаңыс ңары-ңаруа аҗәән авҗақәа леиыырффаны шәақыткьара зәаазхаз афы шнеиуаз, уаха анс-арсгъы акәымкәа, Асмаа Аслан дахьгылаз ишиашаз хәгәха илагәылакьы-лакьын, зегь злазо адгьыл ду инахәлаңҗа ицеит»¹.

Уи нахысгыы абар итагылазаашыа зейишрахаз: «Иара дтаууа дызлаз атхарцэа хэа даалтын, икэша-мыкэша икоу хэа уаха акгыы имбазо, еихыс-еипысуа ишишътэз ифызцэагыы хыс имкыкэа, атла иамтафахаэз иеы дууааза дыпаны днакэтэан, амгэацэа икамчы лажэтэа иыттаршэны, ахы аххаз афынаирхеит. Ицон уи арыцха иазааз азымдыруа, амч алша иахынзеичахатэыз азымдыруа. Аат, анацалбеит, уаха мчы сылазами, зынза исылзаама зегыы хэа, ахаидеи ныхеуан аамтазы, шэакыткыара иткыо, атцыкхэа зфаазхоз икамчпцатэа абафчыда наланатцахуан. Ицон уи мфагы-бнагы еибарганы, тышагы-хэйишагы азейишны, акэаракэа иртуаа, ахэадакэа ирхуаа, акаршэракэа ирнуаа. Ицон уи ашэакыа иакэчыз кэашакаараза, исапыншэах мацараха, аблакэа акакач рытэшэо, апынтэа иткыоз афакы идунеикэыпсычхараны, ашыапыштыбжы ахракэа иреыфуа, аееимаакэа амца рыцрыдды. Ицон, аха аиаша ами иаххэара,

¹ Иара уа. Ад. 268.

иара Аслан ихатагы издырзомызт дахьцоз. Ус, аеыхаа иатца шааиуаз Иналцха Наала лгэаша иадгылеит. Икьакьаза иашеит. Абракоуп уи аеыхэжэаны иахьцоз ахьадырызгы»¹.

Ишабо еипш, абзиабара иабылуаз ауафы игэы иеанзамкэа иахаз ажэабж – Иналцха Наала дыргеит афы зысыз еипш деилнашьааит, ииуа-иихэо дакэымшэо дканатцеит, аха иапсуара, иаамысташэара лаимыркэит, ихаракны имаз ачхара илаз ауафра. Ыбагы, ицэыргаз апхэызба лыбзи-абара имаз, дызгоз, иаха ииашоуп, дицэызгыз ххээр аеуит игэаг мкыкэа, лара Наала Иналцха лышка имаз абзиабара иаша ахатыр азы иеикэжеит, даеакала иухэозар, акгы камлазашэа ауаа иахьырбоз ичхаит онуцкала уи лцара амцеипш ицраланы дшабылуазгы. Ас акацара, ацаа агагзара иа-анагоит, иахнарбоит уи ихатара зака игэгэоу, ицоуроу, изакаразаалакгы аеогоизмра хэа изфу импынахь ишыкам. Уи акэзами иханахэо Асмаа Аслан бзиа иибоз азгаб лтаацэарафы даннеи иреихэаз атэы. Даба, хналас-фаласны иахгэалахаршэапи афырхатца ихатара цоураны иаазырпшуа тыцкэак: «– Сара Асмаауп, шэызгаб дызгыз Трам Тарашь ифызцаа гакьакэа среиуоуп.

– Хох, апсынтцы Анцаа иуитааит, дад! Нас ихэхэишь, сбаба: уи ихы-итыхаа зеипшроу!

– Трам Тарашь Ацсаратэуп. Дарцыс бзиоуп. Иан, иаб, иашьцаа, иахэшьцаа, инхара-инцыра, ихьз-ипша, ажэакала, зегь рыла Анцаа ишихэара икоу уафы еибагоуп...

– Трам Тарашь иашэхэареи, икэашареи, иеырхэмарреи, аиаша шэасхэап, азэы ицсоуп, – иажэа дафын Асмаа Аслан даара иидырзо азэ иеипш ажэапшаахкэа меигзарахда изеизакуа, ишэгэалашэозар, цыпх Абжьюаа реизара ду аныказ, аусхэарта еихагыла еыла ихалаз иара иоуп, иара иоуп убрака аеырхэмаррафы, абаз ашьтыхрафы апхьахэ згазгы...»²

Ас абзырза ахэара – бзиа иубо апхэызба дучэызгыз изы имариам, ус аламала зегьы ирылшом, икэыгоу, хара инапшуа, насгы абзиабара цкэа инагзаны еилызкаауа, хатыр ззакеу иакэымзар. Еилкаауп акы, уи зегьы рапхьазагы изыбзоуроу иара бзиа иибоз апхэызба лахатыр азы шакэу. Дитыхыцэкьан азоуп лынасып мчыла дымцарсны дигозаргы, сахьааз сыкоуп илхэаз ажэа дзыкэныкэаз, дзацышыкламсыз, атызшэа залимхыз. Ус кайтаргы илшон, гэыбган дукгы узитоыызт, имцами абзи-абара иахылцуа ашоура. Ыбагы, иахнарбоит уафьтэыфсак иахасабала ихаташьатэ кэзшыа ихараку, иаамысташэоу афазараф ишгылоу. Икоуп Асмаа Аслан итегыы ихатара харазкуа даеа кэзшыакгы. Уи рапхьатэи ибзи-

¹ Иара уа. Ад. 268.

² Иара уа. Ад. 270.

абара (аҕаацэарагы ихышэаны ауп дшалалаз) ҕымцэаазакэа мазала ицын ицстазаара атыхэтэантэи амшқэанза. Ус шакэу инагзаны агэра угартэ еицш афымта антэамтахыи иаабоит сахьартэла ирцабыргны.

Аповест аҕы зегыи ырылыхэхэо Иналпқа Наала лаамыштахь апхьаф игэы зкуа, иагырыцхаишыоу акоуп Асмаа Аслан ихаҕсахьа. Ари, итцабыргытцэҕьаны, уи абзиабара цқьа иасимволны, иазышэхэхэо акы акэны икацоуп. Ас икоу ахаҕсахьақэа роуп алитература зырцшзо, бзиа иузырбо.

Аповест «Абацэа ирзымхэаз ашэа» ицоуроу (итцоурақэамгыи икоуп, аха имачуп) афырхацэагыи излеицшым даара ирацэоуп, досу рхатэ цстазаара шрымоу еицш, рхатэ дунеихэапшышыагыи рымоуп В. Г. Белински ишихэхэоу еицш матэарк, тхыск, блак ала изахэапшуам, еицшымкэа ихазы-хазны ирбар алшоит. Ари цсабаратэуп, арака ицьшьатэу хэа акгыи иказам, апцстазаара адиалектика ус икоуп.

Сыззааиуа, Трам Тэмыр ихаҕсахьа ауп. Аригы афымта афырхацэа хадақэа дреиуоуп, дхэыдазам, Асмаа Аслан ишихэаз еицш, иеырхэмарра мацара азэы ицсоуп, инапы ахыи апцсоит, дчеицьякауафуп. Абас иказ ахатца иоуп Иналпқа Наала дызнасыцхаз. Аха ырыцхарахаз, инасыц қэашьдахеит, рыцхарыла 20 шықэса дыштагылаз имцдарсны иааигаз ицхэыс дтахоит. Ари афымтаҕыи ишаабо еицш Трам Тэмыр игэырфэа дуны изыкалеит, аха игэы збаауаз илтынхаз аца дықан. Ашэҕэыфэы, ари ахаҕсахьа, ихатэ излаизааигэо ала, шьарда дацклацшны, ишэаны, изаны имыцхэу, мамзаргыи, ицэахэы хэа акы адамгалакэа апцстазаараҕыи ишыказ еицш иааирцшит. Цоуп, апцстазаара цстазаароуп иара атэы канатцоит, апхьа далалоит аҕаацэара, Иналпқа Наала илтынхаз аицым ахэыцыи иакэзар, азнык азы ицэыуадафхазаргыи, аныдара гэнигазаргыи, илахьынца данышэар акэхеит, уаха царта ыкамызт. Абри атыцгыи автор угэатцаҕе инеиртэ, уархэыцыртэ ақынза асахьа тихит психологиатэла.

Аповест аҕы иаабоит (иалоу афырхацэа рыла) уи иатцанакуа аамта, ауаажэлартатэ цстазаараҕе икалоу, инылоу аицкрақэеи апсхрақэеи дара афырхацэеи аперсонажқэеи рыцстазаара ишаныцшуа. Иаххэап, Ацьынцэтылатэ еибашьра қалаанза, ианыкалеи, уи ашьтахьтэи апцстазаара хаҕрас иамаз, насгыи иарбан уа ацьжэара змаз. Абартқэа зегыи афырхацэа рхатэ лахьынцатэ цстазаара иадхэаланы иаарцшуп, амала, инагэылахалазаны акэымкэа иааркьаҕе-ркьаҕыи еицырдыруа алитературатэ термин уцырхырааны иухэозар, лапидартэ формала еилацалан.

«Абацэа ирзымхэаз ашэа» ақны икоуп итегыи узыхцэажэаша, уззаатгылаша афырхацэеи уртэ ицэырырго апцстазаара еснагы иацрымшэо иацу азцаарақэа. Аха аранза иаххэаз азхархап, уаха қалаларым, иаххэахэоу азин хнацоит акэап аргыла.

Уажэы мацзак иадамхаргы, иазгэахтап ашымта абызшэа иааизакны иухэозар, асахьаркшэеи ашышэа формалеи изеипшоу. Абракагь автор итабыргхатаны имоуп имаурехэаша аихьзарақэеи ақәғиарақэеи. Идыруп, алитература ршаз аахыс ашымта қсыс иахоуп излафу абызшэа, нас исахьаркны ақатцареи, аиғбаареи, ахтысқэа адинамика рытцатцареи, ахағсахьақэа ргэылыртэаареи, аемоциатэ цэаныррала раарцшреи рғы. Платон Бебиа прозаикк иахасабала иказара ааирцшхьан уажэы хзыхцэажэо ашымта ақитцаанзагы. Ус шакэу аранза сзыхцэажэаз иажэабжықэа рғы иазгэастахьеит, иповестқэеи ироманқэеи рғы прозаикк иахасабала уаанзатэи инапказара атқыс дхаракны, дгэылтэааны даапшит ибызшэа абейареи, ацқыареи асахьаркреи, асиужеттэ, акомпозициатэ еилазаашэа аиғкаареи, еиуеипшым ахтысқэеи афырхацэеи реилахэышыеи, рхеибартэаашыеи ухэа убас ицегы иреипцшқэоу рғы. Сгэы иаанагоит Платон Бебиа абас еипш ибафхатэра инағаз анапказарағы аихьзара ақхьафгы уи ипроза еихагы бзиа инарбеит, ажэакала апоет Платон Бебиеи апрозаик Платон Бебиеи икэнибамшыо, еицэыпхамшыо, ихеибартэаауа иааивагылт.

Апоезиатэ шымтаққэеи апрозатэ птамтақэеи еикароуп цқарак иатца-накуеит, канонк иатэуп абызшэеи ацқыареи ажэа сахьаркреи рхархэарағы, цэабыргуп, апрозатэ шымтағы цакырала еиха амехак тбаауп, аеқьарта амоуп апоезиатэ, цыдала ажэеинраалақэа ркны ааста.

Платон Бебиа иповест абызшэа азбахэ анаххэо, зегы рацхьаза халапш иташэоит ихэоуқэа реиғартэышыа, реиғкаашэа ирытцоу амариара, аласра, даеакала иухэозар, поезиатэ шымтоушэа еихышэшэа ицоит. Абри аус ағы, хэарас иағажузеи, иацхраауеит, уи ипоезиатэ рғиамтақэа ақхьаф ибзианы иахьидыруа, иахьизааигэо, дахьрышыцылахьоу.

Ишдыру еипш, ахтысқэеи афырхацэеи сахьаркырала раарцшрағы автор қазарыла ихы иаирхэоит аиғырцшрақэеи аепитетқэеи, аметафорақэеи, асимволқэеи, ажэеицаирақэеи, ажэаққақэагы убрахь инарылатцаны. Уажэы иаагап ахэоуқэа зақа имарианы еиғартэу, насгы рығэтакты нағзаны ишаадырцшуа хзырбо ғырцштэқэак: «Абас имфасуан сара сқэыпшра амш ссирқэа. Дарбанзаалак азэы сибартамызт. Сықан. Азэгы сихэомызт, азэгы сицырхагамызт»¹.

Хыхь иаағаз ағырцштэқэа ақхьаф ишубо еипш, аиғартэышыа ма-риоуп, насгы икьағу хэоуқэоуп рыхшыфцакқэа гэылыршэаны иаадырцшуеит уиақара удафара рыламкэа асахьаркыратэ цэа ркэыншышы.

Уажэы иаагап имариам, еилоу ахэоуқэа рығгы автор инапказара афазара ахьынзақоу, ихэоуқэа шгэылиршэо: «Иацы еипш иахьагы

¹ Иара уа. Ад.246.

игъагъаза ишагыланы ашъхақъа иаархагылаз амра, ашәахәа пхатцәы-пхатцәкәа шааиуаз ахәычы дахыцәаз аиартә рәааларпсеит. Нас ихы инаркны ишьапы ақынза, иан лнапы кәымшәышәкәа реипш, деипхышьшьаауа инеихалеит. Иахәы бырфын неилыхуа, ибла шамшамқәа инартархәмаруа, изамқәа ттәаа гәылпыжқәа инарықәыхәмаруа, рыпсы рылаханы ихан урт. Ахәыцгы изгәаҭо-изгәамтә, далцуа-дзалымтцуа, дызлаз ацәагы амтәыжәқәа еикәыпсақәа ааитц-нахын, ибла шамшамқәа аатырхаханы атуан днатцпшын, ашырхәа даакәтәеит»¹.

Аповест ағы ирацәоуп ас еипш икоу ағырпштәкәа, аха иаахгазгы имқашыо иахнарбоит автор ирҕиаратә цымчхара иамоу алшара, ақазара ахынзакоу.

Платон Бебиа хыхь изныкымкәа ишазгәеитахыоу еипш, абри ишымтәғгы иубоит амаҭари, аобиекти, ацсабарей, ахтыси, ахаҕсахыей, ацәыртрей раарпшраҕы аиғырпшрақәа ахархәара бзиа шрымоу. Еилкаауп, аиғырпшра акы, ашымтә арлахыхуеит, өбагы, нацәакәкыла изызку ацсы аханатцоит, еитарсшәа иухәозар, аемоциа зцо ацәа-хаа ақәыннатцоит.

Апхәаф гәыраз, абракагы ххшыөзцара арцабыргразы иаагап акык-өбак ракара ағырпштәкәа: «*Ибыбыш-быбышза ашәтқәа* дрылаланы, *лчыт цкы бахт-бахт* мацараха, дпыр-пыруа дышнеиуаз, з-дук дыҕынгылахит. *Еубаха-еубафо, ахахә кьантаз дуқәа ирхыҕеаны иахылеиуаз ишәахцсараха* ацә шунамырбоз еипш, иара азиас иапшшәахәызгы аилкаара удаадын. Ацәа дықәгылан дшыпшуаз, нырцә адәы ацыхәаны иеыхәа иацәа ицпраауа иҕааихеит иара. Иара – Асмаа Аслан ихаҭа. *Наалагы мцәыжәқәада дпырпыруа дышнеиуаз, иахынзауаз ацәа дынхықәыххылеит. Иарах сназандаз хәа иеыхәа адгыл иқәымкысзо амтәыжәқәа ааманы ишааиуаз, нырцә ацәа ианаахықәгыла, уаф дақәтәазамкәа, аеыхәа ееикәаханы, азымшын аеалажыны лара лышқа аҕаанахеит. *Лгәы тчыңны ицо дцәырханы данаапш, амра ашәахәақәа еимхәахха* лиартә илапсан, аоны уафы дықазамызт»².*

Абар даҕакгы: «Амш ахәларахь инеихон. Ажәөангы затцаaira, апхын шоура хнаеырц атахызшәа, насгы иҕажәкуа ақәа иазыпшыз адгыл агыҕрагы иаха-иаха иааскыаго, ацәа хьантыцықәа анеилыс-ааилысра иағын. Ана-ара иаахәытцлашоз ацсымрагы, дгыли-жәөани реипшыртә атцкар затцаaira иазааигәахон. Ацша хьшәашәаза иасуан»³.

Арт иаагаз алқәақәа рҕы курсивла иалкаау ажәақәа имырхьаазакәа лабҕаба иахдырбоит урт зызку, изықәку зака ианаалоу, ацалапеипш

¹ Иара уа. Ад. 277.

² Иара уа. Ад. 290.

³ Иара уа. Ад. 291.

асахъя тырхуа, ахшыѳтакқәа алыркаауа, исахъядыркуа, автор игѳтакты аадырпшуа.

Уажэы иаагап ажэеицаиракэеи аепитеткэеи ыырпштэкэас еиха икбаёу ахэоукэа ркнытэ: «Аамта азырѡаш иацлабуа ицоит». Автор аамта ццакуеит хэа имхэазеит, аха изырпшыз азырѡаш иахэоит ишыццакуа, иццакны ишцо. «...Хахыыказам зкышэкэа пшуаз ишыта хынтыцкэа шытархэазо...» акынгы автор ажэеицааиреи аиыырпшреи рыла иахирбеит Трам Тёмыр кабинетк аёы идтэалаз ахатца, иѡыза зака ишыапыматэа еиёкааны иказ, данныкэоз, зака инаалоз. «Сдысза сгылан сыпшуан» - ари ахэоу кбаё ажэак «сдысза» ихэаакэнатеит, изыхтынхбааз итагылазаашыа асахыа тнахит лапшёаба иаабартэ акынза. «Амза гыагыза иаахэытлашаан, инеины ашыхакэа рика иатцэара инахагылеит». Автор ахэылбыха амза агылареи зака ииашаны исахьаркны метафорла иычаны, ихыркны («игылеит» ажэа ицмырхыраакэа) иааирпшызеи. «Абдугыи ибга ашшара аёёа арго, ишыамхкэа кэаркэаруа...» ирхэеит Трам Тахэыц иажэреи игэабзиареи зака еизааигэоу итагылазаашыа зеипшроу, ажэа «ажэра» зынзагыи азбахэ мхэазакэа асахыа тыхит. «...Илахышэышэха, еихыжэ-еикэыжэ, ашыапы еимаадакэа еикэыпца, алагырз аёыкэкэа акэгышыёуп схэычра ааины ишааспыло». Трам Тёмыр игэалаиршэо ихэычрагыи зака игэытшыаагоузеи! «...Сара сеитцапжэаны атцэуара саёын...» Ажэак «сеитцапжэаны» ахэычы зака иешыны, ипсы тыхны дтэыуаз ахэоит навалартак амамкэа.

О, абзиабара амца зыцралаз,
Абылра дағуп, илымоукәузеи!
Ғырба-ғырға зашта ұғалаз,
Лығны млашеи, илыбаргәузеи!

Каба шкәакәа, каитан еикәа,
Амца зуркыз илыңсыхәозеи?!
Лашта утал, амџа иамкуа,
Ус хара-хара үзныкәозеи?!

Ари Иналцха Наала лыцсеицш бзиа илбоз Асмаа Аслан изыл-кыз, ачамгәыр иантцаны илхәоз ашәа ауп. Абар уи азы автор ишифуа. «Иахынтәаазхәа лзымдыруа, еихышәшәо, акәаркәашьа арахәыц ананыцуеицш, еишьталаны ицон, уи лцәахәақәа. Ачамгәыр абжыи халон, илбаауан, уи акәтәиашо иахыцалак иаццон, иацаауан лара лыбжыгы. Апшалас уи мтарсны, акәа итәхәхәа иаман хара ицон»¹.

¹ Иара уа. Ад. 265.

Аповестаҕы, итцабыргытцѣкѣаны ирацѣоуп абас еицш иҕоу ахшыѣзцара тцауылеи ажѣа асахьарки рыла ишыѣкѣгылоу атыцкѣеи ахѣоукѣеи. Урт зегы ашымта ацсы ахартцоит, иаадырцшуеит автор ибаѣхатѣра иамоу алшареи пхѣакѣтѣи аизха-зыгьарей.

Аранзагы иазгѣастар ауан, аха уажѣгы ихышѣам хѣа сгѣы иаанагоит аповест зырцшзо хѣа иамоу даѣа деталыкгы, даѣа хѣтацкгы. Уи адеталь Платон Бебиа ирѣиамтѣкѣа ипоезиаѣгы, ипрозаѣгы иртѣышѣтраны, «ирыжьрацѣаны» иалоуп рхы анытырх инаркны. Уи убриоуп ацсуа жѣлар рѣапыцтѣ хѣамтѣкѣа – афольклор хѣа изышѣтоу – ихы иаирхѣоит ишымтѣкѣа ртемеи ридеиеи ирышьяршѣаланы, насгы иахѣатѣи аамтѣахьгы ихѣацшуа, иѣѣѣнѣтауа, уимоу, зны-зынлаггы асимволтѣ тцакы аманы, даѣакала иухѣозар афырхатѣа, ма аперсонаж рацхѣака иҕалаша ахтыскѣа азыпхѣагѣатѣара руртѣ еицш иахѣацшны. Убас иҕоу фактуп хзыхѣажѣо ашымта «Абацѣа ирзымхѣаз ашѣа» ахархѣара зызу, даѣакала иухѣозар, иалагалуу, автор ирѣиаратѣ фантазиа иарѣыцыз афольклортѣ материал. Абар иара ахатѣагы. «Убаскан нырцѣ ахѣыцшза хѣаргьра азуа иахагылоу ахѣацатцла иѣы амтѣѣѣахѣаны иара уи ашыапы дадиааланы дзырѣуан Асмаа Аслан, дахынтѣаах уара идыр. Ихаакѣакѣараза ацшалас изаанагоз Наала лашѣахѣабжыгы (аѣада иаахгаз – Р. К.) игѣатѣѣыблаауа иацраз амца иаха-иаха атѣхѣара иѣын, иарцѣарц акѣым, иахагыгы игѣѣаны иеибанаркырц. Уи иблакѣа тѣа амза дшахѣацшуаз, даныхѣыцыз иабду иеихѣахѣаз, ани иану асахѣа – ахѣа иныга кны ажѣ датѣатѣаны ихѣоит, инашыстѣѣа атѣыхѣа ыркакѣаны итѣоуп ахѣчала, амза арахѣи ахѣчеи аннатѣы ацстазаара баракѣатѣра агхом, ала аннатѣгы шѣартѣа зыҕалом хѣа игѣаникылаз дагышазхѣыцуаз, уажѣы иара амза зегы Наала лхы-лѣы акѣушѣа дагыназыцшит, аха убаскан, иахынтѣаазхѣа уаѣы изымдырзо абырсаатк уи ацтѣакѣа наѣѣахѣит, атцла дахѣадиаалаз иибаз ааигѣампхѣазеит Аслангы»¹.

Ишаабо, ари афольклортѣ материал Асмаа Аслан иабду ихѣаны иахѣаз ашымтѣѣы ахархѣара ҕаиматцла иазууп, иатѣхартѣ еицш иаласоуп. Аха уи анаѣсангы автор ифантазиа иарѣиаз, иацнатѣаз адеталь игѣамгѣа-муа ажѣѣан икыдыз амза хызѣаз ацтѣакѣа, ашымта афырхатѣа абзиаба-ра ицѣах иакыз игѣалакара бжырхит, избанзар, убас еицш цѣаныррак иоуит анаѣалбеит, сынасыц лаша иацырхагоума хѣа ихѣартѣ еицш. Итцабыргытцѣкѣаны, ари Иналцѣа Наалеи Асмаа Аслани рыбзиабара ишақѣымѣиоз, цсынтцры шамоуаз узырбо, еицѣазхѣо ацсабара ацѣыртцрала иаарцшу символуп. Автор арака ицирхырааит уахынла ажѣѣан игѣамгѣа-муа икыдло амза иахѣааны ацсуаа иапыртѣаз ахѣамтѣа.

¹ Иара уа. Ад. 265.

Платон Бебиа аңсуа жэлэр рфольклор ибзианы ишидыруа, насгы ишымтақәа рҕы ахархәара заманала ишырзиуа хара иаабойт егырт иаптамтақәа рҕы.

«Абацәа ирзымхәаз ашәа» аҕны иҕоуп итегыы уззаатгылаша, ашымта ахатабзиара аазырпшуа, еихарак афырхацәеи, урт раамтеи хаха ирхысуа аңстазааратә этцарақәа... аха араҕа хаагылап избанзар, аҕхәа зегь зымчу изынхажып, хара хазвысыз, мамзаргы иахцәагхаз хгәы иаанагойт иара сыдунеихәапшышәала дзызнеины еиха ихаҕы иааиртә ихаиртәаап, еиликаап хәа.

Хзыхцәажәо ашымта, хәарас иаҕахузеи, Платон Бебиа ирейгы иповестқәа ишырхыпхьазалоугы, иҕоуп тыпқәак итегыы, гәыфбарак унамтартә еипш игәылыршәандаз хәа ззухәаша, еихарак афырхацәа хадақәа рыпстазаара ҕиа иадхәалоу азцарақәа рҕы. Убас иҕоу ирейоуп Трам Тарашь ихаҕсахьа. Уи ҕсыуа нхафык иахасабалала акы згым хатданы, зыхьз-зыпша ыҕоу азәы иакәны автор исахьа тыхуеит. Убри аҕнытә Трам Тарашь ипхәысаагара итегыы ипашәыркызар акәын. Ииашоуп, аңсуа ҕстазаараҕы амтарсра ыҕан, ахатә закәанқәагы иртәзартә еипш ахәақәа аман, ахыхәхәара ауамызт. Араҕа зегь реиха амч лыман имтадырсыз апхәызба. Иаххәап, уи дымтарсны дызгаз дылтахымзаргы амашәыр, арыцхара ахылтыр хәа дшәаны, есымшатқәҕа акәымзаргы, «сахьаанагаз сыҕоуп» лхәон. Сыззааиуа, Трам Тарашь Наала дигәапхейт, ачараҕы даниба лафқәакгы леихәеит: «Сара аңшзақәа бзиа избойт!» хәа ирейпшқәаз. Иара Наала лхатагы сзашьтоузеи хәа дынхәытцәпшны днаизыпшит, аха иаразнак дахьхәит: «Нын, шаҕа сгазоузеи, уара абри сара, - ахәыцра даҕын уи уажәы, – сара агаза, иахьа Иара аархәазар инаркны, схы иҕаз Иара иакәын, Иара – Асмаа Аслан, арахь... Газа, газа хәычы сара, газа хәычы...»¹.

Наала уи азы гәыбҕан узлытом, дызгабуп арҕарцәа рылапшрей реиҕырпшрей рзин лымоуп. Аха Трам Тарашь амтарсра ҕалаанзатәи ибзиабара (ачараҕ дызбейт амацара акәымкәа) итегыы ирҕстазааратәны, цәанырра тәуылақәак, хтысқәак, сахьақәак рыла ихартәаатәын. Аха Трам Тарашь далаҕамыз: ипшра, исахьа, иеыбҕаказара, инхара-интыра, идаракәац аибаркра иртәз аҕагыара дхаракны дырkit. Иҕалап убарт ракәзаргы, Иналҕа Наала лымтарсра изыргәыҕызгы (бзиа илбоз арҕыс нага дшыказгы). Ари амтарсра ганкахьала аңсуа ҕстазаараҕ қабзк ахасабалала иалагыаны иаауа аҕоуп, хлитератураҕы ус шақәу убойт. Иахгәалахаршәап, Иуа Коҕониа ҕсра зқәым ипоема «Абаҕаа Беслан», Иван Папасқыр ироман-епопеи «Апхәыс лыпату» (уи рапхьаза

¹ Иара уа. Ад. 263.

иикыпхыыз ахәтәфы «Амтарсра»¹ хәагы иашьтан). Икоуп ицегы зызбахә ухәаша афырпштәкәа, аха зегы арака изеикәахцхьазарызеи. Амала, иахьагы уи хцстазаарафы, иналаршә-фаларшәны акәзаргы, иуцылоит ахатә кабызыбақеи арххатәқеи аманы.

Исхәарц истаху убри ауп. Сара сақәызбом Трам Тарашь икаитаз амтарсра, избанзар, имтаирсыз ацхәызбагы, лгәы даеацъара ишкы-дызгы, ллахьында данышәеит, илмыргыкит, рынасыпгы ихәажжаза ацстазаара кәзташаз ацхара ду ахылцит. Амала, ихьааугаша акоуп еилартаз анасып анарха ахьамоуз, агәлымыфреи «ацсуареи» ирыхьаны ишыпшқаз иахьфәхтәаз, иахьызгәылымтыз. Еитасхәоит, Трам Тарашь Иналцха Наалеи дымтаирсаанзатәи рыбзиабара ицегь цстазааратә факткәа атахызар каларын.

Иара убас Асмаа Аслан ихәфсахьазгы мацк акара агәынамзарақәак ацхьаф изцәырцуеит. Уи ибзиабара ишыпсабаратәиугы, ацхәызба гәык-цсыкала дшитәхугы дара-дара рыбжьара ихәацәахеит, рыгә-тыхақәа аартны еибырхәартә ус еипш атагылазаашьа шрымазгы уафы-шәала изеигәнымфит. Итабыргуп, акы, рацхьатәи абзиабара еснагьаромантикатә цәа-хаа акәнышышы икоуп. Уи иарпеипеиуеит ацша зтасуа атарчеи еипш. Насгы уи иацуп ацхашьа-цхатцара, аеынкылара, анапы ақәкны «ахфара», амырхаухаура. Урткәа зегы аауеит ацсуаа ицшыоу абзиабараф ирымоу ахаташьатә кәзшыақәа ркнытә, даеакала иухәозар, ақыабз-цасқәа роуп рхытхьртақәас ирымоу. Фбагы, ишаабо еипш, урт рыбзиабара аеаргәгәаанза, аеибнатаанза Трам Тарашь дырпықәсылеит, афыцъагы дыриааны иара итәы иаиргеит. Уахь гәыбган узигом, дхатцан, хатцатас ихы дахәеит.

Иара убас Асмаа Аслан иага ауафра ааирпшызаргы (саргы афада икаитаз садгыланы сахцәажәазарагы), ицсеипш бзиа иибоз ацхәызба Инал-цха Наала данымтадырс, лабраафы ицара, уи азырхакәа «Трам Тарашь Ацсаратәуп. Дарцыс бзиоуп...» хәа дырехәаны лтаацәа ирзеитеихәо ажәабжь фыц иара итәым, иатәам, насгы уи иара инатои? Ииашоуп, дышуафбзиоу хнарбоит, даанарцшуеит агуманизмра змоу азәы иакәны. Аха ус еипш хәпстазаарафы икалоума? Сгәанала, ацсуа хатца ицсеипш бзиа иибо ацхәызба дымтарсны дыргар, ихы иатәеишьом лтаацәарафы дцаны дызгаз ахатца ибзырзы ихәо, абадакь дасуа. Уи калашьа змам акоуп. Ианцатәха, дызгаз иахь деихар ауеит изымчхакәа. Зегы иреигьуп аеаанкылара. Насгы Иналцха Наалеи Асмаа Аслани афы еибырымхәацызт, мацара афара иахылтыз абзиабара еикәнаргәыгуан акәымзар. Анс акәу, арс акәу абри адеталь ацстазаара атцабыргатә азаарпшуам, мацк акара иавагылоит. Егырахь, аповест афы

¹ Уахәапш: Алитературатә журнал. Акәа, 1941, № 1.

иццоуроу, ицкъоу абзиабара ду сахьартәфырала иаарцшуп. Асмаа Аслан дыштәацәаразгы рацхьаза лпатрет тазны ицъыба иштаз, бзиа иибаз апхьызба ицсы дшалаз инарцә мѡа дықәлеит. Уи аганахь дфырхатцан, абзиабара цкъа иатцтәахны иман. Ус зегъы ирылшом ақатцара, изла-хьынццохоу уарла-шәарланы ауп ацстазаарафы ишуцыло...

Ацыхәтәан аповест азы сажәа хыркәшо исхәоит: Ацстазаара ес-нагь изеицхатәу, ицъшьатәу, инагзаны зеилкаара мариам мазоуп. Убас шакәугъы, уи змаршәа ктәу, уахгъы-чынгъы изызхәыцтәу, итцаатәу, къыба-зыба згым, цъарак изымаанфасуа, цхьақа хәа ақәцара иафәу, нас-гъы зымч-зылша мацу рыцхашьарада изыцазырзуа ахшыѡ апыжәара азтоу, хдунеи уаарафы ахра зуа, цыхәацтәара змам феноменуп. Абарт еикәахацхьазаз зегъы ирацгылоуп, Ерцахә ахрейцш ирхыхәхәоит ауаатәыѡса рыфәиара зыдхәало (ауаа моу егырт зыцсы цоу зегъы) абзиа-бара. Уи азбахә анухәо, иугәаламшәарц залшом И. С. Тургенев иажәақәа: «Любовь сильнее смерти и страха смерти. Только ею, только любовью держится жизнь».

Платон Бебиа иповест «Абацәа ирзымхәаз ашәа», хыхь ишазгәастахьоу еицш, абзиабара цкъа, абзиабара гәгәа ауп изызку. Аха арақа уи атема арцызбеи апхьызбеи рфәратә шықәскәа ицәырыргаз абзиабара амацара акәым иаарцшу. Афымтәфы уи ишхадароугъы, инаваргыланы ххафы иаа-иуеит абас еицш икоу афилософиатә хшыѡзцарақәа. Иуадаѡу, итынчим, цқар рацәала еилашәа-еилыцуа ацстазаарафы дарбанзаалакгъы ихатәы иара излаишьашәалоу, дызламариоу рыла ашәа ихәароуп, итегъы уазааигәаны уазнеиуазар, ауаѡ ицстазааратә мѡа хьзыла-цшала, хахара аланы данысроуп. Аха иқалаз уиоуп, ауаѡы ицстазаара есымша иара ишитаху, ишизеицгу, иқәха, пынгыла амазамкәа, иауцахуа, уи еиуеицшым ацстазааратә ақыба-зыбақәеи, атагәтасрақәеи ухәа иреипшқәоу амзызқәа ирыхьаны иашәа нагзаны ианизымхәо, ианфәхтцәо ыкоуп. Ари, хәарада, ихьаауп, игәыццоуп. Аха икоуп ихадароу даѡа факторкгъы. Уи убри ауп абацәа ирзымхәаз ашәа иахьынзалалшо иааицмыркъазакәа ацацәа инарыгзалароуп ацстазаара атқарқәа зегъы рфы абицарала ине-имда-ааимдо.

Аѡада исхәаз ахшыѡзцарақәа аххьа рахьыц қәцшь еицш иагәылсны ицоит асахьаркыратә идеиагъы аргәгәоит Платон Бебиа иповест «Абацәа ирзымхәаз ашәафы».

Ацхьаѡ гәыраз уажәы хәцхьап хцарауаѡ ду, афилологиатә тцарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик Сергей Лад-ица Зыхәба иѡыза гәакъа Платон Бебиа изын ииѡуа:

Зынза ихазуп
 са саргамеи
 сымазеи!
 Ахахә дуқәа,
 абґацамкыра,
 ашьанцақәа...
 Сымѡаґы иацгылоит,
 аха снейуеит,
 схьамтцакәа.
 Скахауазар
 иаасылымшо уахаґы,
 Аѡада схы шхоу
 Сара саґькахауеит.
 Аѡадара
 бґацамкыроуп,
 Ишьанцароуп...
 Ианақәук,
 ухацазар,
 ухьамтцоуп!

Иара ажәеинраала шеибгоуґы,лымкаала абра иаазгаз ацәахәақәаґы, Платон Бебиа ирґеиаразы программак иеицшны избоит.

Иахьеицш исгәалашәоит рацхьа хшеибадырыз. Итцозеи уи аахыс! Аамтә ґәымбылцьбара ниаґьа ишґацои! Ѡынѡажәи жәеиза шықәса цырц мацк ауп иагу. Аґәатәи артәѡратә институт абызшәеи алитературеи рфакультет аґны ґыц иаадыртыз ацсуа сектор иеицталаз аґар хреиуан.

Платон Бебиа абжьаратә школ дантазґы ажәеинраалақәа рыѡра далагахьан, аха ипоезиа ашьаґа ахьакытәґьаз, ахырхарґа ахьаио-узґы аинститут аґоуп. Ускан ацсуаа хзы мацк-сачк цсеивґарақәак ґалеит. Иѡеидасуаз аґар рахьынтә азәырѡы алитературатә рґеиара амѡа ианылеит. Хәарас иаґахузеи, уахь зшьаґа еихызгақәаз зегьы ишәґәыѡѡцәаны изышьақәымґылазеит. Платон Бебиа иакәзар, «Аѡадара бґацамкыроуп, шьанцароуп» хәа игәы ацәкаҳаны дхьамтцит, «ианақәук, ухацазар, ухьамтцоуп!» хәа девизс иґацаны, инеицынкыланы аус уа дааиуеит. Ацстазаара ианаґь иаґым аґыбазыбарақәа ирзымхәаґеит апоет ибаѡхатәра, дыблаґьаны иахьакәым ганкахьґы дамгеит.

Иахьа ґа-ґәґәала, хьахәа-цәхәада иаххәар халшоит Платон Бебиа ина-лукааша ацсуа поетцәа дыруазәкуп хәа. Иара авторс дрымоуп ѡажәи хәба инареиханы апоезиатәи апрозатәи шәґәқәа. Убарт рхыцхьазараґы иґоуп

пшь-томкны итытцыз иажэинраалакэеи, ипоемакэеи, иеитагамтакэеи реизгакэа. Аиаша ххэозар, абарт ацшь-шэкэык рыдагы хтахзам уи ина-лукааша поетуп ххэарц азы. Зынза даеа усуп урт рхатабзиара, рцаки рсахьаркыратэ кэзарей ахьынзахараку аилкаара. Сара абарт ацэахэакэа зыфугагы сналатцаны, азэырфы рстатиакэа рзыркхьеит Платон Бебиа иеиуеицшым иапцдамткэа. Аха иааидкыланы, еизыркэкэаны, еигьу-еицэоухэа шырхэо еицш, иеилицшааны инагзатэкэаны ахэшьара ма-кэана ирмоуцт. Акыр амехак змоу иажэабжыкэа, иповесткэа, ироманкэа «Ашьацхэа» (1981 ш.), «Акычакыцэа» (1989 ш.) чыдала атцаара иапцоу шракэугы, сара иахьынзасдыруала пшь-томк апоезиатэ цдамткэа тзыжыхоу Платон Бебиа ида даеа апсыуа поетк дыкам.

Апуса литература атоурых афы, лымкаала апоезиафы, икан аамтакэак апоетцэа азэырфы досу ачыдаракэа рымам, досу ихатэ бжы цкэа еилкаам анырхэоз, еихаразакгы иара Платон Бебиа данаацэыртцыз ашыкэскэа рзы. Аха хатала иара аханатэгы хлитературафы ичыдаз «кэакык» алицшааит, ибжы азэгы илафашьазом...

Иахэа абицара фыц ифагылаз, иахааным рзы иуадафуп совет аамтазы аидеология цэбара зеицшраз аилкаара. Ленини, Сталини, Асовет мчрей, Акоммунисттэ партией, Акомфареидгылей набыцра рыкэым хэа акэын ишаадыруз. Урт ирызкны ашымткэа апызымтцоз ирфеиаратэ мфэа зыхарахомыхт. Урт ирызкны иааицмыркыазакэа адифирамбкэа хэалатэын. Урт зегы хыбгаланы даеа дунеик афы ханкылсуеит хэа цхыз азэы ибар-гы, ихайто дыкахызма мамзаргы! Акэыцшраз чыдала иказшьарбагоу аинтимтэ лирика даара имачын, уи иеиуаз ажэинраалакэа акыцпх афы рнагара мариамызт, иактуалтэым рхэон акароуп. Убас шакэызгы Платон Бебиа ускан имодаз ахырхартакэа дырхарымгалеит, дыткэаны дрымгеит, дхырымхит. Иара ианагэ иеыздихало дызлияаз, дызлагылоу апсуа жэлэр ржэйтэи рфатэи ирзаааигэоу, излакоу рыбзиен рыцэгэи ухэа роуп. Убри иабзоураны иахэа хапстазаара ахырхарта шыатанкыла ианыцсахха ашьтахыгы Платон Бебиа иапцдамткэа, шамахамзар, зегы еикэхеит, ирыцрышэшэаз мацуп. Апхэаф иеиликаартэ исызхэазар, ари апоет изы кэфеиара дууп. Ишэымдыруей, апсуаа рымацара ракэым егырт асо-вет жэлэркэа рышэкэыфэцэа дукэа азэырфы рапцдамткэа асоциалтэ-политикатэ хтыскэа реицakra иахкэаны ахэахэдеицш зака бжэызы! Акоммунисттэ идеология иацзыргызуаз, адифирамбкэа азызхэоз ашымткэеи урт равторцэеи иахэа азэыр итахны, азэыр дапхэо икахума!

Иара убас Платон Бебиа ипоезиафы иказшьарбагоуп хэа сгэы иаанагоит ишымткэа ргырак рфы ахшыфэцаракэа ыркэаратцаны, икэыртэиананы, апхэаф дызлакэымгэыгуа сахьаркыратэ цшаахла реибыцара (урыс-

шәала «поэтическая находка» хәа изышьтоу). Ағырцштәкәа заҕа шәтаху арымзаа раагара сълшоит, аха...

Платон Бебиа ипоезиа ачыдарақәа – иапцамтәкәа рыпхьарей ргәынкыларей мариахартә иахьейфартәу ауп. Ари абафхатәратә ҕазшьа, рныпшуеит ипрозатә пцамтәкәа. Убас иҕоуп, иаххәап, иажәеинраалақәа: «Иамырхыда, иартәда?», «Мыш-затцәык», «Аҕак», «Шыыци харамии», «Ании арии» ухәа убас итцегы ирацәаны.

Дарбанызаалак апхьаф дсықәшахатхап хәа сгәы иаанагоит Платон Бебиа ироманқәа «Ашьацхәеи» «Ақьачақьцәеи» апсуаа риумортә ҕапыцтә рҕеиамтәкәа ртрадициақәа иазааигәаны, иашьашәаланы иҕацтоуп схәар. Аперсонажцәа рлафхәарақәа, ркомикатә тагылазаашьақәа, рхымфәпгашьақәа псабарала апсуа жәлар ражәабжхәаратә традициатә стиль иакәшәо иахьыҕаитцәз, рсахьаркыратә хатәбзиара харанакит».¹

Апхьаф гәыраз, ишубо еипш, апоет, апрозаик, аиҕагаф, апублицист Платон Бебиа изкны афилологиатә тцарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик Сергеи Зыхәба Майкәап, май 27, 2005 шықәсазы ииҕыз астати аҕнытә иаазгаз ацыпцәахақәа рымацарагы иахдырбоит уи иҕаитцәо ахәшьарақәеи алкаақәеи ишреалтәу, иштәбыргхатәу, изаҕаразаалак лакфакрак шурымто, насгы хцарауаф ду деигәыргьоит ииҕыза гәакьа, хәышықәса дузза атцара зцитцоз, хмилиат литератураф имоу арҕеиаратә қәҕеиарақәа. Ус шакәу имбарц залшом астатиа иапхьаз ауафы.

АБРАГЬ

Платон Бебиа ишымта «Абрагь» ҕыц иантытц (усқан «Ашәалҕьамра» ахьзын), даеакала иухәозар, ажурнал «Алашара» № 2, 3 1996 шықәсазы иананыла, хәарас иаҕахузей, ишыпхаз сапхьейт, иагысгәапхейт, авторгы сгәы ишахәазгы иасхәейт. Ари ацәаф – исгәапхаз ашымта абзырзы автор иахәара – аханатә аахыс алитература саҕцаауа саналага инаркны исказшьацыдоуп, избан акәзар, акы, схатәгы аестетикатә агәалаҕара снаҕоит, ибзиаз асахьаркыратә пцамта сахьапхьаз, аамта зымхара иахьацәызгаз. Җбагы, зхы-зыпсы иалхны, аҕьабаа ду адбаланы иапызтцәз автор ирҕеиаратә гәахәара арцыхцыхуейт, еихау, еиҕу акы ҕастцандаз хәа агәалаҕара бзиа ипсихологиатә тагылазаашьаны изцәырнагоит апхьаф иҕнытә иахауа агәатцантә иаауа ажәа ҕәанда. Цабыргуп, автор ишымта акьыпхь аҕы иахцәажәар иагу-иабзоугы азгәартар еихагы

¹ Сергеи Зыхәба. Ахәыштаара амца мыцәарц. Аҕәа, 2006. Ад. 419–422.

еиҕишьоит, еиҕаҕы пхьаҕатэи ирҕиаратэ ус иацхраауеит. Ари иды-
ру усуп алитературатэ цстазаараҕы. Абри апринцип схи иархэаны,
истаххеит апрозаик иапцдамта «Абрагь» сахцэажэарц, ишысгэапцхаз, иа-
моу абзиарақэа, гха-пхақэак сбазарҕы, аганахь инмыжкэа акьыпхь
аҕы. Аха иахья-уатцэи шысхэаз исцэахыҕеит, сыстатиа злыцуаз стема
сацэыхьшэашэеит. Баша ирхэом аиха аншу ауп ианыркэо хэа. Аха зе-
ҕы ҕхэрак-ҕхэарак рымоуп. Иааит уи аамтаҕы. Хпоеит, хапрозаик ду
ипцстазаареи ирҕиамтақэеи ирызку ашәкэи афра саналага, уи иповестқэа
иреиҕу ируаку «Абрагь» савсны сызцомызт, апхьаф ишубо фапхьа
иара аҕны ахухэа саанагеит. Амала, уажэи заҕа исыхэарыз, усқан иара
санапхьатцәҕа, ишыпцхаз астатиа звызтҕы, уажэи уи «маҕа» бзиакны
испымлоз, сус хэычык иадамхарҕы иамырласуаз, ипгаламхоз, аха...

Сыззааиуа, «Абрагь» зыфра саҕу смонографиазы хэыц-хэыц, ска-
рандашь пынца ақәкны санапхьа, уаҕа иаарпшу еилашуа апцстазаара ду
ахашэара-атцашэара еидкыланы саныргэылапш, уи афырхацэа хадақэеи,
аперсонажқэеи, автортэ хьатцрақэеи еиҕырцшны санрыхэапш, досу
рхымфапгашьеи, схәҕы ианаазга, санрызхэыц, имфашьо избеит «Абрагь»
жанрла аповест ахэаа иштыцуа, европатэи ашэага-загала иахьатэи
ароманқэа ишырзааигэо, рыгыдра ишатцанакуа. Ажәакала, «Абрагь» рома-
нуп ххэар хацэыпцхашьо иҕам, избан акэзар, еитасхэоит, ароман ишьтнахуа
еихшэа-еизшэа апцстазаара асахья тыхуп, иаарпшуп сахьаркыратэла
иртцабыргны. Ииашоуп, акы, псабарала аповестҕы ароманҕы еицэыхарам,
еизааигэоуп, итбаа-тыцэу алитературатэ дунеик иатэуп, фбаҕы, уеизҕы-
уеизҕы, араҕа аповести аромани ракэым аус злоу, ихадароу афымта
ахата ахатабзиара ауп, асахьаркыратэ фазара ахьынзаҕоу ауп, насҕы уи
иатцанакыз обиект заҕа ирпцстазааратэны иаарпшу, асахья тыху ауп. Уи ага-
нахь «Абрагь» ашәкэыффы иқәҕиаз акы акэны иҕоуп.

Уажэшьта апхьаф ухатцкы, хаиасып афымта аилыргарахь. Убри аҕнытэ
мачк иадамхарҕы, халапш ицаагар акэхоит ароман афырхацэа еибак-
еибашьтуа изныз аамта атэагашоура уи афырхацэеи аперсонажқэеи
рдунеикэыпшылара ишаныпшыз. Усқан, жәахэарада, еиха иааигэаны, нас-
ҕы досу дара злаҕоу ала иахбартахоит итцоуроуи итцоурами ахатарақэа.

Платон Бебиа ифымта «Абрагь» (рапхьатэи ахьз «Ашәалкьамра»
цәҕьазамызт иазынхазтҕы) иатцанакуа атоурых аамта, мамзарҕы иара
изцанакуа хсахьаркыратэ алитератураҕы иҕыцым, хашәкэыфцэа
азэырфы ихатэроу рпрозатэ фымтақэа рҕы мацара акэымкэа рпоезиатэ
рҕиамтақэа рыҕы акыр инадырхэы-аадырхэхьеит, сахьаркыратэла
ицэырырҕахьеит ажэытэи аҕатэи еиҕаргылауа, ииааиуеи иеитцаауеи хэа
апцстазаара адиалектика ахсаала иауарашэаны. Платон Бебиа ифымта

зызбахә җамоу ажәйтәи-афәтәи хәйдцәахыи ианеибакызтәи аамта итацалан икатоуп, хәарада. Ари «аформула» даеакала иухәозар, Асовет мчра шыақәгылаанзатәи (амала уи апериод иатцанакуа еиха имацны) уи ашытахьтәи апстазаара ауп иахнарбо егырт рыкны еипш. Аха Платон Бебиа ифырхацәеи иперсонажкәеи раамта даеа җазшыа чыдак, цәафак, «Абрагь» акынза итытхыоу хкласикатә птамтақәа иаагап В. Агрба («Аколнхара «Пхьаҗа» аишыа»), С. Чанба («Сеидыҗ»), Ш. Цәыцъба («Амат зыбга пцәоу»), И. Папасқыыр («Темыр») рфымтақәа рыкны еипш аамта иақәыгәғәаны, ажәйтәра хьжәазаны, афәтәра иагәылхәаны, амчра ду атаны иаарпшым. Платон Бебиа ироман «Абрагь» акны акласстә қәпара аазырпшуа асахьаркыратә шыагақәа еиха ипсычәны, наҗ-ааҗ ишеифаргылоугыи, ишеиқәпозгыи икатоуп. Абри ацәафә, аҗазшыа сара сғанала, ашымта ахатабзиара харазкуа афакторқәа ируакуп. Ас аҗатара, хәарас иатахузеи, автор шәҗәыфәык, җазак иахасабала ихаранапшра, ибафхатәра иабзоуроуп. Аха, псатала хцәажәозар, уи амацарагь иабзоурам. Араҗа икоуп иахгәалахаршәаша даеа фактор хадакгыи. Уи атәи мхәакәа хзавсуам. Уи убри ауп, афәда зызбахә схәаз (исымхәазгыи убрахь инарылатцаны) хакласикатә фымтақәа апцан Асовет мчра аныҗаз, акоммунисттә идеология ахра анауаз, асовет жәлар зегыи акоммунизм атарчеи иатцагылан ианыхандеиуаз, ажәйтәи афәтәи хәйдцәахыи еибакны аибарпсра ианафыз афәтә пстазаара есааира аиааира анагоз аамтазы акәын. Убри акнытә ашәҗәыфәыи зсахьа тыхуаз афырхацәа итцоураз, итцоурамыз зынза аеауаан, ирыдыгәғәалоз амчра иахатарнак иашақәан, итцегыи уазааигәаны иухәозар, афәтә шыақәгылашыа, азакәан җыц иаанагаз иадгылоз адгылатцәҗьон рхы-рыпсы ақәцаны, агәра ргон рапхьаҗа амышхәбзаара бзиахә хзыпшуп хәа. Егырт икаҳаз, анызаара иафыз ажәйтә бзазашьа классла еихшаны ауаажәларра рыҗазаара иадгылозгыи ус мариала икарыжьуамызт нахьхыи аахыс изышыцылан иауаз апстазаара бзиа, ес икалалак иахзеиқәырхозар хәа рәаларпсны иркын рахра есааира ишрымпытдышшоз шырдыруазгыи. Насгыи абра икоуп даеакгыи, иаххәап, тауади-аамыстеи, амалуааи рахра (СССР ауп зызбахә сымоу) атыхәа пцәеиҗьтеи фәиҗәа шықәсагыи мтыцызт. Ажәйтәра ахыбгалареи ирнаҗаз ахьааи агәаҗи агьара зцәымғыз ахәра җыц иафызан. Афәтә пстазаара аиааира шыаҗақәа (70 шықәса реиха иазнамгеит, иахымтит умхәозар) пхьаҗа ашыаҗақәа еихнагацыпхьаза дара рхьаа, рыхәра мжьыжькуан, аеарҗыцуан.

Сыззааиуа, абас иҗаз аамта аантәи ашықәсқәа рзоуп, еитасхәоит, афәда зызбахә схәахыоу хакласикатә фымтақәа анапцаз. Платон Бебиа иповест «Абрагь» акәзар, уи хыхь ишазгәахьахыоу еипш, уа ицо ахтысқәеи

аҕаларақәеи, ацәыртцарақәеи аныҕалаз, «ишыпхаз» ирышытагыланы иаарцшым, ишым, иаабо аҕаларақәа ишны ианеиқәтәа, афырхацәеи аперсонажқәеи азәыршы рыпцстазааратә уахта анеиқәхәалаха ашытахь ауп. Насгы, ашыа катәаны иааргаз Асовет Еидгылагы акоммунизм еицхызуаз уи аидеал лашақәагы рлахынтцәкәа қәашьдахеит, аҕамзаара адунеи тбаа-тыцә илалашәкәа, аҕы маахәуа ицеит. Абри аҕагылазашыагы, хәарас иаҕахузеи, ароман аццараҕы автор анырра инамтар ауамызт, сахьаркыра-ла итцтаауаз объект акы шакәызгы, уаҕа ицәырго ахтысқәеи аныҕалази, нас урт анишыи аамта зынзак еицшым ихазы-хазуп, рхатә хаҕра рымоуп. Убри аҕнытә ааибышыа змам ажәйтәи аҕатәи реиқәцареи еиҕагылареи рҕы аklasстә позиция адоуш ирцсыңы итыхуп, ицсыңы иубоит, уимоу, зны-зынлагы еизаахыу сахьақәак улапш-ҕапши аҕы ианаанхо ыкоуп.

Сгәанала, абригь Платон Бебиа иповест злеибарку ачыда қазшыақәа иреиуоуп. Егырахь, «Абрагь» излеиҕартәу архитектоника аурыс царауаф А. Н. Квиатковски иажәа ххы иархәаны иаххәозар «общая внешняя форма строения художественного произведения и взаимосвязи его частей»¹ еилартәах, ароман ажанр иатцанакуа «амартәхәқәа» зегы акәадырчаңа аҕәынақәа реицш, иақәубаауа, иаҕәнычцаауа, имыцхәу цьара акы узатцымбаауа иҕацоуп.

Ацхьаф ухаткы, цхьаҕатәи хус арманшәаларазы, уааи уи афырхацәа хадақәеи аперсонажқәеи рыхьзқәа, рхатақәа зустцәоу хҕәалахаршәап. Абар даргы: Баҕрыпшь ақытантәи анхаф нага, тауад-аамыстак ишәшыра иатцәахыр змуаз; ацәгәеи абзиеи рышхәа шеивтаз здыру-аз Абзагә Абуа; Абзагә Абуа ианшьцәа дуқәа иреиуаз Мамшәы Шәарах, иахрааамта шыкәарақәанеозгы, уи амчхара алзаара ишаҕыз шиныру-азгы, акы сеатцасырхоит хәа згәы иҕамыз, ажәйтәтәи аамта агәы змаз аҕауад Лоу-иңа Шьмаф; уи ицшәмапхәыс, зыгәҕыҕра хырҕыгәларала изхызгоз ахкәажә; ахтынра аматцуоцәа Кәагә, Нагә; ацара змаз, хара ихәыцуаз Шьмаф иаб иашьа иңа Адамыр Лоу-иңа; уи ибзыцәашьа Алиас; Шьмаф иңа Муратбеи, ашытахь Мзахәала хәа зыхьзхалаз; Абзагә Абуа иңа Темыр – Адамыр Алоу-иңа ибзыцәашьа; Скәрина Абзагә Абуа ицшәмапхәыс; Кәыкә дназлоу анхацәа-ауаахәцәа аҕауад ицьыкәреи арашәара мап ацәызкыз; амҕаҕатцаоцәа реиҕабы, ашытахь Мзахәала ии-шыыз анҕныр, Ацсны аиҕабы (Лакоба иакәхап); икәрахымзахаз Шьазина, аамта ҕыц шааизтәкьа Арызнаа ақыта хыс иартаз Башныхә Ацанба; уи иңҕа Адшьа; ацсахы тыф Гыд; Башныхә Ацанба имахә Алхас Ануа, уи ицшәма Адшьа; Шьахәсна – Алхас иан; лңа хәычы Шьханыкәа; абжыуаа рҕы еицырдыруаз аҕыоқәа ныкәызгоз Цгьыци Шьахани; Ацыр-иңа Пар-

¹А. Квятковский. Поэтический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1966. С. 50.

тен; Мзахәала ахәшә итаны дызшыыз Цьам-пқа Хьымса; Напшьоу ахабла инхоз, цәгъа баны ауафы изы бзиа җазымтюз, ашьтахъ Мзахәала инапәфы цәгъапсышъа зауз Марчыгъ Кьенцъиа; Мзахәала гәыкалатцәкъа бзиа иибаз, аха иқәрахьымзахаз, дыркырц ишьтаз иаҗацәа ицәыршьыз Мадина Нарпқа; лан Антика, лаб Хамышь; Хьырбеи уи лашъа; ахацәа гәгәақәа рхыхшъа здыруаз, иазҗазаз, Хьымса Цьам-пқа, леиканфы Рафида; Азрыпшь ақыта ахада Кәлан Мшәылды; анхафы бзиа дызланхоз ажәлар зыгәра ргоз Ракыт Инарцәба; иразҗыдахаз, иқәашьдахаз Фелдышь; Мзахәала ифыза гәрага акарачы Башьы Баирамыкә ухәа убас еиҗа азәык-фыцъак. «Абрагъ» афырхацәеи аперсонажкәеи рызбахә анаххәо, иахгәалахаршәар ауп персонажк еипш зсахъа тыху, Мзахәала ыызара изызуаз иеи тоуган Қәырқәыр. Иара убас автор җазлаирпшуа аңсабара асахъа.

Апхъаф, ишубо еипш, ааада еиқәысыпхъазаз афымта афырхацәеи, аперсонажкәеи зегъы аңстазаарафы инаргзо рролькәа еикарам, бжеихарафык аепизод җазшыақәа рымоуп, ифахытәцәоуп иаадырпшуа асахъақәа, акаларақәа, ахтысқәа, аха убарт ауаа рыда изхатәаауам афырхацәа хадақәа рхасҗсахъақәа, изгәылтәаауам афымта иакны еидызкыло аидеиатә цаки асахъаркыратә напҗазареи. Автор абрака урт афымтафы ахтысқәа реидхәалареи хтак еицтахысуа рыкатцареи рҗеи автор аказаратцәкъа ааирпшит.

Уажәы, апхъаф ухатқы, «Абрагъ» «иаланхо», уи аңсы златоу, агәы злеисуа ицоуроуи ицоурами афырхацәа хадақәеи аперсонажкәеи еиҗарпшуа хрыхәапшып, халапшхәаа ицәагап, нас ауп еилыхха ианаабо афымтафы ицәыргоу ауаа зустцәоу, аңстазаарафы ирымоу рхықәкы хада закәу, изыргәақуа, изышьтоу ухәа иреипшқәоу азтцарақәа жәпақы.

Ишдыру еипш, дарбан шәкәыфәзаалак изгы акыр атцанакуеит ифымта апхъаф аханатә – алагарта аҗнытә – аинтерес икыртә, зсахъа тыхуа афырхацәа рыпстазаара, ахтысқәа дара-дара еибамшыахауа ртцәахәыркара, амахәта-шьахәтақәа рытара, ахшыфәцарақәа исахъаркны ралкаара, рырмырхьантара ухәа ицегъы. Абри арҗеиафы изы ихадароу азтцараафы, жәахәарада, Платон Бебиа ихы ааирпшхьеит дҗазаны, аманшәалара зцу прозаикны. «Абрагъ» ағғы абри ацәааа хазына җаиматла ианыпшуеит.

«Иееиқәа цыф-цыф апкара-пкарахәа иныкәцо, ихтырца еиқәатцәа чыхә ыргъала ихаркаца, икаукоу уапа роуны еитцыхны, иара иеипш иегъы баазархәа дшәозшәа, афыцъегъ хыхьчага дус ирзыкатцаны, иҗы атыхәа еиларшә хцәыфахәара ифахәаны, мөахарак дшаныз мөашьо апшахәа даваланы дөеиуан Абзагә Абуа»¹.

¹ Платон Бебиа. Абацәа ирзымхәаз ашәа. Акәа, 2008. Ад. 374.

Абас, апхъаф и ыфапхъа ицӕырцӕуа аповест афырхӕдӕа руазӕк акы дшеи-уоу мӕашьо зӕлымхара изумурц залшом, насгъы икӕандаза цхарак уцӕеи-ужьи еимнадартӕ еипш. Уи, итцабыргытцӕкыаны, нак-аак аповест афӕы ицӕ ахтыскӕа, егьырт афырхӕдӕа рыцстазаара аазырпшуа ирыкӕыршӕаны, ирымаданы даабоит акыр хара ихӕыцуа, апцстазаара ацауылара еилызка-ауа, изныруа, алкаа иаша кӕзцо, иарбан тагылазаашьазаалакафгъы зӕхӕы зхӕо апсыуа нхӕф наганы. Ус шакӕу аханатӕ апхъаф агӕра игоит Абзагӕ Абуеи аӕауад Лоу-ипа Шьмафи ирыбжылаз аконфликт ианшьцӕа ире-иуаз Мамшӕы Шӕарах ицӕ ахыдыргычыз иахкыаны. Апхъаф иудыруеит абри аус кышышы афӕы «анхӕфы – дынхӕфуп, аамыста – даамыстоуп, аӕауад – дӕауадуп! Доусгъы итып идыруазароуп» – хӕа зхӕоз Лоу-ипа Шьмаф иааира дук шизымгаз, дхьамтцыр шамуз. Уи зыбзоуроу, апсыуа нхӕфык иахасабала, Абзагӕ Абуа ихатара ахыгӕгӕаз, иахыцъбараз акӕын. Нас-гъы иазгӕататӕу, афымтафӕы иаабо рацхьатӕи ахтыскӕа аным-фӕфысуаз Асовет мчра шыкӕымгылацызт, тауади-аамыстеи рымчра мцацызт, цоуп ахра зуаз раамта ачешацсахуаз, аитӕкракӕа шыкалоз акара здыруаз, зцӕа иалашӕахъаз шыказгъы. Убарт рхыпхъазарафӕы дыкан Алоу-ипа Шьмафгъы.

Платон Бебия иазгæицæит ацсæзаара икæнатцоз айтæкра класстæ позициала (уаанза ацсуа литература иаланагалахъаз афымтæкæа рыкны еипш акæымкæа) имырғыгкæа, иаххæап, ацсуа къабзкæа (анхацæи тауади-аамыстæи рыбжъара аханатæ аахыс икæз аибаазареи, абазеири, аназеири, ахæпцæари, абзыцæахæшьари, абзыцæашъари рканонкæа ирыкæныкæаны) рхархæарала.

Ииашоуп, Шьмаф Алоу-иңа афымтаҕы дызлаабо ала, ихы эламтаҕиго ала иҕауад хылтшьтра нцәәхәык еипш дахәәпшуеит, дамтахырхәоит, аха дгазазам, псыхәа змамгы, мамзаргы илымшо идыруеит, уи ауп дзазы-разха – ичкәын затә Муратбеи Абзагә Абуа иҕаацәара аазара дызритаз. Иҕабыргуп, арака Адамыр Лоу-иңа «анышә ужыр – анышә аауеит» хәа иеихәаз ажәәкәагы ныррак ҕарымтакәа иҕам. Автор зынза ииашаны иазгәеитоит: «Шьмаф Лоу-иңа дзыкәшәаз, ауафытәыѡса ихаҕы аагара акыр иуадафын. Лапшь икәатца дызтазмыргылоз ауафы, далаинышәарц азыхәан гәрага дус дҕатцаны, акыраамта дыззыпшыз иблахшәала хәыцы дызсаазахәа днаганы диитар акәхеит, тәартас-гылартас, ишьтихыр акәхеит реиха ицәымгу анхафы шыапкыаҕа ифнаҕа тауади-аамыстеи рычкәынцәа шиакәым азәыр ҕыара уи дааизгәааргы – иара дихашшаауа дихьчалар акәхеит»¹.

Аха Шьмаф Лоу-ица уи амацара акэзам дзыцэшэо, игэы итцо, дзымыртынчуа. Урт зегы авторгы ибзианы игэеитеит, психолог

¹ Иара уа. Ад. 392.

иахасабала рсахъа тхуеит ифырхатца игѣатца дтатѣоушѣатцѣкъа, даеа-
кала иухѣозар, апсуа цстазарафѣи ишыказ еипш. Абар Лоу-иц игѣ
тахѣыцракъа: «...Аегъы жѣлала иѣуеит рхѣоит, аха, доусы ираазоугъы
дзеипшрахо дара роуп, дара рказшыакъа роуми илараазоугъы. Шама-
хамзар, анхацѣа ираазаз аѣауад хѣычы, хаазара узымгаит хѣа ажѣлар
рышѣи ааѣымцѣазо илымхакъа иртѣоны игѣеаннатцоушѣа, даахѣны
урт дырѣагылом, иѣсы ахъынзѣтоу ихъчо, хахѣыртѣаи дрызгылоит.
Иатыхимхаит акѣымзар, иара дызхылтцыз рхѣатѣа – ѣауди аамыстеигъы
дырѣагылоит, иаббазеицѣа инапы нарыкѣыршаны»¹.

Иаркы-ирцә хәа иҗаз, зхы замакәчраз Шьмаф Лоу-иҗа амшә иакыз баба шихәаз еипш, анхафы шьапҗаҗа иҗаҗа дхьамтыр амуит, иҗа затә Абзагә Абуа ионаҗа аазатәыс дриҗоит. Ашәкәыффы аамыстеи-аҗауади раазараҗы аҗсуа җабз иатцанакуа акәаматцамарақәа, аҗыбылра ду атцатцаны акласстә еиҗарамра аҗырхагамкәа аҗстазараҗы ишыҗаз еипш инахәашьымкәа-иаахәашьымкәа исахьаркны иааирҗшит, аамҗеикәшара иауаршәаны.

Аповест афы иаабоит ҫаамтӑк, акы, ауаажӑларратӑ пӑстазаарафы ахра зуаз акласс рӑаидеи, рымч аӑсыҫхара ианаҫыз. Ҫбагы, уи аиазаара амҫа ианылахыаз акласс аӑсахуеит Октиабр ду иаанагаз аамтӑ ҫыц – Асовет мчра ҫӑа изыштыӑз. Сыззааиуа, ашымтӑ автор абарт ҫаамтӑк зыхтынхыауа, аӑстазаара апроцесс – ажӑйтӑи аҫатӑи рконфликт, реиҫхырстаҫаа иалахӑу ифырхаҫаа рыпӑсихологиатӑ тагылазаашыеи рдунеихӑапшрей даҫӑшӑны, насгы дацраланы акӑымкӑа иӑсабаратӑны, ииааиз ишиааиз, иатӑахаз шатӑахаз асахы тихуеит агӑра уҫартӑ еипш.

Платон Бебиа иповест «Абрагъ» аҥны хыхь исхӕз ахшыфцара – ии-ааиз шиааизи иатцахаз шатцахазы нацӕақкыла ҳара иаҳирбоит Шьмаф Лоу-иңеи Абзагӕ Абуеи рхафсахьақӕа рыла асимволтӕ цакы атаны. Цабыргуп, урт афыцъагъ, ақхьаф ишибо еиңш, афымтафӕи ифырхацӕа хадақӕаны ицӕыргам, аха арт ахафсахьақӕа убас икатоуп дара рыда, еиха ииашаны иухӕозар, ирыхтынхьаауа ацстазаара ада егырт апо-вест афырхацӕа хадақӕа рыцстазаара закӕу, иаарыкӕыршаны икоу зегъы ишырзыкоу ухӕа узеилкаазом, мамзаргъы инагзаны иубартахазом, избан акӕзар, урт афыцъагъы Шьмаф Лоу-иңеи Абзагӕ Абуеи афымта ацсы ахьтоу, агӕы ахьеисуа дара ыкоуп, иубоит ражӕеи руси пхылданы, еимаданы. Ииашоуп, Шьмаф Лоу-иңа дхаракны дызкыз, амч изтоз аамта ажӕйтӕра иагеит, ихаидеи хеит, аха зегъы акоуп, уи ихӕыдаз хатарамызт, иаамта дафырхатцан ухӕар ауеит. Убри азоуп афымтафӕи ари атауад иныр-ра зыкоу, духамыштӕа ухӕфӕи дзаанхо. Сгӕанала, абрака автор илшеит

¹ Иара уа. Ад.232.

заамта цахьоу ифырхатца ацстазаарафы дызлакатцэъяз ала иаарпшра, имариамыз ихафсахьа акатцара.

Абзагә Абуа итәы ххәозар, уи ихафсахьа апцара еиха имариан ашәкәыџџы изы. Уи аханатә даартуп, дынхаџуп, ацстазаара изцәырнаго ауадаџрақәа дырфәгыланы ақәцара еснаг дазыхиоуп, хьатцра издырзом. Нас аамтеикәшара изаанагаз азакәан фыц иаргъажәџаны изыкамлеит. Ашәкәыџџы абри афактгы иатцшыны иазгәеитоит ифырхатца ихафсахьа гәылыртәаны акатцарафы.

Апхьаџ гәыраз, уажәшьта иаамтоуп хаиасырц аџымта афырхатца хада ишкә. Уи ишудыруа еипш, Шьмаф Лоу-ица ичкәын затә Абзагә Абуа аазара иитаз Муратбеи иоуп, ашьтахь Мзахәала хәа зыхьзхалаз. Дарбан шәкәыџџзалакгы дзәфлымхауп иџымтафы ифырхатца хада, егырт аперсонажкәа дрыламџашьо дызларылукааша ахаташьатә кәзшьақәа имоу илабфәбатәны раарпшра, хәфсахьаны апхьаџ ирбара анаџсанггы, ицәыртцшьа, насггы иарбан хтыстә тагылазаашьоу изыдхәалоу. Ари, жәахәарада, ус имариам, аказара зтаху акоуп, избан акәзар, уи афырхатца аџымта зеггы азын дхадароуп, иара ихьысуеит, шамахазак акәымзар, афырхацәеи аперсонажкәеи зегь злахәны ицо ахтыскәеи акаларақәеи. Аклассикатә пцамтақәа рфы иаабоит (апсуа литературафгы ус ауп ишыкоу) ашәкәыџџцәа рфырхацәа хадақәа авторцәа досу дара иахьыртаху аџымта асиужеттә композиция еиха ианаалоит, имариоуп хәа иахьыртхьазо дцәырыргоит, дахдырдыруеит рфырхатца хада, иаххәап, алагамтафы, мамзарггы апстазааратә хтыскәа жәпакы айбарххарахь, аилашымтахь рхы андырхо аамтазы. Насггы дубап, зхәычратә шықәскәа инадыркны дцәырызгоуггы. Арака, ишдыру еипш, ашәкәыџџы изын иакны ишьақәгылоу литературатә кононк ыказам, досу иара ирфәиаратә цәаџа ишитцанахәо, ишинарбо ала дныкәоит.

Нацәақәкыла Платон Бебиа иповест «Абрагь» атәы ххәозар, уи афырхатца хада Муратбеи даарпшуп, исахьа тыхуп ихәычратә шықәскәа инадыркны, ицеггы уазааигәаны иухәозар, Абзагә Абуа итаацәара рышкә аазара данырышьтуа инаркны. Ицабыргуп, ари ахтыс ахала икамлеит, атауад Шьмаф Лоу-ицеи азәы ишәшьыра ацагылара затәазымшьоз анхаџ нага Абзагә Абуеи хахәыртцәи реифәгылара иахкьеит аинышәара цакыс иаманы. Сара сгәанала, аџымта афырхатца хада ихәычра инаркны ипстазаара адакьақәа зеггы еихыршәшәо автор ианузааиртуа, иануирбо еиха дузааигәахоит, бзиа дубоит, уимоу, ихтынхьаауа зеггы ухагагы иуныруеит, уаргәамтцуеит, азалымдырра дақәшәар ихьааугоит, ибзиоу акы даниар, уаргәыргьоит, агәалакара уртоит. Аригь уаџы умашәа ибартә иказам. Ашәкәыџџы зыпсы теитцо, зсахьа тыхуа афырхацәа апхьаџцәа

рҕы днеиааинзагы зегь раҕхьазагы ихата бзиа дибоит рыҕстазааратэ лахынца дазҕлымхахоит,уимоу,дрыхзызаауеит.Иахгэалахаршэап афран-
цыз шәкәыѿѿы ду Густав Флобер, иара иаҕиҕаз ифырхацэа аҕстазаараҕы
иҕазшэатцәҕа акэын дышрыхәаҕшуаз, дшырзыҕаз. Иакәымк иакәшээр
ихәааигон, игәнигон, уимоу, илагырзқәа анаауазгы ыҕан.

Абриаҕара салазгалаз Платон Бебиа иповест афырхатца хада
Муратбеи Лоу-иҕа иоуп. Уи дызнысыз иҕстазааратэ мѿеи аҕыхәтәан
илахынцахази еидкыланы урызхәыцыр, ухаҕы иааугар, даара згәатцәа
жәпо азәы иакәымзар, ихәааумгарц залшом, дрыцхаумшыар ауам, избан-
зар, убри аҕара аҕстазаара гәымбылцбарала изныҕәеит, дкыднаҕеит,
арахь дхәычы аахыс ауаҕы изыразыз, цсабарала цәҕарак ныҕәызгоз
иакәзамкәа дыҕан, иҕауад хылтцшытра дахумырҕьозтгы. Ааи, аҕыхәтәан
иааҕшит икласстә хылтцшытра шакәуз аханатә асовет мчра анышәақәгыла
инаркны дкыдҕьо дызмаз.

Платон Бебиа, еиҕасхәоит, абри ифырхатца хада аҕазара аганахьа-
ла акәыз, аҕстазаара аҕабыргхатә аганахьала акәыз акгы игимыжыт,
ишырхәо еиҕш, ихы инаркны ишыапы аҕынза иоуразоуроу дытцааны
дааирҕшит, дахирбеит дгәылтәаны, насгы, ус аламала акәымкәа
дрыцхашәауа хгәаҕы дынхартә еиҕш. Ас иҕазтцаз, ас дахзааигәазтәыз, акы,
иара Муратбеи ихата дуаѿ бзиан, дхатцан, цьара акы иацәшәоз иакәмызт.
ѿбагы, аѿада ишысхәахьоу еиҕш, автор напы идкылан детальцыпхьаза
дызлаҕаз тырццааны, ицәҕагы ибзиагы дрывымсыкәа, дааирҕшит. Ус
шакәу артцабыргразы, аҕхәаѿ, уааи, хҕыцәагы халаҕш рхааҕп, мамзар-
гы хәицынарыпшылап Муратбеи абраҕьра аҕынза дназгаз, ауаѿшыра
капеишәа имбо дҕазтцаз, ишыара дықәызҕьаз иҕстазааратэ мѿа.

Абар уи зеиҕшроу: Шьмаф Лоу-иҕа жәашықәса дыззыпшыз аҕа ди-
оуит. Ахтынразы игәыргьара дууп. Ахатарҕыс ихьзыртцеит Муратбеи.
Ахтныхәсақәа уи инапкырта рибамто, абыбыц иқәшээр хәа ишәауа
драазон. Ус хымз ааихытцуан, аҕагылазаашьа, аситуация убас иҕалеит
аазара Абзагә Абуа иѿнатаҕы днанамгар амуа. Уи ахәычы анхаѿы
иѿнаҕы даннанага, нас уаҕа иаазара апроцесс шымѿапысуаз атәы автор
иҕабыргытцәҕьаны ҕазарыла иааирҕшит, имыцхәу, мамзаргы ихытхәауа
хәа акы адымгалакәа анхацәа рыѿнатақәа рҕы аҕауадцәа шаазоз, аҕсуа
цстазаараҕы ишыҕаз еиҕш. Ари атып, сара сахьахәаҕшуала, аѿымта
азы мацара акәымкәа, аҕсуа жәлар ретнографиатә бзазара аганахьа-
лагы иунато, иуанахәо акыр ыҕоуп. Абар иааҕп ҕырҕштәык, аѿада
иаххәаз ахшыѿцара артцабыргразы: «Адыргә-дыргә, адыргә-дыргә
– адыргә-дыргә. Нырцә-аарцә агарақәа атысра иаҕын уажәы Абзагә
Абуа иѿны. Дашәа мацараха наҕ-ааҕгы деимаркуа урт дрыбжьатәан

аназзеи, ацшәма цхәыс Сқәрина. Уажәраанза уи лиатцәыш хәычы Темыр дшихамшәалоз, уажәы дәәзәы дааганы дналзацырцеит. Насггы дызустада ухәарауазеи?! Анаалара зтаххаз аҭауад иҭа. Иаанагозеи ари?! Ихәмарра дузар?! Акәзааит. Аазара иҭнамко хәа акгы ыказам. Ус анакәха, ахәычы даазатәуп хмилат рказшәа бзиақәа илатцаны, дызҭада хәа иҭаауа инейдгыло нацәакәкыла деибадырбо»¹.

Абас раҭхьаза акәны ашымҭаҭы дцәыртцуеит хымз анихытцуаз, аазарахәа Абзагә Абуа ишнәҭаҭы инанагаз Муратбеи. Автор иатцшәны аҭсуа ҭсҭазаараҭы ишаҭыз еиҭш, иазгәеиҭоит Муратбеи иаазара заҭа такҭхықәралла дахәаҭшуаз Абзагә Абуа иҭшәмаҭхәыс Сқәрина. Абар уи аҭыҭгы зейҭшроу: «Ибырлашҭсараха иааганы рышны иаафнадыргылаз Муратбеи игара, амрейҭш ишамшамуа, уара наҭ унаиҭаҭшаанза арахь дҭышәырччо иухәаҭшуаз ахәычы, ус дызизныкәомызт. Уи уажәраанза данын, уажәшҭа дагьаззеихеит. Лҭакҭхықәра иахаггы игәҭахеит. Лышныкә имшәхытцуаз дәәа уаахеит, дызлатәаз лгәылацәа дәәакалла илыхәаҭшуа иалагеит. Шаанза азәы ахәыцкәа рхәы ҭатцаны илзаалгаларын, дәәазәы лхәычымаҭәакәа изәзәа-ихәхәа ауанҭарҭеырстақәа анпыккәала илыманы амзырха дталарын. Цьара шәышәырак ма азәы имаҭәа ианны изуаз лакәызма Сқәринаггы. Дбырлашҭсараха, имаҭәа ҭаҭшыкәа уаркалеиуа, ауада дахышәнагылоу зеггы шнарлашаауа акәын дышлымаз уи л-Муратбеи. Ахәыҭа ишиаҭәоу еиҭшҭәкьа»².

Уи дангараз инаркны аҭыхәтәантәи имшкәа ркынза автор иахирбоит имариамыз дызнысыз амшәа. Аха изакә мшоузеи, харак имазамкәа, иара изын игәымбылҭьбарахаз иҭсҭазааратә лахынтца заҭа дкыднакьаз, атрагедиа аҭынза днанагаз. Иуаажәлари иҭсадгыли рҭаҭхьа абри ахатца изакаразаалак харак узидҭом, аҭсабара иҭқьаны, цәгьара зламкәа иашаз уашын. Аха дызхааныз аамҭеикәшара иахкьаны иҭсҭазааратә нысмшәа убранза днанагеит, абҭьар кны абна дыламлар ада цсыхәа имоуа, ауафы димшьыр амуа аҭынза. Убри аҭнытә аҭхьаф абри афырхатца ишкә ихьу-хьууа бзиабарак изцәыртцуеит, дрыцхаишьоит. Аханатә заамурала зыҭсҭазаара ҭахҭәаз азәы иакәны. Аҭхьаф ухаҭы иааугар, Муратбеи иҭсҭазааратә нысмшәа алкаа абас еиҭш ҭаумҭар залшом: Уи дызхааныз аамҭа датәышҭрамызт, икәша-мыкәшатәи аҭсҭазаара даднамкылартә аҭагылазаашьақәа акымкәа-шбамкәа иҭкалеит, дзазымиааит иага иеанишәазарггы. Арахь, ашәада ишысхәахьоу еиҭш, ҭсабарала иқьиаз, икәышыз, шьоукы-шьоукы зхы замхыбзиацәаз, хара хауп икоу, ихайгьу дарбан хәа ҭауади-аамҭеи рыцкәынцәа цагьақәа дреиҭшымызт. Ииашоуп, араҭа уи ихаташьатә ҭазшәаҭы анхафы иҭаацәараҭы иоуз аазараггы аныр-

¹ Иара уа. Ад. 398.

² Иара уа. Ад. 398.

ра канатон, ахатәык җара иннамыжыыр ауамызт. Аха уи амацарагы ахәомызт аҗсабара инаҗаз ауафышәаратә җәәә бзиа имамызтгы. Уи аиаша бзиа ишибо, дшашытоу аповест афы аханатә иаабойт җырпштәыс анхаҗәа рхәыҗкәеи иареи ианеицыхәмаруа аҗнытә. Еицлабны атәыргыла ахыҗареи бҗартцахы аиҗәҗареи рфы дызцыхәмаруаз анхаҗәа рхәыҗкәә Мзахәала дхәыпҗауп хәа аҗхәхә шидыргалоз анрытидыраа, ииааира мап аҗәикуеит, избанзар, аиаша дадгылафын, иҗахымызт аҗаршеи мцла еибаркыз. Баша имхәеит даныхәыҗызгы абарт реипш иҗаз аҗәәҗәагы: «Уҗәҗозар – хатҗас уҗәҗазароуп». Аха рыҗхарас иҗалаз, абри аиаша атҗабырг даныәеидасгы иара Мзахәала иҗстазаарафы атып аманы, дхәәаҗәнәто изыҗамлеит, изыхҗәзаалакгы амаҗкәикра аҗатә лашыца еипш ихаҗеит җара днаҗәаҗар, днахәы-аахәыр амуа, еихарак аҗстазаара җыц иаанагаз амчра, ахра ауа ианалага нахыс.

Мзахәала данхәыҗыз анхаҗәа рхәыҗкәә данрыцыхәмаруаз аума, уи нахыс иарпысымтахь днеиуа даналага аума, изаҗаразаалак еикәымк, игәнааламыз җаитҗомызт, стауад хылтшытроуп хәа ифызҗәа анхаҗәа дахырылаз җара инирпшуамызт, зинла драҗараны ихы ипхәазон, хатыр рыҗәитҗон, аиаша дадгылафын, ауафы җаршеи аханатә дызыҗауамызт. Ус шаҗәу иааугаша аҗырпштәкәа афымтафы ираҗәоуп. Маҗара иахҗәалахаршәап аштаф ихәмаруаз Мзахәала ифызҗәеи иареи азы сшәыржә хәа иаарыдгылаз ахылҗарч җәәә зхаз аҗыуаф изиуз. Аҗкәын изааигаз ишфымыз анидыр, азы иҗеитәеит. «Уара аламаанцызхша, азы зхәо – афы ширто узымдырзoi?! – ихәан, иҗрыжәха ыркаланы җемир дахыгылаз инеиҗеиҗеит.

Игыланы иҗшуаз ахәыҗкәә зегы аашанхеит. Азыпсы ихыкәкәа дҗон җемиргы.

– Дырҗежь, думышытын! – арҗәәахәа дыхәхәаны рлаҗәа днарыпхәеит Мзахәала, ихатәгы агәашә ашҗа днатрысны»¹.

Уи нахыс иҗалаз уи ауп, хылҗарч җәәә алаҗәа әеихынхалан агәарбжара ахәынҗәа агәапхәа дныларыжыт Мзахәала ибзоураны. Ихәтан азоуп аҗкәынҗәа хәыҗкәа ркәатеих пҗәо игылан изырчҗоз.

Абри адеталь хәыҗгы иахнарбойт Мзахәала данҗәыпшззз инаркны ахәәхәа змаабуаз, аиаша иадгылоз азы шиакәхоз. Аха рыҗхарас иҗалаз, иухәар ауазар аҗстазаара ахатә, изыхҗәзаалакгы, ицымныкәеит, иа-хәабалак шыаҗаршә изнауан. Уи зегы реиха амч аманы иаапшит асо-вет аамта анааи нахыс. Убри арҗабыргазы иаагап, зегы харҗәатцны җырпштәы затәык. Ашыҗхара иҗоз амәәҗатара ахтыс аҗнытә. Абраҗа ихы алаирхәт Мзахәала, иҗабыргыҗкәаны, нҗныр бзиақ еипш аус

¹ Иара уа. Ад. 404.

инапакны иааигеит, дыргэапхан жэафы рхыс дкартеит. Аха атыхэтэан Ашыцхара анцыныр ыыц даарышьтит, уии Мзахэалеи еикэымшэеит, дыхтеикит, гэрмгартасгыи дикит, иматцурагыи – жэафы рхыс дахыиказ акнытэ дамихит, ажыга ииркит. Анцыныр ыыц иакэзар, абар автор исакыа штихуа: «Сара аамта ыыц амчра сытаны саанашьтит, исфагылазгыи иара дагоуп хэа иаха-иаха иеирымчыгуан акэымзар, знызатэык иадамхаргыи, ахахэ иафагылаз рапхыа цыара гэыпшқарак ааилаитомызт. Еихаразакгыи иузхымгоз хэсагыи хацаагыи изеипшны, уафы ифы ишаанамгоз ала дыцахауан»¹.

Ари анцыныр ыыц зыбз зфытны иказ, хамтак макыана дсасуп хэа иахэапшны дрычхауан, аха ианамуза атыхэтэаны Мзахэала уи дтарпшны еихэеит: «Хара апсуаа хказшыакэа акалашэа икоуп, ахэса ыкоуп, афар ыкоуп»², – ус ухы мѡапумгар ауп хэа. Абри дахыркыаны (абракагы Мзахэала акыр ихароума?) длапшыкэитцеит.

Автор ифырхатца Мзахэала ауафы баапсы дшимпыташэазгыи ичхара психологиала ирцабыргны икатгоуп, логикалагыи ириашоуп, амтц, мамзаргыи амац дацытцкыауа акэымкэа, кыр хара дхэыцуеит, цыара хайфамхакэа хзеивысуазар хэа иахауа анцыныр ыыц иажэа хэымгакэа, Мзахэала имациара иакэымкэа уи дызхатарнаку амилат рцэымгра (уи, хара хазцарызеи, ифы азы тыршаны дышрацаажэо амацарагыи иамхэои!) акэыц еипш илыхэхэоит, изычхауам, хаа бызшэак ифешэом. Автор конкретла уи атызшэа шимхэоггыи имѡашыо иубоит Апсны акыртуа меньшевикцэа рдаракэац дшеиуоу, гэылагыи псылагыи дшыртэышьтроу, ашықасқэа рыбжьалазаргыи Апсны лбааздарц зтаху дунеик иатэуп. Аха ахахэггыи уршзар иазычхауам еикэжэоит. Убри ауп ихыыз Мзахэалагыи. Сара сгэанала, афымтафы абри атып иреигъзоу ируакуп, избанзар, убас нак-аак еифагылоу ѡыцба ауаа анцыныр хадеи Мзахэалеи рхаташьатэ казшыакэа азэы – анцыныр ыыц игыгшэыгратэ хафэра, егыи азалымдырра иакэшэаз Мзахэала ичхара, иуаѡра, ихатара.

Анцыныр хада Мзахэала идитцоит, аусуцаа ипыржэараны иказ, амѡа ианыжьлаз, ахахэ абгатцара. Абар уи иажэакэа: «– Мурацбеи Лоу-ица! Уара аеада аткысгыи амч умоуп, унеины ибгатца!..»³

Ари ауаѡ икынтэи уи зеггыи дрыкэгэыгуан, аха ари афызатцкыа дазыпшымызт. Хэѡуаак рымч зкэымхоз ахахэ дадцало, аеадагыи дадыкыло. Аха абырсаатк ихы инапакыи иааигеит уи. Далагеит хэѡуаак рымч зкэымхоз ахахэи иареи реикэпцара. Уамажэ анрыхтибах ашьтахы, уи

¹ Иара уа. Ад. 414.

² Иара уа. Ад. 414.

³ Иара уа. Ад. 417.

иҗаитдалакгы даиааит ахахә. «Идәықәлеит ахахә атыша талашәы ашҗа ахы рханы; иштәхозгы амбакәа иҗам, хахәи мҗыхәи инадыркны зегы-зегы аҗнацеит, амшә еиҗш ибыбит, абгыз еиҗш ихәааит...

Җаах, анаҗьалбеит, шаҗа ицәгьюзеи ухәараузеи аҗсра?!»¹

Ишаабо еиҗш, Мзахәала лаҗшҗәба дзақәҗоз ахахә акәын, аха еиҗарсны иухәозар, уи анҗьныр хада дизцасны дызтаиргылаз азалымдырра акәын дзақәҗоз. Араҗа азнык азы уи аиааира игеит, аха, уафык иахәсабала, анҗьныр хда дахылаирҗәыз ифызцәа рыгәта датәамбакәа дахыихыччоз уаха изымычхаит, дишыт (иахәтангы иҗаитцеит хәа ауп аҗхәаф алкаа шыҗаитцо, избанзар, араҗа даҗеакала хымәаҗгашыа ыҗамызт) алажә еиҗш игәыдтаны.

Абраҗа иаатит Мзахәала абрагьрахь дназгаз амәагы. Угәы дрыц-ханашьоит избанзар, залымдырла, ихаразамкәа дақәшәоит. Убри нахыстәи иҗстазааратә хтыскәа ахәшә иҗаны дыршыаанза автор дацклаҗшны, нас-гы иацымтәкәа, иагмырхакәа ишыҗатҗәҗьаз иааирҗшуеит. Мзахәала җшралагы, гәамчлагы, уафралагы акы иггәышыамызт, аха изхәартюзеи изамуит. Атыхәтәан, абрагьцәа зегы ишырлахьанцоу еиҗш, фымәакы акәын имаз: акы, абна дылтны азакәан мчра анапаҗы аҗерыҗара. Җба, мамзар, мышкы ахы атыхәа җсышыацәгьа амазаара. Афбатәи акәхеит Мзахәала лахынтас иоуз.

Платон Бебиа иповест афырхатца хада Мзахәала акгы зхарам, аамтә иамаабыз, еиҗа ииашаны иухәозар, измаабыз трагедиятә хәҗсахьоуп. Уи хазыртәауа аҗстазааратә материал рацәазаны иҗоуп, иубоит афымтәҗы. Иахәабалакгы, хара дук ахыдутцаша җьаргы иҗам. Ииашоуп, абна абриаҗара аамтә илаз ауафы, жәахәарада, дыбникуан, ауафара аткыс ауафымрахь ихар ауан, аха Мзахәала убри аҗара агәаҗра ихигеит, зны затҗөыкгы иламыси ихәтареи лазырҗәуаз хәа иуҗашаз җеиҗныхәа хәа ак-гы иҗаимтцеит. Амала дызшырц ишыҗаз иаргы дреигзомызт, уи еилкаауп. Иара убас ахәса рганахьгы (урт роуп чархәарыла дҗазырхаз) уеизгы-уеизгы, вба дук узиҗом, хатца җшзан, хатца гәҗәан дыргәаҗхон, иагыхы-баауан.

Абзиабара аганахьгы, автор ифырхатца Мзахәала дахирбоит аҗхәыс дшыҗхәысу, хәҗыр шлықәтатәу, бзиа гәыкала дышбатәу, дшеилкаатәу зды-руаз азәы иакәны. Уи аабоит Мадина лышҗа имаз, аха анасыҗ зхылымтҗыз, иқәашьдахаз абзиабара ала. Җабыргуп, абна илаз абрагь, егьырт мап ицәызымкуаз Рафидеи Хьымса Җьамҗәи рфызцәагы ршоура даналалоз-гы ыҗан, қьаф анрылиуаауаз ыҗан, аха уи Мадина лышҗа имаз абзиаба-ра иауафызахыз, аамтәлатәин. Ус изыҗааз хәа гәыбҗан дукгы узиҗомызт

¹ Иара уа. Ад. 419.

иара дызтагылаз абрагъ ицстазаара иафырцшны уахэацшуазар. Насгы дара ахэса мыждакэа (Рафидеи Хьымсеи) Мзахэала хатца цшзан аҕнытэ деимаркуан.

Ари Мадинеи Мзахэалеи рынасыц еилартцаанзатэи еишыцыларан. Аха нас дара иара абна дшылаз рынасыц анеиларта иаанкылахеит урт ахэсақэа рышка имаз ашыцыларатэ ныкэарақэа.

Платон Бебиа шэкэыффык, казак иахасабала имаз абафхатэреи апышэеи ибзианы ирныцшит атыхэтэантэи ашықэсқэа рзы иаццтаз ипрозатэ рфеамтақэа ирымоу рцсихологиатэ чыдарақэа ацстазаарафы ишыкатэкэюу рсахьа тыхра. Аха, сара сахьахэацшуала, лымкаала Мадинеи Мзахэалеи ахацафы еилартцаз рынасыц убри акара амч аман, абзиабареи ахаареи еилатэаны қыаф днаруан рыцстазаара ахыцпа ишакызгьы. Избанзар, ицкьан, икэымшэышэын, игэгэан абзиабара иаша иахылтцуаз ауафытэыфсатэ цэанырра, анарха амоуит умхэозар. Урт ахацафэтеи рыцстазаара ахтынра дук афы имфапысуазшэа акэын ишыказ, ишырбоз. Акы, ас иказтаз рацхьазагьы – афара цатцгэыс измаз абзиабара иарцхон, анасыц шэахэа рыкэыцчаауа, изтагылаз ашэартара атцанарзуа аҕынза. Фбагы, дара афырхацагьы рхатэ казшьақэа ауафы-шэара бзиала ихартэаан, игэылтэаан руазэык абрагъ шихьзызгьы. Ихцахаза, иара автор ибафхатэреи, прозаикк иахасабала ипышэеи ирыбзоураны ифырхацаа рыцстазаара иааигэаны ибон, иныруан ихтынхьаауа аҕынза.

Уажэы, уааи ацхьаф, харзызыршып ухэы-ужьы қақаза изыргыло арт ауаа – Мзахэалеи Мадинеи атыхэтэантэи реицэажэара:

«– Нас, бышцакоу бымхэои, с-Жэеицшь тыцха хэычы? – изаамтанутэи иныкэарақэа рышьтахь, дааины ихэыхэ цшқа дналыдтэалеит Мзахэала, изхара дизымбо, ицсы лылаханы.

– Ех, с-Жэеицшь тыцханы суматэкьазтгьы, иаасхэоз зегь камлози! – лыбла тыцхақэа рыла днеицацшит ларгьы, лнапы цшқарахқэа ихэда инакэыршаны.

Иааигэытцеибахэхэеит.

– Ибхэаз калозтгьы. Иарбаныз рацхьа бзыхэоз?

– Рацхьагьы рышьтахьгьы акызатэык акэын: ура!

– Избан сара?

– Уара Анцаа ду данузылцха – саргьы сыхьчами!

– Дахьылцхоит, Мадина! Иарбанзаалак ак хьаас ибымкын. Ииашоуп, сара сыецэырымгазакэа, ахэахэа сафагыланы аиаша амфа ахьазысыцшаауа, ишыртаху рхы иадырхэоит цюукуы, аха саргьы ус стэам. Урт зегьы рхытцхыртақэа рҕынзагьы сназарц акгьы сыгым. Мацзак ауп исзынхаз, зегьы рхы зырхэыхэуа, ашхы еицш, ихэытатэаны ацэгьюуцаа ахы рызто икны снейраны сыкоуп, сгэы ицоугьы акызатэык ауп: Марчыгь

Къенцъиа ифызцъеи иареи ишырзыуз еипш, уи аус хэымга инапы шалашышъу зегъы ирбаратэы ауаа рахъ икылгара. Иматтура ду хыхъчагас икътаны, ахэа шижуа ҕаҕаза урт иансыздырба – зегъы-зегъы збахоит, Мадина, зегъы-зегъы! Ацэгъоуцэа изныкымкэан иахъырхэхъоу ауафы, анхацэа хзын зхы аҕыка ыкэызхуа, иазхоуп, шыта дцэыртцаит, дааганы дахшэырба рымхэар руышам ауаа. Уи амфаду анаҭоит арахэыц па иаку барей сарей ханасыҕы. Ажэлар ианыртахха – ирылымшохэа иҕоузеи! Ацстазаара зтаху – хымҕада ацсынтцыргы иоуроуп. Хазшаз Анцэа ду ус анихэа – уаргы унапы укъароуп, Мадина!...»¹

Абас ахаҕы афнуцқа рызхара изеибамбо ауапа еитцых илаиан хатей пхэыси рнапкэа еикэыршаны аицэажэара иафын. Аха афыцъагъ афыстаа дырхыччон. Абрагъ иаҕацэа Марчыгъ Къенцъиа иуаа иманы дрықәлеит. Урт реиҕахысрафы, Мзахэала (иаҕацэа рахъ иҕсы иаиҕаз калазаргы) дицэыршыит иҕсы афткаареипш бзиа иибоз, пхыаҕатэи иҕстазаара зегъы здихэалоз игэыгырта Мадина. Ацхыаф игэы ҕанаауеит Мзахэала иуазажэақәа. Абар даргы:

«– Сышҕабшыи, абаапсы Мадина! Ацстазаарахъ сызлагъежъуа хэа гэгыгра-затцэык исымаз бара бакэын. Бара бакэын ашаецэеипш сызхын-халан искыз. Бара ахэыцқәа реипш бзиа избаз, бара санқэыҕшыз инаркны сгэы зызцаз Шыазина дысхазырштыз. Бара – мызкы иадам-харгы ацстазаара иашатқәа сызтаз. Бара бакэын сара сгэыграқәа зегъы зыдхэалаз. Бара сыблахшэала хэычы, бара сгэыраз хэычы, бара сыпшқарах хэычы, бара бзиа бызбан, сыхгы бзиа исбырбеит. Ибне-икыз ауафы сҕы бынтаршэны багысфеит, исфеит сара сыхгы. Абрақа интэеит сара сызныз амфад, абрақа интэеит сара сыпстазаара! Мадина хэычы, Мадина пшза! Ирасхэозеи бани баби, уажэы бсыман сахънеиуа?! Шэара дшэаазеит – сара дысфеит хэа расхэап, Мадина! С-Мадина хэычы, с-Мадина пшза! Икыдшэаз сиатцэыш!...»²

Мадина дылхагылан Мзахэала иихэаз амыткэма ауазажэа, итабыргытқәкыны, игэытшыаагоуп, избанзар, агэатцантэ ишаауа мфашыо иҕоуп, насгы иаанарпшуеит уи уафык иахасабала ихаҕашыатэ кызшыақәа рыфазара ахынзаказ. Машэыршэа акэзамызт ажэытэ абырзен философцэа абзиабара цқәа зылшо ауафы еснагъ дцауроуп хэа дзырыпхыазоз. Ицоураз уафын Мзахэала, аха иаикэыршаны иказ, иара изы ицъбаразахаз ацстазаара аханатэ дамырманшэалеит, дшыақәнаҕеит акэымзар. Цабыргуп, Мадина дызшыыз Марчыгъ Къенцъиа цсышыацэгъа ииҭоит. Егьыртгы рцэа иҕаирзызоит. Ицегыи иҕаиҕашақәа ыкан, аха Хымса Цыампҕа дахылмыгзеит, цсышыацэгъа илтеит.

¹ Иара уа. Ад. 516.

² Иара уа. Ад. 519.

Мзахәала дыштәуад хылтшътраз азақәан ҕыц иаҕағылоз, иаңырхагаз ҕазтөз уаҕымызт, анхаҕы итаацәара дшаазз иныруан, бзиа ибон, рҕабаа еиликаауан, дхәыцы аахыс дрыдгылон. Аха умашәа иубаша амчра знапы иакыз аихабыра еснаҕ рыла дыхгылан, гәрамгарыла ихәәпшуан.

Ари Мзахәала изы трагедиян. Иаиз асовет аамта дацәтәымны дҕанатон. Ииашоуп, ауаа ишьит (уи ахы икит амҕаҕатцаҕцәа рынҕыныр хада ишьрала), аха гәыбҕан узиҕом, убранза днаргон, иңсы иҕартон. Тәамбашакә изныкәаз, ахахә абҕатцара, аңжәара ацынхәрас, дадызцалаз (аңхьаҕ истахуп убри асахьа угәалауршәарц, нас сажәакәа рыгәра еихаҕы иугоит!) анҕыныр хада дышътәамыз. Изымычҕаит, Мзахәала иакәым ахахә уршыргы иңжәоит. Ус иаҕыкәлеит.

Аҕымта антәамтаҕ иаабоит Мзахәала чархәарала дыштәлырхаз Хьымса Ыампҕа пхамшьа. Ари аңхәыс акы, дрыман хылпатакьара, ҕбагы Мзахәала лышка аныкәара аамтала дакәытцы дахыкәз даргәаан даман, дихыбаауан, сара даныстәымха лхәан, ашхам итаны дылшьит. Уи атыпҕы автор икаитцеит аңхьаҕ агәра игартә еиңш ирыңстазаатәны. Ишдыру еиңш, иарбан сахьаркыратә аңтамтазаалакы антәамта трагедияла ианхыркәшахо, аңхьаҕ ихьу-хьууа игәы италоит, афырхатца хада заамурала аңстазаара аҕаҕхьа харак имазамкәа – илахьынца аңкәашьдахо, дантахо аамтазы. Мзахәалагы абас аңсихологиатә тагылазаашьа узтә фырхатцоуп. Изышьақәымгылаз иңстазааратә лахьынца, аңхьаҕ игәыиңсы рҕы арыцхашьара ннажьуеит. Ус анакәха, Мзахәала дызхааныз, мамзаргы дызныз аамта дадкыланы уихәәпшуазар, ареалтә дунеи иеиуаз хаҕсахьоуп, арҕиаратә фантазия иарҕиаз азәы иакәымкәа.

Мзахәаладызҕағылоз, еиха ииашаны иухәозариҕагылаз аперсонажкәа (иаагап Марчыҕ Кыенҕыа, анҕыныр хада ухәа убас егыртҕы, арака зызбахә сымхәазгы налатцаны, изыкартөз аус еицакәақәкәа иара еихаҕы дхараркуан, дышхарадаз аадырпшуан. Драқәпеит, драқәпеит, аха дырзымиааит, ажәакала, аиаша изышьақәмыргылт, дшабрагыз дтахоит, аха, еиҕасхәоит, аңхьаҕ игәаҕы даанхеит дрыцхаишьартә еиңш трагедиятә хаҕсахьаны. Уи ихылтшътреи дунеихәәпшышьалеи тоурых аамтак ишатцанамкуагы, насгы досу ирыхтынхьааз аңстазааратә хтысқәеи алахьынцақәеи зынза ишхазы-хазугы хаҕсахьак ахасабала дрыжелантәуп, дырзааигәоуп иара икынза адунеи збахьаз, хмилаҕ литература нахьхи аахыс иаланагалахьоу ицоуроу афырхацәеи аперсонажкәеи, иаххәап Мсырбеи (Заз Дарсалиа «Ажәытәра иагаз»), Шабат (Баграт Шьынқәба «Ахра ашәа»); Алоу (Алыкьса Гогәуа «Аси амацәыси») ухәа ицегы ыкоуп иааугаша.

Сыззааиуа, арт ауаа тауади-аамыстеи ишырхатарнакызггы, ргэбылра шрымазггы, ишырзгэдууазггы анхафы жэлэр бзиа ирбон, рлахьынца иазфлымхан, рыцсадггыл цэатэы шыаканы ишатагылаз рдыруан. Убарт ирымаз ацэаа бзиақэа дрылахэдаамызт Платон Бебиа ифырхатцаггы, изеитамхэеит акэымзар.

Ааада ишысхэахыоу еицш, афымта «Абрагъ» афэ автор еснагъ илацш зху афырхатца хада Мзахэала шиакэуггы, уака иаабоит ацстазаара атцабыргхата иагэылфаау, еиуеипшым ацстазааратэ гееитакқэа аказ-шыакэеи змоу, афатэ аамта иазаапсоу, иазыразу, иара убас ииасхыоу ажэытэраггы, мчрак шамамггы шырдыруа, игэхьаазго (иаххэап, Лоу-ица Шьмаф еицш икоу) ахафсахьақэа. Урт зеггы, хэарас иатахузеи, арака досу хата-хатала иалкааны хазрыхцэажэом избанзар, хара харгоит, аха иагьа убас акэзарггы, азэык-шыцбак, насггы абрагъ еиха иаазаб цстазаарафэ ихысуаз ххафэ иааганы хрыхцэажэап, хрыххэапшып. Сгэанала, ус акатцара Мзахэала қэашьда ихатара ицеггы игэылтэааны иахнарбоит, хара дук шидым агэра хнаргауа.

Абрака зеггы рацхьаза избахэ хэатэуп Ашыцхаратэи амфакатцафцэа (Акармарей Ткэарчали ирыбжыго амфа аныкарцоз угэалазыршэо) реихабыанцънырфыц. Уи автор ахызггы дацсеимтэит, ииашанггы икаитеит, избанзар, ашэалкьамрейцш даацэыртцит, ус даггымфасит. Анцъныр фыц «сара аамта фыц амчра сытаны саанашьтит, исфагылазггы иара дагоуп» хэа даакэгылеит. Уиггы азмырхакэа, хэсаггы хацэаггы изеипшны, уафэ ифэ ишаанамгоз ала дыцэхауан. Ари ззымчхаз Мзахэала (еггырт аусуцэа макьана дфэицуп, дамышьцылац хэа иххэапшуан, ицеипшуан) анцъныр ихымфэапгашьа шыгэнаалам, ишчееим еиххэеит. Абар уи атакс икаитцо: «-Икоу уасхэап, афыза! Шэара ацсуаа шэказшьақэа ани ицаз аамта иагэытцханы иагеит. Афыц иадыруа акызатцэык ауп: аус утэуп! Сара ахшыф сырцара азин азэггы истом. Арт шэтышақэа реицш ауп шэхатақэаггы шэшылашьцоу. Акамчы шэтахуп, сцъым хэыцқэа, акамчы!..» ¹

Мзахэала анцъныр иххэаз ажэақэа мцаны ицралан фэааитит: «Ииашоуп, хтышақэа лашьцоуп, аха акыр ицауылоуп, насггы иудыруазар стахуп урт ашьха гэымшэақэа шырхагылоу!..» ²

Абри нахыс Мзахэалеи анцъныр фыци наф-ааф изеифампшуа икалеит. Избанзар, Ацсны автономтэ республиканы Қырттэыла ианаларца нахыс ацсуа жэлэр рмилат зинқэа рымхуа, рқырттуатэра иафыз, иашьтаз, хатэазымбоз Бериа иматцуарқэа ираазаз дырхатарнакын уи ауаф. Ус шакэу ахэоит конкретла иугозар, жэафэ рхыс иказ Мзахэала дамхны

¹ Иара уа. Ад. 415.

² Иара уа. Ад. 415.

атқырант ахьииркуа. Уақағы дмаагылакәа ахааназ имқәацо ишьтаз ахахә хьшәашәа ирбылгыар акәхеит. Анңыныр хада ихатара зақа иразыз апсуаа рзын аҗада иаазгаз ажәакәа ирхәоит, аха иацахтцап итцегыи дхазыртәауа, аусуцәа дрылагыланьы җырхыкәымтцала иҗы итытцауа ажәакәа: «-Сара исыздырзомьит ари дьзустаз. Ихьзтәкьа Мзахәала акәымкәа Муратбеи акәзаап. Муратбеи Алоу-ица!.. Шәазхәыци цкьа!.. Хабацәа рыцхақәа бҗейтцыхра рымтазо зытәгәкәа еимырҗаҗаны рыхәда икәтәаз тауади-аамыстеи рхылтцшьтра. Сара сеибгазар, харт аамта җыц аҗацәа, урт цшьынацха иргыланьы амш рылажәгаратәы ишыкастцо ажәа шыҗстоит!..»¹

Ари апсуаа зцәымҗу ауаҗы, «сара сеибгазар...» хәа дзыкәмақаруа Мзахәала мацара иакәзам, уи дьзхатарнаку ажәлар роуп. Ари ахшыҗ-зцара атекст заманала иатцубаауеит. Уи, хәарада, Мзахәала иҗызцәа ыканатц Апсны гәата-бҗата дара рнапәҗы ишырзаамгоз идыруан азоуп дзицәымҗыз, ес икаитцалакь дицыригарц зитахьыз, ауаҗы имч зкәымхоз ацакьа хәхә дзацидалаз. Аха абрақа Мзахәала дияаит, ахахәҗы ирбыл-җеит, «сара сеибгазар...» хәа имақаруаз анңыныр хадаҗы ицсы деитейт, иара ицстазаара хьбгазарҗы. Сара сахьахәапшуала автор ари ахаҗсахьа машәыршақә икаимтцейт, еитарсу, хара узырхәыцуа атцакы амоуп. Нас-җы, ааскьаза иаххаагаз аибашьра хлымзаах ахьтә иахгәаланаршәо кыр ыкоуп, ақыртца мпытачалаҗцәеи Мзахәала таха изымто анңыныр хадеи рлахьынцәкәа еикәҗыртцеит, дунеик иатәуп. Хтышақәа ашьха гәымшәакәа шырхагылаз аанарцшит хиааира – хцеицәа җырхацәа рхы акәтцан иа-аргаз! Ари ас шакаьыз издырамызт, хажәлар рцәымҗра згәәҗы гәгәала ашьапы ахахьаз, Сталини Бериеи рымчра баагәаратцас иакәгәыгуаз Апсны хара иаагароуп хәа девизс измаз, иаххысыз ашәышықәса 30-тәи ашықәскәа раантәи ақыртца нацистцәа рхатарнак иаша анңыныр хада. Уи Асовет аамта ахьзала акәын дышцәажәоз, инапатцака иказ Мзахәала дышиқәымчуаз, дышиқәмақаруаз. Аха акәты ашьыга ашьапхьц итцнахуеит хәа ирхәо акәхеит хатала дзыкәшәаз. Убри аҗыза «аразкы лаша» рынасыпҗейт 1992, август 14 аҗыны ихақәлазҗы.

Аповест аҗы абырлаш еипш дагәылыццаауеит Мзахәала абна дшы-лазҗы, ицстазаара шшәартазҗы ицсаҗткаареипш бзия иибаз, нас хатә цхәысс иигаз Мадина. Уи лыпстазаара штрагедиахазҗы лхаҗсахьа абзи-абара цкьа иасимволны иаанхеит. Автор, итцабыргытцәкьаны, напказарак агимыжкәа ацых-зыхьейпш, ицкьоу, аҗаацәаратә насыц лаша апцара зылшоз лакәны дцәыргоуп аҗымтаҗы. Мадина лыпшра, лсахьа, лказшьа, лыҗцәажәа хаа Мзалеи иакәым апхьаҗҗы игәәҗы хаарак ннажьюеит.

¹ Иара уа. Ад. 416.

Аха уи лыпстазаара анарха амоуит, иѣахтѣеит Мзахѣала иаѣацѣа ирханы.

Апхѣызба қѣыпш лгѣы ырхытхытуа илызцѣырцыз ацѣанырреи уи хытхыртас иамаз абрагы реицыларақѣа, реибабарақѣа, настѣи еиѣа-еиѣа игѣѣахаз реизыѣазаашықѣа, амца зхылцуаз абзиабара дуахы икылсыз, нас зуахта еиқѣахѣалахаз автор цѣара изаѣаразаалак мыцхѣрак, итцегы уазааигѣаны иухѣозар, мыцрак аламкѣа сахыащыратѣла ирцабыргны асахыа тхит. Ас аѣатцара, жѣахѣарада, имариамызт, избан акѣзар, ашѣкѣыѣѣы ифырхацѣа ахақѣитра иалыхѣдаз, абна илаз, зыпстазаара ашѣартѣа иѣагылаз уаан. Убас шакѣызгы, Платон Бебиа абрака цыдала ибаѣхатѣра адагы ицхрааит Мадинеи Мзахѣалеи ргѣы рыпси ирхылцыз абзиабара цкѣа. Апхыа ихыааигѣит абас ипсабаратѣыз амч ду змаз абзиабара ахықѣашыдахаз, ишшѣра ишѣхыз, аха иѣашѣдахан иахыѣахтѣаз.

Уажѣы иаагап Мадинеи Мзахѣалеи рѣара гѣашыамхс измаз абзиабара ашѣахѣац хаацкѣакѣараза ианарцхоз хзырбо тыпк: «Нак-аак еиѣгѣыѣѣауа инеицылеит. Иааигѣыдибахѣѣалеит. Ащыцѣагы анаапшаапшит. Тынчран иахыабалак. Абна иара иацыдамыз цѣара бжык ахыѣуамызт. Апсаа, апстазаара ѣыц ашѣа азырхѣозшѣа, еихырхѣаалон, еихырхѣаалон.

Инеиуан Мзахѣалеи Мадинеи абнара ицаланы, ицашышы рызхара изеибамбо, рызхарагы рзеибымхѣо, лара лыблақѣа таа уажѣы-уажѣы иара днаитцапшуан, иара – ахара цшыртас иман, абырсааткгы агѣеанызаара цѣара иааицыршѣомызт.

...Днеиуан абрагѣ уажѣы Мадина лыжѣаа инапы атцхны абна еиқѣара ицаланы, ицашышы, ашѣтқѣа рцынхѣрас ана-ара атцлақѣа ирѣышѣшѣаны абығқѣа хагѣежыла-хагѣежыло ирықѣыпсон, атацаагарашѣа ацынхѣрас апсаа ашѣа ссирқѣа рзеихырхѣаалон, ацкѣыни азгаби амзырхакны реицыкѣашара ацынхѣрас, иаакылкѣаз апшатлакѣа убас абығқѣа еиванаргѣежыуан, аха апсуакѣашара изадумкыларызеи, аѣамеиѣакшақѣа рцынхѣрас – апшалас еиднакшалоз амахѣқѣа ирытцрыжыуан...»¹

Арака иаабоит Мадинеи Мзахѣалеи абнаѣ ѣыц рыпстазаара анеилартѣазтѣи асахықѣа. Ускан насыпцла иѣын урт рыпстазаара, аха...

Ароман аѣы Мадина лѣахареи Мзахѣала иуалыуашареи ухѣы-ужыы қақѣа идыргылоит, угѣы уѣадыртѣуоу аѣынза. Лан Антика неитамхѣагы атцхыбжѣон дахыцѣаз лцѣа иалашѣан дытцнаркѣеит лыпхѣазатѣа лыпстазаара ѣахызтѣаз ахысыбжѣ игаз.

¹ Иара уа. Ад. 507.

Мадина ахатцампхэысра шлылшаз хнарбоит, лхатца ианикэша, лара лхы хычо ахапы дыштэамтээз, уи дтытны, агацаа лара лышка ихьарпшуа, икылкааны дхысуа лфыналхеит. Ус калымтцар, Мзахэала иххээз халтцар издыруада деикэхаргы. Аха Мадина ус лхы иатэалшыомызт, лыпсы еипш бзиа илбоз ауафы амцашыра дшалагылаз, лара схы сыхьчоит хэа ахапы дызтэамтэеит. Дыпхэысын, аха лыхьзыла Баалоу-пха Мадина лгэагылызтан. Апсуа хэсахэычкэа рашьцэеи рхацэеи ирывагыланы айбашыра уажэы ирбазма. Сгэанала, абри адетальгы автор баша иалаимгалт, уи Мадина лхафсахыа хазыртэаауа акоуп. «...Ахапы анафс ашыа лфашэы, деитцхэаа дыштан уажэы. Кэыркэыр уи дааныжны имцазеит, уимоу, лхы-лфы арбзеит, азы лфанархэхэеит, нас лфэпхьатцэкы ашыапкэа еитыхны икаиет, издыруада лыпсы ахэага таны, скэадырырта акынза дызнеиуазар хэа, аха зегы шбашаз анаба, еитцагэга ифагылан, ихыркэакэо Мадина илхагылан апшэма изыпшын»¹.

Мадина илызку атдыхэтэантэи асахыагы абас икоуп:

Апсы анышэ дацаны, иаахынхэны афныкакэа ицеит зегы. Афымтра гэипцэагеи, атцх лашэи, Мадина кэрахымзеи рымацара иааизынхеит. Уахь уахынла атцх иеалак днеиуан абрагь Мадина лхатгэын ахь, лгэы инапы ныкэшьюа акраамта дылхатэан. Ыынла акэзар, иаапымцэазо, ахэакнытэи игэытшыаагаха иаафуан ан лмыткэмабжы.

Хамышь Нар-ица Мадина лаб ихафсахыагы анапказара агмыжкэа икацоуп. Уи апсуара хатыр ззакэыз, иагныкэызгоз, ацэгьеи абзиеи рыфгы акы зхы атцазмышарцэ зтахыз азэы иакэны даарпшуп аханатэгы, аха арт ацэафа бзиакэа шилаз еихагы идыртцабыргуеит, уи агэакра данакэшэа – ипхазатцэ дантаха ашытахь ихы шымфацигаз атэы ххафы ианаагалакь, ианеифахарпшлак.

«Абрагь» афы даара ихэапцоу, ацэгыа-мыцэгыа аршра иазказоу азэы иакэны даарпшуп Марчыгь Кьенцэи. Уи ажэытэра иагазгы, игылаз аамта фыцгы зегы изеипшын, ихы мацараз адэы дыкэын, арахь адэахы ауаа дахьырбоз акы далаказшэа ижэон, алапшхырцага иман. Мзахэала уи ихэымгаракэа акырынтэ дызлоу дырбо, драхауа дфэапиехьан, иара ипхашьоз азэы иакэмызт акэымзар. Убас дшыказгы хылпцатцакыараа рмакахы дадхэалан дрыман. Абас икоу атипкэа, иага ихыааугаргы ианакэызаалакгы икан, икоуп иахыагы, икалозар акэхап наф-нафгы, избанзар, апцэзаара персонажс икоу зегы амоуп хэа азгэеитахьан В. Г. Белински. Платон Бебиа, икэфеиаз хэфсахыоуп Марчыгь Кьенцэи, ажэакала, даарпшуп апцэзаарафы дшыкатцэкыаз, иагымкэа, иацымкэа. Уи икаитцахыз агэнахаракэа зегы иреихан Мадина ихымтала дахьтахаз.

¹ Иара уа. Ад. 518.

Абрагъ уи ианижъуазма! Абар ари асахъа ашәкәыџџы ишаҳирбо: «... Азыхъ аҕны ианнеи, аҳаҕахъы дшигоз идырит Марчыгъ, иеагъаҕсреитеит, аха егъыгъы изуаз иакәмызт. Дахъкаҳаз даанхар иуамызт, дгылар шиму- аз еиҕш. Дцон ҕшынаҕха, инапқәеи ишьапқәеи арсуа, алеиҕш аҳаиуан еиҕш. Инапаштақәа ирылалоз амағқәагъы изгәатазомызт, ишьапқәа иры- лалоз ақәыцқәагъы. Дцон ашьа ицрыкәкәа, азагабаа даганы, ҕшынаҕха...

– Аброуп Мадина дахъышәшьыз, усоума? – аҳаҕы даназааигәаха иара иитәзамыз бжыла уи днаикәхәаит абрагъ, иблақәа ашьа рхыланы.

– Сара акымзарагъы схаразам: лара дсымшьыр – сара сыршьу- ан!.. – алағырз алатата иатеикит, ҕшынаҕха дышцозгъы уажәы-уажәы ицәытххуаз ачархәаџ.

– Ишҕ-ҕа-а? – дыхәхәеит убасқан Мзахәала Лоу-иҕа, ари аџызатқәкәа иазыҕшзамыз.

– Дсымшьыр – сара сыршьуан... снапала... - акы аилажәжәара даҕын Марчыгъ – аҳаиуан, аха егъи уажәшьта акгъы иаҳауамызт, изгәамтазакәан иабцъар ашқа инапгъы аҕынанaxeит...»¹

Уи акәхеит, ишаҕу еиҕш ачархәаџцәа зегъы реиҕш, Марчыгъгъы аҕсышьацәгъа иоуит Мзахәала ихымтала. Ари шьюуран абрагъ изы – иҕсы даиҕеит Мадина ахъкәыршәа дызшьыз, аханатә хәартара зламыз ауаџы хәымга.

Аџада ишысхәаз еиҕш Марчыгъ автор икәҕеиаз хаҕсахъоуп. Ама- ла, хылҕатақәараа дышрымадоу атәы зхәо атыпқәа итцегъы еилыхха икәтцазар, афактқәа рыла ирцабыргызар еиҕа еиҕхон. Агаҕа баша сныкәо ҕыбымшьан хәа Хьымса дахълыцшьтоу ииҕәо рацәак аанагом, насгъы Хьымса ҕьам-ҕха дахълыцшьтоу ауп иахъихәо.

Ароман аҕы иахҕылоит ицоуроу реиҕш ицоурамгъы ахәсақәа. Урт рхаҕсахъақәа аџ-категориак ирытцаркуа ашәкәыџџы игәцаракны рыҕстзаара тицааит, избан акәзар, аџымтаҕы ицо ахтысқәа, чыдала афырхацәа хадақәа ирыдхәалоу, рыхтысқәа наҕ-ааҕ еилышыны икәзцо роуп дара, ажәакала, арольқәа ирымоу, инарыгзо кыр рхәоит, ҕьара-ҕьара аепизодтә ҕазшьақәа шрымоугъы. Ицоурам рахъ иҕхъазоуп Хьымса ҕьам- ҕха, Рафида. Урт рыцхарас икәз мораллагъы иҕсыҕекәан, абрагъ деимар- куан, азәк – Рафида Марчыгъ хатцас дышлымазгъы. Авторгъы иаатқааны имзакәа абар ииҕәо: «Абрагъ заҕа лассы-лассы азыхъ ашқа днеиуаз аҕара, убриаҕара ихыдахон Хьымсеи Рафидеи рышқа иныкәарақәагъы. Хьымса уи амца лнаркуан: абрагъ раҕхъаза Азрыҕшь дааны, Наҕшьоу ахабла ишьа- пы аналаиргыла аҕены инаркны, лара лоуп иара дымџахызгаз, лара лыда- гъы ҕхәыс дибахъан хәа дыҕам. Аҕхәыс дышлышьцылаз еиҕш, лара лылоуп

¹ Иара уа. Ад. 535.

аракатәи атыпқәаггы шидырыз, ауааггы... Уажәы иңсы антала, дызғәәу убоит... Лара дкажыны Рафида лышқа аныкәара далагеит. Иаха-иаха лгәағ пейпеиуа ашра иафын Хьымса.

Рафида лакәзар, уик зынза амца лыцранатон, Хьымса лоуп зеггы-зеггы зхароу Азлагаракны ханеис ашътахъ, сахлырхәырц азын, абрагъ сара дысзылцит. Уи хатчагәгәак иахасабала, рапхъа иара сииршьцылеит, нас җапхъа лара даасыцәганы дылгеит...»¹

Арақа имҗашъо иаабоит арт абрагъ деимазкуа зақа илакәны ихәыцуа, рыпстазааратә философия цатгәыс иамоу, ихадараны иалыркаауа закәу ухәа убас итеггы. Урт җнактәи ауадалыкъ азы икарымцара икоузеи! Хьымса лгәатца ипейпеиуа итаз агәағ ауп чархәара лзыруз, Мзахәала ахәшә итаны дызпырылх. Апхәыс дкааметхар, амитә лгәыгъуеит, уи лкынза ахатчаггы дызнейуам, иапылгоит.

Ацәгәеи абзиеи рышьхәа ахъеивцоу здыруа, иааиз зеггытәкьа ракәымзарггы, аамта җыц амчггы еилызкаауа, иадгылауа, зажәеи зуси пхылданы икоу ракәны ашымтаҗы иаабоит: Мамшәы Шәарах, Абзагә Абуа, уи ица Төмыр, Башныхә Арынзаа, ақыта хыс иамоу Ацанба, анхаҗы бзиа Алхас Ануа, азәы итәы зтахымыз анхаҗы нага Рақыт Инарцәба, Хамышь Нар-ица – Мадина лаб, ухәа убас итеггы еица азәык-җыцъак. Урт автор досу ирымоу рролькәа ашымта аструктура еилапахны ақатареи асахъаркыратә идеиа арғәгәареи рҗы заманала инарызгоит, аҗыц пстазаара иакәҗнатуа, еихырго ршьаҗақәаггы иакәшәауа. Аха абас шакәуггы, дара ирыхтынхъаауа зеггы анс акәу, арс акәу афырхатца хада ихаҗсахъа агәылыртәара иацхраауа элементқәан ароман ахтыс хадақәа рҗы иагәыласоуп сахъаҗыратәлеи апстазааратә фактлеи ирцабыргны, аемоциатә цәанырра атаны.

Платон Бебиа кзак иахасабала ипоезиатә ипрозатә рҗиамтақәа рҗы иркәзшьарбагоуп ақсабареи академик Д. С. Лихачиов ишихәаз еиңш зҗы мцәажәо апстәкәеи ацәанырра пха рытатцаны раарпшра, еиха уазааигәаны иухәозар, рырцәажәара, узырхәыцуа ахшыҗцарақәа рцәыргара. Сыззааиуа, уи аханатә иааиго абри ацәаҗа хара иаабоит еихаггы иазха-зыгъан абыржәы хзыхцәажәо ашымтаҗы. Ус шакәу арцабыргразы иаагап хналас-җаласны акәзарггы җырпштәкәак.

Ажәытәзатәи абырзен философцәа апстәкәа рахъ зеггы реиха ипшзоуп хәа ирыпхъазон аҗы. Икалап, убри акәзарггы акульт аказарәҗы алитератураҗы имажәзо акы акәны иахъа уажәраанзаггы изаауа, изыкоу. Хмилап литература атәы ххәозар, апсуаа ауаҗы ишьа алоуп хәа ззырхәо аҗы ахаҗсахъа кзарыла итыхуп хашәкәыҗақәа

¹ Иара уа. Ад. 502.

азэырфы рфымтақәа жәпакы рфы. Урт реикәыпхьазара ҳалагарым, ма-
цара иахгәалахаршәап «Абаҭаа Беслан» иеы «Лахәапштәала»; «Ҷәәеи
каршәреи зеггы ззеипшыз»; «Иееикәа цқьа лахәапштәала ихиян иара
изы»; «Ахыкәалаа еипш идәыкәлеит раҭа дашьырцы»; «Беслан рыцхә
данамба, кыргы иғәыкит». Апоемаҕ меижьарада иубоит Абаҭаа Беслан
Нхытци-Аахытци деицырдыруа дфырхатцаны иҕалараҕы еснаҕь иара изы
ихиаз, иҕсы злаз иееикәа цқьа иабзоураз шырацәаз!

Зеггы зхысхәаауа, Платон Бебиа ироман афырхатца хада Мзахәала
иеы Қәырқәыр ауп. Уи афымтаҕы иҗоуроу персонажк еипш иалкаау атып
аиҗеит автор. Насҕы урт ифырхатцәа реизыҕазаашьа убас еипш иҕатцоуп
наҕ-ааҕ еилибакаартә еипш, ашәартара аныҕала ҫызак еипш ивагылартә,
ицхраартә, абжәаапынҕы итынчра ахьчоит, уафытәыҫсак иҗамхо. Уи
Мзахәала ишыҕылеит абнатоураҕ аҕыт-бжы гар алымхә иафшәомызт.
Абар ашәкәыҫфы уи атәы шааирпшуа: «Қәырқәыр, уажәы ахаҕы
уаатыҗны, бзиа уахьааско, ашыцламтәы зқәиааны иҕаз ахахә ҕьаҕьа
иқәгылан аеырмазеины. Амгәырхакәа агәыҗархха, ашпырхә ҕәынпсараха
агәышпы җаҕаца, атыхәҗад кахәхәа, аезгыыҕ кәадыр иалыхәхәо абҫаш
маха чаҕақәа еиқәҕыртуа – аеы аҕәра ҕархха, рхаршәны. Игылан
Қәырқәыр, алаҳәахзы пштәыс иаҗаны, аҕәтаҕ ақәҗәрааны иҗо, ашьябыста
шьяпыласқәа кахәхәа-кахәхәа, амзаҕа асахьа змоу аееимаақәа рыла
ашьяпхыҗ хырффақәа чаҕаны, алымхә ҕьаҕьақәа неивых-ааивыхуа – зны
шьтахьҕа изырфуа, зны пхьаҕа. Баша иаурхәахуа, аеы ауафы ишья ало-
уп хәа. Ауафытәыҫса иеипш, ҫызара пшья изуа даҕьахьчон уи аҗшәма.
Абри абна дуззаҕны иара иатәым ҕьара шьтыбжыык аагар, ахы инаркны
атыхәанза иеикәлымхәха, ахы еихаҕы ишьтыхны, алымхә еиҫыхқәа
уахь инкыднатон. Ҫапхьа иеиҗангаҕы, агәәеанызаара аҗахуп хәа,
арҕашьяпы калыхәҗәа ала анышә аҫуа иналагон. Аха аҗшәма дҗаханы
дыҗәаны, уи дазмырҕыхошәа анабалак, иныҗакны иаақәырқәыруан»¹.

Абас иаҕазшьян абраҕь иҫыза ду Қәырқәыр! Уи ахьызгы иара замана-
ла ианаалоит. Нас аеы ауафы ишья алам узхәарыма. Иҗабыргыҗҕьаны,
аеы аҕы зҗәажәом, аха аҗарауаа уи ихәыцуа апстәқәа рахь ирыпхьазоит.
Имхәыцуазтгы Қәырқәыр абас азыҕаҗарыз: «Қәырқәыр уажәы
ақәырқәырраҕы иаанымҕылакәа, аандақәа ирхууааны иааины, икьыр-
кьыруа аҫны иакәшон, аха уи ихабар хәа анамба, ееи шыҕамыз дырны,
ашьтахьтәи ашьяпқәа ирықәгыланы аҗхьатәикәа рыла ишамчыз ашә
иасит, илеиҫжәаны иаҕылыҫнаххит. Мзахәала ҕыцхә джажын. Али-пси
рыбжьара инеихаххны аҗхьатәи ашьяпқәа, ауафытәыҫса инапқәа реипш,
инаиҗатцаны даанархәит. Ихы-иҕы зеггы арбзеит, аҗәзы иҕанархәхеит.
Азнык иҗсы илалазшәа дааҕалеит иарҕы. Нас уи неины ихәхәаза инаи-

¹ Иара уа. Ад. 424.

ваиеит, издыруада сызқааҕынза дызџеиуазар хэа. Деихеит Мзахэалагы, аха ашныргэи иеизаҕэиытхакэа, џаҕхэа ҕыц иеи днавахэит...»¹

Ииашоуп, ари хэыхцэажэо зласахьаркыратэ џымтоу ала, автор имоуп азин гипербола, мамзаргы гротеск хасабла аматэари, обиекти, афырхатэи излаҕоу атдыкс ирзырханы, ирыцданы раарцшра. Уи аметод алитература иадыруеиҗтэи акыр цуеит. Иахгэалахаршэапи аклассикатэ џымтақэа: «Гулливэр иныҕэарақэа» (Д. Свифт), «Апингвинқэа рыдгыылб-жэаха» (А. Франс), «Аҕынца» (Н. Гоголь), «Қалақык атоурых» (М. Салтыков-Шычедрин), «Аеыхэа» (А. Гогэуа), «Аегыи еибашыуан» (Шь. Аҕынцэал), «Аҕама зҕыцдаку ала» (П. Бебиа) ухэа убас ирацэоуп ҕырцштэиыс иаау-гаша. Изхысхэаауа, абраҕи иеи Қэырқэири ауп. Сгэанала, Мзахэалеи уи иеи Қэырқэири реиыҕазаашыаҕы автор иахирбо ахтысқэа агэрамгара узтоу хэа акгы ыҕазам ихытхэаамкэа иреалтэны иҕалаз акы акэны дахэацшуеит. Убри азоуп ицоуроу хаҕсахыак еицш Қэырқэири аҕхэа изааигэаны, бзиа ибо изыҕалаз. Еилкаауп, ашэҕэиџы инапқазарагы иабзоуроу шыҕоугы, аха, еицасхэоит, Қэырқэири атцабыргхата иагэылцыз, аџымта аџазара харазкуа хаҕсахыоуп.

Платон Бебиа исахьаркыратэ џымтақэа зегы рыҕны еицш «Абраҕи» аҕгы иаабоит лымкаала дшацклацшуа имыруга хада – ибызшэа уи иатданакуа атрибутқэа зегы астиль, ихэоуқэа, имарианы реиҕекаашыа, аха исахьаркны, рыхшыџцарақэа цэуыланы, изқэикуа обиект, аперсонаж, ахтыс, алирикатэ хыатра, апеизаж ухэа ихытхэаамкэа ицсабаратэны иаадырцшыртэ еицш еиқэхацс еибытоуп. Аџада исхэаз ахшыџцак артцабыргразы аҕырцштэқэа рацэоуп, аха харгэыламлакэа, иаагап акыкџбак. Абар автор изгэакыоу ацсабара асахыа штихуа: «Ааҕынра анааи иахагы иеихэлачеит азыхы цэабырлашцсарақэа, иахагы адаул иасуа атэуылқэа ирцхысит арџаш жэылақэа, иахагы рцэџқэа тыртэаны рыцэқэирицэқэа неижэирицэит ашыа зиас ццакқэа. Ацсабара матэа ҕыцла аеиеланахэеит, артқэа зегы збоз ацсаагы, уаха иаарзымчхакэа, ицымтэазо ашэа хкы – ссирқэа еиххэаало рҕаархеит. Абахэ еишыыл ду иавтцны, илаша-лашо иџагыло амрагы хышэахэала италанахэуеит зегы, ргэатцақэа рыцхо, рымџэақэагы арлашоит»².

Араҕа автор қазарыла асахыа тыхуеит ааҕынра ааира, арџашқэа ржэылара, ашыа зиас ццакқэа, ацсабара матэа ҕыцла аеиелахэара, ашэа ссирқэа еихызхэало ацсаа рҕыхара, зегы ргэатцаҕ итацхо амра агылар, ухэа икалам ззырхо зегы рқазшырбагақэа аазырцшуа досу ирнаалоу ашэагақэа рыла рсахыа тыхуеит, ихэоуқэа ирзышытымхуа аидара хыанца иатдамцакэа.

¹ Иара уа. Ад. 548.

² Иара уа. Ад. 426–427.

Иаагап дачаагы: «Азын ақәтра даара ихъантахеит, аха аапынгы ихъацуаз ақәзамызт. Уи ацамтазын ицшацәгъа-фартынха атцлақәа хнажәжәеит, икырцх-баацсха абыбыш-еитцәарақәа ақәыбеит, исымкәыл-оамгылаха ацхақәа танарбгеит. Аха аапын пхатцәы-пхатцәы, иара ишақазшьоу еипш, анапы уантақәа зегъы инархышьуа аеынанахеит: атцлақәа ашьақьар аурыжыт, ашьац хөежыаақәа итлаз-иатцәаны рееи-цырхит, ацха табгақәа рыхқәа шышьтыхуа нақ-аақ ацацқәа неимардеит. Рапхьатцәкьа иаакылпханы азын-мра иеижыыз царақәакгы, аапын хара иаагоит хәа рашәа гәыҕкаагақәа рхы ркызарггы, рымч ауахуаз. Аха аапын аҕхәара аины амчра анааннакыла – ашәа азхәаццәа иара ахатә иаманы аҕаанахеит. Амра аҕырхаракны ишеи-шеиуа ашьақәа ирывтцалашо игылеит, згәы трыхьташьаауаз адгыл агәатца ачыхәчыхәра иалагеит, ацсабара гәыргьатцәа имшын иатцәаны ицәқәырдеит, уи ашәахәаццәа цәоантцәы ихаланы, амра агылара напеинкьарыла иапылеит, артқәа зегъы збаз ажәоан, цқьа слашәырпшишь, уара, ахәозшәа, ашьал касеиқәара иаҕаршәыиз инаханы абла иатцәа цауылақәа раз-разза иаанарпшит»¹.

Платон Бебиа иказшьа чыдоуп апеизаж, мамзарггы ацсабара асахьа антихуа уи роль мацара аанарпшуа икаитом, ихы иаирхәом. Цабыргуп, рапхьатәи ауалпшьа ацсабара ахатә персонажк еипш ацхьац ибо, игәникило икацоуп, аха зхало икоу акы акәым, еиха ииашаны иухәозар, ашымтаҕы ицо ахтысқәеи, уи зыхтынхьаауа афырхәцәеи, персонажкәеи ирыдхәалои, урт рхәҕра аарпшраҕы, игәылтәааны рыкатцараҕы, рцәыргараҕы ицхыраагза дуны икоуп. Убри убас шакәуггы, ашымта ианатә аестетикатә гьама, агәахәара кырза ацанакуеит ацхьац изы. Абарт сажәақәа рыхшыцтак рыртцабыргразы аҕада иаазгаз аҕырпштәқәаггы имырхьаазакәа агәра хдыргоит.

Ишдыру еипш, арҕиашы (дсахьаҕыхоума, дышәкәыцхоума, уарт дача-зәггы) дыпшааҕызароуп, аҕыц дашьтазароуп, мамзар, иага ибацхатәра ыказарггы, царадыррала деибытазарггы, ацстазааратә цышәа имазарггы, дмацъанахоит, еитарсшәа иухәозар, ацхьац агәҕыҕ даиркуеит, уимоу, иалшоит еицәыхьшәашәазарггы.

Ацхьац ухаткы алада иаазго аҕырпштәқәа истәхуп уара убла-ла урыхәапшыр, икамлари сара агха сыхьуазар, избанзар шықәсыла узьдтәаланы зыпстазаареи зшымтақәеи тұцаауа, насггы ухәыцаахыс иудыруа, ҕызак, қәлак, еишьак еипш бзиа иубо ашәкәыцшы аниакәха, усқан, хәарас иатахузеи, цсыҕерақәак аауцәыласыр әуеит, иаххәап, акритикатә лапшхәааҕоума, ахәшьараҕоума. Ари ицсабаратәу психологиатә факторуп, аха, еитасхәоит, уи изақаразаалак изапырхагахом атцаратә-еилкааратә процесс обиективла азнеираҕы.

¹ Иара уа. Ад. 535.

Уажэы афырштэкэа: «Ахьча ицсаса аагэарихын, иуапа наитцар-
еыланы, днеины инафс иштэз ахахэ шкэакэа дныкэтэеит. Арантэи ашь-
ха цагъ-цагъкэа бзианы ишубартэз еипш, амшын еишьылгы агэы кеи-
кеиуа ухыпшылон. Аха уи уажэы ашьхагы итахымызт, амшынгы. Ҷыц
иааигаз ипхэыс пшза игэы дыцаланы, адунеи акны зегъ реиха ихадоу
ахэыцракэа рыкэа иеынтаиршэын, дыргэыбзыгуа иахьцоз дрыман
хара цъара ицон. Дааины ибла дшаахгылаз дыхгылазан изхара изымба-
цыз уи ипхэыс хаакэакэара: лшьабыста шыапкэа калакалаза, лыгэчама
хацала пшзақэа, лзара ахы тыгъагы амацэаз итуршэаратэы, лгэыпхэы
шэыртатакэа амшын цэкэырцара ргэеисраны, лымсыр хэда тфэашаа,
лкъышэ мытцмыц гэылпыткэа, лзамфэ цэапшь лакшэышэкэа, лыбла
тыпхаа-тыцъаакэа, лыбжы хаакэакэара...»¹. Абар даеакгы: «Ауаста
бзиа иеикэага цышэ иампытцызшэа, ухы-уфы рнубаало ифырффаны,
нак-аак еибамбаргы рзымычхазауашэа, еифарпшуа илашьтыз ацакба
еишэцэкэа рытка ахапы ссир катцаны иапан. Аталартэгы бзианы,
афнуцка иахагы иманшэаланы. Иамузакэа адэахыла ишэартахар, уи
афнуцка афэпхыакырта заманакэа аман, атылашыцара тлашэы акны ус
аламалагы уафы уахымпчыхамшэашаз. Ахапы апхьатэкба икэынд-
шэындуа арфаш хэыцы апырцэкэа еиларгыланы ицон, абжы азэы иахар
хэа ишэаны инытцакзаны. Ашоура баапси акэыршафы гэгэеи раан ихы
иааимырхэозар абраг ахапыхы шамаха днеизомызт. Иегы иаргы еи-
маны уахь ианынталалак, гэылшыап дук асаса раханы итагылозшэа рбон,
рапхьа-рапхьа, ашыцагы убас ирцэымгын. Аха уи хэыцы-хэыцы иашь-
цылеит, дук мырткыкэа алашарагы тырбаауа иалагеит»².

Анафсгы: «Атх бзиа ишынаскыхазгы, Хымса Цьам-пха лыфны
ахышэ хэычкэа хэызба цышэушэа алашыцара еишдырссон. Абраг
дизыпшын лара. Дизыпшын ихэы катцаны, еснаг еипш, зегъ рыла
леырмазеины, мап, уаха еихагы леазыкатцаны. Хымса илдыруан иа-
цухеи иахеи данымаа, уи уаха хымпада дшаауаз, избанзар, уахык-фаха
данимбалак изычхауамызт, игэы дыцалон, еихаразакгы атыхэтэантэи
аамтаз, Рафида лышка аныкэара дакэытцижытеи, изхара збаха дахымыз
ипхэыс хэыцы Мадина дицэызижытеи.

Лыбла пацъ-пацъкэа тыпхо, лхэыхэпы шэыртата цэкэырцакэа тыганы,
лзамфэ еибаккэа тытэрааны ицо, леазыкатцаны дидылеит уи уаха. Инапы
махэфа жьытэра жэпакэа рыла дааигэыдихэхэалеит иаргы шыкэсык
аахыс димбацызшэа, лыблакэагы днархыпшылеит, урт уаха иахагы
ицауыланы ибеит. Ашьшыхэа еиманы рфынархеит, аехэа иехэапшуа
нак-аакгы иаатэеит»³.

¹ Иара уа. Ад. 411.

² Иара уа. Ад. 423.

³ Иара уа. Ад. 545.

Абраҕа иагаз аҕырпштэкэа имѡашьо иахдырбоит Платон Бебиа аѡадагы ишысхэахьоу еипш, иѡымта «Абрагъ» аҕы абызшэацкыароума, ихаҕсахьоума, ипсабароума, ихтысума досу ирымоу рхатэ чыдаракэа раарпшраҕы ибла штару, апсуа бызшэа зырбеиоу ажэа сахьарк дырра тдауылала ихы ишаирхэо. Хажшыѡзцара иацахтар халшоит даеакгы. Уи убри ауп: Платон Бебиа ипоезиатэ рѣиамтэкэа рыкны еипш, ипрозатэ рѣиамтэкэа рыҕгы иахпылоит ахтыскэеи, аҕаларакэеи, ацэыртцракэеи, ахаҕсахьакэеи, агэтахэыццракэеи, алирикатэ хьатццракэеи нацэакэыла иалызкаауа, еиҕа ирнаалоу ашэыгакэа рызто, изырпшзоу ахшыѡтцак гэылзыршэо, рсахьа апсы ахатцаны итызхуа ажэалыпшаахкэа, алитературатэ термин ала иухэозар, аепитеткэа, аметафоракэа, аиҕырпшракэа, ахшыѡтцаккэа еитарсны рхэара, афоризмкэа, ажэапҕакэа. Абарт зеггы аѡымта естетикала изырпшзоу ахшыѡтцак гэылзыртэаауа, исахьаркпсахара еибызто категориякэоуп, амала аѡымтазы имыцхэны иазыштымхуа акэымкэа, еихшэа-еизшэа ианаалауа, досу иахьыртыпу ицэыртцуа, рроль нарызто аҕаза ишицэаѡо еипш, еиҕыбаауп. Баша цэажэарамхарц, хажшыѡзцара артцабыргразы иаагап ҕырпштэкэак: «Апѡкэа зеггы тыртэааны, апстэаареипш, ихышхытэаны илеиуан азиас Лопстэ»; «Иееикэа цыѡ-цыѡ апҕара-пҕарахэа иныкэо, ихтырца еикэатцэа чыхэ ыргыла ихарҕаца, икоукоу уапа роуны еитцыхны»; «Уи абылра иалахаз ацҕы еипш, дшатцэы-шатцэуа аѡны дыѡнан»; «Аамта азырѡаш иацлабуа ицоит»; «Акамбаш ахэыл абон – аанда абазомызт»; «Игылан ашхэ хажэаакэа ахара ипшуа, ршыапцынтца икэгыланы»; «Аены амш каххаа иаапшит. Уажэы-уажэ аптэкэа назхахэны, зылахь ааимазырцахэуаз ашхэакэаггы, икаи-каиуа рхы-рҕы лашакэа, асас иааира иазыпшуан»; «Апсны аиҕабы ибжыы иаҕа-иаҕа ишытытцуа, иажэа хҕакэа, ишыаптыркыакыаны изызырѡуа хашхэ қэыпсычхакэа рлымхэ царкэа иртапсон»; «...Убаскан иаатцыры-цырны, иаҕаадыдымацэысны, аѡыстаа итра дтацало, атыкы-аткыкы хэа еикэыртцакны ихысит, атцармакыафѡы лыкэырчны»; «Еикэхэаланы инеиуаз илабжышкэа шиҕыжжыз, ихы ааларҕэны, дҕыхар хэа дшэозшэа, иаарпшқазаны лкышэ днагэзит. Нас иуапа днылахэаны дааигэыдикилан, лани лаби рышкэ диманы иҕынеихеит»; «Шэыхтыск деимдырххо, аха урткэа зеггы, азеизытцэа азлагара абарбал ишазнеиуа еипш, еизыркэкэаны хтыск итацало, дрызхэыцуа дтэан Мзахэала, ҕыцхэ дыпшуа»; «Мзахэала иѡнутца абылра иаҕын: иблахатц гьежыуа иалагеит, ихэцэы тцааны ипсы акуа иалагеит, иблакэа амца рхыланы итытцны ицо иалагеит. Хымса дахьцаз ашкэ даанапшит уи, аха дыкэмызт. Убаскан нахьхы абнаеыгэ ипшыхэуа илагылаз Қэыркэыр қэыркэырит. Игэаҕышра имамзи, зеггы-

зегы ицэа иалашэит Мзахэала. Иеааргэгэаны дэагылеит, аха адгыл итцааны ицон, ихы-ихшыф иххэыцуамызт, ишыапкэа еилагон, иаха-иаха ипсы иамхарацэахо абылра дафын»; «Икьафьаза иаашеит. Ахэызкэа икэланы инеиуан ацэласкэа зтахэаз аудардын, итагэ-тасуа ифьж-мыжуа, ихьантэза».

Ирацэоуп афымтафэи автор инапказара еицамк узырбо афырпштэкэа, аха иаагазгы азхархап, ихархэо ахьмачым азын, насгы, сгэанала фэпхьа акомментариакэа рытара, рыхцэажэара аанахкылап, избанзар, урт рфахэы дара заманала ирхэоит, афымтазы изыпцоу «рхы-рфэи» иану-баалоит.

Апхьаф гэыраз, «Абрагь», хэарас иатахузеи, иахухэааша крькоуп, еихаракгы, уи «иаланхо», афырхацэеи аперсонажкэеи азэырфэи итцегы иалкааны ирыхцэажэазар, ф-аамтак ииасыз ажэйтэи амчра зманы иааиз афэтэи – рхатэ пстазаара ишахьысыз, ишрыдыркылаз, нас уи иахылтыз аконфликт – аймак-аифак зхэаз реипш икоу азтааракэа жэпакы. Аха халапшхэаа итаагазгы алшара хнатоит хэцэымшэакэа фыгэгэала иаххэарц «Абрагь» Платон Бебиа икэфеиаз ипрозатэ фым-такэа иреигьу ируакуп хэа. Амала, уи иахьа уажэраанзагы апсуа критикафэи азэгы акэфимтыц умхэозар. Акритика абжы амыргазаргы, Анцэа икьнытэ, асахьаркыратэ фымта ыкоуп. Ус анакэха, иахьа, уатцэы, мамзаргы уацэашьтахь, алитература афеиара апроцесс ишақыбзу еипш, иахцэажэаша, абзырзы зхэаша, (иагу, иабзоугы убрахь иналатцаны) ауафы дкалашт хымпада.

Аповест «Абрагь» автор ипрозатэ птамта бзиақэа ишреиуоугы, нас-гы апхьаф ишубо еипш, исгэарпцханы сыченалаханы сшахцэажэазгы, уиакара ибыргымзаргы, акык-фбак ракара иамоу хэа сгэы изсааного агхақэа ртэы сымхэаргы ауам. Уи изакаразаалак афымта зыпцоу ахэ ланаркэуам наф-нафтэи аитатыжьра аан автор имыцхраауазар, пхаста инамто фьысшьоит.

«Абрагь» композициатэ-сиужеттэ еифэкашьала еилымшэо еилапах иктацоуп. Уи аганахь акгы узаххэауам, афырхацэагы, аперсонажкэагы, ирыхтынхэауагы ипсабаратэны, еиха ииашаны иухэозар, еибакапануа, досу рроли ртыпци рыманы иаарпшуп. Аха абри абас шакэугы, афырхацэа рфеума, аперсонажкэа рфеума, ахтыскэа рфеума акы, аитэхэара анцо, аамтазтэи апхьаф иоума, аинформация – ажэабжь кэзшьа змоу – иаарацэоума ухэартэ иуныруеит, уараапсауа ухэо афынза. Ари амыцхэра хара иаабоит еихарак афырхатца хадеи уи дызфэцауа аперсонажкэеи рфэи. Насгы, автор зны-зынла ихэарц далагоит ифырхацэа рзы иааидыруа зегы. Аха ашэфэыфэи иибаз, иахэз, ититцааз апстазааратэ материалкэа

зегы ахаҕсахыакэа раарцшраҕы ахархэара узрытом, иалкаатэу атипра злоу, иҕазшыарбагакэо роуп. Абраҕа, сгэанала, мацк автор дрыцклапшыр, еилиршэшээр акэын ифырхацэа рыхтыскэеи рҕазшыакэеи ахыааирцшуа ихадароу амоменткэа рҕы даагылар ауан.

Сгэанала, ари ас иҕазтэз автор ифырхацэеи иперсонажкэеи рыҕс-тазаара инаҕаз аматериал ибзианы итцааны иахымаз ауп. Баша имхэеит афранцуз критик ду Ш. Сент-Биов ашэкэыффы ифырхацэа рыҕс-тазаара инаҕза-аагзаны изымдыруа иреалтэу алитературатэ хаҕсахыа изаҕтцом хэа. Ари аганахыала, дрыхэапшуазар акэхап Платон Бебиа иповест афырхацэеи аперсонажкэеи ажэала рсахыа антихуаз.

Иара убас аповест афырхатца хада Мзахэала ихаҕсахыазгыы аҕхыаф ихадоу моменткэак рҕы гэынамзаракэак ахымоу ыҕоуп. Уи афыза, хэарада, агэынамзара изцэырымтыргыы ауан иаабац, ибжыааҕнытэу, уи еизадоу хаҕсахыаны дыҕазтҕыы. Ишаабо еипш, Мзахэала афымтҕаҕы зегы реиха аҕхыаф илаҕш зыдхалоу, ирыцхаишыаз бзиа иибаз фырхатцоуп. Ииашоуп, сара сгыгшэыгхахыеит хэа ихэоит хэа ихазы, иара ихарам. Ус ихэартэ дҕазтэз еиҕагылаз, еиҕахаз, бҕарцахыы еибакыз ф-аамтҕак – ииазааз ажэытэи, амчра ганы ииааиз аҕатэи роуп. Мзахэала аҕс-тазаараҕы ишыапы дзыкэымгылеит, дарблаҕыеит. Нас хыыда-ҕшада зынза дафнахит. Абарткэа анеидухэыцлалак ари ауаф еихагы уҕэы дрыцханашыоит, насгыы дзыкэшэаз атрагедиа иара ишихарам агэра уҕоит.

Сыззааиуа, Мзахэала иҕсы еипш бзиа иибоз, дзыҕҕэыхэаауаз Ма-дина даницэырш (урт реизыҕазаашыа афымтҕаҕы ибзианы иаарцшуп, иҕсабаратэуп, ихытхэаау хэа изаҕаразаалак акгыы ыҕамкэа) ашытхытэи ихымфадҕашыеи, иара уанза дызлаадыруа ала, иуафышэара ланарҕэуеит, уимоу, иааиатэымшыартэ аҕынза. Аламгэа ҕишыаауа ауаз зхэоз ахатца, Мадина ирласзаны дихаштит, уаанза дызфцаауаз ахэса кахҕкэа Хымсеи Рафидеи рахы аныҕэара далагеит. Ари иаанагоит иб-зиабара (уаанзатэи ихымфадҕашыеи иихэоз ажэакэеи цабыргхатазар, агэатцантэ иаауазар!) ахатыр изымбеит. Цабыргуп, Мадина лшыа кэапеишэа итеит, даеакала иухэозар, уи дызшыыз Марчыҕ Кыенҕыиа ҕсышыацэҕыа ииҕеит. Аха уи мацара азымхозар акэхап, хатцеи ҕхэыси рыбзиабара амагиатэ мчы амоуп, лассы ауафы ихыҕсаауам руазэк иҕс-тазаара ҕахтэаргыы. Сгэанала, браҕа автор дыццактэазар ҕалап ифырхатца иҕагылазаашыа аарцшраҕы. Сара агэра згоит Мзахэала ас ирласны Мадина дшихамыштуаз, дыбнеикны, ихы ицэымҕны абна дшы-лазгыы. Даеакуп, ус хатцак иахасабала уадалыкыс дыпхыазаны лышҕа днеиуазтҕыы ускан еиха дуриашон браҕы, аха абарт ажэакэа ирхэо зынза даеакуп. Абар даргыы: «Сара араҕатэи сыҕс-тазаара зегы гэыцэс иамоу бара боуп. Бара быда сҕалазомызт сара – браҕы Мзахэала Лоу-

ица. Бара быда псҗазаара сьмазам. Бара быда сара... Сара... бзиа быз-боит, Хьымса!»¹

Уигьы аьмырхакәа абар иажәакәа ирыцитто: «Шьханхытц дсьмоуп ауафь, карачык, Башьы Баирамыкә хәа, сабаззеи ачеицъыка бзианы изцифахьоу гәрага дук. Убрахь аиасрагьы сгәы иҗоуп, аха бара бааныжьны сызцом, бара быда сара сыпсҗазаара бжатоуп Хьымса!..»²

Ииашоуп, Мзахәала арт ажәакәа анихәоз ипсahы ааны, ишырхәо еипш, илашәахьан, иацъал ааины икәакәа икьидгылан, «быда сыпсҗазаара бжатоуп» хәа дызфьыз аҗхәыс гьангьаш Хьымса илыбзоураны.

Сгәанала, абри аҗып, еитасхәоит, Мзахәала ихатара хьысханатәуеит, мацк дмацъананы дканатто цъысшьоит. Ииашоуп, автор ифырхатца дихьчарц, аҗхьаф икнйтә җыпныхәак имоурц азы Мзахәала Хьымса лышкә данцоз аҗыхәтәантәи иныкәара акәын, ауа Мадина лнышәынтрафьы днeit ацәашьы аиркит, «еицәажәеит». Абар «ишеипыртцыз»: «Иара иблакәа таа ацәашьы дшазыпшуаз, иахылтцуаз алашара даманы аҗаанахеит лара – Мадина лхатә, лыпсы антаз еипш деилгаза, лхы-лфьы лхалашо. Мзахәала иеимыртцызеит уи шнаурьыз дырны, ицәцар хәа дшәаны, ибжьыгьы мырдуцәакәа дкәынд-шәындуа длацәажәон уажәы, диацәажәон ларгьы. «Сааныжьны» уцоума, Мзахәала?» – мшәенеипш лыбжьы еилгаза илымха иаатасит. «Лассы саауеит, Мадина!» – ихәеит иара, фьыц иаахаддылаз илабжышкәа цәаркәрыло, игәы ааикәхәаланы»³.

Мзахәала Мадина дихаштхьазтгьы, аҗхыбжьон длағьырзышуа Мадина лнышәынтрахь днeирымызт, уи ихымыпсаацызт иҗхәыс хькәыршәа лышкә имаз абзиабара. Убри акнйтә, Хьымса лышкә уи игьежьра (ма аамта дук бжьаландаз акы ухәарын!) икалап иара абрагь ихарамзар, автор ифырхатца хада ихәфсахьа иҗегьы арҗәгәаразы, ихтынхьааз атрагедиа аарпшразы итәыштрамкәа ипишьзар, аповест аиҗартәышья асистема иамоу азеипш хсаала дахәапшны икаитцазар.

Иара убас сгәы еихьызышья даҗеакы атәгьы абрака исхәарц сҗахуп. Уи Платон Бебиа иповест «Абрагь» афь мацара акны акәзам иахьаабо. Ус икәзтгьы уиакара хырша амтәкәа хавсыргьы ауан. Уи ацәыртцра хпылоит, еихарак ааскьатәи абицара иатцанакуа ашәкәыфцәа рпоезиатә, рпрозатә рҗеиамтәкәа рфьы. Абри азтаара сара сазаатгылахьеит Аҗсны жәлар рпоет Рушьбеи Смыр ипоезиа аҗыдаракәа ирзыскыз аҗтааратә статиа неитцых «Абафхатәра абжьы» акны. Аха абракагьы уи азы «Абрагь» иснаҗаз аматериал ала ажәакәа сымхәар ауам. Уи арбан хәа аҗхьаф уцаауазар абар ахатәгьы: «Иззымдыруада ауаатәыфса рыпсҗазаара еилапх, еилымшәо

¹ Иара уа. Ад. 545.

² Иара уа. Ад. 545.

³ Иара уа. Ад. 544.

изку абзиабара цкъа шакәу. Уи иахылцуа ауп аҕиара ҕазцо, аҕстазаара цыхәаҕцәара амамкәа абицара цыҕхьаза иҕсахуа ҕхьаҕа изго. Ари еил-каауп, дарбанзаалак изгыи амыцхә алацәажәара аҕахзам. Абзиабара ауафы дҕызшәо, дзыргәҕәо доухала дҕхаразкуа иҕауылоу цәанырроуп, ҕсихологиатә ҕагылазаашьоуп. Убри аҕнйтә уи иазку ажәа сахьарк есымша ишәазароуп, иразазароуп, ацыха зыхьейцш иҕҕазароуп, нас-гыи аҕхашьаҕхатцара аҕазароуп, ацәанырра аҕкыс ахшыф аиааиуа-зароуп. Ускан ауп абзиабара ауаа рҕаҕхьа хатыр анакәло, апату ана-моу. Абри ахшыфзцара адунеитә аклассикатә фымҕақәа рҕы ишырхәо еицш арахыиц ҕаҕшь еицш иагәылсны иҕоит. Ус иҕоу афымҕа ауп ауафы аестетикатә гәахәара изто, ацәафә бзиа иланы дзаазо. Убри ахыхьгыи афәада ишысхәахьоу еицш аҕстазаара шыагәйтс иамоу, ҕсыс иахоу абзи-абара атема иарбан сахьаркыратә фымҕазаалакгыи еиҕарсшәа иухәозар, ашья ҕха аланатҕоит, зны иарлахҕыхуеит, даҕазныхгыи адунеи азия ихьа-адуны иҕалоит, афырхацәеи аперсонажқәеи ирыхтынхьаауеит. Сара араҕа зызбахә сьмоу абзиабара цкъа, аҕстазаара зырҕиауа ауп. Егыи иахьа еиҕа-еиҕа ахра зуа иалагоз иаамҕталатәу ауадалықьра мацара иатәу абзиабара аазырҕшуа ртәи зынза аеакуп. Уи аабоит аҕарацәа ракәым, ирейхаугыи аиҕабацәа хызхуа, ргәи зырхыҕ-хыҕуа асекстә романқәа рҕы. Ус иҕоу ауафы дазаазом, дыҕхастанатәуеит акәымзар. Ииашоуп, уртҕыи ирымоуп рхатәи аҕхьафцәа, еиҕарак имшәиц, зхатара шыақәымгылац аҕар ирейуоу. Еиҕасхәоит, иҕьамадоу, естетикатә гәахәара узымҕо, идеиадоу философиатә хшыфзцарак тҕам асекстә романқәа, мамзаргыи афымҕақәа ауаажәларратә ҕстазаараҕы хахара рымам, аҕар ҕхастазтәуа аелементқәа рылоуп.

Сыззааиуа, Платон Бебиа иповест ҕаимат, акыр снагәылаланы сзых-цәажәаз, «Абрагь» аҕы абзиабара атәи ахьахәо ҕыҕқәак ихжәацәаны, анатурализм ахь иҕшуа, асекс асахьа ҕыхуп.

Ииашоуп, Мзахәала дзыҕцаауа ахәсақәа мазала зыпату ҕеу, асекс азын (Рафида лхатҕагыи дыҕагәишьоуп, аха...) Анцәа ишаны адәи иқәйтцеит атәым хацәақәа шәыртхаҕыла хәа. Аха, иага ус акәзаргыи, абраҕа иаазго ажәақәа аповест азы игәнаалам аинтимтә дунеи аҕарда аанартцәоит, насгыи аҕсуара аганахь уахәаҕшуазар иҕшзам, аҕынкылара аҕахуп. «Ахәамцъар аҕыртлара», «ақьышәқәа анеиҕацәара», «агәиҕаҕыи шәыртатақәа рыцәқәырҕара», «ихыжжуа лгәиҕаҕыи шәыртатақәа игәидырҕеалара», аицышьталара, аибагәызра, агәиҕеибахәхәалара, ацәартахьы, еиҕарак ауадаҕ аицышьталара ухәа ирейцшқәоу, асекс ахь ухьазырҕшуа ажәақәа инамыцхәны иуҕылоит хзыхцәажәо аповест аҕы. Аинтимтә дунеи шыҕатцәҕьоу аарҕшра азәгыи илымшац, иҕалап иагьаҕахымзаргыи. Уи имазазар, ауафы илаҕш иара аҕынза изымназозар, сара сгәанала, еиҕа аҕазара иазааигәоуп ианаартцәоу ааста.

Аңсуаа жэйтэза аахыс ґыц аґаацэара иалалоз рзы амҳара баша иау-дыргылауаз. Ари аґыза ақабз аңхашы-ңхатцара аус иахылцыз – иґалап даґа милаґк ирымамзарғы. Жэахэарада, уи ақабз ҳкультура аґазара аазырңшуа факторқға ирейуоуп. Абартқға зегы ишырхэо еиңш, ишэа иза дрыхэыцуазар ауп, ихағы иааигозар ауп ажэа сахьарк аңсымчхарала ҳмилаґ ахаташыатэ ґазшыақға сахьаґыратэла иаазырңшуа дарбан шәґыґґаалак.

Исыздыруам сахьынзаиашоу, аха аповест «Абраґь» «атопонимика» даґакала иухэозар, автор ифырхацға хашыцға абазақғаағы ишырхэо еиңш, иахьыбзасоу ақыґақға рыхьзқғаағы ишаңсыуоґы хэычык ихэыццэоуп, иреалтэымшэа цэак рхоуп, убри аґнытэ ргэалашэара уада-ґуп, уґағы имааиуашэа убоит, насғы арахь убла ихгылоит автор дахьиз, дахьаазаз, иңсы злоу иқыґа Кэтол, ихабла, Бебиаа рхэы! Убри акэзарғы иґалап аґымґағы иаабо, ицэырґуа егырт ахьзқға рацэак зҳарымхэо, изахзааигэамхо.

Аґада иґастаз азгэаґақға изаґаразаалак аґымґа ахэ рзыларґэуам. Уи лагала бзианы ицэырґит аңсуа аповестқға рґаацэарағы.

АНХАҒЫ

– Дызустада анхаґ бзиа?
– Заңхэақға шеиқэу – аґа цысуа,
Зымғы шкыдгылоу – ағыц ңызґо,
Зыықэрей аґа ишґоу – зымхы ґазғало...
Абри иоуп, дад, анхаґ бзиа.

Абыргцға реицэажэара

Абарт ажэақға епиграфс ирхаргылоуп Платон Бебиа 2004 шықасазы ґымз рыла февраль-март иаңиґаз, аха иахьа уажэраанза акьыңхь зым-бацыз илирикатэ повест¹ ґыц «Анхаґы». Азэғы дубап абри аповест данаңхьалак ашыґахь, абас еиңш згэы иаанагоґы: иаб изкны иахьыґуа, иґалап аңсуала иңшзамзар, игэнааламзар хэа. Аха сацэымґашыо исхэар сылшоит ас иґоу агэаанагара зауа дґалазазарғы диашам. Ус дазхэыцыртэ аґымґа ахата изаґаразаалак азин инаґом, дґанахэоит. Избан акэзар, уи автор иаб ңсаґа шкэакға Хэамңа Қэаґа-иңа Бебиа ибиографиатэ, иңґазааратэ нысымґа, ихґысқға ухэа аповест ағы зегы ґаґґыс ишыґоуґы, урґ рыла ишеибаркуґы, атема аиндивидтэ

¹ Платон Бебиа. Азын ґымґи ааңын ґыхеи. Ақға: Аңхэынґшәґэґыжьырта, 2012.

иалкаау азэы – иаххэап аб иакэзаргы ахэаакэа иртысуеит, амехак артбаауеит, ганрацэала иагэылалоит ацсуа нхафы ибзазара аарцшра аамтэикэшара иауаршэан, насгы уажэы хаазкэылаз акритикцэеи алитературацэаащцэеи рацэак зызбахэ рымхэоу атермин атипра ала-ны. Сара цхьааык литературацэаааык иахасабала хсахьаркыратэ литературафы ааскыа аума наскыагы самыцхьац ацсуа нхафы изкны абас еипш ацхара ду атданы, насгы, ихафсахьакэа аазырцшуа ашымта назааза. Сгэы иаанагоит уи сахьатэшырала игэылыршэаны иказтэз бзиа иаабо, зшымтакэа хьзырхэагаха, хмилац доухатэ культура иалалахьоу хашэкэыаы Платон Бебиа зсахьа тихуа обиект иаб иахьиакэу мацара акэзам. Уигы шыардаза атданакуеит, хэарада, мап ацэкышыа амазам, избанзар, иааирцшуа, зсахьа тихуа ацстазаара лырас изхагыежьюа, изхысуа, изыхтынхьаауа иара ауп. Аха арака икоуп ааада иазгэатаз, иреитцамкэа хадара зуа даеакгы. Уи ацсуа нхафы нага ифнатафы ииз, иаазаз Платон Бебиа ихатагы шэкэыаык иахасабала Анцэа илаитэз ицсабаратэу абаахатэра анаафсангы, ацсуа нхафы ицстазаара ибзианы ицтааны иахьимоуи, насгы гэык-цсыкала бзиа дахьибоуи роуп. Арт афакткэа, ирылшоит Платон Бебиа ацсуа нхафы изкны апрозатэ гимн афра, аццара.

Ацхьааф ухаткы, ааада исхэаз сыхшыаццаракэа рыртабыргразы уааи, хмыццакыкэа хнагэылацшып ашымта ахата. Платон Бебиа ицаааам формак, стильк ала (апоезиафгы апрозафгы), иага ибзиазаргы, ашымтакэа раццара. Уи ажэа азказацэа зегы инеибеипшны ишыртэышьтроу еипш, иарбан ашымтазаалакгы ицо ахтыскэеи ахафсахьакэеи ирыкэыршэаны, насгы сахьаркыратэ идеиалагы еизааигэазтэуа ашышыа аформа ицшаауеит аклассикатэ метод ахэаакэа дыртымцкэа, иеыртагзаны. Ас акатцара, жэахэарада, автор иапхьаацэа рфацхьа ибаахатэра ахатыр шытнахуеит, бзиа дыднарбоит.

Изхысхэаауа Платон Бебиа иповест фыц «Анхааы» ауп. Афыц зысхэаз убри ауп, иара 2004 шыкэсазы феввали марти рыфнуцкала иапитеит, жэбака шыкэса ахыцуеит, аха адунеи абейт ааскыа. Абракагы ашэкэыаы иповест системак аманы ашыахэыргыларафы ицо ахтыскэа реилкаара ацхьааф изымариахарцаз ихы иаирхэоит ановеллатэ казшыахэа змоу аметод дара урт алагарта аламтакэа 35 новелла ыкоуп.

Ари аметод адунеизегьтэи алитература аклассикцэа ршымтакэа рфы ацхьааф ибоижьтэи кырза цуеит, ицауылоу ахатэ тоурых амоуп. Ацсуа сахьаркыратэ литература атэы ххэозар, уи ашыза арфеиаратэ метод, ацаааа хара иаабеит Ацсны жэлэр рпоет Дырмит Гэлиа ироман «Камачыи», цасатэи Ацынцэтылатэ еибашьра дузза иалахэыз, апот, апрозаик Кыаазым Агэмаа ицоурыхтэ роман «Селым»¹ акны. Нас ари

---

¹ Ари ароман автор инагзаны ихиркэшеит ар рматцура Нарофоминск ианихигоз аамтазы, аха аибашьра мцабз егырт инапшыракэа реипш иалазит.

ацәафәа егырт ацсуа шәкәыфәцәа азәырфы рфы ахатә аиндивидтә чыдарақәа рыман ицәыртцуа иалагеит ¹.

Жәахәарада, «Анхафы» афы иашьашәалоу – егырт ацсуа повестқәа зеггы рыкны еипш, сахьаркыратә ымтәк ахасабала хазы-хазы ака-заара зылшо ановеллақәа рыла ишеибаркуггы, урт зеггы иаку ымтәк кәзцо цхыраагзақәаны, элементқәаны, имыругақәаны икоуп, итегы уазааигәаны иухәозар, асахьаркыратә объект зыргәгәо лырак иахагье-жьюеит, афырхатца хада ихафсахьа игәылтәааны акацдарафы, аарпшрафы.

Платон Бебиа иымтәфы фигура хаданы дагәылганы даарпшуп иаб Хәамца Бебиа. Уи антәамтәфы «ацсуа цасла рацәак ишыпшзам шыздыруаггы, атамзаара уәапхьа иштәцо, абриоуп саб иххәау хтысқәак уара ушкә рхы зсырхаз, апхьаф ухаткы!» ² хәа иихәазггы ухафы иааум-го иказам, акы, уи аетика аганахьала уахәапшуазар, аамысташәароуп, ахзырымгара иатәышьтроуп. Ҡбаггы, ашәкәыфәцәа раб, ран, убас ирзааигәо ртахцәа ирызкны асахьаркыратә ымтәкәа рапцдара қабзк, традицияк еипш алитература иаднакылахьейт, иадыруеижьтей акыр цуейт, амала, ицәырго ахафсахьа азеипштә уаажәларратә цакы атаны иапцдзар ауп. Ускан ауп апцстазаарафы иказ ахатара, дабума, данума, уарт даеазәума алитературатә пцстазаара анаиоуаггы.

Сызааиуа, Платон Бебиа еипш аказа ари ас шакәу идыруан азоуп иаб изку аповест аби апарей, урт реизыказаашьақәеи рыбзиабарей рхәаақәа, иртәмхакәа иртытны, насггы еизыркәкәаны (собираательный) ауаажәларратә цакы змоу анхафы ихафсахьа аарпшра зилшаз. Аха абрака иаццатәуп, ихымпадатәины аповест афы иаабо даеакггы. Уи убри ауп: Хәамца Кәата-ица Бебиа даныхәычыз инаркны (ахыцқәа иртакны иазгәахтап: уи диит 1900 шықәсазы, ипцстазаара далцит 1972 рзы) иуахта мшы ақынза ибжьанакыз аамтеикәшара иафызаз ахтысқәеи атоурых адакьақәеи, урт ирылахәу ахатарақәеи азәырфы цәыртцуейт изхааныз аамта ахафрей атагылазаашьей аадырпшыртә, шықәсынцдырак иафызан ианхартә ақынза.

Аповест автор ифырхатца хада ибиография атыхәтәантәи аамтазы алитературатцаафәеи акритикәеи ишырыуа еипш, инысымфә апхьаф изы аинтерес атаны икацоуп. Уи дынхафуп, дуастоуп, дөыбгаказоуп, дшәахәафуп, дкәашафуп, бзиа дырбоит дызлоу, иааикәыршаны икоу ауаа, аха ас дказцаз, даазырпшыз иара имоу ахаташьатә кәзшьа бзиақәеи инапы ахы ахьапссоу, даеакала иухәозар, анапказара ахымоу мацараггы акәзам. Уи даныхәычыз инаркны ипцстазаара атыхәтәантәи амшқәа рқынза дызлагылаз, дзыфәауаз, дзыфәыпшышаз ауаа заманақәа, анхацәа нагақәа рнафсанггы, егырт, абри акаategoria иатәымызггы убрахь иналатцаны

¹ Уахәапш: Руслан Қапба. Қыазым Агәмаа. Акәа: Алашара, 1964. Ад. 50–66.

² Иара уа.

иҕан. Урт аҕстазаараҕы ирҕейтаауаз раҕаан, традициатэ еимадарала абиҕарала иаауан, ауаҕы ибзиабара, ахатыр икэтара, аҕеиҕыка амазаара, аҕыйтаара, аҕахаҕаҕафара, анхара-антыра азы аҕсыҕаҕара, адгыл аб-зиабара, ашәаҕыҕаҕа аҕацаракра, абаҕча аазара ухәа убас анхаҕы еснаҕы имазарц, далаҕазарц ихәтаз ихаташьатә ҕазшыақәа зырцшзоз, еиҕызкаауаз анапкрақәа, азанаатқәа. Урт зегы хытхыртас ирыман аҕсабара иланатцаз абаҕхатәра, аҕыҕара, иааидкыланы иухәозар, аҕыртқәыл. Ус акәмызтгы, аханатә дхәычы еилыххамызтгы аурыс уаста Иван Иван-иҕа изиҕтаазомызт, ишырхәо еицш, инапы ахы аҕссауа дзыҕаломызт. Аб Қәатаҕы иага зҕлымхара изуны дияазаргы, ихата игәынкылара бзиамызтгы, абаҕхатәра имамызтгы ашәахәараҕы, акәашараҕы, иара убас аҕыбҕаказараҕы, аҕы тҕаны ишцо абаз шытйаауа, мамзаргы акәадыр дшантәалоу аҕы амгәа дытцасуа дзыҕаломызт. Убас зака?

Ииашоуп, Қәата Бебиа иҕнәтаҕы абиҕарала иаауаз аҕсуара акырза атцанакуан аҕа Хәамҕа нхаҕык, аҕсуа хатцак иахасабала ишыақәгылараҕы. Абриҕ иҕсабаратәу феноменуп, избан акәзар, ахәычы иибо имтҕои, игәнимкылои! Ус аҕа мбакәа, аҕа зшыхәада!

Изхысхәаауа, абартқәа зегы аповест аҕы игәцаракны, ихадароу адетальқәа ракәны иаарцшуп ҕазарыла. Ашымтаҕа иаха-иаха еиуеицшым ахтысқәа цәыртцыцхәаза, иара афырхатца хадаҕы дарцысханы изха-зыҕаауа даабойт, иааикәыршаны иҕоу, дызлагылоу ауаажәларратә цстазаара активла далахәны, иашыцәаҕы, ижәлантәқәаҕы, икытауааҕы, уи антытгы ихыз-ижәла рхәартә аҕсуа нхаҕра даҕсахартә еицш. Аха аханатә ишаабо еицш, ус еицш иҕоу, «атитул» аиура дарбан нхаҕызаалак изы усқангы уажәгы имариамызт еиуеицшым аҕстазааратә ҕыба-зыбақәеи аамта удаа иахылтуаз аҕсеихәлахарақәеи, иаххәап, аурыс хәынтқар империаҕа ицоз атаҕәтасрақәа, аимпериалисттә еибашыра, тауади-аамыстәи рхамакәачрақәа, ареволиуция аҕалара, асовет мчра ашыақәгылара, аколнхарақәа реиҕкаара, цасатәи аҕынцытәылатә еи-башыра, уи ашытахытәи айташыақәыргыларә иахылтуаз ауаадаҕрақәа, Аҕсны иҕаз ленинтә милаҕ политика аилахәара ухәа зака ыҕааз аҕсуа нхаҕы дзыргәамтцауаз, тынч анхара-антыра изымтоз, шыамтлахәра зуаз аҕынгылақәа.

Абартқәа зегы автор ихаҕы иааганы, идырны, итйтааит азоуп иаб ихаҕсахыа, алитературатә цстазаара заиоуз. Ишдыру еицш, алитературатә цстазаара зауз ахаҕсахыа ауп антцра змоугы. Аҕхыа имҕашыа ибойт аповест аҕы аб изы ихәо ажәабжықәа, ахтысқәа, афактқәа злашыақәгылоу автор игәалашәарақәа рымацара рыла акәзам. Итцабыргуп, убриҕы ихытхәаам атыц бзиа амоуп, аха ахаҕсахыа гәылтәаарц азыхәан уи аз-

хомызт, ашәкәыџы ихәтә ишихәо еипш, ихы иаирхәоит, еизигеит иара изкны ажәлар иџызцәа ирхәоны иахаз, дызлаказ афактқәа. Уажәы хәизызырџып автор ихәтә абри атцыхәала ииџуа:

«...Хәамңа Бебиа иеипш аеыбгаказа...» – дналагон азәы.

«...Хәамңа иеипш зшыапкәа улапш рхымзоз...» иаацәыригон даеазәы.

«...Хәамңа инапы ахы ацссон...» - инарымидон даеазәгы.

Саб ипсы антәз, дыгәгәаза зегы данрылагылаз, избәхә рацәак иабархәартәз, иагьабатахыз. Идунеи анипсах ауп, еихаразакгы рхы сара инасыкәкны, ирхәо ианалага: «...Уара уаб дудыруаз цышьоит, рыцха...»

Слымхәкәа нкыдыстон саргы, ґыцс исархәарызеишь хәа. Акызатцәык сызцәымшәоз: ииуз баапсык, иихәаз гәацәыхьажәак, машәыршәа акәзаргы, азәы иґы иштымшәоз здыруан. Шакаџ ыкоузеи, забәцәа апапантәкәыррақәа карцаны, дара иагьа рхы аґыка ыкәырхыргы, уи адамыґ аарнымтцзо изхьынхаланы иаазго!»¹

Дарбан цазаалакгы изын насыпуп ишырхәо еипш, зхәы иатәхәаны крызфо, ламысла зыбзәара мџаґызго, ашьхыц еипш ихандеиуа, хара ихәыцуа, зыжәлар зтаҳу, урт рґапхьа зтакпхыкәра зныруа аб дызмоу, дызтынхаз. Платон Бебиа иакәзаргы иаб дизгәдууан, дизгәдууеит ипцстазаара даналтґы, избанзар, уи анхаџы аханатә ишицәаџаз еипш, ламысла идгьылтә пцстазаара мџеигеит, ихиркәшеит хәтыр ақәцаны, ишьтаҳька инижыз, итынхаз изакаразаалак изырпхашьаша еыпныхәак бзантцы ирмоуа. Ари зынарцә мџа иқәлаз итынхаз амалқәа зегы ирейхауп зегь рейха акапануеит.

Аңа итаҳуп зыпцстазаара иалтхьоу иаб ихтыскәа инагзаны идыруа-зарц, аха иара ипсы антәз, ус еипш акгы еихәомызт, ихәтә дызхаанқәаз, иидыруаз рыда. Урт аумачхыз, аха ихәтәаны дазаарпшуамызт, араҳь иханыз иқәлацәа, ибзианы дыздыруаз цеит, гәыбгангы зутода, аамта атәы канамтґои. Автор игәы иалоуп иаб Хәамңа избәхә иазхәашаз, ибзианы дыздыруаз ауаа цәымзаркылагы иахьузымпшаауа, акамзаара адунеи иахьагаз. Урт рахьтә автор игәалаиршәоит азәык-џыґыакгы. Абар даргы: Лып Ашәба, Қсении Басилаиа-пґа, Ақәшьа Кәарґиа-пґа, Жорж Бебиа (Хәамңа иаха бзиа иибоз иашьа иґа), атцарауаџ, лымкаала хеыбгаказацәа тызцаауаз Ѓаргь Амґба ухәа итегы.

«...Убри ауп исзырџыз абарт агәалашәара хтыскәагы. Ииашоуп, сара урт акыраамта иныкәызгон, ицәырызгар стахзамызт. Саб иххәааны... дышәкәыџымызт, дцарауаџымызт, уаажәларратә усзуџымызт... Аха, еитәсхәахуеит, уи дынхаџын. Анхаџы зегы дреихамзаргы, апцстазаара дахытхыртоуп, даргьажәџоуп», – иџуеит Платон Бебиа.

¹ Иара уа. Ад. 102–103.

Ишаабо еипш, изакаразаалак аңа дызцәыпхашыо хәа мамзаргыы атамзаара ззышьтауцауа хәа акгыы ыказам иаб изы асахьаркыратә ыымта аңитазар, насгыы, ааада ишазгәастахыоу еипш ари ашымта автор иаб Хәамңа Бебиа имацара иауиххәааху, уи ихтыскәа ирытдаркуа, аңстазааратә факткәеи ахатарақәеи рацәоуп аңсуа нхафы еизыркәкәо ихафсахыа злаанарңшуала.

Псабарала анхафы бзиа, анхаф нага, ацәгъа, абзиа рышьхәа ахьейвцо еилызкаауа, адгыл азын зыңсы цәгъоу ашәапыңаң, абна иахзызааны еичахауа, еснаг акәымзаргыы, ианатаху дыңьбароуп, еихарак аиашада-реи амци анибо, ианиңышкляхәуа, аамтазы. Насгыы, итабыргуп хәа иара иипхызо аламала дацәхыатуам. Арткәа раан, дангәамцуа ыказаргыы еитасхәоит, аңа иаргәгәахыоу анхафы дхатәроуп, аңстазаарафы даргәажәаны дыкоуп. Аха абас шакәугыы, анхафы дхалалуп, дразуп, ау-рыс жәаңкагыы баша иауапырцах аңа ауафы дразны дканатцоит хәа.

Зегыы зхысхәаауа, Платон Бебиа иповест афырхатца хада Хәамңа Бебиагыы абарт ааада анхафы изы исхәаз аказшьарбагакәа дрылоуп, имариамыз, аха ицоуроу иңстазаара иалагыны, иатәышьтран иказ автор рыңсы ахытаз, рдац-пащә ахыиказ дақәшәаны, насгыы азеипшттәра ама-ны исахыашыратә хафсахыаны иааирңшит казарыла. Убри азы акәзаргыы калап абри аб ихафсахыа иаңызтаз аңа игәыцхә-гәышыуа ишыныруа еипштцәкәа аңхыафгыы изааигәаны изыкалаз.

Аповест «Анхафы» аңны афырхатца хада идагыы ицәыргоуп иреалтәу, аңстазаарафы иказ, Хәамңа ибзианы дыздыруаз, насгыы ихтыскәа ирылахыыз мамзаргыы ихтыскәа хазыртәаауа ахатарақәа, даеакала иухәозар, ауаа нагакәа, иаххәап, Чыгыц Кәагәаниа, Каимытхан Азын-пха, Камачыц Габлиаңха, Кадыр Кәталандиа, Сеидык Цнариа, Кынтышә Чагәаа, Кәарсантел Адамия, Хабың Ашәба, Теп Шармаң, Бебиа Кәаҗеи, Габлиаңха Маниеи, урт бжә-фык рыхшареи – цшреи сахыалеи инарткәоуп хәа ззухәашаз, Ушыа Ахәпха, Багәаза Лашәриа, Лың Ашәба, Мина Барганңыиаңха, аҗауад Хаитбеи Маршыан, Раҗа Цаңкәариа, Кәақә Габ-ниа, агыруа пхәыс Тебра ахәса рырбгаразы ахәшәкацаф, Гәака Бебиа, Хаңыарат Бебиа, Вания Басариа, Акакь Чежыиа, абчарах Иуака Цәыңыба, Заз Санзаа, Платон Кыласониа, Хаит Қардан, Шыхан Қардан, Ахәанаа рҗа (уи ауп автор хызыс ииҗаз), Фрикан Амқба, Қсениа Амқба, Сарпион Чкадуа, Уаликәа Бебиа ухәа убас егыртгыы.

Абарт аперсонажкәа, хыхь ишазгәастахыоу еипш, анхафы Хәамңа Бебиа ихафсахыа аарңшрафы досу, еикарамзаргыы, рыхыз злархәаша аролькәа рымоуп, аңхыаф илаңш-җаңшафы рхатә хаҗра рыман иаанхартә еипш. Аповест афы Нестор Лакоба итәы ххәозар, уи ажелар ишкә ирымаз аб-

иаайдгылазар, ицынхәра ауафы дирц хыхь икоу хаб Анцәа ду дырзише-ит. Нас уара, Афыстаа даауцагьежны, ацстазаара хацзыркуа ан, бгәахы иатцакны ибку ацшқа дшыы хәа, аеырбгара лыдудтоит. Илыдудтоит ацсрамш икәгыло длырҗеирц азыхәан, асасцәа хатыр рыкәылтарц азыхәан... Ари ламыс злам ламысдароуп»¹.

Ааи, гәнахала итәыз ламысдарагәышһан, ан қәыпш лыцстазаара җахызтәаз, аңа игәы назаза имҗазо ахәреи агәырҗеи азынзыжһыз. Ус ахәоит аповест иагәылалаз ановелла «Агәы зызтам ацсцәахагы».

Абрақа иацтатәны избоит даеакгы. Уи убри ауп: автор ацсуара иатцанакуа ариуалқәеи акәама-цамарақәеи – абхәа иеацхәа аҗаца луалпшыақәеи дрыхәапшны, «ахәса еидтәаланы» аҗаца қәыпш аеырбгара лыдызтаз, ус еигһны изыпхәаз (урт ихәааугаша акоуп иахтәымуаамыз, афнаҗа ду иазааигәаз), рхара ду хәычык акара исзагырхозар (рхых-ра усгыы изалшомызт) хәа автор ихы иаирхәоит агәы зызтам ацсцәаха ироль. Уи иахь икыдижылоит урт рхара. Аха иазҗыхуама? Мап, хәарада. Убасқан ахәса еидтәалаз рыламысдара авторгы ацхәафгы ақәызбоит, ахара рыдырттоит, урт реипшқәа даеазны икамларц азы, даеа цстазаарак җахнамтәарц азы агәеанызаара ацубаауа.

Егы «Платон дабакоу, Платон» аһны ацхәаф ибоит зынарцә мәа икәлаз аб ипеиҗаб дихагылазарц, илакҗа дытапшуа идунеи ипсахырц шитаху. Урт ахажәак аб ацсра данаҗыз аамтазы иихәаз – уамажә рыцанакуан иара изы, урт ацсеикәырхараз ихәамызт, аби-апеи назазатәи реипыртра иасимволны иқан. Ус иагәаанхеит аңа игәаҗы.

Згәы амырцшаарыда лагырзыла икәабоу абри асахыагы: «Стәыуан сара сшыамхы арсны, сеихажь дысгәыдыхәхәаланы.

– Абрагы анрагы сзыуаз саб рыцха!..

Сызхара стәыуаны сшынеихытцызгы, акраамта сеысзеикәкуамызт. Ус, уи иашыа Җацъарат даасыдгылан:

– Имшра шәзынхааит, иазхоуп, баба! – ихәан, схы ларкәны даагәзит.

Убасқан ауп иангәастаз, хгәылацәеи хҗаблауааи қызқызуа хамзырха азна иштагылаз. Еилашышы сара сышқагы рҗаархеит исыдышшылар-цы. Ус, дааины даасыдгылеит ани хгәыла «Пылхат» хәа сзышытоу.

– Азәгы даахнымиеит, уара, снапала деикәыскыр акәхеит... – ихәеит, нас уара «Пылхат» хәала.

– Бзиоуп, аха уаха цъара акы ааизымхәазеи? – макъанагы сылабжышқәа ирымуа, схы наикәыскит уи.

– Ацсрахы ихы анирхатәкәа: «Платон дабакоу, Платон!» – ихәан, иблақәа аашакышакеит. Уибар иҗахын...

---

¹ Иара уа. Ад. 37.

Сара акыраамта схы ларканы сглан: «...О-о, хыхь икоу хаб Анцаа ду сухэоит, мышкызны сыдунеи анысыпсахуа аены, нахьхы цыра исыхшаз ртэаны акафхэа ашэа думырхэарацы!..»¹

Ари атыхэтэантэи абзац злашьақэгылоу ажэақэа рфилософиатэ цакы еилкаауп, рыхцэажэара атахзам, мацара иацыстоит, апоет ус изырхэаз абрагы анрагы изыуны дзааз иаб ипсымтазы дахьақэымшэаз, дахьи-хагыламыз, даеацара дахьахнагаз инатаз ахьаа ауп. Абри апсихологиатэ тагылазаашьа фактқэа зыхтынхьаауа дпоума, дыпхаума, деишьоума, деихэшьоума зхэаз еипш апстазаараф иранахэо рацооуп.

Иуа Коғониа ифырхатца Абатаа Беслан итаацеи иареи рыпстазаара ашэарта инатгыла, иан атакаажэ дгытцэыгытцэуа баша иалухэах абарт ажэақэагы:

Ои, уан рыцха,
Неитамхэа сара,
Улакта цшза сытцамцшуа,
Исықэзаап ацсра! ²

Апсеикэырхара анафсангы икоуп даеакгы: ауафы иуаароу иду-неи назаза ианипсахуа аамтазы изааигэо ауаа анихагылоу, рлакта хаа дантапшуа игэыртынчганы изыкалоит, изымариахоит нарцэыка ацара, избан акэзар, ибоит иара ишьтахьгы апстазаара цыхэапцэара шақэым, ихъз злархэаша итынхаз шыкоу, идаракэац апсы што, зыпсатэ шкэакэахаша Хэамца Бебиагы ипсымтазы ипеиخاب илакта дтапшыр итаххеит, дихагылазар итаххеит, аха хазшаз апстазаара иауаршэаны даеакала ихэаакэитцеит.

«Анхафы» ишьақэнарғэгоит Платон Бебиа апрозафгы макьана ахэатэы рацэаны ишимоу. Ус шакэу агэра хнаргоит аповест ахатабзиара. Уи злафу абызшэа мариоуп, астиль еилыхха икоуп, ихадароу исахьаркны иаарпшуп ашымтафы ицо ахтысқэа, афырхацэа рдиалогқэа ракэзар апсуа бызшэа иамоу абеиара аныпшуеит, иахмыркьакэа ахархэара рымоуп ажэапқақэа, афоризмқэа, ажэлар ркэыгара зныпшуа ахэамтақэа ухэа убас ицегы.

Уажэы иаагап сыхшыфзцара артцабыргразы ғырпштэқэак. Хкы рацэала еилоу Апсны тагалантэи асахьа абри еигьны ахэара уадафуп: «Амра затцаира ихаахон. Ашьа ихытцуаз апша гэатеигь ғацахо иалагахьан, иаха-иаха ахьшэашэара алыжжуа. Еикэахэеикэапса амфа икэын тагалан, уажэы-уажэы анхафы ишка инапшуан» ³.

¹ Иара уа. Ад. 102.

² И. Коғониа. Ишымтақэа. Акэа, 1974. Ад. 114.

³ Иара уа. Ад. 11.

Ғагалан иашытагылан иааиуа азынра акәзаргы, абар агәтаки ахаҗреи зейпшроу: «Уажәшәта иаамтан азынра аҗазыктацара. Иара ахатагы, сара мацк зхызкәачроу азә соуп, шәгәйшәҗаныз амарцакәа ахәозшәа иааины ашыха икакәа иаарыкәгылахьан, архака иаапшуа».

Ацсны ашыха қыта цшзакәа иреиуоу Ғәада зака иара ацсабаратә релиеф ианаалауа асахьа тыхузеи абракагы. «Ғәада ақыта ашыха ашыапаҗы ишытоуп. Угәы иамукәа унапы неитцухыр, Ацсны ашыха қыта цшзакәа иреиуоу Ғәада зака иара ацсабаратә рельеф ианаалауа асахьа тыхузеи абракагы: «Ғәада ақыта ашыха ашыапаҗы ишытоуп, срагәк уи ақәцә иаакәухып ухәап. Аха, ицьюушыаша, убастцәкьюуп ишыкоу амшынгы. Уи акыр ишыхароугы, араантәи иааигәазаны ухыцшылоит, ацәкәырца еибарлахкәа еишытала-еишытала иахьааиуа еилургаратәы»¹.

Абаз шытызхуа аҗыцкәыни аҗыци зака еинааланы ицегы исахьаркшәа иухәозар, ачалапеицш «еизыбзиахо, рыхәапшра акыр иацсаны рсахьа тыхузеи абри атыцгы: «Уажәы, згәы хытхытуа, гәаран уны игылаз ацбар дрыбжьаланы иҗынеихеит уи, иҗы аҗезеикәымкуа, ицмацәысуа. Улацш ахьымзо, адгьыл аҗеиуатәны, ишытыцрааны ишнеиуаз, ачабра дазааигәахоны дыштыасит уи, ахышь акәчышь анаго аткысгы дласны, дагьаазыманшәаланы»².

«Цхәызба ссирки иарей аалацшыкәеибатцан, игәапхейбашьо иалагәит. Ларгы зынза амзанра лакәын: лыхцәапаракәа дыршыахауа, лзарахы тыгьагьа, лыбла цауылакәа унырхымблылакәа узырхымцуа»³.

Аҗара иахылцуа абзиабара иарҗеиҗеиуа арцарца рылацш дытшәар зтаху, иазгәышыуа, насгы цшрала сахьала иагьалакоу азәы лоуп автор зсахьа тыхыз, Хәамца идеырбалоз ацхәызбагы. Автор абар ацсабара акны икалауа ацәырцтракәа шааирцшуа зынза имарианы, аха исахьаркны: «Амш каххаа, ажәван саркьара аует. Амра уҗагәыбзыцуа укәа италаны умагра иантысуа аамтазы, ахьта азхәыцра акыр иуадаџуп»⁴.

Ацҗеи ауаҗи реизыказаашьа ами абарт ажәкәа ирхәо: «Сара ахаан исхаштуам саб икрушья: амца иҗатәаны, ииатцәа жьышәкәа ылтцны, ацхзы нацхьахәо...»⁵. «Азын агәта хаштагылазгы, саб уажәы-уажәы ацхзы нацхьеихәон. Аццышә иаҗыаз иеикәага хәыци ашәыршакәа реицш ацәыцәкәа зҗышәшәоз ишыалашьын цхафыри неитницсахлон»⁶.

¹ Иара уа. Ад. 28–29.

² Иара уа. Ад. 70.

³ Иара уа. Ад. 70

⁴ Иара уа. Ад. 74.

⁵ Иара уа. Ад. 77.

⁶ Иара уа. Ад. 96.

«Акъаф бзиа итатцаны, атра иазымкуа ацѣатыцра иалагахъан» (акѣа ауны азиас ианацло); «Ицкѣынразы ацша ицѣагаз амшкѣа» (ауафы аамта баша инихуа гѣнигоит); «тцыхшы згымыз ачеицѣыка» (ибарақыатын ауп иаанаго); ухѣа ирацѣоуп итѣгы иааугаша. Аха иаахгазгы азхоуп, избан акѣзар уртгы иахдырбоит Платон Бебиа ажѣа сахъарк апоезиа акны еицш апрозатѣ ѱымтѣкѣа рыѣгы дшазкѣзоу, имырхѣаазакѣа ишицааиуа.

Ашѣкѣѱѱы иповест антѣамтѣѱы иѱеуит. Абарт агѣалашѣара хтыскѣа. «Сара урт акыраамта иныкѣызгон, ицѣырызгар стѣхымызт. Саб иххѣааны... дышѣкѣѱѱымызт, дтѣарауаѱымызт, уаажѣларратѣ усзуѱымызт... Аха, еитѣсхѣоит, уи дынхѣын. Анхѣы зегы дреихѣамзаргы, ацѣстазара дахытцхыртоуп, даргѣажѣѱоуп»¹.

Ари ахшыѱцара тѣбыргхѣоуп, насгы дарбан шѣкѣѱѱзаалакгы анхѣы асахъаркыратѣ ѱымта изкра дарцхашѣо икѣзам, ихѣкуп акѣымзар. Насгы Хѣамтѣ Бебиа еицш знапы ахы ацссоз! Урт рѱызцѣа анхѣѣа иахѣатѣи еилашѣа-еилытцѣа хѣцѣстазараѣ еихѣгы иатѣхуп, иѱырцшыгоуп анхара иацѣыхшѣашѣо акыта ѣар рзын.

Ацхѣѱ имбарц залшом акы, ѱѣада исхѣаз ахшыѱцара аповест арахѣыц кѣпш еицш иагѣылсны ишцѣ. ѱбагы, автор иаб дызлакам ала дхагаланы ирѣхѣара акѣзам хыкѣкы хадас имоу, уи зынзак дашытазам. Иара изхоит дызлакѣоу ала иаарцшра, ихѣѣсахѣа литературатѣ фактны аѣатара. Насыцны иагылшеит.

Егырахѣ, ѱѱымта «Анхѣы» рацѣак зтѣазымкуа гха-цхѣкѣак ацхѣѱ далагар ицшаауеит. (Уи ахыкам, шамахамзар алитературатѣ дунеиаѣ ѱымтак убазом.) Иаххѣап, аамтеитѣсракѣа Хѣамтѣагы авторгы зхаану рахѣтѣ итѣгы конкретла инатцш-натцшны, еихѣаразак анхѣы ибзаза-реи идунеихѣапшышьеи иахырдхѣалоу аганкѣа налатцаны иаарцшызар аповест агѣылтѣааразы еихѣ еицхон. Иара убас, мацзак иадамхар-гы, иахѣтазар кѣларын Хѣамтѣ изааигѣаз, ихтыскѣа здыруаз икѣлацѣа, иаххѣап Лыц Ашѣба, Акѣшьа Кѣарѣиа, Чагѣаа Къынтышѣ, Кѣтѣландиа Кадыр, Цнариа Сеидык ухѣа еиѣа азѣык-ѱыцѣак рыцѣстазааратѣ хтыскѣа итѣгы рзаатгылара, хѣарада, афырхатѣа хада иахыихысуа аганкѣа рыла. Ускан, ажѣакны ишырхѣо еицш, автор ѱ-жѣак икуан, акы, иара афырхатѣа хада икѣлацѣа ирхѣаз ала, ихѣѣсахѣа еихѣ иартѣбаауан ацѣстазааратѣ материалкѣа рыла. ѱбагы, абарт ауаа зхааныз аамтѣагы зеицшраз, еидарас изтѣаз, ажѣлар ишырхтынхѣауаз ахѣон, иахнарбон.

Хѣарада, ѱѱымтѣзы уиаѣара атѣанамкуазаргы иѣастѣар стѣхуп даѣа згѣатѣаракгы. Уи убри ауп. Ацхѣѱ иѣоит, аханатѣ дашыцылахѣеит Платон Бебиа апрозаѣ ицѣѣѱа, ихѣоукѣа рстиль заѣа иманшѣалоу, иѣышѣынтѣаланы

¹Иара уа. Ад. 101.

икатцоу, ишышыақыргылоу. Уахь, цыарак ыыцъара ццакрақәак уцымлозар, узивалом, казак иахасабала деикәхапс дыкоуп. Аха, абри абас шакеугы, зны-зынла (икалап автор ус еиха еигъуп хәа икаитцозар) иуцылоит ахәоукәа рыхшыөзцарақәа итцегы игәылыршәаны иааирцшаанза кәац рацәала ианәахитцәо, анаөстәи аилкаара апхьаө инаидтцаны. Еилкаауп, абри аме-тодгы аказара ишатәышътроу, насгы ахархәара бзиа шамоу, еихарак ихатәроу, афилософиатә хшыөцак змоу, атцакы еитарсны ихәоу атыпқәа рфы. Аха, еитасхәоит, ақәапрацәақәа анхыркыахалак, улапш итцашәацәоит имыцхәцәаны аеыпныхәа кау-цартә еипш.

Иаагап акык-өбак ракара аеырцштәкәа: «...Сара саб дынхафы...» Накааагы калап акәапрацәа атахымзар? «...Мап, ижәөа кәацза...» Аракагы убастәкыа имыцхәуп, накааа акәапрацәақәа. «Хәит, уморахә мызааит!..», «Зегь акоуп, саб уаха днышъталар, цхыз иибоз Бебиаа ракәын, иара ифы ааихихыргы...», «...Атыхәтәантәи ауардын...» ухәа убас итцегы.

Дәеакгы. Ахәоу ахшыөзцара нтәеит, акәац ауп иатаху, аха автор зны-зынла, иатахзамкәа акәапрацәа аниргылауа ыкоуп. Абар афактқәагы: «Уи ифы итцакәашо днеиуан...», «Афынра зхагылазгы лара лакәын усгы...», «Саб ыыцъа ахәса ааигахьан...», «Нас уара Анцәа дыкам хәала!..» «Ауафытәыөса ицәа акыр тәзоаап афаст!..», «Уахь рлымхақәа нкыдыртцәоит зегы...», «Изнымкылакәа илабжышқәа рфылархеит...» ухәа убас итцегы.

Ишаабо еипш, аөада иаазгаз ахәоукәагы рыхшыөзцарақәа ныр-тцәоуп, кәацк рызхоит аха...

Арака иасырбаз акритикатә згәатақәак изакаразаалак Платон Бебиа ихы ипсы иалхны иапцтцаз илирикатә повест ахатабзиара иааизакны уахәапшуазар, аөазара рзыларкәуам, насгы урт агхақәа хәа сызфәу автор идимкыларгы ауеит, азин имоуп. Аха уи акәым ихадароу, ихадароуп хәа исыпхьацоит ацсуа литература иахьаланагалаз ацсуа нхафы изку алирикатә повест каимат. Ари ацсуа литературафы аңа аб изикыз аөбатәи повеступ. Апхьаө гәыраз, ишудыруа еипш, актәи изкуп ацсуа литература хацзыркыз Апсны жәлар рпоет апрозаик, адраматург, атцарауаө Дырмит Гәлиа. Аөбатәи ацсуа нхафы нага Хәамца Бебиа. Аха аөада ишазгәахтәз еипш, ари аповест аби аңеи рыпцстазааратә хтысқәа рхархәарала иаарцшуп анхара, антцыра, бзиа избо, знапы ахы ацссо ацсуа нхафы нага ихәфсахьа Хәамца Бебиа ипцстазааратә нысмәа апхьа инаргыланы.

Аповест «Анхафы» иазку сажәа хсыркәшар стәхуп еицырдыруа ацсуа ццарауаө, агеограф, ауаажәларратә усзуфы Бериа хәымга иматцурақәа ашықәс хьантәкәа раан ирфытцахәхаз Симон Петра-ица Басариа ишәкәы «Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отно-

шении» («Ацсны агеография, аетнография, аэкономика рганахь ала») аҕнытэ тыҕк ала. Сыгэҕы иаанагоит ацсуа дынхафыз, дыхьчаз, иара дызустзаалакҕы ихаҕсахьа ханартэаауеит иаанарцшуеит хэа. Ацхьаф ухаткы ацитата мацк исыцэдухазарҕы саҕоумцан, избанзар, сзыхцэажэо афымта ацсабара злаҕоу ала иатахны исыцхьазоит, иханартэаауеит повест авторҕы уи иахцэажэаз акритикҕы ацсуа нхафы изку рыхшыфэцарақэа.

Абар ахатаҕы: «Он (аурыс археолог, апрофессор Аграфиния Уварова Ацсны имфацылгоз археологиатэ экспедиция иалахэыз) приводит следующий случай. Его компания встречается на поляне абхаза-пастуха, идущего с охоты; пастух был очень бедно одет, имел утомленный вид от долгой ходьбы по горам, на спине у него была свежая медвежья шкура. Поравнявшись с компанией, он как все абхазы обычно, не снимая головного убора и не наклоня головы, приподнял правую руку до груди, что означало: честь и привет вам. Компания профессора остановила его, абхаз сбросил с плеч шкуру громадного медведя и (не смея сесть в присутствии почтенных иностранцев, а в особенности дам) стал, опершись на свое кремневое ружье. Когда компания громко стала выражать свой восторг, удивление, восхваляться храбрость охотника, то лицо его приняло полное равнодушие и он, как бы, ушел окружающей среды и стал смотреть равнодушно вдаль, в горы. Профессору казалось, что гордая позитурa пастуха говорит о том, что ему нет дела до похвал, восторгов, он и так знает себя цену. Когда же попросили пастуха продать шкуру, предлагая золотой в пять рублей, то абхаз с полным достоинством ответил: «Я не торговец, если вам нравится это шкура, то берите». Во всем этом проф. Вагнер усмотрел не равнодушие, опатичность в характере абхаза, а сложность, богатства, цельность натуры, объясняя научными данными: влиянием красот величественной гордой природы в выработке типа абхаза и пр.»¹.

Ааи, ацсабара цшза, ацсабара зфыда ацсымчхара ауафы дуафытэысаны иҕаларафы, ишьақэгыларафы анырра ду канатоит. Убри ауп аурыс профессор Вагнер ацсуа нхафы, ахьча иҕны иибаз аҕытбаара, ауафра Ацсны ацсабара иатэышьтраны изицхьазаз.

---

¹ Симон Басария. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении. Сухум, 2003. С. 54.

АДОКУМЕНТТЭ ПОВЕСТКЭА

Платон Бебиа, жәәхәарада, имоуп ицегы уззаатгылаша, инатшыны узыхцәажәаша ихатәраны хлитература иаланагалаз, ацхьащцәа иргәарпханы ирыдыркылахыз акымкәа-ѡбамкәа аповесткәа. Убарт ире-иуоуп: «Ажәардәынақәа», «Амзаҕа», «Аҕамачаҕа», «Азыхь»... Абарт рҕҕы Платон Бебиа апрозаик иахасабала ибаѡхатәра гәылтәааны, инапказара иазха-зыҕыаны даапшуеит, избан акәзар, ишьтихуа ацстазааратә проблемакәа ухәару, еиуеипшым ифырхацәа ирыхтынхьаау ахтыскәа ухәару, иара автор идунеикәыпшыларә ишатцанакуа, ишиныруа ухәару исахьаѡыратәу ахаҕсахьа ссиркәа ргәылубаауеит. Еитасхәоит, урт ацтамтақәа чыдала акритики алитературатцааши рылапшхәаи, ражәеи иацсоу роуп дара. Аха сара сышәкәаҕы хпрозаик ду иповесткәа аѡада сзыхцәажәазгыы иахдырбоит, акы, рыѡазара ахьынзәкоуи ииашоу аилкаа хартоит Платон Бебиа анапказара рыгымкәа аповест бзиақәа аңызцахьоу ацсуа шәкәыѡцәа дшырхатарнаку. Убри аҕнытә хыхь зызбахә схәаз аповесткәа нацәақкыла реилыргара саламгакәа, аранза исхәахьоу азырханы сиасуеит стема иацызцо, иатәышьтроу даҕа зцаарк ахь. Уигы аповест жанр «жьра-цәарала» иацәырхарам акоуп. Ацхьаѡ иарбан хәа азцаара узцәырцыр, абар уи атак: адокументтә повесткәа. Ааи, икоуп ус еипш жанр адокументтә литература ахкы иатәу. Уи аурыс литератураҕы зегь рапхьаза ахы акит А.С. Пушкин иѡымта «Пугачиов иѡурых». Егьырт Европатәи алитературақәа рҕы ицәыртцит ари алитературатә хкы, иаххәап, ашәкәыѡы, афилософ Т. Карлеиль идокумент повест «Афран-цыз революиуциа аѡурых». Иара убас Р. Ролан, А. Барбиус, С. Цвеиг ухәа азәырѡы рдокументтә повесткәа адунеи рбеит даҕаҕыраҕы анырра картартә еипш.

Алитературатә енциклопедиятә жанр, Москва ашәкәтыжьыртә «Советская энциклопедия» 1987 шықасазы итыцыз аҕны хәпхьоит: «Определенное влияние на развитие Д. Л. (адокументтә литература – Р. Қ.) оказала рус. худож. лит-ра 2-й пол. 19 в., нашедшая новые принципы использования документов, реальных событий, конкретных биографий в произв. А. И. Герцена («Былое и думы»), Л. Н. Толстого («Война и мир»), в романах и публицистике Ф. М. Достоевского, в очерках Н. С. Лескова, В. И. Даля и др., Окт. революция и Гражд. война в России пробудили новый интерес к реальному факту, стремление запечатлеть неповторимый характер происходящего. Уже в первые годы после Октября были созданы такие различные по жанру произ., как «Последние дни царского режима» А. А. Бло-

ка и «Девять дней, которые потрясли мир» Дж. Рида, очевидца революц. событий в Петрограде...

Подлинный расцвет Д. Л. начался после 2-й мировой войны 1939-1945, вызвавшей к жизни огромный поток произв., осмысляющих события войны, духовный опыт народов. Сов. Д. Л. чрезвычайно разнообразна и по тематике, и по формам, сочетающим хроники событий, репортажи с биографиями историч. лиц и героев Великой Отечественной войны: «Брестская крепость» С. С. Смирнова, «Рихард Зорге» и «Голос Рамзая» С. Голякова и В. М. Пониловского, «Тетради из полевой сумки» В. Ковалевского, «Берлин, май 1945» Е. М. Ржевской, «Нюрнбергский процесс» А. Полторака, «Хатынская повесть» А.М. Адамовича...»¹

Ишабо еицш, уажэшьта кыр цуеит аурыс жэлар рдоухатэ культу-
разы адокументтэ литература ахатэ җиаратэ амҗа аазырцшуа атоурых
амоуижьтеи. Уи иахьагы аамтеитасракэа жэпакы шахтынхьаахьоугы,
ишахнагахьоугы, аҗиара иаҗуп ацстазаараҗы цыхэаццэарада
ицо аицакракэа аҗыкэыршэаны. Ус иҗоуп иарбан милацзаалакгы
асахьаркыратэ литература адиалектика.

Сара абарт ахшыҗцарақэа абракэ исзырхэаз, рзаатгылара иахэтаны
изысыпхьаз азкы иҗоуп. Уи убри ауп: ацсуа сахьаркыратэ литератураҗы,
изыхьо инагзаны исзеилкаауам, аха иахьа уажэраанзагы ацхьа
ибартэ, иахартэ адокументтэ литература иазку, иажэабжума, ипове-
стума, ироманума, идраматургиатэ пцамтоума, сара иахьынзаздыруа
ала акгы җамам. Издыруада агха сыхьуазар, усгы Анцэа иҗаитцаит,
аха сеидру, уи агэра сызгацэом. Амала, иҗоуп акызатцэык уи ахьз
җамхэар ауам. Абаҗхатэра еицамк змаз ажурналист, апоет, апрозаик,
атоурыхдыршы, зыпстазаара зегы ацсуа ажурналистика иазыкыз, уи
арҗиараҗы иааиуа абицара җа аҗыпшыртэ еицш алагала бзиа җазтаз,
ааскы иҗацхаз Борис Тыжэба идокументтэ очерк цасатэи Җацсадгыл
ду – СССР хэа хьышьтаз фырхатала зхы аҗэызтаз Володия Пачлиа
изку. Ари повестымзаргы, иара ацсабара злаҗоу ала адокументтэ ли-
тература иатцанакуеит. Аочерк ахатэ атэи ххэозар, уи автор аматериал
дацпыхэаны, итцэаны, афакткэа документла ишьякэыргыланы, иса-
хьаркны иацитцеит зыпстазаара фырхатала зыпсадгыл Асовет Еидгыла
иахтнызтаз ацсуа еибашьшы иаҗсахьа. Ус еицш зхатэбзиара җараку
адокументтэ очерккэа ацсуа литератураҗы иуцылазом.

Исгэалашэоит абри аочерк (рацхьаза икыпхьын агазет «Ацсны
җацшь» адаҗьақараҗы). Уи санапхьа, исгэацхеит, автори сареи адырҗаҗыны

¹ Литературный энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1987. С. 99.

хусурафы ханеикәшәа (саргы ускан агазет «Аңсны қапшы» аредакция акультура кәшафы аус зуан, иара атакзыпхыкәу мазаныкәгафыс дыкан) иасхәеит: – Борис, уочерк сгәаңхәит, насгы наҕ-наҕ, аамта уоуны укалар, аповест алухызтгы зака ибзиахарыз, насгы уи итаҳаз афырхатца изгы зыпсы тоу баҕак иафызан, – сажәа аафахыстәеит атакс исеиҳәарызеишь хәа сихәаңшуа.

– Руслан, итабуп, ас ирласны сочерк уахьаңхьаз, иахьугәаңхазгы сгәи иахәеит. Амала изыбзоуроу сара сакәзам, Володия Пачлиа фырхатцарыла иңсадгьыл иахтнитцаз иңстазаара ауп, – ихәеит иааткааны. Егырахь, уи-ашоуп, Руслан арт рфызцәа афырхатца рыхьз харакны иахкызароуп, аочерк акәым, жанрла итеггы еихауггы иаңсоуп. Жәахәарада, уи азтаара хәаңхьаҕа ишьтызхшагы калап. Сара схатәгы сазхәыцхьеит, иахаракгы аочерк ҕны, икыпхьны санаңхьа ашьтахь. Ишубо еиңш, аредакциатә усура ххәалаханы ҳакуп, хтацәыха хнатом, аха издыруада цьара аамтак соуны скарлар, сочерк сеитәзыхынхәыр!» – дшафыз ТАСС иаанагаз аматериалкәа иманы даафналеит ицхырааф Баграт Матуа. Саргы наҕ скабинет ахь сфынасхәит. Уи азтаара уаха ицәырсымгеит.

Уажәи адокументтә литература азтаара саналацәажәо аамтазы, зака ибзиази афада зызбахә ххәаз аочерк иповестны систол икәызтгы. Жәтцыск аапын азаагом рхәоит, аха уиакгы ыказтгы абри ажанр – алитературатә хкы – хацзыркыз акы акәны иҳамазаарын. Аха ус акәымхәит.

Сыззааиуа асахьаркыратә литература анлитератураха, цсабарала иара иахәтоу ажанркәа зеггы амазароуп. Ус иаауеит нахьхьиза аахыс, еихарак атрадиция ду змоу амилаң литературакәа рфәи.

Аңхьаф ухаткы, истахуп ииашаны сеилукаарц. Ишубо еиңш, сара арака конкретла зызбахә сымоу адокументтә литература иатәу – уи шыатас икатцаны иаңтоу асахьаркыратә ҕымтакәа роуп, чыдала аповест ажанр иатданакуа. Егырахь, ибзиязаны издыруеит исахьарку, насгы документла еибарку ахатарақәеи ауаажәларратә цәыртцарақәеи ирыххәау ихатәроу аочерккәа жәпагы хлитература ишаланагалахьоу, еихаразак иаххысыз ХХ ашәышықәсқәа 50-тәи, 60-тәи ашықәсқәа раан ицәыртцыз, иахьа хдоухатә культура амазара ду – хлитература – цәатәи шыаканы иатцагылоу, зыла хәаңсадгьыл пшза Аңсны нтытц-аатытцгы изыреырбо хашәкәыфцәа ираптамтаны. Убарт иреиуоуп: Алыкьса Гогәуа, Нелли Тарпҕа, Алыкьса Цьениа, Борис Гәыргәлиа, Никәала Кәытцниа, Борис Тьжәба, Шоҕа Цкадуа, Витали Амаршьан, Цьума Ахәба, Шамиль Плиа, Никәала Хашыг, Терент Чаниа.

Арт хашәкәыфцәа рнапы итытцхьоу, акыпхь збахьоу рсахьаркыратә очерккәа рыхьзқәа рымацарагь еикәахәаңхьазоит хәа халагар,

хара ҳагоит. Амала, акызатқәык иазгәасто убри ауп, урт аочеркқәа еиуеипшым аамтқәа раан (иаххәап иаркы-ирцә хәа Асовет Еид-гыла анықаз, изахамхәарызеи, адунеи анархыцхыцуази, уи ашьтахь ианеилаҳаи, адемократцәа амчра рнапәфы ианааргеи) иапцан, нас-гыи аамтәикәшарақәа рымхәыр рхафәра ианубаалоит мѡашьарада. Итызтаахьада акәымзар, апсуа шәкәыѡѡцәеи ажурналистцәеи ажәытәра иагаз ашықәсқәа раан иапыртцаз рочеркқәеи рпублицистикатә статиакәеи, аамтәитасра иазымгаз цакыла еикҳаз, иахьатәи апцзаара уадаѡ ақәфызтуазгыи мацзам. Асовет мчра шыацанкыла ианеилаҳа апсуа жәлар ақыртәуа фашистцәа ихәқәлаз анықәырца, Аиааира ганы Апсны Ахәынтқарра ашықәыргылара ианалага инаркны, зынза атцакы фыци аидеиеи (аформа, астильгыи убрахь иналатцаны) змаз асахьаркыратә ѡымтқәа рыкны еипш, аочеркқәеи апублицистикатә статиакәеи акыцхь рбо иалагеит аамтәикәшара иқәнаргылаз апроbleмақәа хәшьадуа.

Абриақара салазгалаз, исзырхәаз, Платон Бебиа идокументтә повес-тқәа «Мықә», «Азын фымти, аапын фыхеи», «Иаха иахьшәартаз Камыгә-ипа рхәон», «Едуард Ажыба», «Ахьынапқәа» роуп. Ишаабо еипш уи жанр-ла хлитературафәи иахьа уажәраанза иқамыз адокументтә повестқәа хәба ацитцеит. Ари ибзиоу литературатә хтысуп, насгыи зеиуа ҳамам цәыртцроуп. Ус анакәха, хымцада ирыхцәажәтәууп.

Аповест «Мықә» автор иацитцеит 1991 шықәсазы даеакала иухәозар Асовет Еидгыла аилаҳара ианафыз аамтазы. Ускан фыц ицәыртцыз адемократцәа ирыбзоураны асоциалисттә уаажәларратә шықәгылашьа иазцәыртцхьан излымгарыз, ауахтә ааины ақәақәа ишкыдгылаз узырды-руаз ачымазара баапсы. Аха ашәкәыѡѡы итема Мықә ақыта атоурых, ажәытә, афәтә акәын ақынтә, уи аилаҳара апроцесс рацәак ипырхагаз анырра азықатцомызт ирфәиара-тцәаратә усурәфәи. Аха атыжьрафәи ихьзеит, ахы инардырит, еиҳа ииашаны иухәозар, ашәкәы «Мықә» тытцит автор ихарцәала. Асовет мчра аан абарт рѡызцәа атыц рымазамызт, иапсазар ахәынтқарра ахарцәала итытуан, авторгыи ицәбаа ахә ршәон, аха...

Аѡадагыи иазгәастахьан, ѡацхьагыи исгәаласыршәоит адокументтә литература иацәаѡан ишалоу атцәаратә, апублицистикатә, амемуартә элементқәа. Абри абас шакәу идырит Платон Бебиагыи. Уи дақәшәаны ихы иаирхәоит арт ахцәгыи, атцәаратә еиҳа апыжәара аманы. Машәыршақә акәзам, атакцхықәра иамоу иныруа абас зыѡуагыи:

Ацхьаѡ!

Фыгҳарала рацәак иқам абри ашәкәы, акраатцуеит гәытцхас исы-мазижьтәи. Аха мышкы иахыцә – шәымш иахыцәоит, рхәоит. Уажәы, уи афхәара анааи, инаганы уәфә иасыркуеит. Бзиа ибаны, гәыла-цсы-

лагы ирпханы иапыстдарц сафын. Акы агэраганы сыкоуп инткааны зегь шысымхэаз. Изгэапхо шыкало еипш, икалоит згэы намзоуггы. Еихаразакгы мыкэаа. Сара зегь шысымдыруа еипш, зегь шсызтымтааз еипш, зегь ртэггы сзымхэеит. Иаанхазар алшоит еиха хра злаз ахтыскэа. Сгэы иаанагоит, хапхыаказын, урткэа сара исдырдырып хэа. Имгэыгкэа ипсхыада?!

Иахызын «акэты иалшо – акэтагь ауп»¹.

Платон Бебиа ибзианы еиликаауеит қыта дуззак ажэытэ, афатэ, ажэакала, атоурых афра шымариам, атакпхыкэра шатаху, нас уи злакоу зеггы акы аанмыжкэа атцаара шусхъантоу, избанзар арака ашэкэыффы дагыцарауафызароуп, апстазаара инартцауыланы агэылапшрафы илапш царызароуп, еилашэа-еилыцуа ауаажэларратэ пстазаара аганкэа ибозароуп, ихатаггы дызлацэажэо ауаа рыхтыскэеи атоурых иафхыоу адакыкэеи ихтынхыауазароуп, иобиект хада ишытнахуа азцараакэа зеггы ихата инырыртэ еипш. Иара убас аповест «Мыкэ» апцарафы икоуп ауадафракэа кэзцо ф-тагылазаашыак. Урт урывсны узцом. Акы, асахьаркыратэ адокументтэ повесткэа ракэым, инейцыху аочерккэеи астатиакэеи хапсуа қытакэа ирызку, шамахазак акэымзар икам, иупылом, изыхыалазаалак традицианы изышыакэымгылац (хатцараадыррей хлитературей рфы). Фбагы, абри аганахь апсуа шэкэыффы дызфыпшыша, ихы иаирхэаша пышэак, традицияк ыкам. Убас шакэуггы иахгэалахмыршээр хиашахом икоу акык-фбакгы. Ақалакь Очамчыра 2500 шыкэса ахытра иадхэаланы «Очамчыра» хэа хызыс измоу ашэкэы (уи еикэиршэеит атцарауаф Апснытэи Ахэынтқарратэ музеи адиректор А. И. Цьопуа, редактор хадас дамоуп Апсуатцааратэ институт адиректор, атцарауаф У. Ш. Афзба), Акэа, 2008 шыкэсазы урысшэала итытцыз афы абри араион иатэу ақытқакэа 28 ирызкны аинтерес зцо аочерк кыафкэа ануп еиуеипшым авторцэа ирфыз. Убри анафсанггы Гэып ақыта иазкуп, уа ииз, иаазаз зыхыз, зыпша ыказ Алыкьса Гэарамиа ишэкэы «Сара сиит Гэып ақытан» хэа хыс измоу. Академик Сергей Зыхэба иакэзар инапы итытцит инейцыху атцаратэ кэзшыа змоу иқыта гэакы Гэып иазикыз аочерккэа фба: «Гэып ақыта пыхыеи уажэи» (агазет «Апсны кэпшь» 1960 ш.), «Ахэыштаара амца мыцэарц» (Акэа, 2006 ш.). Иара убас Мыкэ ақыта иазкуп Апсны зфэапсэзтэыз ажурналист А. Х. Арчелиа ишэкэы «Абжыуаа рхэыштаара» хэа зыхыз, Акэа ашэкэтыжыыртэ «Алашара» 1990 шыкэсазы итытцыз. Сгэанала, абри аочерк иахыаггы атцакы мызыц, аамта иамражэкэа иаанхеит, ишытнахыз апроблема ииашаны иахыаанарпшыз иабзоураны.

¹ Платон Бебиа. Мыкэ. Акэа: Алашара, 1991. Ад. 2.

Аңсуа җарауаф ду, Аңсны апатриот иаша, академик Ѓаргь Алыќыса-ипа Зизариа Лыхны дахьиз, дахьааз аз ыќыта гѣакьа акѣын. Уи ареволи-уциа калаанзатѣи аќыта пстазаара иазикит атоурыхтѣ очерк «Лыхны», итыҗит Акѣа, ашѣкѣтыжьырта «Алашара» аќны урысшѣала. Автор ибеи-оу атоурыхтѣ материалкѣеи адокументкѣеи тѣааны иапѣтцеит иахьагьы егьырт аќытакѣа рызгьы узѣпшыша акы акѣны иќоу аусумта. Заќа ибзи-аз хќытакѣа ирызку, хѣарада, дара зегьы тоурыхла Лыхны иаќарамзаргьы, аусумтакѣа апѣазар. Абри азѣара иааизакны уахѣапшуазар, атѣареи азѣлымхареи зтаху Аңсны атоурых адаќьаќѣа рами. Аурыс шѣкѣышды дузза М. Горки, аќытакѣа рымаѣара раќѣым афабрикакѣеи азауадкѣеи ртоурыхгьы тѣаатѣуп хѣа азѣара ыќѣиргылахьан иахьысыз ХХ ашѣышыќѣса 30-тѣи ашыќѣскѣа раан аинтеллигенциа рѣапхьа. Ари диа-шан, хара дхѣыцуан уи ауаф кѣыш ду.

197

диит, даазеит лара. Ан лыпсадгьыл хэычы ахшара изы (дпаз, дыпхаз) кырза атанакуеит, ианахэо рацэоуп, икыта гэкыа изафызоуп. Анцэа имчала Платон Бебиа абафхатэра змоу шэкэыффыны даныкала, иан лкыта агэакыа – лцэа зхикаауа, дзырцеицеиуа абзиабара агэытхажэа азимхэар калозма! Абра имыцхэым хэа сахэапшны исгэаласыршэоит фактк. Платон Бебиеи сареи иахзааигэазо хэыза ду Владимир Агрба, ашэкэы «Мыкэ» антыт, ханапхыа ашытахь абар еибаххэаз:

– Сапхэеит Платон Бебиа ишэкэы «Мыкэ». Иахынзаздыруа ала, хлитературафы ифыцуп, зтоурых харантэ иаауа апсуа кыта Мыкэ ажэытэ, афатэ иахытэи апстазаара ухэа асахыа тыхуп ухафы инхартэ еипш. Уахы ала акгы узазхэом, ибзиоуп. Аха агэынамзара исымоу даеа зцаароуп. Ииашоуп, «Мыкэ» зтоурых ду ашэкэы атцаамта ззукша Апсны зеггы еицырдыруа апсуа кытоуп. Аха избан, Платон Бебиа дахан Мыкэ дыз- цоз, иара икыта гэкыа Кэтол ажэытэ афатэ иалиаахыоу иахыа икоуггы налатцаны хтоурых цэуыла зшыапы аларсу рапхыа кэтолаа ирзикыр, нас цшзала Мыкэ ицэызгодаз!... абас иажэа аафахитцэеит стак дазыпшуа.

– Уахыашацэо ыказаргы, афыза зынзатэкыа зеггы рфы сызукэшахатхом, избан акэзар, Платон Бебиа Мыкэ изырфыз зегь рапхыазагы изхара изымбацыз, знапы кэымшэышэ апхара инмыр- цыз, зажэа хаакэа кэандаза згэы икэымффыцыз, злакта цшза-халалкэа дырхымпшылацыз зыгра дытшааз заамурала зыпстазаара иалцыз иан гэкыа лыбзиабара ауп. Ишдыру еипш, апсуаа рыпстазаарафы ан лышьтра, лдаракэац адоуха амагиатэ мчы амоуп. Убри акэзами изызхэо: схата схыздыруа аахыс Акэеи Очамчыреи санрыбжысуа, Азфыбжыа Допуа кытахь узго ахатцэиртаф санааилак, ахачахэа акы сцэа-сжыы ианырны сан цсаташкэакэа лкытахь акы схьанарпшуеит, лгэыбылра ихыухыуа исны- руеит, сышхэыцзас дышсыпхазгы, зынза дшысгэаламшэоуггы. Сгэанала абри ахшыфэцара афымта арахэыц кэапшь еипш иагэылсны ицоит. Егьи- рахь, уеилыскаауеит, узлакэтолтэу ала иутыхын Кэтолаа ирызку аусумта икэапца уапхыа астал икэзарц. Аха, насыпны, Кэтолаа ус акатцара зыл- шаша шэрацэафуп, насгы шэызфэпшышагы шэитеит, – схэан саагылт сихэапшуа.

– Уеизгы-уеизгы аус злоу, Мыкэаа, Кэтолаа хэа акэым, ихадароу апсуа литература ибзиоу шэкэык ацлеит, абри саргэыргэоит, – иажэагы уа иаафахитцэеит уаха уи азцаарала акгы шимхэаз удырыртэ.

Абра иаазгоит даеа фактгы Платон Бебиа ихата исаихэаз: «Иаххаагаз аибашьра хлымзаах ашытахь ауп. Акалакь афы хаикэшэеит сфыза гэкыа, атцарауаф Гиви Микааи сареи. Уи исыдиныхэалеит сышэкэы фыц итытыз «Мыкэ» дшапхыаз, ишигэапхаз наццаны. «Сабхэа, Баграт Уасил-

ица Шынкэба ушэкэы данацхьа, нак ибиблиотека ду ахь ирыламцакэа чыдала хазы акэакь ззалху ашэкэкэа ахыкэгылоу инарылаиргылт».

– Итабуп, Гиви, исоухээз сгэы иахэеит, х-Баграт ду ибиблиотекафы сышэкэы «Мыкэ» уафы илацш ахытцашэо акэгылара иацсахазар, сара сзы кыр атданакуеит, схэеит сарггы атакс.

Платон Бебиа ихатэроу ипрозатэ рфеиамцакэа (иповесткэа, ироманкэа) рфы иубоит ащада ишазгэастахыоу еицш, афымта акны еидызкылоу, аха хазы-хазы икоу ановеллакэа (ажэабжькэа ирзааигэоу). Уи автор игэтакы аарпшрафы, ахшыфэцаракэа акны реидкыларафы ипырхагам, ицхраа-уеит акэымзар, насггы алирикатэ цэа афэыннатцеит. Абар адокументтэ повест «Мыкэ» еидызкылоу ановеллакэа (ажэабжькэа): «Сара Мыкэка сцоит», «Атоурыхи алегендеи», «Зеггы ирыцку Анхафы», «Ахы мацэаз», «Махмадиа ацсуаа ргара иахьзомызт», «Назифа», «Зкэадыр махаггы ззыматразыз», «Кадыри Темыри – аби афеи», «Ага мчымха – ачархэаф дицшаауеит», «Ацшыатып», «Мыкэаа рыбжы Кремльгы ифныфуан», «Леонти Лабахэуа», «Ачарахь иаауаз аееикэа», «Ахкэа идырцгыз ахэыц хылца», «Узыхшаз лакэзам – узаазаз лоуп», «Кэталиа Цакьа цхэысхэара дцоит», «Шэыхэфы цэцэа, шэыхэыф цхэцэа...», «Избан амза ахьча дзану?», «Амшын цыара акы аатыфрыргы...», «Ашэац», «Цыуцэли Адлеиба иидыруазеишь?!», «Ишыацэхыртэуа адунеи иакэшаз», «Акычакыцэа», «Атаацэа гэыргэоит, Ацсны гэыргэоит», «Аби афеи ирылоу ахкэа», «Азггы ахышытрахь игежыуеит», «Акыагыриа», «Мыкэ иацы – Мыкэ уатэы...».

Ишаабо еицш афымта «Мыкэ» шыакэгылоит 28 новеллакэа рыла. Уртэ зеггы хазы-хазы иказцо асиужеттэ хтыскэеи аперсонажкэеи рыла ишыакэгылоуп, аха изакаразаалак афымта азеицштэреи аидеиа хадеи аманы акаларафы аки аки еипырхагам, ахшыфэцаракэа еицнаргоит акэымзар. Амала, еилкаауп, дара ановеллакэа зеггы рыкны ицо, иаарту акаларакэеи ахтыскэеи аповест азы «рзинкэа» еикарам, цыара еиха ацстазаара ыкэышышь ицоит, даеацыара исахьаркшэа иухэозар, еилашуеит, азыблара иалан ицэкэырцоит акаара ахыкэахь хазкылсуазар, цанк цыара иахзыцшаауазар хэа.

Аповест «Мыкэ» абгыыцкэа аатуеит, лирикатэ лагалак (хьатцрак узазхэом ара) ахасабала уцэа-ужы ианырыртэ, ихыухыуа угэатца италан уеимнадартэ икатцоу ахы «Сара Мыкэка сцоит» ала. Арака даараза ауафы дархэыцыртэ иааирпшуеит еибакэеибаха аныда аазара зауз, изызхаз игэмыкытэыкуа заншыцэа рахь ацара дхэыцаахыс иазгэышыуаз, уажэггы уи иахылцуа агэыбылра ду шэахэацкны згэатца итацхо, иахьа Ацсны антыцггы ибзианы ирдыруа апоет, апрозаик, апублицист Платон Бебиа ихата ихафсахьа. Уи, итабыргхатаны, литературатэ персонажк

еипш ашымта далахәуп насггы ицәырнаго ахтысқәеи ахатарақәеи, ацәыртрақәеи, ахәажәцәа зхалахьоу, аха бзантцы имажәуа атоурых адакьақәеи наҕ-ааҕ реимадараҕы хроникала рышьақәыргылареи рҕы, еитаршәа иухәозар, цхаражәхәара рзызуа азәы иакәны дубоит. Насггы, лагалак иафызоу абри ахаҕы ибылгыаны иаапшуеит автор абас еипш иҕоу ашымта аҕцараҕы, чыдала ианшьцәа рахь имоу иҕсы танатцы еихсыҕра зқәым абзиабара ду. Уи данхәычыз еиҕымра иациз феноменуп. Платон Бебиа ифүеит: «...Сара уахггы ҕынггы Мықәҕа сцоит. Саншьцәа рахь амҕа сықәуп мшаҕенеипш, суафьбжара сшынахысхьоуггы, Нхытц сыказарггы, Москва сыказарггы, Стампыл саныкатцәкьазггы... Сара Мықәҕа сцоит» ¹.

Ааи, диашоуп Платон Бебиа ианшьцәа рахь ихоит, уахь ацара иара изы мшапшароуп. Баша иауихәахуа, «Шаҕа гәыҕра дуи насып лашеи рыцузеи аншьцәа?!» ² Аха уи идьруеит аеҳәшьаҕа иуалцшьаггы акы шыҕоу. Убри ауп аповестггы изьрфыз.

Ашымта «Мықә» аҕны автор зегь раҕхьазаггы дазаатгылоит уи атоурых ҕауыла, чыдала Аҕсҕа Мықә аныха бааш аниргылозтәи. Араҕа ҕцаратәла ахархәара амоуп ииасхьоу атоурыхтә фактқәеи ажәлар рҕы инхаз алегендеи. Уи алегенда иахәоит: «Дааит Аҕсҕа Леон ицныкәацәа кәыҕақәа ицны ари аныха-баа абаразы, уи иҕкарра аҕаза гәымшәа инеигазар гәеитаразы. Абрахь иаҕьааган ашәындыкәрақәа рыла ахы аразни аҕаза дзыкәдыргәыҕыз ахамта рацәа. Аха дуафы бааҕсын Аҕсҕа Леон. Дакәшаны аныха-баа ибеит, игәггы иахәеит. Дыхәнеит, нас уи акупол хада ашҕа. Аҕсны пшза иқәгылоу еҕьрт аныхабаақәа ибартазар гәеитаразы, ари мықәтәи аныхабаа ақәцә аҕынтәи. Иқәшәацәггыаны ашышьыхәа даҕлалбааит, азәггы дихәапшзом, дыцәгьашуеит.

– Инауыгзеит ура сара сыҕкаррақәа руакы, – ихы наиқәикит уи аҕаза-хынап. – Уи ақәцә аҕынтәи еҕьрт Аҕсны аныхабаақәа акгы убартазам!

Аҕаза ду илахь еикәнатцеит, иагьызбеит даҕа знык дыхәнаны Аҕсҕа иихәаз хатала игәеитаразы. Икьдгылаз акыба даҕалан ақәцә ашҕаггы иҕеынеихеит... Аха аҕаза ду аханазараҕы днеиуан аамтазы, аҕсҕа акыба иҕырхразы рыдитцеит, избанзар, иҕахымхеит асҕатәи ахы аразыни уи иҕара, насггы иҕахымхеит Аҕсҕа, адунеи аҕны абри Мықәтәи аныхабаа еипш даҕа ссирк ҕара ифәиргыларцы...» ³

Ашымта «Мықә» «Атоурыхи алегендеи» хәа захьзу ахаҕы автор нацәақьыла аҕхьафцәа идирдыруеит абри аныхабаа иатаахьоу, уи

¹ Иара уа. Ад. 197.

² Иара уа. Ад. 202.

³ В. П. Пачлиа. Анакәаҕи аилахара. М., 1986. Ад. 129.

аҫурых тызцаахыу аҫарауаа аурысқәа, аҫсуаа, ахәаанырцәтәиқәағы абрахь иналатаны, иазкны ирфыз, ирхәаз аусумтақәа. Урт рфы иатцшыны иазгәаҫууп Мықәтәи аныхабаа, Х ашәышықәсазы Аҫсха Леон ахҫатәи иргылаз усқан ақырсианра Аҫсны иахьрылатцәаз, амчра шамаз хзырбоз акы акәны ишықаз, анафсангы архитектуратә бақак ахасабалагы ишуарлашәарлаз абжьаратәи ашәышықәсақәа раан идыргылаз ашедеврқәа ишыруакыз. Убас шакәу хзырбо афактқәа рахьтә иаагап акык-фбак.

Абар даргы: «...Зкафедра ықаз Мықәтәи ауахәама абжьаратәи ашәышықәсазы ақырсиан динхатцара адунеи аҫны ибзианы ирдыруан».

«...1640 шықәса февраль 8 рзы уи иатәаит аурыс хәынтқар иаашьтымтацәа адинматцуфы Павел Захариен атырцъман Федот Елчини».

«...1659 шықәсазы Мықә дааит Иерусалимтәи апатриарх Дорофеи». Ауахәамафы икыду асахьақәа тыхуп аимператор Алексеи Комнини аҫсуа хәынтқар ду Давиди рхаан» – хәа ифуан бырзен бызшәала уи ианыз афра збаз.

1848 шықәсазы Мықә дықан аҫарауаф М. Броссе абри афыза афыра аанзыжьыз «Ауахәама дууп. Уи ахыб – ахауа иалоуабахча иафызоуп, ақәцә, атуан аҳаракыра – уи акәшамыкәша изызхауа атла дукәа иргәылакуп.

Абартқәа цыашьахушәа убла хыркуеит. Афнутцқа алар еицш ахахәтә шыақәкәа еивагылоуп, аҫенцъырқәа иртасоу асаркьақәа еиуеицшым аҫштәкәа рыла еилаарцыруеит».

Убас икоуп итегь иааугаша афактқәа, фыратә документла ирцабыргу, ишыақәырғәғәо.

Автор идокументтә повест аҫурых даналацәажәо аганахь инимыжыт, давсны дымцеит ихадараз даҫа зцааракгы. Уи убри ауп: «Мықәтәи ауахәама абейара ханалацәажәо, зегь раҫхьа иргылань азбахә хәтәууп арака иқаз анапылафыратә хытцхырта. Уи 329 апергаменттә бгыццқәа еидызкыло Анцәа ишәкәы аперга (Евангелие) аҫқан ажәахатәи ашәышықәсазы. Ашәкәы афы рызбахә хәоуп мықәтәи архиепископ Данили ашәкәы хызфылааз Ефреми. Халацәажәарым уи злафу абызшәа, уи акәзам ажәлар рҫурых азбахә анрымоу аус злоугы. Зегь раҫхьаза уи аҫқан Аҫсны, аҫсуаа рыгәтаны. Иахәо цәгьазаргы изтәу зыкны иаҫцаз роуп. Аха иахьазы уи ара иқам».

Афада хзыцхьаз ацитата Платон Бебия иааигиит ашәкәыффы, аҫурыхдырфы Борис Тыжәба истатиа¹ аҫнытә. Ари аҫурых иатәу, насгы иаадырырц зыхәҫоу фактуп. Ас икоу адокументтә фактқәа ашәкәафы ихы иаирхәо насгы аҫцааратә қазшьа азто мацзам. Абар даҫакгы. Мықәтәи ауахәама зқы шықәса ахыцра иазкны аҫсуа ҫурыхффы Виа-

¹ Б. Тыжәба. Мықә. Абжыуаа реизара... Агазет «Аҫсны», № 98, ииун 7, 1991 ш.

нор Пачлиа иаңитаз афымтағы ихәон: «1990 шықәсазы Аңсны ақыртуа меньшевикцәа аңшәымара уа ианықәыз аамтазы, абри хәызмазамыз ашәкәы – Евангелие ғыычны ахәаанырцәка иргеит. Ашытахь ххәынтқаррахь ирхынхәын. Уажәы уи тәахуп Қарт, Қырттәыла аказара амузеи аҕны...».

Аңдарауафғы, ашәкәыфғғы, (аңхәафғы дызрыцумтдари) еицкә-дыргылоит азтцара: «Избан, Аңсуа католикосцәа змаз аңсуа уахәама атоурых атәы зхәо Аңсны акәымкәа Қарт изыҕоу?»

Платон Бебиа ииашаны иҕаитдоит Мықә иазикыз ифымтағы ақыта зегғы ахьтәы тәыфәа еиңш иалубаауа, иалыхәхәо аныхабааш атоурых иатшһны дахьазаатгылаз, аңхәаф изын реиҕа ихадараз уи адаҕьякәа зейхиршәшәаз.

Ари аусумта аңдарағы иудырбоит атоурыхтә документкәа тцаратәла ахархәара ахрымоу анафсанғы, автор ишицирхырааз Мықә иашьагәйтү, ақәреи аңсҕазааратә ңышәеи змоу ауаа нагақәа ргәалашәарақәағы. Иара убас иахьа уажәраанза ажәлар рҕы инханы иҕоу, аха тцакы мызыц ахәамтәкәа. Урт зегғы ашәкәы «Мықә» хазыртәаауа, ахатабзиара харазкуа еитарсшәа иухәозар «адәы иқәиһаз» материалкәоуп. Убас иҕоу иреиуоп ашәкәы ахқәа руак «Ахьы маңәаз» уаанзатәи аңсҕазаара атәы дахьалацәажәо, имыргыгкәа, (шьоукы-шьоукы азақәан ҕыц аҕәы иахәоит хәа амца шаңрартцоз еиңш акәымкәа!), иазгәеитдоит ареалтәра иазааигәо тауади-аамыстеи анхацәеи реизыҕазаашьа социалла реиҕарамра ихамыршткәа. Абраҕа ихадароу уи абас еиңш иҕоу алкаа ҕаитдоит: Зегғы ирыцку анхафы иоуп хәа. Ари ахшыфццара аңсымчхара еихағы иҕәҕәахеит, Асовет мчы аиһаира анага ашытахь. Заағы хаңыфланы иаххәар алшоит, иахьағы, Асовет Еидгыла ианхәафхх ашытахьғы, изаҕаразаалакғы зегғы ирыцку анхафы итцакы мыззеит, итцегғы аҕар-мыҕәәазар.

Мықә ихадароу хьзырхәагас иамази иамоуи ауааи, атоурыхтә хтысқәеи автор акыр ицәыбжьахар хәа дшәаны еизигеит, дрыхзызаауа ититцааит. Зегғы хҕәы атцәымҕ еиңш иалакьякьоит аңсуаа иахзыҕалаз атрагедия ду – амхаңьырра. Сыззааиуа, аповест иагәылоу «Махмадия» аңсуаа ргара иахьзомызт» ахы мацарағы абанзанеиуеи! Абри атыхәала, уажәы хаизызырфоп ашәкәыфғғы ихата: «Сара Ғыркәтәыла фынтә¹ сыҕан, фажәа қалақь инареиҕаны избеит, избеит шамаха урт рыҕны инхоз аңсуаағы. Сызтцарақәа шыҕазғы абас акәын:

– Бебиаа зәыр дыҕан жәдыруазар? Кәтолнтәи иааз хәа иҕада? Мықә иқәтцыз?

Цьарғы азәғы дыспыхьамшәеит. Арахь 1867 шықәса рашәарамзазы Ғыркәтәылаҕа иахыргаз Мықәаа рсиа абар иахәо: «Шәлиман Адлеиба, Алҕери Адлеиба, аҕауад Омар Ачба, Хәыца Ашца, Мацлоу Цьынңьал, Лан

¹ Уи аахысғы даҕазныкғы дцахьеит. – Р. Қ.

Џыынцбал, Салыкә Казан-оғлы, Төмникә Кариа, Часыр Кариа, Џыынцкәр Кьерсал, Кәаташ Керсал, Даут Керсал, Тату Керсал, Качеи Керсал, Абыгә Керсал, Џьергье Криа, Камшыыш Кәтарба, Кыасоу Кәтелиа, Џыынцбыкә Тарба, Мазлоу Тарба, Лапыгә Тарба, Талаҗеи Тарба, Бида Тарба, Бадгәала Хәараа, Сагыса Чалакәуа, Мыстаф Чалакәуа, Мсыркәа Чхәынгәриа, Сагыса Чхәынгәриа, Ченкьез Чхәынгәриа, Тхасоу Чхәынгәриа, Паса Чхәынгәриа, Ламыш Чхәынгәриа, Фаткьери Чхәынгәриа, Хәсеин Чхәынгәриа.¹

Еитасхәоит: арт Мыкә иалтцны ихаҗәаам зхыцхьазара ҳара ҳкынза иаазаз роуп, мыркәылаа хазы икоуп.

Иабагеиш, анацъалбеит, Мыкәаа? Урт ус аламала акы зхы атказырхоз ракәзамыт: Бырзентәылака иагоу, Мысрака рхы дырхоу, Македониака ицоу?

Иахыыказаалакгы, иахьазын Ацсны, Мыкә иацәызгәышьоуп...»².

Ааи, ацсуаа иахыыкалаз амхацъырра арыцхара ду шахылтцыз уаацсырала хшеилнашьааз атәи автор иахирбоит Мыкә акыта ахаҗалагы. Уи акәзами иахәо, ишхаҗәаамгы, хыхь еикәыцхьазоу ажәлакәа рсиагы. Ус Ацсны кьаҗа дуззаҗ зака қыта тацәызи?

Адокументтә повест «Мыкә» аҗы иаабоит, ацсуа қытақәа рыкны еипш, иахтынхьааз, иахнагаз аҗоурыхтә тхысқәа жәпакы. Убарт иреиуоуп 1914 шықәсазы итцысыз актәи адунеизегьтәи аибашьра. Ари Урыстәылагы ашәартара ду итанаргылеит. Абрака Ацсны атцеицәа гәымшәакәа ирыланы Мыкәаа рыцкәынцәагы хатцала еибашьуан. Убарт ирызку еицакра зкәым адакьақәа – адокументкәеи атцааратә усумтақәеи шыатас икатцаны – автор ишәкәы иагәылеитцеит ацхьаф азфәлымхара азиуртә, аҗоурыхтәла дархәыцыртә еипш.

Платон Бебиа хзыхцәажәо ифымтаҗы чыдала атыц ааныркылоит Мыкә акытан иалиааз абжьуаа рҗы, антытцгы еицырдыруз, ауаа нагақәа рхаҗсахьақәа. Убарт иреиуоуп Е. К. Габелиа иусумта «Ацсуа җыуаа» (ашәкәтыжыртә «Алашара», Акәа, 1990 ш.) акны зфырхатцаратә җхәыцхьыз хәоу, Актәи адунеизегьтәи аибашьра иалахәыз, агәымшәара аазырцшыз Нахарбеи Ғартцкиа, Мез Гәниа, Мурат Аҗзба, мыкәаа рыбжыи Кремльгы ифнзырфыз Хьудар Какалиа, ацъабаа ду збахьаз артцафы, аазаф, акыта анапхгараҗ игылаз ауаф нага Уарлам Тьжәба, адинматцуфы Бахәа Какалиа, шәышықәса ирхысхьаз ауаф кәыш, анхафы бзиа Кадыр Аҗзба, уи иҗа знапы ахыи ацссоз, Акәатәи акьырмайт зыртә адиректор, Асовет мчра аанзагы зхатә қырмайт зыртә зауад знапала икатцаны измаз Төмыр Аҗзба,

¹ Уахәапш: агазет «Ацсны кацшь», ииун 22, 1990 ш.

² Платон Бебиа. Мыкә. Акәа, 1992. Ад. 32–33.

аңсуа хореографиятә җазара ахыз-аңша хара ирдырыртә иҗазтәз аишыҗәа Кандид, Вианор, Арвелод Тара (Тарба), анхаҗәа нагаҗәа Мыҗә аҗәйтә, аҗәтә ирхаану Маҗсма Бигәаа, Нестор Бигәаа, Мыҗә ақыта акыр аҗәбаа азызбаз анапхгаҗәа: Тамел Тарба, Аугъан Тарба, Валикәа Какалиа, Алиоша Атарба, Валери Атарба, Илия Бигәаа... ухәа убас иҗәгы ыҗоуп зыхыз ухәаша, Платон Бебиа аганахы иҗәнымхакәа зыбзырзы зыҗәбааи ртәи ихәаз, иааирпшыз. Ашәҗәи «Мыҗә» аҗы, хәарада, иҗоуп имыҗәтәымҗәагы, аха уи аңсҗәаара атҗарҗәа ирыҗаркуа, усуралеи напхгаралеи ирылахәу ауаагы. Урт еихагы автор игәҗаракны, Аңсны зегы азы изыңсоу дырны рхаҗсахыа тыхуеит игәылтәаа-гәылтәааны. Убарт дреиуоуп апоет гәлымҗәах ишәиңхызу 37-тәи ашыҗәсҗәа ирылазыз Леонти Лабахәуа. Автор уи машәыршәҗә, мамзаргы уи ипоезиа җыдала бзиа иахыibo аҗәзам араҗа избахә зхәо. Избахә хәоуп избанзар, Мыҗәтәи ихартәаам абҗьаратә школ директорс аус акыраамта иуан, рҗар иаазон, атҗара дирҗон аамта җыц иашьаршәаланы, ианрааланы. Ускан Леонти Лабахәуа поетк иахасабала Аңсны, уимоу, аңтыҗгы деиҗырдыруа дҗалахъан.

Иара убас Леонти Лабахәуа ихәҗсахыа иадхәаланы автор, эпизод хасабла аҗәзаргы, игәнукылартә иҗәыригоит Самсон җанба, Мҗы Аҗаҗба, хажәлар рҗаңыҗтә хәамҗәаа ибзианы издыруаз, зхатагы аҗәеинраалаҗәа зыҗуаз¹ Платон Киласониа рхаҗсахыаҗәа. Аригъ азыназы адәахыала имаҗушәа ишубогы, ашымта ахатабзиара харазкуа, аҗашә-машәҗәа зырҗәҗәо, аперсонаж хадаҗәа ирыҗҗәыртҗуа акы аҗәны иҗоуп.

Аповест «Мыҗә» аҗны Аңсны ахада Нестор Лакоба ирольгы ибзианы иаарпшуп. Уи Асовет Аңсны напхгаҗык иахасабала Мыҗәаа акырынтә дырҗаахъан җыц ишыаҗәгылаз азакәан җыц иаанагаз аңсҗәаара атҗакы аҗәлар рызнагараҗы зныкымҗәа-ишынтәымҗәа Абҗьуаа реизара абраҗа имҗаңигахъан, дырҗаахъан, рҗеиңыка ифахъан... Уи иабҗьгара жәәҗәа Мыҗәаа хатыр аҗәырҗон, Нестор, ухаткы!.. хәа аҗәын ишизырхәоз, хатыр ду иҗәырҗон Аңсны атҗеи лаша! Нестор Лакоба ихәҗсахыа аазырпшуа Платон Бебиа ишәҗәаҗы иаирбаз афакҗәа аңсҗәаараҗы иҗатәҗәаз роуп, ихыҗхәаам. Уи изгәылоу ашәҗәи иатыңны иахыыҗоу адагы даҗәҗакыкгы амоуп, уи Нестор Лакоба аңсуа жәлар заҗа дырзааигәаз, даргы иара заҗа изааигәаз хзырбо штрихҗәоуп, ус анаҗәа, ибиографиязы имаҗәахәу, ихазырҗәауа факторны иҗоуп хәа уңхызартә алшоит.

«Мыҗәаа рыбҗы Кремльгы ишыншуан» ахы аҗынгы абри аҗыҗәҗ раңхыза аколнхара анеиҗыркаа инаркны акыр шыҗәса хантәаҗыс иамаз «Аколнхаҗәа җәҗәҗәа ашбатәи Зегьейдгылоутәи Реиза Ду» Москва

¹ Уахәаңш: Платон Бебиа. Иудкыл сашәа. Аҗәеинраалаҗәеи аҗәабҗьҗәеи, аҗәаңҗаҗәеи. Аҗәа: Алашара, 1990.

Ус хара ахэыцра зыцэмачу рахьтэ илшоит згэы иаанаго дыказаргы: уеизгы-уеизгы иахнаҭази Москва-Кремль аханаф ацсуа бызшэа ифныфзар хэа. Мап, уиашам афыза! Иахнаҭо ыкоуп заманала. Иахьатэи иуадаф, еилашэа-еилыцуа аамтазы Урыстэыла дузза ахтныкалакь Москва-Кремль ахан ду афы «Евгени Онегин» еицш икоу цсра зқэым фымта ацсышэала ицэажэазар, уи иахэоит ацсуа жэлар ыкоуп, рдоухатэ культура зырфеиауа амилат кадрқэагы рымоуп хэа.

Сара абарт аф-фактгы Хьудар Какалиеи Мушьни Лашэриен рықэгыларақэа срыхэацшуеит ажэйтэи афатэи еикэфызтуа, насгы еипызшыуа акы акэны. Избан акэзар, усқан Сталин ихаан ацсуа нхафы Москва-Кремль иқэгылара усқантэи аамтазы хзырызгоз, асовет жэлар рыгэтаны хағэғаза хшыказ зхэоз хтысын. Апоет-академик Мушьни Лашэриа иқэгылара акэзар, уи иахьа – атоурыхтэ зеибафара аныцэқэырцо, анаука-техникатэ прогресс ианжэыло аамтазы еихагы ацакы тбаа амоуп, А. С. Пушкин цсра зқэым икласикатэ фымта «Евгени Онегин» ацсышэала ицэажэоит, адунеи зегь иахауеит хпоет-академик Мушьни Лашэриа ибзоураны.

Сгэы иаанагоит Хьудар Какалиа Москва-Кремль ахан хьытэцарафэти ацсышэала ицэажэара (анхаразы иихэаз ажэақэагы зынзагы иажэзам, иахьатэи анхафы иаабуеит, ицанакуеит) хара хқынза иаазеит ацакы мызкэа. Уи иацнатцеит апоет-академик Мушьни Лашэриа иқэгылара, иаазырцшуа ацсуа жэлар рдоухатэ культура, аизхазыгыара амфа ишану, аамтеикэшара иага тағэтасреи, мыкэмабарақэеи канатцазаргы, хмилат ишрымоу рыпцстазаара асферақэа зегьы рфы аматц зуша, изырызгаша, изырфеиаша абафхатэра змоу ауаа нагақэа.

«Мықэ» адакьақэа рыкны атыц бзиа рымоуп ишьацэхыртэуа адунеи иакэшаз, ацсуа хореографиатэ казара ахьзырхэагақэа аишьцэа Кандид, Вианор, Арвелод Атарбақэа. Урт артистцэа дүкэа ацсуа хореографиатэ казарафы ирылдыршахьоу, насгы рхатақэа зламықэтэқэоу алагьы ашэкэафы ацхьаф зфлымхара ззиуша, рказара аазырцшуа адакьақэа, жэпакы ибоит. Иара убас ашэкэафы уафы ихьааигартэ икоуп урт Атарбақэа рашьа агэыбжыаньтэ, абафхатэра ду змаз, ишьацэхыртэуа адунеи иакэшахьаз (Англия, ФРГ, Австралия, Швейцария, Новаиа Зеландиа...), машэырла итахара. Уи арыцхара Платон Бебиа ауафытэыфсатэ цхара ататцаны иааирцшит иқэрахьымзахах, абафхатэра змаз акэашаф, ауафы разы, Ацсны атцеи иаша Вианор Тарба ихафсахьа.

Платон Бебиа идокументтэ повест «Мықэ» акны ирацэоуп итегь уззаатгылаша Мықэ атоурых зхэо адакьақэеи Мықэаа ирхыргаз ауадафракэеи, рыпцстазаара иацыз ахтыс хьантақэеи, иаххэап: ацсуа ицсабара ицэтэымыз аколнхарақэа анеифыркауаз, абзанхафы Кадыр

Афзба еипш иказ укулакуп хәа абжыи анимырхуаз, шәипхъз згымхаша 37-тәи ашықәсқәа ирхылтцуаз арыцхарақәеи, 1941–1945 шықәсқәа раантәи Аңыиңытәылатә еибашыра дузза ирыннатцаз, зғыра уадафхаз ахәрақәеи, уи ашытхәтәи хажәлар рыбзазарагыи шкашшырамыз ухәа убас егыртгыи. Убартқәа зегыи Платон Бебиа ибла цары итцимыршәеит атцаарадырра ацәафә аханы, аметод иқәныкәаны, насгыи сахәтәфәыралә ииашаны иааирцшит ауафәтәыфәсәтә цхара ду агәылыжжуа.

Ашәкәафәи иуцылоит хажәлар агәкаҳара шрымам, ртоурыхтә лахыиңца агәра шырго атәи зхәоу, асимволтә цакы змоу, цасатәи Аңыиңытәылатә еибашыра дузза иалиааз философиатәлә узырхәыцуа хтыс-эпизодк аҳасабла ицәырго хшыфцарк.

Абар ахатәгыи: «...Аибашыраан, ақытә ағә дакәшаны амацәаз ахы итәицәлеит, рхәеит. Аха ахәсеи ахәыцкәеи рыда уаф дахзамзаарын. Изылшоз усгыи заа еибашыра ицахъан, излымшоз партизанра иргәхъан. Цәхмадәзатцәык ахәсеи ахәыцкәеи дагыаарылырбааит. «Уца уфәныкә, саатк иаакаутцәлак зегыи урыкәитуп. Саатк ашытхә ункыдцаны уахшыуеит!..» – адцә ныкаитцәеит ағә. Икаитцахуаз, дынхәагәгәаны, дцәгәышыеит. Саатк ашытхә дааргаразы инеизар: абар, ассир! Ацәхмада аштә агәтәны дцәгыланы атцәтцәла аицәхара дафәын рхәеит...»¹

Ари афакт ахцәажәара ацәхзам, еилкааны ахтә утанарцшуа иуанахәоит хажәлар рдоухатә цсымчхара зака иғәгәоу, уатцәтәи ртоурыхтә лахыиңца иацәымфәашы агәрахатцәра шрымоу. Уи аарпшуп аштә агәтә дцәгыланы атцәтцәла аицәхара иафәыз ацәхмада ихафәсахәла.

«Мыкә!» Сара абри ахъз ансаҳалак, схы инаркны сшыапафыиңза цәанырра ссирк сааимнадоит. Аетымра зхыкәкәа, акәтагыцәа илыкәкәау схәыцра шәацырхәпцуа иааины сыбла иаахгылоит. Сқәыцшра зхыиңхәлара азымдыруа, сшыапашцәкәа чыхә-чыхәуа, абжыымфәак ахәе-ихагаләу Абаажә ахәы ашкә исызгәамцәзакәа доухә мчык саманы ицоит. Реихә ашәартә сантагылоу: – Аат, ахәхәи! – хәа цхәкәа исыхо уара убжыоуп, Мыкә! Иагыа цхылашәы сагәылазаргыи, Анасыц еипш илашаза, иххаза исзаку уара уцшыагыц Ацәашыи ауп, Мыкә! Уи ацшыагыц афны азкәагыц аиоура иацсахаз цсра-зра иқәзам Мыкә.

– Ех, шака истәхузеи, анацәалбеит, зны-затцәык иадамхаргыи, уара иуатәоу агәыццәхәа ахәара»², – ифәуеит Платон Бебиа идокументтә повест антцәамтхәшәа.

Ааи, диашоуп апоет, ауафәи гәык-цсыкала бзиа иибо, дзыфәгәхәауа (дарбанзаалакгыи иарбанзаалакгыи) агәыццәхәа ахәара еснагә ицси-

¹ Платон Бебиа. Мыкә. Акәа, 1992. С. 172.

² Иара уа. Ад. 173.

ѡнықәреипш итахуп, насгьы зынза ишымариам атакпхықәра ҳарак шацу шидыруагьы. Убри азын акәзаргьы калап, Платон Бебиа идокументтә повест «Мықә» итегьы ихаиртәарц, итегьы уи иамоу атоурыхтә цакы иртцауыларц, изымхәазгьы шыкоу узырдыруа, насгьы ихадароу ихаѡсхьоу, аамта зыблара иазымгаз акынтә иахьатәи хамш хгәалазыршәо уатәтәи ҳақстазаарахь ххьазырпшуа апатриот-философиятә жәеинраала «Мықә» ала (прозала изымхәаз), изыхиркәшо:

Снеины снамтагылоит уа абаа-ныхаф,
Исымбазакәа сыткәо акгьы сазоит.
Нак-аак Мықәи Дәаби цоит рыѡныка,
Сара ашәышықәсақәа сыргәылыхәхәа сцоит.

Абар Ақсха дахьааиуа, иѡызцәагь ицны,
Ацықьхәа уи ихьтәи камчы ткьоит.
О, ари ахәы цшза убас иит уа иґыцны,
Азын агәта ашәт адәы хнакьоит.

Ажәѡан хылцас иахоуп ахьытәцара,
Ма инеиуанда ааигәара ишәаны.
Избарц зәызшәогь уи ахы аназара,
Уа рхылцақәа цоит ирыхшәаны.

Ақсха дыхәноит, икам уаха цсыхәа,
Аказа ихәахьа – ихәта ибаразы.
Ибла нахигоит уа Ақсны ахы-атыхәа,
«Инаигзеит...» ихәоит нас ихазы.
Ауаа рацәа итагылоуп, атдан ракәушәа,
Уажә иара дазааигәоуп Ерцахә.
Ус, аа, ибла ахьы-шәындыкәра иахьлақәшәа,
Иґагьылеихоит Ақсха деимацахә.

Иааишья ґеик ишазхәам зегьы ирдырит,
– Ухәахьа ноумыгзеит! – ихәеит уи ихтәаны.
Аказа ибла аґақхьа уа ахәа цырцырит,
Инаргозшәагьы ибеит ихы хтәаны...

Ихьзеи аказа, иажәа пату изақәын?!
Дхалан ақәцәахьтә даанапшуеит еиґа:

Мап, арантәи Аңсны зегь абаракәым,
Аңсны зегь дабоит иара ихата.

Аказа рыцха, ублақәа амса рхума,
О, абас иқан, икоуп иахьаггы.
Ақыбаф злам ауаф зәыр дитахума,
Ақыбаф злоу дырцәымгуп иахаггы.

Икыба наитцхны ицеит. Аңша уыуан,
Дыззааигәахоз Анцәа шыта длақәуам.
Ажәфан иалшоз – икыызкызуа итцәуан,
Адгыл – дыңар акәа дтаршә дакуан.

Ашәышықәсақәа каҳауан уа, игылон, –
Иахьцоз рымфәа изаңымгыло акы.
Хажәлар ахьаа анрымаз абра еипылон,
Иагырчаңон абрака рразкы.

Аңсуа дгыл еснагь иахагәыргәыруан,
Ажәфан иатқан аңтақәа жәпа-жәпа.
Ари атың залихызггы, Аңсха идыруан,
Мықәи Дәаби шеилалауа жәба!..

Аңсуаа еснагь акака ххауатыруан,
Аамта хьантак иаңсахуан ҕакы.
Ари афыза зиргыл, Аңсха идыруан
Иҳамазароуп, ңым, иңшьоу акы!
Аха уи шгәыгәтажьыз уақа избазггы
Аҳ Хамытбеи Чачба шәизыңшы.
Аңсра дантаңшы ихәеит абасггы:
– Мықә аңшьагыңаҕе снаган сыжәжы!

...Са схәыңра ара имфасуан, ғың саҕааит,
Ғаңхьа избоит аказа дышҕахо...
Зны стахозар – убри иеиңш стахааит,
Иара иеиңш анапкымтагь сҕынхо! ¹

---

¹ Иара уа. Ад. 173–174.

УАЖӘАЗЫ ХЪАТЦРАҚӘАК

Апхъаф ухаткы, ишубо еипш смонография афырхатца хада Платон Бебиеи сареи хашколтә шықәсқәа раахыс ҳаиқызцәоуп, бзиагы ҳаибабойт, ҳацәгъа, ҳабзиа еилоуп, ҳақанатцгыи пықәсыларак амазамкәа ус ицоит. Арака ицьоушьаша ма ифьцу ҳәа акгыи ықазам, уи ацстазаара иақыабзуп. Аха ари изақаразаалакгыи иазхәам гәыкалатәи ҳаиқызаратә еибатахра хытцхыртас иамоуп ҳәа хышықәса инареиҳаны, схы сымфәахазакәа, ирғиамтақәа рытцаара сахъафь. Уигъы, хәарада, цъара ныррак қанамтазо иауқаху, агәыбылра ахықам алағырз аауама? Аха ихадарам ихадароу убри ауп иаххысыз ХХ ашәышықәса ағанеиғнашоз ицәыртыз, абафхатәра еицамк змоу, зфымтақәа тцаатәу, изыргатәу, ажәа қшанда зызхәатәу ацсуа поетцәа дырхатарнак иашоуп Платон Бебия. Абри афакт ауп сара уи длитературатә фырхатца хаданы дқазтаз, дсызтаз. Уи сағыаргәырғьойт, сытцаарафь саапсара зытцазырзуа агәахәарагыи снаҗойт.

Изхысхәаауа, иахъагыи ҳааины хбыргра хаштагылахъоугъы, ғнакгыи цом ҳаибамбакәа, ма телла хмаицәажәакәа, ҳаигәнымфькәа жәақәандалеи лафлеи. Убригь, жәахәарада, сытцааратә обиект зырцыхцыхуа, ифьцу, «цыфак», «гәыхәк» азто акоюп ҳәа сахәапшыр аует.

Ажәа қәанда, ажәа цха знымаалауа, згәы иамышәауа уафь дықазам, аха, В. И. Ленин ишихәаз еипш, ахәыцы иақара згәы цшқоу, змаршәа ктәу, ашәкәыфьы иақара уи зтаху дықамзар қалап!

Сыззааиуа, хәылбыхак, ишықахталац еипш, Ақәа агафәф хней-ааиуан Платони сареи, иаахакәыршаны иқаз уи ацшзара фьц иаабозшәа хгәы иахәауа, хазгәдууа.

– Абри ацсабара ссир злеибарку ацшзара ауп, жәынгыи, фангыи ацсуаа хзыхдырқьо, хазқәырфо, – ихәеит Платон ацша зтаз, уажәы-уажәы афьрцәгъаны ақәара иазыфуаз ацәкәырца еилахантақәа илацш рыдхалауа.

– Ааи, Платон, ус акәгәышьоуп! – атак нықастцеит сфьыза ихшыфзцара шыақәыргәгәауа. Хфьыцагь, хамтак ақара фымтзо, ауаа рацәа хнарывс-аарывсуа агафә иаваршәны хмыццакзо хнейуан. Ус, итацәыз, ихәхәаза ацсатла итагылаз арымз анааба, уатәқьа хнатәеит амшын агәы иқәышьқырааны иааиуаз, аиод фьы зхышәшәуаз ахауа цқьа лбаадо.

– Платон, абри аибашьра хлымзаах ххаагаз аахыс, саазқәылаз, ласы-лассы исгәалашәо салагеит 146 шықәса иртагылаз, ауафь цааимбар

Ашхангьери Бжьаниа изтцаара, адунеи зыхъз адыруа англаыз шәкәыффы Цьон Пристли иитаз, аха зтак акатцара ицәыуадафхаз.

Сөыза иарбану уи хәа дымтцаазеит, избан акәзар, идыруан Миха Лак-рба иновелла «Цьон Пристлии Ашхангьери Бжьаниеи» ала.

– Мамоу, Руслан, англаыз шәкәыффы атак кәитцеит иара дшахәапшуаз ала, аха ацсуа философ, 146 шыкәса иртагылаз дакәшахәтымхеит умхәозар, – абас даацәажәеит Платон Цьон Пристли дидгыланы.

Ацхәаф ухаткы, ишудыруа еипш, цасатәи Ацъынцътәылатә еибашьра дузза анеилга, адырфашыкәсаны СССР даҭааит англаыз шәкәыффы ду Цьон Пристли ицхәыс дицны. Уи хәтала Сталин хәтыр зкәитцоз ахәаанырцәтәи ашәкәыффцәа дреиуан. Ацсныкагы дааит, итахын шәкәыла зызбахә иахәхьаз, атәыла цшза далацшны ибарц, ацсуа Мафусаил – Ашхангьери Бжьаниа дитәарц. Уи ицхәыс лакәзар, ауафыкәра зроууа апроблемакәа цызтцаауаз хәкымын. Урт ахәаанырцәтәи асасцәа Ашхангьери Бжьаниа ианиҭаауаз, дрыцын ускан Ацснәитәи ашәкәыффцәа Реидгыла ахантәафыс икәз атцарауаф Хәыхәыт Бҭажәба ¹.

Ашхангьери Бжьаниа асас диазтцаауеит:

– Ацсны уааижьҭеи зака мшы цуазеи хәа.

Англаыз шәкәыффы атак кәитцоит:

– Мчыбжьык цуеит хәа.

– Ус акәзар, исылшоит азтцаара устарц, – ихәеит ацсуа философ.

– Дад, хәсас дахь, иубазеи, зегы реиха улапш итцашәазеи мчыбжьык афнутҭка Ацсны указаара иалагзаны?

– Исымбакәа, ишцасымбеи. Ауаа кыақәоуп, ицшзоуп, рчеицъыка бзиоуп, рыламыс, рыпату ыкоуп, ихандеицәоуп, круцәоуп, ауафы хәтыр икәцара рдыруеит, – дафын англаыз шәкәыффы ацсуаа ирыдибалаз ахәташьатә кәзшьа бзиақәа реиқәыцхьазара.

– Мап! – ихәеит Ашхангьери Бжьаниа. Асас иааицәымыгхеит, уимоу, дацәыпхашьо акынза дааитцанаргәгәеит, ицарадоу атахмада изтцаара атак шцасзыкамҭцеи хәа игәы иаанагауа.

– Дад, уи атак мариоуп, уара еикәупхьазазгы рыцәтәымым, иалакоуп, аха ихадароуцәкыа убри ауп: абас атәыла ссир, атәыла цшза цсадгылс измоу, изцъынцъу ажәлар – жәлар дууп, избанзар, ас ицъанатә атәыла аиқәырхара мариамызт, закафы заканатә рхы ақәырцяхьоу атоурых ауп издыруа, – абас дафын Ашхангьери Бжьаниа асас дахь иитаз азтцаара атак акатцара.

Англаыз шәкәыффы Цьон Пристли дырзызырфәуан ацсуа Мафусаил иара иитаз азтцаара атак шыкәитцоз, уамашәагы ибон зака итцауыланы

¹ Миха Лакрба ирҭеиамтәкәа ирызкны Хәыхәыт Бҭажәба икәгыларақәак афы иазгәеитоит абри аиқәшәара атәгы. Аха уи астатиа еиқәымхеит, Ацсуа аинститут иалаблыз иматериалқәа ирылан.

дхэыцуаз, ипсадгьыл абзиабара иныруаз, уи ацшзара, атоурых абейара, адоуха дрызгэдуаз ухэа убас ицеггы.

– Ауафы иицаху ажэа кэанда ауп. Уи ахата агэцаракра акнытэ иаауеит. Нас ишца, игэцараукуагы иуцаху, угэы ззыбылуа рами! Изхысхэаауа, Руслан жэацы сгэы иахэаз акы сақэшэеит, иахьагы ихаачкэакэараза сгэы икыдуп исахаз ажэа кэандакэа, уаргы иудыруаз, – абас иажэа дналагеит Платон Ашхангыери Бжьаниеи Ыон Пристли ирызкыз хажэабжы ханалга ашьтахь, хамтак фымтзо хаштэаз.

– Иарбан умхэои, ура бзиарак ианиаша, – саргы изакэу здырырц сеикэизфэлымхахан сааифацшит, уажэа нагзала хэа аанаго.

– Уи, Руслан, уеизгы-уеизгы митэык ыкам афакт ахата, аха сара даара сархэыцит, насгы иуцэыззом сгэы иахэеит, еихаракгы ххы адыфэыло хазфеу аус згэы иахэоггы, еилызкаауагы ыкоуп. Ус анакэха, Анцэа ду имтаны амал архаразы ацсыцэгъара ззымиааиз, адоухатэ культура закэу здыруа ыказаап! Уи иахьатэи аамтэитасрафэы кыр атанакуеит, хкультурагы харгы хаикэзырхо афакторкэа ируакуп.

– Жэаха Цицунда сыкан, уака аизара катцаны икэдыргылеит Ацсны ареспублика хадас С. В. Багацшь икандидатура. Саргы, убас егыртгы икэгылазгы, зеггы адгылеит С. В. Багацшь икандидатура, иазгэартэит ицшрагы, исахьагы, идыррагы, ацстазаара адышэагы ухэа зеггы рыла дацсоуп хэа. Ускантэи сыкэгылара агазет «Ацсны» иануп. Уака икан Москватэи асасцэагы Гаграаи Цицундааи ачеицъыка картэит ибзианы. Астол дахадан Гагра араион ахада Астамыр Шамил-ица Къецба. Ажэлар рныхэафеи ацсадгьыли зхы акэызтцаз ирызкыз атэца анышьтырх ашьтахь саргы мап шыскызгы, хазы сныхэафе икит атамада. Уи икэгылара сгэы еихарак изахэаз убри ауп, сара сымацара сакэымкэа апсуа литература хажэлар ртоурыхтэ цстазаарафэы иатанакуаз атэы ихэеит, насгы изырфеиоу хтэыла антыцгы иадыруа ашэкэыфэцэа шыкоу, ицеггы ишыгэцарактэу имзакэа иазгэеитэит хатэ критикак ахасабала. Амала шэзыпцоу аадыруеит, шэаха хауам умхэозар, абригь сыхьзала – ихэан сцъыба инапы нтишьит данцоз. Дыццакуан. Иситаз акэым (уи азгы табуп), сгэы иахэеит иихэаз, избанзар, апсуа шэкэыфэцэа хфымтакэа дышрыцхэоз снарбеит. Иуцэыззом мчыбжык сыткэа срыман сныхэафе акны иихэаз ажэакэа. Ааи, ажэа кэанда хара хкны уи макъана итрадициам, ицэафа бзианы изышьякэымгылац», – абас иажэа аафэхитцэеит Платон.

Еилкаауп, аамта кьафла акэзаргы, аицыларакэеи гэаартыла аицэажэаракэеи, еихарак арфеиара знапы алаку рыфонтцка еснагь ифеыцу агэалакара узто, урфеиарахь иухо акы узцэырыргоит.

Саргы хаицэажэара ашьтахь исызфеу аус анагзаразы агэахэара сыманы акэын афныка сшаауаз.

Апхьаф ухаткы, иҥахтцап, цсеитакрак иафызоудаҕа хьатца хьычыккы. Уигы иахнарбоит апоет ихаҕсахьа аҥнытэ деталькэак иаазырпшуа арҕиара дшахэапшуа.

Платон Бебиа, еихарак поетк иахасабала иҕыларакэа апхьафцэа еиҕыркаауеит. Урт еснагь агьыштыхра ду рытцаны ауп ишымфэпысуа. Ибзианы ажэинраалакэа рыпхьара анафсангы, апоет урт рызцааракэа ртаккэагы дакэшэаны иҕаитцоит. Апсны ахэынтқарратэ ауниверситетаҕе, сара хатала сызлахэыз, апхьафцэеи иареи реиҕыларакэа руак аҥны, абар уи иртоз азцааракэеи урт ртаккэеи рыхэтэк:

Азцаара: – Ушҕахэапшуеи уара апсуа матэа?

Атак: – Апсуа матэа хара хабацэеи хабдуцэеи ркьабз хазынакэа мырззакэа иаазго цэаматэоуп. Иахьагы уи ршэырцозароуп: аныхэакэа раан, аизарадукэа раан, ачаракэа раан... иршэырцозароуп: зыжэахыркэа цэаеоу, ззарахы тыгьагьоу, зшыапкэа цшзоу... Зымгэацэа кылышышь иҕоу, итасхаҕу ауафкьаҕе ианишэутца – инаалом, ахаара-бзаара, апшзара ацэызуеит, хэарас иатахузеи! Ауалыр иагьа матэа цшза ашэутцаргы – иу-алыруп. Ус шакэу идырузароуп иара ихатагы.

Азцаара: – Ихамоума харт Европатэи абызшэакэа рахь иеиҕаагаша афымтакэа?

Атак: – Хэарас иатахузеи, ихамоуп: ажэинраалакэа, апоемакэа, ажэабжькэа, аповесткэа, ароманкэа... Аха цьоуку-цьоуку хара хашэ-ҕэыфцэа, европатэи алитературакынтэи иаауеит. Ғэҕалазагы иаҕыпшуеит. Урт рфымтакэа уахь еиҕоугар, равторцэа закэқэоу кьаҕьаза иаапшуеит.

Азцаара: – Ушҕаихэапшуеи уара Дырмит Гэлиа?

Атак: – Переделкино. Каисын Кэлиев ашэҕэыфцэа апсшэа рахэо дша-аиуаз: «Уара уабатэиу?» – ихы насықэикит. «Сара Апснытэуп!» – иатаскит сара. «Апсны! О-о, Дырмит Гэлиа! – ихэеит иара, инапкэа фыштыхны...

Азцаара: Уара, Платон Хэамҕа-иҕа ушҕарыхэапшуеи апсышэала изымыфуа, мамзаргы изылшонгы имыфуа, апсуа шэҕэыфцэа рфымтакэа, насгы, урт апсуа литература иатэума, тыҕс иааныркылои?

Атак: Ари, жэахэарада, зтак ус аламала зыҕатцара мариам зцаара дууп, насгы уи зтанакуа еихарак апсуа критикцэеи алитератураҕцафцэеи роуп, шэансазцаах, сара сгэаанагара снавала-аавалан акэымкэа, иаахтны ишэасхэоит. Зегь раҕхьаза иргыланы амилат сахьаркыратэ литература иара амилат абызшэала иҕеиозароуп. Уаха калашьа амам. Ари сара исымхэыцит, ус иҕоуп алитература ршаз аахыс иара адиалектика. Аурыс, мамзаргы аф-ранцуз литература даҕа бызшэак ала ҕеиашьас иамоузеи? Апсуа литературагы убас ауп ишыҕоу. Уаха даҕа вариантк сара сыхэтэахьала избом, иҕам. Насгы иаадырузароуп алитератураҕы хахара дук шалам, уара утэы

ҕэыншыаны, аудитория тбаакэа урыштыалар. Аңсуа жэаңка иахэоит: Ууа бзиа иуито аткыс, умхы цэгъа итұхуа еигъуп хэа.

Азтаара: Хмилат ҕахэхагас ирымоу хсахьаркыратэ литература пхьакатэи аңеипш, атоурыхтэ лахьынтэ ушпахэапшуеи?

Атак: Сара х-Дырымтдуихациркыз хлитература, акырза мыкэмабарақэа зхызгахьоу, атоурыхтэ лахьынтэ аңсынцры ду аманы исыңхьазоит, ус ауп сшахэапшуа, агэрагара шсымоу избан акэзар, уи ағы зырцаажэо шыагытс иамоу хаклассикцэа рнафсангы, избоит хаңхьака уи еихазхауа, изырфеио хаңстазаара ацабыргхата сахьафыратэла иаазырпшуа, абафхатэра ҕыцқэа ес абицара-цыпхьаза ишцэырцуа, ишатцагылауа. Ишдыру еипш, аката зхылцуа, арақэа аузыштыуа изфыдоу агэағы-гэаңшы ауп. Ус шакэу хлитература атоурых адакьақэа еихыршэшэо уғынаухар имфашыо иубоит илабфабатэиу ағырпштэқэа.

Азтаара: Акритика аганахьала хатала уара агэынамзара хэа акыр умоума? Уи уфымтақэа рзы иахэахьоу ажэа кэнушыоума, имаңушыоума, насгы зегы урықашахату, мамзаргы иузудымкыло раңэоу? Иахтахын иаадырузарц.

Атак: Сара иахтэаны исхэоит акритиказы гэынамзарак сымам, алаңш цыры схуп схэар сылшоит. Раңхьатэи сышэкэкэа инадыркны, иантытлак хара имгақэа, ишырхэо еипш, ишыңхоу иахцэажэон, исыгыз, исыбзазгы рхэон. Ииашоуп, акритик игэаанагарақэа зегытэкьа ишшапаза исыдыскылоит схэар шэызжэоит, аха сыгха сзырбаз, табуп хэа иасхэоит акэымзар, сышпаицэгэауеи шыоуки-шыоуки ишыкарто еипш, сышпаицэгэышуеи. Насгы ихадароу сара агэра згоит, изфыдоу атэылхра зтам ағыра злам акритика. Жэахэарада убарт инарывагыланы акритик ицабааа хатыр сзақэуп, итагылазаашыагы шымариа еилыскаауеит.

Акритика сырфеиамтақэа ишрызфлымхау ахэоит абри афактгы: В. С. Зантэриа, А. К. Цэения, С. Л. Зыхэба, А. Т. Аңынңыал, В. Б. Агрба, Хэ. С. Бгажэба, Н. Т. Бараңелиа, С. Х. Таркьыл, Р. Хэ. Қапба, В. Цы. Амаршын, Г. Д. Гэлиа, И. Н. Гэриа, Н.З. Тарба, Ш.Л. Цэыңыба, К. Ш. Ломиа, Б. А. Гэыргэлиа, В. Н. Қапба, В. В. Дарсалиа, А.Х. Аргэын, В. Солоухин, Ш. Е. Чкадуа, А. Н. Гогэуа, Н. Ч. Хашыг, С. С. Кышымариа, Н. В. Маанңа, З. З. Цэыңыба, Н. Н. Киут, Б. М. Тьжэба, А. Мақсимов, Г. Бэриаа, Андреева, С. Костырко, В. Шариа, В. Кэакэаскьыр ухэа убас икоуп итцегы.

Ижэдырузарц исхэоит: абрака еикэысыңхьазаз авторцэа атцарауаа, ашэкэыфцэа ирыхцэажэеит сажэеинраалақэа, споемақэа, сажэабжықэа, сеитагақэа, сповестқэа, сроманқэа. Хцарауаф ду, академик Хэыхэыт Бгажэба иакэзар, споезиа ачыдарақэа рзы аусумта ифит, иара иңстазаара даналтц ашытахь Ақэа ашэкэтыжыырта «Алашара» аңны 2003 шықэсазы хазы шэкэны итыцит.

Сыззааиуа, абаскатәи уаа сфымтақәа ирыхцәажәаз, еилзыргаз, исыгу-исыбзоу азгәазтаз, рыхшыџцарақәеи ргәаанагарақәеи схаҕы иаасым-гар сиашамызт, срызхәыцит, насҕы арҕиараҕы агәалакара бзиа сырҕеит, ажәакала, аџра сҕы ахәо скарҕеит. Нас, еитасхәоит, изџыдоу акритика атәамбакәа узавсуам, уазызырџыр акәхоит.

Сара уи акритика арҕиараҕы (дарбанызаалакҕы, иарбан рангзаалакҕы икәакәа икәу) хәартара аланы, итџоураны сахәапшуеит, сазхәыцуеит. Уи ацәҕеи абзиен еилызхуа хразаган ауп асахьаркыратә литературазы ишыкоу.

АЗЫН ҒЫМҢИ ААҢЫН ҒЫХЕИ

Сахьналагатаҕы исхәоит, ацсуа литератураҕы, сара иахьынзаздыруа, Платон Бебиа идокументтә повест «Азын ғымҗи ааҗын ғыхеи» иашьашәалоу иахьанзаҕы ишхамамыз. Уажәы, ацхьаџ ишубо еипш, убриҕ хәуит. Аҕымта шьахә ацәырҕра – ари хтысуп хәа ипхьазоуп арҕиаратә пстазаараҕы. Змилат литература ҕәытхас измоу, бзиа избо ашәкәыџы еснаҕ дазҕлымхәуп иҕыцу, иуарлашәарлоу, ирымхәац акы ацҕара. Ииашоуп, уи имариам, ауадаџра ацуп иҕыцу ажәа ахәара, уимоу, иҕыцу, иажәхьоу, еиҕажәхьоу акы акәны избоуҕы, издызкылоуҕы дубап. Аха ус икам арҕиара ацсабара. Абри ахшыџцара атхьхәала абар аурыс литература аклассик А. Островски ииџуаз: «Многие полагают, что поэты и художники не дают ничего нового, что все ими созданное, было и прежде где-то, у кого-то, но оставалось под спудом, потому что не находило выражения. Это неправда. Ошибка происходит оттого, что все вообще великие научные, художественные и нравственные истины очень просты и легко усвоятся».

Зегы зхысхәаауа, Платон Бебиа иповест ауп. Абри аҕымта иацхьалак имбарц залшом (ус сҕы иаанагоит, сажәоит хәаҕы сыкам), уи автор иааипмырҕьазакәа џажәижәаба шықәса Переделкино псшьара ицара ишабзоуроу. Уи, жәахәарада, уажәы хзыхцәажәо аҕымта аҕыстџоит хәа акәзам дызцоз, еҕырт ихьз-ипша тызгаз, дышәкәыџы казан дказтаз аҕымтақәа (иажәеинраалақәа, иажәабжьқәа, иповестқәа, ироманқәа) рзы акәын ацсшьара мшқәа шааиоулак ашәкәыџцәа рыҕны Переделкино дзатаауаз. Аха абри афакт ахатаҕы адокументтә повест ахылтџит, имџыр ада псыхәа имамкәа дкарҕеит зхала еизаз (еизигаз ракәым) ацстазааратә материалқәа. Уи азбахә цәырганы ианысхәах, иацсымҕар сиашахом даҕа

хшыџцаракгы. Уи убри ауп: Платон Бебиа инапы итытцхью иаццамтақәа ргырак ҳацәымџашь иаххәар ҳалшоит цсадгылс ирымоу, иахыз Переделкино ауп ҳәа. Абрақа иугәаламшәарц залшом В. Г. Белински иажәақәа: «Кавказ аурыс поезиа гарас иаиоуит» ҳәа иихәаз. Уажәы Платон Бебиа ихата ҳаизызырџып Переделкино азы гәтыгыҕала иихәо: «1971 шыкәса. Декабр мза. Сара рацхьаза арҕиаратә Ѱны «Переделкино» сааит. Ацсны ашәкәыџцәа Реидгыла анапхгаџы Иван Тарба иабжыгарала...

Сара арақа бзиа ибаны аус зуеит. Аброуп иахьапыстцаз сара сажәеинраалақәа жәпақы, споемақәа, сповестқәа, сроманқәа. Ҷажәижәаба шыкәса сныкәеит сара Переделкиноқа. Инеицынкыланы акәымзаргы. Тақәажәык зны ажьа ахьылкыз – есышьжьымтан днеиуан рхәеит. Уажәшьта саагылар акәзами! Абас схәеит цыцх абрантәи санцозгы, аха... ...Переделкино, Ҷажәихца – Ҷажәицшьба мшы инеицынкыланы аус анызулак, зны-зынла Москвантә ҳацкәынцәа ааны мышқәак анысцәдырзуаз шыказгы, сара сыгәтақы нагзаны, сгәалақара мыцхәы ибзианы схынхәуеит, ҳәарас иатахузеи!»¹

Ари ас шакәу дыртцабыргуеит, аџадагы цъара ишаххәахью еицш, Платон Бебиа «ари атыц ссир» ҳәа зыхьзитцаз (ус иагыыкатцәкьоуп иара!) Переделкино иаццтаз иџымтақәа еикәупхьазар, ухаҕы иааугар. Урт аумачху.

Ауаа ацсшьарта џынқәеи, асасааиртақәеи рахь ианцо хыкәкыс ирымоу, изыццо ргәабзиара дыргәғәарц, рыцсы ршьарц, рҕырхәышәтәырц ауп. Уи азоуп урт аџнқәагы зыкоу, уи ауп изызку. Аха ашәкәыџцәа ртәы ххәозар, арақа атагылазаашьа аеакуп, абжъаацнытәқәа зынза иреицшым, цсшьарас ирымоу уақагы рҕиаратә усуроуп. Уи дара рыцстазаара ауп, еикәытхашьа рымам, избан акәзар, аамта зымхара еснагь ирыцрымтцау иркәынцабланы икоуп. Насгы, дара ашәкәыџцәагы, азәык-џыцъак, мамзаргы хџык-цшьџык рыда аматцурақәа ирылоуп, ауаажәларратә цстазаара еилашуа, рышәкәыџцәа анаџсангы, иалахәуп, еиуеицшым атакцхықәра змоу аматцурақәа ирылоуп. Ашәкәыџцәа аалыц ала ихи итаацәеи изныкәгом, аус имур ауам. Ус иқан цаса, ус икоуп ацстазаара иахьагы, ишцауыури.

Платон Бебиа ашықәсаны закәанла ихәтоу, насгы игәы хытхытцау дыззыцшу иџызцәа азәырџы реицш, ицсшьара мшқәа анааилак иаразнак Переделкиноқа деихон. Ииашоуп, иара излеихәаз ала, (ҳара ххы итаххәауам, Анцәа иубоума), рацхьатцәкьа дашьцылаанза, мамзаргы арҕиаратә Ѱны адаптация изнауаанза, еиҳа ирацсышәаны иухәозар, агәыбылра икаанза мацк ицәуадаџын, аха нас иаразнак уи дашьцыле-

¹ Платон Бебиа. Азын ҕымти аапын ҕыхеи. Акәа: Ацхәынтшәкәтыжыртә, 2012. Ад. 414–415.

ит, ашыцылара мацара акэым, бзиаггы ибеит, аурыс цсабара блахкыга, еихарак азынраз ахэалыхэа еималаны асы анауаз аамтэзы. Уажэнатэггы исхэоит уи асахыаггы акырцэара иухамыштэа ашэкэыѿѿцаа рырфеиаратэ ѿны иадхэалан итихит, чыдала урт рфеи иаабоит Урыстэылатэи азын ацсабара ссир. Иаагап феырцштэи затэык хыхь исхэаз ахшыѿцара арцабыргразы.

«Шыыжэуп. Сыстол сахатэаны адэахыи сыцшуеит. Еимагылазаны ахэылыхэа асоура иафуп. Урыстэылатэи асы Ацснытэи иеицшзам, еиха иссоуп, еиха иеилахтэоуп, еихаггы ибахтэоуп. Иара убри акэхап абырсаатк изышытагылоггы. Аха уажэи ишыхасушэа акэын ишлеиуаз, ицакэа-цакэаза. Стэаны сыцшуеит, сызхараггы исызбом, сара уи схэычра сгэаланаршэоит»¹.

Иара убас Урыстэылатэи азын аказшыа хдырбоит автор афоризмкэак рахасабала иаликаауа абарт асахыакэаггы: «Сызхара аурыс зынра салатхацэуа», «Азын фымт хышэашэа», «Адэахыи асы иаргэгэеит. Зфеазхаз асытэхэа шааиуаз, ахышэ инадгызыгызлеит», «Асы хэмаруа илеиуеит» ухэа убас итэеггы.

Аѿада исхэахэеит уажэи сыыхцэажэо ашымта ацсуа литературафеи ифеицуп хэа, аха уи феицрас иамоу атэи макэаназ иазгэасымтац. Абар, ацхыаѿ ухаткы, уиггы. Ишдыру еицш, Переделкино икоу арфеиаратэ ѿны атоурых ду змоу акоуп. Уи атоурых кэзтэо уака иацаауа, ацшэымацэас иамоу ажэа сахьарк азказа дущэа роуп. Абри арфеиаратэ ѿнафеи ашымта феицкэа ацахтцап хэа еиуеицшым амилаткэа рхатарнакцэа иреиуан иааз ашэкэыѿѿцаа азэырѿы Платон Бебиеи реибадырра, реизааигэара, реицэажэаракэа – алитературеи, аказареи, иаарыкэыршаны икоу ауаажэларратэ цстазаареи ирызкыз ауп адокумент повест кэзцаз, итэеггы уазааигэаны иухэозар, сиужет хадас иаиоуз, насггы ашэкэыѿѿцаа реицэажэаракэеи, рыдиалогкэеи раан ицэыртцау аиумори асатиреи цатцгэыс измоу рлафкэаггы рсамаркэылкэаггы убрахь инарылатэаны.

Ацхыаѿ ухаткы, убрахь хэиасаанза абаскатэи шэкыѿѿцаа – адоухатэ культура афеи зырцэажэо, хбызшэа цсыс иахоу агэи аартны издыркыло, насггы уи аѿнутцка асахьаркыратэ ццамта ссиркэа ахыиуа Переделкино игылоу К. А. Федин ихэз хзу арфеиаратэ ѿны атоурых акнытэ ажэакэак рхэара ахэтоуп хэа сгэи иаанагоит. Уи зеггы рацхыазаггы аповест автор иакэын арфеиаратэ ѿны атоурых хирдырырц зыхэтэз, аха ари азцаара давсит рацэак хырѿы азымукэа. Арахь иара аобиект афэоуп абаскатэи хтыс ахыымѿапысуа. Ииашоуп, ашэкэыѿѿы зыкны аус имоу дара иколлегацэа рфэоуп. Аха урт зеггы здызкылоу Переделкино игылоу арфеиаратэ ѿны аинтерес тэо ахатэ тоурых амоуп. Ацхыаѿгы идыруазарц итахыми.

¹ Иара уа. Ад. 478.

Еилкаауп, Асовет аамтазы идыргылаз арҕиаратэ ыһыҥаа, еиҥарсшэа иуҥаозар, анысгы абысгы ирымоу алиҥературатэ фонд ауп. Уи иабзоураны асовет шәҕыҥаа рзы арҕиаратэ ыһыҥаа рыздыргылт ҥасатэи ҥтэҕыла ду ирейгыыз иаҥа иахыҥшззз иаҥа иахыыздыруаз аҥыҥҕаа алкааны. Асовет шәҕыҥаа тынч рыҥсы ршыо, рҕымҥааа аҥырҥаларҥ аҥагылазаашыа бзиа ыҥан Асовет Еидгыла еибҕанаты. Аха алиҥературатэ фонд уаанзагы иҥан, XIX ашыышыҕаса аҕбатэи азыбжа инаркны иҥэҕырҥит. Уи шаҥахыз раҥхыаза 1856 шыҕасазы иҥеит аурыс шәҕыҥаа, акритик А. В. Дружинин. Иадгылеит апрогрессивтэ идеиаҕаа злачыз ажурналҕаа: «Современник», «Отечественные записки», «Библиотека для чтения» рыҥны зҕымҥааа зкыҥхыуаз ашәҕыҥааа зегы. А. В. Дружинин убри ашыҕасан ижурнал «Библиотека для чтения» аҕны икыҥхыит алиҥературатэ фонд аиҕааразы иаҥахуп ҕаа игэы иззаанаҕоз атэы зҕаоз астатиа неиҥых. Ноиабр 8, 1859 шыҕасазы имҕаҥыргейт алиҥературатэ фонд раҥхыатэи аизара. Уи акомитет хантэаҕыс дҕартейт ашәҕыҥаа, аныҕаа, Е. П. Ковалевски. Алиҥературатэ фонд иалан еиҥырдыруаз ашәҕыҥааа, атцарауаа, иахҕаап: А. К. Толстои, М. Е. Салтыков-Шыҕедрин, Д. В. Григорович, А. А. Потехин, А. М. Жемҕужников, А. С. Венгероҕо, В. Г. Короленко, В. М. Гаршин, П. И. Веинберг, К. М. Станиукович, А. Н. Маиков...

Урт – алиҥературатэ фонд аиҕааҕаа абар рхыҕаы хада: «Вспомоществовать нуждающимся осиротевшим семействам литераторов и ученых и самим литераторам и ученым, которые, по преклонности лет или по каким-либо другим обстоятельствам, находятся в невозможности содержать себя собственными трудами. Общество финансировало издание литературных и ученых трудов, которые не могли быть изданы самими авторами, оказывало материальную помощь нуждающимся молодым литераторам и ученым. Пособия делились на единовременные, продолжительные, то есть выдаваемые периодически, и постоянные в виде пенсий»¹.

Убас алиҥературатэ фонд аҥхыраара зһааз ирейуоуп зыҕарахы инеихыаз А. Н. Радишычев иҥа, С. Н. Глинка иҥҕа, Сибратэи ихынхыыз адекабрист М. А. Бестужев, В. К. Киухельбекер. Алиҥературатэ фонд анапхҕааа адекабристҕаа иахырыҥхрааз гыбҕан рһаҕейт ахынтҕар еиҕабыра рахтэымчра. Аха дара зегы акоуп имшәазакәа аҥхыраара иҕартҕоз еипдмырҕыазакәа инарыҕзон. Аурыс критик ду В. Г. Белински иҥааҕара раҕазар, ирызҥырҥаейт шыҕасык 600 маат атәанҕахы. Ус заҕаы, аматериалтэ ҥхыраара рһаҕзеи алитфонд аҥагылазаашыаҕаа шырмамызгы. Уи ауаажаларра рыһнутҕа аинтелиҕенҕиа ирыбзоураны ахыҥыршыҥытуан.

Иара убас алитфонд хатала иаҥхраауан, иара ахызала аҥара алартҕон, иаышыҥтарҕон кыр змаз атцарауаа, ашәҕыҥааа, аинтелиҕенҕиа

¹ Литературный фонд СССР. Внешторгиздат, 1997. С. 4.

ахатарнакцәа. Апое́т С. И. Надсон даныпсы ашьтахь, ауасиа́т и́кайтцаз икэны́кәаны алитфонд иалалт 124 нызкь маат. В. М. Гришин, К. Д. Ушински, Ф. Ф. Павленко, М. Е. Салтыков-Шьчедрин, И. С. Тургенев, Е. П. Ковалевски ухәа азэы́ршы аматериалтә цыхыраара артон алитфонд.

Иазгәатәтәуп алитературатә фонд еи́фызкааз рахьтә азэгы́ хатала акы даргәамтцуа, ацыхыраара и́тахны хәа ды́казамызт. Урт ашә́кәы́щцәеи атцарауааи ацыхыраара зтахыз рзы акэ́ын изф́ыз аусцшы́а зызкыз. Ииашоуп, октиабртәи арево́лиуциа ашьтахь цы́траамтак аус ауамызт алитературатә фонд, аха нас ишы́акәгы́леит, аусурагы́ иацна́тцеит а́цстазаара фы́ц иаеауаршәаны. СССР ашә́кәы́щцәа Реидгы́ла анеи́фкааха (1932 ш.) ашьтахь алитературатә фонд даеа аамта́нык еи́цшымкәа ахэ́ынтқарра аганахьала агә́царакра ду аиоуит, анапы адкы́лахеит. СССР алитературатә фонд рапхьа хантәа́фыс даман Всеволод Иванов, анапхгара (аправление) иалан В. Ставски, П. Павленко, А. Афино́генов, Б. Ромашов «Первые шаги правления были связаны с приемом в члены фонда, организацией домов творчества и отдыха, медицинского обслуживания оказанием материаль- ной помощи писателям путем выдачи ссуд, пособий».¹

Абас есааира амәак артбаауан СССР алитературатә фонд. 1935 шыкәсазы аусура иалагеит ашә́кәы́щцәа, ишы́рхәо еи́цш, жәларак ны́кәызгахьо Переделкино и́коу арфе́иаратә Ұны. Ара́ка за́ка ҫымта ссир аурыс шә́кәы́щцәа реи́цш, егы́рт амила́т литерату́рақәа рхатарнакцәа иапы́рцяхьози. Ахыбра акә́заргы, ашә́кәы́щцы арфе́иара агәа́хәара ина́тартә, аурыс цса́бара а́цшзара иана́алауа, аха́фәа иақә́шәо и́гъазгъауа иды́ргылт иаххы́сыз XX ашә́ышықәса 30-тәи ашы́кәсқәа раан аурыс тра- ди́циа зманы иаауа архитекту́ратә стиль а́цәа хаа ркә́нышышы́. Уи 1940 шыкәса антәамта́зы Литфонд иаман арфе́иаратә ҫынқәа 7, а́цсшьарта ҫынқәа 7, ахатә шә́кәы́тирта ха (сеть).

Асовет аамта́зы алитературатә фонд а́кәа́кәа, системак еи́цш, икә́-леит ашә́кәы́щцәа асовет литерату́ра арфе́иара иа́цхраауа ры́бзазара аи́гьтәразы а́тагылазаашьа бзиа́кәа ры́катцара. Уи гә́ыгә́тажьзамызт А́цы́ынцьтәы́латә еибашь́ра ду́зза анцозгы́. Иаага́п ика́зшьарбагоу фактк: «В годы Великой Отечественной войны ни на один день не прерывал своей деятельно- сти Дом писателя имени В. Маяковского в Ленинграде. В городе работа- ло бюро пропаганды художественной литературы, сотрудничали большие группы писателей во главе с Ольгой Бергольц, Всеволод Вишневским, Ни- колаем Тихоновым. Чтобы встретиться, поговорить, обогреться, пообедать, написать срочные материалы для Совинформбюро, газет, журналов, радио прямо с передовой, с кораблей приходили в свой клуб писатели»².

¹ Иара уа. Ад. 17.

² Иара уа. Ад. 21.

Аибашьра ду еилганы, гитлертə фашизм атыѡраѣ иантаркəаќəа инар-
кны еихаггы ххəынтқарра ду аќнытə игəцаракхеит, алшараќəа дыртбааит
СССР Алитературатə фонд асовет шəќəыѡѡцəа рыпсшьареи рырѣиареи
аусхкы аѣы ирыцхраартə еипш.

Адуinei зырхыцхыцуаз Асовет Еидгыла адəныќатəи аѡнуцќатəи
агацəа хəычы-хəычла итжааны ахы изамыхəо ианеиларыжə ашьтахь,
жəахəарада, ацхьатəи ашыќəсќəа раан Алитературатə фонд, шəышыќəса
инареиханы аќəра змамыз, ауадаѡраќəа акыр ахнагеит нахьхьиза аа-
хыс иаанагоз афункциа цшьа – ашəќəыѡѡы ицхыраара азынамыгзо
аќынза. Аха нас атрадициа ду змоу ари ауаажəларратə гəып ацсы
еивнагеит, цасатəитцəќьа акəымзарггы, ашьара иќəлеит, афедерация
анапхгараѣы ианыќала нахыс. Ус шакəу ашəќəыѡѡцəа рыпсцəзаара ахатə
иартəбыргуеит.

Алитературатə фонд 125 шыќəса ахыцра (1984 ш.) иамаданы итыжьу
«Литературный фонд СССР» иану Алим Кешоков иапхьажəа хиркəшоит
абас: «В советскую эпоху осуществилась мечта великого писателя, рас-
цвела многонациональная советская литература, ставшая могучим сред-
ством воспитания нового человека, стал неузнаваем и по своим задачам
и масштабам Литературный фонд, но мы добрым словом вспоминаем
первые его шаги, воздаем должное основателям этого и поныне уникаль-
ного во всем мире учреждения с великолепными традициями. Сто двадца-
типятилетие зарождения, становления и развития Литературного фонда
СССР не только огромное событие в литературной жизни нашей страны,
но и большой праздник более чем для двух тысяч работников системы
Литературного фонда СССР»¹.

Цабыргуп, апоет Алим Кешоков ари апхьажəа аниѡуаз асовет
аамтə ианасакьахəымтəз акəын, милацрацəала еилоу асовет литерату-
ра адунеиаѣ зеггы реиха ипрогрессивтəу хəа ипхьазан. Уажəы иќалаз
аитакраќəа ирыбзоураны даеакала иахəапшуазарггы, даеа қыпшыларак
иатцанакуазарггы, усќан иапцəз асахьаркыратə ѡымтə дуќəа «Дон тынч»
(М. Шолохов), «Аурыс абна» (Л. Леонов), «Доктор живаго» (Б. Пастер-
нак), «Васили Теркин» (А. Твардовски), «Тəмыр», (И. Папасќьыр), «Ацсуа
новеллакəа» (М. Лакрба), «Ацынтəарах», «Ахахə еиѡса» (Б. Шьынќəба),
«Асду» (А. Гогəуа), «Ацсха» (В. Амаршьан) ухəа иреипшќəо бзанцык
иажəзом, доухатə мазараны иаанхоит иага аамтəикəшара аеарыцəгьарггы.
Дара ашəќəыѡѡцəа дуќəа рыматц зуа Алитературатə фондггы амч-алша
аманы иќазаауеит иара зызку ауалцшьа нагзо. Ус иќоуп азоуп иахьа-
ггы асасцəа-ашəќəыѡѡцəа зəтаауа, рырѣиаратə усура агəахəара атцаны
изымѡапысуа.

¹ Иара уа. Ад. 23.

Зегъы зхысхэаауа Платон Бебиа иповест «Азын ҕымтѣ аадын ҕыхеи» роуп. Уи рапхъа (ианын ажурнал «Алашара» 2001 шыкэсазы итытѣыз ѿ-номерк рѣы) санапхъа исгэапхейт, хлитературазы иҕыцу акы шакэыз имѿашьѿ избеит. Авторгъы дсыкэшээр сшапхъази ишысгэапхазѣ иасхэап хэа сгэы интаскит. Сара аханатѿ цэаѿас исымоуп (схала аусакэху ус зкэзшьѿу!) зыпсы тоу автор ҕыц итытѣыз иѿымтѿк санапхъалак истѿххоит уи атыхэала иацэажэара, азцараакэа итара, зны-зынла уи ацэаѿа аста-тиа аныснарѿуагы икоуп. Ус хайкэшэейт Платон Бебиеи сареи Акэа агаѿа апшахэаѣы. Иасхэейт иѿымтѿ ныкэтѿа-аакэтѿо акэымкэа, кьарак иалагзаны сшапхъаз, нас ишысгэапхаз.

Хэарада, сѿыза гэакъа Платон Бебиа иакэым дарбан шэкэыѿѿ-заалакгы уѿымтѿ сапхейт, исгэапхейт хэа иаухээр, игэалакара шьтнахуейт, агэахэара инаѿоит. Ус икоуп ашэкэыѿѿы ицсабара.

– Итѿбуп, Руслан, уахъапхъаз. Исгэапхейт хэа иухэазгы сахауейт иуцэыззом сгэы иахэоит, – абас иажэа акы икит иповест ҕыц азы итѿегь ажэакэак ихээрц шитѿахыз мѿашьѿ даасѿапшы. Саргы изызырѿра саз-хианы сгылан.

– Аиаша ххэозар, – дналагеит ацэажэара, – сара рапхъа уи ѿра сеаназыск адокументтѿ повест зынзас схыхы икэзамызт, истѿххейт, абриакара шыкэса абра саахъейт, ѿымтѿ гэартѿк абра иапысѿахъейт мшынѿак, гэалашэарак ахасабала акы нанысѿақэап хэа акэын сгэы иштѿаз. Аха ааскъа ихапхаз хѿыза ду, Б. Гэыргэлиа ишихэаз еипш, ажэа ажэа арѿеиоит хэа слаланагалан, сымѿѿаа сагеит, ѿымз рылагы изѿит исгэапхейт хэа узѿу аповестгы. Цсѿтала уцэажэозар, уи иѿтэыз акы акэзаарын, иаѿцаны саналга ауп ианеилыскаа. Насгы Москва амѿан икоу Переделкино арѿеиаратѿ Ѽны закаѿ шэкэыѿѿѿа арѿеиаратѿ ау-сура хыкэкыс икаѿцаны иаѿаахьѿузеи. Егьырт алитературакэа рыкны икоу сыздыруам, аха Кавказтѿи ажэлэркэа рлитература ахатарнакѿа акгы рымѿыц, апсуа шэкэыѿѿѿагы убрахъ иналѿцаны. Сажэа дуцэахар сѿахым, аха сара убри згэыгьит, схатѿ цсѿзаареи сырѿеиаратѿ дунеихэапшышьѿеи рылапшхэаа иѿцаны изѿит аповест 30-ка шыкэсатѿи абракатѿи апсѿзаара атѿанакыртѿ, ишьтнахыртѿ еипш.

Хэарас иаѿахузеи, уи сара ахэшъара аѿом, акыр иапсазар, апхъаѿ иѿоит, иѿаххар игэаанагарагы акыпхъ иаирбар ауейт. Амала, акызѿѿык исхэо, убри ауп 30 шыкэса сара абри аурыс дгьыл аѣы избаз, исахаз, сзацэажэаз (сара изыѿқэаз ракэым зызбахѿ сымѿу) ашэкэыѿѿѿа рхаѿсахъақэа, сара иахьынзеилыскаауа, икастѿейт, иаасырпшит, насгы Апсни апсуа жэлари рышка ирымоу абзиабара, шьѿѿас иаѿаны.

Акы затѿык схазы исхэоит 30 шыкэса акнытѿ есышыкэса 23–24 мшы Переделкино сыкэзаара лыѿшэадамхейт, иапысѿаз сѿымѿѿақэа

(урт канышымом хатабзиаралаггы, имачышымом хыпхьазаралаггы, ус кастар, Анца исчышымом) рхых сырфамтакеа рзы зынза жанрлеи тематикалеи ифыцыз аповест апысдеит апсуа-аурыста, асовет культурате еимадаракеа ртэы зхеа сгеы зызто документте дакыак, – абас иажэа аафэхитдеит Платон Бебиа иповест фыц иазкны сфапхьа ахасабрба кантозшэа.

Сара бзиа избоит ашакышымом иацитаз ишымтакеа шиз, шытас ирымоу изхылфеиааз данрылацаажэо, избан акэзар, уиггы алитературатцаара иакьарзу акоуп, насггы автор ибиографиени, ирфамтакеени рытцаафы иахыцхраауа ыкоуп, итархэоу рацаоуп амша иаша икэцарафы. Баша имхеит аурыс критик Д. Н. Писарев: «Ихэычы идуу иарбан сахьаркыратэ шымтазаалак уи автор еипш иамоуп аинтерес зто, атоурых ахь ихьапшуа ахатэ биография». Сара итысцаауа слитературате фырхатца ихаташыате каншыакееи ирфеиарате цаафени, иманеиреи, ишнуткатэи ипсымчхареи еиха иааигэаны дысдырбоит, ицеггы дысзааигэаны дкартоит. Убри азакехап сарггы обиектс исымоу ашакышымом ипылара, ифецаажэара, изызырфара есымша агэахэара зсымоу, ишка изсыхо. Аха пхьафык дсазцаар илшоит абасшэа зыпсцазаара иалтхьоу хапсуа шакышымомцаа азэырфы ирызкны иуфит инейтхыу амонографиякеа. Уака уззызырфыда, узфецаажэада, уимоу, урт рахьте хатала зынза иумбацыз, иузымдыруаз ыкан, иаххэап, Леуарса Каньцниа, Леонти Лабахэуа, Кыаазым Агэмаани, Степан Кыычбериеи, Шамил Хокерба реипш иказ хэа.

Арака исхэарц сылшоит лакшаakraда зеггы рапхьаза «сыззызырфуаз», «сыфецаажэоз» иртынхаз ршымтакеа ракеын. Урт сара сзы (дача тцаафыкгы ус акэхап дшахэапшуа) ихадараз сытцаамтакеа рфы иатахыз материалкеан. Егырахь, хэарас иатахузеи, акы, иртынхаз рдаракэац хэа азэыр дыказар срышытазаафын, еилыскаауан рхы-ртыхэа, рыпсцазаара иадхэалоу азцааракеа, срыфецаажэон, ргэалашэаракеа (ирхамышткеа икоу) анысдон, нас еиуеипшым ауаа (уажэазы ртахцеа) ирымысхыз, атцарауаа ишырхэо еипш, «адэы икэысхыз» аматериалкеа еифысрпшуан исоуаз аматериалкеа рырцабыргязы. Нас, жэахэарада, дара савторцеа ирызку алитература, адокументкеа игэцаракны итысцаауан. Досу исеихэаз, игэаанагара ухэа схафы иааганы. Амала, ихэатэуп аиаша, егырт акэреи атрадиция дуи змоу алитературакеа рыкны еипш, арака аматериал рацеа упылом. Уанза икам хакритикеи хлитературатцаареи рыфазара, иканатцахьоуггы шмачымггы.

Аповест «Азын фымти аапын фыхеи» иухэар аует шымз рышнутка, насггы кэпысчхарак иалагзаны ишуп хэа. Ус хзырхэо автор ахтыскеи ахтыскеи рыбжьара, цыара аатгыларак канто хэа дыргак арбазар ауан,

аха умашәа иубаша, ус иахыыкоу аңхыаф дарапсаауа, игәы рықәҕыҕуа иҕам. Избан акәзар, ахтысқәа убас аинтерес рыцаны ицәыргоуп, еиштаргылан, асиужеттә гәыцә агәылубаауа. Насҕы араҕа автор, акы, ицхрааит ашымта амшынца (инагзаны акәымзарҕы) амотивқәа ахыалоу, ацәааа иахызааигәо. Ҡбаҕы, ашәкәыааы қәыпсичҳарак ала иишыз ашымта аңхыаф игәазырқхо, изшыз еиңш, қәыпсичҳарак ала даңхьарц дадзыпхыалоу, афакторқәа иреиуоуп қасатәи Хаңсадҕыыл ду СССР – хәа изышьтаз акәым уи антытҕыы ибзианы зыхыз нафхыоу, зырфеиамтақәа рдыруа ашәкәыааа азәыршыз «ахыпыло», дахьрықәшәо, нас урт рахтә, зегьытцәкыа ракәымзарҕы, Аңсни аңсуа жәлари гәахәара дула иахыргәаладыршәо, рыбзырзы ахыырхәо. Сгәанала, абри аповест ахатабзиара ҳаразкуа иамоу ачыдарақәа ируакуп. Цабыргуп, абраҕа иҕазара иабзоуроугыы ыкоуп, аха уи амацараҕы азхомызт аңстазааратә факт ыҕамызтҕыы. Иаагап имариазоу ҕырпштәык:

«...Дааины ҳастол даахатәеит Ұаисын Кәлиев...

– Ари даңсуа поетуп, – сыхызи сьжәлеи наццаны уи сирдыруа ҕааитит Фазиль, – уажәеинраалақәа рацәаны еиҕеиҕахыеит. Сарҕы срыпхыахыеит, акырҕы иқәманшәалахеит!

Ажәа «аңсуа» шааиаҳазтцәкыа Ұаисын Кәлиев ашырхәа дәагылан, дхырхәаны аңсшәа насеиҳәеит: «О-о, Аңсны!» – хәа наццаны.

– Уажәеинраалақәа қыдала бзиа ибоит... – деиҕаналагеит Фазиль.

– Бзиа ибатәу сара сакәзам, Лорка иоуп! – иааҕахитцәеит Ұаисын, нас шыыжхыа шаарҕахызҕы, Аңсны алахыынцәи уи ашәахәаф ду Дырмит Гәлиеи дырҕын, дырҕын...»¹

Аңхыаф агәахәара иоуеит абас еиңш икоу – Аңсни уи атәи ду Дырмит Гәлиеи ирызкны – аехәыпхыыз, цәала акәымкәа, гәаартыла иануаҳауа. Абас еиңш икоу адетальқәа аповест аҕы ирацәаны иуҕылоит, ихытхәаамкәа итабыргхатаны автор ихаҕа шаҳатс дызмоу, дызлахәу.

Аха ашәкәыааы иповест «Азын тынчи ааңын ҕыхеи» аҕны зсахыа тихуа афырхацәа зегьытцәкыа, цәҕара дук рыцамзарҕы, аңсуа жәлар ирыҕәхәаауам, ирыцәнымхоу иауҕаху. Ус шакәу уажәы иаазго афактҕы иартцабыргеуеит.

Аңсны акыр иаахыаз, аңсуаа рчеиңыка зфахыаз, акыртүа шәкәыаааа дырхатарнакны, Москва ашәкәыаааа Рәидгылаҕны аус зуаз Михаил Квливизеи Платон Бебиеи рдиалог ҳазызыршып, усқан иаабоит абалкар поет ду Ұаисын Кәлиеви иареи заҕа еицәыхароу:

«–Сынтәа сара Аңсны сықан. Избаз... Ҳарт еҕа ҕахцарҕы, аңсуаа Урыстәылаҕа рхы хоуп!..

¹ Платон Бебиа. Азын ҕымти ааңын ҕыхеи. Ад. 431–432.

Фридон Халуашь җимтзеит. Михаил Квливизе инапы хьантә ааганы сыжәахыр иаакәикын, ҳазлагылаз атцаршә иаагәйлқханы амра ашәахәақәа ааиҗәахәмарызшәа, ихы-иҗы ааихалашаны, ихы насықәикит:

– Платон! Ибзиами Ақсны?

– Ақсны бзиоуп: ақшәа – данақшәымоу, асасгьы дышсасу анидыруа!

– наиаатаскит саргьы.

Михаил Квливизе ашырхәа днаҳадқьаны дцеит Фридон Халуашьы сареи ҳаизныжьны»¹.

Ари акомментариа (ахцәажәара) зтахым хшыўзцароуп.

Иаагап даеакгьы. Платони Бебиа ҳатыр зқәитцо, зҳымтәқәа бзиа ибо аурыс поет Евгени Евтушенкои иареи еибырхәаз асасцәа сымоуп хәа ишны даннеипқьа аамтәзы:

– Абри ақыртқәа исзаартиз ауп, ари – молдовиаа, ари одессаа... рыуа иалаххрызеи? – ихы насықәикит ақшәа.

– Ақсуа җы умазами, Евгени Александр-ипа? – сгәы аасытцасит сара.

– Ақсуаа, рышны унеир – узхара қалас иқазам, амала, угәы иалымсын, арахь ухәатира рыздырзом! – инасҗаирхьит иара.

– Уара уиашоуп! Ақсуаа ахәнагара ахаангьы бзиа ирбазомызт! – наиаатаскит сара, аха иара уи имырхазакәа ақсуа җы сымам хәа уи азын сышырыцхам усырбарц ауп узаазгазгьы ихәозшәа.

– Чукотка аначальник ақыртуа җы хымқада игәақхоит! – ихәан иреихаз акы ахәа аахиршәеит»².

Ас еипш икоу аҗырқштәқәа аповест ақнытә иааугаша рацәоуп, аха арақа иаагаз аҗбагьы азхоит ҳахшыўзцара ашыақәыргәғәаразы. Ахшыўзцара хәа зызбахә сымоу убри ауп: Платон Бебиа исасцәа (иара иҗы иқаз, мамзаргьы дара рҗы дықаз) иага иуаанагақәаз, иага рыхьз-рыпқша дууз, иага ишәқәыўқцәа дуқәаз, насгьы хақалагьы изааигәаз, Ақсни ақсуа жәлари рзы ихарлым, ихақым ажәанаак зыҗшәаз, дарбанзалакгьы ианаижьуамызт, иара уатқәьа атак қайтцон ишиашамыз лабҗаба ирбартә еипш. Ари афакт иахәоит апоет иқсадгьыли ижәлари иара изы зегьы ишырцку.

Ақхәа ухатқы, иахцәыхьшәаны акәзаргьы, зны халапш итцаагап, иахгәалахаршәап автор ифырхацәа, нас урт ирыдхәалоу, мамзаргьы ирыхтынхәауа ахтысқәа Ақсни уи антытци рҗы иқалаз ҳнарзхьапшып. Абар даргьы: Зегьы рақхьа персонажк аҳасабала азбахә хәатәуп аурыс цсабара ссир иагәылак иамоу Переделкино икоу арҗиаратә Җны, Оне-ри Бебиа, Беслан Цьоупа, Евгени Евтушенко, Калистрат Цьениа, Влади-

¹ Иара уа. Ад. 504.

² Иара уа. Ад. 453–454.

мир Алпенизе, Арфеаратэ Өны адиректор Александр Николаев, Чычыкэа Ыьонуа, Фазиль Искандер, Виктория Токарева, Ыьано Ыьанелизе, Гено Каландиа, Фридон Халуашь, Михаил Квливизе, Иреихазоу Асовет Апризидиум амазаныкэгаф Георгазе, Нели Маанцха, Михаил Рошынч, Нели Тарцха, Белла Ахмадулина, Иван Папаскыр, Шьалуа Ыьэыцба, Алыкьса Ыьонуа, Гиви Рухазе, Ѓаргы Гублиа, Иван Тарба, Мушьни Лашэриа, Андреи Вознесенски, Роберт Рождественски, Владимир Цибин, Сергеи Васильев, А. Безименски, Л. Ошанин, В. Фиодоров, Никэала Кэытцниа, Николаи Котенко, Иури Воронов, Владимир Занцариа, Семион Сорин, Семион Коротков, Саид Агрба, Шота Салакаиа, Рушьни Ыьопуа, Алиоша Бебиа, Едуард Бебиа, Уасил Царгэыш, Кандид Тарба, Терент Чаниа, Расул Гамзатов, Константин Симонов, Мустаи Карим, Муса Гали, Магомед Расул, Каисын Кулиев, Александр Иванов, Ольга Заботкина, Бердинозар Худаиназар, Елена Масиук, Марина Никонова, Георги Данелиа, Владимир Анкэаб, Иура Лакрба, Анри Аргэын, Кристина Аргэынцха, Марина Цветаева, Борис Пастернак, Анатоли Ким, Корнеи Чуковски, Шамил Акэысба, Фазу Алиева, Михаил Членов, Аполлон Шьынкэба, Павел Боцу, Ахмедхан Абу-Бакар, Наум Гребнев, Хабиб Алиев, Гамиз-Бег Богданов, Лиудмила Шьчипахина, Леонид Ленч, Иаков Козловски, Николаи Тихонов, Георги Марков, Валентин Катаев, Степан Шьчипачиов, Валентин Распутин, Михаил Алексеев...

Ацхьаф ишубо еицш абарт ауаа абрака еикэысыцхьазаз зегьы ашэкэыфцэа рнафсангы икоуп еиуеицшым азанаат змоу, дубап анхафы, хаамтазтэи абизнесмен – цсыцкыала амал зырхауа, аказара аусзуфы, ажурналист, ахэынцкарра-уаажэлартатэ усзуфы, артист ухэа убас ицегьы. Урт, жэахэарада, рролькэа еикарамзаргы, афымтафы ицэыргоуп иубартэ, ухафы инхартэ икоуп. Ицэыргоуп ихадароу ицо ахтыскэа ирылахэуп, автор идыруеит, дырдыруеит, насгы еиуеицшым атагылазаашьакэеи асиужеткэеи рфы аинтерескэа рыбжьазаргы еиниоит, еикэшэоит, ажэакала, иаарыкэыршаны икоу ацстазааразы айбыхэатэ рымоуп. Урт айцыларакэа цыара аепизодтэ кэзшьа амоуп, даеацыара амахэтэ-шьахэтэ еиха итбаатыцэуп мехакыла.

Аповест иацхьаз зегь рацхьаз алацш ицашэоит абаскатэи ауаа нагакэа, автор иахирбо, миниатуратэ кэзшьала зхэфсахьа тыхуа досу дара злакоу, рхатаракэа, рхаташьатэ кэзшьакэа иухамыштэа кэзарыла ралкаара ахылшаз. Абрака, хэарас иатахузеи, Платон Бебиа ихы иаирхэоит, иманшэаланы ицааиуа, дцызшэахьоу алаф апсабара иатэу аиумор, асатирахь ихьацшуа. Абри ахшыфцара афымтафы арахэыц кэцшь еицш иагэылсны ицоит исахьаркшэа иухэозар, нбан дула ахы унарбартэ еицш ареалтэра агэылцхауа. Зынза диашоуп Платон Бебиа ифымтафы

абри афыза ахшыфцара ахъаликаауа: «Переделкинофа сара аскаамта санныкәа, иаҗахы-иаҗахым, еиуеицшым аҗагылазаашыакәа раан, издырыз ашәкәыфцәа рацәоуп. Сара дара сырдырыртә аҗынза сабаказ, аха хашнеиуаз ханааикәшәалак: «О-о, Ацсны!..» – хәа азбахә аацәырыргон, саргы снархамыштуа. Николаи Тихонов, Георги Марков, Валентин Катаев, Степан Шычипачов... Шака ихааны азбахә рхәауаз урт Ацсны!..»¹

Платон Бебиа Переделкино икәшәоз, иибоз, дзыфцәажәоз, ацсшәа ззеилаз аурыс шәкәыфцәа дукаа (иаурыскаамызгы убрахь инарылатцаны), «Шака ихааны азбахә рхәауаз урт Ацсны!..» хәа икаитцаз азгәата, урт ауаа нагакәа Ацсны ишазыказ икказа иаанарпшуеит, насгы аповест ахы инаркны ацыхәанза ихадароу идеианы иагәылсны ицоит. Уи аабоит афада еикәысыпхьазаз слитературатә фырхатца дзацәажәоз, икәшәоз, астал ицахатәаз, зчеицыка еилаз, хатала дызтаахьаз, иҗаахьаз, нак-аак аимадаракәа змаз зегы рфы, цъара еиха имачны, даҗацъара амчехак ама-ны. Ацхьаф афымтафы ибоит аиумортә цәафа ахархәара шамоу, еихарак изааигәо ашәкәыфцәа рхафсахьакәа антихуа аамтазы, рыжәтәла мацк ркьаф аныкарто иаапшуа рыцсыҗеракәагы налацаны. Ари, хәарас иаҗахузеи, аповест сахьаркыратә фымтак ахасабала акы, иарлахфыхуеит, авторгы ацхьафгы рзгы лирикатә хьатцрак иафызоуп. Фбагы, дарбанызаалакгы цсыҗерак зламсуа, идеалтәу уаф дшыкам ахәоит.

Иаагап фырпштәыс абалкар жәлар рышәкәыффы дузза Каисын Кәлиев абашкир поет Назар Наджми ипҗа лнапы данахәоз атып: «– Сара, абалкар жәлар рышәкәыффы дузза, упҗа цшза лнапы сахәоит, назар Наджми!

Азҗаб хәычы лхахьылгара лзымдыруа, апырпыл еицш деибакны дгылан. Аб, Назар Наджми, ипоет бзиара анафсангы, дмыччакәа дцәажәазомызт, икьатеиццәагаз алафгы иҗан.

– Каисын Кәлиев! Уара уахьдуззоу абарт иуцу аҗатар шәкәыфцәа рыфнутцка ауп! – ихәан, ашырхәа дөеиханы, дпышәырччо иҗааихан абылра иафыз ипҗа хәычы лнапы ааимхны, хәтыр икәцто дөаиргылеит!»²

Платон Бебиагы иибоз цъшьо абар ииуа: «Аухантәарак сара абри ахтыс сарцәомызт: дзакәытә поетузеи, изакәызеи иныкаитцогы – инцәастәуаз ауафы. Ахьз-ацша ауафы дархагоит, арыжәтә – ауафы дархагоит, афабаг анеицыла риааира уадафзар акәхап, афаст!»³

Иара убас атуркмен шәкәыф ду Бердиназар Худаиназаров изку ахтыскаагы узхара умыччакәа узрыпхьом, избанзар алафи асамыркәыли рытцоуп. Цабыргуп, арыжәтә данахнацауаз ыкан, аха, ишцаури, уи иара

¹ Иара уа. Ад. 516.

² Иара уа. Ад. 430.

³ Иара уа. Ад. 430.

ицсыгера ауп, икэынчаблахьеит цэафаны, Платон Бебиагы реалистк иахасабала давсны дзымцеит ихафсахьа ааирпшырц азыхэан.

Икоуп ицеггы иааугаша дзыхцэажэо ахатэрақэа ркнытэ аиумортэ цэафа зтоу афырпштэқэа, аха иазхархап.

Аповест абызшэа бзиоуп, еилахэа-еилапашыны икоу хэоук машэыр-шақэагы иубом цыарак-фыцъара ицаз акорректуратэ гхақэак рыда, иаххэап асеминар атыцан асеминариақэа иреипшқэо. Ақхьаф имбарц залшом абри аповест автор егыртэ ипрозатэ фымтақэа излареипшым чыдарақэакгы шамоу, уи убриоуп: атекст афы ицэыртцуа аперсонажқэа зларацэоу ала акы, адиалог апыжэара атоуп, фбагы, рхэоуқэа еилаца-лоуп, автор ианаамтоу «агэра» рфеикуеит. Абартэ зеггы абызшэа астиль еилыхха иканатцоит.

«Азын фымти аапын фыхеи» уеизггы-уеизггы уафы игэы еихьызшыуа ибла иаахгылаша гха хэа акгы амамзар калап. Амала, исымхэар ауам акызатэык. Уи ицанакуюеит Платон Бебиа бзиа иибо апоет Евгени Евтушенко. Сарггы урыс поетк иахасабала дысцэымгзамызт, аха Ацсны жэлэр рцынцтылатэ еибашыра аан хэартарак ахызыктамтаз жэакэандак, ихэы назгоз ақыртцэа ргэы иалсуюеит хэа иахызымхэаз агэыфбара снатеит, уимоу, аповест афы инамыцхэны атыц ааникылоушэа збоит. Дафэазэызар ианаужыыр ауан, аха Евгени Евтушенко Ацсны дызладхэалаз ала еиликаар акэын ацсуаа ртагылазаашыа, ани идача ахырызыхычаз иахтынкыо акэымкэа.

Хэарас иатахузеи, авторггы (ақхьафгы убри диетцамкэа) агэахэара ду инацоит ипсадгылы ижэлари бзиа избоз, ртоурых здыруаз, рыбзрзы фырхэалагы кыпхылагы еицазхэоз ашэкэыфцэа дукэеи иарей аибадырра ахырмаз, иахыеифцауаз, избан акэзар, абригы ихэычы-иду алитература-культуратэ еимадарақэа ртоурых иадакыақэоуп. Зеггы харкэатцып, ус шакэу зхэо иаагап фырпштэыс еицырдыруа аурыс совет поет апародист Александр Ивановичи Платон Бебиеи цасатэи хтэыла ду СССР ақалакықэа жэпакы рфы алитературатэ хэылпазқэа раантэи реицыкэгыларақэа. Ари афакт иахэоит ацсуа поет ибафхатэра ахьяанарпшуа анафсангы, аурыстэ ацсуатэ алитературатэ еимадарақэа илабфабоу акы акэны ишыкоу хауаажэлартатэ цстазаарафы, насггы иахыагы – Асовет Еидгыла анеихэлацэа ашытахыгы – уи аханатэ иаанаго атрадиция иахылцуа анырра шымеипхыбац, ацсы штоу, фыжэлариык атоурых змоу реифызарей алитература-культуратэ еимадарақэа хзырбо, насггы изыргэгэо афакторкэа ишыруаку.

Сара сахыахэацшуала, Платон Бебиа идокументтэ повест «Азын фымти аапын фыхеи» абыржэы афада иазгэастаз ахшыфцара ауп идеиас

иамо, изықаныкэо. Егьырт автор ихтынхьаауа, ицэырцуа ахтысқэа зегьы, хэарада, ашымта кэзцо, игэылзыртэаауа роуп. Еилкаауп, урт рыда аповест шзыкэамлоз, аха, еицэсхэоит, уи аңсы златоу, философиатэ хшыфэцарас иатцо аурыс жэлари аңсуа жэлари нахьхынтэ иаауа рлитература -культуратэ еимадарақэа роуп.

ИАХА ИАХЬШЭАРТАЗ – КАМЫГЭ-ИЦА РХЭОН

«Есть неоспоримые истины, но они часто лежат втуне, никак не отзываясь на человеческой деятельности, из-за лени или невежества.

Одна из таких неоспоримых истин относится к писательскому мастерству, в особенности к работе прозаиков. Она заключается в том, что знание всех соседних областей искусства – поэзии, живописи, архитектуры, скульптуры и музыки – необыкновенно обогащает внутренний мир прозаика и придает особую выразительность его прозе. Она наполняется светом и красками живописи, свежестью слов, свойственной поэзии, соразмерностью, архитектуры, выпуклостью и ясностью линий скульптуры и ритмом и мелодичностью музыки»¹, – ифуан аурыс шэкэыффы ду К. Г. Паустовски. Ицабыргыцэкьаны, ашэкэыффы идунеикэыңшылара атбаареи атцауылареи амазароуп, аңстазаара иатэу асферакэа зегьы рфэынтэ досу дара рыпсабара злакэу ала ииашоу аилкаа имазароуп. Ускан ауп ашэкэыффы иреалтэу, насгьы анарха змоу ахафсахьа аңцара анилшо. Ииашоуп, арфеиара аус хкы афэ афантазия, ицегьы ирапсшэаны иухэозар, ахытхэаа ароль шдуугьы, ашэкэыффы дзыхцэажэо иааирпшуа азтэара (дуафума, иобиектума, ифэурыхума, иполитикоума, аекономикоума ухэа изданакузаалакгьы) дагэылаңшны ишыкэу ибозароуп, идыруазароуп ишырхэо еиңш, аңсы ахыфэу, агэы ахьеисуа. Урт рыда асахьаркыратэ шымта зыкэалом, иага уеушэаргьы, ухытхэаа ганрацэала амфэ аутаргьы.

Зегьы зхысхэаауа, Платон Бебиа аибашьра иазикыз ифымтақэа роуп. Урт уанрыңхэо иумбарц залшом абракэагы уи иааирпшуа, ачыдарақэа, даеакала иухэозар, абри атема зака ишэаны, изаны дазнеиуа. Избан акэзар, ашэкэыффы ихтынхьааз, ихигаз ауп еиха зыфэра илшо, иааирпшуа хэа зхэо ахшыфэцара ыкэуижьтэи краатцуеит.

Платон Бебиа итэы ххэозар, атэагашоура еиңш иаххаагаз аибашьра хлымзаах анцоз хатала абцъар кны (икэра иахьатцанамкуаз акнытэ) деибашьуамызт, аха хцеицэа фырхацэа дрывагылан ифызцэа аңсуа шэкэыффыцэа азэырфы реиңш деибашьуан, ажэа сахьарк амагиатэ амч

¹ К. Паустовский. Золотая роза. М.: Совесткий писатель, 1956. С. 206.

ала. Уигы иахэо рацэоуп. Егырахь, хашәкәыџџы ду, ибла иабаз, иахаз, дызлапшыз хажәлар ирхыргаз агәәкра закәу ицәа-ижыы ианырыз, ухәа азин иртон ақсадгыл ахьчаџцәа ирызкны асахьаркыратә џымтақәа рыџра. Насгы, абрака икоуп зызбахә умхәар амуа даеа критериак, арфеиарафеы амч змоу, зегы зымтахырхәо. Уи, жәахәарада, ашәкәыџџы ақсабара инағаз абаџхатәра ауп. Арфеиарафеы антикатә эпоха аантәи иапон философк ишихәаз еиңш, абаџхатәра аиаша ақстазаара аганқәа зегы анапафеы иаанагоит, иартаслымеит хәа.

Аибашьреи егырт атоурыхтә хтыскәеи ирызкны алитературатә критикеи алитературатцаареи рфеы иуңылоит курызжәаа ирықәло еиқәышахатым џ-гәаанагарақ, иаххәап акы, аибашьра иазку аџымта (иажәабжыыз, иповестыз, ироманыз, атахызар даеа жанрк иатәыз) ақцаразы иказ ахтыскәа аинтервал аныбжәалалақ, ашықәсқәа анеиқәылалақ, аибашьратә хәбылџџы анеиқәнартәалақ, ахауа анзалақ, мамзаргы уи афеы аныхтлақ ашәкәыџџы еиха ибартахоит иказ, иныз, насгы иџтәу, ишыџтәу зхәаз еиңш жәпақы. Хәарада. Арака ахархәара рымоуп, афактқәа, адокументқәа тоурыхтәла рытцаара, реилкаара. Нас ауп аибашьра иазку асахьаркыратә џымта иашатәкәа ақцара ашәкәыџџы ианилшо. Урт атцарауаа зегь рақхызагы ғырпштәыс иааргоит Лев Толстои ироман «Аибашьреи атынчреи». Ақхыџ иудыруеит, 1812 шықәсазы икалаз Аңынңытәылатә еибашьреи Лев Толстои уи иромани адунеи абаанза, мамзаргы иџаанза зака аамта бжыысыз. Евгени Тарле иџымта ду «Наполеон» (ари иагысахьаркыратә романуп азухәаргы ауеит), акәзар, зака иаңыхароузеи, итегы уазааигәаны иухәозар, шәышықәса инарейханы ирыбжәоуп. Абрака рызбахә ххәар ауеит А. С. Пушкин итоурыхтә џымтақәа «Акапитан иқха»¹, «Пугачиов итоурых». Қыазым Агәмаа ироман «Селым», Баграт Шынкәба ироман «Ацынтәарах», Витали Амаршьян «Ақсха» ухәа, убас икоуп итегы ғырпштәыс иааугаша. Абри атагылазашәала уахәаңшуазар, иишам хәа узрызхәом аибашьреи атоурыхтә хтыскәеи ирызку асахьаркыратә џымтақәа рақцара ашықәсқәа реиқәылара еихагы еиңуп хәа ишәкәзыргәгәо атцарауаа.

Жәахәарада, ишаабо еиңш, ари аргумент цатцәыдазам, изыртцабыргуа алитературатә фактқәа ыкоуп адунеитәи алитература зегы аңны.

Иџбахаз, уажәы харзызырџып атоурыхтә хтыскәеи аибашьрақәеи ртематика иазкны асахьаркыратә џымтақәа рақцаразы егырт атцарауаа – акритикцәеи алитературатцааџцәеи – ирымоу агәаанагара зеиңшроу. Урт ауаа ари азтцаара абас иахәаңшуеит: аибашьроума, ма даеа тоурыхтә

¹ Ақсхәахь еиңеигеит Заз Дарсалиа. Зака ихақыз уажәтәи халфавит ахь ииаганы феыц итыжыызтгы.

хтысума, еиҕуп, еиҕа иҕалаз «ишыпхоу» архивтә саба аҕәнауаанза, еиқәара-еицараха ашықәсқәа бжьалаанза ашәкәыџы инапы итытыроуп, иџыроуп аповест, ароман реицш икоу ихатәроу аџымтақәа. Егырахь, ажәеинраалақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа, апублицистикатә статиақәа, аочеркқәа апериодикатә кыыпхь аҕны есымша ицәырцуазар ауп, избанзар, аҕхьаџцәаҕы, аҕсадгьыл асолдатцәаҕы аҕауа еицш иртаху акоуп, гәырхатцагоуп. Ари ахшыџцара злашьаҕадыркуа аҕырцшқәаҕы аумацху иарбан литературазаалак аҕғы. Иаагап аурыс совет литература аҕнйтә акык-џбак: А. Фадеев ироман «Агвардиа ҕа»¹, И. Еренбург ироман «Афартын», П. Антокольски ипоема «Аҕа», Н. Тихонов ипоема «Киров хара дхацуп» ухәа убас ицегы.

Аҕсуа лиетература атәы ххәозар, уаҕаҕы икоуп заҕа уҕаху аҕырцштәқәа. Аҕсны жәлар рҕынцътәылатә еибашьра иаххәау, аибашьра анцози уи ашьтахы иацтахаз иреиуоуп ашәкәыџы инапказара згымкәа иҕацоу апоет, академик М. Лашәриа иажәеинраалоу ироман «Аҕынцъ», Ць. Ахәба ироман «Ахамыштыхә», Н. Кәытцниа ироман «Аҕшатлакә», Шь. Аҕынцәл ироман «Аҕәыцмакәашара», Н. Хашыг иажәабжьқәа реизга «Аибашьра аибашьра» ухәа убас ицегы.

Егырахь, аибашьра аҕоурых тызцаауа аусумтақәа ракәзаргы иаумацху, итытхьейт аҕсышәала, урысшәала, А. Аргәын ишәкәы «Абхазия – ад в раю» амацараҕы заҕа ханахәоузеи!

Сара схатә критикк, литературатцәаџык иахасабала арт аџада иазгәастаз ахшыџцарақәа – џгәаанагарақәак рыла ишьақәгылоу – ицсабаратәны икоуп иарбан литературазаалак аҕиара процесс аҕы, еиҕа ииашаны иухәозар, аџбаҕы аҕахуп, аџбаҕы еиҕараны асахьаџыратә литература аҕиара апроцесс иацхраауейт, аматц руейт. Амала, араҕа аҕыжәара уаџы изиҕаша акызатцәык ауп: уи ашәкәыџы инапы итытцыз, икалам иаџыз аџымта ахатабзиара ауп. Еитасхәоит, абри ауп араҕа критериа хадас икоу, изықәныкәатәу.

Аҕсуа шәкәыџцәа зегы реицш, Платон Бебиа иажәа сахьарк аҕа хәымга (гыгшәыграла Гитлертә фашизм аџазара иахыхәхәаз) дҕаҕнаеуан, хҕеицәа гәымшәақәа иаадырцшуаз афырхатцарей ахамеигзарей пафос харакыла ашәа рзихәон ипоезиатә рҕеиамтақәа, ипублицистикатә статиақәеи рҕы. Урт аџымтақәа адунеи рбон аибашьра анцоз еицш уи анеилга, хажәлар аиааира анырга ашьтахьы. Сгәы иаанагоит, ари апроцесс, хашәкәыџцәа азәырџы рыҕны еицш, Платон Бебиа ирҕеиаратә «лабораториаҕ» ашьтамта ыкоуп, «аҕата» ахылтыртә еицш. Избан акәзар, аибашьра атема бзанцык иажәзом, избан акәзар, Аҕсадгьыли,

¹ Аҕсшәахь еиҕеигейт М. А. Ахашба.

Ахақәитреи, Ажәлари ртоурыхтә лахьынтә иадхәалоуп, избаџ дуззаны икоуп наџьнатә аахыс.

Платон Бебиа иаххаагаз аибашьра хлымзаах атема иазикыз апат-риоттә, аграждантә, аполитикатә жәеинраалақәа рымацара ракәзам. Урт шмацымгы, аџхьаџ ишыџәнимшьогы, уи инапы џазарыла итыџит Аџсны афырхацәа Гиви Агрбеи, Едуард Ажьибеи ирыххәау адокументтә повестқәа.

Уажәы, аџхьаџ ухаткы, ҳазаатгылап Аџсны жәлар рџьынџтәылатә еибашьраан иџацәа шыџьеи иашьцәа шыџьеи наџ-ааџ иваргыланы зыџсадгьыл зыхьчоз, автор ишихәо еиџш, зхы аџьыка ықәызхыз аџсуа аинрал Гиви Камыгә-иџа Агрба иххәау адокументтә повест «Иахә иахьшәартәз – Камыгә-иџа рхәон».

Автор иџымтә машәыршақә акәзам уи епиграфс изахаиргылаз ажәлар рхәамтә аџнйтә иаауа абарт ацәахәақәа:

Ўшькьаџ-иџа Манча хатца,
Имшәазо агәы зызтәз,
Имааџсазо ашьамхы зџаз,
Зтәылаџы иуаџы нагаз.

Ажәлар ашәа зхырхәааз Манча хатцеи Платон Бебиа иџымтә афырхатца Гиви Камыгә-иџа Агрбеи рыџсадгьыли, рыжәлари, рхақәитреи хатала ишырзыџаз, гәыла-џсыла лоунытә ишырныруаз ухаџы иааугозар, имбарџ залшом урт рыџстазаараџы еиқәџызтуаз, хтәк иџазыршәуаз ирзеиџшу ацәаџа џазшьақәа шлабџабоу, ажәакала, дара рзы аџсадгьыл зегьы иш-рыџку, уи азы хеигзарак шырзымдыруа. Ииашоуп, Ўшькьаџ-иџа Манча ахатца дызныз аамтә аџакин, дәџа қәыџшыларак аман ижәлар гәакьа зџагылаз ауадаџрақәа. Аха аџсадгьыл уи зегьы ирыџкын, ашәартара ианџагылалак хеигзарак џамџакәа ихьчатәын. Ус еиџш иџаз ашәартара уарла-шәарламызт Аџсны аџоурых аџы. Уи лассы-лассы ашьхалагьы ага-лагьы иџәыртцуан ҳажәлар шыаџанкыла иахәлабгарџ аџахны. Аха ируа-мызт рхы ақәыртџон гәышџыла игылоз Манча ахатца иџызцәа.

ХХ ашықәсқәа аџхьатәи ашықәсқәараан ишыџартәз еиџш, антәамтәзы игыгшәыгха, ҳшеибгоу ҳалбаардарџ ргәы иџакны атомтә, азритә бомбақәа рыда зегьы рыманы еибархәагоу ихәжәлеит Мрагыларахьтә ихаванхо, акыр шықәса ҳаџсадгьыл ртәыртәырт маза-аргама иаџазоз хгәылацәа «хазынақәа». Аха Аџсны иара зыхьчаша атџеицәа доумыжьақәа Ўшькьаџ-иџа Манча хатца иџызцәа жәынгы џангы иалиаауан, иалиаауеит иахьа-гьы. Ус шақәу амхәазои Аџсны жәлар рџьынџтәылатә еибашьра аџакт ахатәгы.

Убас Ҳақсадгыйл иахшаз атцеицаа гәймшәәкәа дырхатарнак иашоуп Гиви Камыгә-ица Агрба ¹. Платон Бебиа имаурехәаша акоуп абри иапсуа апсуа хатца изкны асахьаркыратә ҫымта ахьаңитцаз, избан акәзар, апсуаа ашәкәыџора анрымамызгы, зыпсадгыйл ахақәитреи ахьыпшымреи рзы зхы-зыпсы иамеигзоз, ианатаххагы уи зхы ақәызтцоз афырхацаа ир-зыркуан, абицарацыпхьаза инеимда-аимдо иааргоз доухатә бақақәас иупхьазаша ашәкәа, ахәамтақәа. Урт әжелар ртоурыхтә цстазаарафы хаштшьа рымамкәа, ифырпшыганы иаанхон игылоз абицарақәа рзы.

Абри ақәра ду змоу атрадиция еихазхауа фактқәоуп апсуа шәкәыџора аибашьра атема Апсадгыйли Ахақәитреи ирызку апатриоттә ҫымтақәа нацәақәкыла иаазырпшуа ажәйтә фырхацаа ирышьашәалоу рхафсахьақәа.

Имариамызт Платон Бебиа напы злаикыз адокументтә повест апцара. Урт рыстудент шықәсқәа раахысгы ибзианы ишеибадыруагы, насгы Платон Бебиа ипца Гиви Агрба дшитцоугы, ица иара дшимахәугы рыма-цара, хәарас иатахузеи, аҫымта апцарафы иазхомызт «цыфасгы». Арақа зегы рапхьаза иатахын аибашьра атәы зхәози егырт апстазааратә фактқәеи сахьафьратәла раарпшра, илитературатә хәфсахьаны, нас-гы атипра аланы ақатцара. Абарт азцаарақәа арфиаратәла рызбара, итабыргытәкьаны автор қаиматла ишилшаз мҫашьо апхьаџ ибоит, абара адагы уанзагы иидыруз, зыпсадгыйл афәапхьа зҫабаа рацәаз, хатыр зқәйтцоз, уажәы еихагы бзиа динарбеит, дизааигәаны дқанатцеит аҫымта. Ус икоуп жәйтәза аахыс иара ахаткы ажәа сахьарк.

Гиви Камыгә-ица Агрба схаҫагы ханстудентцәаз инаркны (1955 шықәса раахыс) ҳаибадыруеит, ҳаизааигәоуп, аха Платон Бебиа иҫымта «Иаха иахьшәартаз – Камыгә-ица рхәон» санапхьа, зынза дәҫазәны, уанзатәи ихаташьа қазшьақәа, иаххәап, ипатриотизмра, иуафьцқьара, ииашоу априцип амазаара, ачхара, агәығьра, харанапшра, иарбан тагылазаашьазаалак ахагәрагара, ахатцара, ауафы хатырла изныкәара, ахзырымгара, ухәа иреипшқәоу жәпакы гәылтәаны, ихатара аҫазара ҳаракны дысдырбеит. Сгәы иаанагоит ашәкәы иапхьаз егыртгы сара сеипш иднарбаз, иранахәаз маҫым хәа.

Ишдыру еипш, дарбан шәкәыџоаалакгы анкьагы уажәгы иҫымта афырхатца хада егырт аперсонажқәа дызларылукааша, узлаиз-фәлымхәаша акала дцәыригоит, даҳирдыруеит. Нас убри инамада-ны дәҫазәы диламҫашьо ипстазаара иаџуа, ихтынхьаауа адакьақәа еихиршәшәо ифьнаихоит.

¹Ихьааугаша акоуп Апсны афырхатца, аинрал гәймшәа, апатриот ду, ауафы лаша Гиви Камыгә-ица Агрба иғәғамта дыштагылаз август 26, 2014 шықәсазы ипстазаара дахьалтцыз. Ари Апсны азы ицәыз дууп.

Сыззааиуа, абри арҕиаратә цәаҭа Платон Бебиа ишымтақәа рҕы иу-боит шыахәла ахархәара шрымоу, насгъы ишицааиуа. Ари аметод ала, ус узәзхәар ауазар, иапцоуп Гиви Камыгә-иҭа Агрба иххәау уажәы хзыхцәажәо адокументтә повест. Уи аабоит ашымта аҭхәтәи абгъыцқәа рҕы. Хәпхәп ахатә: «Ашәкәыпхәара даҕын аҭшәмагы, иаҳа-иаҳа иара даланахало, дхәйтцәыхәйтцәуа, тынч дзымтәо. Ус цыри-цыри қәатца еимкбаҳәа, ацыр-цыр хәа иаамацәысын, аха афыблакба аҭкбаха амтақәа, еикәырццакны атыкь-ацыкь хәа ахысыбжықәа еишьтаххы иаагеит. Оҭар дыткәаны дызгоз араб фырхатца наҭ дааинастхан, ашырхәа дшәтцкәаны абыркыыл днадыххылеит:

- Иҭоузеи, уара, иҭоузеи?
- Аҭа диит, уара, аҭа!
- Аҭа дизар – Гиви ихъззааит!..

Абас, иабейтахыз уара, аҭсуа нхаҭы Камыгә Агрба иҭа, ақыртәу хъзы наганы ихъызтара хәа, иара иахба макъанагы азәырҭы хҕы ианаало: ахақәитразы ақәаҭ – араб жәабыжықәа рфырхатца Гиви, убри аҕены иткәаны иигоз аб иашьа Оҭар игәаҭханы, ҕыц адунеи иаақәлаз аҭеи ишихъзитцаз зегъы иаурдырхуа?!»¹

Абар даҕакгы: «Апҭара-пҭарахәа агәарбжъара ибжыаланы иааиуаз аҕыуаҭ, агәашә аҭхба еилахара дук зманы, зус иаҕыз ахәыцы данааивала, иҕы аҭара ааҕарххы-ааҕарххо даатгылеит, аҕааикәнаит иара аҕыы, аҭхыр инасны.

- Мшыбзиа, дад!
- Бзиа жәбааит.
- Узҕу закәызеи, уара?
- Аидара згон...

Акәырцыжь азна ахахә иманы дышнеиуаз, агәашә аҭхба аҭлаҭа дахьынталаз иара уа дакны дгылан уи. Амза аҕыкәахә анакәшо еипш, иааикәыршан ахәынтәа дашьаханы.

- Ари иуго закәызеи, уара?
- Аанда ҭастарц изгоит.
- Ахахәгәароу, уара?
- Ааи, абаагәара.
- Иҭаургылоузеи, дад, уи?
- Ахан ҭасыргылоит.
- Нас, ахәынтәа уламлакәа, амҭа бзиала узымцози?
- Ус имариоуп, сара истәхзам...»

---

¹ Платон Бебиа. Иаҳа иахьшәартәз – Камыгә-иҭа рхәон. Акәа: Алашара, 2003. Ад. 5.

«Ахэычы иус дафын, хахэы лыпшаахла икыуа итэыз икэырчыжыгы ахэынцэа иакны игылан. Илшон шытахька дхьатырц, амардара излафэгылаз ала, илшон аганахь амфэ азылихырц... аха уи иара ихэашьа акгы инафомызт... Икэырчыжэ еидара неигон афадара дафаланы. Аеыуаф такэаамта дгыланы дизыпшуан, ихэычра игэалашэо. «Ахэычытдэка мфамариа итахзам!..» – иеы акамчы нахкыаны, агэра ноуижыит уи, пышэырччарак ихы-ифы иаакэланы, иаахэытцдхаз амрахь днапшуа.

Абаагэара катцаны, ахан хытцэцара тэзыргыларц зтахыз Гиви хэцы иакэын»¹.

Платон Бебиа иповест афырхатца хада абас дани инаркны азфлымхара апхьаф иоуратэ, пхьака икалараны икоу ахтыскэа ринтерес икыртэ еипш рцэыргара кэзарыла илшеит. Кэзарыла хэа зысхэо убри ауп, икатцэкоу ауафы, ахатара литературатэ хафсахьаны икатцара, уи агалереинахь ии-гара еснагь ауадафракэеи акэааматцамаракэеи рыцуп, ихытхэау автор ирфеиаратэ фантазиа иахылцыз алитературатэ фырхатца иапцара ааста. Избан акэзар, акы, ари ауаф апстазаарафэ икоу (иказ) иауп. Ус анакэха, ауаа дызлоу икэшамыкэша икоу, дызлахэу (дызлахэыз) зегы дырдыруеит (апхьафгы убрахь днарылатцаны) изакаразаалак иара иитэым, дызлакам акы узидырчаблом, иаххэап, идурчабларгы инаалом, изидкылом. Фбагы, ауафы дызлакоу амацарагы, автортэ хытхэаа афантазиа ацмырхыраакэа ахафсахьа гэылтэаа зыкалом, афырхатца ицстазаара афакткэеи ахтыскэеи рыла иага ибеиазаргы.

Платон Бебиа абарт реипш икоу ахшыфзцаракэа ихэфы имаириц залшомызт апсуа аинрал изкны ашэкэы – адокументтэ повест – афра дана-лага нахысгы. Уи арфеиара иатэу, хыхь зызбахэ ххэаз аф-манеирак, афцэафак еикэырпшны, еиышэартэ, афырхатца ихэфсахьа иназа-аазаны акаларафэ ицхраартэ амфэ ылихит асахьаркыра амч ала, аха апстазаара атцабыргхата шыатас, цатцгэыс иатаны.

Платон Бебиа хзыхцэажэо ифымтаф хыкэкыла Ацсны афырхатца Гиви Агрба ишизкугы, уи акыр афартбаауеит, афоруы ахыгы ихьапшуеит, уи иатцанакуа ахатаракэагы азэырфы цэырнагоит, ражэеи руси еимаданы афырхатца хада дызхаану аамта иахысуа акынза. Арака иаабоит иаххысыз XX ашэышыкэса 40-тэи ашыкэскаа инадыркны Ацсны иказ асоциалтэ аполитикатэ тагылазаашьа, иаххэап, асовет жэлар ирхыргаз аибашьра, гитлертэ фашизм атцархара, Аиааира ду зака игэыргьараз, уи ашытахь Ацсны итцысыз ауеи баапсы, конкретла иугозар, акыртуа нацистцэа (реихабыра апхьа инаргыланы) Сталини Бериеи рыбга рыманы апсуа жэлар зтадыргылаз акымкэа-фбамкэа азалымдаракэа, иаагап, апсуа школкэа рышэ-гэашэ итцаркацаны раркра, хкадркэа гэара-

¹ Иара уа. Ад. 6–7.

пара реимырпра, Ҳақсадгьыл абызшәа – хтопонимика архәанчара, ақыртүатәра, зда ҳамамыз хгазет (араионтәкәаггы убрахь инарылатцаны) «Ақсны Ҡаңшә», ақыртүа ажәакәа алатцаны атыжыра «Қәуча» (амәаду), «Сабчо» (асовет), «Мдивани» (амазаныҠәагаф) «Брзәнебулеба») аусққа ухәа итгеггы.

Изхысхәауа, абартқәа зеггы дырхаануп, иблала ибон, иныруан Ҡәланыхәатәи ардыс гәеилыцча зызбахә схәаз абасқатәи рыцхарақәеи амыҠәмабарақәеи, азалымдарақәеи атцафы Гиви Агрба затца игәы кармыжырыз еиха игәы еибадырфон, имилат ашқа имаз абзиабара идырфыхон, инартцауыланы ддырхәыцуан иқсадгьыли ижәлари пхәақатәи рлахьынцазы. Иашоуп, ас иҠаз, ихәыцуаз иабицара иатцанакуаз рахьтә имацәымызт усқантәи аамтәзы.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ишәҠәы ағы арт, аәада зызбахә схәаз афактқәа, инатцшыны, ақхәаф нбан дула ибартә еицш асахьа тыхуп, иаарцшуп, араҠа ишътрақәлан ақхәаф иахәара атахзам ашымта иақхәаз ибоит еилыхха Гиви Агрба, ицартә (итцафратә, истудентратә) шықәсқәа раантәи ихтынхәааз ақстазаара, насггы икәшамыкәша иҠаз иқәлацәа, зпатриоттә цәанырра акы, итцауылаз, өбаггы, итцоураз инарымаданы, ауадафрақәа кыр шыҠазггы аиаша мәа иныршәланы ишцоз. Усқанггы Гиви Агрба иқстазаара иафәуаз адаҠыақәа урныпцшылар, ибзиаз, Ақсадгьыл иатахыз дук ахь дышкылсуаз убартә аҠынза иҠан. Цабыргуп, уатцәы мамзарггы ақхәаҠа иҠалоу абри абриоуп хәа нацәақәкыла ахәара уадафуп, сгәанала, иара дцаимбарзарггы уи азәггы имч ақәхом. Амала, акызатцәык еилкаауп абзиа абзиа шахылтцау, ишарфәиоу.

Еитәсхәоит, абас иҠоу ахшыөзцарақәа сара сыхәтаахьала избоит, иатцызбаауеит Платон Бебиа бзиа ибаны ламыслеи цәбаалеи иаңитцаз Ақсны Афырхатца Гиви Агрба ихафсахьа.

Нахьхы шьхак, мамзарггы хәыҳаракык ашьапаҠны итцхәраа ахьхәхәа зәаазхаз азыхь алада инаскәацыцхәаза амәхаки амчи шарыгәғәо еицш, Ҡәланыхәатәи ардыс итцаратә шықәсқәа (ашколи аинститути рфәы) анхиркәша нахыстәи иқстазаара ижәлар гәакыа ламысла, дыррала рыматц аура иазикит. Абригь уи ибиографияфәы кырза шатцанакуаз, адац-цашә иамоу традициала ишаауаз азгәатаны ашымта автор литературатә хафсахьаны, аха ақстазаара ацабыргхатә аскульптор еицш иагәылцәаны иҠаитцеит ақхәаф дыхнахыртә. АбраҠа исхәаз ахшыөзцара зырцабыргуа афырпштәкәа хзыхцәажәо ашәҠәы «Иахә иахьшәартәз – Камыгә-ица рхәон» аҠны имацзам, аха урт зеггы иабатаху рылалара, мацара иаагап акык-өбак. Абар дарггы:

«Ҡәланыхәа ақытан, жәларык реизара Ҡатцаны, Ақсны «чархәара» азызуаз «ацәгьоуцәа» ирықәызбон. Аизара аилашыөкра ишафыз, хатцак

дѡагылан, абасгы ґааитит: «Арт уахьынза иго шәхы аґабаа зашәырбозеи, азин сышәт, иара абрака аґәкәахәа инаргәйдцаны сара схаґа снарыл-гоит!» Иґьашьатәуп, иара убратәґьа уи алакґа бааґсы дьнтәрпшны, Камыгә Агрба дѡагылан, иихәаз ажәагы: «Сара, арт аґкәынцәа, анхацәа нагакәа ирыхшараны, Аґсназы аґеицәа иашақәаны иѡагылаз ракәны срыхәәпшуеит...» Урт рышьразын, зегьы зыпшыз ани ашәґы еиқәатцәагы ґьеи инапы аґаиѡрын. Уи аамґазы ас ахәареи ари аѡыза аґатцареи акыр игәаґьуацәан. Оумашәа иубаратәы иґоуп уи дызлеиқәхаз, иара иахьагы исакала ґара ажәа наак азәы ианизымхәо аамґазы»¹.

Абас иґаз – аґсуа хатґа зыламыси, зуѡреи, зхатцареи цназгоз – Камыгә Агрба иѡнаґаґы иаазаз Гиви Агрба иахьа дызлаґо, нахьхьиза аахыс иаауа ауаѡытәыѡсатә ґазшьа бзиақәа ицәа-иґьы иаланы, иґґстазаараны дшьақәымгылар ґалашьа амазма. Аурысқәа ражәаґка ишахәо еиґш, аґәа ґшәаргы изґаз аґәатцла изацәыхарахом. Асовет аамґазы ахра руан ажәлагы ыґам, ашьґрагы ыґам, иґоу ауаѡра ауп хәа. Ииашоуп аґґстазаараґы ауаѡра шьарда аґанакуеит, аха уигы хыґхьртәк амами, изґәиаз «дґылк» ыґами. Аґсуаа баша иаурхәах, аґгы жәлала иѡуеит хәа.

Сыззааиуа, Гиви Камыгә-иґа иаб иѡнаґаґы иибаз, иитцаз ацқьара, илаазахаз ақьиара, ауаѡы ибзиабара, аґәымшәара аѡыза ацхьараа-ра аниґаху аґьарахәа ивагылара, аґсадгьыл азы ахамеигзара ухәа ауаѡытәыѡсатә ґазшьа бзиақәа ижәлар рзын дґоураны аґалараґы ииашаз аґьуа аадырхеит, дшьақәдыргылеит дхәартаны иѡызцәа рыґәґа дьбзарыбзаруа дрылубаартә еиґш.

Платон Бебиа иѡымґа ахаґабзиара харазкуа, сахьаркыла иґах-ґыґаны иґазґо афакторқәа ируакуп уи ифырхатґа ихәыцратә, иґцаратә, нас иматцуратә шықәсқәа инадыркы (даныпхьатәа ашьґахьгы зынза дґәыґәґамыґкәа) ашьха зыхь еиґш ицқьоу иґґстазаара иаѡыз адақьақәа рыґнытә иґазшьарбагақәаны ихаґсахьа аазырпшуа, иахә иахьшәартаз Камыгә-иґа рхәартә еиґш дґазґаз адетальқәа, ахәґацқәа акы иаѡимыршәеит, ахархәара рзиуит, даеакала иухәозар, аус дируит хәпхьа аґсуа аинрал дґьазґьазуа даақәгылартә еиґш. Ас напы зыдкы-ланы иаґґоу иаґлитературатәу, иаґыпґстазааратәу ахаґсахьа аґхьаѡ иаххәап уаанза хәґала дызымдыруа иакәзаргы, хымґада бзиа дим-барц, дизааигәамхарц залшом. Еиґасхәоит, ус аґатцара зылшаз х-факторк ыґоуп: Акы, автор ибаѡхатәра, ѡбагы, арґиаратә ґышәа, ихґахаз, ашәґыѡы ифырхатґеи иареи ианстудентцәаз аахыс иахьеибадыруа, иахьеизааигәо, аґсуараґы дунеихәаґшышьала иахьеиқәшәо, урт зегьы иґґгы ихазыртәауа реиуареи реигәыцхәреи убрахь инарыццаны.

¹ Иара уа. Ад. 16–17.

Платон Бебиа идокументтә повест ағы зегы ирылыҳәәо (афымта иагәылоу егырт аңстазааратә факторқәеи ахтысқәеи зынза икәнушьо икәзам, уимоу, дара убартә рхатақәагы рхала иугозаргы ижыцәу жәабжык рылтыр алшоит), аидеиагы ацаны иаабоит ифырхатца хада Аңсны Аңынңытәылатә еибашыраан ихигаз, еиха ииашахоит иаххәар, иааирңшыз афырхатцара. Уи зегы раңхызагы бңыарс имаз иаб Камыгә Агрба ифнаҭағы илаазахаз иңсадгыл абзиабара акәын. Абри иаххәагаз аибашыраҭе ауп Гиви Агрба Аңсадгыл солдатк иахасабала иахәсахыа акульминациатә ҭазарағы инеины иахыгәылтәаауа. Цабыргуп, аибашыра калаанзагы, уи ашыҭахыгы автор ифырхатца иарбан матцуразаалак ағыгы ламысла итәыз иңстазаара иафызаз адакыакәа (еиуеиңшым аҭакңхықәра зңыз атыңкәа рғы даныкәз) автор имыррацәакәа ажәа мыцхәы иамыршыыкәа, аха убри аамҭазгы иахадароуп хәа ииңхызо аңхыа игәникилартә еиңш ағанахы иаанмыжыкәа иааирңшит Гиви Агрба хәа дзырхәаз ихатара. Уи аабоит К. Ф. Зизариа ихыз зху Акәатәи ашкол-интернат ағы рцафыс аус аниуаз, Д. Гәлиа ифны-амузеи директорс даныкәз, Аңсны афнутқатәи аминистрра Акәа ақалақь милициа акәша данеихабыз, ухәа убас егырт зҭакңхықәра харакыз аматцурақәа данырхагылаз, инапы иананыз аамҭазы.

Афымтағы Платон Бебиа шәкәыффык иахасабала, иблатцыры иҭганы иахирбоит ақыртұа милаҭеилыхцәа хазларыжыыз аибашыра хлымзаах аламҭалазы Аңсны ицоз аполитикатә ҭатңгы змаз амилаҭтә еиҭагыларақәа. Уи хыҭхырҭас иаман ақыртұа еихабыра икарҭоз аполитика хәымга. Урт рыбга акәын ақыртұа рцарауааи ашәкәыффыцәеи азәыршы акыңхы ағы изырцәажәоз, Аңсны хара иахтәуп, хадгыл ауп хәа дзырхәоз, рбиракжәкәа бңыаауа «чвени мица!» хәа иагахананы еибархәхәо изхалаз.

Платон Бебиа ифырхатца деибашыфны, аңсадгыл дасолдатны иаарңшырағы ихы иаирхәоит «адәы икәигаз аматериалқәа (иара, ишысхәахыоу еиңш, аибашыра хатала дызлахәымыз ала), даҭеакала иухәозар, Гиви Агрба, нас азәык-шыңыак изеиҭархәаз аибашыратә хтысқәа, хәарада, изыхҭынхыааз, уи амца шыра иалагылаз ирхәамҭаны. Убри анафсангы автор хшыфзцара азиуит ифырхатца ифырхатцара иазкны ажурналистцәеи ацарауааи акыңхы ианырҭаз аматериалқәагы.

Абригь афымта документтә повестны икәзцо афакторқәа ируакуп. Аха уи амацарағы иаагылазом, иҭегы ихазырҭәаауа иреиуоуп аповест ағы иаабо, аңстазаарағы икәз, эпизод хасабла акәзаргы, еиуеиңшым ауаажәларра-хәынҭқарратә матцурақәа ирхагылаз, зыңсадгыл гәыкала иазыкәз, уи уатәтәи аҭоурыхтә лахыңҭа иаргәәҭеиуаз, гәыҭхас измаз ауаа нагақәа рхәсахыакәа. Аңхыаф, имыцхәым хәа сгәы иаанагауа, иугәаласыршәоит рхатақәагы: Арцаф ду, ашәкәыффы, аиҭагаф,

апатриот Платон Семион-ица Шьякрыл, Кэланырхәа ақытаҕе кыр шықәса старшынс иказ, заҳақтыр дууз, Гиви Агрба иаб Камыгә Хаңыым-ица, атцарауаф, ауаажәларратә усзуф, апатриот цаҳәцахә Тамара Шьякрыл, агәырцкәыл змаз аҳақым, аңсуа хыбҕар раазаф Леила Ачба, хашәкәыфәцәа дуқәа: Д. Гәлиа, Самсон Чанба, Мушьни Лашәриа, Шалуа Цәыцъба, ахәынтқарратә-уаажәларратә усзуфцәа Архип Лабахәуа, Аңсны раңхәтәи Ахада Владислав Арзынба, Костантин Озган, Иури Воронов, Зураб Ачба, Валери Хынтәба, атцарауаф Игор Марыхәба, апоетесса Нелли Тарпҕа, аруаа Виктор Какалия, Владимир Аршба, Вахтанг Цыгәба, аибашьра ҕалаанза Очамчыра араион хадас иамаз Михаил Гәыргәлиа, Аңсны афнуцкәтәи аусқәа рминистр ихәтыпуаф Ингишьтер Нармания, Вова, Славик, Гиви, Гиви иҕацәа Даур, Алим Аграа, Аңсны ахақәитраз еибашьыз ачечен гәымшәа Шамиль Басаев, Аңсны Афырхатца, атцарауаф Мушьни Хәартцкиа, Аңсадгьыл ахьчаразы зхы иаеиғзас Лаша Коғониа, Аслан Микаиа, Амиран Берзения, Чыца Аәзба, Булат Акуцъава, зпазатә дтаҳаз Сергеа Цәышба, ашәкәыфәцәа Борис Тьжәба, Рушьни Цьопуа, Никәала Кәытцниа, Никәала Хашыг, мшыннырцәытә иааз Аҕаи Цәышба, анхафы Баграт Кәарацхыиа, ар рпызацәа Леонид Осиа, Қамс Тарба, Рауль Смыр, Шамил Басаев, Витали Дармаа...

Иара убас зызбахә ҳамоу афымтаҕы (авторггы аңхәафггы рцәымҕра лоунытә ишрылыжжуаггы), инцәырҕыа-цәырасуа иупылоит (еихарак афырхатца хада ихаҕсахыа ахартәааразы, ихәташьбатә ҕазшьарбагақәа итцеггы инартцауыланы аарпшразы) хаҕацәа хәымгақәа рхәтарнакцәаггы. Урт аңсуа жәлар ишаҳзыкоу «гәыкала» хшыртаху рхы-рҕы лашьцақәа ирныпшыртә, иаразнак иараргамартә лапидартә формала автор рхаҕсахыақәа ҕаитцеит. Абригь, хәарас иаҕахузеи, Платон Бебиа аңсабара инаҕаз абафхатәреи акыр шықәсатәи ирҕеиаратә пышәеи ирыбзоуруп.

Аповест «Иаҳа иахьшәартаз – Камыгә-ица рхәон» аҕны автор ицәыригоит, хәқәхраз ргәы иҕаз ахәымгарақәа зхаҕы ианыпшуаз, аханатә харак ҳамазамкәа иҳағрымзаауаз хпара иафазоз, «Аңсны хара иахтәхароуп» хәа зәафшыаауа иҳашьтаз рхәтарнакцәа. Убарт иреиуоп: Гәдоутә араион атцара аҕәша аиҳабы, афыстаа, абгахәычы хәа автор иззиҳәаз Чиқовани, Қарттәи аҕаңшықәа (КГБ) реиҳабы Гветазе, Аңснәтәи обком афбатәи амазаныҕәгаф Автандил Алавизе, аңсуаа баны инымхоз актиор Даҕо Цьаиани, Қырттәыла раңхәтәи ахада Звиади Ғамсахурдиа, аңацистцәа «Мхедрионаа», уи иалаз Шониа, Цатава, абандит Цьаба Иоселиани, аинрал Адамиа, Аңсны Қырттәыла алазфара зтахыз, аңхәыс каҳцы иазгәышыуаз Астимилова, Гамахариа, Надареишвили, Колбаиа, Аңсны ауеибахәа инхоз ақыртүа шәкәыфәцәа аңсуаа рзы згәы шьякәәҕәала иҕәыз Александр Цыкыиа, Гено Каландиа, Цьано Цьанелизе...

Абарт аада еикәахапхьазаз аповест ағы зызбахә хәоу аңсуаа бҕейтцыхрак рымтакәа изхәыҕеырц иаҕыз – Сталини Бериеи рматцурақәа рдаракәац еиуеиаз – ауаа иарҕажәааны ирывагыланы маза-аргама аус руан ақыртүа имагәшыхәа хтарцаларц. Аха аңстазаараҕы адгыл ахақхәагы ауааы дзыцәшәаша акы ыкоуп. Иаххаагаз аибашыраҕ хтеицәа иаадырцшыз афырхатца анааһсангы, изаазоз, изырчоз аңсуа дгыл ахақ рзыгыашкит. Ус шакәу ахәоит хыинбанла хтоурых наунагза ианылаз сентиабр 30, 1993 шықәсәстәи Аиааира амш!

Ашымтаҕы Гиви Камыгә-ица аибашыра мцабз адәаҕы ихигаз иааирцшыз афырхатцареи ахамеигзареи ртәы зхәо асахыакәа кыр ыкоуп, насгы ацәанырра ду рытцаны икатцоуп. Амала, Аңсадгыл асолдаат аибашыра аламталазы ианцози ихигаз, ихтынхәааз ухәы-ужыы қақаза изыргылоу ахтыскәа акырынтә аңсреи абзареи рхәааҕы дзыргылахыаз – зегытцәкыагы хзыхцәажәо ашымтаҕы калашыа амамызт аганахь инхазгы ыками. Уи абицара ҕыц иреиуоу хтеицәа хапхыака иангылалак иазхыапшуазар акәхап Гиви Агрбеи уи иыызцәа аттеицәа гәымшәакәеи рыпстазаареи рыпсадгыл гәакы ахақәйтра аманы ихыпцшымкәа аказааразы рыкәцареи иҕыцххараза иаазырцшуа аусумтакәа рапцара. Ускан жәахәарада, хытхыртәк иааызахоит, хәызмазам документхоит уажәы гәахәарыла хзыхцәажәо ашәкәы «Иаха иахышәартаз – Камыгә-ица рхәон».

Апхыаф ухаткы, мацк цхыака хцацәазаргы, хҕежып Платон Бебиа ифырхатца хада ишқа. Уи иоуп арака зегы реиха ихадароу. Гиви Камыгә-ица аибашыраҕы илиршаз, ихигаз, еиха ииашаны иухәозар, ихы-ицсы дацәымшәакәа, дамеигзакәа ага хәымга гәшпыла дшиҕагылаз аазырцшуа асахыакәеи ахтыскәеи ҕырцштәыс икатцаны рыхцәажәара салагом, аранза уи атыхәала исхәахыоу азырханы иаазгоит ауаф игәатцанза инеины дзырхыцуа «психологиатә факторк иааызоу амца шыра иалиа-аз хтыск. Уи азы ажәа иахтап Платон Бебиа ихата: «...Инеиуан ахшыыра баапсы италааны. Аби аҕеи. Азәы – ица, егы – иашыа, – ага амацәаз ахы итеицалаз деикәдырхарацы. Инеиуан ргәыреаннны. Аха убаскан... убаскан Даур ишыапы ныкәцәрын, дыпан ахахә дныкәцәлеит... Уиакәхеит. Ипжәеит дназыкәцәлаз. Цака иказ зегы хыхь ицеит. «Аа-аа-а... – ихәагәышыеит иаргы, убжыы ургар шыкамлозгы.

– Шәымтысын азәгы! – дынхәытхәхәеит Гиви Камыгә-ица, ихата дыццакны амина итнакааз ица ишқа иҕынеихеит. Иыызцәагы ус цҕеи иаагыларын. Иагъа ршыапкәа рахатыр рбазаргы, уахь еивасит зегы. Аб ица азәгы диимыркит. Ипжәаз амина авараҕытцәкыа даҕаакы ыказаргы калоит. Ихы ааларкәны дәаихеит ица. Иара иатцкыс еихау аибашыаы. Аха абартккәа раан ауааытәыа сабаф чыда илалозаап. Даашытихит уи, ашны

аштаҕы ахэычкэа аныхэмарлоз, саб иҕаитцо збоит хэа иеанкайжыуаз дшышьтихлос еипш,дласза.

– Аат, умшэан, Даур, ара сыҕоуп! Дааигэйдиргэгэалеит аб.

– Саб... сшыапы... – аарла иҕы иаирхэеит аҕа.

– Умшэан, сара ара сыҕоуп... ари еибашыроуп, схэычы... – акакала ишыапкэа ыртшаауа иҕынеихеит аб.

– Умшэан, с-Дука хэчы, с-Адуда хэычы... Уажэытцэҕыа, уажэытцэҕыа хэхэноит... Зхышыаргэытца сакэыхшоу Анцэа ду, иахыак ма усхылацш!.. Еибганы исыт схэычкэа ашыҕыа! – дзон аб, иҕеитцбы иеиқэирхаразы, аби-аҕеи рымца ҕахызтцэаз аҕа имца иҕэыбаса иагаз иҕеихабы ишыапы абақкэа хэаш-хэаша ацэа итаҕсаны, икалкало...»¹

Ари хаштшыа зқэым ахтыс иҳанахэоит Гиви Агрба аҕсуа хатцак иахасабала адаҕы, абык иахасабала дугозарҕы заҕа дыгэгэоу, илазара ыҕоу, насҕы иҕсадҕыли ижэлари рыбзиабара аҕхыа иширгылоу, иатаххарҕы ихы-иҕсы дшаеигзоу. Ус шакэу амхэазои адунеи изықэу иреиҕу иҕацэеи иашыцэеи иваргыланы аҕа имина қыоуқад далагылан дахыеибашыуаз.

Гиви Камыгэ-иҕа Агрба ихаҕсахыа еихаҕы ихадыртэауеит алада иа-аго автортэ хыатцрақэа: «Абри ахтыс анызыоуа Пицунда, ашэҕэыооцэа рырҕиаратэ Оны аҕны, иахыа сентиабр оежэижеабоуп. Аиааира иам-шуп. Аибашыра еилгеиҕыҕеи жэшықэса цуеит. Жэшықэса... Зегы а-коуп сылабжышкэа еиқэхэаланы илеиуеит. Урт ртыпкэа сыбҕыц иануп иара уажэҕы... Иҕыашыатэуп: лаҕырзыкҕы цыара иааиҕымшэеит аб. Иҕа азэҕы инапы дамыркыкэа, иара ихата аминақэеи уажэшыта артҕы гэатаны аҕа зғааирхаз ахы цэаа-цэаақэеи дрылганы дигоит Амиран Берзениа ицхыраарала. Дааугэаламшэарц залшом Николаи Гоголь ифырхатца Тарас Бульбаҕы. Зтацэа ыыҕыаҕы зываргыланы еибашыуаз Тарас Бульба, иҕа аҕацэа дрымпытцашэаны дандыргэаҕуаз: «...Иуахыаума, саб-аб?» «Зегы зегы сахыуеит, сычкэын!..» Ханқэыпшкэаз харт асахыаркыратэ литература иахарахзон. Мап, аҕстазаараҕы икалатцэҕыозаап, убама!..»²

Платон Бебиа араҕа Николаи Гоголь ифырхатца Тарас Бульбеи Гиви Агрбеи ус машэыршэа еиҕимырцшзеит, урт ао-хацэак рыпсадҕыл аҕаҕхыа иаадырцшыз ахатцареи ачхареи анык илыхшазшэа еипшуп, еиқэҕыртэуеит Ацыынцытэыла зегы ирыцкуп хэа, насҕы асахыаркыратэ литературахы инеит аҕстазаара аҕнытэ. Убри азоуп рымчҕы зыгэгэоу, анырраҕы зроымоу.

Ирыцахтцап еитах автор ихэыцрақэа: «Сара иахыаҕы исахыуеит, Гэдоутэ артэатэ госпиталь аҕны Даур Гиви-иҕа Агрба ишыапы анхыртэоэз,

¹ Иара уа. Ад. 84–85.

² Иара уа. Ад. 85–86.

игызыкыбжы игоз. Анацалбеит, ауафтыафса мыжда ицаа иаагазои ухарауази! Мап, дцауамайт уи, хататас ичхарцгы дафын, аха... Шака рыла иеиликаауази уи ибжы захауаз ауафы!... Сара истахуп иара иа-хыгы ирхамыштуа зегы ирахаларц уи ибжы. Ирахаларц арт сара стынхацаа роуп хэа акыртқаа Ацсныка иаазго, иахыа сара стэи иакит хэа Ацсны хшыааны атира иафэ, ус шэахынзасцо аабап хэа имакаруа фацхыа абцар ашка ххыазырцшуа ауаа...»¹

Гиви Агрба уафтыафсак, ацсуа хаттак аинралк, абык иахасабала ихафсахыа хазыртэауа ахтысқаа аповест афы кэытцаа-кэытцаала акэзаргы, иахпылоит итегы инартбааны, ишахэтоу еипш, итцааны ахцаажэара зыхэтоу ракэны. Убас икоу иреиуоуп, иаххэап, ишколтэ шыкэсқаа, Асовет Еидгыла анеибгазтэи арратэ матура Тамбов акалакы афы ианихигоз, ацсуа цасла иапымыз иашыцаа еихабацаа рацхыа ицхэыс аагара, иани иахэшыеи уи азы ргэара, ацшыафцаа зырхэыз рцыхэала Чыжэ Агрбеи иареи реибадырра, (убракагы иаапшуеит Гиви данкэыцшыз инаркны илаз агэыгэра, агэымшэара, ишицаафаз аиаша ад-гылара, дпыррфхарц агэытцаа шимаз, аха ишитэымыз адырра, ацсуа школ-интернат афы рцафыс-аазафыс иказаара, абрантэи фыц Дырмит Гэлиа ифны-музеи ахы иеигара, уи иадитцаз ацабаа, Ацсны афнуткатэи аусқаа рминистрра асистемафы иусура, Цсоу азиас зыпшыарц иаауаз акыртуа папы ижакы камса ахыдыркэыдуаз, згэи шыз, згэи пжэоз хачкэынцаа раанкылараф илиршаз агэымшэара, Ленин иаштафэи ахтысқаа (1989 ш.) рфы Гиви Агрба иааирцшыз акэыгара, ахатцара, аибашыра ианалага аены инаркны уи иаха иахышэартаз атыцафы иказаара, ифызцаа еибашыцаа гэымшэакэа рыхызаара, илапш рхызаара, ухэа убас зака ыкоузеи. Урт, еитасхэоит, чыдала атцаара зтаху роуп, избан акэзар, автор ифымта афырхатца ихафсахыа аццарафы казаныла ихы иаирхэеит, ишырхэо еипш, еилымшэо еилеисеит. Уи ицстазаара иафыз, иарфеи аз адакыакэа еизыркэкэаны, сахыатэыралала еифбааны.

Гиви Агрба ихафсахыа агэылыртэаразы автор иафимыршэеит дафа деталкгы алитературатэ фырхатца изы аханатэ ихымцадатэуп хэа ицхыазоу. Уи абри ауп – Платон Бебиа дызлареалист шэкыффу ала ифырхатца адэахытэи итеитыпшгы игэцаракны дазхыапшит ус камташыагы имамыт, избан акэзар, уи ифырхатца ицшра, исахыа, иоура, итбаара дкалаза ажэытэи афырхатцаа угэалазыршэо, иацсуа типу дырхатарнак иашоуп. Абрака, иаххэар ами аиаша, ацсабара качбеира анымыпшит, дашеит агэи аартзаны. Платон Бебиа абас икоу ауафы нарха, ауафы цшза, итеитыпш атыхрафы, ихафсахыаны акаццарафы ихы иаирхэоит ацсуа жэлэр репостэ фымта афырхатцаа рзы икыабзу аметод, ацаафа, ажэеилацалала иааркыафны

¹ Иара уа. Ад. 86.

аҕатара. Сгәанала, автор уи машәыршақә иҕаимтеит, ажәйтәтәи аңсуа фырхацәа дырзааигәоуп, рдаракәац аҕнытә даауеит хәа ауп иаанаго.

Уажәы хәхәаңшып ашәҕәыџы ифырхатца хада исахьа штихуа: «...Иаңхьа дгылан деиџахаха, изара амацәаз ахы итүршәаратәы, ижәџахырқәа ҕеаеаза, иблақәа амца рхыхәхәыла, дахьноугалак узмырпхашьоз, Аңсны аматц ауразы Анцәа иишаз ауаџы»¹.

Ас ауаџы дызлақоуцәҕьа ала исахьа тыхра ус мариам, иага дааигәаны дидыруазарҕы. Амала, еиҳарак Гиви Агрба хатала дыздыруа аңхьаџ иҳәар илшоит итҕегь уи иҕеитыңш аҕылыршәаразы детальқәак автор иациттар ауан хәа, аха уи, шысхәахьоу еиңш, аепостә фырхатца иҕеитыңш ажәала атыхраҕы дықәныкәеит традициала, мамзарҕы қьабзтас иаауа ацәџа сгәанала, ииашанҕы иҕаимтеит.

Адокументтә повест «Иаҳа иахьшәартаз – Камыгә-иңа рхәон» аҕны, асахьаркыратә џымтақәа жәпақы рҕы ишаңу еиңш, автортә хьатцрақәеи, гәтахьыцрақәеи, алкаақәеи ицхыраагза дуны иҕоуп афырхатца хада ихаҕсахьа инагза-аагзаны аҕатараҕы. Насҕы, имџашьо иубоит Гиви Камыгә-иңа Агрба иңсадҕыли иуаажәлари рзы ихтынхьаауа, дзыргәамтцуа, дыззықәҕо аус пшьақәа иара автор ихатаҕы хаха иши-хьысуа, ишиныруа, иааикәыршаны иҕоу, еилашуа, пышәарак иаџызоу аңстазаара хьамта иамаданы. Уи адаҕы литературатә фырхатцак персонак иаҳасабала аңхьаџ даҕылибаауеит аџымтаҕы. Ус шакәу зырцабыргуа аҕырпштәқәаҕы маңзам, мацара иаагап ақызатҕык. Уи иахәоит Платон Бебиа Аңсни уи аҕоурыхтә лахьыңта знапы иану ауааи заҕа дрыхзызаауа, насҕы дрықәҕыгуа. Абар ахатаҕы:

Хатыр зқәу Владислав Григори-иңа!

Аңстазаара ачымазара хкқәа рацәаны иарҕеиоит, аха ицәырцуеит урт зыхәшәтәуа ахәшәқәаҕы. Акраатцуеит Аңсны ачымазара бааңсы ахьны иҕоуиҕьтеи. Уи азырхьызҕы раңхьаза иргылары, изықәҕыңны аңсы знапы ианнатцаз иара атҕеицәа роуп.

Нарт Сасрыкәа атымитыша дытго, аңстазаарахь ашьауардын даманы ианаауаз, ахеикәырхаразы «ҕыр» ахәацыңхьаза кәац-еытк кәац-еытк аитон. Убас, Аңсны алахьыңта знапы ианыз ауааҕы, «хашьцәа» ҕыр-р рхәацыңхьаза еытк-еытк аңсуа дҕыл рыртон, уи алаҕы рхы еикәырхо џажәа-џажәи хәба шықәса ртыңқәа рыхьчеит. Ртыңқәа рыхьчеит Аңсны зда царта амам атыша инхықәыргылары. Шьта знапы иану аҕар шәоуп хәа дара рҕынапхьакны настха иаагылеит.

Тырқәтәылатәи хтарауаџ ду Омар Беигәаа ишихәаз еиңш, Аңсни аңсуааи хдишәаларц Анцәа хәишазшәоуп хшыҕоу.

---

¹ Иара уа. Ад. 31.

Анацьалбеит, зынза ҳаззоумашь анахҳәоз аамтазы уааҳазцәырцит уара Владислав Григори-ица! Уааҳазцәырцит лгашья змамыз хчымазара баапсы уахәшәны! Ҳара иаадыруеит уара узцоу аидара шақа ихъантоу, иуду атакпхықәрагы шақа идуу. Абри иахья хымпада икастцароуп хәа акы аазбаны уматцурахы уаннеиуа, икалап уи угәтакы ашқа хырдашья змам аусқәа зынзагы унармышьтуазар. Ақсны анапхгарағ ағылара – адырреи, афыстаареи, ачҳареи рымацарагы азымхозар акәхап. Зыгәшәамшәа укыша амилаққәа рацәахеит. Иара ақсуаатцәкыагы рраионқәа инадыр-кны зегы гәататәхеит. Ус шақа, Владислав Григори-ица, ус шақа?!

Ех, ишқақаларышъ, анацьалбеит, уаҳа зыбжы уафы имырҳазакәа, зыпцстаара ағырак зегы тып пхала изхызгаз ант ачынуаа, есышықәса азәазәа ирыдамхаргы, зыда ххәартам азанаатқәа рыла ма афар азықартцозтгы!

Абартқәа зегы ркны зәыр кыр илшозар абри иоуп хәа хзыкәгәыгуагы уара уоуп. Уара, Нестор Лакобеи Ефрем Ешбеи рыхъз-рцша инаваргыла-ны, згәыбылра кны, ақсуа жәлар бзиа еицырбаз. Излаукәгәыгуагы оумаза ирацәоуп азыхәаноуп җнаҗацыпхъаза атәца ду ала уара уныхәәфа рапхья изааныркылоугы. Сара сызхәоугы акызатцәык ауп. Еицырдыруа аерман поет Сильва Капутикиан, Фидель Кастро лхы наиқәкны абасгы лхәеит: «Фидель, ухы хьчала, абаапсы!..» Абри ауп саргы иуасхәо... Ухы хьчала Ақсназы!

Сара истахуп уахгы-еынгы уара гәыгыртас узмоу ауаа ирацәазаны ишықоу удыруазарцы!

Сара истахуп доусы дахыгылоу гәык-цсык ала илшо қайто аус иуазар-цы.

*Ғәығра дула иузыңшу апоет Платон Бебия
март 30, 1992 ш. Акәа»¹.*

Платон Бебия хыхь иаагаз ашәкәы Владислав Григори-ица Арзынба ианизиҗуаз аамтазы Ақсны аҗагылазаашья даараза иуадафын, СССР абақаз, еилабгахъан, хашьцәа хазынақәа рақәзар, рееибытан ихәқәларц азын мызқәак рақәын иагыз, уаанза «еицәнымхо» адәы иқәыз асовет жәларгы ичынчаны маза-аргама аибафара иафын, зыхъз-зыпша адунеи архыпхыцуаз пәсатәи хтәыла аэкономика аңырмакыа амчра ахәдацәа тқааны иакын. Ақсны Иреихазоу Асовет Ахантәафы Владислав Григори-ица Арзынба абас атоурыхтә зыблара анеилаеҗеоз дыжәҗангәашәпхьаран дрызцәырцит ижәлар. Урт уи рхы-рыпсы еипш игәра ргон, иқәгәыгуан акафы хкылигап хәа. Абри ибылгу атоурыхтә тагылазаашья ауп Платон Бебия Владислав Григори-ица Арзынба ишқа ашәкәы изырфыз. Уақа еи-лыхха иаарцшуп уи ижәлар гәакыа зақа дыртаху, игәра рго, иқәгәыгуа,

¹ Иара уа. Ад. 59–97.

уи амацарагы акэымкэа акырза зхызгахыоу Ацсны ахата асеипш икоу атцеи лаша ицэыртца иазыпшы. Абри ахшыфэцара инамаданы ашэкэы акны иаабоит уи автор ихата абри еилашэа-еилыцуа аамта дшахэацшуа, ипсадгыли ижелари ртоурыхтэ лахынца шхэааиго, пхэафатэи ацеипш дшазхэыцуа, шэкэыффык иахасабала уи апроблемакэа гэгэала ишины-руа, ишихтынхэаауа. Платон Бебиа аамта уадаф иаанагаз агэеанызаара, харанапшра шатаху идыруеит азоуп аерман поет пхэыс Сильва Капути-киан Фидель Кастро лхы наиқэкны илхээз ажэакэа: «Фидель, ухы хычала, абаапсы!..» зааигаз.

Ашымтаф автор иатцшыны иахирбоит Гиви Камыгэ-ица Агрба псабара инафаз ацэафэ бзиақэа, иага аситуация уадаф ацстазаара ахата дтанаргыларгы дшырцэхамцуа, еснагь ихаракны ишику ауафы дуафызтэуа ауафара. Ус шакэу ахэоит абри афактгы: Иахэа, ицэгёоуп, иб-зиоуп хэа еилыхны акэымкэа, информация хкыс икоу зегы «ишазоу» изыхэлазгалоу аинтернет акны дубоит Гиви Камыгэ-ица Агрба «Честней-ший человек» – хэа ахэшэара иманы.

Сгэанала, абри адетальгы зафа ханахэоузеи Гиви Агрба ихатаразы.

Апсуа литература апхэаф бзиа, зхатагы акымкэа, ифбамкэа апрозатэ фымтақэа хазы шэкэны итзыжхыоу Самсон Чанба идаракэац еиуаз Пата Чанба Москва авокзал атэахыртатэ камерафэи ихтыс амацарагы зафа ханахэоузеи. Уи убриоуп, атэахырта акамера Пата ичамадан изтымгеит, излааиртыша аинформация ихаштит, дгэатеиуа дшадгылаз дцырцыруа урыс фицарк дааидгылеит иухэзеи хэа. Еихэеит дзыргэамцуа. Дицхрааит. Гиви Агрба ибзианы иидыруаз азэы иакэын.

Абас ақэла, азла рханы (иуафрала) имоуп Гиви Камыгэ-ица Агрба. Ус аказаара аамысташэароуп!..

Платон Бебиа ишэкэы «Иаха иахышэартаз – Камыгэ-ица рхэон» ала-гашэа шыбзиоу еипш ауп ахыркэшашыагы шыбзиоу. Насгы аидеиагы арэгээоит, исахыанаркуеит, иахэагы дзырхэыцуа авторгы ифырхатца хадагы еицырзеипшу, дунеикэыпшыларак икэубаауа, уаф дзырхэыцуа ахшыфэцарақэа кыр иртоит, ацстазаара философиатэла дахэанарпшуеит. Иаагап исхээз зырцабыргуа афырцштэы:

«Амш ахэларахь инеихон. Гивигы саргы амшын апшахэафы арымз хэкэтэаны, фымтзо акыраамта Тыркэтэылафа хэпшуан. Хэпхэатэкэа, иаргы саргы хматэ хэчы Саид Агрба ахэашақэа ыршэуа ачнышқэа акыреиеитцон. Ихеибэхэа, изырура рыздыруамызт даргы. Ус ича анынтэа, хэчы-хэычла инеипыртцны ицеит. Ахэыцгы, уи игэы иаланы, иблақэа тырхаха хара хашка даапшит.

– Абасоуп ишыкоу, Саика, – ихэеит иабдуу ихы наиқэкны, – иулшонатцы зегы уртахуп...

Адсшәақәа ааибыхәаны хнеипырцит. Хмаҭа иҭахын иҭегь
снарыцныкәар, аха сара сымәа хазын. Саатгыланы снарзыпшит: Ицон
абдуи амаҭеи рнапкәа еибаркны. Абду ицәыхьантан ацара, аха амаҭа уи
дихан дигон...

Р. С. Напҭа Кыагәа – икыҭа еимызтәаз ус имышьтит, рхәеит.

Озбақь ахатца – Маан Кац димыхәеит рхәеит.

Бҭажә Салуман – шыбжыаанза ишьа иуит рхәеит.

Гиви Агрба...

Ных, ных! Сара саткыс ибзианы илхәеит ашәкәыффы пхәыс Нели
ҭарпҭа. Шәааи халзызырфөп:

Хатцарак ҭаитцазар Напҭа Кыагәа,
Лоунытә иаафзар иашәа кауа.
Уи еипш шә-хатцарак уа изылшахыз,
Аха ашәакгыи зхырымхәаахыз,
Адсны афырхатца ихьз харазкыз,
Убри дырны жәларгыи иапсартөыз,
Ахатца, ихатца
Жәлар рфырхатца,
Уа Гиви Агрба ахатца!
Аибашьра иааира дула халцны,
Хәанааххагь хамчкәа рфьцны,
Еилгаанзеипш, тәамфәхә змауз,
Хаилагәәкәра агәтәтәкыа игылаз,
Хтынчра ахьчара зкәәкәа икәхаз,
Иахыа-уахагь егызатцымтцыуа,
Зычены абцъар инатцагылаз,
Иахыа-уатцәгыи иззышьтамцауа,
Шьоукы рзы аибашьра уа интәазар,
Адсны дгыл чашә дгыл лачаразар,
Уа цыбаамзар, қыафгыи зцымлаз,
Уа хакәпарагь ззын еихымкәаз,
Ахатца, ихатца
Адсны афырхатца,
Уа Гиви Агрба ахатца!
Ихигаз мацызшәа уа фнаталагь,
Згәатцәа кылыблааз пҭа гәырфәла,
Уа дзыпхаз машәыр мыждеала!
Аха хатцарала убриггыи датцгәо,
Зацсуара уалпшыа пхыака иназго,

Зхы иаеиғзо, ҳарғы җаеиғзо,
Ҳаи! – анырхәоғы, ес җхә иҳарғыло,
Жәлар рҗеи ду, бзиа ирбо,
– Уа ес ииуа – ирыциуа! – анырхәо,
Хымҗадакәны зыхьз ианырхәо,
Ахатҗа, ихатҗа
Аҗсны афырхатҗа,
Уа Гиви Агрба ахатҗа!»¹

Платон Бебиа баҗхатәрала иаҗитҗаз идокументтә повест Аҗсны жәлар рпоет Нели Ғарҗҗа лажәеинраала ала иахьыхиркәшазғы иахәо маҗзам Аҗсны Афырхатҗа Гиви Агрба ихаҗсахьа игәылҗәаны аарҗшраҗы.

Аҗыхәтәан исхәоит: Платон Бебиа уи злахиркәшо иповестғы Нели Ғарҗҗа лажәеинраалагы змилат гәадурә згым аҗхьаф ирыҗимбаарҗ залшом абри еиҗш иҗоу ахшыҗзҗара: Гиви Камыгә-иҗа Агрба еиҗш иҗоу Аҗсны аҗеиҗәа зыхьз кашәара ақәым Инаҗҗа Кьагәа ажәлар ашәа ззырхәаз иҗызҗәа афырхатҗәа рдунеи дшатәу, здаҗ-җашә гәҗәоу зтрадиҗиа змырзуа дышреиуоу. Амала, уи аилкаареи хәтыр ақәҗареи шмилат зҗаароугы аадыруазароуп. Ускан ауп Аҗсадгыл афырхатҗа Гиви Камыгә-иҗа Агрба иоума, ма даҗәзәума абиҗара җә рызгы иҗырҗшыганы игәадурәны ианыҗало.

АХЬЫНАПҚӘА

XIX ашәышықәсәзтәи анҗлыз шәҗәыҗы, афилософ Т. Карлеиль иҗуан: «Здоровый человек есть самое драгоценное произведение природы». Аҗсуаа ирхәоит: ауаҗы изы агәабзиара еихәу мал ыҗазам хәа. Ааи, арҗ аҗхшыҗзҗарак акыр еизааигәоуп, еиқәҗырҗуеит, иҗабыргхәтоу уасхыр гәҗәак иқәгылоуп. Убри азын ауп, хәарада, ауаҗы игәабзиара зыхьҗо, иҗызҗәауа аҳақым жәйтәза аахыс ауаатәыҗса рыҗҗәзаараҗы хәтыр ду зикәу. Уи амагиатә мчы имоуп, избан акәзар, еиҗарсшәа иухәозар, аҗҗәаҗа диҗагыланы ауаҗы иҗҗәзаара ароуреи аиқәырхареи рзы дықәҗоит имчи идырреи дырмеигзакәа. Ас иҗан аҗоурых аамҗа җалаанзәгы, ас иҗоуп иахьагы, аринахысгы ус акәхоит ауаатәыҗса рышықәснҗара җонаҗы...

Абарҗқәа зегы зхысхәауа, Платон Бебиа идокументтә повест «Ахьынапқәа» – Аҗхәынҗшәҗәтыжырта, Аҗәа 2008 шықәсазы иҗыҗыз ауп.

¹ Иара уа. Ад. 127–128.

[illegible]

Ишдыру еиңш, жэынгы җангы дарбан шәкәыѡзаалакгы лым-каала иара изааигәо аңхәыѡцәа имоуп, ихатә ыымтақәа, еихарак апоезиатә птамтақәа ибзианы, ишырхәо еиңш аңсы ахатцаны, исахьаркны дрыңхьозар, азызырѡцәагы убастәкыа иоуеит. Абри аганахь Платон Бебиа насың змоу, аңсуа шәкәыѡцәа дреиуоуп, ицегы уааигәаны иухәозар, уи аңхәыѡцәагы азызырѡцәагы рыла деиқәшәоуп, Анцәа имтаны ихы дахашшаартә дыкам ирҗиаратә аалытци исахьаркны артистк иахасабала иажәеинраалақәа дахьрыңхьоуи ирыбзоураны. Ус шакәу зырцабыргуа аҗырпштәқәа раагара салагом, аңхәыѡ ухаткы, уи сара исеитамкәа иудыруеит, амала уажәы сзыхцәажәо аповест иадхәаланы иазгәастоит фактк имыцхәым хәа ипхьазаны.

Сара литературатә критикк иахасабала аханатә – абри аза-наат снапы аналаск инаркны исцааџоуп итыстаауа собиект – ашәкәыџџы ипстазаареи ирфеиамтақәеи ирызкны акыпцхь ианы-лахьоу аматериалқәа рнаџсангы, иазыктацоу, элитературатә гьама ҳараку апхьаџы ғырхәалатәи игәаанагара, дзыпхьаз аџымтеи ав-тори дшырзыкоу, бзиа дзибо, дзимбо зхәаз еицш. Урт акыпцхь иам-бац ғырхәалатәи агәаанагарақәа атцааџы иобиект азы ирто рацаоуп, хаҳара рылоуп арфеиамтеи автори рытцааџы изы. Сыззааиуа Платон Бебиа иоуп. Уи итыхәала сзыднагалаз ауаа исархәаз ргәаанагарақәа рахьтә изыџуа ашәкәаџы ахархәара зоузгы мачзам. Убас, уажәы ааигәа сиднагалеит ашәкәыџџы, ажуриалист, агазет «Ацсны» аредактор хада Владимир Николаи-ица Қапба Платон Бебиа ирфеиамтақәа дшырзыкоу, дышрыхәапшуа атәы зхәо игәаанагара саҳарц. Уажәы ҳаизызырџып зышә схытыз ашәкәыџџы Платон Бебиа изы иихәауа:

«Сара сқыта гәакьа Арасазыхь ашкол сантаз инаркны, чыдала цыкласск санрылга нахыс бзиа избейт апсуа шәкәқәа рыпхьара, акласс аџы программала иахтоз рнаџсангы, егырт апсуа шәкәқәа ҳашколтә библиотекаџы иказ, зеилкаара сылшоз срыпхьон, еихарак бзиа избон апоезиатә џымтақәа, ажәеинраалақәа, апоемақәа. Абри аус бзиаџы, хәарада, апсуа шәкәқәа бзиа избартә срыпхьартә сгәахәара лырфыхейт апсуа бызшәеи алитературеи хзырттоз ҳартцаџы Лиалиа Иалта-ипха Шьакаи. Уи лтаџцәа зегьы апсуа шәкәыџџцәа рџымтақәа ҳақәра иатцанакуаз рыпхьара ргәыбылра хлыркуан. Сара мыцхәы бзиа избон Иуа Коғониа ипоемақәа. Исгәалашәом закантә срыпхьахьаз «Абаҭаа Беслан», «Хмыц шәарыцаџ ныкәаџы», «Наџеи Мзауци», Дырмит Гәлиа иажәабжь кьафқәеи, Миха Лакрба иновеллақәеи.

Ус маза, ицағырызгар камлозшәа, ажәеинраалақәа рыџра салагейт. Сыпхашьаны ҳартцаџы, уарт даҭазәгы идырбомызт. Бжькласск рџы сантәаз жәеинраалак «Ажәтыс» ажуриал «Амцабз» ахь идәықәыстдейт иалцуа збап хәа. Сшақәымгәыгтоз, сажәеинраала хәыц ааршшаны ажуриал ианылейт. Уи убриакара сейгәыргейт, аџреи апхьареи ргәахәара снаҭейт, уимоу, спотехозаап хәа агәаанагара снаҭейт. Уи аткысгы саргәыргейт, сажәеинраала акыпцхь анаба ашьтахь рацаак мыртыкәа ажуриал «Амцабз» аредакция апсуа шәкәқәа цошьтала исзаарышьҭит. Ари сара ацаџы сзын ҳамта дуун. Убарт Акәантәи исзаарышьҭыз апсуа шәкәқәа ирылан Платон Бебиа иажәеинраалақәа реизга. Абрантәи иалагоит апоет Платон Бебиа иџымтақәа рахь итәы-ипха уажәы исымоу абзиабара. Аредакция исзаартыз егырт ашәкәқәагы срыпхьейт, жәахәарада, аха Платон Бебиа ишәкәы еиха

исгәәпхейт, ажәеинраалақәа ирхәоз аилкаара мариан, ейхышәшәа ицон – апоезиатә цәахәақәа.

Аңсуа литература абзиабара, Арасазыхь зшыап скыз, ейхагыы аңсыпха алалейт, саргәйтәуа сҕалейт хқытаҕы аакласск срылганы (усҕан Арасазыхьгы Гәыпгы жәеиза класс ҕамлацызт) Члоутәи абжьаратә школ аҕны санаа. Араҕа аңсуа литература хиртцон Сергеи Михаил-иҕа Логәуа. Уи, иҕабыргытәҕыаны, имаҕәар дапатриот дуун, иҕаџәагыы гәык-ңсыкала ихалаиаазон аңсуа литература абзиабара, хрыдицалон ашәкәқәа рыпхьара, хдырра артбаара дазҕлымханы. Сара хатала Сергеи Михаил-иҕа Логәуа ашәкәыпхьараҕы иҕыстцааз раҕәоуп. Уи ҕыц итытцауаз аңсуа шәкәқәа информацияк аҕасабала агазет ианылоз, еснаҕ рызбахә хаихәон ишаахәатәу, ишапхьатәу наҕцаны.

1968 шықәсазы А. М. Горки ихьз зхыз Аҕәатәи ахәынтқарратә педагогтә институт афилологиятә факультет (аңсуа сектор) сҕалейт. Уи нахыс ейхагыы игәцаракны срыпхьон аңсуа литература иаланагалоз ашымта ҕыцқәа, насгыы ашәкәыџәа рхатақәагыы збо салагейт, ейхарак ажурнал «Ала-шара» аномерқәа ирнылоз ашымтақәа анеилдыргоз астудентцәагыы хнарыпхьон, хрыладыртәон. Уи, хәарас иаҕахузеи, иахнаҕоз раҕәан, хлитература бзиа иахнарбон, хаднапхьалон. Дара ашәкәыџәагыы хнардыруан.

Платон Бебиа, аҕада ишысхәахьоу ейңш, сышколтә шықәсқәа ра-ахыс аңсуа шәкәыџәа бзиа избо, зшымтақәа сҕәы иахәо дреиуоуп. Уи исахьаркыратә пҕамтақәа рнаџсангыы, аңхьаџ бзиа дизырбо, дизааигәазтәуа афакторқәа ируакуп илитературатә қәгыларақәа, изшыдоу ииумор, илаф, узхара удырчҕоит, умыргәаазакәа угра уархәоит, уңсгыы удыршьоит. Ажәеинраалақәа дышрыпхьо атәы ххәозар, Платон Бебиа дҕазатәҕьоуп, хәцәымџашьо иаххәар халшоит араҕа уи ихатә жанр имоуп хәа. Ажәеинраала аңсы ахатцаны аңхьараҕны уи ицназго даҕа аңсуа поетк сара дсыздыруам. Аурыс поетцәа дрывагыланы алитературатә хәылпазқәа ахьымџапго (ажәеинраалақәа дахьрыпхьо) амацарагыы иаххәо раҕәоуп, абраҕагыы имоу абаџхатәра аадырңшуейт. Сара Платон Бебиа илитературатә қәгыларақәа рзызырџра бзиа иахьызбо адагыы, ирытцызбаауейт даҕа ҕазшьа чыдакгыы. Уи гәастейжьҕеи краатцуейт. Абар иаргыы иқәгыларақәа раан (ажәеинраалақәа данрыпхьо, иара ихатәыз ма даҕазьы итәыз) ихы угәаирпҕоит, уитәйтәуейт, уарлахьыхуейт, маҕьяна асцена дықәымтцындаз ухәо укаитҕоит. Ари иахнарбоит ажәа уи сахьаркны ахәара заҕа дазҕазоу.

Аңсуа литератураҕы иаарылукааша хашәкәыџәа дреиуоуп. Уи ирҕиаратә баџхатәра ианаскьахьымтҕоу, аңсымчхара шыҕәҕәоу хзырбо

фактуп атдыхэтэантэи ашықасқәа (2007–2012 шш.) рзы иаңитцаз аепосттә ҫымта ду – иажеинраалоу ароман «Ахаҳараҳа». Итцабыргытцәкыны, ари аҫымта (макыаназ ҳакритикцәа, ҳлитературатцааҫцәа ахымцәажәац, аха ус ишнырмыжыуа агәра згоит) лагала дуны иҫалеит ҳмилат саҳьаркыратә литературазы. Уи араҳыц ҫаңшъ еиңш иагәылсуа аидеиа хада Аңсны атоурыхтә лахынтца ауп. Ахаҳараҳа араҫа асимволтә цакы амоуп. Аҳараҳа ишьтыхны краамта акра мамзаргыи агара ишымариаи ус еиңш имариаи Аңсны атоурыхтә лахынтцагыи. Автор Аңсны ажәйтәи аҫатәи рахъ ухьазырцшуа ирытцанакуа кыр проблемақәа шьтихит, насгыи ашьтыхра мацара акәымкәа саҳьатәҫыралагыи ихасабит. Сара араҫа уи аилыргара салагом, уи зусу еилзыргаша, итызтцааша Анцәа иҫнытә ихамоуп иазыҫатцоу акритикцәа, атцарауаа. Сара, мацара, Платон Бебиа ирҫиаратә усура, иқәра шмачымгыи, ишасакьаҳәымтоу аазырцшуа факт аҳасабала «Ахаҳараҳа» азбахә сҫәеит аҫароуп».

Ишаабо еиңш, Платон Бебиа ирҫиамтақәа нахьхьи аахыс издыруа, бзиа ибаны ирыңхьо дреиуоуп ашәкәыҫы, ажурналист Владимир Ҫапба. Ус шақәу араҫа ихаитаз аинтервиу иахәоит. Саргыи уи иацысцарц стахуп Платон Бебиа идокументтә повест «Ахынапқәа» иазку Владимир Ҫапба ииҫыз агазет «Аңсны» аҫны акыыңхъ збаз истатиа, избан акәзар, акы, аҫада иихәаз – ҫырхәалатәи игәаанагара ханартәауеит, ишьақәнарғәҫоит. Ҫбагыи, аповест аилыргаразы сажәа истәху иақәшәаны ихнаркәшартә избоит. Абар ахатәгыи:

«Ианакәзаалакгыи, иарбанзаалакгыи аҫымта ахә зларшьо аҫығхарала мамзаргыи акапан ала акәзам. Уи абзырзы рхәоит иатцоу ахшыҫцак атцауылара ахынзаҫоуи, аңсцазаара атцабырг иахынзазааигәоуи, изызку афырхатца (афырхацәа) ажәлар ргәеисра иахынзамадоуи рыла.

Абарт хыхъ иааҳгаз ахырхартәқәа рыхңагыи ңыарак еидкылоуп апоет, ашәкәыҫы Платон Бебиа «ашәкәы хәыңы» хәа ззиҳәаз, ааигәа Аңснытәи ахәынтқарратә шәкәтыжыырта итңажыиз идокументтә повест «Ахынапқәа».

Ааи, «ахыи хәыңуп, аха хәба ицоит» хәа шырхәо еиңш, ари ашәкәы ҫығхарала ихәыңуп, аха здаҫазам ңсцазаара дук атца – атцауылара инаркны хыхъзатәи ақәцә ҳаракыра аҫынза хәаганы иахирбоит автор.

Исгәалашәоит, ианызынызгыи ианыңхынызгыи, шыыжыла, агаҫа амшын аңшахәаҫы ҳаиқәшәалон Платон Бебиеи абарт ацәахәақәа зыҫуеи. Уи ашьыжышара дацгыланы дынкахәыцуа ңыара дцон, ҳанеиңылалак рацәак, сылацәажәара иеадирхаломызт, аха инымҫатәны: «Ҫымтак саҫуп, исықәымҫиар ихымзгуп, изызку иҫаңхьа ихақым, цқьа исызтымтцаац, детальқәак реилкаара сашьтоуп ихәон.

Абас ала, Платон Бебиа игәы-иңсы адтаны, ибафхатәра иалыршаны иаңитаз ҫымтоуп «Ахынапкәа». Убас еиңш аҫбабаа адбаланы, еиңсхәахуеит, игәы-иңсы адтаны иҫаитцеит азоуп иҫымтәҫы автортә хәтцрақәа, ахытхәаакәа ракәымкәа, аңсҫазааратә цабырг уасхырс, шыатас изрымоу.

Ажәлар рҫы ажәа «ахзырымгара» ианакәызаалакғыы пату ақәын. Уи апату шамаз еиңш анархағыы шамаз иаанхон, изыхәҫаз изы ианакәнагаз ахархәара анаиоуаз.

«Сара истахуп ахзырымга изын ажәа ахәара, – абас дналагеит Платон идокументтә повест. – Истахуп зегғы идсырхар, ари ауаф иаша избахә. Иахыа уи ихыз зқышә иаакәыххуа зегғы рылабжышқәа рыбла иаахгылоит, уи ибзианы дыздыруаз: ихәыцра згәалашәо, атцара ицызтцоз, аус ицызуаз, ҫыза гәакыаны дызмаз... ихы-иңсы зегғы, идырра зегғы, игәабзиара зегғы акы дамеигзакәа ижәлар рҫеиңш лаша иазикит. Иахыа уи игәы иқәу ахахә абасғыы ашыра ианухуеит: «Зегғы сырзылашо – схаҫа сбылуан». Ари амедицинатә девиз шаҫа икәнагоузеи иара ихаҫа, иара Цьамбул Папаа. Уи убастәҫыа дагыҫан. Даҫеакала ҫалашыағыы имамызт. Ауафамсҫашәа, ауафылаша, ахзырымга, ихы инаркны ишыапаҫынза аинтеллигент ду, ацқяқәа бзиа избоз, зуспшыа зхы ахҫнызтцоз. Иан лгәыхәпыхш инадкылан уи илараазеит дара рабшытра зегғы рҫазшыа ҫырпшыгақәа. Убри аҫны ашыа зыхы еиңш ихытхыртаны изыҫалеит: Папаа бзиақәа, Хашаа дуқәа, Бебиаа нагақәа, Чачхалиаа ҫәыҫақәа ртрадиция ссиркәа. Убас даҫаанхеит уи иңсҫазаара атыхәтәантәи амшқәа рзынза»¹.

Ашәҫы «Ахынапкәа» изкуп здаҫамыз ахәышәтәҫы, изаамҫанымкәа зыңсҫазаара иалҫыз ахақым-ахиург Цьамбул Папаа.

Цьамбул Папаа К. Ф. Зизариа ихыз зху Аҫәатәи аңсуа школ-интернат даналга дҫалеит Львовтәи ахәынҫқарратә медицинатә институт. Қәҫиара бзиала далгеит 1972 шықәсазы. Иара убраҫа, аурология акафедраҫы ауриология азанаат азы аорденатура дахысит. Аамҫакалагыы анестезиологи-еи, ареаниматологи-еи рзанаат инапаҫы иааигеит.

Иҫара далганы Аңсныҫа данаа, агәабзиарахычара Аминистрра аналпынҫала усурахәа дрыштыуеит реиҫа азанаатдырыфцәа ахыахыз Тҫәарчалтәи ақалақьтә хәышәтыртахы.

Араҫа, ахақым қәыңш, акадрқәа разымхара иахҫыаны изанаат хада инаваргыланы еидибалар акәхеит анестезиологи ареаниматологи рзанаатқәағы.

Цьамбул уахгы-ҫынгыы шамахазак акәымзар, иусурҫа тыпаҫы дыҫамкәа ҫалашыа амазамызт. Имамызт хҫәҫыа, имамызт аңсшыаха. Иҫа-

¹ Платон Бебиа. Ахынапкәа. Аҫәа: Аңхәынҫтәҫәҫыҫырта, 2008. Ад. 3.

лон уахынла, «ацхыраара ласы» ахақыым инапынцақәа анынаигзозгы. «Цьамбул инапы хәшәуп, ацсы дыбзеитәуеит» – рхәон изгәдууны, дызды-руаз, иихәышәтәуаз ауаа.

1976 шықәсазы Цьамбул Папаа дцоит Москваа изанаатдырра азырхаразы. Арақа 1976–1978 шықәсқәа рзы аонкохирургия азанаат ала аординатура дахысуеит.

Уи ашьтахь Очамчыратәи араионтә хәышәтәыртахь ахирургия акәша аихабыс дқатқан. Аха рацәак даанымхакәа дырғагы, 1981 шықәсазы диасуеит Ткәарчалқа, дқартцит ахирургиятә кәша арденатор еихабыс. Ашьтахь, 1989 шықәсазы – ахирургия акәша еихабыс.

Цьамбул дызлаз ткәарчалтәи ахақыымцәа ртаацәара ду афы, асани-тарка иналыркны ахақыым хада иқынза зегь хатыр иқәыртцон, ицқыареи, изанаатдыррей, иуафытәыфсатә қазшыа бзиеи рзы. Аеыхәышәтәразы иара ишқа инанагахьаз Анцәа илбааишьтыз цааимбар-хәышәтәфык иахасаб ала акәын избахә шырхәоз.

Ацсны иаазаз атәи хазына Ацсны аибашьра (шьоуқы-шьоуқы реицш, уи азы ихы иаирхәашаз шықазгы) аныкала, аганахь дымгылеит Цьамбул Папаа. Абри зегь реиха иуадафаз аамтазоуп, уи иуафытәыфсатә хатареи, идырра цауылеи иахагы ианаапшыз. Ахирург Цьамбул Папаа дқартцит Мрагыларатәи афронт ахирург хадас. Уи 10–12 саат инеицынкыланы ацқаратә стол дахагылан, жәафыла хәибашьцәа рыцсы еиқәирхон.

Цьамбул иаацсарақәа рыхә ҳаракны ишьан Ацсны анапхгара рганахь алагы, ианашьан Леон иорден.

Аибашьра анеилга ашьтахь Акәатәи ареспубликатә хәышәтәыртафы хирургс дықан, аха ихигаз иаацсарақәа, игәабзиара шықәыркыеит, инар-ха дырқыафит.

Аха Цьамбул Папаа ифыза ауафы лаша, афыза-ақәла бзиа, аинтелли-гент ихьз хаштра ақәзам. Уи изынамыгзаз иус цшыа анагзара амфа иануп зацхьақа ихақыымхараны иқоу ихшара Елисои Лашеи.

Ааи, абас иқаз ауафы-ахәышәтәфы, ауафра ду злаз ихатареи иц-стазаареи ирызкуп Платон Бебиа ишәкәы ґыц «Ахынапқәа».

Хгәы иаанагоит ацхьафцәа рзы иацсоу хамтоуп хәа.

Ишаабо еицш ашәкәыффы, ажурналист Владимир Қапба адокументтә повест «Ахынапқәа» рфы иазгәеиццит автор сахьаркыратә фымтақ ахасабала ишиқәфияз, насгы изызку ауафы лаша зегьы рыла ахафсахьа изаццар, дшацсоу, атематика акәзаргы иактуалтәу, иаххаагаз аибашьра хлымзаах атәагашоура иалиааз адакьақәа шракәу иааирцшуа.

Платон Бебиа ифымта «Ахынапқәа» рфы фигура хаданы зсахьа тыху Цьамбул Папаа шиакәугы, уақа ицәыргоуп еиуеицшым азанаатуаа азәырфы рхафсахьақәеи ацстазааратә хтысқәеи. Урт зегьы хазы-хазы

шлейф войны еще за нами тянется: после нее проклятой ушел из жизни хирург Джамбул Папава, сутками не отходивший от операционного стола для мирной жизни не осталось сил... Услышь меня пожалуйста, Всевышний! Избавь нас от безвременных утрат!»¹

Аада иазгаз ағырштәкә – Ыамбул Папаа изын иказьбарбагоу – ирхәоит уи иарбан тагылазашьазаалак ағы иаикәыршаны иказ ауаа дшырзыказ, ишизыказ, дара рзын хақыымк иахасабала ихы-иңсы дшамеигзоз, ааңсара шизымдырзоз. Уимоу, Ыамбул Папаа атыхәтәантәи имәа данықәлозгы иччаңш лаша рзыннажьуеит ихагылаз ауаа. Избанзар, уи убранза игәгәан, иаамысташәан ихатара. Абартқәа зегы Платон Бебиа бызшәа цқала, иааирңшит аңсихологиатә факторла ирцауыланы, насгы аңстазара ацабыргхатә иалитературатә хафсахьаны.

* * *

Платон Бебиа аибашьра иазку идокументтә повестқәа, аада сзыхәәжәаз («Иаха иахьшәартаз – Камыгә-иңа рхәон», «Ахынапқәа») тематикала еизааигәоуп, еикәғыртүеит избанзар урт аңсуа жәлар рзы ңышәарак иафызаз аамта удаафза (1992–1993 шш.) иалиааит уи ауп хытхыртас ирымоу. Убарт ирхуңхьазалар ауеит дара рааста мөхақыла еиха зөгыҳара маңу адокументтә повест «Едуард Ажыба». Уигы ағырак иаххаагаз аибашьра атәагашоура ауп изызку, иаанарңшуа. Абри абас шакәугы, иазықатқоу атцарауа иакәым, иара ус ахархь ңхьафгы имырхьаазакәа, удаафрак алазамкәа игәеиңоит урт ашымтақәа аңагы амца қыауқад иалсыз дунеик аңнытә ишаазгы, уи ишатәугы, ышыа формала, стильла, ахтысқәа раарңшышәала ихаз-хазуп. Абри икоу аиңшымра «иғымтзакәа» иаңхраауеит урт афырхацәа хадақәа ртеиыңш, рзанаат, рхаташьатә казьбарбагақәа нақ-аақ еиламашьауа, досу дара алызкаауа рхатәкәа сахьаркырала ирцабыргны рсахьа ахытыху.

Аңсны жәлар рңынңытәылатә еибашьра иазку Платон Бебиа ипоезиатәи ипублицистикатәи рғиамтақәа рнафсангы, аңхьаф ишудыруа еиңш, уи иаңитеит сахьатәфырала игәылтәау аповестқәа хңа, акы атқыс акы еиңыны. Аха сара, литературатә критикк иахасабала, сахьахәаңшуа, исхәар агха сыхьуам хәа сгәы иаанагоит, адокументтә повест «Едуард Ажыба» егырт хыхь зызбахә схәахьоу изларылукааша ңыдарақәак, мамзаргы «ңаарак» амоуп хәа. Ус ханахәоит автор ауафытәыфсатә бзиабара ду атцаны, аамта ңыбара ишатцанакуа цәанырра кәымшәышәла иаңитцаз, зда царта ахьамам аңынза зыңсадгыли зуаажәлари рзы ипатриотыз аңсуа интеллигент

¹ Иара уа. Ад. 119.

ихаҗсахьа. Абраҗа иацутар алшоит даеакгы. Ашәкәыџы ифырхатҗа аҗхәџ дизааигәазтәыз, бзиа дизырбаз афеноменкәа ируакуп, автор ибаџхатәра иабзоуроу анаџсангы, иара иқәрахьымзахаз Едуард Аҗыба уаџытәыџсак иахасабала аҗсабара инаҗаз ауаџра заҗа аџазара ҳаракыз, ламысла еибаркыз. Ус анакәха, Платон Бебиа иман зегьрыла иҗоураз ахаҗсахьа злыҗуаз иҗстазааратәу объект. Убартқәа зегьрыхыхь ашәкәыџы ифырхатҗа хадеи иареи хаталатәи реибадырреи, реиџцаареи, гәыкалатәи реиџызареи жәахәарада, аповест аџраҗы, лымкаала Едуард Аҗыба длитературатә хәҗсахьаны иаарҗшраҗы икарҗаз аҗхыраара маҗзам, аҗхәџ лабҗаба ибартә иҗоуп.

Платон Бебиа ақыртәу фашистҗәа (ифашистҗәамкәа нас изуҗҗәада ҳархив збылыз, хдоухатә баҗакәа ыкәызхуаз, зыҗсы шҗоу ахәса амҗа иалаҗны избылуаз!..) иахзааргаз аибашьра хлымзаах иазикыз аџымҗа хатәрақәа рфырхәҗеи рперсонажкәеи ихыҗхәау, автор ифантазиа иарҗиаз хәа (ус еиҗш аҗатара алитературатә канон азин шинаҗоугьы) уаџ дыҗазам, зегьры аҗстазаараҗы иҗази иҗоуи роуп. Сгәанала, хашәкәыџы ус дахьныкәаз зегьры рыла диашоуп, избан акәзар, аибашьра иахылҗыз, иарҗиаз аҗстазаара аҗабырҗхатә инаҗон иреалтәыз, зхы-зыҗсы иаеиғзоз Аҗсны аҗеиҗәа гәымшәақәа. Амала, урҗ алитературатә хәҗсахьақәаны раҗҗараҗы ашәкәыџы ихымҗадатәиз инапҗазара аҗахын, мамзар изхатәаауамызт иреалтәу ифырхәҗәа хәҗсахьақәаны рыкалараҗы.

Аҗсны жәлар рҗынҗытәыләтә еибашьраҗы (1992–1993 шш.) хәжәлар рҗеиҗәа иаадырҗшыз афырхатҗара җык-бзык иазхәом. Урҗ рзы аҗәа сахьарк азҗазаҗәа абиҗараҗыпхьаза ирџыша ыҗоуп – аҗоурых адаҗьақәа ирныло рнаџсангы Аҗсадгьыл аиқәырхаразы хахәырҗәиа иҗоз аибашьраҗы рхы-рыҗсы иаеиғзакәа хҗарауаауп, Аҗсны хзанаатала еиха хәхәоит хәа аганахь имгылакәа, абҗьар шьҗыхны еибашьуан аҗсуаа җарауаа азәырџы. Урҗ рахьтә рыҗсадгьыл рхы ақәырҗеит заҗхьаҗа иҗегьы хнаукаҗ ихьзырхәаганы игыларҗ азын зегьры рыла иалаҗаз, абаџхатәра еиҗамк змаз: Мушьни Хәартҗкиа, Лаша Коҗониа, Адгәыр Инал-иҗа, Витали Быҗәба, Маврик Начҗьебиа, Закан Амаршьан, Даур Амқәаб. Аҗсны аҗсуа жәлари рхақәитҗреи рхьыпшымреи рзы зхы ақәызҗаз хҗеиҗәа җарауаа иаадырҗшыз афырхатҗара ухаҗы ианаауго иугәаламшәарҗ залшом аурыс поет, адекабрист К. Ф. Рылеев җсра зқәым ипоезиатә җәахәақәа: «Но где, скажи, когда была без жертв искуплена свобода?»

Абас җоурыхтәла ихәыцуаз, зыҗсадгьыл зхы ақәызҗаз Аҗсны аҗеиҗәа лашақәа дреиуоуп Платон Бебиа идокументтә повест афырхатҗа Едуард Аҗыба. Уи иҗстазааратә нысмџа, қәра дук шамамызгы, иџит иахьагы, наҗ-наҗгы аҗар зҗыҗшыша, хҗоурых азгы аҗакы змоу хаҳара злоу

адакыакэа. Икаларын арткэа зегы уащы илапш итамшэаргы, давсны, мамзаргы ашышыкэа ивсны ицаргы ауан уажэы хзыхцэажэо ашымта акэмызтгы. Автор имоурехэаша акоуп Ацсадгыл афырхатца дназаазаны исакы ахтыхыз, итегы уазааигэаны иухэозар ацстазаарафы дшыказ еипш иацымтакэа, иагмырхакэа. Ус акацаразы Платон Бебиа алитература аканонкэа хца дрыкэныкэеит. Акы, ифырхатца хада ицстазааратэ дунеи еибаркны измаз ацсы ахытаз еилкааны итицааит, рфеиаратэ обиектны икаицеит. Обагы, ашымтазы акырза тцазкуа асиужеттэ цэахэа еифебааит ифырхатца хада инысма ишытнахыз, иатцанакыз ацстазааратэ хтыскэа рыла. Ихцахаз, автори афырхатца хадеи хаталатэи реизааигэареи уащышьала реимабзиареи арфеиамтазы ицсихологиатэу факторны иахыкыоу.

Ааада ишазгэастахыоу еипш, Платон Бебиа ицэащоуп ипрозатэ щымтакэа рфы ишаблоным иоригиналу, ацхыащ интересс иикша деталк, мамзаргы цстазааратэ хтыск иамаданы ифырхатца хада ицэыргара. Уи афырхатца ацхыащ ифацхыа рацхыатэи ицэыртца иатцанакуа рацэоуп агэацхара тцоу хафсахыаны ишыакэгыларафы. Ари ишымариагмы, ацстазаара ацабыргхатеи асахьаркыратэ цабыргхатеи еивагыланы еицнаргозароуп, ишырхэо еипш фык еицтацэажэозароуп.

Сыззааиуа, хзыхцэажэо ашымта афырхатца хада Едуард Ажыба ацхыащ рацхыаза акэны дибоит Акэа ашэкэытирта амагазинкэа руак афы. Уажэы автор хаизызыршып: «Енак, мыцхэы схи-сгэы алаканы амагазин сныщналеит. Исымбацыз цкэынак дгьежыуа ацсуа шэкэкэа дрылан, иалиххыазгы ищыцрамзо, инапгы фырхэо ирыкэыршаны. Иблацшаакэа зышьтагьежыуаз ашэкэыцшаахкэа, ашэымтак иадамхаргы иаархыршэаны, иаащналоз илапш нархигон уи. Убас сзиуит иара саргы. Ихы-ифы ааихалашан, сышкагы ифааихеит.

– Садамзааит! Уара Платон Бебиа уакэзами?

– Ааи.

– Сара, Москва ацсуа поезиа ахэылцаз анымцапысуаз узбеит, укагыларакагмы сгэы иахэеит, аха сыпхашыаны уааигэара сзымнеит...

– Уара Москва унхоума?

– Москва сынхоит. Едуард Ажыба»¹.

Ашымтафы абри нахыс еишьтаргыло-еишьтаргыло ицо ахтыскэа, мамзаргы автор ицкааны иара изы иидыруа акы ицэыбжыхархэа дшэаны, иахзеитеихэо, Едуард Ажыбеи уи имаданы ицэыртца (иара автор ихатагы убрахь днарылатцаны) егырт аперсонажкэеи еилыха иахдырбоит афырхатца хада ихафсахыа лаша, ицоуроу ацстазаара тбаа-тыцэ амехакны. Платон Бебиа ажэа сахьарк азказа ишитэыштроу

¹ Платон Бебиа. Азын фымти аапын фыхеи. Ад. 627.

еипш бзиа дбаны, аханатә дидыруашәа (ашәкәытирта амагазин афы ианеикәшәа инаркны) дызлацәаз, изааигәахаз ауафы итеитцшгы икәзшыагы еилатцаны иухамыштыратә асахыа тыхуеит.

Нас, апхьаф, уааи хәхәапшып автор ифырхатца дзеипшроу: «Едуард Ажыба – шәаагала ишаанagara икәз, цкәына еилыххә-цаґақы, ихышь-блакәа тыцхо, уажәы-уажәы ихы-ифы ааихалашо, дмыччакәангы дцәажәазомызт, ифәцшәагы мыцхәы ихаан, зегы еиликаарц иґахны, зегы ихәаны...».

Ааи, уи ипсадгыл иахысуаз азцааракәа рфы, аповест афы дшаарцшу еипштәкы, ихәаны, зегы игәтыханы дыкан.

Ааи, ус дыкан азоуп акәымзар «Едуард Ажыба – Москва атцара ду иалгаз (Москва амилициатә Академиа Зержински ихыз зху – Р. Қ.), аквари-тира ґыц зауз, жәашыкәса инареиханы уа инхоз ақәлацәеи афызцәеи рацәафны ирханы измаз, уажәы Академиакны алекциақәа ирыцхыо аґар заазоз (аиуристтә тцаарадыррақәа ркандидат – Р. Қ.), аподполковник ичын змаз – иабейтахыз абартқәа зегы лкажыны Ацсныка еибашыра иа-ара? Аха икоуп зегы-зегы ирыцку акы – Ацсадгыл!»¹

Убри ацсадгыл абзиабара амч ауп Едуард Ажыба ацшыхәцәа реихабы итыц ныжыны еибашыра дызгаз, ашәақ мца хаха даґазгалаз. Сеихабуп, хылацшәуп, ацшыхәра снапы иануп хәа, Москватәи иматцара ааныжыны арахы данаахгы, еибашыра дымцакәа даангылар, инапынтцақәа наигзалар амуаз, ґәыбган изтодаз? Аха, мап, уи Ацсны жәлар рпоет, академик Баграт Шынкәба Асовет Еидгыла афырхатца Владимир Харазиа изикыз ацәахәақәа мацк еиґакны иухәозар, «дызлыцыз ацсуаа рхатцара мцабзны илан уи акәых».²

Ари ас шакәу аабоит Ацсны аибашыра калаанзагы афымтаґы акырцәара. Ицабыргытәкыны, урт атыцқәа автор чыдала иатцшыны иазґеиґоит ифырхатца ихатара, хытхәаак ацымцакәа, ацстазаараґы дшыказ даанарцшыртә, ихәґсахыа тнахыртә еипш. Насгы, ихәатәуп урт Едуард Ажыба ипсадгыли ижәлари рышка имоу абзиабара атәы зхәоу ицстазааратәу афактқәа рыда икамыз, инымыз, мамзаргы иыхытхәау хәа акгы шрыдгалам, рымцын ишыкам. Уи шахатра ауеит автор ихатґы урт ахтыскәа жәпакы рфы дахырылахәу, иблала иахыбо, иреалтәу акы акәны иахыкоу. Сґәанала, ас еипш афырхатца хадеи автор иреалтәу, ицстазааратәу реилахәра, адокументтә повест сахыаркыратә фымтак ахасабала еихагы иарыґәґеит апхьафгы изааигәанатәит. Абрака даґеакгы азбахә хәатәуп. Уи убри ауп – Платон Бебиеи Еду-

¹ Иара уа. Ад. 639–640.

² Баграт Шынкәба. Ифымтақәа реизга. Актәи атом. Акәа: Алшара, 1987. Ад. 155.

ард Ажыбеи ашымтаҕы аҕхара атаны иаарцшу реизыказаашыакэеи
реиҕцааракэеи рҕы имѡашыо иубоит автортѡ хятцрахъ иурхаша,
иурцшыша аелементкѡагы шалоу. Аха изакаразаалак уи урт ашыҕагы
реилахара азыланаркѡам, уимоу, аҕтамта ахатабзиара еихагы иацхра-
ауеит, иарлахыхуеит акѡымзар.

Уажѡы аѡада иаххѡаз ахшыѡзцара артцабыргязы иахгѡалахаршѡап
эпизод тыпкѡак. Абар даргы: Акѡа ашѡкѡтыжырта амагазин аҕы реи-
бадырра; аҕсуа шѡкѡкѡа раахѡара; ашѡкѡтыжырта адиректор апоет,
апрозаик, атцарауѡ Гьаргь Гублиа иҕы рнеира; Дырмит Гѡлиа иѡымтакѡа
ф-томкны итытцыз итара; Хѡыхѡыт Бгажѡба иеикѡиршѡаз, иеитеигаз
«Аҕсуа лакѡкѡеи», Иван Папаскыыр ироман-эпопеиа «Аҕхѡыс лыпа-
туи», Гьаргь Гѡлиа «Аповесткѡеи», Ф. Искандер иѡымтакѡа тиражраѡала
ртыжыраҕы (ашѡкѡтыжырта «Алашара» ауалкѡа аларшѡарц, авторцѡа
агонорар рыртарц) икаитцаз агѡцаракракѡа; уи атцыхѡала Иарославлька
реиццара; ашѡкѡыѡѡцѡа рырҕиаратѡ Ѧны Переделкино реикѡшѡаракѡа;
уака ашѡкѡыѡѡцѡа нагакѡа аурыс Владимир Солоухин, абалкар Каисын
Кулиев, атуркмен Бердиназар Худаиназаров, азеирбаҕыан Фикрет Садых,
ақыртуа Михаил Квливизе, Иван Тарба реицылара; Москватѡи иуада хѡыц
аҕы Платон Бебиеи иареи реицыларакѡа; Аҕсны данаауаз реикѡшѡара
ухѡа убас ирацѡоуп итегъ зызбахѡ ухѡаша автор ифырхатѡеи иареи
еизааигѡазтѡыз аҕстазааратѡ факткѡа.

Абарткѡа зегы рҕы Платон Бебиа илшеит, эпизод хасабла акѡзаргы,
казарыла, насгы ирыцстазааратѡны ираамысташѡаны аҕсы цха ахатцаны
ЕдуардАжыба ихаҕсахыалашааарцшра, усаушѡакѡакѡымкѡа, ицсадгыли
иуаажѡлари зака дырзааигѡаз акритик Хѡ. Бгажѡба иажѡакѡа рыла
иухѡозар патриот цахѡцахѡны дшыказ. Автор ифырхатца хада гѡык-цсык
ала иуаажѡлари ицсадгыли дшырзыказ, ишеимадаз ажѡеизадала акѡым
аповест аҕы ишаарцшу. Уи аабоит иҕырцшыгоу, насгы ицстазааратѡу
ахтыскѡеи афакткѡеи рыла ирцабыргны. Арткѡа зегы еикѡахаҕхьазаз
аѡымта афырхатца хада Аҕсны айбашыра калаанзатѡи ицстазаара ауп
иахдырбо, еиха ииашаны иухѡозар, акыр шыкѡса ицсадгылы антытцгы
дшыказгы, зака дазааигѡаз, ижѡлар рхѡаа ихѡаны, ргѡырҕара
игѡырҕараны дыказ. Аха ақыртуа нацистцѡа айбашыра хлымзаах
анахзаарга нахыстѡи ари ауѡ еихагы ижѡлар дырзааигѡахеит, еихагы
дыгѡгѡахеит рышка амагиатѡ казшыа змаз мыч дук иаразнак ихѡит Мо-
сква иматцура, итаацѡа зегы аанижыртѡ еицш. Аҕсадгылы амца кѡауқьад
анаку, ианбылуа аамтазы, уи атѡеи иаша даҕеакала ихы изымѡаҕом,
уахъ деихоит. Абас дныкѡеит Москва инхоз, атаацѡара змаз, аматц зуаз,
Мгѡызырхѡатѡи арцыс Едуард Ажыба. Ажѡытѡзатѡи аримтѡ философ

Марк Цицерон абрака иаазго иажэақаагы иара изы ихэазшэатцэка ауишыкоу: «Нам дороги родители, дороги дети, близкие родственники; но все представления о любви к чему-либо соединены в одном слове, «Отечество». Какой честный человек станет колебаться умереть за нее, – если он может принести этим ей пользу?»

Едуард Ажыба Москвантэи данаа инаркны дызлахэыз айбашьратэ хтысқаа автор рацаак дрыламлацаакэа, аха аиаша атцабырг акэал ихымкыакэа иааирцшуеит. Арака уи чыдала иаликаауеит ифырхатца хада игэымшэара ихамеигзара, насгы ихадароу ақырт мпыцхалащэа ишыкэацохо, Аиааира ацсуаа ишыргоз, ишыртэхоз агэрагара ду иманы.

Платон Бебиа, хаибашьцэа ахьтэаз ахыргэгэартақэа рфы акырынтэ, егырт ифызцэа Гэдоутэ иказ ацсуа шэкаыщэа азэырфы реицш, даахьан, дыкагылахьан хапсадгыл ахьащэа рфапхьа дара ирызкыз ипатриоттэ жэеинраалақэа рыла. Ажэа сахьарк, апоезиа ацэа хаа зыкэнышышы иказ хцеицэа гэымшэақэа ргэашьамх артцыруан, ага ицэымгра днаркуан, ақэпарахь ирыпхьон амч ыцыцэа рылатцауа. Аха, хатала, иқэра излатцанамкуаз ала, абцар икымызт, деибашьуамызт азоуп, апхьащ ухацкы, даламлацаакэа хэа зысхэазгы. Аха убас шакэызгы, ацсабара ина́таз ибащхатэреи шэкаылеи быгышэылеи, дзыецэажэоз амца шыра иалагылаз асолдатцэеи ирыбзоураны айбашьратэ хтысқаа хцеицэа хазынақэа ргэымшэареи хзырбо, асахьақэа шыахэла итихит рыгэра угартэ мацара акэымкэа уцэа-ужыы ианырыртэ, рыкэфеиарақэа удыргэыргэартэ, ирхтынхьаауа ацстбарақэа лоунытэ ихьааугартэ еицш.

Иаагап айбашьра атэы хзырбо сахьақэак – автор казарыла итихуа: «... Айбашьра иаха-иаха ихалашуан. Ага инаркны ашьақэа ркны хацкэынцэа ирымехакны ажэылара иафын, Акэака рхы рханы. Иацы Гэма хэыцы ргеит, иаха СухумГес ахы иакэитыртэит... Есены хзеигэыргэаша ажэабжықэа хахауан. Аха урт ирыцын алахьеикэцарагы. Итахон ахақэитразы Ацсны атцеицэа иашақэа. Ана-ара ахэхаабжықэа алыуан Гэдоутэ ақалакь, ақытақэа ртэы ххэарым... Уажэшьта лассы айбашьра еилгоит, хацкэынцэагы еибга-еизыда, ахьз-апшагы рыманы ихынхэуеит хэа зыгэқэа тамгыло агэашэ иапшыз Нхытц-Кавказтэи анацаагы шымгэыгзоз ацсэа хаманы ханкылсуан Черкесск, Маикоп, Нальчик... Анацьялбеит, иныкартози ишыцэаз зыхкэа цэны избаз урт анацэа рыцхақэа. Зхапыцкэа еихаргэгэаны, зымща инаскыаны аеыщ, аеыщ, аеыщ хэа злабашьақэа хыла анышэ иарсуа, згэашырақэа ырхьшэашэо зэызкажоз абацэа харапщэа ракэын. Урт рыгэқэа неикэхааланы хара ихазтцауан: Ацсны айбашьра лассы шэзалгарыма хэа. Анацьялбеит, ххэыцкэа ршьала иркэабаз уи шэыдгыл Аллах дазхьапшындаз рхэон дара, ажэван ифатцапшны,

ржакъа еинчыл кахэхэакъа рнапаштқакъа нарыхъшы-нарыхъшуа. Иззыпшзамыз ианиаз афнатакъа, ируа иакъымшэо ишеилагэжэаэозгы, зегы агоуп, хасасцэа дахъкъа хэа агэыларакъа хнаганы, хатыр ду хакэтцаны икахтцарызеи, айбашъра еибашъроуп хэа хгэкъа аахъарпссаны хашътахъка хаадыргьежуан, хашътахъка – Ацсны аказаареи акамзаареи алахынтца ахырызбоз, хара хтцейцэа хъзырхэагакъа рышка».¹

Платон Бебиа иповест афырхатца хада Едуард Ажыба итахара иазку атыпггы игэытшыаагаха икатцоуп. Уи итахара апхъаф ифонтэны ихъааи-гоит. Акы, ас еипш зегы рыла итаураз апсуа царауаф ага хэымга ихымта дахъампыхъашэаз, дахъафытцахэхаз, Ацсны дахъапхаз шыарда ихъааи-гоит, илахынтца злахынтцахазгы игэаланаршэоит, урт ран рыпсадгбыл рхы шақэырцазгы, ишцэыз дуу ихъухъуа рцэа-ржыи ианыруа. Фбагы, апстазаарафы иказ, иреалтэыз ахатара автор икаитцеит угэафы, упсафы инхо ауафытэыфсатэ гэыбылра апхара ду атцаны лоунытэ излыжжуа анапказара згым алитературатэ хаксахъа.

Аа уи атып асахъа штыху: «Аказгы баапсы иафаланы ифеиуан хайбашъцэа. Ашэтцла къантазкъа рфеинарывак-аарывакуа, ага зфеаирхоз ахымцагы дара атцлакъа ргэышпкъа нарымтцаркуан. Ага хыхъ дыкэтэан, инапсыргэытца ианушэа зегы-зегъ ибартаны. Изааигэазахо ианала-га, имаз зегы арахъ рхы ирхеит: адгбыл ахыц-хыцра иалагеит, ахауа амца акит, ажэфан алабжышкъа азынымкылеит... Ашэымтак иадамхаргы иаашъакэхеит хара хайбашъцэа, уимоу, ихъатцызгы дкалеит.

Убасқан артцэаахэа ибжыи аагеит Едуард Ажыба:

– Аат, абаакъа! Ахатца дзиуа – афырхатцаразоуп! – рапхъа днагыланы ифеынеихеит уи.

Ари збаз хайбашъцэагы иара инаишъталеит. Итып дахырце-ит ага, дкэыбаса, ибжеихаракгы ара иааныжъны. Ох, гэышъа! Хара хайбашъцэагы, ааха гэгэа шроузгы риааира ргэы архатцаны инеифапшы-ааифапшит.

Едуард Ажыба атцла днавыхэхэеит нахъхы хара, иара макъана-гы ага хэымга импыткакыз, инапхыц шхамкъа зларпсны иикыз Акъа дналапшырцы. Аха убасқан зфеазхаз ага ихы... Амап апсымтаз ицхауеит. Инапкъа акэыршаны атцла днахынхалеит айбашъфы. Атцлагы ажэфангы агьежъра иафын. Убасқан Москва апхын театр акны амца аркны асцена иаакэыххыз уи ипа хэычы, ани апстазаара амыкэмабаракъа ирылуу-аны ицо Алыкъса Гогэуа иеыхэа афырхатца ихъз зыхъзу Арсана, шыам-хыла ицэыхэхэаны дшааиуаз – мфэбжара дпыцза акы дааннакылеит. Мгэызырхэа, Едик хэычы игара ахъцысуаз ахахара иафыз иан Саша

¹ Иара уа. Ад. 642–643.

иҥоу еилашуа аҥстазаара ду иаҥәйтханы изыҥкалом, еиуеиҥшым аганқәеи атқарқәеи рыла рдац-ҥашәқәа ирҥауыланы еидхәалоуп.

Асовет роман ¹ атәы ххәозар, уи ажәлар рдоухатә хдырра аизхара аарҥшра иазкын. Уи аҥазара адемократиатә традицияқәа ирызиа-шан, ирыцнарҥазуан. Асовет роман агуманитартә аоптимизмра иалаз ихәаакәырҥахьан асоциалисттә реализми усҥантәи ауаажәларратә шыақәгылашьеи. Асовет романистцәа (ароманқәа зыфәуаз ашәҥәыфәцәа) рырҥиарафәы абри аҥада иаххәаз, апринцип иашақәа ракәын изықәныҥәоз, исахьаркшәа иалукаауазар, компасс ирымаз. Машәыршақә акәзам еицырдыруа анҥлыз шәҥәыфәы Енҥус Уилсон «изыфәдоу ароманқәа иир рылшоит изыфәдоу адунеи афәы» ² хәа зиҳәазгыы. Араҥа анҥлыз шәҥәыфәы зегыы раҥхьазагыы ихәфәы иааган имаз, адемократцәа иҥадырбгаз Асовет Еидгылеи асовет романи роуп.

Аҥстазаара ахатә иаанарҥшхьан, зегыы рзы иарҥабыргхьан асовет роман аҥиарафәы иамаз аҥыжәара, ахықәкы лаша. Уи алаҥшхәаа, шыоукы-шыоукы усҥангыы иара иахьагыы ргәы ишааного еиҥштәҥьа, иҥшәамызт, иааигәазаны рыхқәа еиқәырхәаломызт, хажәлар ирымоу аихьзара дуқәа ирықәыршәаны ҥхьаҥа иҥиауа иҥон, ашәҥәыфәцәа ирзаанартуан харантә ирбарҥахоз аҥазара агәашә ҥыцқәа.

Асовет романи абуржуазиятә амодернисттә романи, иахьатәи иҥәастоу асекс романи еидкылашьа рымам, рстиль, рформа, иаадырҥшуа аҥстазаара анафсангыы иззырхо ахықәкқәа рылагыы. Ишдыру еиҥш, абуржуазиятә амодернисттә роман афәы ахра руеит агәахәареи, ауафәы игәрамгареи, иразҥыдареи.

Асовет роман азы ихадароу атенденцияқәа ируакуп уи афырхатә – асовет уафәы – ҥқар раҥәала иҥстазаара абеиарақәа зегыы раарҥшра, иуаажәлари иҥсадгыыли дрыдхәаланы, дрымаданы.

Еилкаауп, ус иҥан асовет уафәы ихатә ҥстазаара ажәлар рыҥстазаара ду иаҥәырҥаханы, иатәны ишахәаҥшуаз. Убри аҥнәтә урҥ афбагыы (афкатегориакгыы) аки-аки шхеибартәауаз, акы ада ҥаакы хәартамкәа ишыҥаз. Ари, иаххәар ами аиаша, канонк еиҥш ишыақәгыланы, ахатә ҥстазаара аманы нахьхьинтә иаауан.

ҥабыргуп, егьырҥ алитературатә жанрқәа зегыы рҥны еиҥш, асовет романгыы иахҥынхьауан аиҥкрақәа, арҥыцрақәа. Уи аҥааҥсахуан, аҥартбауан аформа, астиль, (ахыцқәа ирҥакны иазгәахҥап: ас аформеи астили рҥанахьала иҥо иахьагыы еиҥхьаазам алитература аҥиара апро-

¹ Аҥхьаф ухатқы, сара араҥа сзыхцәажәо иҥыстәауа Платон Бебиа ироманқәа асовет аамҥазы иаҥҥаз, насгыы адунеи збаз роуп. Ус анакәха, урҥ злиааз аамҥагыы атәы сымхәар ауам.

² Ажурнал «Иностранная литература». 1963, № 10. Ад. 229.

цесс ағы), аха атрадиция аханатә итнагаз қабзк еипш изапыртцуамызт иазкажыамызт, уи ааигәа-сигәа еснагы иказаауан, иага аформа ғыцқәа азыпшаахаргы.

Ароман егырт ажанрқәа ирыдкыланы уахәапшуазар, умашәа иубаша, ахтысқәа жәпакы ирыниахьеит, ирыкәшәахьеит. Уи акыр шәышықәса аґагәтасрақәеи атәамбарақәеи ахнагахьеит, иара псабарала иагәыцхәыз, иазааигәаз аепикатә поемеи, атрагедиеи, акомедиеи алирикееи рґаацәарағы апыжәара агонаты. Уимоу, XVIII ашәышықәсазгы аестетикатә система аказара адунеи ағы ароман макыанагы ахатыр халаны икәмызт, усқан амехак шышьтыцхәызгы.

Аурыс критик М. М. Кузнецов исахьаркны ароман азы ишихәаз еипш XIX ашәышықәсазы азәгы агәра имго дыкәмызт акәата цшқа мзышәа апка иакараны ишыкалоз атәы. В. Г. Белински 185 шықәса уажәы апхәа ароман алшарақәа рзы ихәеит: «Роман все убил, все поглотил»¹.

Ароман алитературағы иахыагы, сгәы иаанагоит нак-аакгы апыжәара шамоу, егырт ажанрқәа раткыс ишхадароу, иара ахата знысыз аґоурыхтә мґагы иартцабыргуеит, ишыакәнарґәгәоит. Аурыс романист ду И. А. Гончаров ароман иазкны ихәоит зынза ииашоу хшыґґакык: «Европатәи алитературатә хәыцратә шықәса иртысит. Уажәшьта уи жәеинраалала иґу алирикатә литературатә ґымта, сонетак, гимнк, сахыак, ажәамаанак рышьтахь игыло, ирыцхауа, иатәнәтәуа бзанцк изыкалом, избан акәзар, урт зегы кәытәә-кәытәә рыешаны, еиха апстазаара амехак зґазкуа ароман ахь ицоит, уахь иалалoit, апхәаґгы сахыаґхымта дуззак еипш уака ибоит иара иидыруа, иааигәо акы»².

XIX ашәышықәсазы азәырґы ашәкәыґґәеи атцарауаи ароман хаамтазтәи апстазаарағы епопеиас иамоуп хәа азырхәоит. Ус иагыкалеит. XX ашәышықәсқәа аґбатәи азыбжазы анґлыз шәкәыґґы Томас Манн ихәеит: «Ароман кәлеит хаамтазтәи апстазаарағы иахыатәи ауағы иґсы зыгроу тыпны, насгы ахра зуа сахыаркыратә форманы».³

Абри абас шакәугы, иахыагы икоуп, иупылоит абуржуазиятә царауаа рыґнудка ароман жанрк ахасабала иґсызшәа, ма апсра иаґушәа ахшыґґакқәа зхәоз, иадгылоз. Аха аамта, ишдыру еипш, зегы реиха ииашоу, зегы реиха здыруа збаґуп.

Иахыатәи ароман апроблемақәа ирызкны 1963 шықәсазы имґапысуаз адунеижәларбжыаратәи асимпозиум ағы асовет романистцәеи алитератураґґааґәеи еицґакны иаґагылан ароман аказаара апсынтры зыр-

¹ Белински В. Г. Ихартәау иґым. реизга. 1 атом. М., 1953. Ад. 261.

² Гончаров И. А. Иґымтақәа реизга. 8 атом. М., 1955. Ад. 211.

³ Томас Манн. Иґымтақәа реизга. 10 атом. М., 1961. Ад. 283.

Платон Бебиа имаџа
Кристина лџа Нар.

Кристинеи Нарсоу Ҳашыги, рџеи.

Гиви Агрбеи Платон
Бебиеи рмаџа Елана,
Кристина.

Платон Бебиа ипџа Амра, лџа Анри Аргэын.

Алим Агрбеи ипџа Еланеи.

Кама Бебиа, лџа Саид Агрба.

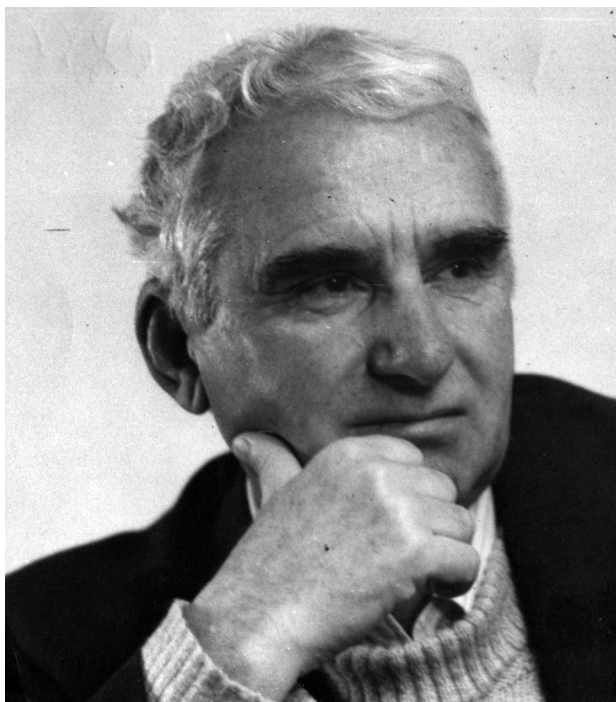

Сергеи, Платон, Екатерина Бебиаа.

Алим Агрба иҗаацәеи иареи.

Платон Бебиа
апоезиа анцәхәы
данизызырџуа
аамтәзы.

Асахьафы: итәоуп Платон Бебиа, Нели Тарцха, Никәала Хашыг, ишьам-
хы дыкәтәоуп Платон Бебиа имаҭа Саид Агрба. Игылоуп: Терент Чаниа,
Света Папаскқыр, Мери Папаскқыр, Мушьни Лашәриа, Борис Гәыргәлиа,
Мара Нинуа, Руслан Қапба.

мачуаз абуржузиатэ тцарауаа, ашәкәыѡѡцәа рпозициақәа, ртезискәа. Ари аѡыза адоухатэ кризис зхылтцша аґагылазаашьа асовет аамтәзтәи хара ҳақстәзаара атцабыргхатәы иубомызт, атыпґыы амамызт, ажәакала, асовет шәкәыѡѡцәа ароман пхьақатәи аґеипґшхә азы апессимисттә хшыѡтцакқәа ирцәыхароуп.

Ус шақәудырцабыргуеит XX ашәышықәсәзтәи аурыс совет шәкәыѡѡ ду Михаил Шолохов иажәақәаґы: «Сара сыхәтаахьала, ароман «ақзаареи ақамзаареи» азтцара ықәгылазам анхаѡы иґапґхьа «ача ластцару иласымтцару» хәа азтцара ақәгылараха»¹.

Ароман жанрк аҳасабала аґсычхара, акаҳара иазку аконцепциа иир алшоит адоухатэ кризис ахьықоу ауаажәларратә ґагылазаашьаґы, даґеакала иухәозар, аилабаара иаґу акапиталисттә дунеиаґы. Уақәа ипґхастахоит ахатарақәа, ақазшьа бзиақәа ахра руеит апессимизм-ра, агәкаҳара, ауаѡы игәрамґара, амал азы аґсытґашра, нас урт хаха ирхылтцуа ауаѡы ицәымґра. Ари цьшьатәзам, избанзар, итґашуа ака-питалисттә дунеи аґстәзаара атцабыргхатә ауп.

Асовет аамтәзы ароман аґиараґы асовет пстәзаара атцабыргхатә меиґзарахда аматериал анаґоит. Уи асоциалтә цәыртцрақәеи, урт инартцауыланы рызхәыцреи, ҳауаажәларраґы иаґаху апроблемақәа рықәыргылареи рґы хырхарґа хадоуп. Асовет аамтәзтәи ароман даґеа зны еипґшымкәа диалектикала иґиауа, асовет пстәзаара ганрацәала иаарпшуа, пхьақәа ицон, изну аепоха ашьаґақәа аґерықәыршәаны.

Ароман иазкны еиуеипґшым аамтәқәа раан ицоз, иара иахьаґы ицо ацәажәарақәа, аимак-аиґаққәа, ароман ажанр зақәа иамырпґсыґерыз, агәы канамыжьрыз, уимоу, еиҳаґы уаѡы ибартә аґарґәґеит, арґиаратә лшарақәа аанарпшит. Зақәа ииашаны иҳәазеи ароман азтцаразы еицырды-руа аурыс шәкәыѡѡы Д. Гранин: «Ароман иаацәоушьартә ахы аанарпшит даара ачҳара змоу форманы. Уи ателехәапшра, акино, амассатә культура ақнытә аинформациақәа ирытцамзыртә ахы рцәыхьчауа иаиоуит алшара ґыцқәа. Ари иихадароу жанруп – асахьаркыратә проза зегьы азы фунда-ментуп, уасхыруп, еґыирахь прозада изыґеиом адраматургиаґы, уарт аки-нематографиаґы, аочеркґы. Ароман алазара, ачҳара ґәґәоуп, анарха амо-уп, избанзар, иаанарпшуеит адунеи инартбааны адырреи ауаѡы иханытә ишьапанынза ибзиареи, ицәґареи, имариамкәа еилоу ихатареи налацаны. Ароман – убри еипґш иқоу дәышкәаґызуп иахьалшауа ҳаамтәзы зегьы реиҳа тцазкуа, иактуалтәу апроблемақәа рыхәшьадра, рызбара. Ароман тәурыхтәуп, исоциалтәуп, уи иахнарбоит ауаажәларраґы иқало акласстә процессқәа, аґоурых аиаша, уи атенденциақәа, идеологиатә қәцара»².

¹ Агазет «Правда». 1963 ш., август 6.

² Ажурнал «Вопросы литературы». 1967, № 5. Ад. 107.

Чыдала ацсуа роман аҕиареи ашыаҕылареи ртоурых азбахэ ххэо-зар асовет аамтазтэи ароман азиас ду аҕэйтэаҕэа ируакуп, иаргы асо-вет аамтазы ауп иины жанрк аҕасабала адэи ианыкэлагы. Ацсуа роман аҕиареи ашыаҕылареи атоурых тцааны, хазы тцаарадырратэ (наукатэ) усумтак тыжмызт иаххысыз ХХ ашэишыкэса антэамтанза. Антэамтанза зысхэо убри ауп 1997 шыкэсазы Аҕэа урысшэала итытцит абафхатэра змоу атцарауаф, Д. И. Гэлиа ихыз зху апсуатцааратэ институт адиректор У.Ш. Афзба имонография «Абхазский роман». Уаҕа иахэоит: «Работа является первым монографическим исследованием абхазского романа. В частности, освещены вопросы генезиса, формирования и становления романного жанра в абхазской литературы».

В работе затрагиваются также вопросы, имеющие теоретическое значение. Особенность жанровой системы абхазского романа, его сюжетно-композиционной структурно-тематической направленности»¹.

Абри ашытахэ хэишыкэса аатцуаны (2003 ш.) Москва (ИМЛИ РАН) итытцит «Абхазский исторический роман. История. Типология. Поэтика» хэа хыс измоу аусумта ду. Уи авторс дамоуп А. М. Горки ихыз зху адунеизегтэи алитература институт наука усзуфы еихабы, афилологиятэ тцаарадырраҕэа рдоктор Вячеслав Бигэаа. «В историко-культурологических и литературоведческих статьях и монографиях – впервые в отечественной науке исследуются проблемы становления и развития исторического романа в национальной литературе в широком контексте истории и культуры абхазского народа и других народов Кавказа, в частности адыгов (черкесов). В книге привлекает большое количество исторического, этнографического, фольклорного и литературного материала, которое дало возможность полнее раскрыть особенности жанра исторического романа, а также философию истории абхазов с третьего тысячелетия до нашей эры до современной эпохи. В центре внимания исследователя произведения Д. Гулиа Г. Гулиа, Б. Шинкуба, В. Амаршан, Б. Тужба, А. Мукба, И. Машбаша, Р. Петрозашвили и других»² – хапхэоит ашэҕэи иану апхэажэа хэичы аҕы.

Арт аусумта дукэа афбагы рҕы, хцарауаа нагаҕэа апсуа роман атоурыхи уи аҕиараҕы пхэаҕатэи аҕеипш бзиеи ртэи, хэарас иатахузеи, итцаауп инаҕылаланы, насгы апсуа роман аринахыстэи апстазааразы хахара аланы.

Аха урт рҕынзатэи абас иҕан атагылазаашыа. Ииашоуп акритикцэеи алитература тцаафцэеи абри азцаара иазыркхэан аинтерес зцоу

¹ Василий Авидзба. Абхазский роман. Сухум, 1997. С. 2.

² Вячеслав Бигэаа. Абхазский исторический роман. История. Типология. Поэтика. М., ИМЛИ РАН, 2003. С. 4.

еиуеипшым алигература-критикатэ статиакэа, насгы уака иааб-
ит, ихатэааны акэымзаргы, апсуа роман аҭагылазаша, апстазаареи
хытхыртакэа си иамоу. Хмилаҭ лигература аҭоурыхтэ мѡа игэцаракны
ианыпшылоу имѡашѡ ибѡит раҭхыатэи апсуа роман «Ҥемыр» инар-
кны ааскыанза иҭыҭыз ароманкэа ркынза ишымѡа мариамыз, нас-
гы ишхэычым. 1937 шыкэса аахыс, убаскан ауп ароман «Ҥемыр»
анҭыҭ, иахыанза ибжыанакыз аамҭа (апериодкэа еиуеипшым амзызкэа
ирыхкыаны аинтервал раҭэаны ирыбжыалазаргы) аѡнутккала ихауит
хлигература абҭа еитызхша, ҧыгэҭэала иҭэажэо иҭазҭаз ароманкэа
(ҭабыргуп, урҭ рахытэ зегыҭҭэка макыана урысшэала, убас егырт
аешыаратэ жэларкэа рбызшэакэа рахы еиҭагам) иаагап, «Камачыч», –
Д. Гэлиа; «Ҥемыр», «Апхэыс лыпату» – И. Г. Папаскыыр; «Аҭатэ-уаа», «Ахра
ашэа», «Ацынтэарах» Б.У. Шынкэба; «Идыру ахыз», «Амра хара хҧы игы-
лоит», «Сан лыблакэа» – И. К. Ҥарба; «Аҧыкэаха», «Ас ду», «Аси амаҭэыси»
– А. Н. Гогэуа; «Абна амаза», «Аҭэаҭэа аабатэи апштэы» – А. К. Ҥэениа;
«Аикэырхара», М. Г. Папаскыыр, «Абрыскыыл», «Ааҭыни анаҭэеи» –
В. П. Анкэаб; «Асқала», «Ахамыштыхэ», – Ҥ. В. Ахэба, «Лахынҭчала иуз-
шоу», «Адгыл ахақ», «Аҭыхэтэантэи ахысыбжы» – Г. К. Гублиа; «Ашэахста»,
«Аҭэыҭмакэашара», «Ахэа зыкэну аҭыныш» – Ш. М. Аҭынҭыал;
«Хаҭыарат Кыхыба» – А. Б. Возба; «Амш ахэлара ихамнахаанза», «Аҭсха»
– В. Ҥ. Амаршыан; «Апшатлакэ», «Ашыа иҭаша», «Алашэ иблакэа анхты»,
«Аҭакари ахыҭеи» – Н. Т. Кэыҭниа; «Ахка» – М. И. Миқаиа; «Аҭынҭы», –
М. Т. Лашэриа; «Ашыа рѡашкэа ахыeilало» – Н. Ҥ. Хашыг; «Аҭнышкэа
амшын ихыҭеуит», «Шэышыханхыҭы» – Т. М. Ҥаниа; «Апсуа шэҭэы» – Гыҭ
Асп, «Ашыҭакэа», «Адуҭеи зака иссирузеи!» – В. К. Басариа.

Арака рызбахэ мхэакэа узрывсуам апсуа пстазаара иалху, уи
ҭаҭҭэыс измоу урысшэала иапҭоу, хтэыла анҭыҭгыы еицырдыруа апсуа
шэҭэыѡѡэа Гыргь Гэлиеи, Фазиль Искандери, Даур Занҭариеи, Етери
Басариеи рроманкэа. Сара, апхыѡ ишубо, арака хыкэыс исыам апсуа
роман аҭоурых ахҭэажэареи атцаареи. Уи аѡада зызбахэ схэаз хҭарауаа
Уасил Аѡзбеи Виачеслав Бигэааи рмонографиакэа рҧы инартбааны, нас-
гы пхыакатэи аҭоурыхтэ лахынҭа азыпхыагэатаны иҭцаауп ушыҭан игыло
аҭарауаа рабиҭаракэа рызгы хэартара аланы икалартэ еипш. Сара ма-
цара алада еилсыргараны икоу апсуа романкэа ирыдхэаланы, иааизакны
акэзаргы, азеипшххэаа ҭастарҭы стаххейт, имыцхэым хэа сгэы иаанага-
уа. Амала абрака иацыстарҭы ахэҭоуп хшыѡҭакык: ишдыру еипш, асовет
лигература зегы аҧы раҭхыазатэи ашыкэскэа раан апыжэара рыман
апоезиатэ ѡымҭакэа, аха имаҭынан апрозатэ ѡымҭакэа, чыдала иалу-
каауазар ароманкэа. Ари иҭсабаратэыз ҭэыртҭран аиҭакра ду зхызгоз,

изыхтынхьааз, насгьы адунеиаф зынза икэыпшыз, ыыц аинылара иафыз асовет литературазы. Абри афакт – апрозафы амацъанара, агарра рныпшит амилаф литературақаа зегьы. Ус анакэха, ари атагылазаашьа еихагы атып аман иара усгы зылшарақаа уиакара игэгэамыз ацсуа литературафгы. Аха уинахыс иашьтанеиз ашыкэсқаа рыфнутқала ароман еицынчыланы афиара кэзшыачыдан ишътнахит асовет литература зегьы акны. Убаскан ауп ацсуа романгы ацсы антала, ианиз ацстазаара исахьаркны иаанардшырц азы арфиаратэ мѡа ианықала, ахьзи ажэлей рхэартэ ианыкала.

Абас алитературафы зымчхак тбаау, атакчықара ду змоу жанр – ароман ыыц изыдыданы аира – жэынгы-фангы иарбан литература-заалак афы цэыртцроуп, ибзиоу ауаажаларра зырлахфыхуа хтысуп. Уи, жэахэарада, амч ыыц анатоит излиааз алитература. Машэыршақэ акэзам В. Г. Белински ароман изазихэаз «Художественный анализ современного общества» хэа.

Сара сыхэтаахь хыхь иааго ахшыфцакқаа схафы иааганы ауп еснагь сшырзхэыцуа, цхьафык, литературатцаафык иахасабала ишысныруа, иш-сыдыскыло фымта ыыцк, цыдала ихатэроу ароман хмилаф литература ианаланагалалак. Убас гэыхыт-хытла сацхьейт Платон Бебиа рацхьатэи ироман «Ашьацхэа»¹ антыт.

Ацхьаф гэыраз (мачк снаскьаны сажэа ашьапы ахьыскыз сацоумтан, из-банзар уи стема хада ахцэажэара иацхраауа акы акэны избон) уажэшьта хыкэкыла хэхэафшып ароман «Ашьацхэа», насгьы ахшыфцара азаауп зегьы рацхьазагы уи ароман иаахтны икэнаргыло, иахьатэи ацстазаара иадхэалоу аморалтэ (ацсыератэ), асоциалтэ, ахаташьатэ (ауафышэаратэ) проблемақаа, ицэырнагаз ауаа рдуinei зеипшроу, хэыцыртас, гэытцхас, идеалс ирымоу, ирыцхьазоу.

Уажэнатэгы исхэоит, Платон Бебиа иказшьоуп, ицэафоуп итытцыз ифымта ихэыцы иду иарбанзаалак фацхьа итижьыртэ алшара аниоулак еиґа дацклапшны, игэы еихьызшьуа хэа цьара акыр ыказар, ицэынхазар, иршшоит, ма иацитцоит, ажэакала, излеигьхаша ала ирееиуейт. Сыззааиуа, Платон Бебиа рацхьатэи иромангы абри афыза арееирақаа ахтынхьааит, еиха ииашаны иухэозар, «Ашьацхэа» актэи атыжьраф (1981 ш.) икамыз, афынтэи атыжьраан иацитцейт абарт ахкэа: «Ахэшэ лыпшаах – ашхам нацданы», «Еициз еицыпсуейт рхэоит», «Хаптина Абрыскьылпха» аро-ман асиужет хада иаласаны, асахьаркыратэ аидеиа аргэгэартэ еипш еипшыйт.

Хэарас иаґахузеи, алитературатэ критикатэ хшыфцара фымтак азы бзанцык хтак еицташэартэ еипш гэаанагарак (шамахазак акэымзар)

¹ Платон Бебиа. Ашьацхэа. Акэа, 1981.

аҕы итыншэинтэалан изаагылом. Избан акэзар, досу ирымоуп рхатэ естетикатэ ҕамеи, акритикатэ хшыџцареи, насҕы аџымта аилыргараҕы асамарталтэ принципреи аобиективреи татцҕыс измоу ахаташьатэ ҕазшыақеи. Ас икоуп аханатэ аахыс алитературатэ цстазаараҕы. Аха дарбан литераторзаалакҕы, критикзаалакҕы, литературатцааџызаалакҕы дымџашьо ибозароуп аџымта бзиа тытцу, итымтцу, насҕы хэартас иалоу, асахьаркыреи аидеиатэ тјаки рганахьала иахьынзанагоу, ажэакала, ихымпадатэиу азцаарақәа рҕы ргәаанагарақәа тыпк акны еицкылсуазароуп, хтак еицтадыршәуазароуп. Мап анакәха, икалап уахаҕы ҕиашьа амамзар асахьаркыратэ литература аҕацара иахәо, иаку алитературатэ гәаанагара шыақэзыргәгәо ахшыџцара. Абри азцаара ахы ансыртытҕы, ианцәырзгах, исымхәар сгәы иауам хыхь иазгәастаз ахшыџцак иадхәалоу даеакҕы. Ацсыуа шәкәык антџцлак (аҕахызарҕь Ацсны антџц урысшәала, мамзарҕы даеа бызшәак ала...), аҕхьаџцәа ракәымкәа, дара алитература арҕиара знапы алаку цюуку-цюуку рыкнйтә анаара лассы-лассы иуахауеит ажәа бырқәа, ажәа башақәа, урт алитература аҕиара аус затца иамыцхраара, наҕ еиҕаҕы иапырхагоуп. Уи ацсышәала иаахтцәаны иухәозар, иахьзуп ацәытцакәындҕәындра. Зегҕы ирдыруеит алитератураҕы акара аиаша ахәара ахьатаху цьарҕы ишыкам. Ашәкәыџы данышәкәыџыа, атцарауаџ данццарауаџы инапы злаку аус бзиа ибозар, дала-шьала, гәыла-цсыла, цстазаарала дадхәалазар, имилат адоухатэ культура аҕәырцахак иадамхарҕы ихәартоуп хәа ицхьазозар, хатыр ақәитцозар иколлегаҕы, ранглеи баџхатәралей еикарамзарҕы, (зегҕы аинкубатор ихнахыз акәцарақәа реицш еикарахашьас ирымомуеи!) хатыр иқәитцозар, ажәа кьалақәа ацша иатаны игәараимтцароуп. Ус анакәха, ицәҕьа-ибзиа игәаанагара ихәарц иҕахызар, Анцәа икнйтә акьыцхь ыкоуп, иаахтны ихәароуп. Убри ауп ахатцара, убри ауп аиаша захьзугҕы. Егьирахь, икылатәаны ани аџымта ееим, ари аџымта ееим хәа ажәа бырқәа, ажәа цыхтқәа ргәаратцара, акы, изхәо, ирылазцо ихатаҕы дарпшзом, џбаҕы ахархь аҕхьаџцәа рыџнудҕаҕы иееим, хаҳара злам анырпа канатцойт.

Абри ахшыџцак салацәажәазомыт, ицәырзгазомыт даеа ганкахьала сахәампшуазтҕы. Абар уигҕы. Амилат хәыцқәа (ахыцхьазара ауп арака схаҕы иааганы исымоу), аҕахызарҕы амилат дукәа (зхыцхьазара рацәаны икоу) ракәзааит рдоухатэ культура арҕиараҕы ирымазароуп еснаҕ изымтцахырхәаша, ҕырпштәыс иргаша нцәахәык, ныхак. Уи ада адоухатэ культура цхьака изыҕиом. Аха абрака абаџхатәра ду еицш иаҕахуп аизыразра, алибакаара, ахатыреикәцара, азә иатцкыс азә ихы еиҕишьо, азәы икаитцо даеазәы икәнишьо, иара ихата дпәхаимбаршәа

ихы ицхъазо акәымкәа. Абраҕа ишәартууп аиха ажьакца ишафо еицш, ауафы ауафара ицәзырзуа ашыыцрагы.

Зхы дубеиа избои, соуцхәатцәкыа иҕоуи, зегы скептик иахасабала ирыхәапшуеи, алитературатә цстазаарафы иааигәазаны ихәыцуеи, насгы «афәи азеи» пыцәтцәо, «агыатама» хжәаны аиаша иадгылоуи ргәы иаана-гар ауеит арт ацәахәакәа равтор алитературатә критикафы ацәгәеи абзи-еи еинзыршәо, еиҕаразтәуа азәы иоуп хәа. Ас згәы иаанаго ауафы диашам, агәра иргара салагом... Егырахь, иззымдыруада амцабз згәылкыо, аобиек-тивра злоу, ипринциптәу акритика асахьаркыратә литература арҕиарафы уи ршаз аахыс изыцсоу, иацанакуа... Аха алитературатә цстазаарафы иҕоуп ихымцадатәу, еснагь изықәныкәатәу, хәаакәцара ззутәу аеакгы. Ашәкәыффы ицәбааа ахәшьарафы, ацәгәеи абзи иеи реилыршәшәарафы иаххамырштүазароуп ауафара, ақыара, харанапшра, акультура злоу атакт харак. Абарт апринципкәа рыла дарбан критикзаалакгы илшоит, иарбан сахьаркыратә ҫымтазаалакгы зеиуа утаху аганкәа рыла еиҕыршәшәаны, иагу-иабзоу зегы аарцшра, насгы изыцсоу ала ахәшьара.

Абри хыхь исхәаз ахшыфцак апринципкәа, мацк аҕара «сара» ахәозаргы, аханатә срықәныкәо саауеит слитературатә критикатә статиақәеи сытцааратә усумтақәеи рҕы. Уажәгы абри апринцип шыатас иҕатданы ауп иштысдаауа Платон Бебиа ирҕиамтақәа.

II

Платон Бебиа иахьатәи ацсуа проза аизха-зыгыарафгы илагала ашәтамта уафы ибартә даргәырҕартә ианылахьеит. Ус шакәу, аранза сзыхцәажәахьоу уи ипрозатә ҫымтақәа иажәабжькәеи иповесткәеи, иновеллакәеи, иочерккәеи рҕы иатцшыны иазгәастахьеит. Абри алитературатә цабыргхата илабҕабатәны ишыәкәнарҕәгәоит Аҕәа 1981 шықәсазы ацсышәала итытцыз Платон Бебиа ироман «Ашыацхәа». Уи иацу аннотация иахәоит: «Ашыацхәа» – апоет Платон Бебиа инеицыху рацхьазатәи ипрозатә рҕиамтоуп, уи иахьатәи ацстазаара иазкуп, зышьхәа еивтоу акыр проблема цәырнагоит. Автор ҕазарыла иааирцшуеит ганрацәала еилоу иахьатәи хәцстазаара зеалатцәахны цсымыцкәала зхы ныкәызго, ауаажәларра ирцырхаго ауаа: ауафы разы, ауафы цсыцкәа дымфәахызкыо, уи ашыацхәа даҕазыршәуа ахаҕсахьақәа.

Ароман абызшәа ласуп, ицдаруп, иагәылоуп, ацсуа жәлар риумор лахҕых, рлаф хазына».

Излаабо ала, абри аннотация ацхьаф ароман азҕылымхара изнарцасуеит иҕәапхартә. Аха ари аннотация хәычы акәым ацхьаф Платон Беби иеи еи-

базырдыруа. Урт еибадыруеижьтеи, абзиабара рыбжьоижьтеи (еиҳарак ипоезиатә рѣиамтақәа ирыбзоураны) краатцуеит. Иага ус акәзаргы, аңхьаџ бзиа иибо апоет (ипрозатә ҟымтақәагы ргәыбылра шикхьоугы) имтаны ароман раңхьаза акәны, збатәыс инаганы истол ианықәйтца, хәарада, дамыргәыргьарц залшом, насгы хамта бзиае еиңш иңхьазаны дналагоит аңхьара.

Платон Бебиа акыр цуеит аңсуа литература ламыслеи баџхатәралеи аматц иуеижьтеи. Уи ажәа асахьаркыра гәыла, цсыла лоунытә иныруеит, инапы итытцхьоу иажәеинраалақәа, ипоемақәа, иажәабжьқәа дазыкарцахьеит дҕазаны, арѣиарақәа хаҳара злоу аңышәа иманы. Ашәкәыџы ишьтамта игәгәаза ианитцацыңхьаза, аңхьаџцәа дрылатцәацыңхьаза, аказараґы иказара азирҳацыңхьаза, имоу атакпхықәра еиҳа-еиҳа иазхауеит, ирѣиаратә шыаґақәа ишәо, изо далагоит. Избан акәзар, ашәкәыџы иаша ихьз-иңша дахзызауеит, ихьчоит ихы-иңсы иалихуа иҟымтала. Сара агәра згоит Платон Бебиа аңьа ду адбаланы хәышықәса инареиҳаны изиґаз ироман аґыжьра иаңыз атакпхықәра еидараха ишикәыгәгәоз, дшамыртынчуаз, ишигәытцхаз. Ашәкәыџы аңсы зхеитцаз аҟымта, ихәычыз, идуз акьыңхь абарц, аңхьаџ инапаґы иоурц ииашахатаны иґахуп. Аха абри аґахра ашәкәы аґытцра, адунеи абара аамта ааины ишәхымс ианылагылалак – уи автор агәыргьареи ашәареи еимаркуа гәыхытхытрак цәаныррак иоуразоуроу дамеханакуеит, еиҳарак уаанза аңхьаџ дызлеизымдыруа иґыцу ажанр, насгы иреиҳау ала данцәыртцуа. Ус закәу еилкаaup. Абри ацәанырра Платон Бебиагы датәнамтәыртц залшомызт.

Изхысхәауа, ашәкәы аґытцра, аңхьаџ иахь амҟа ақәцара, иҳараку, иңшыоу тақпхықәроуп. Абарт акритериакәа зегы дрызхәыцны, ишәаныизаны, иаґы иааганы, Платон Бебиа иахьынзаилшоз ала ламысла, дыррала, баџхатәрала иґатцаны аңхьаџ истол инықәйтцеит даґа аңсыуа романк. Сара аңсуа литература бзиа избо, уи иаланагало асахьаркыратә ҟымтақәа ирызґлымҳаны иґызтаауа азәы иаҳасабала, абри афакт ахатаґы саргәыргьоит, насгы хмилаґ литература аихьзарақәа ирдырганы избоит.

«Ашәацхәа» иаңхьо ибоит аңстазаара аґабыргхәтеи, асахьаркыратә напказареи, автор ифантазиени реизыкәаашьала, иґегы уазааигәаны иухәозар, «хәоуеикәшәалатәи русеицурала ицәырго ауаажәларратә проблемақәа заґа рґақы дуу.

Аурыс шәкәыџы ду К. Федин «ароман центртә жанрны иґалеит асовет литератураґы»¹ хәа ззиҳәаз иамоу атакпхықәра дарбан шәкәыџаалак

¹ Литературный Ленинград. Август 11, 1934 .

еснагъ ахы игэаланаршэоит ирфеиарафэ, чыдала ароман зыфэуа еихагы идыгэгэалоит ари азцаара.

Платон Бебиа рапхъатэи ироман «Ашьацхэа» азы зынза иеазимкзеит, дагыашьтамлеит ифыцу, «имодоу», убла хызкша аформеи астили азыпшаара. Икалап ииашангы икаитцазар. «Ашьацхэа» автор ипшаанит еиха еигъхап, иманшэалахап хэа иипхъазаз, апсуа жэабжъеитхэара иазааигэоу аклассикатэ форма, еиха ииашаны иухэозар, ахтыс акалара ажэабжъхэа ала аарпшра. Убри анафсангы Платон Бебиа ироман апхъаф еиха ихафэ инхартэ, игэникилартэ, еиликаартэ, ихшыфцаккэа иааирпшырц азыхэан новелла-новеллала ишеит. Уажэнатэгы иазгэахтап автор ари арфеиаратэ цэафэ уи нахыстэи ипрозатэ фымтакэа рфэ казарыла ихы иаирхэоит. Цабыргуп, уи алитературафэ ифыцымзаргы, апсуа литературакны макъанагы агэы кыдрымхыц, аца адмырбац, афыц цэа ахоуп Апсны жэлэр рпоет Дырмит Гэлиа ироман «Камачыц» акнытэ ишаауагы.

Ишаабо еипш, ароман «Ашьацхэа» шыагэгылеит ановеллакэа рыла. Сгэанала, афымтафэ икало ахтыскэа «иаланхо» ауаа рыпстазаара аарпшрафэ, ицэырганы арбарафэ иманшэалоуп иалихыз аформала – новеллала ашьагэыргыларэ, мамзаргы аихшара. Цабыргуп, урт зегытцэкэа жбыла-цэала еимарфызны, кэартэрацыпхъазэ еиласаны, «пшашэышэык» зынарыбжамлартэ иказам, ахтыскэа рэахьеилыршыуа, иахьеилало, иахьеилытцуа инагзаны иахьумбогы ыкоуп. Ишдыру еипш, афымта атцакы иакэшэо афышыа аформа алхра уи, жэахэарада, автор иусуп, иитаху алихуеит. Жэынгы фангы ус акэын ишыказ. Аха арфеиарафэ апшаара еснагъ ишыказгы, уажэы ишыкоугы есымша афымта фыцк апцахацыпхъазэ зейуа камлац афышыа форма фыц апшаара уадафуп, азэгы илшом, иагыашьталатэзам.

Платон Бебиа ироман «Ашьацхэа» шыагэгылоит хазы икоу, аха цыарак афымта зегы еидызкыло сиужеттэ цэахэа хадала икоу зейжэ новелла рыла. Урт акы, хазы-хазы икоу зхатэ «автономия» змоу ажэабжъкэоуп. Фбагы, иара ароман ахы фыцкэа ракэны иаапшуеит.

Ароман абггыцкэа еихыршэшэо, дапхъаанзагы абарт ахкэа ирыхэапшлакгы, сапхъандаз хэа аинтерес имкырц залшом, избанзар, дара убарт ахкэа ирымоуп амхылдыз еипш ароман ахы иухэ мчык, насгы ирытцтэахуп хазы-хазы икоу ахшыфцаккэа пстазаара дук ишафэытцэо мфашьахуа.

«Ашьацхэа» афышыа аформа, аифэртэышыа, акомпозиция итышэын-тэаланы икацоуп, уи иашьашэало формала дафэ псыуа романк сара иахьынзаздыруа иахпыхъашэом Д. И. Гэлиа ироман «Камачыц» азбахэ

хамхэозар. Ицабыргытцәкыаны, ароман «Камачыч» иаанарцшуеи «Ашьацхәа» иаанарцшуеи зынзак еижәлантәым, арт зынза еиуеипшым аамтәи ауааи ирызкуп, аха аформа, астиль аганахьала еигәыцхәуп.

Платон Бебиа ироман афы, асовет роман ишаказшьарбагоу, хыкәкы хаданы ишамоу еипш, ауаажәларратә цтәзаара исахьаркны аарпшра иазкуп. Ииашоуп, ауаажәларратә цтәзаара аганкәа рацәоуп, нас дара уртгыи аамта акатегориакәа рыла иушар аует. Аха ашәкәыффы ах-аамтак ртәи ихэозаргыи хтак ауп изтаиршәырц иитаху, дакәызбозаргыи, дадгы-лозаргыи – иахьатәи ауафы дабжьо, даазо, абзиахә даднапхьало, ацәгьа-мыцәгьа ампан дымнеиуа, мамзаргыи иара импан имнеиуа.

Ароман «Ашьацхәа» ицәырнаго ауаа зустцәада? Изфәи? Занаатс иры-моуи? Гәыла-псыла иахзааигәоума? Автор еиха игәыкра зцыда? Абас зака зтәара цәыртцазеи апхьаф ифәпхьа.

Ароман афырхатца хада Арсоу Агәба иоуп. Иара абри ауаф их-тыскәа, игәалашәаракәа, еиха ииашаны иухэозар, шамахазак акәы-мзар ицәажәарала, иеитахәарала иаапшуеит афымта, иаланхо жәла-рак рыпцтәзаара рыцәгьа, рыбзиа, изыргәамтцауа, хьаас ирымоу, иаа-рыкәыршаны икоу, излагылоу апцтәзаара ишахәапшуа, ишырныруа.

Афымта афырхатца хада занаатла джурналиступ, дышәкәыффуп, аус иуеит агазет аредакциафы. Абри аганахь уи ибиография ароман автор ихата ибиографиягыи хгәалахаршәоит апрототипра акынза инеиртә еипш. Ус анакәха, уи иакара избартада ауаажәларрафы икоу, ианылоу аитакракәа, апсахракәа. Убри ахыхьгыи уи инапы иану итакпхыкәроу аус иднатцо рацәоуп, итанахәо акыр ыкоуп. Азеипш цтәзаара аканонкәа зегьы ихьчалароуп, иапырхагоу фәпицелароуп агъарахәа дырфәгыланы агазет афы иикьыпхьуа истатиакәа, ифелетонкәа рыла, ус иказароуп асо-вет журналист изанаат, ихьз-ипшагыи ашьаб аипш ицкьазароуп гьама чыдак ахымкәа.

Платон Бебиа ироман «Ашьацхәафы» ицәыригоит еиуеипшым ахаф-сахьакәа, еиуеипшым апцтәзааратә тагылазаашьафы. Аха абратцәкыа изгәастарц стахуп хара сцаанзагыи, автор ицәыриго ахафсахьакәеи иааирпшуа апцтәзаареи хара иафсны ицахьоу, мамзаргыи ишырхәо еипш, шәкәыла-быгьшәыла иитцахьоу акы шакәым, уи иахирбо ихата иб-зианы иидыруа, дызлапшны иибяхьоу, насгыи зыбла цдару шәкәыффык иахасабала, илапшхәаа ицигахьоу, акырынтә иишәахьоу, иизахьоу, ирфәиаратә лабораториафы «иилагахьаз» роуп. Ароман «Ашьацхәафы» иа-або ахафсахьакәа, иаарпшу апцтәзаара зегьы апхьаффыи илапш ихгылоуп, иацы икалазшәа цьара далахәышшәа, дахтыгәлазшәа илабфәбатцәкыаны ибоит, насгыи, иара автор ихатагыи афымтафы икало хтыскәак

дрылахәума, «ибиография» аҥнытә иаагақәо афактқәагы ыҕазаап ухәо аҕынза аҕаанагара ануоуагы ыҕоуп. Аха ари раҕхатәи аҕаанагара ауп. Уи хымҕада, сара сгәанала, иарбгоит ароман аҕы ицо ахтысқәа уаџтас ухшыџ рзыштыны урызхәыцыр, иушәар, иузар, иукапаныр, насгы ашышья аформеи автор исубиективтә лкаакәеи урызхәыцыр. Ашымта аҕы иаа-бо аҕстазаара, ииашоуп, иахъеи уахеи ҳалагылоуп, иаадыруеит, иаабоит уи афырхацәа иҕартцоугы. Автор ихы аҕгы ҕимхәаазеит, имхәыцзеит ифырхацәеи урт рыҕстазаареи, амала иааирҕшит ихаҕсахьяқәаны ицәыригеит, алитературатәҕстазаара ритеит ирҕиаратә фантазиа амч ала. Убри акәзаргы ҕалап, хыхь ишысхәаз еипш, азынык азы автор иҳаҳахьоу, иаабахьоу, мамзаргы уи ихатә идухәалаша афактқәа аартцәаны иҳәазар хәа аҕаанагара зауа зыҕалоугы.

Ари ас ҕалалоит алитератураҕы. Иахья хзызгәдууны хзыҕхьо XIX ашәышықәсәзтәи аурыс классикатә ҕымтақәа жәпакы анаҕыртцоз аамтазы аҕынамазарақәа (класстә позицияла ахәапшра акәым араҕа зызбахә сымоу) зауз шыҕалаз моу, арт ауаа иҕатцәҕыз рпартретқәа (апрототипратцәҕагы инахыхәхәо) роуп, рбиографияқәа роуп, сахьаркыратә ҕымтас ирылоузеи хәа зхәозгы.

Сара араҕа Платон Бебиа ироман «Ашьацхәа» аклассикатә ҕымтақәа ирываргыланы аилыргара саҕым, мамзаргы урт ираҕарастәырц сашьтам, уи аамта иазбоит. Аха иазгәастарц истаху даҕа деталъуп, даҕа гануп.

Азәы изгы имазам, иахья ҳауаажәларратә цстазаараҕы анегативтә цәыртцрақәа итагы ирапсшәаны иҳәозар, ашыцылара баапсқәа ирҕагыланы ақәпара иамоу атцакы. Абраҕа иабцъар хаданы, хпартия иарҕажәшәаны иавагылоуп асахьаркыратә ҕымта, иарбан жанрзаалак аҕгы.

Изхысхәаауа, абри аганахьала мацара иганы уахәапшуазаргь (иаххәап асахьаркыратә напҕазара иагуи-иабзоуи хрыламцәажәазакәа) Платон Бебиа ироман иаххысыз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рынтцәамтазтәи ҳауаажәларратә цстазаараҕы иҕаз анегативтә цәыртцрақәеи, нас урт ирҕагылан ақәпарақәеи шықәсынццарак еипш иумбарц залшом. Уи ус шакәу аамта цацыпхьаза еиҳагы уаҕы ибартахоит.

«Ашьацхәа» афырхатца хада Арсоу Агәба ипстазаара амчехак тбаауп, адацқәа ырпсаҕыаны аеаҳахьеит, дызлахәу, илахәу рацәаџеит, еиҳаракгы иеиргәгәеит аҕаацәара даналала – Сырма Цыгә Аҕыр ипҕагы хатә пхәысс данига нахыс.

Арсоу Агәба ароман аҕы ишаабо ала ипстазаара х-периодкны ишьақәгылоит, аеашоит, ипшәма пхәыс даагозар – уи џ-периодкны. Убартқәа зеггы уаџтас игәнахкылартә, иахгәалаҳаршәарц азыхәан,

еикәахапхызап, зегытәкә ракеымзаргы, ароман ағы икало ахтыскәа ирылахәны атыпкәа аанызкыло аперсонажкәа пытшык, даеакала иухәозар, ароман романхарц акаларағы зда ихәартам ауаа.

Убарт иреиуоп апхәыс бырг, аха зажеи зуси рыла дызлоу, лыкәша-мыкәша икоу ауаа рғы акыр пхылнадозарц зтаху, зғапыц инамыцхәынгы ицьбароу, уимоу, дыззымдыруа ауағы азнык азы харамра злам лцәылхцәажәарақәа изымычхауа акынза икалоу, аха автор онуцкала (адәахы уиакара инимырпшуазаргы) хатыр зкәитцо, рлахғыхгак еипш еснаг ицу, игәалаиршәо Хаптина; цәгыра дукгы злам, зыбзиара дукгы ухағы ианымхо ақыта рпарцәа Хәыхәын, Кәалашь, Кәаташь, Акәын, Қамс; Нхытцәи асас; ахатцафардац Рагәа; анхацәа Хәрыл; акәыга Елкан, Зхаидеи мацу, аус акны ирытцыхәәо, икартцазхәа акгы умбо аредакция аусзуоцәа, журналистцәа Хындыгә, Дуда, Чоп, Иацәа, Тагә, Қамс, зхатә принцип змам, аха ус зтыхәрыкь цәгыоу, изхынхалатәу, икатцатәу (агазет азы) мацны издыруа, арахь ичын – иредакторра амч ала зхы дубеиа избо аредактор; «зыгәра аужны» ицоз амашыынаныкәцао Арутан; ацарақәа ргәыбылра заманала изкхәаз ахақым, иахьатәи апцтазаарағы иагәытцәаны икоу, атцысх ада акгы згым, аха даара ишәартоу, еилабаа-хьоу, ипхастахәхьоу, икәшамыкәша икоу рзгы анырра баапсы кәзцо, амал ада ари адунеиағ уаха ипшыоу хәа акгы зымбазо, икоуп хәагы зынзаск зхахы имааизо, амала, иара дызғу ағы акәышреи агәғанызаареи згым Хәзат Хәраз-ипа; уи инапатка аус зуа мыруга хадас имоу «абгассакәа» – ағычра зирцахьоу Сырма лфызцәеи лареи, лрышь-врышьс икоу зегы хадас ирымоу, зегы рхарта-сырта заманалатәкәа издыруа ахасабеилыргағы; Хыркәыкәы (Ахәшьадғы иауп ус хыызчыдас илызтаз. Уи убриакара дуағы баапсуп, еитцакәакәарала дара еибақьашьхьоу ауаа рғгы дмыцхәуп, дырзыхгом), зыхә ытырхуаз апсы-акарул Христо Ставриди; аитцашыцра зыхәдацәакәа цнакаауаз, амра еимазкуаз агәыла хәсақәа; зхағсахьа ухамыштәа акьағ Трыс, адунеиағ икоу зегы «Динамо» иахтынцатәызар акашәа изымбо, лашәрала мацара ашьапылампыл бзиа избо, Арсоу изхымго, ипсы иғазцо игәыла – ауағ ғатама хжәа замана, апхьафгы уи ихьз игәалашәацыпхьаза афыстаацәа ихаразшәа дзырччо Базақьа; ачеицьыка феидак абалызгари, схы иабасырхәари хәа икоу Габраа Гач; уи ипха, институт аталара иашьтоу, арахь акгы ззымдырзо, аусура зтахым «тарира» хәа амода ашәакәеи игьамадоу акәашарақәеи ихырххьоу Ханифа; апссаф Кәыкәына; ахәыкатцаф, ағычыф Батраз; амал ипнажәахьоу Мшәылды, ашәкәыффы Апта Кәағьба, фажәак агха амтакәа апсышәала афра злымшоз, арахь аинститут аталара иашьтаз Кәараса; убри илышьашәалоу Кадыр («ғыц аамтала» Кадик хәа изышьтоу!),

зматцура зхы иархэаны, цсымцкыала аус зуа Арсоу ифыза алектор хазына; апхэызба гыангыш, Арсоу ихы итаңаз Лариса; Арсоу ифызцаа – гээартыла дзацаажэоз ауаа – Кэынцал, Алма, Кэынца, Скэынць ухэа убас закафы!

Игэоумтарц залшом, ишырхэо еипш ароман «Ашыацхэа» афы ицоуроу ахафсахыахэа зынза ишмачу, уимоу, ишупымло. Ари ала автор итахым апстазаарафы ицоуроу ауаа ыкам хэа ихэарц. Агэра аа-гоит уи афыза ахшыфтак ашэкэыффы дшацэыхароу. Аха уи акэым ашэкэыффы иатшыны иазгэаитарц дызфэу. Уи итахуп ицоурам, ипырхагоу, хапстазаара иацэтэыму ауаа рхала изыкэгэыгуа маакырак рымазамкэа иахирбарц, акы, даараза ирччархэны, иламысданы, дара адэахыала акыр рычехырфазаргы, фбагы, убарт зхатэ кыаф азы мацара адэы икэу аччархэкэа хауаажэларрафы ажымдыркэа реипш ишаныпшуа, иша-мабуа. Цабыргуп, афыпныхэа кэуцар ауеит: избан ацэгэеи абзиеи, мамзаргы ицоурои ицоурами еифырпшны ахафсахыахэа зцэыримгази, аифырпшрафы ами аиашеи ахэахэеи, абзиеи, ацэгэеи еиха уафы ибартэ иахыаапшуа хэа. Ари ганкахыала ииашоуп. Аха дэфе ганкахыалагы автор иузитом гэыбган. Ашэкэыффы ифырхацэеи иперсонажкэеи рыпстазаара, икарцо аус еилахэышыкэа, аус палхаткэа рхатэкэа шахатра руеит, имфашыо иалкны нацаэкэкыла иахдырбоит абзиа ахыыкоуи ацэгыа ахыыкоуи, урт ныкэызго зустцэоуи. Убри ала афымта иагэылсны ицоит арахэыц кэпшь еипш ахы унарбауа, аидеал лаша, апсыцкыара, аиашара закэу. Абас иказ ахшыфтак ауп ицоуроу фырхацэас иагэылсуа Платон Бебиа ироман афы. Цабыргуп, иара Арсоу Агэбагы зынза атдан ицахыоу уафым.

Хахшыфтак итцегы ишыахэаргэғэарц азы иахгэалахаршэап аклассикатэ фымтакэа «Апсы хышэашэакэа» – Н. В. Гоголь; «Кэалакык атоурых» – М. Е. Салтыков-Шычедрин. Дыкоума арт афымтакэа рфы ицоуроу, угэы ззыбылша фырхатэк? Ускангы иказамыз ицоураз, раамтала ифырхацэаз ауаа? Икан, хэарас иатахузеи, аха урт афымтакэа равторцэа ус иказ ауаа бзиахэа ирышымлеит, иртахыз апстазаараф ипырхагаз, ажыактеипш иагралан изфоз ауаа ракэын иаадырпшуаз, убриалагы иахэон апстазаараз шыафе бзиах акатара, ацэгыа-мыцэгыа афэпцерафы, арфаастарафы. Абри априцип аметод ауп Платон Бебиа ифымтафгы иаабо. Ус шакэу итцегы еилыкка иаапшуеит ахафсахыахэа ургэылаланы уанрызхэыцуа аамтазы.

Ароман «Ашыацхэа» аидеиатэ цакы иаахтэаны фажэак рыла иухэар алшоит: ауафы ауаажэларратэ пстазаарафы дцоураны, иламыс цкыаны, итакпхыкэра харкны иказаара зегы ирыцкуп хэа. Абри аидеиа рахэыц кэпшыны иагэылсны ицоит ароман афы.

Романқәак рфырхацәа хадақәа рыпцстазаара рхәычратә шықәсқәа инадыркны ишаабо еипш акәымкәа (ус ақатцара азәгы мап ацәикуам, уи автор иусуп, ишитаху ишьяқәиргылар азин имоуп), иарпысра инаркны дахирбоит, еиха ииашаны иухәозар итцара далганы, дтышәынтәаланы, асовет кыпхь афы аус иуа данаакәгыла. Ииашоуп, Арсоу Агәба инапы иану аус афы узлаихыгәхәаша, узлаифыпшыша, акгы далақам. Аредакцияф аус иуеит акароуп, уаха акгы, иажәа, ихшыф митәык азбо, ипхылнадо дубом аханатә.

Арсоу Агәба ихәычратә пцстазаара, ихбыцра ухәа автор далаланы мөхак тбаала ихәимырбеит. Аха икоуп ароман ахатә инымфатәны ицәырнагаз сахьақәак рфы иахьаапшуа ифырхатца хада ихәычратә пцстазаара ақнытә игәнукылаша дақьақәакгы.

Ароман ақхьатәи ахқәа рфы ацсуа жәлар рлаф, рылахьыхратә чыдарақәа, рсамаркәыл, цәгыра злам, изфыдоу атцәылхрақәа агәылыжжы ицоит. Еихаракгы ас икоу иреиуоуп Арсоу ипхәысаагара, уиашьтахьтәи иабхәараахь ицара (рапхьа акәны даннарпхьа), дышрыдыркылоу ухәа жәпақы. Урт аепизодтә хтысқәа зеггы ақхьаф игәапханы идикылоит, ипсы изыршьо гәахәарак иртцит, насгы инагзаны акәымзарггы, асатиратә дүнеи иазааигәаны иқатцоуп. Арт ақхьатәи ахқәа (мамзарггы ановеллақәа «Уардынла тцаагара ицаз», «Алтә ныха зхарахаз») рфы ақхьаф азфлымхара иоуеит уинахыстәи иқалоу ахтысқәа рцашьа, рырфәиашьа, чыдала Арсоу Агәба идхәаланы.

«Ашьацхәа» ақыта ацстазаара иалхуп узхәом, уи еихарак иаанарпшуа иахьатәи ақалақь пцстазаароуп, лымкаала автор иатцишьуеит, иаликауеит икьашьхьоу, еибақьышьхьоу ахәхаахәтцәа цьоуқы-цьоук рыпцстазаара, аха убри инаваргыланы афымтафы ицәырго ахафсахьақәеи аперсонажкәеи азәырфы ақыта иалахәу, иадхәалоу роуп, уимоу, иара Арсоу ихатәгы ақыта иалцыз иами, аха атцара даналга, ақалақь афы даагылт, аматцүра далалеит, ақыта ацстазаара атәы рацәак ифытиршәом, дацәыпхашьоушәа. Амала, зны затцәык, игәазырпхаз сеидру, даныстудентыз ихьыз – анегативтә цәыртцрақәа иқәдыргылаз «ауачар» данааига – ахтыс азбахә ала игәалаиршәоит.

Сгәанала, ашәкәыффы ироман афы ақыта пцстазаареи ақалақь пцстазаареи хәа еихшаны ахәаақәа рыбжьатцаны имыргылакәа, иқәиргылаз апроблемақәа рахасабра иеазикит, хәарада, арақа иубоит иқәфәиаз реипш, иқәымфәиаз тыпқәакгы.

Арсоу Агәба азынык азы ицкьаза ифагылаз азәы шиакәу аргмаду ирхәоит ипхәыс илеихәо абарт ажәақәагы: «Сара сыпцстазаара хәычы, иахьынзауа, абырлаш еипш ицкьаза, имфацызгар стәхуп. Сызлабыхәо:

бара убри акны быспырхагамхан, акы беазыбкзаргы – ишалымтуа бды-рузааит! ¹

Ус шакәу ицеггы ишыкәлыргәғәоит Арсоу ипхәыс Сырмагы. Уи излалхәо ала, иртәауа агәтәәцәа дышрыцәшәо аткысгы, еихагы лхатца дицәшәоит».

Ус анакәха, ажурналист, ашәкәыѡѡы Арсоу Агәба дуаѡыцкәан, ацәгәа-мыцәгәа иаѡагылаз, зхәы иатәхәаны изфоз, зказара, ззанаат хатыр ззакәыз азәы иакәзар каларын атаацәара даланагалаанза. Цабыргуп, уи акыр даѡагылеит Сырма дызлалаз «адунеи кьашь», уи-моу, рапхәа иаалгаз ачысматәакәагы, рыхә шдуггы, реиуа шамаха ишумпыхәмшәозгы, акашәа имбазакәа, икәыбаса ишьтеитцеит ипхәыс ахәынтқарра иацәгычны ишаалгаз анидыр. Арт атыпкәа Арсоу Агәба хара иаабо ибиографияѡы иреигъзоу адакьакәа, ус узазхәозар, ируакуп. Уааитцашыцып ицкьараѡы. Аха изцъшьатәузеи? Даеакалагы калашьас имоузеи ауаажаларраѡы зажәеи зуси цхылдара зуа ауаѡы?

Ас дшыцкьаз, дышуаѡыз уи даанхар бзиан, ускан хәатәы хамамызт. Аха апстазаара ус икам, имариам уара иутаху, ишутаху алымхацәа ианкны иаакәуртцәиартә еипш, еихарак иееим, моралла еилахахьоу ауаа рааигәара уаныкалалак, ухатагы уаныгәгәамха, уаныцсыхәа.

Икалап Арсоу ипхәыс Сырма лакәмызтгы асцәкьа дацәхьамтыргы апстазаара аидеал лаша.

Арсоу ихаѡсахьа ицеггы игәылтәааны аилкааразы хымпада еиѡахаргылап, еиѡхарпшып Сырмеи уи лѡызцәеи лареи рдунеи.

Дызустада Сырма? Уи ахәхәхәтраѡы аусура далагоит, ихәыцыз, аха, «акыр зылтуаз» тыпк аѡы. Уака далаиргоит лтахы (закагы дылзааигәо хаздыруам) Хазат Хараз-ипа, ацәа далызхыша ажәакәа налахәаны: «Икоуп атыпкәа ахьз-апша змоу, аха урт акапеи кылтәагы рыцыршәом. Икоуп атыпкәа азәгы игәеимтазо, хьзгы змам, аха ауразоуроу ипаратра мацароу!»

Абас иказ ауаѡы баапсы инапы дампытәшәеит, аусура далаиргеит Арсоу ипхәыс. Нас уи цхьакатәи лусура алытшәакәа шпакаларыз.

Сырмеи Арсоуи реицынхарала еилартаз апстазаарала иаабоит автор дызкәызбо, дыѡагыло иахьатәи хәамта иацәтәыму атцас баапскәа зеггы. Урт рхатакәа марианы, ипсаданы икам, аха амч гәгәа еихагы ирылалеит ааскьатәи анегативтә цәыртцракәа иѡиаз анрыцхраа ашьтахь. Ус икамызтгы арт ашьацхәакәа дырѡашәомызт, дырѡашәазаргы дырзын-кыломызт Арсоугы.

Сырма лхатца (Арсоу) еиха-еиха лнапахы дшаалгоз хьырбо лажәакәа харзызырѡыпи: «Аѡы аѡыкәреи лапкьакәа арба-арбо, хәычы-хәычла

¹ Платон Бебиа. Ашьацхәа. Акәа, 1981. Ад. 197.

ижъа-жъаны ишыркуа еицш, Арсоуггы, имаршэа куа снапахыы дысзаа-гозар хэа сафын иара сарггы. Жэаха ченак атеатр акны қағылатэыс ианимаз, аены иеааилахэан данаалга, акраамта ихы ларкэны ишыатқаа дрыхэапшуан. Урт акадыцкэаггы хаи ухэар ишыацэхыц дукэа шылкылыфра икалахьан. Хаит, сзеицш хатцааз, ахэажэ, абыржэы шыатца бзиақэак сышыхақаца исышыазтггы ихэан доагылеит уи дцаразы. Сара ашырхэа саaikэкъашан иаахэаны итаршэны исымаз ашыатца ссиркэа, аха уажэраанза зынзаггы исмырбацыз аацэырганы, инаганы инаисыркит. Уи акыраамта иихэара ифамшэо, дшанханы, ишыатқаа иара ус икны дгылан. Згэыргъара хэаак амамыз сара сакэын».

Арсоу имашыцарақэа, ихыатцарақэа, ацэгъа-мыцэгъарақэа рышыцылара абас хэыц-хэыцла ршыапы ркуеит. Абри аус къашықэа рфы уи ипхэыс дашыстаатэкъаны дизыкалеит. Сырма лхатца лнапафы даалгацыцхыза лара дымшэа-дмырха аргама ишыақэлыргэгеит хырқыагак ахасабалала лхатэ «теория»: «Сзанаат ахэахэтракны инеиз ауафы, иагъа ицсы цкъазарггы, итахы-итахым, иара атэы инамыркатцар ауам. Баша иаурхэахуа хабатца: ацха зыцшуа инапы алишыуеит хэа. Иахъа аамта убас икаланы икоуп. Цьюкы-цьюкы иршэу афыза зшэыда, ма рыфны ицэыртцау афызаггы збахьада!»

Абас Арсоу бзиахэ ацэкъа дафашэоит, амал азы, ахатэ мышхэы-базаразы итхашуаз, зыцсы цэгъаз апхэыс ифны даныфнанагала нахыс. Рацхъа, итабыргуп, акыр дафагылазарггы, нас имч мхеит, иламыс аеатцахит, ирфеиаратэ ус еитцанакеит.

Арсоу ишыақэкъара, ипхэыс лнапафы итаслымхара автор имарианы, инымфатэны зеипшшэа агэра гара ицэыуадафхо икаитцом. Урт ахтысқэа, акаларақэа ароман афы цстазааратэ фактла, цсихологиа-логикатэ ныррала еифырцшрала ирцабыргуеит, еихаракггы иубоит иахыаггы зыцсы тоу, анегативтэ шыцылара баапс рнырра иамоу амч Арсоураа ркахарафы.

Арсоу аханатэтэи ихафсахъа иадхэаланы, ашэкэыффы агъарахэа ифеаичеуеит, ицэыцирттоит атыхэтэантэи аамтазы хауаажэлартатэ еилазаарафы акыр ихымзгущыаша акоммунисттэ ргылара иатцасхэым, зынзак иатэыштырам ашыцылара баапсқэа. Арсоу дзыкэшэо ахантэ-фынтаракэа, аикэымракэа, иаагап, амашынаф дзыкэшэаз ихыыз амашэыр, инапы аптэара, нас уи ахэышэтэразы ахақым ишка иныкэарақэа, амашыынарныкэаф дзыкэдыршэази ухэа аус пылхатқэа рыла иубоит хара хкны ухафы иузаамгаша асахыақэа. Уака ауафы изы ауафы игэцаракра ыкам, ицсуп. Уи афыза ачымазара хытхыртас иамоуп ацара, амал. Уи ныкэызго ауаа къашықэа ауафы иламыс, ипату, иахатыр, иуафра ршэоит дара рдунеихэапшышыала. Урт, итрадицияхарц акгы згым ашыцы-

лара баацсқәеи, ацәыртцрақәеи зкәынчаблоу ауаа карлышкәа рдац-цашә еихархауеит есымша игәгәаны, аңынгылақәа ирцыло ириааиртә еипш.

Арсоу еихаракггы ахәхәхәтрафы еибакышыкәахыоу рдунеи ибар-
тахоит ицхәыс икалцои лара илхәои афактқәа рыла. Урт Сырма лхатца
иҭацхәа лгәаартрақәа роуп. Аха зака ыкоузеи? Закаггы ихәымгоузеи?
Урызхәыцыр урыцәшәап, абастцәкәа ишцәхәацсеи арт асовет
уаажәларрафы ииз, иаазаз рдунеи, иабаанагеи зхада хәыцырта змам
аскатәи маамаса?! Аха, рыцхарас икалаз, Арсоу – Сырмараа рөызцәа
рдунеи зынза дшатәымызггы, макьаназы мацк аламыс шимоуггы, зе-
ггы ракәым, иара ихәоит еипш, афны икоуцәкәа длызиааиуам. Азнык
азы, далагеит аикәымра аҭагылара, еихарак ифнутца иибоз, аха акггы
измыреит, апстазаара дхәыпызыпца дызлахаз дҭанахәеит, дааныркыле-
ит ашәацхәақәа.

Арсоу, апсәтеи аңыкаци хәа ухәозар дхыдам, ибоит дызлашәаз
азыблара, ихата ацәгәа-мыцәгәа каимтозарггы дырҭагыланы дзақәарц
ихәтоу ауаа дрывсуеит, избан акәзар, ицхәыс дыцкәам, гычрала
илырхаит амал, амашына, атыс хшада акы лыгымкәа лҭыкалцоит.
Арсоу зны-зынла итахоит абартқәа зеггы нак инкажыны дыцкәаза
иҭыкаитцарц. Дагъазықәцоит, аха иуадафхоит. Арсоуи иламыси рдиалог,
реицәажәара автор ипозицияқәа зыргәгәо, ареалтә цстазаара иагәылшәау
апринципқәа ируакуп. Хазызырфып уи: «Ашышыхәа сҭагылан, снейны
сыстол снахатәеит. Стәоуп схы снапқәа атыргәаны ҭымтзо, схәыцуа. Ус
схәыцрақәа насхытны ицархәа ишәошәа, ишәаптыркыақәо, ахы заны
иааины сҭацхәа астал инахатәеит Аламыс. Сара сыламыс. Сара уажәада
лабҭаба исымбац сысас дахь. Аарлахәоуп уи сара схәыцрақәа ишрылыз-
баауа, аарлахәоуп уи абжыи шсахауаггы.

- Закантә иакәыскхьоузеи сара уара уацәажәара?!
- Нас?
- Уара еснагь уеилахоуп.
- Икастцазхәа акггы ыказамкәа.
- Уара иудыруоу сара ҭызцәас исымоу зустқәоу?
- Ауаа цкәақәа.
- Нас уара ухы шцаупхьазои?
- Сагьмаалыкыым, аха...
- Сара цыоукы-цыоукы реицш исхашәало схәытатәаны исфазом.
- Ха-ха-ха!
- Ауаа ргәыкатцара сашьтоуп, ақәлацәа сырхауеит.
- Изла?
- Сара!..

– Иы?

– Анцэа ауафы данишоз аламысгы ишеит.

– Саргы?

– Сара истахуп ггаартыла суацаажарц, аха...

– Иахпырхагоузеи, нас?

– Иахпырхагоуп удаацыпхыза икнахау еиуеипшым абарт асааткэа ркафбжыкэа, иахпырхагоуп шыафэацыпхыза икэгылоу ателефонкэа рытэтэабжыкэа, иахпырхагоуп убла хызкуа абарт шэыфны иаафнагылоу зеггы.

– Сара урт уафы ихэоз цыисшьон.

– Уара – мап!

– Нас ишдакастари, акы насабжыга, сыламыс?

– Афызцаа умами?

– Ааи, афызцаа рацааны исымоуп.

– Сара сызфу ачыба фызцаа раказам.

– Зеггы акоуп, исымоуп.

– Убарт уагырызцаа!

– Акгы сцэырымтэахзои?

– Хы, аблеи аблеи еицэыпхашьонит.

– Нас икататэузеи?

– Икататэу...»

Аламыс ажэа нагзаны иалгаанза, иара усгы аарла зцаара ибоз, Арсоу ателефон бжыи игаз дытрысны ихэыцракэа данаарылнах, иламыс уаха иахыца-иахыа имбазакэа инытцашэкэа ицеит.

Ас зыламыс иарфыхаз ауафы даргэамтцеит ицстазаара, ацэымгра идыркуеит хэычы-хэычла дымфэахызкыаз зеггы, убри азоуп анафска Арсоу ихазы абас зиэхэо: «Сара такэаамта сней-ааиуа, фымтзо ус афны сыфнан. Сазхэыцуан сыламыси сареи хайцаажэара. Амра хааза ихакэыпхо, ацша-хаа ахэхэхэа ихандо агафа ханавоу зеггы хайфызцеоуп, мамзаргы ацацхафэи хтэаны атэца качыч-лыхла ихыхэхэо ишытыхны ханеибарехэо. Мап, сара сгэи аацнацэатэкэеит уи арехэара. Сара дыстахуп иаасыгу зеггы фацаза иаарпшны исазхэо Ауафы. Ииашоуп, азнык азы уи сыгэггы инытдаххуазар акэахп, хэарас иатахузеи зеггы реипш саргы суафуп-тэа! Аха зеггы акоуп ада цсыхэа сымазам! Нас уарбану сыгха мзакэа сфафэи исазхэо? Шэабакоу сфызцаа?»

Ас ихэыцуа, аиаша зхэо ауафы зынза дтамхац, дыбжыысым, инагзаны. Уи ифызцаа азэырфы драцаажэеит, аха аблеи аблеи еицэыпхашьон, ифафэи игыз иархэом, уимоу, азэырфы ддыртаташьзеит, ацыхэтэан иеырфашьан ифызак диацаажэан, аеазэ иакэышшэа, Арсоу изы ахэацэара далагеит.

Уақа ылымға иахаит иара изы ифызцәа ирхәоз. Уи ацәажәарагыы акырза ацәа далнахит, аха изхәартузеи, макъана ихы дзаиааиуам, деилацах дызку рацәоуп. Убарт рацхъа дгылоуп, иара изы цәгыарак (лара лтәала) калцарц лгәы иштәмгыи ицшәмацхәыс Сырма.

Арсоу иламыс җыханы даанарцшырц ианалагагыи, дидырхагахоит (икәшамыкәша иҗоу анегативтә цәыртцрақәа ныкәызго рыдагыи) ицхәыс – ихәыцқәа ран Сырма лхатагыи. Уи иламыс ацәажәара ианақәнакгыи дылжәагәарц икышә иныкәылкуеит анкыа иантәацәананамгаз, акгыи анрымамызтәи рыпцстазаара атәы зхәо иицхъаз, лара итәцәахны илымаз, далаанылкыларц илымаз ажәабжә наццаны: «Хамыжә уедыр, уедыр!» ала.

Халзызырәуа хҗәаххар, ацхәыс лхы лыриахоит, амчра кны, ацстазаара атагылазаашә дахәацшны.

«Уара иутахуп хазхара хҗеит, хазхарагыи аагеит шыта хәа, сусура лкажыны, уаха аказы ишәартазам, ахъз-ацшагыи змоу тыц заманак акәны спашә-машәуа стәаны аус зулар, усоума? Уи иара саргыи цәгыа исым-бозаргь калап, аха иухомырштын, сцым хәычы, амаца иасуа абанк зеггыи згеит хәа ацара ааизыхәхәаны сцоит хәа иҗанынеиха, амалахазгыи ифызцәа ишырымүа.

Ахәмарра – хәмарроуп! Мап, уццакцәеит, Арсоу! Насгыи акраатцуеит ухала ацбармыкь ахь умцеижытеи. Унеишь знык акара ани улафахә хәычы уманы, ахаз злыцәцәо ашә хагыежыак аа-маатк иахыацсоу, ажыи канцло акәтабаа жәохә маат иахыацсоу, згәы таканзо акакан жәаща маат иахыацсоу...»

Абас җнутцкала аиҗыхара ду имоуп Арсоу. Уи имзакәа ихәоит ихата ицырхагоугыи, ацсуара иахыркыацәаны иацу акәаматцарақәа. Насгыи, дыштәацәа дуугыи ифны иагзам анеи-ааи, аҗыдкылацәа. Урт зеггыи иу-сура – ирҗиаратә ус иацырхагоуп. Уи ихазы ицҗеишьоит: «Шақа цуазеи сара, ассир кастцарашәа, зхы скыз снапшымта хәычы җақәаза, иара ус ишьтоуижытеи. Уаха саныштылалак ацәа сагаанза, иара сазхәыцуеит, аха ианаашагыи, шә-уск ааины хәфны ашә иаалагылоит. Ахы, иҗоумцан ухатцазар!»

Абас иказ аусқәагыи, ант акышырақәа рнафсангыи, деимырхха дыркын Арсоу.

Ароман аҗы ицо ахтысқәа зда царта ахыамам ақәцә акынза ианнеилак, ицымжәарц залшом, еибарххоит. Җнутцкала аиқәцара, аиҗагылара цон, аха Арсоу дзалтцуамыз ихәашыыз адунеи, насгыи инапшымта дзалгомызт, амцан дызнеиуамызт, ицырхагахон ацстазаара зырхәашыуаз ацстазаара кыашыи. Аха деимлагәа дызкыз азынцыырқәа аҗҗахәа ианыццәа арсоу-

раа ргәйцхәы-гәйшыы лчарахьтә имашынала данаауаз ихьыз амашәыр
ауп. Дмыцсыкәа деикәхеит. Убри аены инаркны, даналтц икказа изшеит
Арсоу. Аңхьафгы агәра игартә афынза...

Арсоу дахьышьтоу ахәышәтәыртәфы ипцхәыси иареи реицәажәара
ихәнахәо рацәоуп, насгьы уи еилкаарақәа зынза ишфәйцхаз аабо-
ит имфашьо: «...Сырма акраамтә лфәылзеикәкуамызт. Лыблақәа таа
ағәйцәмафьақәа ирынпахланы, шахала ирхханы икнахаз сыцшь-махак
дрыхәапшуан, нас ари шыта дуафханы дқалоу здырхуада хәа афәырхәа
еикәхәаланы лылабжышқәа рфәинархеит.

– Схы сзамыхәо нага-аагатәыс сбоурхәа бшәоума?

– Ма-моу!

– Акы, бацәымшәан! Ахы, бәааикәкны икоу насахәи шыта!

– Сара истәхуп уи лгәы лхасырштырц. Дагьрыцхасшьон сыблақәа
дзырхымпшыло, лыблақәа таа, еикәпах ажәфан (атуан акәызтгы – Р. Қ.)
иатцәпшуаз сыцшьмахак дахьрыхәапшуаз. Сара уи, изакәу сыздыруам,
аха акгы ҳамазамкәа фәйц хәнааиднагалаз еипш акәын сышлыхәапшуаз
уажәы.

– Ахы, шыта иазхоит! Сгәы кәзтәша цъара акы насахәа, да?

– Угәы кәзтәша сара исзырхәагәйшыоузеи?!

– Усгьы?

– Иацы Ҳазат Ҳараз-ица дыргеит...

– Дабаргеи, бымхәои?

– Дабаргахуаз... Ифызцәа чархәара изыруит...

– Чархәара зуз – даргьы уатцәы иаарыдымгылашеи!

– Уатцәынза инеигап хәа укоума, уи уаф шәафуп, ашьа збаз ахәыцы
дифызоуп...

– Алагарта змоу зегьы – алгартәгь рымоуп, Сырма!»

Ари адиолог иахәоит Сырмагы Арсоугьы шеитәиз, урт зқәыз амфә
иаишахь, абзиарахь ишкылнамгоз, еихаракгы Ҳазат Ҳараз-ица ифызцәа
ирхәуаз ашьацхәақәа дара рхатақәаггы шакыз, ишамышьтуаз. Сырма
иаахцәаны илхәеит лфәипшгы, «иара саргьы ус скәапза сзымцозар
акәхап...» Уи дгазамызт, дызлахәыз адунеи абгара ишафыз лбон, аха
рапхәа ишьтнакаауаз, иахәлабгаз «аб шытәқәа» ракәын, нас лара лыфгы
иааиуан.

Аха уи Арсоу митәык игәы иалсны иаабом, уимоу, ажәакгы ахихәаауам,
илхароуп иаххароуп хәа ипхьазаны.

Ҳара ихәздыруам Арсоу Агәба даныцқьаз зхы икыз афымта дшыцқьаз,
дфьашьяанза ихиркәшар изеипшрахоз, изызкыз, иатцанакуаз, аха уажәы
апхьаф имфашьо агәра игоит ифымта зфәгылауа, ианарпшуа ацстазаара

зтәу. Уи баша ихәазом абарт ажәәқәагы: «Мап, мап! Сара зегы-зегь еитасхәароуп. Зегы. Зегы ирбаратәы, иагырахаратәы!..»

Арсоу ипцстазаарафы акыр аамта амацасрафы афурт еидыхәхәала егырт амацақәа, асабалаакәеи азгабцәеи рыда (уртгы еицфакны ианықәхалак акашәа имбазакәа ашыапы иқәкыа иагоит!) зегы шагоз еицш, иқәманшәалахо даауан, аха афуртгы зегь шалшо, азы анажәуа калозаап, еиха ииашаны иухәозар, акы азымгазо, афатцахәы амцәаны ахала, мамзаргы иазымгаз амацақәа иаарылахоит. Убаскан уи азы ажәит рхәоит амацасцәа. Апцстазаарафгы ус иказаап, Арсоугы имаца афурт, есымша еицш акәымкәа, изымфурткәа иаанхеит азы ажәит. Абри ахшыфцтак акырза иугәаланаршәоит апсуа жәапқа есымша акәапеигы азы аанагом хәа ирхәо. Автор уи ибзианы ихы иаирхәеит ироман антцәамтафы аидеиатә цакы аиқәхәаларакны.

Цабыргуп, арака зфурт азы ажәны иаабо, азык азы Арсоуи Сыр-меи роуп, аха урт ирыкәку ахәа ароман иалоу апцстазаара цкы азыхь зырхәашыуа зегы амеханакуеит, ус шакәу имфашы афымта «афырхәцәа» рдуinei еилабаа иахнарбоит.

Ароман афы уи афырхәта иеицеираз икалаз ахтыскәа асимволра рыцоуп афымта еиқәызхәалоу Арсоу иажәәқәагы:

«Иыхәхәылоз сылабжышкәа срылцшны сахыцшуаз избартан ажәван иатцахынхәуаз апта злчкәа аилыфрра иахыфыз. Урт ирыбжылашо, иагырыбжыахәмаруа затцаира ахалара иафын уажәааны мыцхәы игыкатцагоу азын мра ашәахәқәа».

Арт ажәқәа, апсабаратә цәыртцракәа ирыдхәаланы исахьаркны ихәо, ирымоуп рхатә цакгы, рхатә хықәкгы.

Арсоу ихафсахыа хәхыахцәажәоз акырынтә дхәцхархырааит (избанзар уи лыда ароман афырхәта хада инагзаны, дхәтәааны ухафы дузаагом, кәзшыалагы, хәыцшыалагы, дунеилагы, матцуралагы ишхаз-хазугы), дахгәалахаршәоит, хәрзызырфит лажәқәа, хәхәапшит лхымфәагашыа, уи ипшәма цхәыс Сырма.

Сырма, ацабырг ами ауафы иихәаша, рацхыа асысмкаа иафызаз цхәызбатцкыан дыкамзаргы, цсымцкыарак, гычрак, қычрак, мал дук лыпсы азыцәгъан даабом Арсоу даниднагала. Насгы лыцәгъа-лыбзиа хәа уаанзатәи автор акгы хәихәом, мац-сачқәак хәихәаргы, дахирдырыргы ауан, аха уаанзатәи лыпцстазаара, лбиография афымта цхәкатәи аидеиақәа рыргәғәаразы рацәак аламзар акәхап ихәан даламлеит, аганахь инижыт. Уи, хәарада, автор изин ауп, хиваларым. Аха амыждаракә, бахәшыа ду лцәбаақәа сара даараза ирацәаны исыдуп. *Лытәгәыбжыарасхы фыбжыагәаны, ишызымуаз мчыла схацәагы фкыдыршааны* (курсив-

ла иалкаау ажәәкәа митәык иңшзам, ихжәаны ихәоуп – Р. Қ.) хынтә, мап цшынтә схы лҕышхьан... хәа дылхыччаны акәу, ус итабыргны гәыкала ихәазу узымдыруа, дыздызкылаз ргәыцхә ду инапәҕы дҕалеит. Уи акәхеит ақыта пхәызба Сырма даҕыстаахеит, аҕыстаацәа данрыланагала. Ганка-хьала гәыбган узлытом, зышхәа утоу иашәа хәа ирхәо ауп дзыкәшәаз. Аратәҕьа, лара латкысгы, лхатца Арсоу ихаразар ҕалап уи. Раҕхьаза амаалыкыцәа реиңш акгы ҕазымтоз, ицкьаз азәы лакәын. Уимоу, лхаҕы илзаагомызт дызланагалаз ауааҕьашкәа иҕарттоз атмыхәхәарақәа. Аха ауаҕы зеггы дрышыцлозаап!..

Апхьаф умахәа ибартә, иаҕьааҕеишьяртә исахьаркны иҕаитцеит (автор асовет хәхәхәтра апҕарақәа еилазго, аҕычцәа ртыора аңсы ахьтаз дахьакәшәаз иабзоуроуп хымпада!) Сырма лбиография лхала иахьхзеиталхәо (убрада егырахь зеггы, шамахазак акәымзар, Арсоу Агәба иоуп ицәажәо, иҕало ахтыскәа хазхәо, иахзырбо!) «Зыхә ытырхуаз аңсы» ахаҕы. Ари Сырма лымацара илбиографиям, илыңстазаарам. Ашәҕәыффы абраҕа икалам ахьантареи атцаррей рыкәкны иҕәңиҕеуеит, ирҕаастоит иахьатәи аамтазы зымгәажәада уаха хәыцырта змам, ауаажәларратә мал аимтәаразы, рхатақәа беиахарц азы еиуеиңшым амаанақәа, «аметодқәа» хәыцны асовет хәхәхәтра асистемаҕы аус зуа, арахь уи апҕара цшыақәа ламысдарала, хынкылашыак рымамкәа еилазго ауаа хәапсақәа.

Убарт рдунеи ҕыашь лшыапы алалыргылеит ажурналист, ашәҕәыффы Арсоу иңхәыс.

Ари атагылазаашьа даара иуадафхеит. Азнык азы аус цмыхәхәарақәа ирҕагыланы икәңтоз иңхәыс илцәыуадафын Хазат Хараз-иңа рҕызцәа рҕы аусура, (ңсатала уцәажәозаргь, лара Сырма лхатагы урт рҕызцәа ауаа дрылахәымызт, илымбацызт, дрыцтәымын!), аха ауаа ҕыашькәа иа-разнак дара дыртәыртәит, дхырхит, дрывагылеит дырҕызахеит, ажәакала, дара ахьгычуаз ларгы лыхәта аламырзуа, урт «рҕазараҕы» акы дрыцтамхо, уимоу, ираңылго аҕынза дҕалеит.

Еитасхәоит, ахәхәхәтра афнуцҕа лассы-лассы иахдыло аилагарақәа аахтны изхәо ихатәроу афымтақәа атыхәтәантәи аамтазы аңсуа литератураҕы ицәыртца иалагазар (иаагап ашәҕәыффы Ш. М. Аңынңьал исатиратә повест «Апартфел ҕаңшь» ухәа убас ицеггы...) уи машәыршәәкә акәзам изыҕало, избанзар, аңсуа жәапҕа иахәоит зызџа ззаз иан дагеит хәа. Избанзар, абраҕа иузымтәахыша, иузымзаша, зџак иафызоу «ачы-мазара» бааңсы «зыхьуа» ауаа хәапсақәа цәыртца иалагеит имаҕымкәа. Апстазаараҕы ауаа зеггы еиңшым, ихаз-хазуп. Азәы иңстазаара зеггы ижәлари иңсадгылыи рыматц аура иазкуп, насгы ихадароу иңсы цкьоуп, дразуп, ихазы-иңсазы амаңгы далазоит, мацара ауаажәларратә ус азы ес-

нагъ дыхиоуп. Ус икоу ауафы ижелари, ипсадгыли, ахэyntқаррей рѣафхьа итақпхықара ҳаракуп. Иарбан удафаразаалак аѣафхьаггы дѣшэоуп, дыгарагоуп. Абас икоуп аханатэ итцоуроу ауафы ипсабара. Аха, иага ихьа-аугарггы икоуп, иахпылоит даѣа шьоукыхггы зеггы зхазы мацара изтаху, ауаажэлартатэ пстазаара аинтересқәа, атахракәа усс изкым, иацәхьатны игылоу, еимгеимцарак анырбалак зеггы зхазы иахо, еизызыхәхәо, еихарак ахәхәхәтра аус знапы алаку, урт амал-шьал иарлашәуеит. Атцыхәтәантәи аамтзз рыцхарас икалаз, урт рфызцәа ирацәафхо иалагеит.

Убас икоу дырхатарнакуп Сырмаггы. Уии нас дызхьыпшу ауааи рхаѣсахьала автор иахирбоит иахьатәи асоциалисттә закәан аном-ма иахыцан зхы ныкәызго агыыцәа. Ақхьаф игәы иаанамгарц залшом абас икоу, насггы абриакара ауаа кьашькәа абакылнагеи, изыхьчода, знапы рхызвода хәа. Ицьюмшьан, ақхьаф гәыраз, урт автор ифантазия иахылымѣиааит, ишахцәтәымуггы хапстазаара иалиааит, кьаф халаруеит, уара иуцәгычыуеит, сара исыцәгычыуеит, ахэyntқарра иацәгычыуеит. Абас ишәартоу ацәыртра баапсқәа асовет аамтззы атып рмоуроуп. Абри ауп изѣагылоу ароманггы. Ашәкәыффы ицәыригаз ауаа кьашькәа рѣафхьаггы уи аидеиа шыәкәнарғәгәоит. Сырма лдац-пашә мацызтггы, ауаа кәазкәа, (ауаажэлартарәы атып заманақәа змоу дыркьарзымызтггы, уиакара мчы лоуамызт, дыбжысит хәа уафы ихьааигомызт, апстазаараѣы амарахәкәеи амрикәеи аумачху! Аха автор ииашаны иахирбоит уи лхаѣсахьа ауаа хбарақәаггы азәыршы шакьашьхьоу, рыламыс аѣафхьа ацәажәара шры-лымшо, еиха ииашаны иухәозар, уи аламыс захьзу дара рцәа-ржыы иша-лабахьоу.

Ароман аѣы, «акомбинаторцәа» зегь реиха дкәазза даабоит зымч-зылша, зпшышәа абаагәара еипш иақәгәыгуа Хазат Хараз-ипа. Ари ауафы дхатәаауеит, ибзианы даапшуеит инапатцака икоу ахәхәхәтцәа русу-шьа, рхымѣапгашьала, иара ирито аказшьарбала, еихаракггы Сырма лажәақәа рыла. Урт даара «рыпсы еихәлаханы» икан! Шь.М. Ацьынцьал иповест «Апартфел шкәакәа» (рақхьатәи атыжыра иахьзын «Апартфел кәапшь», аха акоммунистцәа рцензура ажәа «ақәапшь» амаабызт...) аѣы абас парала, цыртышала еибакьашьхьоу ауаа рзы исахьаркны ишихәаз еипш «абаазатәы» рыбжыан!

Ишахтахымггы, ибанык хашнымхоуггы Хазат Хараз-ипа ишьашәалоу, дунеик иатәу «афырхацәаггы» хпылоит апсуа литератураѣы. Уи акырза дугәаланаршәоит Шь. Ацьынцьал исатиратә повест «Апарт-фел шкәакәа» аперсонаж, ауафы хәымга Лагә Лагә-ипа Мафба. Урт афыцәаггы иаахцәаны рнапқәа ахэyntқарра амал иаларшышьны ир-куп. Шь. Ацьынцьал иперсонаж «хазына» Лагә-Лагә-ипа Мафба ипшра,

исахьа, иҕазшыа ҕонуҕкала ухха адеталькха зегы еизыршашаны дааирпшуеит акыр аамта духамыштуа ицэымҕра укны уагартә аҕара. Платон Бебиа «ифырхатца» Хазат Хараз-иҕа иакәзар,уиаҕара адеталькха ихэымгаракха хэынҕашыаны диасуеит, мацара зда царта ахьамам, уахэивымсуа атыпкха, ахтыскха роуп дахьахирбо, ифызцәа ауаа-ҕыашькха рыцхыраарала. Аха убарт адеталь мацкха рыҕыгы даапшуеит, дхатәауеит Хазат Хараз-иҕа.

Абри ахаҕсахьа уаназхэыцуа, уанахцәажәо иугәаламшәарц залшом А. М. Горки иажәакха: «Главное – найти деталь... она осветит вам характеры, от них пойдете, и вырастут и сюжет и мысли» ¹.

Хазат Хараз-иҕа ихэымгаракха хәтакаарпшрала иханытә ишьапаҕынза автор дтихуеит, дахирдыруеит. Уи «иусуцәа» иреихәоит акы хьаас иҕамтакха, имшәа-имырха аус шыруа. Аха ани аҕыч гызмал «иуаажәлар» идирдыруеит дара рнапы злаку алыршь-выршь аҕы агәеанызаараҕы шатаху. Иаашәартахарҕы амамырҕагә еипш иеапыражыны ашәартара ишәахауан парала, «чеиҕыкала». Иахгәалахаршәап хтыс хэычзак. Уаҕа иаабоит хаамтазтәи аферист ихаҕсахьа, уи заҕа иееиҕеикуа:

«–Арпысгы саргы (Сырма лоуп изхәо – Р. Қ.) хаиманы, Хазат Хараз-иҕа дахьтәоу, ашә аартны хныҕналеит...

– Иҕоузеи бымхәои?

– Абри арпыс игәы ндырхеит, Хазат Хараз-иҕа?!

– Дарбан игәы нзырхо? Иара бара бхатаҕы урт рыгәтацәҕыа бгылоуп, бара, алаҕыаафыр... Быз... наҕ!..

Хазат Хараз-иҕа даасылацәҕэын, акакеихәа дласытаҳәхәеит.

– Мшәан, сара исхароузеи?! – сааҕрымҕрымшәа аазун, сындәылтны ашә сеааваскит иара саргы.

– Утәа ухь згеит.

– Мап, сара атәара смааит?!

– Иаҕыа ус акәзаргы уаатәеишь зны!

– Сгәы ндырхеит уфызцәа?!

– Алакәа! Ауаа рыҕны аус сымоу ҕуушьоу?!

– Агаза ихәы еиҕшаны идырбон хәа...

– Еилыскаауеит зегы! Арт сырфарц иҕан сара... Зегь ырмазеины ишрыстоугы...

– Сара сухәоит ашшыҕхызкха...

– Мацк уеааикәк, угәы ҕумжәан, сукәыхшоуп. Саҕамзааит, аха узыжәлоу ухәар ҕамлари?

¹ Ацитата аагоуп Е. Дион ишәҕы «Сюжет и действительность. Искусство детали» аҕнытә. М., 1981. Ад. 402.

– Сара с-Бгьоуп.
– Бгьоус узпада, җым-җым?
– Бгьоу Бага сиңоуп!
– Җаит, уңсынцры духаит, уара Бага бзиа абас иҗоу аңа хазына димо-
ума?

– Ааи... ыҗы...
– Бага даара дхатца бзиагәышьан, иареи сареи җалақәа тҗәыкәы
җмыцәазакәа аҗабиа җтатәаны аға...

– Саб аибашьра дыҗазамызт, дыхьчан...
– Убри ауми саргы сыззааиуа, иареи сареи җмыцәазакәа атың
җататәаны, аға дыззааигәахоз җарахә җабла иаатшәаны ишңазалшоз...

– Саб иареи шәеибадыруан?
– Җаибадыруан җәоума иухәо, җыка ңүтк ашьха мацара иеиңахҗахьан,
Бага ңсатә шкәәкәа...

– Нас уара Бага бзиа иңа уоума? Җаи, шаҗа сургәырҗәзеи!

Аб бзиа аңа бзиаггы дихылтәеит, аха уара зынза ухазынахеитеи,
ңәоушь!.. Уңсынцры духаит! Угәы ндырхеит, алақәаафьрқәа!.. Урт и-
ареи иҗаибарбап, уаанҗас! Уара уҗыза арҗыс бзиа, ңхызынҗы дырбараны
иҗоума, арт алақәа! Аа, уст, баба дукәыхшоуп, ашшыңхызқәа рышәкәгы!..
Җаит, иабадихәа!..»

Абарт реиңш иҗоу аҗәәкәа рышьтахь арҗыс, акәац ацынхәрас
амҗы зҗартцоз, иҗаитцагәышьоз игәаңха, игәамңха, аҗәала аҗә «зхьоз»
диңәыңхашьаны ашшыңхызқәа зныртцоз ашәкәы ашьшьыхәа иаартны,
икалам ааңәырганы акакала абасгы нанитцеит: «Иахьа «Атҗаңьыртә»
аҗны сыҗан. Изақәтәы фатәы ссирузеи иҗартцо уҗәарауазеи, уаңәә
адуфалап. Узхара җалас рыздырзом, иара даргы. Иҗабуп Җазат Җараз-
иңа!..»

Ари ағәады гызмал ас заҗафы иҗатәахьадаз, иҗьахьадаз акрыфартә
«Атҗаңьыртә» аҗны дытҗаңьуа дахьтәаз. Аха ишаабо, зеггы җәәарак-
җәәарак рымоуп. Җазат Җараз-иңаггы иҗәәара, дшақәымгәыңзоз иаа-
идгылеит, аңхьаф ағәахәара инаҗартә еиңш. Аха имхәәкәа изаазарызеи
уи «афьрхатца» ифьзцәа иңеггы иҗоуп җакәшамыкәша, иахьеи-уахеи
итҗашуеит, ауаажәларратә ңстазаарафы иҗаңәтәыму аҗагылазаашьа
җартцоит, урт зхәышәтәуа ахәшә аңшаара зынзаггы имариам, избанзар,
аҗы чымазара рңәа иалоуп ирылаезаны.

Ашәкәыффы Платон Бебиа иҗәңиҗәуа ауаа, лымкаала ахәхәтәҗәы
игылоу, аламала умч рықәхо егыиуа иҗазам, урт рдаң-ңашә изықәгылоу
адгьыл ғәғәамзаргы, иалаланы иңахьеит, иаңы ихшәа, игәылңыз
шәтыцым. Еиҗарак урт зыргәғәо, аңсынцры рызтарц иаҗу дара ирыдгы-

лоу амчқаагы ңарала, малла «идухахыоу» дунеи амаа акра иашытоу ауаа роуп.

Ароман «Ашыацха» акны Платон Бебиа иааирцшуеит хапстазаара еиуеипшым егырт аганқаеи асферақаеи рфеи ихамоу, хгаы еихыызшыа апсымцкыарақаа ртэггы. Урт автор ицэыригоит еиуеипшым, еимышыта-рым ахафсахыақаа, аперсонажқаа рыпстазаарақаеи ирхтынхыаақаеи рыла. Арака иубап апстазаарафеи ашыапылампыл ада уаха даеа хықакык змам, агэыла ицашыыцуа, аицакэакақаа рыла итэу Базакаы ифызцаа ауаа хтыпшшақаа. Хэарас иатахузеи, автор ашыапылампыл абзиабаццаа, ишырхэо еипш, «азхыыццаа», дрыкэызбом. Уи афыза ахшыццак зынза дацэыхароуп. Аспорт зыда хапстазаарафеи еихарак изызхауа афар рыфнутка иатцанакуа, изыпцоу ззымдыруада. Аха Базакаы «испорт» харамратэ спортуп, шыцратэ спортуп, изыдамы нырроуп иканатцо. Базакаы ифызцаа апстазаарафеи икоуп ашэкаыццгы уи далкааны дахцэымгххартэ дзаирбо.

Афар атцара дыртцара, раазара знапы алаку итакпхыкэра ацынхэрас – иара излаихэаша аганқаа рыла ихэыцуа, мамзаргы ицэытцахэыцуа, азэы акы абайцырскыарызеишь хэа зыпцы кымкымуа ауаа дреиуоуп ароман афеи зсахыа тыху арцафратэ институт афэти арцафгы. Ауафы царада дзымхэышэтэуа ахақым ухэару, азбартафгы иаапшуа атартышагаццаа ухэару, зака жымдыр, амжыжыкра зылшоны, хапстазаара иатэымкэа, арахы иалагыарц иафеу атцас баапскаа фэпнаеуазеи «Ашыацха».

«Шэанацэалбеит, редыргэгазеит, ахыз-апша аламыс ршыагыарц ргеи итоуп иразар, уимоу, амчрагы хцэыргоит, хагыдыршэоит базакыарааи Хазат Хараз-ипа рфызцаеи ифэпымеыкэа иаанхар хэа» ахэоит Платон Бебиа ироман.

Ашэкаыццгы иара убас акритика азиуеит апсуа бзазарафеи имыцхэны иалоу, иахыркыараццоу апатриархалтэ еилысрақаеи урт ирхылцуа, акэаматцарақаеи. Ашымтафеи ишаарцшу ала (Арсоу ихафсахыала) урт цырхагоуп атакпхыкэра ду зцу арфеиаратэ усура анафсангы иарбан усаалак афгы. Платон Бебиа ифэпхыа ихасабтэны икэиргылаз азцаара иахыатэи хапстазаарафеи иатцанакуа зака ихараку, уи исахыаркны иааирцшит ихагу, пхыака ацара иапырхагоу, иахтэымкэа, ихамаамкэа ихалиааз ацэга-мыцэгыақаа, ашыцылара баапскаа, ацэыхы-мыхырақаа: атартышагара, аицагычра ухэа убарт иреипшу итцгы. Арт зеггы хара хсоциалисттэ уаажэларрафеи закэанла ршыапы итыркаауижытеи, рдацкаа ытцыжэжэоуижытеи акраатцуеит. Аха изхэартцоузеи, апстазаарафеи макыанагы иамаханы, уимоу, афыргэгааны, ахатэ «аргументкаа» катцо, рхы андыркыоу (ацэга зуагы асахыазы акэзаргы ихы злаиркыиаша цыара

мзызк, җарҗак имҗшаауеи!) ыҗоуп. Иаагап Сырма лажәәқәа: «...Дарбан уара уаҗара згәыхәтәи иахьзаны зықәлацәа ирылагылахьоу! Зеиқәажә ззымҗсахуаз ауафы, иушәуцара иарбан уздырам. Алақәа зкылибахәоз ууада еицаҗьажә удәылганы уааган ахан хьытәцара уаафнахәртәеит. Амәақыратәҗьа зҗыба иҗамыз ауафы, иутцпрауа амашьына ааган иаауцаргылеит. Иарбан узыржагыа, җым?!»

Уаанза җсыцқьала иҗаз ауафы дытқьытқьашьо, дҗәыншьо дих-цәажәоит Сырма. Ғычрала илырхаз амал датәеырбо, далаехәо ауаа урыласыргылеит хәа иаеҗнылхәоит «мап, истахум сара уртқәа акымзакгы!» хәа данылҗагыла. Аха Арсоу имч мачуп, дҗацам, Сырма дииаа-ихеит.

Ароман уажәи азы аганахь инышьтатцаны, маҗк иадамхаргыи, уи иахнаҗазеи, хазланарҗшыз аҗстазаареи, ицәыргоу ахаҗсахьақәеи рдунеи еидкыланы халаҗш, инымәатәшәа акәзаргыи инахаагап, еиҗхарҗшып иҗоуи, иҗами, автор иҗазарц ииҗахуи. Иҗамлари хашәҗәыффы, аҗьа ду зыдбаланы, акыр шықәса аус здиулоз ироман аҗстазаара атәбыргхатә атқьыс исахьаркыратә фантазиа амчхара агазар, еиҗа ххәҗы иаанхартә, аҗхьара аинтерес хәуртә азын «афырхатәа» злаҗам ала ирзырханы, ирыццаны, даҗа цәак рхаитцазар, иртәым маҗәак ршәитцазар, ирҗам бзык рҗеитцазар, рыламыс иатцанамкуаз, рҗәи иҗам, рхы иҗам, акы иамхәхәзар? Мамзаргыи урт рҗызцәа ауаа иахьатәи хәҗстазаараҗы иҗамзар, ианыҗаз, иананыз иҗафсхьоу ашықәсқәа рзы, иаагап 30-тәи, 40-тәи ашықәсқәа рзы акәзар?

Иҗамлари даҗа цхьафык иҗәаргыи мап, урт рҗызцәа хәуаажәларраҗы иҗам, иҗамбац хәа.

Ажәа ишало еиҗш, ус Анцәа иҗәаит, уи ами ахазына, абзиахә. Убри ами ашәҗәыффы ииҗаху. Убас иҗаларц азами, ицқьахарц азами ауаа-җьашьқәа рдашьхәа ицакны хрықәызбарц, уаҗа иахмырбзаарц азын рышьацәахы ианкны изцәыригаз!

Ииашоуп, асахьаркыратә литератураҗы иазырханы, излаҗам, хәычык инапынтангыи, ацәажәара – аҗстазаареи ахаҗсахьеи раарҗшреи бзиа ирбоит, иатәышьтроуп. Уи акритикеи алитератураҗцаареи рҗы идыруп «гипербола» хәа. Ахатә бырзен ажәоуп, иаанагоит иазырханы, иаццаны ахтысқәеи афырхатәеи рсахьа аҗыхра. Уи иазкны «Краткий словарь литературоведческих терминов» аҗы, хәҗхьоит: «Гипербола (от греч. *hyperbole* – преувеличение) – средство художественного изображения, основанное на преувеличении. Г. прошла большой и сложный путь развития – от фольклорных произведений многих народов, где подчеркивалась физическая мощь героев, до произведений, где созданы развернутое, гиперболиче-

ские образы («Гаргатюа и Пантагрюэль» Ф. Рабле «Путешествие Гулливера» Д. Свифт, «История одного города» М. Е. Салтыкова-Щедрина», «150 000 000 В. Маяковского»). Часто Г. встречается в пословицах, поговорках и в изречениях (нап., «Море по колено», «слезы текут ручем») ¹.

Аха ирыцџарахаз, џаџстазаараџы ишыртыџымгы иџагышыюуп илаџау ахаџсахыџаа Сырма, џазаџ џараз-иџа, Базаџа рџызџаа ауаа! Урт аабо-ит имаџџымџаа, насгы амџ рыманы, рџеибаркны иахыатџи аџстазаара аганџаа зегы рџы – ахџхџаџтраџы дара убоит, амедицинаџы дара уџылоит, еиџау аџареиурџаџы иуџышыџласуеит, аспорт аџгы рыбарбар уахџом, убас заџаџара?

Уртџџџала иахыырхџлатџуп, џсеивџахы рымџаџаа иахыабалак рымџаџаа аџхыыркџџаатџуп, мамзар, зынза рџеибырџар, ишџартџуп ауаажџларратџ џстазаараџы, иаханы азеиџш мал ахыеимырџџауеи, рхџаџаа џсихологиала, џнуџџатџ дунеила акапиталист иџазшыџаа иахыреиџшуи, ус иахыхыџуеи анаџсангы, ишџартџуп еиџаракгы урт иџартџо анырра, ажџакала, иџхастартџуеит рыџџшамыџџаа иџоу, изызџауа аџар. Урт ирыл-шоит аџар раазараџы акыр аџырхаџаџа џартџар, идырблџаџар, ауаџы адгыл иџџазаараџы ихаџоу амали ахи-аџси раџџушџаа агџраџара рнаџар ауеит. Амышхыџбзазара, аџстазаара бзиа акоммунистџ уаажџларра рџы азџгы маџ аџџџзом, уи аус хаџаџаа ируаџуп аргылараџы ажџлар азџык-џыџыџа хџа еилыхны акымџаа, аџстазаара бзиа рыџара, рыбзаза-ра аиџџџџа иазџуп. Аха урт зегы хыџџхыртџас ирымазарџуп асоциалистџ принципџаа рыла еиџџаау, зегы еиџырзеиџшны ишыџаџыргылоу аџа алеишџа! Ламысла, џџџхыџџрала, коммунистџ џсла анхара-анџра, ад-гыл аџџаара, аа абарт роуп иахыатџи ауаџы дзыџџныџџарџ ихџџоу.

Абарт аџада еиџџаџџхыџазз апринципџаа ирыџџхыџџы, издызым-кылоз, дарбанызаалакгы, хџа дышџалиаазгы, хџа дахџџым, дмыџхџуп, даџахџырхаџуп.

Абри ауп хыхы ишазџџџо еиџш, ароман «Ашыџџџаа» аидеиатџ џаџы. Уи иџџнаргылаз апрџблемаџаа, акы, ираџџуп, џбагы, иахыатџи џаџстазаараџы шыарџаза џџазџауа ируаџуп. Нас ишџа, ауаажџларраџы ауаџы дхџартаны (Базаџараа рхазы маџара ауп изхџартџоу), дџџураны, дыџџыаны иџазаара еиџау иарбан даџаџы аџхыа зызџахџ хџатџу?

III

Уажџшыџа маџџак иадамхаргы хџахџџшып ароман злаџу абыз-шџа. Платон Бебиа ирџџиамџаџаа, еиџаракгы ипџезиатџ џымџаџаа

¹ Краткий словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 1978. С. 32.

хакритикцэи хлитературатцааџцэи ирыхцэажэахьоу ишазгэастахьоу еицш, шамахазмзар ицкьоуп, ацсуа бызшэа иамоу аџ-диалектгы рбе-иара исахьаркны, ацсы ахатцаны ацэажэарафы шыахэла ихы иаирхэоит, хэарада, ари апоет, ашэжэыџы ирфеиарафы – имыруга хада – абызшэа ии-ашаны, дарманшэалартэ ахархэара анилша, еихау иарбан даеа насыпк уи дзеилахара! Ацхьаџ дрышыцылахьейт Платон Бебиа ипоезиатэ цэахэакэа реихышэшэара, рымариара, реинаалашьа, ритмикатэ шытыбжыгашьа, фразеологиала ражэакэа реицааишьа. Уи аханатэ досу иахьатыпу ажэа артэара дазказоуп, ихьантаны иуахауам ицэахэакэа рышытыбжэ, зны-зынла, уимоу, иаџыркьацэаны «ианпоезианитэуа» ыкоуп. Ара, хэарада, апо-ет ипоезиатэ џымтэакэа ракэым сзыхцэажэо (урт ртэы ацхьаџ ишудыруа еицш, аџада исхэахьейт снаргэылаланы), мацара изысгэаласыршэаз, ахатэ цыда змоу абри ацэаџа аабоит ипрозатэ џымтэакэа рыфгы. Платон Бебиа ипроза хыхь ишазгэастахьоу еицш, иаказшьарбагоуп жэабжэейтахэарала ахтыс аарпшра, ихааза игэы итапхо апоезиатэ цэахэакэа агэылчцаауа. Уи ипрозатэ џымтэакэа зегы харкэатцып, абри рапхьатэи ироман ахкэа – ановеллакэа жэпакы поезиала иџу прозоуп хэа азумхэарц залшом уанрыпхьо, избан акэзар, убас еихышэшэоит, акаруатэ теисцыхэ еицш, цьабаак унамтазо. Насгы, «зыпсы злоу», «здаракэац» ыкоу, ажэеинраалакэа, ацсуа жэлэр рфеацытэ хэамта акнытэ иааго, ахархэарагы кайматла изызу ажэапкакэагы, афоризмкэагы зака ыкоузеи! Урт зегы аџымтафы иарбо-уп, иаласоуп, здазхэазтам атып афы. Платон Бебиа ихэоукэа, ифразакэа, реилкаара удаџны, уршьахауа, арахь «адунеи» рымехаркуа икам. Досу излатыпу, иахьыртыпу рыла ишэоуп, изоуп, икапануп. Насгы еснагы ихы рцэихьчоит хылцышытрала еизааигэо ажэакэа лассы-лассы рхархэара, «еигэылацэаны» реидыртэалара, избанзар, уи идыруейт ас акатцара аџымта астиль аганахьала ишарпсычеуа, асахьаркыра аганахьалагы ахатабзиара ишагнажьуа, ишыланаркэуа. Абарткэа зегы аказара ацсабара иатэуп. Урт Платон Бебиа шыахэла еиликаауейт, еиха ииашаны иухэозар, ихатэ рфеиаратэ цышэагы инартцейт, кыр казаратэ маза изаанартхьейт!..

Ашэжэыџы дзыхзызаауа ибызшэа иара усгы ицьоушьаша фено-менуп. Уи асахьаркыратэ џымтэакэа рымацара ауракэху зыматц ауа. Уи апстазаара аматц ауейт, иашьагэытыуп зегы рыла. Зака ииашаны ихэазеи аурыс педагог ду К. Д. Ушински абри ахшыџцарагы. «Каждое слово язы-ка, каждая его форма есть результат мысли и чувства человека, через ко-торые отразилась в слове природа страны и история народа».

Ааи, ажэа затэыкгы ацсымчхара зака атцанакуа здыруа, насгы инартауыланы изныруа арфеиаџцэа дырхатарнак иашоуп Платон Беби-агы.

Уажэы, хыхь исхээз баша цэахэамхарц, истахуп ыырцштэкээк абрака иаазгарц. Афакт, шахатра зуа документуп.

«Аныхэафе – аныхэафе апнатон, ацэеи атэеи рнапкэа еибадыркуа. Затцаaira хара хаизызырѡра мацхо, хаицэажэаракэа еихахо рфынархон. Афы кадыцъ иарбан иканамтдо! Азэы ихыаакэа зтэз игэатца акэалап хэычы аартны, инапыршышыуа инталаны зегъ адэахыы иныкэнантеит. Даеазэы абарт ухэан-схэанкэа харкэатцны, еснагъ абас хаицэнымхо, ифо-ижэуа хэзтэамзаарызеи, уара, хэа ихы гэыбган аитон. Ахпатэи иблакэа жьар-жыалеиуа, ѡыла ихыхэхэоз атэца дахьзаапшылоз, ипсцэа игэаланаршэон хэа сыкоуп, хаи ухэар ишынеимейтэара...»

Афы зэатаны итэоу рхафсахыакэа ари еигыны ахэара уадаѡуп. Досу рхафкэеи рыгэтаккэеи «алтэ ныха» ианарпшит икказа.

Абригъ иухаштуа сахьоума: «Ераст иаха-иаха ибжыы шьтихуан, Мшэылды ашэафка зхачылаз ахрафкэа ипсы рхыыхэхэа, шьтахька измыргьежыуа, пхьака дзымцо, иара ус икны дгылан, ахарахапшра дафын, ламыс змоу сфышэх, абаапсы, абра цэгъала ашьацхэа сафэахейт ихэозшэа...»

Платон Бебиа ипрозафы иитаху агэтаккэеи ахафсахыакэеи, аказшыакэеи, ахтыскэеи еилкааны раарпшрафы ихы иаирхэоит апсабара, апеизаж, деталькээк рыла акэзаргы. Цабыргуп, ароман аказшыа злакоу ала, «афырхацэа рдуanei злахэапсоу ала, автор итахцэам, еиха ииашаны иухэозар, ирыхэтаны, иапсаны ипхьазом аромантикатэ цэа зхоу, мамзаргы иблахкыгоу апсабара иаларгылан раарпшра, иратэаимшьо, иахибауа афынза дара рзы деичахауейт апсабара апшзара. Иахирбо, итихуа, апсабаратэ пейзаж «ахафы» цкъам, ихэашьуп, ауаа кыашькэеи амшцэгъеи ирсимволны икатцоуп:

«Ашьха ихыцызатца хьантыцъкэеи ага итыцыз апстхэа злчкэеи хэпхьа ажэѡан еиѡызшода рхэозшэа, игэгэа-гэгэаза ишааиуаз, иахьеилафэхаз ацыпхъ ѡарфаддит. Ажэѡангы иазымычхакэа иагэыргэырит, иара амацэысгы акаитан еипш иаалакы-лакыт. Анцэагы дгэаан, аѡыста дыпхатца диман акэкэахэа дивахысуа ифеаихейт. Уи акэахейт. Ажэѡан хэазага ду иазнымкылакэа ахырхэагы афеанахейт акэа».

Убас ирацэоуп иааугаша афырпштэкэа, аха иахарбазгы азымхои аѡада иаххээз хыхшыѡтак артцабыргызы.

IV

Ауаажэлартатэ пстазаарафы ииашаны ицэырго, икэыргылоу апроbleмакэа ииашангы атак анроу, ианызбаха, хэарас иатахузеи, асахьаркыратэ ѡымта агэтакты нанагзейт, уи авторгы аиааира игейт.

Абри ахшыџтак Платон Бебиа, ироман «Ашьацхэазгы» иухээр алшо иџоуп.

Аха иага убас акэзаргы, хзыхцэажэо ароман, еитасхэоит, рацхьатэи злакэу ала, хэарада, уи иамоу, хыхь акыр хнагэылаланы хаззаатгылаз акэџиарақэа, инарываргыланы иаанамхээрц залшомызт гхақэакгы, аха насыпны урт агха-пхақэа ароман аџбатэи¹ атыжьраан ирееит, ириашеит, уимоу, иџыцу ахқэагы аџитеит, зегьытџкьа ракэымзаргы, Платон Бебиа ироман «Ашьацхэа» хлитератураџы ишлагала бзиаз азгэатаны иахцэажэаз хцарауаа Сергеи Зыхэба, Владимир Дарсалиа, абарт ацэахэақэа равтор ыркритикатэ згэатақэагы ихаџы иааганы. Аха убас шакэугы, хзыхцэажэо «Ашьацхэаџы» иупылоит автор ицегь ирееиндаз, еигьитэындаз хэа ззухэаша гха-пхақэак. Цабыргуп, урт малыр дук рзатом ароман иааизакны ахатабзиара иапырхагахартэ еиџш. Абар даргы.

Ишаабо еиџш автор «Ашьацхэа» архитектоника-адэныџатэи азеиџш форма – ицегьы еилеисар, еизааигэаитэыр ауан, иаххэап, хқэак «Уар-дынла тацаагара ицаз», «Алтэ ныха зхарахаз», «џынтэ иџцэатэхаз анапы» рацэак реанеимарымдо ыџоуп, ихаз-хазума ухэо аџынза.

Аџымта афырхатца хада Арсоу Агэба джурналиступ, дышџкэыџџуп, ус анакэха, аидеологиатэ усурџы аџарахэа дыџазар зыхэтэу азэ иоуп. Аха ишыџкалалакгы, хамтак дырџагылозаргы, имч дмырхеит, ашьацхэақэа деимырхха дырkit. Арсоу ипхэыс Сырмеи уи лџызцэеи ршьацхэақэа џра дыдмырџеит, азнык азы иеиџьяшэа иузаргы. Ас имыхьыр акэын ажурналист, ашџкэыџџы, уи ипшьоу, ихараку атыџ аџы дгылоуп. Иара убас угэы еихьызшьуа иреиуоуп Арсоу акырцъара ихы дахьяџагылоугы. Уи зны иихэо, даџазны ихэом, иеилкаара ануцэыхьантэхо ыџоуп, зны ашьацхэақэа ииааизеит шухэо, нас даахэны дузымдырзо, хэынтэа ихьшьзамкэа, дыцкьаза, мшаџены аусура даналага еиџш дыџоушэа ихы уирбоит. Аха ус дыџам анкьатэи Арсоу бзиахэ, дкахахьеит гџгэала. Цабыргуп, атыхэтэан агылара иеазикуеит, арыџъарахьдгьежьюеит ухээртэ иџоуп, аха уигы иалтцуатџкьагы еилкаам инагзаны, макьана дџкаџэан дышьџоуп. Ииашоуп, автор иџахуп ифырхатца дызлахаз апалхатра далхны, дуаџханы даабарц. Иџнуцџкатэи ақэпараџы ицэеилахэеит амали аламыси, аџакпхықэреи, ашьацхэа мыждақэеи. Урт Арсоу еиџагыланы дџаадырџэрылон. Абри кризиск иаџыаз уи ифырхатца арахьгы зны датэны, анахьгы зны датэны дыџоуп. Иаагап Арсоу иажэақэа џырџштэыс: «Тынч стэаны схы сазхэыцырц стэхуп. Ауаџытэыџса зегьы-зегь реиха ицэыуадаџуп ахазхэыцра». Мамзаргы: «Ааи, схамыжэ! Уи кылыжэжэа ишыџоугы, бара бсахтан кьаџ атцкыс еиџьуп, акыр ипхоуп!.. Иџкэыцыр хэа

¹ Платон Бебиа. Иџымтэақэа. Ахэбатэи атом. Акэа, 2005.

сшәом... Иансшәу ишыстаху стәоит, ишыстаху сгылоит. Сыгәгы тынчуп. Уи сара саб исзизахит, сан изәзәаны исшәылтцеит. Аңстазаара иагәылхәаны иага сахтан кьаф блахкыга цәыртыргы, атыхәтәанза иагьызгароуп. Аңхзыфәы шахышәшәоугы сара иснаалоит, уи сышәны сназыдгыло сара сөызцәагы, знызатцәык иадамхаргы, схәымгаршьан ишцәзалшо! Иахысшәызаалак, сгәы тынчуп, сыңсындыргы ароуует...»

Ас зхәо, ихәыцуа, ицоуроу, зхы шыаҗацыңхьаза атакңхыкәра азто, бзанцы имбрырц, ибрырцгы зтахым, гәнаҗада адәы икәу зыламыс цкьоу азәы иоуп. Сырма пхәысс дызмоу ахатца ус дзыкаларыма? Ус дыкам Арсоу Агәба. Иара хайкәытып, ихшарагы ицоураны изхәыцуам, аазара аиаша рмоуит. Аңхьаф иугәаларшәа Арсоу иңҗацәа ахьейцәажәо атың, урт рахьтә азәгы аидеал лаша иазхәыцуа, иаҳараку аматериа рхы азцо, иңнаҗо, атцара ду иазхәыцуа иубом, амали, амашыней, ибеиоу, иңшзоу ахатцей. Аа ридеал закәу!

Ари машәырзам, ахәыцкәа ирбо, ирахәауа, излаңшуа ауп ишьтыркаауа, иртцауа. Урт пхьаҗа идеалс ишьтырхыз рани-раби рҗы ирбеит, насгы алкаа бзианы икарцоит. Иаагап урт реицәажәара җырңштәыс: «Уажәы ааигәа хашкол аҗны ревизорки шәкәыфәки еицны инеит. Уахьрыхәаңшуагы ашәкәыфәы дцәыңза, зынза баша маҗәала деилахәан. Аревизор ихы инаркны ишьапы аҗынза деикәыцырцыруа деибытан, иаргы ицәа дамкуа ауаҗааза замана, дгәылрәны ацара даҗын. Ахәыцкәа зегы зызцаауаз ани ашәкәыфәы иакәын, уи рацәазак ишиңшнымызгы, зегы рыбақәа иара изхан, избанзар, ифымтақәа бзианы ирдыруан. Аха, иңьоушьаша, артафцәа раңхьа аңсшәа зархәоз, зхаткы кадмыршәуаз, изацәажәоз ани аревизор җадың иакәын. Ашәкәыфәы рыцҗа хьаас дызмадаз, уи хәыцкәак идипхьалан драцәажәон».

Афны, адәахы, аңстазаараҗы аиашамрақәа ахәыцкәа ианырба, жәахәарада, ишцәалоу ирыдыркылоит, анырра бааңсы рнаҗоит.

Уацәшәап Арсоу Агәба ихәыцкәа рхәыцшьа, рцәажәашьа, икарцоу аиҗырңшрақәа излагылоу, иаарыкәыршаны иҗоу аңстазаара аҗнытә. (Нас ари Арсоу Агәба ихарамкәа, изхарада?) Ари уи иҗны амацара акәымзар җалап иахьаңҗыло.

Ажәакала, Арсоу ңара зны даабоит дҗәышны, дкоммунистны, даҗа зных дҗычыфәны, дкәычыфәны, анахьгы деиуаны, арахьгы деиуаны. Автор иҗалап ихәарц иҗахызар – абас җазцо Арсоу җонутҗала деибафоит, ацәҗей абзиеи еиқәҗоит, деимырхха дыркуп, издыруам аңыжәара зго, уи ауп изыхкьо итышәнымтәалара хәа. Ари ганкахьала, психологиала уахәаңшуазар, иҗоуп иахьиашақәоугы. Аха даҗа ганкахьала иугозар, инагзаны узақәшахатхом, избан акәзар, ауафыцәҗа иаразнак дзыбзиа-

хом, ауафы бзиа иаразнак ихымѡаѡгашыала дбааѡсхар, дпапанѡѡырхар, дееимхар ауеит. Араѡа ашѡѡѡѡы ипозиѡа акѡанызанра адубало аѡынза иѡоуп, еиѡа ииашаны иухѡозар, инагзаны игѡылыршѡам.

Иара убас, сгѡанала, имыѡхѡызар ѡалап Кѡалашыи Кѡаташыи ирзеибауа афактгы. Избанзар, афатѡи ачеиѡыкеи ихѡамсысза алажѡ алымѡаи реидкылара гѡнаалам аѡхѡѡ ѡкыѡѡкыашыарак изѡѡырнамгар ауам.

Аѡымѡа ахѡѡа мыѡхѡѡа рахѡ иумѡхѡазарѡ залшом Арсоу ашѡол да-налѡоз аѡышѡараѡ иѡызеи иареи ирзеибауз атѡгы – иблет агара. Ара уеизгы-уеизгы митѡык ыѡам, аха ароман иахѡахѡоугы убом, иѡылоу фактуп, эпизодуп. Амра еимазѡа аѡѡсаѡа рыѡгы имаѡымзар ѡалап имыѡхѡу аѡыѡѡа. Автор иѡахуп иахыирхѡырѡ ишыѡуа, агѡыла изыразым, зегы зхазы изѡаху аѡѡсаѡа рхѡѡсахѡаѡа иуморла раарѡшра, аха зегы хѡаак–хѡаак рымоуп – ирххѡѡоуп, ироуѡѡоуп. ѡабыргуп, дызѡызбо аѡѡзаараѡы иѡоуп, аха еиѡа атаки аамыѡѡшѡареи атѡѡаны ихѡатѡын, иаарѡѡѡын. Зегы, ишырхѡо еиѡш, еизымхѡыѡа ѡыѡзаа реиѡш иѡаларызма?

Платон Беѡиа ироман «Ашѡаѡѡа» хыѡ аѡырынтѡ ишазгѡастахѡоу еиѡш, ииашатѡѡыаны акритѡа гѡѡа азнауеит иѡѡурамѡа иѡагаз аѡѡзаара аганѡа зегы. Автор ихѡгѡоу, хѡилазырхо ирхиѡхѡазалеит хѡѡѡзаараѡы иахѡыло, иѡахѡѡ ауара-аѡахра, аиѡызара, аиѡхыраара рѡѡы зхѡо иаѡырѡѡаѡоу акѡаматѡамараѡа, еиѡаракгы аамѡа еиѡахарада аныхреи аѡсшыареи ахѡахѡеиѡымѡауа анормаѡы иахѡхазнамѡо. Убарт рѡы ихѡмоу аѡсыѡараѡа, аиѡахараѡа ашѡѡѡѡы иахырбоит Арсоу Агѡба иѡѡѡзаареи иусуреи ирыдхѡаланы, аѡара еиѡѡѡаѡеи аиныхѡаѡеи абрахѡ инарылатѡаны. Уи иашоуп ганѡахѡала, избан акѡзар, ашѡѡѡѡы, аѡурналист Арсоу Агѡба дзыргѡамѡуа аѡсуа-апатриархалѡ зѡаараѡа ав-торгы аѡхѡѡгы адгылоит, иузамаѡуам. Аха иѡоуп хѡызхѡыѡша даѡа ганк-гы – уи, иахѡа ареволиѡѡа-техникатѡ прогресс ѡаамѡанык еиѡшымѡа ианеилашуа, ауаѡы агуманизмра аидеиа иадыѡхѡалароуп. Убри аѡнытѡ, ауаѡи аѡсабарей ргѡыбылра мыѡхѡы деиѡаханы ианирктѡу аамѡазы, ахшыѡѡѡара азутѡуп, аѡеаѡала, иахѡа имыѡхѡушѡа иабо аѡѡзааратѡ кѡаматѡамараѡа ирыѡу азѡаараѡагы. Сгѡанала, хыи-ѡси хѡа иѡоу аѡринѡип ахѡ иаѡоит ароман абарт ахѡа: «Бара бакѡын сара исыгыз» (уи лара Хѡаниѡа иаѡсаз азѡы лакѡмызт, аха...), «ѡѡаѡѡа срылѡру, ѡѡаѡѡа срылѡру?!» (уаа зегы Арсоу Агѡба имашыына иѡартѡаны дныѡѡалааит ххѡом, аха ауагы аѡахгы, аѡѡлагы, агѡылагы зны даѡѡимыртѡар ауама, ауаѡи ауаѡи еибѡаххѡоит, иахырѡѡыны зынгы угѡы ѡырѡѡаргы иааучхѡар акѡхѡит!) «Сара сѡынѡаѡа – сара саѡаѡѡа» (иѡсраз, ибзараз ддыргѡамѡуан, атѡаразы ишѡа иаауазгы уаѡы ихигартѡ иабаѡаху. Аха аламыс, аѡсуара,

ауафара ыками...) рҕы иаабо, автор ифырхатца хада ихаҕсахыала дызкэызбо азцаарақаа. Еилкаауп, дарбанзаалакгы – дырҕиафыз, дынҕынырыз, дхақымыз, дырцафыз иусураҕы дтышэинтэаларц, иурагы барақаатхарц, ицоурахарц азын имазароуп ахақитра, аамта, насгы ианихэтоу иҕсы ишьартэ еицш атагылазаашыагы. Ари макра зтахым ибылгыны еицырдыруа фактуп. Абри аусуратэ тагылазаашыа иапырхагоу, измырҕацо, ажыакца аипш иалаҕсны изкуа роуп ашәкәыффы дызкэызбо, иҕаҕиҕеуа Арсоу ихаҕсахыала. Аха, аҕсабараҕ ус иҕоуп, ауафы дишеит ауафы дицхраарц (баша ирхәом ажәаҕкагы ауафы хәшәыс имоу ауафы иоуп хәа) дизааҕсарц, ишьтибахырц, итибагарц. Дарбан иахыатэи аамтазы зус мацара иадтэаланы, уаха ак дамыргәамтцзакәа аус зуа, агәыла, азла, ақәла, атахы, атәымуафгы – зеггы акака иаргәамтцуеит, ацхыраара ртахуп. В.И. Ленин зака ииашаны ихәазеи, ауаажәларраҕы унхоны, ауаажәлар рҕынтэ ухы уакәитны узыкалом хәа.

Ейтасхэоит, ауаџи ауаџи реизыџазаашьџи, ахатареи, ауаажаларреи урт реимадашьеи ырыцаркуа азџаараџы ароман автор иџегьы хшыџзышьџтра рзиур акэын, иџиџаар акэын социалогииала иахьатэи апринципкэа ырыџыршэаны, аџсуа милаџтэ џсабара аџэаџа иаџыршэаны. Абрака, сгэанала, Платон Бебиа маџк аџара дыџцакит, ишьџихыз азџаара ду ганкы маџарала дазнейт, егьырт иаанхаз ахганк зынзагьы рыџазаара ихаџы иааимгеит. Ароман аџы, ишдыру еиџш, аџџазаара аганкэа зегьы автор илаџш рхызароуп, изџагылоу анаџсангьы џхьаџа аџашьа атэгьы диалектикатэ џиашьала дазнейны философиатэ дунейхэаџшышьала ихэаакэитџзароуп.

Абри азтаара иамаданы истахуп иаазгарц ицстазааратәу фактк. Москва дсыман дыр бзиазақ: қаралағыы «ранглағыы» ҳайкарамызт иареи сареи, аха ханеибадыр (ускан агазет «Ақсны қақшы» аредакция акультуреи абзазареи рықәшағы аус зуан) нахыс хатә чкәынақ, еишьақ иеипш бзиа сибон. Ақснықа даауан, есымша акәымзаргы, цсшьара. Уи Ақынцтәылатә еибашыра афырхатца, авиация аинрал Васили Григори-ица Василиев иакәын. Убри иақара ихзырымгаз, ауағы изы иразыз, аб-зиа ақатцара иашытаз, аламыс злаз, иаамысташәаз, сара сыхәтаахь ала, сахынзааихыоугы, дсымбац ақстазаарағы, асахьаркыратә ымтқәа рғы акәымзар, убас иқаз уағын.

1976 шықсазы аңхын ҳаштаағаз Москва ҳақан ҳанғасит асааирта «Россия» акны. Ҳшықаз анеиликаа, пшьыуаак (Мара, Света, Адгәыр, сара) ҳраҷауоп ҳаа ҳшиғызғы, ағнықа ҳимгар имуит. Уи ахатда адунеи азна зықсадгьыл азы аҫба збахъаз, зхы аҫбыка ықәызххъаз, ашъа казтәахъаз, иуадақәа имази ишырхиази ирхәон дзакә уағьыцқъаз. Иағьырқъаз уақа

изакаразаалак акы ыкмызт. Аха агәырғареи, агәалакареи, ауафы ибзиа-
барей ахра руан абри ауаф – аурыс гәйтбаа иуадакәа рҕы.

Убра ҳақанатц иаабон, ҳағьаргачамкуан, зықәрахь инейхьаз
абри аинрал пхьатә закафы дырпылаз, закафы наскьеигаз, закафы
рзы закафы ател дырзасыз, дрыцхрааз, абжьгара ритаз... Урт зегьы
узеикәыпхьазоума?!

Җнак, сшицәыпхашьозгьы, симазцаар сгәы иамуит:

– Васили Григори-ица, абриакара ус шәызларыхьзоузеи, шәйд-
мыраапсеи, нас арт ицо, иаауа шәгәы пырымтдәеи, шәышә ылдырхаант?
– хәа.

Җамтак, илакта акачыракәа ишапыргахьазгьы, ихааза, апстазаара
апышәа ду шимаз мөашьо, аурыс гәйтбаа иаша, сызцаара ахы ахьхаз
идырын дысҕапшуан ҕымтзакәа. Саргьы иаасцәымыҕхеит акы игәы иал-
сыма хәа.

– Апстазаара ахата океануп, ишыкоу атәы даара иуадауоп инткааны
адырра. Уи афилософцаа ирусуп. Аха апстазаараҕы имөашьо зегьы
хзы ишәкәгылоуп жәйтәнәтә аахыс акы. Абар уигьы. Ууафьтәыөсаны
адгьыл уаныкәла, акы даргәакны азәы уанимыцхраа, унапы аниу-
мыркы, дуаз, дутынхаз, дгәылаз, дсасыз, атахызаргьы дтәымуафыз, аха
дуафыз, нас изхәартзоузеи указаара, уцстазаара пцәеит, аинтерессгьы
атцам. Апстазаара захьзугьы убри ауп, сара стәала, ауафы изы ауафы
дгәакуанаты, даапсонаты...

Ауафы изы ианатаху аапсара, ацхыраара псабаратә закәанк еипш,
уаажәларратә пкарак еипш иааипмырҕьазакәа аҕар ирылахаазозароуп,
иадхапхьалозароуп хара урт реихабацәа ххатә пстазааратә ҕырпшала...
– ихәеит аинрал.

Сара арт ажәа кәышкәа, уи аахыс акыр шыкәса шцахьоугьы, уажәгьы
ушьтангьы иҕыцза рцакы мыззо слымха иҕыфны исахауеит.

Сыззааниуа, Платон Бебиа ироман, абаскак хнагәылаланы, насгьы
иахгәапханы хзыхцәажәо аҕы, сгәанала, мацк игәцареикыр акәын иахьа
ауафы дымҕыҕхар, игәыразра псыҕхар, дшабар шалшо атагылазаашьа
шыкоу. Избан акәзар, ауафы ицәаа бзиақәа, акәымшәышәра,
ажәакала, агуманизмра иахылцуа амч аткыс аиааира алшоит ауафы
ипсихологияҕы анаука-техникатә прогресс иканатцо анырра. Ари ас
шакәу атцаарадырраҕы хшыөзцара азыруа иалагахьеит. Убри акнәтә
ашәкәыөфьы ифырхатца Арсоу Агәба дызцәаашьо, уиакара хырфьы ззимуа,
зны-зынла изхымго ауаа, атахы, ақәла, агәыла рыцхыраара шицәымҕу
хзырбо апозициақәа амыцхә ашәыгақәа рхымшькуа, иара иахь
иадымцәылакәа иааникылазтгьы еиха еиҕын. Насгьы иаадыруазароуп

Арсоу Агэбагы ицоуроу шфырхатам. Ус анакэха, ихата икаитцо акритика-
ггы агэра хзымгар калоит.

Хыхь инагзаны акэымзарггы сазаатгылеит Платон Бебиа иро-
ман «Ашыацхэа» злафу абызшэа, абеиара, ацкыара. Уи амариара, ал-
каара, аклассикатэ проза астиль иакэшэауа, даеа «мода ыыцк» ала
акэымкэа, еилыхха икаитцоит. Аха убри иамоу абзиракаэа инары-
варгыланы иубоит ашэкэыффы иперсонажкэа еихаракггы еизгэдууа,
цэгыара злам «атцэы» еилатцауа иахыцаажэо атыпкэа рфы ала-
фи асамаркэыли ианахдыркэо. Сгэанала, атцэуара ззымдыруа ихы
пиеит хэа ирхэо ауп илыхыыз автор (апхыафггы убас) игэапхара зду
апхэыс бырг Хаптинаггы. Уии Арсоу Агэбеи ианеибаба инаркны хаа
бызшэак (ишеибацэымгымггы) аарзеибымхэазакэа лынарцэ мфа
дныкэлеит. Иаагап ыырпштэыс сыхэмаруеит, алаф схэоит хэа Хаптина
иахыахлыркэазо атыпкэа: «Шэара афыфгаракаэа!» – лхэоит Арсоу
ифызцэеи иареи рзы. Мамзарггы: «Уара аингарах хша!» Ари лафым,
иаахцэаны иухэозар, цэхароуп.

Афымта аестетикатэ гыама лазыркэуа, ихысхэзтэуа иреиуоуп абри
афырпштэггы: «Иа-а сара шамкэа сызшаз, азфа-фы аафышэхыроуп,
зеггы, азфа-фы!» «Ахлахэада», «амыхшатэы», «мцахэыцэа», «умшакэ
афэакхэа схы сасааит», «апынтцмырцкыа», «уара тэхэыыз», «шэара агага
зфаша» ухэа иреипшу уцылоит афымтафы аредактор ишамиххэазггы.
Ас икоу ажэакэа рыла дцэажэарымызт апхэыс бырг. Алафггы астэкэа
ихжэаны, хаарак атцазамкэа ирхэом. Амала, иазгэауташа арт реипш икоу
ажэар (ажэакэа) егырт аперсонажкэа рфы иуцылом, шамахак акэымзар,
ирхэо уахауам. Еичычаны икоу Арсоуи Хаптиней роуп, изыхкэа сыз-
дырам аха. Икалап автор уи апхэыс лхатэ кэзшыакэа рыла далкааны
дааирпшырц итахызарггы. Аха, уи азы ас ытызэзэала ацэажэара абатаху,
ираамысташэан, икэышны уарччартэ, уарлахфыхыртэ иказар еигымыз,
аестетикатэ гыама унамтози. Аказара ианаалом ихжэаны, игэааны,
ицэханы, ишэины ацэажэара. Ус икоу цсабарала иацэтэымзоуп иара.

Аханатэ еилкаауп ароман афы ицэыртцау ауаа, аперсонажкэа зеггы
рхы-рцыхэа нткааны автор харбара ишилымшо, ишуадафзоу, насггы
иагышатахым, ус икам иахыа уажэраанза ифу, иапцдоу романкггы. Аха
икалап иара убас икамзарггы фымтак, романк ашэкэыффы ажэак азы ма-
цара аперсонаж дахыцэыриго, нас уаха дахыпдымло. Ари афыза цыарак,
фыцыара, иамоузакэа икалазарггы хыцыара иуцылар алшоит. Аха уи
нахыстэи апылара афакт мыцхэгэышыоуп. Исыздыруам Платон Бебиа ус
зыкаитцаз, аха ироман афы знык ада уаха зыхыз цыара иуцымло, иумахауа
азэырфы алаигалеит. Сгэанала, ицэыртцыз ауафы, инагзаны акэымзарггы

ихэынгаста аабароуп, мамзар ароман афы избахэ зхэатэузеи, ахаз хамха-цымшыа мгал рхаара ицеит хэа шырхэо еипш, цыарак ада дузцэырымгозар! Убарт иреиуоуп Хашьым. Шэбақыа, Цақыа, Сқарина, Калтдыр, Дес, Кэана, Хатхэа, Кылчын, Малақыа, Адоу Тархана, Марусиа, Жана... Арака зыхьз ххэаз ауаа знык, ма ыынтэ иупымлозар, уаха цыаргы иубом изакаразаалак «матцурак», рольк рыманы. Ус анакэха, нас иапсазма ароман афы ралатцара, рцэыргара, зегьакоуп апстазаара рмоуит, изусто хзымдырзо, насгы рхы здыркыло дрымазамкэа имыцхэны иалоуп.

Апхьаф ухаткы, ейтасхэоит иазгэахтэз гха-пхақэак, изакаразаалак ароман «Ашыацхэа» ахатабзиара сахьаркыратэ птамтак ахасабала ирзыларкэуам, избан акэзар, Платон Бебиа ихайтеит иахьатэи асоциалисттэ уажэлартатэ пстазаара пхьака ацарафы, ицегьы изыданы акаларафы иапырхагоу, измырбазоу, аеыркахэны иашьклахауа, хылцышьтрала исоциалтэым, аха хауаажэлартэ акыр ишэартоу анегативтэ цэыртцрақэа агьарахэа иркамчны иеапызчуа асахьаркыратэ ыымта каимат.

Ароман «Ашыацхэа» иахьатэи ауафы ихы-ипсы разаны моралла ашыа зыхьшэа дыцкыаны иламыс аеапхьа бзанцы дыпхамшыо, М. Горки иажэақэа хацыхырааны иаххэозар, ууаытэысаны адгьыл афы аказаара даара икаимату шматцуруу ихамырштыкэа игэатцафы инеины аккахэа асаркыал иасуа апсуа сахьаркыратэ ыымтақэа ируакуп.

Платон Бебиа ирфеиамтақэа бзиа избо апхьафцэа еснаг имоуп. Уи хэарас иатахузеи, ашэкэыффы изы шыардаза атцанакуеит: ирфеиарафы имцапшыу агэахэареи агэалакареи иртоит, икалам дырцхафыруеит, илапшхэаа дыртбаауеит, дыртцауылоит. Абри азакэхап аурыс шэкэыффы ду Н. В. Гоголь арфеиара аус афы апхьаф ироль зегь реиха зымчу акы акэны изазгэеитэз: «У писателя только и есть один учитель: сами читатели».

Ааи, апхьафцэа ргэаанагарақэа хшыфзышьтра азызуа, дреиуоуп Платон Бебиагы. Цабыргуп, арака уи зегьы рапхьаза ихафы иааиго занаатла иазыкатцоу, асахьаркыратэ ыымтақэа доухатэ мазарас изыпхьазоу атцарауаа – акритикцэеи алитературапцаафцэеи ргэаанагарақэа роуп. Ус шакэу агэра узырго афакторкэа ируакуп ипоезиатэи ипрозатэи ыымтақэа антытцлак, айтатыжырақэа раан икаитцо арееирақэа, аршшарақэа, арфыцрақэа. Ари ахшыфзцара штцабыргхатоу хзырбо фактуп Платон Бебиа рапхьатэи ироман «Ашыацхэа» афтыжырак¹ еифырпшны урыхэапшуазар. Уака иубоит автор иыымта зака дацкляпшны, иахцэажэаз атцарауаа

¹ Платон Бебиа. Ашыацхэа. Акэа: Алашара, 1981.

Платон Бебиа. Иыымтақэа. Ахэбатэи атом. Ажаабжыкэеи ароманкэеи, Акэа: Алашара, 2005.

ргәаанагарақәағы (зегьытәкьа рақәымзаргы) ихәғы иаганы, иширш-шаз, ишеиғтәыз. Аригь, жәахәарада, аказа итәыштыроу цәаоуп.

Сыззааиуа, «Ашьацхәа» антытц ацхьащцәа гәахәарыла ирыдыркылеит, избан акәзар, ирбеит хмилаҭ литература ишаланагалаз ихатәроу хазну аамта атәы зхәо роман ґыцк. Машәыршақә акәзам уи хцарауаа Владимир Дарсалиа, Сергей Зыхәба изырганы изахцәажәаз аґсышәалагы урысшәалагы хкыицхь ағы. Абар В. Дарсалиа ароман «Ашьацхәазы» ииоуа: «В романе «Западня» сквозь суету смехотворности и анекдотических пустяков четко прослеживается намерение писателя натолкнуть нас на размышление о том, что нас окружает в повседневной жизни, что мы видим каждый день и с чем незаметно для себя свыкаемся.

Вот и получается, что в данном конкретном случае П. Бебия как бы сознательно отворачивает свой взор от переднего края стройки нашего общества и, выставив «за ухо да на солнышко» всяких дельцов и обывателей, призывает нас подумать над тем, почему мы до сих пор миримся с людьми, которые так или иначе, материально или морально, но обкрадывают эту «стройку», почему мы так легко поддаемся «обзакиванию», почему предпочитаем расположиться в пресловутой «хате с краю», вместо того, чтобы активно участвовать в стройке; и почему наконец, столько разглагольствуя о борьбе с вредными традициями и обычаями, мы сами частенько способствуем извращению хороших народных традиций, начиная от гостеприимства и кончая свадебным обрядом»¹.

Платон Бебия ироман ағы ицәыригаз, хәцстазаарағы хахара зламыз аґырхага кәзцоз, ихәлааыз анегативтә шыцыларақәа ныкәызгоз ауаа рхаґсахьақәа атцарауаґ Владимир Дарсалиа рыцсы ахьтаз дақәшаны инартбааны дрыхцәажәоит истатиағы, насгы уаанза аґсуа литература иаланагалахьаз Шьалодиа Аґынцәал («Ашәахста») Витали Амаршьан («Амш ахәлара ихамнахаанза») рроманқәа темала «реигәыцхәралагы» иазгәатаны.

Иара убас «Ашьацхәа» инейтыху, атцараатә кәзшьа змоу, «Ашьацхәа уамкырц» хәа хыс измоу аусумта азикит академик Сергей Зыхәба. Арака уи днагәылаланы иґицаауеит ароман иқәнаргылаз аґстазааратә проблемақәа сахьаркыратәла ишизбаз аарпшуа, игха-цхақәоуп хәа игәы заанагозгы дрывымскәа. Зызбахә хәмоу Сергей Зыхәба истатиа абас ихиркәшоит: «Са сґынза акыицхь ағы иахцәажәахьоу цычәрақәас иамоуп хәа ирыцхьазақәо, шамахамзар, сышрықәшахәтугы, ацыхә-тәантәи ашықәсқәа рзы хлитература иаланагалаз ашымта бзиақәа рахь ицхьазатәуп хәа сгәы иаанагоит.

¹ В. Дарсалия. В ответе у времени. Сухуми: Алашара, 1986. С. 108–109.

Ашәкәыџы ари ароман ала иаидкыланы иихәарц шитаху сара абас еилыскаауеит. Абзатаратә шыацхәакәа шәеыдышәмыркын, аңсычәрақәа шәнышәмырпшы, ахатә қыф мацара зәазтәз Арсоу Агәба иеипш ауаџра шәыцәнарзуеит. Аңстазаара дууп, ауаџы иңсынтры мацуп. Убри знык ианиоу, дахзызаалароуп, итақиданы ихимгароуп, цыоуыкы рыхзашала амџасра хықәкыс ишәтимхроуп, доухала дтацәымхароуп, аинтерес лақәкәа ирықәимырзроуп цсабарала изоушәту аамтәи агәамчи»¹.

Аңхәџ ишубо еипш, хтцарауаа, хакритикцәа В. Дарсалиеи С. Зыхәбеи Платон Бебиа раңхәтәи ироман «Ашыацхәа» иазыркыз атцаратә қазшыа змоу рыстатиақәа (иамоуп хәа ргәы изаанагаз аңсычәрақәагы ирывымсыкәа) ахәшыара харақы артеит, автор изы мацара акәымкәа, аңсуа проза аґиараґы иқәґиараны ирыпхәзеит.

Абарт ацәахәакәа зыџуа иара саргы Платон Бебиа ироман «Ашыацхәа» антыт сгәы иахәаны сахцәажәеит хлитератураґы ишлагала шыахәыз налкааны. Зыџра саґу Платон Бебиа изку ашәкәаґы уи аста-тиа инартбааны (усқан иқасцаз ахәшыарақәеи азгәатақәеи шамахазақ акәымзар импсахкәа) схы иасырхәеит, избан акәзар, аамтәи тасра иаанагаз асоциалтә, аекономикатә, аполитикатә еи тақрақәа ароман изақаразаалак «хтынхәаак анамтәи, изапқықәымсылеит, ишеибгаз иаанхеит, даґеакала иухәозар, ашәкәыџы ироман аґы ишитахыз аңстазааратә проблемақәа затца имажәрыз, еихаґы рыґедырґыцит, иактуалтәны иқалеит хазну аамтазы ирґыцны аґахәы ахәартә еипш.

Ишдыру еипш, Платон Бебиа ироман «Ашыацхәа» аңитґеит Асовет Еидгыла (аилабгара ацәа ишалашәахәызгы) аңсы антаз, агәы анеисуаз анырра ду ахәанхытцгы иаанамаз аепоха аан. Ус анакәха, итцоуруоуы, итцоурамгы уи афырхацәа излиааз аамта иацацәан, усқантәи аңстазаара ацабыргхата иахатарнакцәан. Уархәыцыртә икоуп автор зсахәа тыхыз ауаа аамтәи тасра рпцыхагамхакәа ихаґсахәақәан иахәтәи хәпстазаара иалубаауа иахәеикәхаз. Ари зыбзоуруоу сгәанала џ-факторк ыкоуп: акы, ашәкәыџы усқантәи ацабыргхата абла дтапшны, қазарыла рсахәа тыхит хәуаажәларраґ иқатцәқыз, макәанаґ зышытамтәи зхәашґаши хәлымзаауа аңстазаара аперсонажқәа. џбаґы, ашәкәыџы ироман злеибарку ахатарақәа аамта аґапсахзаргы, даґеа қәыпшыларак иатцанакуа шәаґак, заґак аанахәазаргы, рхаташәятә қазшыақәеи лоунытә ирылаґыз ашыцыларақәеи рґеи тарымкит, цасатәи рыхпсихология шықаз иаанхеит. Ихәауаргәтә икоуп, аңсыцәґареи, агәымтәреи, агәыхәреи, ацәґа-мыцәґақәа реитцәкәәкәареи рґы ароман «иаланхо» итцоурам афырхацәеи аперсонажқәеи ирапызго адемократиатә аамта иали-

¹ Сергей Зыхәба. Ахәхә еиџсамхарц. Ақәа: Алашара, 1984. Ад. 86.

ааз абицара ға ирацәамзарггы анырра баапсы катцо иахьцәыртыз. уи, жәахәарада, ауаажәларратә цтәзаара жәван ағы ашәшы хызцо, изырхәашьуа, насггы узыршәаша цәырцроуп.

Сызааиуа, абарт реипш икоу адемократиа иахшаз амишәанрақәа, рыкәызбара мацара акәымкәа ирґагыланы ақәцарағы иахьаггы, уатцәггы, уатцәашьтахьггы еибагоу бцаруп, Платон Бебиа ироман «Ашьацхәа».

Ааи, ашьха зыхьеипш ицкьоу ацтәзаараз ақәцара, аиаша аныкәгара, ахәахәеи ацәгъа-мыцәгъеи рґагылара аидеиа ауп хаамта уадаф аґггы Платон Бебиа ироман «Ашьацхәа» ахәажәцәа ахамлакәа, ағыц цәа ахаланы аґахәы ахәо, имажәуа аклассикатә цтамтақәа рцәафә иатәышьтрани иказтаз.

АҚБАЧАҚЫЦӘА

Ишдыру еипш, иарбан ґымтәзаалакггы (еиҳаракггы ацтәзаара ганрацәала иазырцшуа ажанр иатәу) автор ахы икуеит ацхьажәа ароль назыгзо лагалажәала. Уи еитарсшәа иухәозар, аґымта иухәозар ахатә чыдарақәа зтәцәаху, ачыкьмацъа аазыртуа цацхоуп. Ус шакәу шахатра зуа, изырцабыргуа афакткәа зака ыкоузеи алитературағы. Аха зеггы реикәыпхьазара абатаху, иахгәалахаршәап ґбазатцәык: М. Лермонтов ироман «Хаамта афырхатца», Б. Шьынқәба ироман «Ацынтәарах»...

Сызааиуа, убасшәа ауп ишыкоу Платон Бебиа, инеипынкыланы акәымзарггы, цшьбака шықәса зыґра даґыз аґбатәи ироман «Ақьачақьцәа» «ағы» хызтуа ацхьажәа хәычы. Уи изырхоуп ацхьаф ахатаггы дакьак еиҳам, аха автор илшеит ихшыґзцара еилацаланы ацхьаф идигалаз иґымта ғыц аханатә азґлымҳара азиуртә, ацхьара игәацхартә еипш акатцара, насггы иаразнак уамеижьо улацш итцәшәоит даґа цсыуа романк излеипшым, излалукааша иоригиналтәу аказшьарбагақәа шамоу, аха асахьаґыра ақьабз ахәаа итымгакәа, азеипш литературатә канонқәа ирауаршәаны. Убри анаґсанггы ароман иацу ацхьажәа хәыц иабзоураны уаґы ибоит, ацсуа жәлар ркәыцара ду зныцшуа рлаф, рсамаркәыл, илахґыхуизґыдоуриумор, икартаз анырра, автор уртґеиарала ахархәара шырзиуз, еиҳа иказшьарбагақәа алкааны. Уажәазы уаҳа саламлакәа истахуп ахатә шеибгоу абрака иаазгарц, избанзар, ароман «Ақьачақьцәа» аилыргарағы ацхьараара хнәоит, амґа иаша ҳақәнатцоит ҳәа сгәы иаанагоит. Амала абрака еыпныхәак кәсымтар сгәы иауам. Избан автор ироман аґбатәи атыжьра¹ аґны абри ацхьажәа ароль назыгзоз ацхьаф изыр-

¹ Уахәацш: Платон Бебиа. Иґымтақәа. Афбатәи атом. Ақәа, 2007.

ханы ихээз замих, имицхэны изицхьазаз? Уи ароман ацсабара злакоу ала иатахыхатаны ианаалоны, даеакала иухэозар, «афы хызтуа» цацханы иаман, иалаккыстэмызт, иакэынчабланы, иузадымхуа иатэышьтраны иаанахэахьан. Сгэы иаанагоит ашымта айтатыжыра анакэшэо аамтазы автор ихафэы иааигап хэа абри афыцныхэа, агэаанагара.

«Ароман ацхьара уалагаанза...

Ныхэак аены аикэлацэа хаикэшэан, хаихлафуа хшеизгэдууаз, хфызцэа руазэы инафс игылаз ихы наиқэкны, абасгыы фэаитит:

– Уара, исхамышти, иабихэац, ани зыкны хаказ ирыхьзқээз?

– Дарбан, уара?

– Аа, исгэалашэеит, исгэалашэа: Кдисакэи Кэыдинати!..

Иара убратцэкы, уаха абырсааткгы цыара инаспырымшэо, инеины сгэатца интатэеит абарт афхьзык: Кдисакэи Кэыдинати.

Акраатцуан сара ауаф хэыцы изкны фымтак аццара гэытхас исымазижьтеи.

Кдисакэи Кэыдинати... Ауафы ихьз – иара иказшьақэа аанарц-шуазароуп... Иаххэап: Абзагэи Камсагэи ацстазаарақны иаакартцо ма-лахазгы иузрыдкылом Кдисакэи Кэыдинати рхымфэагашьяқэа. Урт хымпада иуаакычақьқээзароуп. Аха убри рыкычақьрақэагы ирхэеит-ицеит акэымкэа, хықэкык амазароуп. Насгы дара рымацара ракэымкэа, излагылоу ауаа, рқытахьз инаркны рыцстэқэатцэкыа инадыркны – зеггы-зегь дара ирышьашэалазароуп...» – абас схэыцуан сара.

Жэашықэса инареиханы иныкэызгон абарт ауаа сгэатца итахахэаны. Уара сануацэажэоз – дара ракэын сзызхэыцуаз, лафхэафык ифэы аа-ихихыр – дара ракэын избоз, уафкычақьк цыара сыбла даатцашэар – сзыпыртцуамызт. Афны зыргыло еснагь амацэахэ иоуеит, амала ацэгьей абзиеи реилыхьша дакэшэар.

Хэарас иатахузеи, хьызқэак сахаит амацарала изифуамызт ашымта. Абрака ацхыраара ду сыртеит, ажэлар ибзианы ирдыруа алафхэафцэа: Амчы Фрикан, Арыстаа Мыц, Цэзы Махаз, Царгэыш Кадыр... Урт зеггы еикэысыцхьазоит хэа салагар – ахара сагоит, дара хатала ишысымбацгы. Иаххэап: Цэзы Махази Царгэыш Кадыри алаф анырхэо сара зынзагы исмахац, аха ажэатынха шэфык иртыцуеит, шэфык ирталоит...

Ихьаазгоит Ахы Кдисакэи Кэыдинат бзиеи рпыртца. Уи схэеит хэа, ус хэеилгоуггы здырхуада! Абас иит абри аччареи атэыуареи рышэкэы. Инагангы уара уафэа иасыркуеит ацхьаф ухаткы! Насыц сыман, сара сгэытца мацарақэа ракэымкэа, уара ухьяақэа ртэггы, мачзак иадамхар-гы, ицэырган цыара исызхэазар!..»¹

¹ Платон Бебиа. Акычақьцэа. Акэа: Алашара, 1989. Ад. 2.

Ишаабо еицш, Платон Бебиа ироман «ақычақыцэа» афырхацэа хадакэа Кдисакэи Кэыдинаџи ацхьаџ иахьагы ушьџангы ихамыштуа, дагъзырччо, дагъзыртэыуоу, дагъзырхэыцуа шыоуки шракэу агэра хнаргоит аџада иаагаз ацхьажэа хэычы амацарагы. Уааи, нас ацхьаџ, халацш еицынахаагап ароман аџы иаарцшу, ацстазаара зеицшроу, автор игэы хытхытуа ицэыриго ифырхацэа закэ уаау, насгы ирыкэыршаны иџоу, излагылоу, зустцэоу ухэа жэпакы. Уи аџыза аџаххара, агэахэара дара афырхацэа рыхьзкэатцэкыагы ихартоит, ихатцархэоит «шэааи хаибадырп» рхэоушэатцэкыа.

Ацстазаараџы изџыдоу аиумор атцак ду амоуп, еихаракгы ауаџы игха-цхацэа игу-ибзоу ирдырреи ицсычеракэеи рацхьырџэкареи рџы. Уи машэыршацэа акэзам, ашэџэыџџара џалаанзагы ажелар иапыртцаз аџапыцтэ хэамтацэа ажанр хккэа зегы рџы аџыџ замаз, нас асахьаркыратэ литература ауаатэыџса рдоухатэ цстазаара иахэтакны ианцэыртц инаркны уи зынза даџа џыц цэак ахалеит, даџа мчык аанахэеит. Ус шакэу адунеитэ литература аџоурых иџаџаза лабџабара ауа ианыла-хэеит. Зны анемец шэџэыџџы Вильгельм Раабе ихэахьан: «Юмор – это спасательный круг на волнах жизни».

Ацсуа жэлар тематикала ибеиоу рџэыџара дуи рфилософиатэ хшыџцара цэуылацэа зныџшуа рџапыцтэ хэамтацэеи ртэы ххэозар, аиумори, алафи, асамарџэыли рыбзазараџы иалукаартэ аџыџ рымоуп, насгы доухатэ цынхак еицш имырзкэа, иахьа иапыртцаз, уатцэтэи амш иапыргалон, уатцэтэи уатцэашьџахьтэи ахь ицон. Абас шэышыџэсала иаау-ан. Уи жэлар рџапыцтэ хэамтацэа ирыхэтакны иџан. Ус анакэха, абызшэа ацсынтцры анатон, иаразон, иарбеион, аха зегы реиха роль хадас иа-маз, ауаџы ирлахэыхра, игу-ибзоу ирбара, ишырџеитэу ихы аџагалара, ацстазаараџы хэартара злам ашьцылара баапсцэа рыкэызбара, хахара шырылам аарцшра ухэа убас итцегы.

Хмилиџ сахьаркыратэ литература Ацсны атцеи ду Дырмит Гэлиа иб-зоураны ианхау, жэлар рфольклор аџы ихьяз, ишэхьяз, ирылатэахьяз аиумор, асатира, алаф, асамарџэыл – ацсымчхара еихагы еихахэеит, цакылагы, мэхакылагы аџартбааит, итцегы уазааигэаны иухэозар, ажэеинраала инаркны ароман аџынза иаазеит.

Уажэы хыџэкыс исымам ацсуа литература аханатэ аахыс иаланагала-хьоу аиумортэ ццамтацэа рыхцэажэара. Урт, ажэа ишалоу еицш, Анцэа имџаны ирацэоуп, реикэыпхьазаратцэкыагы халагар хара хэагоит, насгы чыдала атцаара зџаху зцаароуп хлитературатэ критикаџы. Акы затцэык исхэо убри ауп, шамахазац акэымзар, дыџам ацсуа поетк, шэџэыџџык аиумортэ, асатиратэ џымџак аџызымџац, знапы иџымџыц.

Сара араҕа, аҕһаа ишубо еиҕш, сзыхцаажарц истаху Платон Бе-
биа ироман «Аҕһааҕыцаа» роуп. Уажараанзагы исахойт уи уаҕһан
уаналгалак, иугаламшарц залшом ажойтэзатэи абырзен философ,
аматематик Пифагор ихааһа: «Шутку, как и соль должно употреблять с
умеренностью». Изхысхаауа, абри ароман аҕы иҕоу аччара, ахэмарра,
изыдоу аҕыйлхара, алаф, асамырҕыйл, уажэтэи алитературатэ тер-
мин ала иухэозар, акритика иахырҕамкэа, иахнацаауа (цара-цара
иахыуылақо ыказаргы) акэымкэа игэнааланы иҕацоуп, ахшыөзцара
цауылақаа рахыгы ухадырҕшыртэ еиҕш.

Ааадагы цара иазгэастахыан Платон Бебиа абаөхатэра змоу цсыуа
шөҕөйөк иахасабала исахаркыратэ өымтак ишөҕы аңтыцлак,
акритикцэи, бзиа дызбо, иаҕһаөцэи азөлымхара шазыруа атэи,
даеакала иухэозар, урт рыбжы ақдыргоит, ргэи иахэаны иахцаажойт
иөымта ғыц. Ари афакт ахатагы иахэойт автори аҕһаөцэи иа-
реи ирымоу аконтакт аимадара. Ус шакэу зырцабыргуа рацэоуп Пла-
тон Бебиа ирөиаратэ мөа ханыҕшылар. Уаҕа иаабойт уи иаҕцамтақаа
ирыхцаажэахыо авторцаа азэырөи рыстатиақаа. Аха урт зегы уажэзы
иатахым, иаагап ғырҕштөи хзыхцаажэо ароман иазку астатиа ав-
торс дамоуп еицырдыруа ацарауа, аказаратцаарадыррақаа рдоктор,
апрофессор Алыҕса Хэиэхэи-ица Аргэи. Уи истатиа «Аҕһааҕыцаа
аңғырғыхагоу» хэа хыс иаманы, агазет «Аҕсны ҕаҕш», 1991 шыкөса
ноиабр 22 аены иҕытыз аномер ианылаз. Ари аусумтағы жэахэарада
автор аказаратцааөк иахасабала ароман ишырхэо еиҕш, аҕы ахытаз
аҕы ахыеисуаз, гэаҕс иагэылаз, идеиас иатцаз зегы еиламырцхазакэа
иааирҕшит афырхацаа хадақэи егырт ароман зда ихэартам
аперсонажкэи досуртыцағ иргылары, еиҕа ииашаны иухэозар, инарыгзо
аролькэа еиламөашы рхатэ ҕазшыақаа рыманы. Убри аҕнытэ, аҕһаа
ухаткы саргы аөымта «Аҕһааҕыцаа» ахытыцаауа, сахыахцаажэо,
мөақэцагак ахасабала срызхыаҕшуеит ихшыөзцарақаа, схи иасырхэойт
ицитатақаа.

Абар Алыҕса Аргэи зызбахэ хамой Платон Бебиа ироман иазку
астатиа дшалагоу: «Ауаатөиөса рдоухатэ гөҕышра азырхарағы, ишды-
ру еиҕш, иаадароу атыҕ ааннакылойт дара-дара лассы-лассы реибабара,
реицаажэара, реимак-реиҕак, реихатгылара ухэа еизааигэазтэуа зегы.
Иара убри адоухатэ еилатэара ауп изхылөиаауа ичыдоу, иалкаау амилаҕ
культурагы. Иара убри амилаҕтэ культура «еилацаланы» иагэылкаау,
ихазу философиятэ, естетикатэ цшзаган аҕаларағы иналукааша атыҕ
ааннакылойт ажэлар рөагыцтэ хэамтақаа, ражэа ҕөишкэа, рыхэмарра,
рычгара, рсамырҕыйл, рашэа хаақаа, рыкэашарақаа ухэа рцэанырратэ
гөиштыцра иахылөиаауа адоухатэ беиара. Амилаҕкэа рдоухатэ беиа-

ра еилукарц анутахха, итуцаароуп рфольклор. Избанзар, убри афольклор иунарбоит зака игазоу, мамзарггы зака икэышу узыхцаажарц утаху ажэлар. Иара убас афольклор ауп шыагэйтс ирымоу иахьа ате-атр, амузыка, абалет, асахьаркыратэ литература ухэа ипрофессионалтэу аказара хэа хзышьтоу зеггы. Уи ус шакэу мачзак иадамхарггы зхы еикэшэаны, амалрхара макьаназ иамырлашэыц ауафы еилимкарц залшом. Ауаатэыфса агэафра ианакэшэалак, алпсаа данроулак, лагырзыла, цэыуарада ргэафра шырзырхымго еипш, ргэыргыарақэаггы ччарада ирз-рыхгом. Ацстазаарафы еснагь агэафрей агэыргыареи, аччареи, атэыуареи еишьтагылан еицнеиуеит.

Милатцыпхьаза ирыман рхатэ лафхэафцэа ажэлар рыгэтылсара иагэылтцыз ақычақыцэа, агэырфыхафцэа. Харт апсуаа ахьзыртэыфцэа, алафхэафцэа, абызхэафцэа зегь неидкыланы ақычақыцэа хэа хрышьтоуп, аурыскэа урт «скоморохи» хэа ирышьтоуп. Арт зеггы ауаа ргэы арфыхара, игэытшыаагоу ргэафрақэа рхарштэра акэзан ус хадас рацхьа икэгылаз.

Ааи, ауаа рырччара, ргэы рхарштэра даара иуадафэу усуп, аха ус иказарггы ауаатэыфса ргэы артынчрафы ихадароу атып ааннакылоит. Ишдыру еипш, згэы тынчу амилат роуп ихэыцырцггы, инхарцггы, насггы ирацэаны ифеиарцггы зылшо. Еснагь ацстазааратэ «хац» икат-като иаха-гылоу ауаа аччара аха рымазамызт. Абартқэа зеггы зысхэо, дарбанзаа-лак ауафы дануафха, милатк данаццарха, уи иуаажэлар зқышықэсала иапыртцаз аччаратэ, агэышьтыхра злоу асамаркэылтэ «ажэеикэңара» иламлар залшом. Уртқэа ззааигэам, иззеилымкаауа ауафы дкультура-доуп, гэылеи цылеи дшарылахэеит ауп иаанаго. Апсуаа ихамоу алафтэ культура наукала ишахэтоу макьаназ итцаам, уи зусу афилософцэа ры-мацара ракэзам, уи иазфлымхазароуп аказаратцаафцэа, еихаразак афилософцэа афилологцэа ракэзар? Апсуа литературафгы макьаназ рацэак ишахэтоу ахархэара амоузац. Уимоу, цыоукы-цыоукы рфымтақэа ишабаза ауп ишыкыоу ауаажэларра рдоухатэ харакыра иахылфеиааз ажэапқақэеи, ажэамаанақэеи ргэылазамкэа. Анцэа ицышьаны, абрака сара сзыхцаажэараны истаху афымта ахы инаркны антэамта афынза излеибарку апсуа жэлар рдоухатэ гэеилыххареи, рфилософиатэ дунеихэапшрей идырфеиаз рхэамтақэа рыла ауп. Иара ари ароман иахьзуп «Ақычақыцэа» хэа, авторсггы дамоуп еицырдыруа хапсуа поет, апрозаик Бебиа Платон.

Ароман даара апхьара мариоуп, иаразнакы уагэылахаланы уа-ман ицоит. Апышэарччаратэ пшатлакэ уцагэатеиуа апсуара ацэахаара уцсы ахэынцоит, амала ари афымта сахцаажэоит хэа уаналагалак иуцырхагахоу апынгыларақэа рацэазахоит. Уи зыхкыо иара ароман асиужет рацэала иахьеиларсу ауп, еиуеипшым ахшыфцаккэа рыла еи-

барку, еихышәшәа-еихышәшәа ицо ановелла мацқәа рыла еихаңса-еитцоуп. Арака иуцылоит ирацәазаны ароман ахы инаркны антцәамта афынза «иуцымто» азыркәикәа реиңш иаацәытлашаны иныцабо, дара игәырфыхагоу, иухамыштүа ахафсахьақәа. Урт зеггы срыхцәажәап хәа уалагар иара ароман «Ақьачақьцәа» захьзу иакароу ашәкәы уөыр акәхоит, рызбахә мхәазакәа урафсыр – ирыцхароуп. Ажәакала, ари ароман аңхьара мариоуп, узырччо ахтысқәа цәа змазам агәылатцәахуп, арахь ахцәажәара удафуп».¹

Ааи, диашоуп Платон Бебиа афбатәи ироман «Ақьачақьцәа» атыцра (1989 ш.) игәы иахәаны астатиа каимат азызкыз аказаратцаарақәа рдоктор, апрофессор Алықьса Аргәын ахцәажәара удафзоуп хәа ахьазгәеитә. Ицабыргытәкьаны, имариоу акы акәым ас еиңш икоу зны узырччо, узырлахьыхуа, дачазныхгы узыртәыуа, уимоу, философиатәла узырхәыцуа, цәа змам ахтысқәа згәылатцәаху афымта аилыргара, анализ азура. Ихамхәар хиашахом, абрака Алықьса Аргәын аказаратцаафых иахасабала дазнейны еилырфаца ититцааит «иуадафуп» хәа дызфыз афымта, ушьтан иахцәажәоггы амәа иаша дыкәнатцартә еиңш дарманшәалоит. Иара схатәгы «Ақьачақьцәа» афырхацәа хадақәеи аперсонажқәеи рыхтысқәеи, рказшыақәеи, рдунеихәаңшышыақәеи, нас дара-дара реизыказаашыақәеи антысцаауа, аңхыраара сыртоит, схәаақьыртоит хцарауаф ду ихшыфзцарақәа, икаитцо алкаақәа, изнубаало изанааттә дырра ацауылара.

Алықьса Аргәын зынза ииашаны иазгәеицәит ари афымта злеибарку хтысрацәалеи цакылеи еицәыхароу ановеллақәа еидызкыло доухатәмчык уадыхәтцас ишыркәыршоу атәы. Ари иамоу ачыдара, хәарас иатахузеи, ароман тызцаауа иакәым ахархь пхьафгы имбарц залшом уи ахатабзиара шахаранакуа, избан акәзар, уака ицо иаакало ахтысқәа зеггы еизыркәкәаны, насгы ирзеиңшу дунеик иатәны иааңшуеит аңсымчхара рыманы.

Афымтафы афырхацәа хадақәеи аперсонажқәеи ирыдхәаланы ицәыртцуа ахтысқәеи акаларақәеи афәада ишазгәахтәз еиңш «жьрацәарак» ишатәымгы, имфашьо иубоит урт иргәылсны ицо ауафреи ауафымреи ртәы хзырбо ипстазааратә афилософиатә хшыфзцарақәа. Убартқәа зеггы ихымпадатәины итцаатәны обиектс ирымоу. Иара ихаткы, еиңарсшәа иухәозар, Анцәа ду иаамышьтахь адунеи амаас, мамзаргы аңшәымас иамоу ауафы иоуп. Ааи, насгы умашәа ибатәзам, иңшыбатәзам, ауафреи ауафымреи ирызку, ишьтырхуа азцаарақәа роуп ароман «Ақьачақьцәа» хасабтә хадас иамоу. Убри ахыхьгы, иазгәатәтәуп дачаагы, уи

¹ Агазет «Аңсны», 1991 ш., ноиабр 22.

цнартлаз ацша нарыжэцаны, цюукы агака, цюук ашьхака иаццаны аҕагынанахоит. Дгыли-жэцани зегь зтэызтэуа зҕаазхаз адыдгыы ишыдыдуа қәа ауам хәа ирхәо даҕа зныкгыы иартцабыргырц атахушәа, икаххаа амш ааихнарккоит. Амра лаша-лашо ҕацхыа ажәцан агәы иаз-неиуеит»¹.

Арака имҕашыо иаабоит Кансоу хәычы ицәа-ижыы, игәы-ицсы ианы-руа ацсабара ацәырцтрақәеи ашьтыбжықәеи, урт ирхылцуа агәкаҳарақәеи агәыштыхрақәеи зака ишпрозатә хәоуқәоуггы, апоезиатә цәа хаа рыкәнышышыы икацоу. Абрантә иалагоит ацхыаф ароман ашка имоу абзиабара. Уи ароман афырхацәа хадақәа Кдисакәи Кәыдинаҗи цәырцаанзаггы, дшыхәычызггы гәеилыччак шиакәыз аацшхьан. Кансоу иеага кны иан длывагыланы дахырашәозггы, ацъабаа шибозггы, аибашьра ахылҕа-цсылҕа дара ркынза ишааиуазггы зегь дара роуп уи игәы тахышәашәэзом. Алыкьса Аргәын иатцшыны ишазгәеитаз еицш, амдыр-реи агазареи ракәэзам уи дышытцаа дызку, мап, уи аҕареи, агәымшәареи, итаацәа – иани иаби иларцаз ацъаус абзиабарей роуп длахыхза дказцаз. Автор убри атыпгыы, жәахәарада, хшыҕзцарала дацклапшыны асахыа тихуеит ацхыаф игәникилартә еицш ицстазааратә хәҕсахыаны.

Җацхыап Кансоу изы еиха иказшыарбагоу тыпк: «Аамта хьанта сазгәааны, сеибакны аеагакыара саҕуп сара уажәы, аха зегь акоуп сан сара сымаҕаггы лара лтәггы шытхәаны илыманы дцоит. Ицьюушьяша, уи иаалкыз аус абырсаатк ацсы ааҗылымхыкәа дакәытцзом, насггы лкымта убас имароуп, убасггы ицкьоуп. Сарггы уи леагакышыа сеақәыршәаны, ахахаирахәа арашәара саҕуп»².

Арака иаабоит цасатәи Ацынцтәылатә еибашьра дузза аамтазтәи иуадаҕу, ихьантоу, аха агәкаҳара зцымыз ацстазаара зеипшраз иахтынхыауаз макьаназ иҕгәамхацыз зыбаф мшәыц Кансоуггы иан длывагыланы дымрашәар ауам. Уи иаб аибашьрахытә шыапыда даныхынхәы еихаггы иеырхатцаны уаф назак еицш далагеит аусура. Иара усггы ркыҗаҕы аусутә аумачхыз, арахь кыр зылшоз ахацәа аибашьратә мцабз иалагылан. Абри аамта уадаҕза автор иааирцшуеит макьаназ зтәымтахь амцан икам Кансоу ихаҕсахыала. Аха уи изакаразаалак иқәра мцазац хәа дыкәнушыо хәа дыказам, избанзар, агәахәареи агәеилгарей имоуп, дцоуроуп, насггы еиликаауеит иааикәыршаны икоу аҕагылазаашья зеипшроу. Убри акнытә итахуп иара ихәтааггы ихәычы-иду Ацсадгыл иатаху амал аизгараҕы цъара иалазарц, насггы ашәкәыҕы ифырхатца қәыпш аемоция зцоу Кансоу игәырцкәыли, иеилкаарей, идунеихәапшышыей рыла иахирбоит

¹ Платон Бебиа. Ишымтақәа. Афбатәи атом. Акәа, 2007. Ад. 290.

² Иара уа. Ад. 298.

Гитлертә фашизм иахзаанагаз айбашыра иахкыаны аңсуа қыта изтанаргылаз амыкмабарақаа, ағәкаҳара аңамкәа, уаңәтәи амш аиааира шырзаанагоз ағәрагара рыманы. Ускантәи аамтәзы афронт аңнытә шәкәы еңарса хәычык аңошыта иаанагаз иалшон ақыта зегы аргәыргыар, иарччар, ағәалакара бзиа рнаңар, аңәакала ршыапы икәнаргылар. Иара убасңәкыа уи ашәкәы еиңарса хәычы иалшон афронт аңнытә аңсы аанагар. Ускан ақыта зегы алахыеикәңара ахатәон, алағырз афәыкәкәо икаңәон, избанзар, уи аңеиңәа гәымшәәкәа риетәахә кыдшәон ауп иаанагоз, иахәоз.

Ари адетальгы автор хәңәу аамтәзтәи аңсәзаара иаңабыргхатәз излаказ ала, автор давымсит, асахы дихит ароман асиужеттә канва хада иатәыштыраны, иаласаны.

«Ақбаңақыңәа» рфы Кансоу ус узазхәар ауазар, инаигзоит хра злоу даңәа ролькгы. Уи аңхыаф ианахәо маңзам айбашыраантәи ижәлар зтагылаз аңсәзаара аарңшырәы. Уи убри ауп ақыта ахада Уамажә (дызлаз икытауаа «Абгыз» хәа ахызчыда зыртаз) ихафсахыа хара иаабоит Кансоу иблала идунеихәаңшышыа дыңганы. Уи иблала иалшеит «Абгыз» дызлаказ иагымкәа иаңымкәа аарңшыра. Убри азоуп аңхыаф дихамыштуа дышңоурамгы ихафы дзаанхаз. Абар Абгызраа рзы хңарауаф ду Алыкыса Аргәын ииңуа: «Уамажәраа зыблакыңақәа дылашыңаа, зыбжыы бгызыбжыыз, зңышәыргчара жыакңаз, згәы хәхәыз шакафы хәңсуа қыңақәа ирхагылаз айбашыраангы, иара убри айбашыра ашытахыгы. Насгы Бебиа Платон зака аңсы ахатңаны иааирңшызеи ауафәа злазамыз, Сталини Бериеи рмаңзуоңәа рхафсахыақәа. Аах, ишңараңәаз урт уамажәраа убаскан, иаакарымтңоз икааз, ахәса рыңақәа, зхаңәа айбашыра иңахаз гыгшәыгңас ишңарызыныкәоз... Ароманаф имаңзам Уамажәраа реиңш икаңәаз ауаа дьбарақәа ақәымчрақәа ирышыңылахыоу рхафсахыақәа».¹

Аха ишаабо еиңш, арака ахадара зуаны икоу аңсәзаара амамеиқәара акәыршаны изку ракәзам автор аңсәзаара аңхыазатәи аңәахәәфы иргылоу. Уи дзыхызыаауа, дзеигәыргыо, мамзаргы дзырччо, дзырлахфыхуа, насгы фбарак аламкәа бзиа иибо Қдисакәи Кәыдинаңи иреиңшқәоу, ауаа аңәа иалызхуа, изырлахфыхуа роуп. Урт, иңабыргыңәкыаны, ашәкәыффы илаңш дңары рыкәкуп, ирафиршәом, икарңо, ируа ирхәо зегы ибартоуп. Даргы, аиашазы, ауаажәларрафы иумбо, мамзаргы зхыңша умахауа шыоуки ракәзам, илаңшәабатәу хәтарақәоуп, иахыыказаалакгы ирхәо уахауеит, икарңо убартоуп. Даңәакалагы калашыа рымазам, избан акәзар, Қдисакәи Кәыдинаңи изфыдоу рңәылхрей ирлахфыхгоу рлафи, рсамаркәыли, нас урт ирхылңуа дыхәаңңәара змам рыччаңшы иңсакыаны, аха рыхшыфңақәа хңак еиңадыршәуа ароман иалаңсоуп, абырлаш

¹ Агазет «Аңсны», 1991 ш., ноиабр 22.

еипш иагәылччауеит. Арт ацстазаара аперсонажкәа афыцәагы излан-хо ақытауаа рыфнутқа акәымкәа, уи антытгы рычәыпчыыз нафхейт игәырфыхагоу зны-зынлагы рацәак узмыргәырғо, акритика узызуа, иануамхакәачарахалак, ухы угәалазыршәо рлаф-самыркәылкәа. Урт ирхылтца аччапшыгы ахәеипш ианулалоугы аукахым.

Платон Бебиа ифырхәәа хадакәа Кдисакәи Кәыдинаҗи зегы рапхәаза улапш рыдзырхало, еиха ииашаны иухәозар, иугәазырпхо афакторкәа иреиуоп дара ирымоу иоригиналтәу рхатә кәзшыа чыдаракәа. Ииашоуп, ацсуа сахьаркыратә литератураҗы апоезиаҗгы апрозаҗгы имацзам зыпсы зланы икоу асатиратә хаҗсахьакәа. Урт, жәахәарада, ауаажәларратә цстазаараҗы хәартара рылоуп, избан акәзар, ауафы ицоурам инартцауыланы ддырхәыцуеит, ажәакала, абзиа шыбзиоу инарбоит, ацәгы идимкылартә, дақәызбартә, алшара инаҗоит. Ицоуроу ауафы иакәзар, дарлахәыхуеит, изхара дарччоит, ипсы инаршьоит.

Убас шакәугы, Кдисакәи Кәыдинаҗи (рыхызкәаткәагы зака хархәоузеи!) реипш злаф амәхак тбаау, ацстазаара атқаррацәала иахысуа асатиратә фырхәәа, сара иахынзаздыруа, хлитератураҗы имацзазар калап. Хәарас иаҗахузеи, уи иаанагом арт ауаа акгы ахыкәзам «адәышкәаҗ икәиааит», мамзаргы ишиашаз «ажәәан илбааны», «уа мшыбзиақәа!» хәа иаахалагылт ххәарц. Мап, алитература-ра ацсабара аханатә ишақьабзу еипш, Кәыдинаҗи Кдисакәи тынхадазам, «жәрацәарала» иззааигәо ахаҗсахьакәа ыкоуп, еихарак ҳаклассикцәа рсатиратә фымтәкәа рфырхәәеи арҗи типологиатәла еиҗырпшны урыхәапшыр иубоит. Ари афактгы иахәоит Платон Бебиа шәкәыфдык, сатирак иахасабала ирҗиаратә кыбаф амычхак шытбаау, харантәгы ааигәантәгы ацстазаара агәылапшра шалшо, насгы уи иалибаауа, ифымтагы ииҗаху аперсонажкәа ихаҗсахьакәаны рыкатараҗы хашәара-цашәарала иштитаауа, икалам цары рыкәкнатцы илапш ишытцимыршәо, дрыхзызаауа дышрыцу, дышрышыклапшуа.

Апхәаф ухаткы, ишубо еипш, ари азцаара хазы атцаара зҗаху арака иахзапшыуам, избан акәзар, усқан хара ҳагоит, иаххәаз азырханы, ҳаиасып, ҳазхара хзырччо, хзырлахәыхуа, насгы бзиа иаабаз ароман афырхәәа хадакәа рышка. Кдисакәи Кәыдинаҗи иркәзшыаҗыдоуп дара-дара ирыцхаибамшыакәа, мамзаргы еибамшаҗакәа иахьтәылибахуа, иахьейхыччауа, акритика ахьырзеибауа. Урт атәылеибахрақәа аромангы иамыцхыраауазар иапырхагам, дара реизыкәзаашыагы изакаразаалак ихысханатәуам, ишырхәо еипш, лахәы-лахәы еихәапшуа иканатом, уимоу афымтаҗы ицо акаларақәеи ахтысқәеи азеипш сиужет еихагы еиланасоит, еизааигәанатәуеит, апхәафгы ддырлахәыхуеит. Ус шакәу

амхээзoi урт зыхшаз рани раби аныцсыз ирзеибаузгы. Кэыдинат иан лыцсыжра аены ыкэбалла иеы агэра ацынхэрас ацэхар афатцаны дакэтэаны ашта дталт Кдисакэ ауаа дырбарц, ирччарц. Кдисакэ иаб дыцсит, ицсрафэ афы иеаршыны атцауыл чара ыкоу цыушыап, акафхэа ашэа хэо аеы ырхэмарны ашта дынтткэит Кэыдинат. «ишыа» иуит рхэеит, Кдисакэ уаанза икайтцахыз здыруаз зегы.

Икалап мацк игэнааламзар, ацсрафэ зыцстазаара иалцыз, иага рыкэрахь инеихязаргы, ан, аб зларакэу ала, Кэыдинати Кдисакэи ирзеибауз ахтыс.

Ииашоуп, дкалар аеуит агэынамзара зауа цхыафыкгы, ара мацк иахыркэацоуп, насгы ацсуа цстазаарафэ урт рфызцаа ахтыскэа уафэ ицылом, ицылазаргы иказшырбагам хэа зхэакэоугы. Ари ахшыфзцара иахымауышагы ыкоуп. Аха сара сгэаанагарала, асати-реи, аиумори, алафи, рыцсабара злакоу ала уахэацшуазар, автор азин иртон ус ифырхацэа раарцшра. Уи адагы ххэфэ иагарц, хазхэыцырц ахэцоуп автори аромани рзы ихадароу акы. Уи убри ауп: Платон Бебиа Кдисакэи Кэыдинати рхафсахыакэа рыла итахын иааирцшырц, уажэнатэгы исхэоит, иагэааирцшит ацсуа жэлар бзиа ирбоз, лоунытэ ирныруаз, шышыкэсала рыцсы иахылцуаз, рыхшыф иарфеиоз, абицарала имырзкэа инеимда-аимдо иааргоз, иахыагы икамыжыкэа иаарго амилат алахь анеикэызгы, агэы аналаказгы ахауеицш иртахыз алаф-самаркэылтэ культура. Автор арт афыцыагы еитарсшэа иухэозар, зтаитцаз аидара хьантан, ишытыхны атыц афэ анагара ус аламала уафэ имч зыкэхоз акы акэымызт. Аха уи ифырхацэа, ишаабо еицш, даараза иазыкатцаз занаатуаан. Кдисакэи Кэыдинати иарбан икарымцо, ирымхэо, ажэа ишалоу еицш, ирымчакыуа. Аха уи азы азэгы гэыбган рыртазом, иахыдырхэуа хэа убазом, избан акэзар, рлафи рсамыркэыли злеибарку изфыдоу аиумор ала «еифартэуп», азы кылымкэо ихэаакэцоуп казарыла. Ацхыаф, уааи иахгэалахаршэап фырцштэык ахасабала абри афакт. Кэыдинат ифыза Кдисакэ шыбжыон асасцэа дахыкэа итаараны шыказ анеиликаа, даалаган акытафэ ирзымдыруаз, иара ус машэыршакэ иааицыхыашэаз кыала-цалакэак цыоуы наганы игэыла цхэыс джыаны, Кдисакэ дыззыцшыз исасцэа дара рзы илырхиаз афатэ, ажэтэ зегы ифаны, ижэны, ажэакала, аишэа тарцэны дныкэтцны дцеит. Арахь, уи ашьтахь дук мырцыкэа лхатца Кдисакэ асасцэатэкэа иман афны данааи ихы кны, илахь ахэхэахэа ацхзы аауа, уанзатэи иаацхыамыз «исасцэа» ицэдырхэыз аишэа днахагылеит...

Абас кэацш-икэатца итцеибамыргыло, итэылеибахуа, еихлаф-засуа, аха рыфнуцка итатэамызт аигара, аизуаамра зхылцуаз изеифампшуа

иҕазташаз агәаг харам. Убри азоуп арт ҕқычақыцәак рхаҕсахыақәа ароман аҕны изагәылыцчаауа, насггы ацхыаҕ игәазхара дыздырччо, дыздырлахҕыхуа.

Қдисаҕәи Кәыдинаҕи рхаҕсахыақәа рымацараггы агәра удыргоит урт аңызтаз, «изшаз» автор имилат рҕапыцтә хәамтақәа ирымоу адоухатә цсымчхара инартцауыланы иахыдыруа анаҕсанггы, ирҕиараҕы замана-ла ихы ишаирхәо. Ароман иҕаҕаза иунарбоит, иуеилнаркаауеит ацсшәа ибзианы ахәара, нас уи ихәажжаза иатцоу ацхара, ахарақыра, анарха ухәа ахыыршәыгәрақәа иамоу зеггы еилызкаауа ауаҕы инасыц шылашоу, имилат лахыинҕа аҕеицшхә шыбзиоу.

Абри ахшыҕзцара инаваргыланы аҕымта «Ақычақыцәа» ицәырнагоит даҕа философиятә хәыцракггы. Уи убри ауп: иара уеагәылахаланы уацхыацыцхыаза иузцәырнагоит: ацсшәа ззымдыруа, ацсышәала изымыҕуа, изамцхыо, зхатә жәацқақәа рцакы ззеилымкаауа заҕа днасыцдоузеи хәа агәаанара. Уи иатцкыс дызлеиҕзузеи атыц ду аҕы дтәаны, ацсшәа изымдырзо, иматцура кәаз ицәызыр хәа дшәаны, арахь идыруашәа узырбо итагылазаашыаггы. Ари афакт – абацәа рбызшәа амхәара иаха-иаха анырра кәзцо, иахыатәи хацстазаара ҕкык еицш иалаеуа, хәарас иатахузеи, ишәартоуп хажәлар цхыаҕатәи ртоурыхтә лахыинҕазы. Убри аҕнытә ацсуара иатцанакуа азцаарақәа рҕы еснагг агәеанызаареи харанацшрей хамазароуп.

Сыззааиуа, Платон Бебиа иқычақыцәа Қдисаҕәи Кәыдинаҕи рхаҕсахыа ссирқәа рыла ихаихәаз, ихаилиркааз, насггы ххаҕы иаагаша шыардазоуп. Уи ароман аҕы ицо ахтысқәа ирауаршәаны, ццакырак кәмтақәа ахархәара рзиуеит хацстазаара зкышыкәсала иалаҕыны иаауа афилософиятә хшыҕзцара аҕазара аҕынза инагоу ажәацқа хыыршәыгәқәа. Иаххәар ами аиаша, уи ароман аҕы игәырҕыхагоу, ибларҕыхагоу, ихшыҕортцагоу акыр зцаарақәа – иахыатәи хацстазаараҕы зцакы мырзуа цәыригоит, ацсшәа ззымдыруаггы, издыруаггы, атыц дукәа ирышьтоуггы, ирышьтамггы зеггы архыыцртә, иарҕыхартә еицш.

Насыцны, ус еицш аҕатцара алшоит хашәкәыҕы ду Алықса Гогәуа иажәала иухәозар иара ахаткы ажәа сахыарк!

Уажәы егырт – ауаа ҕеиқәаггы амҕеиқәаггы – наҕ аганахь иа-аныжыны, харзаатгылап ароман аҕы иатцшыны иззаатгылоу аҕи (ацстәи) ауаҕи реизыкәзаашыа шаарцшу атәы. Абри азцаараҕы иа-азгарц стахуп хцарауаҕ ду Алықса Аргәын иажәақәа, избанзар, уи еиҕны ахәара уадаҕуп. Абар дарггы: «Ааи, аеқәа, аҕыцшышәқәа рхаҕсахыақәа ароманаҕ иахцыло, урт «ауаҕра» ирылоуи, ацбабаа ир-хыргои, аибашыраҕы рхы шымҕапыргои атәы уаназхәыцлак, еиҕах агәра умгар залшом цыоуки-цыоуки ракәзар, зхәыжә цкыа изымкыац

аеабаатцѣкѣа ахѣ ишапсам. Кдисакѣ иеи Кѣарма захъзу ахаѣсахѣа аро-
ман иагѣылоу кыраамта убла иаахгылоит угѣы итнѣымтѣао. Аеи аѣаѣи
(апстѣи) реиыѣказаашѣа урт реилибакаара, реицхыралала, реипыртцра,
апсра ухѣа кыр философиатѣ гѣтѣахѣыцпракѣа уздыртцысуеит ароман
ишътнахѣа азтѣаракѣа ухѣы иааугар»¹.

Аха уи зынзагы ианагом автор ауашы ибазара еиғызтәуа амал архара,amazара аизгара мап ацеикуеит,иҫахым хәа алкаа аҕацара.Иззым-дыруада ауашы дынхоит, дынцуеит, амал ирхауеит, ибазара аиҕтәразы, ипстазаара ҕафла ихигарц азын. Аха уи рхазароуп хатә ҕабаала, ла-мысла, псыцкыала, ахәынтқарра азакәанқәа еиламгакәа.

Абракагы автор аиумори асатиреи ишырцааѳоу еипш, дырхыччоит згæилгара мацү, хара изымхæйцуа ауаарныгкæа. Иазгæататәуп цсбарала

агра змоу, згэамбзиара ыкам ракэым ашәкәыџџы икалам цры зыкәку. Уи ирччархәуеит иаабаз аабейт хәа зышәтахькеи заңхьакеи игылоу зымбазо, зәытхәаны хара хауп икоу, изхьымзо, иахьымџазо иахьынхалоу, ажәакала, ахдырра зыцәмачу ауаа.

Цабыргуп, Кәыдинат җенак хәлаанза, деихьыс-еипысуа, ишәакь харшаланы, ахьажь сшәуеит хәа дшашәтаз, икәыхәлеит, дажәеит, ихыччеит. Автор абри адеталь – Кәыдинат ахьажь дшажьаз, ишихыччоз ала иахирбоит еитарсны ихәоу абри еипш икоу ахшыџцак. Зака ирыцхароузеи имдырроузеи иарбан аамтазаалакгы, ихәџсхәоу аума, хазтагылоу аума ауаџы ихы изымдыруа, имч зкәымхо, зеггы реихагь иусым дахьынхалан, мамзарггы дкахабгалауа данашәтоу. Ауаџ бзамыкә, арныг иоуп зеггы, еихарак амчрафь икоу ауаа иаарышыклахауа, «реышыкылкцәаџны», имтакьақьаџәаны ирышәтоу, пату шамам ззымдыруа.

Хашәкәыџџы дызхыччо, итәылихуа, зны-зынлаггы ирҗаасто атипкәа рџызцәа ауаажәларратә цстазаарафь закаџ уцылода. Урт усда-хәысда, арахь нацәкыс харштыга хәа ражәа гәаџақәа гәыптәагаха, ибжьагбалдызуа идәыкәуп. Еитасхәоит, абарт ауаа роуп автор изыкәкны дхысуа. Сгәы иаанагоит икыду ацәкьара ахта иташәоит хәа, избан акәзар автор зсахьа тыхуа ауаа зхы зурдырша икан цасаггы, икоуп иахьаггы. Ус анакәха, дара рзы ихымпадатәу акоуп ашәкәыџџы, асатирик иажәацьбара, исахьаркшәа иухәозар, акамчцатца!

Ароманаҗ ахцәажәара саналагоз ишазгәастаз еипш, ибырлашцсараха иагәылубауеит хажәлар шәышықәсала иапыртцоз ртасқәеи хқьабзқәеи ртәы ацстазаара атцабыргхатә, акәал итаршәны иаазырцшуа, хдоухатә культура зырызго, анырра шыгәгәахо ртәы зхәо, ихадароу изыхьчо ахтысқәа. Урт хтас, хқьабз бзиақәа зеггы, Платон Бебиа шьоуку-шьоуку реипш ицтәылхны, дырхыччаны, иларкәны, хаҳара рыламшәа, аамтеикәшара иаражәышшәа дрыхәацшны акәымкәа, хәтыр рықәтданы, хдоухатә мал ишатцкару дырны, гәыла-цсыла инырны ауп дышрыхцәажәо, ишааирцшуа, рсахьа штихуа. Машәыршакә акәзам автор хыхь зызбахә хамоу хқьабз каиматқәа иахьынзахәто зтакы ззеилымкаауа, иатәамбакәа ирыхцәажәо, пату рықәзымто (изаазарызеи, урт рџызцәа анигилистцәаггы ауҳамахым!) ауаа иаахтны иаҗапызчәуа акритика рзиуеит, ажәа ишалоу еипш, дырмеигзакәа рцәа алахартәипш ирхихуеит. Ари ахшыџцара аџымтаҗ ахы инаркны атыхәанза арахәыц кацш еипш иагәылсны ицоит. Аха убри инаваргыланы иазгәатәтәуп ароманаҗ атыпц змоу, иуцыло, иахьаггы хәптстазаараҗ кыр зтазкуа автор иаџимыршәаз, иахәтаны иазгәеитаз даҗа деталькгы. Абар иарггы. Уи аргама ду дырҗагылоит, иҗаҗиҗеуеит иажәа сахьарк иамоу ацсымчхара ихы иархәаны мыцхәы аҗаҗьатасрақәа,

абалыбатарақәа, афыжәрафы аеынзааңсыларақәа, ҳақстазаара асферақәа зеггы рфы ҳарзымхәыцзакәа арахь хгәабзиареи ҳаекономиеи цызшәауа амыцхәрақәа, ашьцылара бааңсқәа, иаххарҕо аиныхрақәа, аңсхәрақәа, еитцхәо ачарақәа ухәа иреипшқәоу. Урт автор (аңхьафгы убастаҕыа ауп дшырзыҕоу!) ироманаф дрыкәызбоит, избан ақьабз бзиақәа «рцәа цыреуеит», иарпхашьоит хәа дрыхәапшуеит. Убри азоуп ауафы иңсуара-философиатә, иетика-естетикатә хәаақәа иртыцуа ахымфәпгашьақәа еилазхәо ауаа зизымчхауа, ачхара мацара акәымкәа итәылхны, еиха ииашаны иухәозар, ирҕамчны дызрыхцәажәо, дызрыкәызбо, изфәңиеуа.

Хымҕада иазгәататәуп, афымтаз ихадароу извыстәым даеа детальҕыы. Ишаабо еипш, Платон Бебиа аңсуа жәлар рфольклор аҕнытә ихы иаирхәо асиужетқәа зеггы иахьатәи аамтақәа ирыкәфнәтуеит, уахь ухьадырпшуеит, уагдырыччоит, уагдырхәыцуеит.

Иахгәалахаршәап епизодк. Қдисакә 1941–1945 шықәсқәазтәи Аңынңтәылатә аибашьраф дахьыҕаз, еадапшык давагыланы ипортрет тыхны афныҕа иааишьтыз атаҕа: «Армарахь игылоу сара соуп» хәа атафны. Ари афакт, жәахәарада, асолдат итаацәа, итынхацәа арччарц иҕаитцеит, аха уи адаггы иунарбоит аҕа ихымца иафәгылаз, зыңстазаара шәартаз, агәкаҳара шимам, ииумор, аңсы штаз, ағәы шеисуаз унарбон. Ари аеадапшыи Қдисакәи рпортрет иханахәо актәи ахшыфзцара ауп. Аха уи иататәахуп, автор, еитасхәоит, иҕаитцаз даеа хшыфцакыкгы. Уи атәы хцарауаф ду Алықьса Аргәын зынза ииашаны ишазгәеитаз еипш, ҳақстазаарафы иахьаггы иахпылоит иаамхәыцзакәа иаазпыхьашәо зыфәуа, иҕазцо ауаа. Убарт изфәыдоу, илахфыху иуморла рхыччареи рыгхақәеи раарпшреи рфәңцереи роуп изызхәо Қдисакә аеадапшь дадгыланы итихыз, афронт иалыхәхәа Аңсныҕа иааз апортретҕыы.

Платон Бебиа ироман «Ақьаҕаңцәа» рфы иҕоуп итегь уззаатгылаша, блатцарыла иаарпшу, ицәыргоу еиуеипшым аңстазаара-хтыстә еипизодқәа. Урт иахдырбоит ҳажәлар рыбзазарафы заҕа рыцаркуа, агәәҕреи, аччареи, аңсреи, атрагедиеи... Арт акатегорияқәа, ажәа ишалоу еипш, жәынҕы-фәнҕы рышьхәа еивцоуп, избан акәзар, аңстазаарафы еснағь иапшәыманы иҕоуп, еицрымшәо еицуп аччареи, насҕы ағәырҕареи, алағырзи ағәырфәи еифәргыланы рсахьа тыхуп. Аха автор арт афеноменқәа – агәалаҕареи аччареи реизыҕазаашьатә хәаақәа еилеиғазом, ихадароу уи дмыццакзакәа урт рдац-пашә еидызкыло, еицырзааигәоу, иахьеифәрцоу атәы цқьа итцааны, агәра аагартә ххәфы иааигоит, иахирбоит. Аччара атәы ххәозар даба иахгәалахаршәап аңхьаф ихамыштүа сахьак: аңьмахьышьцәа еивагьежьуа, изцу рырахә рхарштны, акәашара анреибартцо атәы, атып. Ааи, рччагоуп, кьатеихтцәагоуп. Ихәыцы

иду, насггы митэзак атанамкуазарггы ипстазаароуп, иреалтәу акоуп, нас илитературатә хәфсахьаны изыкамлари? Гиоте иакэзами, мшәан изхәаз: «...Нет ни одного предмета, который был бы непоэтичен, как поэт сумеет следует им воспользоваться».

Иара убас аңхьаф ихаштуа акы акэзам ахәса пшзақәа зқәыпшрей, зфәрей, зтәымтәи аколнхара ачаиртақәеи ататынтрақәеи «ирфәкәшәаны ирфаз», Алықса Аргәын зынза ииашаны ишазгәеитаз еипш «ирылаканзаз». Бзанцы иухаштуа икоума Ирма Трышпҳаи, Гәдоупҳа Гәашьахани. Афстаацәа имфыхыркьаз, лымч мырхакәа Уамажә аингархажә зхы иаирхәаз Гәашьахан гәлымтцәах, зцәазтәымкәа икалаз, зейкнахан зейзшыыз, зыхьзи-зыхьымзги зыпстазаара аткыс еихәзтәыз Гәашьахан.

Ароман акны Платон Бебиа дазаатгылеит ахәсақәа рыпстазаара аибашьра хлымзаах ишеиланаргьежыыз, ишеиланархынхәыз, ишлахьын-цаданатәыз атәы ашәкәыффы илшеит инартцауыланы игәытшыааганы урт раарпшра. Аригь, ишаабо еипш, ахәсақәа ргәактәакратә пстазаара излеибарку қыачақыроуп, анасыпдара иахылфеаауа, хара-бзаара зцам, аха хабзаара иацу, иалагыны икоу қыачақыроу акы ауп. Апстазаара ануадаф, ахацпа ианаку мцәагәача еипшу арныгцәеи, ацәышхабиқәеи, иртәыртәуеит аамта, даеакала иухәозар, амчра, ишыкалалакгы, рнапәфы иааргоит. Урт уахынла игәеигәеиуа ақыта иалан, ипхьон ахацәа ахыкмыз афнатақәа рфы рыхәсақәа ирылатхацъуан, рыпшәмацәа аға ифәгылан еибашьуан, рхы ақәыртон рыпсадгьыл.

Абас ауп ихьааугарггы апстазаараф ишыкоу, ишеифеаау: азәы ихы-ипсы дамеигза дыкәпоит апстазаара цқьахарц, ицоуроу ауаа апшәымахарцазы, ианатаххагы уи ашья каитәоит, деибашьуеит, ипсадгьили иуаажәлари ихьчоит хацәнмырха. Егы, ауаф хәапса, зхы мацара иашьтоу, ажәлар аамта уадафза итагылазарггы, акгы агәхьаа мкзакәа, деикәықычақыха алашьцара иеатаны, афы ицәазна ыжәны, дхыхәхәо иаашаанза ахәсеибацәа дрышьтоуп, рышә-гәашә дирхаауеит... Ажәакала, азәы ипсадгьыл ихьчон ипсы цқьа акәцаны, егы Уамажәи мцәагәачеи реипш икоу атыпхацәа гәлымтцәахкәа рцәа пены рейддыршьуеит. Парадоксзми ари амишәанра? Зака иашоузәи Алықса Аргәын афада акырынтә зцитатақәа аазгахьоу Платон Бебиа ироман «Ақычақыцәа» иазку истатиа злахиркәшо афилософиатә хшыфзцара: «Ишца бзиоу ақычақыцәа ангәырфыхагоу, апстазаара ахата иаламкысзакәа, рнапала ипхастамтәкәа, ус баша ианахыхәмаруа, ианахыччо... Ааи, ианахыччо, иара ахата рнапала икыашьны, иччархәны икамтцакәа... Макьаназ, ишпцасхәари? Сыздыруам исхәара... Апстазаарафәтәи ақычақыцәа рацәафхеит...»¹

¹ Агазет «Апсны, 1991 ш., ноябр 23.

Арт ажэакэа изызку, изыххэау ароман еипш дарггы рыцсы тоуп, нас-
ггы иахьатэи хэцстазаара ицэырнагаз, ишатэышьтрамггы, акоммунистцэа
рхааны ишырхэоз еипш иатциааз анегативтэ цэыртцрақэеи ашыцылара
баапсқэеи ирфагыланы ифапнаелартэ, ирақәпалартэ еипш аңсымчхара
амоуп, избан акэзар, ихьааугартэ афынза аңстазаарафэти ицоурам
ақыачақыцэа рацэафхеит. Цабыргуп, аамтеитасра икалаз иахкыаны аро-
ман «Ақыачақыцэа» анаңцази уи иазку апрофессор Алыкыса Аргэын
истатиа анызыи рхаантэи ақыачақыцэеи иахьатэи аңстазаара иа-
лиааз ақыачақыцэеи хаташьбатэ кэзшьалеи дунеихэаңшышьалеи
рыпсихологиалеи рыла излеипшым рацэоуп, иаххэап, аңхьатэикэа
мамзарггы, Асовет аамтазтэи ақыачақыцэа рыхэаңсарақэеи зеггы
хырфон, еиха ииашаны иухэозар, рхы аларыхьчон изымтахырхэоз,
ианэнымхозшэа изыкказ, акоммунисттэ идеология амчра. Уажэатэикэа
ақыачақыцэа ртэи ххэозар, уртггы ирыңшааит зынза ифыцу аыхьча-
га замана, даеакала иухэозар, кэрыжэаа ирықәло, имажэзо кэылзыс
икарцеит адемократиа. Урт неифымсрыда адемократиа азин хнатоит
хэа уи ахьзала иахьатэи ақыачақыцэа икарымцара, рхы иатэарымшьара
икоузеи! Ирацэоуп урт рыңсабаратэ, кэзшьакэа злеипшым атэи итеггы
иухэаша. Аха икоуп ф-аамтак ирхатарнаку ақыачақыцэа фашэхак реипш
излеипшу. Уи агэыхэгэытэароуп, аңсымтэроуп, амал азы атхашроуп.

Ус икоу ауаа ңаршеикэа рхы дзырдыруа, изхэышэтэуа азақан ада-
ггы амагиатэ мчы змоу, асатиратэ мцабз згэылкыауа акамчы ңцатцеипш
ифацоу ажэа сахьарк ауп. Уи жэынгы-еанггы, ианакэызаалакгы,
ауаажэларратэ ңстазаара ахауеипш иатахуп.

Платон Бебиа ифымтақэа злаңитцо ибызшэа аңкыареи асахьаркреи
афада акырңыара ишысхэахьоу еипш, еснаг даңклаңшуеит, избан акэзар,
ус ада, ихэычы иду игэылшэо афымта зыкалом. Сыззааиуа, хзыхцэажэо
ароманггы убас аңыбаа ду адбаланы ауп автор ирфеиаратэ «лаборато-
риа» ишыфнытцыз.

Платон Бебиа имыруга хада – ибызшэа аказацэа ишырцэафоу
еипш, ифымта атематикеи ажанри ирауаршэаны, ифырхацэеи
иперсонажкэеи рыңстазааратэ хтысқэа ирнаалауа, насггы зны-зынлаггы
досу рыхшыфзцарақэа итеггы идыртцрыц, идырлахэыхыц ртахны
атекст афнуцка ирымоу адиалогкэа аңыжэареи, автортэ хьатцрақэеи,
агэтахэыцрақэеи, иалкаакэеи ирыламфашь дара рхатэ стиль ры-
маны икаитцоит. Ари арфеиаратэ цэафа еихаггы иубартоуп ароман
«Ақыачақыцэа» рфеи. Хара хамцазакэа иаххэар халшоит ақыачақыцэа
Кэыдинати Кдисакэи ртэашьа, ргылашьа, рцэажэашьа, ирхэо, ируа, рте-
ма даеа литературатэ фырхацэак ишреипшым еипш ауп рбызшэаггы
асиужеттэ еибаркышьа асистема иадхэаланы ахатэ чыдарақэа шрымоу.

Абригь ароман ахаѣра алызкаауа, иоригиналтэны иказцо афакторқәа ируакуп хәа иупдхьазартә икоуп.

Хыхь иаххәаз ахшыџцарақәа цатцгәыдамхарц азыхәан иаагап хналас-џаласны ґырпштәқәак:

«Кәыдинат бзиа дychмазаџхеит.

– Иугәыцашәезеи, уара? – дааџналеит уи ихақьым ду Ахьы Кдисақә.

– Сгәы амыџрны итахауеит... – ихәеит иаргьы иеацсратаны, аарла еилургаратәы.

– Умгәа аума изтахауа?

– Итахауеит...

– Угәы акәзар, акгьы ухьуам, умшәан!

– Ус угәы изаанагозеи?

– Агәы зызтоу роуп изыхьуа!..

– Уара уеипш агәыла бзиа дансоу, сгәы смыхькәа... нхарахәа саатцраѣ иааз сара сакәхап?!

– Ууаџыз цьысымшьоз...

– Уара иухьыз сара издыруеит, Кәыдинат!

– Уара иузымдыруа алыпха хауроуп.

– Арашәатәқәа ааигәахан – аашьарахәа чымазара баапсык ыками – убри угәахы иакәшан иакит.

– Уареи сареи еагақьарада иаадыргәышьоузеи!

– Ажәытә уаџаашьак дықан, рхәеит, абри уара уеипш...

– Нас?

– Нас умбои, енак саампсыр калом, ихәан, деитцхәаа днеины ацә-артағәы днықәиазаап. «Уеилагама, уара ацсыха хазтада, азынра ааины хашә иаалагылеит, арахь мыѣ хьышьатцәык хамам» – дпадашькны дааи дааизыцәыркьазаап итакәажә ллаба ду кны. «Абыржәытәкьа уцаны амѣы хзааугароуп!» «Зхы ықәцаны тынч ацсыха змоу ибаргузеи, баба?!» – ихәан атцлахәыстағьы, аѣѣахәа ибаџқәа илапцтәцәо дџагылан, иеигәышә ѣаџлакь аашьтыхны, аштә дынтыгәгәаны дцеит, рхәеит. Мчыб-жык амѣаагарағьы даѣызаарын, ихәылазкыша. «Ахы уажәшьта быпсхәы алаауазаргьы ихазхоит!» – ихәан, ипсахы пьжәжәо атыхәтәантәи ие-идара ижәџа џыртрысны амѣыркәара илылажьны, дааин деитцхәаа ани ицәартағәы кәдыцъ деитанықәиеит, рхәеит. «Уара апсцәаха иимгаз агнызынра заманаха амла хакыргьы амѣы хфома?» – лхәан, илырмазе-из ахатхәыжә наирбаны, џапхьа дааины дааизытцкьазаап. «Иеибамбаша баргьы саргьы!» – хәа дшәипшьиуа, дцәеицәыпсуа, ихатхәыжә аашьтыхны лагара анапыла лу ашка дцеит, рхәеит, митә зыкәлаз атцлахәыстажә. Аены хәлаанза алу дахо, ижәџақәа ѣнахәаны, атхьыбжьон зны ихатхәыжә иманы даакылсзаап, гәак!.. Адырџаены уажәшьта тынч сынарцәымџа сықәлап

хәа атлаҳәыста аашьажә деиталаны дышиаз, дааи деитааизытқьазаап ани ипсцәаха мыжда: «Уара мцахәыцәа, ари илаганы иааугаз хажәзатә иаґахтар, нас хара иахфозеи, абыржәытқәа уцаны азынра ихазхаша акашәа анышә итхууазаргы иааумырхиар калазом!» Атлаҳәыста, апсцәаха аоны дышатцаны дызмаз, икаитдагәышьоз, дындәылыгәгәаны деитацеит, апхын иааимрыхыз азынтәи акашәа дашьталаны. «Ахы уажәшьта гьамала уцсы!» – лхәеит уи, азынра зегь рыжә иазхашаз ахәы анадигала, лытлаҳәыста днаидгыланы. Адырәачены атакәажә данаапш, амца ххазә еикәцаны, итатынжәга алшатә хәхәаза, апақхәа днаґыхо, аеґхәа дыеґхәатәоуп уи лытаҳмада. «Икоуцозеи, уара апсра угәы итазами?» – дыцъшьаны уи лхы наикәылкызаап лара. «Бара ишыбхәатқәыо сгазаны сыказам, быххь згеит!» – ихәазаап иара мыждагы, дзыцәшәаны дыпсуаз ант азынтәи иус хьантакәа зегьы дыриааны, дгәыргьатәа дахьтәаз.

– Алакә ґынла ирхәазом, Ахы Кдисакә, иухаштыр калоит. Узырәла, сара икалатқәыхәоу уасхәоит, – ихәан, уи иааимидеит Кәыдинат бзиагы. – Хара хкны хатә еибага заманак дыкан, рхәеит. Акыр икәрахьгы дне-ихьазаарын. Ибаққәа илапцтәтәо ачымазара ахы инардыруа даналагалак: «Дад, сәи скәадыри еикәышәтәеишь!» – хәа ақкәынцәа инарыдитцон, рхәеит. Нас, иеыкәаба-иеышьышь, ицатә саны, ихы инаркны ишьапы ақынза иеыпсахны, иеилахәа-иеиилаца амәа днықәлозаарын. Иуацәа-итынхацәа днарылс-аарылсуа, иахьа уа ижәуа-ифо, уатәы уа длафуа мацара, мчыбжык ашьтахь дгәыргьа-дыччо, хьаа баахәа уаха импын цьара акы ааиха амтазакәа, мыцхәгы игәалаканы, ишьтахька дгьежьюан, рхәеит, Ахы Кдисакә.

– Нас, узкыда, цьымхеит, аеқәа еибашьра икоуп, аха еадак ма сара схы иадыстоит, ус уеузыхәышәтәуа убозар?!

– Аеадазын хара ицатәзам!..

Ашьыбжышьтахь, ирымаз ахәычала дааибытаны, дара ртәала дааразагы деикәахәа-еикәапсаны, амәаду акны даакылганы, имахәыла ишка Акәака амәа дыкәыртцеит Кәыдинат.

– Ахы Кдисакә, иуасхәарызеи, ура бзиацәак тагылоуп сымхы, угәы итаз, абаапсы, арашәара ишәцәамгаит! – ґааитит Кәыдинат, амашьына данакәтәоз игәыла ихы наикәкны.

– Аҳаҳаи, акы уацәымшәан, Зағьала еибгазар уи агәы иаҳаргом! – игәы ааиргәґеит Кдисакәгы.

– Уара ухынхәны уанаауа ачабабей алуманати хзаага, ахәыцқәа бзиа ирбоит! – инаишьталхәеит Кәыдинат ипхәыс.

– Кәыдинат бзиа, ацҳа кәпшь акны уаннеилак улбаа, срыцҳауп, умнеиц цьшьа нак уалсны умцаит! – уи инейхыгзеит Кдисакәгы.

Амашына җағатасуа ағынанахейт, Кәйдинат иееипхыркәакәан дахьантәалаз, уажәы-уажә ачаңпшә икышә иаакәыххуа, дзызхәыцуаз ипхәыс җадың ачабаба җзаага җәа илхәаз акәын.

Хаттак акнахартәхь даныргоз, ипхәыс мыжда дишьклахауа днаихъзаны абасгы наишьталхәазаап: «Уара издыруада урымшыкәа уаанхозар, уанаауа ашьатца җыцкәа сзаага, уатәы аңсрахыы сызлацо сымазам, абааңсы!» Лхатца папанткәыргы ашаха ихәда инахаршәны, асакәа дзыкәгылаз наитдыркәон аамтәзы, акыркыркәа дыччазаап: «Узырчозеи, уара мцахәыцәа, уахьахшыуа умбазои?» – аныркәа, кәх, сыпхәыс рацәа шьатцада даанхейт!» – ихәазаап. Ари заһаз зегы ааибарччан, ас икоу иара Нарцәы дахьнеиуагы акгы даңсам җәа ихәда иахаз ашахагы наҗ иаахдыршәейт, рхәейт...»¹

Апхәаф, ухаткы, сатоумтчан, иаазгаз ацитатакәа ахысцәоуцәахаз, аха истахын автор урт ифырхацәа еиуеипшым аҗагылазаашыкәа рҗы рлаф, рсамыркәыл зака еидхәалоу, насгы дара-дара реизыкәазаашыкәа, аҗада ишысхәахыоу еипш, җарамра злам, рцәылеибахракәа зеипшраз, хшыҗцарақәас ирытцаз, убри анаҗсангы, дара аңызтцаз автор ибызшәей урт аҗачақьцәа рбызшәей еилазмырҗашыо ирыбжыаз ахәаа, икәзтцоз рхатә стиль ухәа иреипшкәаз. Сгәы иаанагоит арт еикәысыпхьазаз акатегориакәа апхәаф илабҗабатәу акы акәны ибартоуп җәа.

Платон Бебиа ажәа асахьаркыра апоезиа акны еипш, апрозаҗгы шыахәла ицааиуейт, амала ус ахыкәитцо ахтыс, амаҗтар ацәыртцра чыдала иаликаарц аниҗахуауп. Ус шакаурымхәои абракәа иаагауа аҗырпштәкәагы: «Амш, атх агәы канатарц аҗахызшәа, алацәакәа цыршәааны, аблакәа җархәаланы, еикәыхьшәашәа ахәлара инаңылейт»².

«Җәдоупҗа Җашьахан днахәы-аахәуа лиарта дылаиан, ацәа лылакәа ирхыломызт»³. «Зызхара изымеицәажәо еишьтагыланы иааиуаз Ахы Кдисакәи Кәйдинат бзиеи Абгыанашь лфырцъанкәа иаадырҗаңыҗаңыт»⁴. «...Иаауан аҗба амшынгәы ихыхәхәала. Иаауан уи азнатәкәа ахәычкәа аманы, зыбыз ада зыхәламыз, игәыткәа-ңсыткәаха икәз ахәычкәа, зыҗны-згәара иацәыхкәаз, занаңеи забанҗеи ныртәаны зыңсы ахәыц еикәнархаз ахәычкәа, рхы-ргәы цаны, ишәакәаны»⁵. «...Ацәылашамтәзын ахәа бааңс даанарңшит Кәйдинат. Ихы ихытңны ицо ихаңыц ихьуан уи. Иара ихгы ңхныга дук иаҗараханы, ихьантңыңза, еирыгхәа инапкәа иа-

¹ Платон Бебиа. Ишымтәкәа. Афбатәи атом. Акәа, 2007. Ад. 349–352.

² Иара уа. Ад. 329.

³ Иара уа. Ад. 330.

⁴ Иара уа. Ад. 336.

⁵ Иара уа. Ад. 359.

аныркыло икны аиарта даалатæит¹. «Амра ашыра мацзак иадамхаргы акар сара ихысероуп ахæозшæа, ачаирта агæы ихыхæхæала ишасыц иасу-еит Лажæ ицша. Уи, хæарас иатахузеи, зегъы апсгара хнатоит. Харт азæи-азæи хайфамцшзо ахахаирахæа ачаибгъыхыра хæфуп, атык-тык – атык-тык, атык-тык – атык-тык... Анапы ласкæа иаха-иаха иццакуеит, акаткæыркæа иаха-иаха итæуеит². «Шыыбжъонуп, атакар тыр-тыруа апсабара иахажуп. Икбаланы акæзаргы, цшашæшæык цъара иасуам. Цысмæаскгы машæыршæа улацш ицашæом»³.

Ас игæылыршæаны зсахъа тыху ароманаф зака уцылоузеи!. Аха иаагаз азхархап...

Платон Бебиа егырт ифымтакæа рфы аханатæ ишицæафæу еицш, абри ароман афгы кайматла, ирацæазаны акæымкæа, атекст афы ицо ахтыскæа ишырналоу еицш, дазнейны ихы иаирхæоит ашæкæыфæы, ажурналист, ауаф гæйтбаа Шыаликæа Камкыи ажæа хыыршæыгæкæа хæа дзышътаз, ажæеицааикæа, афоризмкæа, ажæарццаккæа, ажæакала, апсуа жæлар рæапыцтæ хæамтакæа рфы иуцылоу жæпакы. Ус шакау ароман «Акъачакъцæа» иапхъахæуо ирбоит, амыцхæ арака ахцæажæара атахзам хæа сгæы иаанагоит. Аха иага ус акæзаргы, хæхшыфцæк арцабыргразы иаагап фыргштæкæак: «Уара æеада алымхæ хыртæон – иара закæызеи хæа ицæауан». «Ажæа ахы умхæакæа атыхæа узхæом»; «Алашæ иитæху – афблæк»; «Амшæ ахышæ, апцшæ, атрæшæ, агæашæ, апшъшьапык»; «Ацгæы апа ахæынап æкуеит»; «Азы иаанахæаз – усгъы даанахæеит»; «Аеы иахæашаз акæадыр иахæоит»; «Ианиашъоуп ихатцашъа» ухæа убас ицегъы.

Ихæатæуп даеакгы. Хзыхцæажæо ароманаф афырхæцæа хадакæа Кæыдинати Кдисакæи, убас егырт аперсонажкæеи ацæгъеи абзиене рфы иахъеикæшæо, иахъеицæажæо ирхæамтаны иуцылоит æжæлар рæапыцтæ рыфеиамтакæа (ажæытæ ма ааскъа ифеиаз) иртæышътроу, акæыгара згæылоу, узырхæыцуа ажæабжъ кайматкæа, мамзаргы урт рмотивкæа рыла еиæартæу ахæамта къæфкæа. Убас икоу иреиуоуп: Чатæ Чагæ амла дынтæо дызтааз апхæысеиба кæцбеи кæтагък ала акрышифалтаз; «Уа-а, абри ахаттарцыс ииз лахынцæс иахтарызеи?» «Хæацъа Шъарадыни æеадеи, ахæаци». «Анкъа зны Амшæи ауаии фызцæас иакеибацæз», «Кдисакæа аибашъ-ра даныказтæи иажæабжъкæа», «Адæы ицæхалаз алыгажæи зыфны иахыз атакæажæи», «Ажæытæан, абри уара уеицш хатца еибагак дыказаарын»; Нестор Лакобеи, Самсон Чанбеи, Бебиа Чычыни, Цыкытар-ица Хæсини рхæамтакæа; «...Иаса Къырса дандыргæакуаз» ухæа убас ирацæоуп ицегъы иааугаша.

¹ Иара уа. Ад. 362.

² Иара уа. Ад. 522.

³ Иара уа. Ад. 529.

Абраќа хыхь иагаз ароман ихьыршәыгәха иагәылацсоу ажәабжь кьафқәа ртәы алкааны иаххәозар акы, ашымта акырза идырлахфыхуеит, ирытцоу афәығара ацхьаф ддырхәыцуеит. Ҡбагы, имфашьо иудырбоит Платон Бебиа ижәлар рфыпыцтә хәамтақәа ибзианы иахьырдыруа иачыдангы, урт ирфәиамтақәа рфы ишиқьабзу еицш ибзианы ахархәара шилшоу. Уигы, жәахәарада, иахнарбоит хашәкәыф ду ибафхатәра ацсымчхара заќа ихараку, амехак тбаау.

Ароман «Ақьачақьцәа» абызшәа акырза иацклацшуп, иразоуп, насгы иазгәауташа уи афырхацәа хадақәеи егырт аперсонажқәеи рыхтысқәа ирықәшәоит рыцәажәа реилкаара марианы еилыхха ианаало иќацоуп. Ари ацәафәа цсабарала анапқазара иатәыштыроу – хара аханатә иаабоит Платон Бебиа ирфәиамтақәа рфы уантәи ауп уи иахьааиуа литературатә канонк еицш ишьяқьгылахьоу. Ацхьаф ухатқы, сара араќа исхәаз ахшыфзцарақәа шахатра рзызуа афырцштәқәа срыштылом, избанзар, афәада ароман сахьахцәажәоз иаазгаз ацитатақәа азхоит хәа ицхьазаны.

Гха-цхак змазам, шамахазақ акәымзар, сахьаркыратә шымтак ықазам рхәоит. Ииашоуп ари агәаанагара. Аха абри ахшыфзцара иаццатәуп даеакгы. Иарбан шымтазаалакгы ацхьафцәа ргәаанагарақәа хтак еицтадыршәуа бзанцы иќамлазац. Азәы игәапхаз, дхызхыз аццамта, даеазәы рацәак дамыргәытәыр, даднампхьалар ауеит, ауаа зеггы гьамалеи дырралеи иахьейќарам аќнытә. Аха усгы ашымта бзиа фашьазом, ацхьафцәа еиуеицшым ргәаанагарақәеи рыхәшыарақәеи еиднакылоит, иаку акы акәны еиннаршәоит. Ус иатцасхәуп, иақьабзуп исахьарку ажәа амагиатә мчы.

Сыззааиуа, Платон Бебиа ироман «Ақьачақьцәа» аќынгы, жәахәарада, иубоит ирацәамзаргы, ацхьаф агәынчыхьа изто тыпқәак, хәоуқәак, сахьақәак. Иќоуп, зны-зынлагы аперсонажцәа ахтыс, иќалаз акы анеитархәо ажәамыцхәрақәа ахыцәыласуа, иахьахдырќьацәо убап. Ииашоуп, урт лафуп, самырќәылуп, насгы афырхацәа роуп изхәо, аха алафгы асамырќәылгы ирымоу рхатә хәаақәа иртагзазар ами? Автор ифырхацәа ирбалак рхәар ауама, ағәра рфәктәыми. Зеггы ауаартцәар ауама, еихарак акалт иатцанакуа ахтысқәа ртызшәа анырхәо ацхашьацхатцарагы иахәапштәыми, хәамтазтәи игьамадоу сахьаркыралала илаќәу асекс романқәа шсахьаркыратә шымтақәам еилкаауп. Аха еитасхәоит, ара иазгәастаз гха ссақәак изаќаразаалак Платон Бебиа ироман «Ақьачақьцәа» ахатабзиара изапырхагахом. Уи лагала бзианы иаанхоит хлитература зырлахфыхуа асатиреи аиумори ржанр афы.

ПЛАТОН БЕБИА – АПУБЛИЦИСТ

Апублицистика иазкны абар «Литературный энциклопедический словарь» иахэауа: «Публицистика (от лат. publicus – общественный), род литературы и журналистики; рассматривает актуальные политич., экономич. лит., филос. и др. проблемы. Цель П. – воздействовать на совр. обществ. мнение, нравы и существующие политич. ин-ты, укрепить или изменить их в соответствии с классовым интересом (в классовом обществе) или социальным и нравств. идеалом. Предмет П. – вся жизнь, все прошлое и настоящее, частная и общественная, реальная или отраженная в прессе, иск-ве, документе. Картины действительности, человеческие характеры и судьбы возникают в публицистич. произв. как аргументы, почеркнутые из самой жизни, как система доказательств, как предмет анализа или служат эмоц. почвой, «раздражителем», поводом для произнесения «приговоров», для обличения или «запроса в инстанции», для утверждения идеала»¹.

Апублицистика җабарала агазеттә, ажурналтә жанрқәа зегъы анапы рылакуп, иаххәап, астатиа, афелетон, апамфлет, аессе, аочерк, иаарту асалам шәкәы ухәа еиҗа акык-џбак.

Ауаатәыџса рҗоурых, ркультура, руаажәларратә тьсра, рфилософия, ррелигия, рмораль, ретика ухәа рырҗиараҗы апублицистика атҗакы ду шамоу зегъы еиҗырдыруеит, мап кышья змам акы акәны иҗкалеиҗьтеи акыр шәышықәсақәа тҗуеит. Урыстәыла (Европатәи атәыла нагақәа жәпақы рҗы уаанзагъы иҗәыртхьан апублицистика абжыы җаҗа ахань, иахгәалахаршәап инымџатәшәа Демосфен, Цицерон...) уи ашьяпы акит ажәеизатәи ашәышықәсқәа инаркны. Аха уи зегъ реиҗа амчи анырреи аманы иҗкалеит Урыстәыла атҗеиҗәа дуқәа А. Н. Радишьчев, П. И. Чаадаев, В. Г. Белински, А. И. Герцен, Н. Г. Чернышевски, Н. А. Добролюбов, Д. И. Писарев, Н. К. Михайловски рырҗиара иасақьахәымтаны ианыҗаз аамтҗазы. Урт рпублицистикатә статиақәа иргәылжжуаз ахшыџзцарақәа, рхәахьяқәа ажәлар арҗыхон, изтагылаз аҗтҗазаара ганраҗәала иагәыланарҗшуан, ирыгыз ирыбаз днарбон, пхьяҗатәи рҗеиҗшхә иазнархәыцуан. Н. В. Гоголь, Ф. М. Достоевски, Л. Н. Толстои,

¹ Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. С. 313.

В. Г. Короленко рпублицистикатә цтамтақәа ртәы ххәозар, урт рыда аурыстә доухатә мазара инагзаны ухафы иузаагом хәа азгәартахьан рхаантәикәа ашәкәыџцәа, атцарауаа.

Асовет Еидгыла ағарахәа ианықаз, адунеи анырхыцхыцуаз акәзар, шыардаза рытцаркуан В. В. Воровски, А. Луначарски, М. Горки, М. А. Шолохов, А. Н. Толстой, Л. М. Леонов, И. Г. Еренбург, К. М. Симонов рпублицистикатә статиакәа. Урт рытцамтақәа асовет уаажәларратә цстазаара атцабыргхатә аазырцшуаз, изыхьчаз иреиуан, рыкапан дун, рсахьаркыратә џымтақәа инарываргыланы акәын ацхьаџцәа шахәацшуаз, ишрыдыркылоз.

Ацсуа сахьаркыратә литература атәы ххәозар, иара адунеи ианықәла амш инаркны иахьа уажәраанза изнысыз арҕиаратә мџа, атоурых уаџцас игәцаракны, тцааџык иахасабала, уаныцшылозар, имџашьо иубоит ақәра дуи атрадициеи змоу егьырт алитературақәа иреицшызтәуа, уимоу, ирақаразтәуа атрибутқәа, ацәаџақәа шамоу. Абри ахшыџцара иугәаланаршәоит ацсуаа ажәацқак еицш ирхәо: гәатцәа хәычы ықазам, агәатцәа гәатцәоуп хәа. Ус анакәха, алитература хәыц ықазам, алитература литературоуп, исахьарку ажәала ишьақәгылоуп.

Сыззааиуа, ацсуа публицистика ауп. Ишдыру еицш, уи ахы ытцнахит зегьы рацхьаза акәны, Дырмит Гәлиеи уи иаргҕажәџаны ивагылаз ацсуа интеллигенциеи ирыбзоураны зтытцра иалагаз агазет «Ацсны» (1912–1921 шш.) адакьақәа рҕы. Ус шакәу дыртцабыргуеит уи ианылаз аматериалқәа.¹ Убас шакәугьы ихамхәар хтоурых аҕацхьа хиашахом, азеижәтәи ашәышықәсқәа аџбатәи азыбжа нахыс хәычы-хәычла аитцагылара ишафыз. Урт еихарак тауади-аамыстәи иреиуаз, ацсуа интеллигенция апублицистика иазхьацшуа иалагеит, даеакала иухәозар, астатиакәа, шәагаала рацәак идумзаргьы иркьыцхьуан урыс бызшәала Шәача, Ақәа Қарт итытцуаз апериодикатә газетқәа рҕы. Урт рахьтә иахгәалахаршәап: С. Т. Ажәанба, А. М. Емхаа, П. М. Чачба, Д. З. Чхотуа, Ф. Х. Ешба, Н. С. Патеипа, Н. В. Ладариа, В. Д. Гартцкиа.² Аха амилат литература амилат бызшәала ишыҕеиоу ишышьақәгылоу еицш ауп амилат публицистикагьы лахьынтцас, цстазаарас иамоу. Аџада ишазгәастаз еицш, ацсуа публицистика цәырцит (ишьақәгылт хәа ххәаргьы агха хәхьуам) агазет «Ацсны» атытцрала. Уи нахыс ауадафрақәеи амыкәмабарақәеи акыр ирыниазаргьы, иахнагазаргьы хлитература аҕиара апроцесс аеамаданы аизхазыгҕареи аинтәылареи

¹ Абри азцааразы урыхәацш: Уасил Аџзба агазет «Ацсны» (1919–1921 шш.) аномерқәа зегьы (цшьба рыда) еизганы, иахьатәи халфавит ахь ииаганы, ацхьажәеи азгәатақәеи рытаны (Ақәа, 2008) итижьыз. Руслан Қапба. Хара хазееихар... Ақәа, 2002.

² Уахәацш: Г. А. Дзидзария. Формирование дореволюционной Абхазской интеллигенции. Сухум: Алашара, 1979.

амѡа ианны иаауеит, итѣгыы уазаигѣаны иухѣозар, ейтѣгылауа абицарацыпхъаза рхы алархѣуа, рыхѣтаа алатѣауа. Урт реикѣыпхъазара халагар хара хѣгоит. Иахъа хѣпсуа шѣкѣыѡѣцеи хжурналистѣеи рѣьбааи рбаѡхатѣреи ирыбзоураны, еихѣракгы 1992–1993 шыкѣскѣа рзы акырѣтуа фашистѣѣа иахѣзаргаз айбашьра ианалага инаркны апсуа публицистика амѣхак артѣбаит хѣжелар ирхыргаз апѣстазаара хъанта ахаѣра аарѣшраѣы, хѣоурых иазынхаша адаѣьякѣа ннажыит. Ари нахыс-ггы урт адаѣьякѣа хазырѣтаауа аматериал ѣыцкѣа есаaira ацлара иаѣуп.

Зеггы зхысхэауа, Платон Бебиа ипублицистика ауп. Уи амехакгы атематикагы тбаауп, чыдала ахала иззаатгыланы атцаара зтаху акы акэны икоуижтеи акыр тцеит. Жэахэарада, сарггы ари смонографияфы ишахэтоу еипш интырччааны ахцэажэара сеазыскуам, ус салагар хара сагоит, мацара иалыскаауеит сышэкэазы еиха ихадарақэоу хэа сгэы иззаанаго зцаарақэак, даеакала иухэозар, Платон Бебиа журналистк иахасабала еиха дахыгэгэо, еиха иатцшыны иазгэеито азцаарақэа, чыдала иахьатэи хазтагылоу, хапстазаара атэы зхэо, иаазырпшуа.

Платон Бебия ипубилицистика ишаабо еипш, тематикала амехак
тбаауп, насггы литературатэ жанрла иара иатэышьтроу зеггы атданакыртэ
иназаазоуп. Избанзар, урт анапитцаз, зны-зынла шэкэыщцэак рфы
ишаабо еипш, иныбжъаршэны, мамзарггы ирфеиаратэ усуреи иаамтеи
ирхаршөөаланы акэымкээ, ишыакэгылахьюу системак еипш ихы-ипсы
азышьтны, насггы ишытихуа азцаарақэа уашцас итцааны, маңарума,
ихафсахьюума, ихтысума илабфабатэны ибартэ, иблаф иаайртэ ихафы
ианыкалалак ауп аора даналаго. Убаскан ауп апхьяв игэафы инеиуа
афымтаггы аниуа. Арақа ифецу хэа акггы хэам, арфеиаразы ицсабаратэу
ауп зызбахэ сымой, сызлацаажэю.

Платон Бебиа ипублицистика адунеи тбаауп, хдоухатә культуреи хабзазареи, хжәйтәи-хфәтәи ухәа акыр иактуалтәу азтараакәа ирхысые-ит, ицәырнагоит ихагугыи, хапсычеракәагыи убрахь инарылатцаны. Ус шакәу дырцабыргуеит Платон Бебиа хазы шәкәны атыжыра иазирхиаз, нахьхьиза аахыс зыпцара даҭеу акыпцхь збахьоу ипублицистикатә ҟымтәкәа. Арака икоуп, жәахәарада, ацхьаф изымдыруа аматериалкәагыи. Уажәи еикәахацхьазап автор аҭабаа ду рыдбаланы шыкәсыла зыфара даҭыз ипублицистикатә ҟымтәкәа рахьтә ргырак: «Агәи иалахаз атәымг» (Тыркәтәылака хашьцәа рыбзазара абара иазку 15-мыштәи иныкәара); «Ашьа зфәйцуа амшкәа» (Ацсны Ацьынцәтәылатә еибашьра иазку, цьаргыи акыпцхь зымбац имшынцәкәа). Астатиакәеи акагыларакәеи ркнытә: «Хорошо быть вечно молодым» (Ацсны ашәкәыфцәа Реидгыла II ре-изара ду (1966 ш.) акны иихәаз ажәа); «Ашәтыц» (зынза дышкәыпшзәз

машәырла иҗаһаз, абаҗхатәра змаз асахьаҗыхы Мурман Хубулиа изку); «Быҗкаҗсан» (Иван Папаскыыр изкуп); «Ашәкәы еикәатәақәа» (ауаҗы җарам ихаҗсахьа җызхуа акоюп); «Х-еипыларак» (Платон Бебиа раҗхьатәи ишәкәы иҗыҗыз Дырмит Гәлиа ишизикыз атәы зхәо); «Аеыхәа иатәа» (Миха Лакрба иҗсыбаҗ Москвантәи ианааргоз иихәаз ажәа); «Аҗнаҗа аҗшәма иргәырҗоит» (1941–1945 шықәсқәа раантәи Аҗынҗыҗәыләтә еибашьра Дузза иалахәыз, Аҗсны зәаҗсазтәыз арҗаҗы Чычыкәа Раҗта-иҗа Хьибә изкуп); «Ажәеинраалак» (Иуа Коҗониа изку ажәеинраала шаҗҗахаз атәы ауп иахәауа); «Аҗиареи арҗиареи» (аҗсуа жәлар рдемо-графия азҗаара иадхәалоуп); «Поэт долҗен гореть болью» (1983 шықәса, август 6 аены Қырҗтәыләтәи акомпартия аҗәатәи агорком аҗы иихәаз ажәа); «Хара х-Леуарса ду» (Леуарса Касланзиа изкуп); «Аҗыа иазрыжәыз абаҗхатәра» (апоет, адраматург, апрозаик, актиор Рушьни Ъюпуа изкуп); «Ахратәкьа ашьҗахькаҗы иҗшуеит» (Алыкьса Ъюнуа иххәаауп); «Хара ухаманатчы» (Ъюта Тапаҗәуа изкуп); «Аҗхьаҗи ашәкәи» (ашәкәи аҗхьаҗи реизыказаашьа атәоуп иахәоу – икалахьоу афакт иалхны) «Ашәкәы рҗаҗоуп, аазҗаҗоуп» (ашәкәыҗәҗә III реизара ду аҗны апоет иқәгылара); «Ашәкәыҗы ибжы» (1986 шықәса, октиабр 6 рзы ашәкәыҗәҗә рпле-нум аҗны апоет иқәгылара); Ашәкәҗыҗьрҗа «Алашара» аҗны авторҗәеи аҗыҗьреи реипылараан апоет иихәаз ажәа); «Ахьтәы җхәқәа» (1986 шықәса, октиабр 20 рзы апоет телехәаҗшрала иқәгылара); «Абзиа-ра шәахьҗаҗла зәҗы» (Платон Киласониа изкуп, даҗеакала иухәозар Платон Бебиа уи иажәеинраалақәа еикәыршәаны иҗиҗыыз иаҗитҗаз аҗхьажәа ауп); «Ех сара аҗара сьмазҗгы!» (амал змоу ауаа җсымҗәқәа ирызкуп); «Мықә – абжыуаа реизарҗа» (1991 шықәса, ииун, 2 азы, Мықә абжыуаа реизараҗны иихәаз ажәа); «Нелли Азынҗхә лзы аҗыхәтәажәа» (ииюль 22, 1922 шықәса рзы, аҗарауаҗ аҗыхәтәантәи лымҗахь анаскьа-гара иазкыз амитинг аҗны апоет иқәгылара); «Аҗсынҗры» (Валери Гамгиа изкуп); «Аҗәҗыҗшааҗабжы» (хәҗҗстазаара – аибашьра ашьҗахь иҗааҗаз, ихәлаҗеыз хәҗсыҗерақәа аазырҗшуа ашьҗыларә бааҗсқәа ирызкуп); «Аҗсны җмазаҗоуп» (1994 шықәса, ноиабр 30 рзы апоет телехәаҗшрала иқәгылара); «Ахатәы бызшәа» (аҗсуа бызшәа иахьатәи аҗагылазаашьа иаз-куп); «Хара хратҗла» (ихәыҗреи иаб иашҗеи ирызкуп игәаладыршәоугьы раҗәоуп); «Ахатҗамҗхәыс» (1995 шықәса, ианвар 9 азы Леила Николаи-иҗхә Аҗба лиубилеи аҗны иқәгылара) «Шьараҗын – еидгылароуп» (Аҗар рыкәашаратә ансамбль «Шьараҗын» җажәа шықәсхьҗра аибулеи аҗны ихәоу ажәа); «Схәышҗаара» (хынҗежәашықәсхьҗҗразы ателесҗенари ииҗыз); «Аҗра шкәакәа» (1975 шықәса, абҗарамзазы, раҗхьаза аҗны Аҗсны иаҗааз амхәҗьрра рхылҗшьҗрақәа ирызкуп); «Арушьан Касланзиа

игәләшәара иазкыз айдыларафны исхәарц истахыз»; «Аешья изы ажәа» (1996 шықәса, октиабр 28 рзы Едуард Бебиа иңсыжыра иазкыз афны апоет иқәгылара); «Хынфәжәа шықәса» (1996 шықәса ноиабр 19 рзы, Д.И. Гәлиа ифны-амузеи афны, апоет иқәгылараан иихәаз ажәа); «Самсон Чанба»; «Исхәарц исыхәтаны... нас исыдмырхәаз» (Борис Гәыргәлиа изкуп); «Артцафы изы ажәа» (Артцафы-аазаф Гьаргы Шхәнгьери-ица Бжьаниа хынфәжәижаба шықәса ихытра иазкыз аиубилеиафны апоет иқәгылара); «Ххәкәйтра цшья – цшьяшықәса ахыцит» (Сентиабр 30 афны, Мықә абжыуаа реизарафны апоет иихәаз ажәа, иқәгылара); «Абжыы» (Ноиабр 22 афны, Алықьса Лашәриа ииубилеи афны апоет иқәгылара); «Аду – дахьугалак ддууп» (Нелли Владимир-ицха Маан илызкуп); «Рад мыхәа, рад гәышья, рада-а!...» (Витали Амаршьян изкуп); «Ағәғәкәа шгылоу иңсуеит» (Владимир Анқәаб изкуп); «Зегьы ирыцку» («Аңсуа поезиа антология» иазкны Москва имфәңгаз азыргарафны апоет иихәаз ажәа); «Ххәычрагы зыхьчоз ақәыңш» (Ушьангы Басариа изкны); «Ражьден Гәымба»; «Ххәыхәйт Бҗәжәба»; «Аччаңшья иазшаз ауафы» (Ш. Чкадуа изку); «Магәа Абас-ицха Коғониа» (Иуа Коғониа иахәшья лыңсыжра афны – апрель 8, 2003 шықәса – апоет иихәаз ажәа); «Иабантәаи Бабиаа?!» (апоет иабицара ижәла иазку); «Адоухамч» (Аңсуа хәынтқарратә университет афны Борис Гәыргәлиа иубилеиан апоет иқәгылара); «Тамшәтыни тамачани» (Дырмит Гәлиа ифны-амузеиафны Руслан Қапба ииубилеи аан апоет иқәгылара); «Хынфәжәижаба шықәса» (Апоет ашәкәыффы, апублицист Платон Бебиа 70 шықәса ихытра иазкыз аиубилеитә хәылцазы мфәңган октиабр 10 рзы Самсон Чанба ихьз зху ахәынтқарратә аңсуа драматә театр афны); «Анатоли Возба»; «Аңхәагыла» (Нелли Азынцха илызкуп) ухәа убас ицегьы.

Аңхәаф ухаткы, арафа еиқәысыңхәазаз Платон Бебиа еиуеиңшым ашықәсқәа рзы иаңицаз ипублицистикатә статиақәа рымацарагы иахдырбоитиуабриалитературатә жанрафгы зымчактбаулытцшәа бзиала аус шиуа. Уртрфы иштыхуп хәжәлар ртоурыхтә, рдоухатә цстазаарафы акырза иактуалтәу азцаарақәа жәпакы, иаххәап, хлитература, хкультура, хдемография афнара иадхәалоу изыхцәажәатәу апроблемақәа. Иара убас уафа икоуп хашәкәыффцәа, хцарауаа, хказара аусзуфцәа азәырфы гәыбылрала итыху, рбиография адакьақәа хазыртәауа рхафсахьақәа. Урт, жәахәарада, аинтерес рыцоуп, ирымоуп дара рыцстазаареи рырфәиамтәкәеи тызтаауа рзын. Избан акәзар, жәынгы фангы акыр иаңсоуп хәа иңхәазоуп, ашәкәыффы, атцарауаф дызхаану, ибзианы иидыруа, аамтак ицаныз иколлегацәа ирзкны иихәа, иифуа, инижыуа ажәа. Урт зыңсы тоу документқәаны инхоит атцарадыррафы.

Сара сыхәтаахь абас ауп сшахәаңшуа Платон Бебиа аңсуа шәкәыѡѡцәеи атцарауааи ирзикыз ипублицистикатә статиакәеи илитературатә қәгыларақәеи.

Платон Бебиа аңсуа поетк, патриотк иахасабала иѡызцәа реиңш иаргы, еснагь агәтынчымра инатәит ҳағиара иадхәалоу азтцарақәа. Ахыпхьазара ишдыру еиңш, акырза атцанакуеит амилат ртоурыхтә цстазаарафь. Аңсуаа ххыпхьазара ҳаңсадгылафь имачхартә иказтцаз атоурыхтә мзыкқәа рацәоуп, реикәыпхьазара уалагаргы угәы удыхьуеит, тыхәаццәара змамыз, ҳақәырхырц ихақәлоз ҳағәцәа ирғәагыланы ицоз аибашьрақәа рфь закаѡ цеицәа рхы ақәырцхьааз! Амхаңьырра иахзыкалаз акәзар, уи зынзак Аңсны кьақьа дузза ҳәа изышьтаз танарцәит. Хгәылацәа «хазынақәа» ракәзар, ҳпара иазыңшны есымша ханбарылгои ҳәа хгәашә илагылан, зака ҳаилыршьаазеи, хзықәшәаз арыцхара амхаңьырреи Сталини Бериеи рхаантәи Асовет мчра рхы иархәаны иахзаарымцаз икоузеи. Атдыхәтәан Асовет Еидгыла аилабгара рхы иархәаны ҳақәырхзарц иалагеит. Аха Анцәа ду дхаман! Хажәлар ргәымшәареи Владислав Арзынба ихаранапшреи ирыбзоураны 1992 шықәса, август 14 аҝны ихақәлаз ҳағәцәа Аңсны назаза иқәцахеит, иаагеит Аиааира.

Изхысхәаауа, абартқәа зегьы аңсуаа ххыпхьазара дырмачуан, ҳағиара иаңырхаган, ҳекономика цыршәауан.

Еитасхәоит, абри ағиара апроблема ауп изызку Платон Бебиа истатиа «Ағиареи арғиареи» ҳәа хыс измоу. Уи хиркәшоит абас: «Аңсны назаза аказааразы иатаху, раңхьаза иргыланы, акызатқәык ауп: атцеицәа хьзырхәагақәа. Урт рзыхәан иатахуп ахшара рацәа раазара.

Аңсны ҳаршәтә-какачырц азыхәан, ихарғиарц азыхәан – ҳағиароуп ҳара ххатақәа.

Уатцәтәи хамш аңеиңш лаша – ахшара рацәа роуп!

Аңсны ңшза аңеиңш лаша – ахшара рацәа роуп!

Ахшара рацәа – назаза аңсны аказаароуп!»¹

Автор истатиа аниѡыз, ианикьыпхьыз аамтазы атцкысгы иахьа иаххаагаз аибашьра ашьтахь даҝа аамтаньк еиңшымкәа еиҳагы иатахуп арака пафос ҳаракыла ишьтыху азтцара, даҝакала иухәозар, изықәфьттәу, иактуалтәу аоуп ҳаңстазаарафь. Ус анакәха, апоет иахьхәхьуа инапы ақәкны иахирбеит.

Платон Бебиа ипублицистикатә статиакәа цакылагы мөхакылагы зегьы ирылыхәхәоит «Агәы иалахаз атәымғ», «Тьркәтәыла ажәеинраалала сахысуан» ҳәа захьзу. Урт рызкуп апоет Тьркәтәылатәи ѡынтәи иныкәарақәа, уака хҝынцьуааи иареи реикәшәарақәа, реибадыррақәа.

¹ Агазет «Аңсны кәңшь», 1982 ш., август 20.

Урт аибадырракэа ѿуп урмыцхьакэа ус еиѿахэашьа змам цэанырра цэуылала, зыцсадгыл иакэытхоу хцьынцьюаа рѿоурыхтэ лахьынцэа угэатцанза инеиртэ, ихэааугартэ еипш. Апоет ас еипш амца унаркуа аѿра илзыршаз ибаѿхатэра амацара акэзам, уи анаѿсанггы иара ихатэагы дхэыцаахыс игэы итцхон хашьцэа мшын нырцэ, аѿоурыхтэ зыблара иахкэаны, аказаара злахьынцэахаз рызбахэ – инытцыѿ-аатцыѿны иахауаз аха бзанцы иимбацыз 1975 шықасанза. Ускан ауп Тьыркэтэылантэи хцьынцьюаа рхатэрнакцэа рацхьаза акэны Ацсны ианаа, дарей харей лабѿбаба хэанеибаба.

Хашьцэа атэым тэыла икэынхо рѿоурыхтэ цсадгыл азхьра (азгэышьра ажэа арака ипсыѿеуп) зака ирныцшуа, агэыкы-цэыкэра аѿоу астатиакэа «Агэы иалахаз атэымг», «Тьыркэтэыла жэеинраалала сахысуан» рѿы автор иааирпшуеит ихатэ дара реипштѿкэа ихтынхэаауа. Сгэанала, убри акэзарггы калап астатиа адоухатэ цсымчхара зыргэгэаз, уадзыпхьало, еихарак уи убоит Платон Бебиа аѿынтэ раан (1990 ш., декабр) даныказ ииѿыз астатиа «Тьыркэтэыла жэеинраалала сахысуан» аѿы.

«Агэы иалахаз атэымг» арака аилыргара салагом, иаазгоит антцэамтэ: «Ирхэоит: Гэыма ааныжыны, Амшын Еикэа изыхгылаз ашхэакэа ирталарц инеиуаз ацсуаа даарылцын, Агэаа ран: «А-а, шэаагыл, ак схаштит?! – лхэан, лышьтахькэа дыѿны дцаны, аѿыцэаара иаѿыз акэастхэа гэгэак аа-рылылхын, ижжаза илыманы лѿыналхэаап. Амѿан иагэа мыкэмабара дрыкэшэазарггы, уи уаха иаамырцэазакэа иналгеит, рхэеит.

Уажэшьтэ аус злоу абри амцажэла мырцэазакэа, Ацсныка агароуп! – абас шылхэоз дагыпсызаап рыцхэ.

Атыркэа мѿкэа инарылазуа, иахэа макэанаггы абылра иаѿуп уи ацсуа кэастга. Уи зынзагы иблаанза иааѿхэцааны Ацсны иѿыцэааз ани ацсуа хэыштэара ашкэа иаазго хатэажэла дкаларушь, анаѿалбеит?!

Убаскан ахэычы инаиркны аду икынза зеггы, ацсуаа зеггы ргэы уаха иаалымтцзо иалаханы иѿоу ани атэымг акарахэа иналххо.

Апоет истатиа хзыркэшо арт иажэакэа ацсуаа зеггы хгэазыхэара акэгэышьоуп иаадырцшуа, иахтэау ауп ирхэо, аха макэаназ... Цэабыргуп, Платон Бебиа ари астатиа аниѿуаз аастэ, Анцэа ду ицышьаны, зака хашьцэа мшын нырцэ иѿоуи харей хэиѿццарей, арахь иааны рынхарей ирытцаркуа азтэаракэа еихэ-еихэ атышэынтэалара иаѿуп. Ацстазаара ахатэ иахнатэоит хгэы иалоу ани атэымггы акарахэа иналшэо аамтэ калап хэа.

Астатиа «Тьыркэтэыла жэеинраалала сахысуан» атэы ххэозар, Платон Бебиа абрака аус бзиатѿкэа кэаитеит. Уи ацсуа жэеинраала иатѿоу ахаа-ра, иакэну ацэа кэымшэышэ агэыбылра ркнытэ ргэаѿы инеиртэ, ацхара бзанцы ирхамыштуа идирхэит, иазирзырѿит Тьыркэтэыла ақытэакэеи

ақалаккәеи рҕы инхоз хҕынҕыуаа. Платон Бебиа раҕхьа даныҕаз ир-
бахьан, ирахьан ажәеинраалакәа ҕазарыла дышрыҕхьоз, аха усқан
аамта маҕны иман, Асовет шәкәыџцәа рделегация далан, насҕы уара
ишутаху, иахьутаху уцо, уқәгылауа иҕамызт, аделегация зегы ирзеиҕшыз
апрограма уеҕаукзар акәын. Абри еилызкааз Платон Бебиа иџыза
бзиа Аҕаи Цәышба хпоеит ииҕоит ааҕхьара чыда. Убасқан ауп уи амшын
нырцәтәи хашьцәа иажәеинраалакәа данырзаҕхьа абзиабара андиркы.
Урт изызырџцәа рнапеинкьаракәа рышьтахь зегь раҕхьаза ирхәоз акы
акәын: аҕсуа бызшәа абаскак алшоит, насҕы ахаабжь аҕоуп хәа хәкамызт.
Платон Бебиа ари еиҕш иҕаз ахәшьара ду еихаҕы агәалакара инаҕон,
даланахалон апоезия аҕсымчхара, агәеилашыра. Дара азызырџцәа иара
ишазгәеитаз еиҕш еиха-еиха ргәалакара шытнахуан, рмилаҕ хдырра
арҕыхон, Аҕсныҕа ирыхон. Ааи, ус иҕоуп апоезия амч!

Убасқан Ғыркәтәыла жәеинраалала данахысуаз аамтазы – Пла-
тон Бебиа иалкааны иазгәеиҕоит илитературатә кәгыларак аҕы
абас: «Сара исхәарц сҕахымызт сашьтамызт, пропогандак еиҕш иҕаз:
хашьцәа, шәҕоурых ҕсадгьыл ахь шәҕежьыроуп, уи ада ҕсыхәа ыҕам
хәа. Абри ахшыџцара рҕаҕхьа сзыҕхьоз сажәеинраалакәа идсырхәар
ирытанахәарц сҕахын. Сара урт сызлаҕшуаз аҕсуа поезия иарҕыхаз –
рхаҕкәа ус шакәыз сымџашьо агәра схадырҕон».

Диашоуп Платон Бебиа. Уи ипоезия ескьынҕы еиҕш, абраҕаҕы даҕа
зны еиҕшымкәа игәазыхәара аанарҕшуан, иҕахәы ахәон.

Аџада ишысхәахьоу еиҕш, Платон бебиа ирҕеиамтакәа рҕы ина-
лукааша атыҕ амоуп, иаххаагаз аибашьра хлымзаах иазку атематика.
Ари атема дарбан аҕсыуа шәкәыџџу иамыргәамтцуа, гәыҕхас измам,
зырҕеиатә объектны иҕам. Избан акәзар, арт ашықәс хьантакәа раан
милаҕк ахасабала хәҕсадгьыл ҕшзаҕы хәҕазаареи хәҕамзаареи амш
иазцаараны иқәгылан. Хиааит! Хәжәлари урт рҕеицәа гәымшәақәеи
иаадырҕшыз афырхатцара изакаразаалак акы аганахь инмыжкәа
шықәсынтарак еиҕш фырхатцарыла иҕәу хҕоурых ианылароуп. Ус аҕатцара
хәшәкәыџџәеи хҕарауааи, хжурналистцәеи рыҕсадгьыл ашҕа ирымоу
абзиабарала иҕашәырку руалҕшыа хадакәа ируакуп.

Сыззааиуа, Аҕсны жәлар рҕынҕытәылатә еибашьра атема иазкны
Платон Бебиа имоуп, иахьа уажәраанза аҕхьаџ изымдыруа, акьпхь
зымбац, аџымта ду «Ашьа зҕыҕуа амшкәа» хәа хыс измоу. Уи жанр-
ла амшынтакәа иртәуп. Амала, исзеилкаауам акьпхь ахь изцәыримга,
мзызс иамоу. Икалап иҕегы аус адиуларц, иршшарц иҕахызар. Хәарада,
ус аҕатцара автор еснаҕ азин имоуп. Аха сара сзыҕхьаз (анапылаџыра)
апоеит имшынтакәа агәра сдыргеит иахьа уажәраанза (аҕсышәала иџу)

хаибашьра атема иазку амшынцакэа акы ашьтахь ишгылам. Уи аамтала иатданакуеит 1992 шыкэса, август 14 аены инаркны 1993 шыкэса, сенти-абр 30 аенынза, ажэакала, айбашьра цонаты ицоз ахтыскэа хнарбоит. Цабыргуп, Платон Бебиа ифызцэа ашэкэыфэцэа қарала иатданамкуаз реипш, иаргыы абцар икымызт, деибашьуамызт, бцарс имаз икалам акэын. Уи ала деибашьуан... аха айбашьрафы атыл афы ицоз ахтыскэеи, хажэлар ртеицэа иаадырпшуаз афырхатцареи ртэы зхэоз аинформация, агазет ианылоз, иара убас адырратарақэа арадио ителехэацшреи ирхэоз, иахьынзалшоз еифиршэомызт, дазфлымхан. Уи адагыы апозициякэа ркнытэ иаауаз хаибашьцэеи иареи еикэшэон, аимадара рыман, еибашьуан иашьцэа, имахэцэа. Абартқэа зегы Платон Бебиа имшынцакэа хытхыртакс ирыман, аматериал иртон.

«Ашьа зфытца амшкэа» арахэыц кэцш еипш иагэулубауеит ихабашьуаз ага хэымга игыгшэыгратэ хафэра. Ауаа (имеибашьуаз) рыцсы штэз амца иалажыны афэфахэа избылуаз, мамзаргыы агэгэахэа анышэ рыкэыпсаны изжуаз, нас игыгшэыгымкэа иуазма? Платон Бебиа акрыхьыр хэа дрыхзызауа, дрызгэдууа дрыхцэажэоит Хацсадгыл ашьауцэа рфырхатцара. Игэатца цырблауеит айбашьра мцабз афы фырхатцарыла итахаз хтеицэа доуапшкэа. Иара убас автор есымшатэи имшынцакэа иалкааны иазгэеитэит, иатишьуеит ацстазаара уадаф иштэгылоугыы ацсуа жэлар рдоуха агэгэара, изакаразаалак гэкахара шрылам. Рхы, рыцсы, ртеицэа гэымшэакэа рыгэра ргоит, иагэа амч еикэатцакэа редырцэгьаргыы Аиааира дара ишыртэу, ран рыцсадгыл Ацсынтэыла азэгыы иширымтэ, ацсыуак ицсы танаты уи афыза калашьа шамам.

Абас икоу ахшыфзцара, идеиак ахасабала, амшынцакэа ишыргэылсуа убоит уацэымфашьэ «Ашьа зфытца амшкэа» злафу абызшэа атэы хххэозар, ахэоукэа еилацалоуп, ахтыскэа, аинформациякэа, апублицистика ишацсабароу еипш адокументтэ цэафа рхоуп, хроникала еишьтаргылоуп айбашьра цонаты мышкы аабжэамыжызакэа.

Апоет, ашэкэыфэы Платон Бебиа имшынцакэа «Ашьа зфытца амшкэа» ишытцааратэ усумтамгыы, иаххаагаз айбашьра ииашаны адакыакэа аазыртуа, хагацэа рхафэра аазырпшуа, хтеицэа рфырхатцара атэы зхэо акоюп. Амала, уи автор истол амгэа итамхароуп, итыжытэуп, апхьаф ибароуп, избанзар, ас икоу айбашьра иалиааз амшынцакэа нак-нак еихагыы иртаххоит уи атоурых тызтауа рзын, избанзар, ишырхэо еипш, уа зыцсы тоу документкэоуп.

ПЛАТОН БЕБИА – ЕИҒАГАҒЫК ИАХАСАБАЛА

Аңсуа литературағы итрадициахеижьтеи уажәшьта акраатцуеит егьырт ажәларқәа рсахьаркыратә пцамтақәа аңсшәахь реиґагара аус. Ишдыру еиңш, уи хацирkit хмилаґ сахьаркыратә литература ашьаґаркшы Д.И. Гәлиа, насғыи зегь раґхьаза напы алаикит аклассикатә ґымтақәа, ґыдала аңсуаа рыбзазара атәи зхәоз, ма иазааигәаз аґымтақәа рыла, иаагозар ақыртґа поет Акаки Церетели псра зқәым ипоема «Абаззеи» еиңш иґаз.

Уаґ дзеигәырґаша акоуп хдоухатә культураґ шыарда тцазкуа абри азцаара анаґштәи аңсуа шәґәыґґцәа еиґагылоз абиґарақәа рґғыи аґыґ бзиа ахьаанахәаз, агәцаракра ахьаиоуз. Уи, хәарада, ишахәґоу иґкааны, алитературадырраґыи ишаґу еиңш, наґ-наґ еиґағыи хаҳара аманы иґаларазы хымґада иґцаатәу, изхатґылатәу проблемоуп. Ускан еиґағыи уаґыи ибарґахоит аңсуа литература аизхазыґьараґыи аоригиналґә ґымтақәа инарываргыланы уи иаланагалаз егьырт, ажәларқәа рлите- ратура аґнытә ишмаґым, насғыи еиґа ихатәроу хсахьаркыратә лите- ратура пхьаґатәи арґеиара апроцесс аґыи анырра бзиа ґазґо, хаґхьаґ иестетикатә ґама шыґызхуа аклассикатә ґымтақәа шракәу.

Ишдыру еиңш, аңсуа литератураґыи ґыдала, мамзарґыи рзанаатла аиґага иаґу иахьа уажәраанзаґыи, изахамхәарызеи азәґыи дхамам. Егьырт, хашәґәыґґцәа иааґартцахьоу зегьыи рхатә рґеиаратә процесс аамґа иахаршәаланы исахьаркшәа иухәозар, иацәзаны еиґаргаз ауп. Абри иаґшыны иухәар ауеит иара убасґәґьа ауп ишыґоу аґагылазаашьа хґымтақәа аңсшәахьтә ишиашоу аурыс бызшәахьы, ма даґәа бызшәак ахь, (анґлыз, афранґыз, анемец) еиґазґаша ус еиңш аус хьанґа маґья- наз ишыґызхуа, знапы алазкуа, иазыґатґоу акадр хамаґәышьам. Амала, абраґа иахґәалахьмыршәар ауам изаамґанымкәа иґәґәамґа дышґагылаз зыґґстазаара иалґыз хґцарауаґ ду, апоеит Владимир Атцнариа. Уи аориги- нал аґнытә ишиашаз аңсшәахь еиґеигеит анемец поезиа аклассик Генрих Хәине иажәеинраалақәа, хазы шәґәны иґижьит.

Уажәазы ус еиңш ґахґартә алшара хамам. Аха арт рґөызцәа аусқәа мґаґызго аґар аазазар, амґа рыґазар, ирацәамхарґыи, азәык-ґыґьяк мгылар ауп, амилаґ малс иамоу аинтеллигенґиа еснаґ ирылиаауеит тцар рацәала аґәахьы зхәаша ауаа. Аха уи наґ-наґтәи усуп, агәыґра иацу акоуп.

Абраґа избахә хәатәуп занаатґә еиґагаґк иахәсабла Иасон Чоґуа. Уи адунеи иадыруа аклассикатә ґымтақәа Шекспири Шилери ухәа азәырґыи

аңсышәа цқьала ирцәажәеит. Аха убригь убри амацара дауафыхыз. Дакти-
орны, шықәсы рацәала атеатр асценатә аңсҭазаара ритон ахафсахьақәа.

Абас шақәугьы, иазгәамҭазар ҳақым, ҳаңсуа шәкәыџџцәа иаидкыла-
ны урыхәаңшыр, аиҭага аганахь ала икарҭахьоу, рхатә рҕеиаратә усура
иахаршәаланы даара уаргәырғьартә икоуп. Аңхьаџ бзиа имбарц залшом
урт досу илиршаз, насгьы ихәычы иду, ҳмилиҭ литературазы изыңсоу.

Мачк аҭоурых ахь... Иаххысыз ашәышықәса 30-тәи, 40-тәи ашықәсқәа
раан аңсуа бызшәахь еиҭаргеит абартҭ реиңш иказ афымҭақәа аурыс
жәлар рфьратә бака ду «Игор ир ирыххәау ажәа» – Д. Гәлиа; аерман
жәлар репос «Давид Сасунтәи» – Қь. Агәмаа; Д. Мордовцев ироман «Про-
метеиа рхылҭшьҭра» – М. Аҳашба; Ш. Руставели ипоема «Абжьас цәа
зшәу» – Д. Гәлиа; А. С. Пушкин иповест «Акапитан иңҭа» – Заз Дарсалиа;
ипоема «Моцарти Солиери», итрагедия «Борис Годунов» – Л. Кәытңниа;
А. Сиромимович ироман «Аихатә рџаш» – Ш. Аимхаа; Е. Ниношвили
«Иажәабжькәеи иповесткәеи» Н. Карамзин иповест «Лиза рыцҭа» – В. Ка-
калиа; Д. Дефо ироман «Робинзон Крузо» – А. Арзынба; А. Фадеев ироман
«Агвардия фә» (1961 ш.) – М. Аҳашба...

Аңсуа сахьаркыратә литература аҕиарафьы, аңхьаџ естетикатә гьа-
ма аазарафьы ишьардоуп Аңсны жәлар рпоет Б.У. Шьынқәба аңсшәахь
иеиҭеигаз адунеи иадыруа аклассикцәа рфымҭақәа, иаххәап О. Хаиам, А.
Пушкин, М. Лермонтов, А. Мицкевич, Ш. Петефи, Ыь. Баирон, Н. Бараташви-
ли, И. Цавчавазе, Г. Табизе, Г. Чачба-Шервашизе ухәа иҭҭегьы.

Аиҭагаф рлагала мачзам хпоетцәа дуқәа А. Ыьонуа, Ч. Ыьонуа, И. Тарба,
Ш. Цәыңьба. Лымкаала иаххысыз XX ашәышықәса афбатәи азыбжа инар-
кны еиҭагылаз, иахьа ҳмилиҭ литература ҭәатәи шыақара азызуа аңсуа
шәкәыџџцәа зызбахә ҳамоу аиҭага аус афьы аңьабаа ду рбахьейт, ирыл-
дыршаз илабҕабатәуакы акәны икоуп. Убартҭ иреиуоуп: аңсуа шәкәыџџцәа
абри аиҭага аус ағгьы даараза аңьа ду рбахьейт М. Лашәриа, Ал. Гогәуа,
Ал. Ыьениа, В. Амаршьан, Пл. Бебиа, Н. Кәытңниа, К. Ломиа, Б. Гәыргәлиа, В.
Анқәаб, Ыь. Аҳәба, Гь. Гублиа, Нелли Тарпҭа ухәа убас егьырҭгьы.

Хәарас иаҭахузеи, хыхь зызбахә хәоу, иаҳамхәазгьы убрахь
инарылатцаны, аңсуа шәкәыџџцәа роригиналтә фымҭақәа ҭызцаауа
акритик, алитературадырфьы, хшыџцара рзимурц залшом урт
реиҭагамҭақәагьы, насгьы иатцшьны иазгәеиҭар акәхоит аңсуа литература
иеиҭаганы иалалаз афымҭақәа икарҭаз анырра, ҳаҕиара аус ишацхрааз,
зегьы раңхьазагьы аңхьаџ идунеихәаңшышьа шдыртбааз, ифилософиатә
хшыџцарақәеи иестетикатә гьамеи ишаздырхаз.

Сыззааиуа, апоет, апрозаик Пл. Бебиа иеиҭагақәа роуп. Урт, ишаа-
бо еиңш, имаҷым. Амала, зегьы ишрыхәҭоу рыҭцара, рыхцәажәара,

ахәшьяра рытара арака иахзальыршом, мацара, иахадарақәоу азцаарақәа ҳарзаатгылоит, аха уанза еикәахапхьазап иарбанқәо апоет, апрозаик Пл. Бебиа иахья уажәраанза иеиҭагамтаны ақсуа литература иаланагалаз. Урт рхатақәагы аадырузароуп.

Алитературатә псҭазаарафы икоуп ашәкәыџџәа еицырзеипшу пқарак асахьаркыратә ҟымта аиҭага аус афы. Уи убри ауп (занаатла убри дафызаргы) акы, зегы рапхьазагы аҟымта бзиақәа, амилат литература зырпшзоу, изырбеиоу, ажәакала, иклассикатә ҟымтоу. Ҟбагы, ашәкәыџџа дызхатарнаку ажәлар рдоухатә, ртоурыхтә псҭазаара иатданакуазар, иаххәазар, иазааигәазар ауп. Уи атәы аҟадагы инабжьаршәшәа иазгәастеит. Хҭагы, икоуп ахатә гәапхара – ашәкәыџџа хатала игәампхаз игьама иаднамкылаз аҟымта, иага ибзиазаргы, изеиҭагом, игәы изақәкуам, даараза ауаажәларратә псҭазаара иаҭаху, адокумен-тра зуа акы акәымзар. Ус ишоуп аханатә аахыс ашәкәыџџа ибаҟхатәра ақсабара.

Насыпны, ақсуа шәкәыџџәа еиҭаргахьоу зегы (хара хжәытә, хҭатә ртәы зхәо, иаагап аурыс шәкәыџџәа дуқәа К. Федин иҟымта «Ақсуа жәабжьқәа» – Ал. Гогәуа; К. Паустовски ироман «Аладака аныкәара» – Ал. Ыҭениа; Д. Мордовцев ироман «Прометеиаа рхылтшьтра» – М. Ахашба; иеиҭаргаз, иреипшқәоу рыдагы) гәыла-псыла иргәапхаз, хлитература аҭиарафгы хәартара рылоуп хәа ирыпхьазаз ҟымтақәоуп.

Еилкаауп, Платон Бебиагы ари ацәаҟа, аҟада иазгәахтәз егырт ашәкәыџџәа зегы рыкны еипш, иаргы ишицәтәымым, уи апринцип дшықәныкәо.

Уажәы еикәахапхьазап, зегы ракәымзаргы, Пл. Бебиа иеиҭагақәа. Абар даргы: Урысшәала иџуа, ақсуа царауаџ ду, апоет, апрофес-сор, ахәынтқарратә усзуҟы Станислав Лакоба иҟымта «Санду» (апо-ема ацыпцәаха); шыала-дала иахзааигәазоу абаза поетцәа: Д.И. Гәлиа ихьз зху Ақсны Ахәынтқарратә премиа алауреат Микаель Чкуту иажәеинраалақәа; «Амшын Еикәа сацәажәон», «Асасааирта «Абхазиа» асоф акны ахәыцрақәа», «Аҟызеи амшыни», «Алашара харақы», «Ақсуа цу-фара», «Ашәарыцаџ Лашькындар», апоема «Дел Смыгә», «Агәхьаагара». (Ари аҟымта Микаель Чкуту ирыхьзныџылеит Москва М. Горки ихьз зху алитературатә институт ицтәз иџызцәа ақсуа шәкәыџџәа Вл. Анқәаб, Ы. Ахәба, Ал. Гогәуа, Мушьни Лашәриа); Ыьумаладдин Лаҟыцә ифилософиатә жәеинраала «Ех шыри»; Калимырза Ыыгәатан иажәеинраалақәа; «Сан», «Слашарбага», «Агәтакты», «Сыдгыл ҭацә», «Аибашьџы ибака», «Ашәтқәа»; адыга поетцәа: Асқьар Хадағатль иажәеинраалақәа: «Уҭиала анхаџы», «Ашьапышьтыбжьқәа»; Борис Кағрмас иажәеинраала «Амар-

дуан»; Бачмырза Патцәа иажеинраала «Ажәа иаша»; ачеркбез поетцәа ражеинраалақәа: Саидын Хатуов «Аапын»; Леонид Харебов «Са адунеи санықәла аены»; аҕабарда поетцәа ражеинраалақәа: Магомет Мамкаев «Ҷа хашьхауаауп»; Али Шогенцуков «Ауасиат»; аболкар жәлар рпоет Каисын Кулиев иажеинраалақәа: «Сара аҕстазаара сҕахуп»; «Сара сышьхауаа», «Аееикәа җсуеит асаҕы», «Леылкәабон аҕхәыс азаҕны»; даҕьстан жәлар рпоет Расул Гамзатов илирикатә жеинраалақәа: «Ахатәы бызшәа», «Агәырҕара, уеаанкыл, уабации уҕырны», «Ҷаҕхәа сатәаит сҕыла, агәыкра сныруа», «Аизарақәа», «Зҕа дычмазафу ан лашәа»; алезгин поет Наби Хазри илирикатә жеинраала: «Барей сарей»; азербайҗан поет Лоик Шерали иажеинраала «Азиас ашәа»; аерман поетесса Сильва Капутикиан лфилософия-лирикатә жеинраалақәа: «Алашә иҕхыз», «Абзиабара хатдоуп, хазғугыи цароуп»; аерман поет Ованес Шираз иажеинраала ссақәа: «Шаҕа ибзиаз сала аҕшалас...», «Санҕаршәу абзиабара ақәа», «Ахәычы дзыфнам дбажәгәалеиуа»; ақыртүа литература аклассик Илия Чавчавазе иажеинраалақәа: «Ҷслахәшәа инеиуеит срашь аҕеитцхәа», «С. И. Чаиковскаиа лахь», «Шәазхәыц!» (зхала иҕоу җшьба-җшьба цәахәа ицо ажеинраалақәа ааба еиднакылоит); Қырттәыла жәлар рпоет, Аҕсни аҕсуа жәлари рыбзиабара аныҕшуа акыр жеинраала ссирқәа аҕызтаз Галактион Табизе иажеинраалақәа: «Даҕеа мшык абас иабаҕоу?», «Амра амшын изаалоит», «Ачамгәыр арахәыц ашәа анылоит» (Арт ажеинраалақәаҕы Аҕсны ауп изызку, апоет-академик Иосиф Гришавили иажеинраалақәа: «Ажеинраала угәатца иҕытцроуп», «Зны са бсыцуп, зных бабаҕоу»; ақыртүа поетцәа Симон Чиқовани Аҕсны иазку иажеинраалақәа: «Рица», «Амзара абнаҕ», «Диоскуриа», Карло Калазе иажеинраала «Шьардаамҕа, Даур!»; Аҕсни Кавкази ирызку Реваз Маргиани иажеинраалақәа: «Рица» (Баграт Шьынқәба ихьзыншылоу), «Хара х-Кавказ» (авар поет Расул Гамзатов ихьзыншылоу); ақыртүа поетцәа Мухран Маҷавариани иажеинраала «Ех, уи амш!» Нодар Думбазе «Ахәычы», Зураб Кухианизе «Аҕсынтәыла», Аҕсны инхоз ақыртүа царауаф, абызшәадыршы, апоет Мириан Циколиа (Мирнели хәа җсевдонимс измаз) иажеинраала «Ахәыцқәа»; Аҕсны инхоз ақыртүа поет, апрозаик, ақырт бызшәахыи хсахьаркыратәлитература ахәақәа зыртбааз Иван Папасқыыр ироман «Аҕхәыс лыпату» иеиҕтазгаз Шота Ақобиа иажеинраалақәа: «Ан», «Сҕәы изаанаҕои?!», «Аҕыхәтәантәи ақәадырҕатцафы», «Бпатрет бара ибыдыскылоит», «Аҕахмада артист»; амилаҕ гимн: «Мап, имҕсзеит Украина!»; аукраин поетцәа: Тарас Шевченко иажеинраала «О, ишҕастаху срықәыпшырц»; Иван Франко иажеинраала «Акаршәра аҕыхәан қытак шытоуп», «Агалаган»; Лесиа Украинка: «Агимн», «Ғәыҕрада агәыҕра», «Сара

«...Ауафы иқарахь днeиуа даналагалак, Анцәа ду имихуа рацәоуп, рацхьаза иргыланы: ибла цырқәа ирыгирхоит зеггы ибарц иҗаххоит азыхәан... ишьамхы царқәа ирыгирхоит – зеггы дрыхьзарц иҗаххоит азыхәан... Ирыгирхоит избанда уажәшьта уи имч хом...

Аха икоуп Анцәа ду уи иатәеишьоуггы: ицстазаара ацышәа инаҗаз аҗәыгара ду. Уи ахара дарцшуеит. Уаанзатәи аҗәәан ахь ацшра даҗәыцны, адггыл хтеикуа далагоит. Уи ахааффы иахауеит, хәыцырҗас ишьтихуеит. Убри ауп ихы ларҗәны дызныкәо, изгәамҗазакәа хәычы-хәычла дагьзархәо, ишьҗахьҗа дагьзаднацхьало, цшырҗас ишьтихуеит. Исылсыршазеи, иазын-сыжъеи абри адггыл хәа азҗаараггы җаха ааинамҗо иалагоит.

Саазқәылаз абри сарҗынчуам иара сарггы. Иҗамкәан исылсыршазггы, аха... Иҗегь ирацәазар акәын, иҗегь еиҗьзар акәын, иҗегь... Акызатцәык атцәымҗ еицш сгәы иалаханы инхаз...

«Дырмаит Гәлиа ихьз зху Тамшьтәи абжьаратә школ сҗан. Аҗәбатәи акласс аҗны санҗәаз ауп санацхьа «Евгени Онегин». Анацәалбеит, заҗа ихьшәаны сацхьазеи! Аибашьра ашьҗахь, иаины ақырҗуара иалагылаз, аныдаггы изызхауаз ақыҗа хәычы ицстазаара хьанҗа... Иахьа зеггы мариацәаны хрыхәацшуеит, афаст...

...Уи амчыбжь адунеи сара истәын. Ароман нҗәар хәа сшәаны акәын сшацхьоз. Ахқәак фырхәала истҗон. Сцырцыруа сфызцәа срылан.

Баграт Шьынқәба иажәеинраалоу ироман «Аҗәтәуаа» анҗыцггы; хҗара халгар, уарггы абри афыз ароман уфыроуп, рхәон сфызцәа. Аха сара хәыцырҗас исымаз акызатцәык акәын: «Евгени Онегин» ацсышәала аиҗагара.

Мышкы иахыҗо – шәымшггы ирхыҗоит. Аха хыхь ишысхәаз еицш, саазқәылаз җахак ааснамҗазо иалагеит ани скәыцшра агәҗакы. Апое-зия, рацхьаза иргыланы: қәыцшроуп, иҗароуп, бзиабароуп... Насггы, аурыс поезиа Амра – Александр Пушкин иқәыпшымҗазы иаҗиҗаз ифымҗа хатәра – сара сажәымҗазы аиҗагара... Аха... Гиоте цшынфәежәа шықәса дшырҗысхьазггы, «Фауст» аҗҗара даҗәыцуамызт, рхәеит.

Икоу даҗаакын: «Евгени Онегин» ацсшәахь еиҗагоуп–тәа! Уи зқәыцшра зеггы аиҗагара «иақәзырзыз» хҗоет җаимаҗ Мушьни Лашәриа иеиҗеимгеи. «Иабатәху?» – зхәоггы дҗалозар акәхап. Аха: Бальмонти Пастернаки, Заболоцкии Нуцубизеи инадыркны, аурысшәахь шаҗафы еиҗарҗада Шота Руставели ипоема «Абжьас цәа зшәу»! Мшәан, иара Мушьни Лашәриа ихаҗаггы еиҗеимгеи Дырмаит Гәлиа дузза еиҗеигахьаз «Абжьас цәа зшәу»?!

Ус акә, еггыс акә – иалысхыр акәхеит сара сгәы иалаз атцәымҗ»¹.

¹ Агазет «Ацсны», №22–23, март 15, 2010 ш.

Платон Бебиа еитарсшәа ишихәаз еипш игәы иалаз атәымг алихит, иеитеигеит нахьхы аахыс А. С. Пушкин дзызхьуаз иажәеинраалоу ироман «Евгени Онегин». Ус шакәу агәра хнаргоит агазет «Ақсны» ианитқаз ароман ақнытә иеитеигаз хқәак (актәи, ахқатәи, аабатәи) рцыпқәахақәа. Мақьаназ иеитәга ақхьаф инагзаны идимгалац, агәра аагоит убригь шықало. Ускан ақсуа литература иалалоит адунеиафәтәи ашедеврәтә ғымтәқәа ируаку «Евгени Онегин» ақсшәахь афбатәи аитәга абафхатәра еицамк змоу ғыцъа хпоетқәа дуқәа Мушьни Лашәриеи Платони Бебиеи ирыбзоураны. Абри афактгы иахәоит ақсуа сахьаркыратә литература қхьақагы ифеиартә, иазхазығьартә афеипшхә бзиа шамоу, агәыртқәыл змоу абиқара ғыцқәа шатдагылауа.

Уажәы А. Пушкин иажәеинраалоу ироман «Евгени Онегин» ақсшәахь Пл. Бебиа иеитәга ғыц азы уаха мхәакәа (қшзала уи антытқлак ишахәтоу, насгы изыпқсоу азгәатаны иахцәажәашт, Анцәа ицьшьарала, ус зылшо азанаатуаа ҳамоуп), ҳақхьап ахқатәи ахы ақнытә «Азғабцәа рашәа» ғырпштәык аҳасабала:

Азғабцәа, шәара ақшзақәа,
Агәыфацәа, шәара ақшқақәа,
Ғәыкы-цәык шәнеиыс-ааиыс,
Ғәыхыт-хыт шәнеиытц-ааиытц,
Ицәырыжәга уа ашәа-хаа,
Иналашәхәа уи ажәа хаа,
Аққәын қәыпш длапшықәышәтца,
Шьацәха-шьацәха дықәшәтца!
Знык ихацәа ҳнықәыпшны,
Дзакәу аабар хихәапшны:
Хикәша аца пқыш иқәхақсон,
Атытындра хаагь иқәхақсон,
Ашьхаражыгы иқәхақсон,
Ухәытагыл урзымзырғын,
Уара ҳашәа гәтыхақәа,
Ухәытагыл урыхәампшын,
Ға ҳахәмарра ғыхақәа ¹.

Еитасхәоит, Платон Бебиа ақсшәахь иеитеигаз афада еикәахақхьазаз аклассикатәи иара убас ҳаамтазтәи ағымтәқәа иртеит инапқазара азырхашаз, арфеиарафәи инаршә зырхиаша ағышәа бзиа. Мамзар,

---

¹ Иара уа.

иажэеинраалоуароман «Евгени Онегин» аңсшаахь айтгара изыгэагыамызт, данкэыңшыз инаркны аңсышэала арцэажэара иага деифазозаргы. Убри ауп икэрахь данней, абаскатэи сахьаркыратэ ыымтакэа анаңица ашьтахь напы заиркыз. Сгэанала, ииашангы икаңтеит. Избан акэзар, ари ашыза аус ағы «бзиа избеит», «истаххейт, абафхатэра сымоуп амацара ахэом, урт ирыцрымшэо ирыцзароуп айтга аус ағы арфеиаратэ ңышэа. Убри ахыхь-гы ихэатэуп А. С. Пушкин ифилософиатэ поэма «Абфатэ ыуаф»-гы шейтеигахьаз. Хэарада, аригы Платон Бебиа ихата ишихэаз еиңш, «игэы атэымг» алхрафы ицхрааз афакткэа иреиуоуп.

Еилкаауп сышэкэы афырхатца хада иейтагакэа зегы афада еикэы-сыңхьазаз рыхцэажэара, изыңсоу ала рыхэшьяра, ирыгу-ирыбзоу-гы азгэатара арака сзалагом, уи акы хара сагоит, фбагы имариоу акы акэым, ихңахаз хазы иганы атцаара зтаху проблемоуп. Сара, мацара, сырзаатгылоит фейтагак: А. С. Пушкин ипоэма «Абфатэ ыуаф», ашотланд жэлэр рпоет ду Роберт Биорнс иажэеинраалакэа реизга аңсышэала 2007 шыкэсазы Акэа итытыз. Дара уртгы амыцхэ срыламлакэа ихадароуп хэа сгэы иззаанаго ралкаара ауп, насгы айтгаф инапказара ааңшыртэ, илиршаз аабартэ еиңш.

Ишдыру еиңш, аурыс поезиа агени А. С. Пушкин ирфеиамтакэа рфы Пиотр Актэи ихафсахьа фигура хаданы иагэылсуейт. Апоет 1836 шыкэсазы ишыза афилософ ахэыцфы П. Чаадаев иахь иишыз исалам шэкэафы хэңхэит: «Пиотр Великий один – целая всемирная история» ¹. А. С. Пушкин Пиотр Дузза тоурыхтэ блала дихэаңшуан, даеакала иухэозар, Урыстэыла хэынтқарра дуззаны акацарафы реформаторын, дыхшыфтран, ихаразаны дхэыцуан, цабьргуп, даңцыхэаны ишыақеиргылаз, еифеикааз урыстэылатэи аимпериа аинтерескэа рыхьчарафы, идеиакэа аиааира дыргарафы, уаф ишимбац дыңбаран, дымеығын. Арака уи ддиктаторын: акгы деигзомызт, азэгы дишафомызт. Ус икан аимператор ихэынтқарратэ леишэа. Мамзар Нева ахыкэан «изиуамызт» аиталиан литератор, 1739 шыкэсазы Урыстэыла иафааз Альгаротти «Петербург – Урыстэыла Европака излаңшуа ценңыруп» – хэа ззихэаз акалакы Каруаса!

Аимператор Пиотр Дузза ихафсахьа афилософиатэ хшыфзцара атаны хара иаабоит А. С. Пушкин ипоэма «Абфатэ ыуаф» акны. Аурыс критик ду В. Г. Белински иалкааны абас еиңш икоу ахэшьяра харак заитаз машэырны иаукалах: «Эта поэма – апофеоз Петра Великого, самая смелая какая могла только прийти в голову поэту, вполне достойному быть певцом великого преобразователя» ².

¹ Леонид Гроссман. Пушкин. М., 1960. С. 439.

² Иара уа. Ад. 439.

«Аббатә ыуаф» автор иаңицеит Болдин 1833 шықәса ҕафратагалан. Анапшыраф иарбоуп октиабр 6 рзы далагеит, далгеит октиабр 31 аены хәа. Аха апоема зеггы акыпхъра аимператор Николаи актәи азин ҕаимтцеит, мацара 1834 шықәсазы алагамта А. С. Пушкин икыпхыт «Библиотека для чтения» аҕны. Автор ипоема инагзаны Николаи Актәи азин шиимтаз атәы 1839 шықәсазы имшынцафы иазгәеиҕоит. Пушкин ацензура иагәампхаз атыпқәа азнык азы ирееирц иақәикит, аха нас дақәытцит, иҕаимтцеит. Урт апоемаз «иуашәшыраз» атыпқәа ирееит Жуковски, Пушкин даныпсы ашьтахь икыпхыт ажурнал «Современник» № 5, 1837 шықәсазы.

Апрофессор Б. В. Томашевски апоема «Аббатә ыуаф» азы абар ииҕуа: «Поэма явилась результатом размышлений Пушкина об историческом значении реформ Петра и развитии новой, послепетровской России. В выборе сюжета Пушкиным руководила мысль о трагизме того положения, что поступательное движение истории вызывает жертвы в лице таких людей, как Евгений, деклассированный дворянин, обреченный на гибель всем ходом вещей. Жестокое столкновение исторической необходимости с обреченностью частной личной жизни и натолкнуло Пушкина на разработку сюжета, намеченного уже в недоконченной поэма «Езерский». Возможно, что тема наводнения и памятника Петра вызвана произведениями Мицкевича, упоминаемыми в примечаниях: «Олешкевич» и, особенно, «Памятник Петра Великого». В последнем стихотворении Мицкевич описывает себя с другим поэтом, в котором узнавали Пушкина, у памятника Петра, причем русский поэт в беседе с Мицкевичем так истолковывает аллгорию памятника: «Уже пьедестал готов, летит медный царь, царь-кнутодержец, в тоге ремлянина, вскакивает конь на гранитную стену, останавливается на краю и вздымается на дыбы». И поэт сравнивая статую с застывшим водопадом, заключал: «Скоро блеснет солнце свободы и западный ветер согреет эту страну: что же будет тогда с водопадом?». Отрицательному отношению Мицкевича к Петру Пушкин противопоставил свое, положительное, и в этом можно видеть полемическую цель Пушкина»¹.

Апоема «Аббатә ыуаф» аҕны иаарпшу ахтыс, иара А. С. Пушкин иишҕуаз еипш, аиаша шыатас иамоуп. Азхытцра (Петербург 1824 шықәса, ноиабр 7 рзы иҕалаз) атәы инартбааны ускантәи ажурналқәа рҕнытә иаагоуп. Ари аҕсабара арыцхара, хәарас иатахузеи, апоет ишымтафы асахьа тыхуп, иҕанатцаз апхастеи ауаа рпсихологиатә тагылазаашеи аарпшуп ауафытәыфатә цәанырра ататцаны хаштшыак амамкәа. Аха апоемаф зегь реиха ихадароу, еиуеипшым афилософиатә хәыцрақәа зыртысуа, аполитикатә, асоциалтә зтаарақәа ацхьаф изцәырызго,

¹ А. С. Пушкин. Собрание сочинений. Том четвертый. Л., 1977. С. 429.

тоурыхтәла дзырхәыцуа абѡатә ҕыуаѡ ибаҕа, даҕакала иухәозар, Пиотр Дузза ихаҕсахыа ауп. Аурыс литературеи атцарадырреи, аҕазареи рҕы ирацәоуп аимператор Пиотр Дузза ихаҕсахыа аазырцшуа аурыс доухатә культура иаланагалахыоу ацтамтақәа. Ацарауаа азәырѡы, иаурысқәамгыи убрэхь иналатцаны, иазгәеитахьейт убартқәа зеггы рҕы иналукааша атыц ааннакылоит, абырлаш еипш иргәылыцчаауа, А.С. Пушкин игения иацнатцз Пиотр Дузза ихаҕсахыа. Апоема мҕахыла рацәак ишдумгыи уи автор илшейт Урыстәылатәи аимпериа назаазаны ишьяқәзыргылаз ауаѡы ихаҕашьатә ҕазшыақәа (политикк, патриотк, информаторк иаҕасабала ихаранацшра, ицъбарара, ихшыѡцырра, Урыстәыла цхьякатәи атоурыхтә лахынцта азхәыцра ухәа убас ицеггы) еиуеипшым аганқәа рыла дазнейны ихаҕсахыа ҕаитцейт абѡатә баҕа аипш акы амыхыа. Насгыи имѡапигоз иполитика (ипсадгыл аҕны иадымгылоз, иаххәап Петербург аргыларә) рхаҕсахыақәагыи блатцарыла иазгәамтақәа иаѡимыжыит.

Абра иҕоуп иазгәауташа даҕа хшыѡтцакыкгыи. Уи атәи мхәакәа узавсуам. Ишаабо еипш, хара инаскыахыоу Пиотр Дузза даныҕазтәи иаамта иатцанакуа ацстазаара ауп хадаратәла апоемаҕе иаарцшу, аха убри инамаданы хара иаабоит Николаи Актәи иахра аантәи ауаажәларратә цстазаарагыи. Абраҕа А. С. Пушкин критикатә блалеи философиатә хәыцралеи дрыхәацшуейт, насгыи поезиатә хаҕсахыақәаны итихуейт дызлагылоу, иааикәыршаны иҕоу, еибарххоу, агәынамзара зхылцуа ауаажәларратә цстазаара. Урт зеггы аѡымта иреалтәны ианыцшит, итнахит. Машәыршақә ақәзам аимператор Николаи Актәи апоема «Абѡатә ҕыуаѡ» инагзаны акыцхыра мап зацәикыз. А. С. Пушкин Пиотр Дузза имаз идунеихәацшышьей дызлагылаз, иааикәыршаны иҕаз ацстазаара критикатә блала дахыахәацшуази аимператор Николаи Актәи илыжжызар, изымычхазар ақәхап апоема «Абѡатә ҕыуаѡ» акыцхыра мап зацәикыз.

А. С. Пушкин егырт ишедевртә цтамтақәа (иажәеинраалоу ароман «Евгени Онегин» – М. Лашәриа аповест «Акапитан ицха» – З. Дарсалиа; атрагедиа «Борис Годунов» ацыццәаха апоема «Моцарти Солиерии» – Л. Кәытцниа; «Астанция ахылацшѡы» – В. Какалиа, 1949 шықәсазы итытцыз А. С. Пушкин иажәеинраалақәа реизга ианылаз Д. Гәлиа, Б. Шьынқәба, Қ. Агәмаа, И Ғарба, А. Цьонуа, Ч. Цьонуа еитаргаз) жәпакы реипш «Абѡатә ҕыуаѡ» ххатәи бызшәала хацхьартә алшара хәмоуп хпоет Платон Бебиа иеитага иабзоураны. Ицабыргуп, апоезиатә рҕеиамта, насгыи иара аоригинал аҕы иссирха еиҕартәу, ахыахәа еихышәо, апоезиатә цәахаа аҕәнышьшы иануацәажәо, угәи зырчыхәчыхәуа, ихаазоу дунеик ахь иухо, ухәыцрақәа зырҕыхо даҕа бызшәак ахь еснаҕь иуадаѡуп, иага дҕазадузаргыи, апышәа имазаргыи, апынгылақәа иоуейт. Аха ацъабааи, апышәеи, абаѡхатәрей рымч анеибыртә, еитарсшәа иухәозар, рхәоу

анейкәшәә, ианеицнарга арҗиараҗ алытцшәә җамлар залшом. Ус иҗоу аҗагылазашыа аабоит А.С. Пушкин ипоема «Абәәтә җыуаә» аҗсшәахы аиҗагаҗы.

Жәәхәарада, Платон Бебиа зегы раҗхызагы иеиҗагаҗы хшыәзцара азиуеит апоема афилософиатә цакы, нас уи зыргәгәо аидеиа аҗсымчхара, иаҗанакуа, асиужет ишаласоу, иагәылсны ишцо, автор иааирпшырц, ре-алла иахирбарц ииҗахыз Пиотр Дузза ихаҗсахыа иамаданы, мамзар-гы иауаршәаны. Ажәакала, апоема афилософиатә цакы хықәкыс иа-моу, иҗегы уазааигәаны иухәозар, автор изырәыз гәйтцхас имаз, из-бан азхытра – аҗсабара арыцхара (стихиа) иадхәаланы атема залихыз ухәа убас еиҗа акык-әбак. Ус анакәха, иаабоит аҗсуа еиҗагаә апоема «Абәәтә җыуаә» аҗоурых штиҗааз. Нас ауп апоема апоетикахы дани-ас, дагәылаланы излеибаркыз амазақәа рыҗҗаара даналага, ажәақәа, аҗәәхәақәа рыртәашыа, аритмқәа рыбжыагашыа, арифмақәа реиҗнага-шыа, урт аәкәтегориак ирыҗоу, ирхыәуа амузыка, автортә хәыцрақәа, мамзаргы ахыҗтрақәа ирымоу ароль, иаадырцшуа ареалтә җҗҗаара иадхәалоу ахшыәзцарақәа.

Иара убас Платон Бебиа хшыәзышыҗтра азиуит А. С. Пушкин ипоезиатә цәәхәақәа рыртәашыа, реиҗкаашыа, рпоетика аҗыдарақәа аиҗагаҗы риқәырхара азҗаарагы. Ииашоуп, оригинал аҗны ишыҗатҗәҗоу еил-шәарак амазамқәа аҗсышәала арҗәажәара уадаәзоуп. Ус иарбан еиҗагазаалак аҗгы иупылом иаҗәызуа асахыаркыра аганахыала иҗоуп, амала аәада еиқәысыпхыазз егырт аҗәтегориакәа рааста ахшыәҗаки асиужети реиқәырхара мариоуп. Убас «Абәәтә җыуаә» аҗгы иубоит, иуҗылоит аиҗагаә имҗ зқәымхаз, инапаҗы имааиз Пушкин ду ипоезиатә цәәхәақәак. Иаагап җырҗштәы зәҗәык:

Абар А. С. Пушкин иоригинал:

Над омраченным Петероградом
Дышал ноябрь осенним хладом.
Плеская шумною волной
В края своей оградыстройной,
Нева металась, как больно́й
В своей постеле беспокойной ¹.

Уажы Платон Бебиа иеиҗага:

Петроград еиқәышышыы иахыгыз
Ноиабр җшоуп ахра аанызкылоз.
Игәрымуга, ишыҗыцуан иеиҗас,
Аҗәә иасуа, аҗқәырҗақәа ргыло

¹ А. С. Пушкин. Поэмы. Сказки. Ленинград, 1977,. С. 277.

Нева гәәтеиуан чмазаѡтас –
Ачымазаѡ зиярта изыламгыло ¹.

Арт иреипшқәоу иҕоуп иҕегь иааугаша, аха урт раҕәым иҕадароу,
аус злоу. Араҕа изызхәыцтәу, уаѡ иҕаҕы иааигаша убри ауп, иааидкыла-
ны иугозар Платон Бебиа заманала илшеит «Абѡатә ҕыуаѡ» ахьхәхәа
аҕсышәала арцәажәара, хҕәаҕы инеины иҕадаҳкылартә еипш аҕатцара.

Җахшыѡзцара зыртцабыргуа ҕырпштәқәак.

Абар А. С. Пушкин ицәаҳәақәа.

Красуйся, град Петров, и стой
Неколебимо, как Россия,
Да умирится же с тобой
И побежденная стихия,
Вражду и плен старинный свой
Пусть волны финские забудут
И тщетной злобою не будут
Тревожить вечный сон Петра ².

Уажәы ҳаҕхәап аиҕага, иаабап изеипшроу:

Пиотр иқалақь, уҕшзаза
Угылаз Урыстәыла еипш цҕарада,
Уҕаҕхәа иҕаслымхааит зынза,
Аҕсабара – узиааиз цәшәарада;
Ажәытә еиҕара – хыс иҕамтца
Афин цәқәырцақәа уи рхаштааит,
Ацәамтца – хааҕы тынч ирҕааит
Дахыыцәоу Пиотр дҕахәхәа! ³

Ишаабо еипш, Платон Бебиа иеиҕагаҕе дрыцклапшуеит Пушкин
ицәаҳәақәа еилартәаху рпоетика, реиҕартәышья, рритмқәа реицца-
шья, ахшыѡзцара аазырпшуа, аҳәоу ҕазцо ажәақәа реишьтаргылашья,
абжыҕақәа, хыҕхәазарала еихыҕәхәо-еипыҕәхәо акымқәа, еибаркапа-
нуа реиҕарара уҳәа убас иҕегы.

Иаагап даҕеа куплеткыы.

Зны аоригинал:

Была ужасная пора,
Об ней свежо воспоминанье...
Об ней, друзья мои, для вас

¹ Платон Бебиа. Ишымтақәа. Ахҕатәи атом. Аҕәа, 1999. Ад. 554.

² Иара уа. Ад. 276.

³ Иара уа. Ад. 553.

Начну свое повествование.
Печален будет мой рассказ ¹.

Абар айтҕа:

Иҕан гәйтшьяага аамта гәгәак,
Уажәгы згәалашәара ҕыцу...
Уи атәы салагоит абра
Шәа шәзыхәан, схәыцрақәа ирыцу,
Илахъеикәтцагоит иара ².

Ирацәоуп итегы иааугаша апоема аоригинали айтәгеи реизааигәара хзырбо аҕырпштәкәа, аха иаазгазгы, сгәанала, иазхоит. Уи адагы Платон Бебиа «Абџатә ҕыуаџ» аҕсшәала арцәажәара заманала ишилшаз зырцабыргуа зегы иреихау фактуп уи аҕсуа пхьяџы гәахәарыла иахы-дикылаз амацарагы. Апоема «Абџатә ҕыуаџ» Платон Бебиа иеиҕеигеит иаххысыз 20-тәи ашәышықәса 80-тәи ашықәсқәа рылагамтазы. Рапхья уи кыпхыны ажурнал «Алашара» адакьяқәа рҕы, нас хазы шәкәны итытцит 1982 шықәсазы. Атыхәтәан иануп апоет Иџымтақәа ахпатәи атом 1999 шықәсазы итытцыз акны.

Иазгәататәуп, Платон Бебиа ирҕиаратә усура ишатәышһтроу еипш, уи тытцыпхьяза, ирацәамзаргы, игәы еихызышьюаз атыпқәа иршшон, иахынзауаз ала ирееиуан. Ари арҕиаџцәа зегы, шамахазақ акәымзар, ирзеипшу цәаџоуп, амала, зны-зынлагы ианахдыркьяцәо ыкоуп умхәозар.

РОБЕРТ БИОРНС ДЦӘАЖӘОИТ АҒСЫШӘАЛА

Платон Бебиа аҕсуа литература иалаигалаз айтәгақәа иаары-лыхәхәо ируакуп адунеитә поезиа аклассик, ашотланд поет Роберт Биорнс ирҕиамтақәа. Ицабыргыцәкьяны, иахья уажәраанзагы уи иажәеинраалақәеи ирҕиамтақәеи шәкәык аҕы еизганы аҕсышәала ицәажәо ихамамызт, аҕсуа пхьяџы издырамызт, иара ус азәык-џыцьяк хпоетцәа иеиҕаргаз жәеинраалақәак рызбахә хамхәозар. Иахья уи ага-нахьяла ҕыгәгәала хцәажәартә хакоуп Платон Бебиа ибзоураны. Ихамоуп Роберт Биорнс иџымтақәа зегы еиҕаганы. Уи хазы шәкәны итытцит Акәа 2007 шықәсазы, иахьзуп «Роберт Биорнс ажәеинраалақәа Платон Бебиа иеиҕагамтаны» хәа.

¹ Иара уа. Ад. 276.

² Иара уа. Ад. 553.

Сара агәра ганы сыкоуп, ари хсахьаркыратә литература аизҳа-зығыарағы, чыдала аиҫага аусхкы аҕны шкультуратә хтысу аҕара.

Уажәы мацк иадамхаргыы, ашотланд жәлари аҕсуааи хабжьаратә ааскыа (Асовет Еидгыла ахаан) Аҕсны ахтнықалақь Аҕеи Шотландиа ақалақь Килмарноки, культура-литературатә еимадарақеи еиҕш иқалаз атоурых ахь ххьатып, ханыпшылап изнысыз амға, избан акәзар, ажәа ахы мхәакәа атыхәа узхәом рымхәои, насггы уи уажәштыа иахылтцуеит 28-ға шықәса. Абри аиғызаратә аиашьаратә еимадара ауп изыбзоуруу, хытхырҕас иамоу ағада зызбахә ххәаз ашотланд жәлар рмилаҭ поет ду иғымтақәа аҕсышәала ихацәажәо иқазтаз. Иара убас иаххаагаз аибашьра хлымзаах анцозггы, уи ашытахыггы изхавагылаз, рыжәға зхартаз, изхадгылаз. Абар, абри атыхәала урт ржәйтә, рғәтәи, ркультура бзианы издыруа, ицахьо, иаахьоу, еицырдыруа аҕсуа шәкәығғы Цьума Ахәба ииғуа: «Иахгәалахаршәап, иаххахмырштып харт, аҕсуаа аҕсреи абзарей ханрыбжьагылаз, ақыртүа нацистцәа ххәыштаарақәа рырцәара ианағыз аамтазы, рхы шаадырпшыз ашотландцәа. Иаарылшоз зеггы ҕартон хацхыраара азыхәан. Ателехәапшра, агазетқәа ухәа рғы лассы-ласс ицәажәон, ирхәон Аҕсны имғапысуаз арыцхара ду атәы. Еиғыркаауан амитингқәа, ақәгыларақәа, ауаажәларратә еизарақәа. Иаазгоит ғырпштәык. Аибашьра ашыкыымтаз, Шотландиантәи иааит ателехәапшрей арадиои ркорреспондентцәа ғыҕыа. В. Г. Арзынба иғцәажәеит. Хаибашьцәа ирпылеит. Ианаа аенытцәкыа дарей сарей хаикәшәеит. Хаицәажәарагы аныртцеит.

Ицьюшьяша, хаибашьрағы иҕахаз афырхацәа рбаҕа Килмарнок зегь ратқкыс иахыпшзаз тыпк ағы идыргылеит, даарагы пату ақәцан иахылапшуеит.

Ишыжәдыруа еиҕш, ашотландцәа, аҕсуаа хаипш, шьха-уаауп. Ахақәитра, ахыпшымра цсыс ирхоуп, убри агәтыха ду анагзара азыхәан шәышықәсала ақәдара иағуп. Еиғхарпшып ғ-хтыс дукәак. XVII ашәышықәсқәа аан, аҕсуааи агырқәеи ғажәижәба шықәса раҕара аибашьра иағын. Аҕсуаа аиааира ргеит. Аҕсха агырқәа убриаҕара ицәымгын, агыруа шыазлоу «уҕатца еицакыоуп» хәа даанкылань, дкыдтаны дишыуан. Изхысхәаауа, убри Аҕсха дугәалалыршәоит Шотландиантәи ахқәажә Мария Стиуарт. Убартқәа рзыхәаноуп ашотландцәеи ҳарей хзеизааигәахаз, хзеилибакааз»¹.

Хыхь иахарбаз ацитата аагоуп ашәкәы «Уи атәыла ссир аҕны» хәа хыс измоу аҕхьажәак ахасабала иану Цьума Ахәба истатиа «Аҕсни Шотланди-ей рейғызара» аҕнытә. Ицабыргытәкыаны, абри ашәкәы уи аиқәыршәағы

¹ Уи атәыла ссир аҕны. Аҕәа, 2006. Ад. 4–5.

Цьума Ахэба иажэала иухэозар, рацхатэи ажэтысуп ашотланд жэлари ацсуа жэлари доухала реибадырра иазкны. Уака икыпхьуп иахьатэи ацсуа цхьаф акыр изто, атцаара-публицистикатэ кэзшыа змоу Цьума Ахэба истатиақэа: «Ацсни Шотландиеи реишызара»; «Аибарбеиара»; «Ацха хызто»; «Товарищ Томас Кемпбел», (ари астатиа урышэала ишуп), Цьума Ахэба ацшэахь иеитеигаз ашотланд жэлари рлакэ, «Адауы Дрегли Хогни»; ацсуа царауаф ду, академик Шоца Салакаиа инейтыху иусумта «Великий Марр как абхазовед». Арака уи инартбааны, аинтерес атаны дазаатгылоит академик Нико Марр ацсуатцаарафэи илиршаз атэи, насгы иатшыны иазгэеитойт иахьа амэхак дуны афеиара иафеу ацсуатцаарадырра ихацзыркыз, амша икэызтаз иацсуаам атцарауаа дышреиуоу.

Астатиа «Происхождение абхазцев» акэзар, бгыцк рацэак ишеи-хамзгы азфлымхара иацсоу материалуп. Уи убри ауп – адунеи зыхьз адыруа, абызшэақэа (чыдала Кавказтэи) рытцаафэи Нико Марр Ацсны жэлари рпоет Дырмит Гэлиа ишка иишыз асалам шэкеоуп. Иара аагоуп ашэкеышэи Гьаргь Дырмит-ица Гэлиа иаб изкны иишыз «Дмитрий Гулиа» акнытэ.

Абарт хыхь зызбахэ ххэаз астатиақэеи алакэи рнафс арака икыпхьуп ашотланд жэлари рмилаф поет ду Роберт Биорнс иажэеинраалақэа даеакала иухэозар, хацхьаф уи иажэеинраалақэа рацхьаза акэны ацсышэала дрыпхьейт, изааигэаны инырит, доухатэ мазараны идикылейт. Урт ацшэахь иеитеигейт Платон Бебиа.

Ашэкеи «Уи атэыла ссир акны» иану аматериалқэа Роберт Биорнс иажэеинраалақэа ирчыдангы ацсуа цхьафэи иртойт хайшызареи хашьареи зтаххаз, лахьынцала акырза ихаипшу ашотландцэа тоурыхлархы-ртыхэеи рдоухатэ цсымчхареи ртэи зхэо жэпакы адырратарақэа.

Машэыршақэа акэзам абри зызбахэ хамоу ашэкеафэи академик Н. И. Марр изку академик Шоца Салакаиа иусумта каимат занугыи, изкыпхьугыи. Мшэан адунеи зыхьз адыруаз атцарауаф ду Н. И. Марр ихатагыи хылцшьтрала дшотландын, насгы дыкамзар калап иапсуам даеа царауафк абри ауаф иакара ацсуатцаарадырра иазаацсахьоу, еиха уазааигэаны иухэозар, уи ахытхьртақэа рфеи игылаз, амша тбаа азтаз дыруазэкны. Абартқэа зегыи ихафэи иааганы, хцарауаф ду Шоца Салакаиа ишит Н.И. Марр ацсуатцаара афеацхьа иибэхьаз ицэбааи илытшэеи аазырцшуа, насгы ахашьара бзиа атаны атцааратэ кэзшыа змоу астатиа нейтых. Ас икоу аусумта хатэра даеа аамтанык еицшымкэа иахьатэи ацхьаф итахуп.

Ицабыргуп, Н. И. Марр ипстазаареи ирфеиамтеи чыдала ацсуатцаара иатанакуа ирызкны хцарауаа дукэа Хэ. Бгажэба, Ш. Инал-ица, Гь.

Зизариа, С. Ашәхәтцаа, А. Ахашба, В. Кәыкәба акымкәа-иџбамкәа астатиа хатәракәа изыркхьеит. Сара сацәымџашьо исхәар сылшоит икартахьоу мацуп, избанзар ари ашотланд ацсуатцаарафьы илиршаз, икаитцаз рацәазоуп. Абри азцаарафьы Хәыхәйт Бҭажәба «Академик Н. Марри ацсуатцаареи» хәа хыс измоу иусумтафьы абар иџуа: «...Ацсуатцаара абаскак акыр иазаацсаз, иаразы, имџакәтцагоу Н. Марр иусумтакәа иахьа уажәраанзагьы ишахәтоу ала рыхә шыаны, изыцсоу цәырганы иҳамам. Рацхьаза ари аус напы алеикит Н. Марр итцафьы Арсен Ахашба, 1938 шыкәсазы Акәа итытцит уи шәкәы «Академик Н. Марр ацсуаа рбызшәеи ртоурыхи рзы». Абри ашәкәы инашәтарххны аурыстә кадемиатә журнал «Язык и мышление» афьы иркыцхьит... апрофессор Г.Ф. Турчанинов истатиа «Н. Марр – ацсуатцаафьы». Уижьтәи аамта акыр цахьейт, насгьы иаапшит фьыц ахәапшрей ахәшьарей зтаху аматериалкәа. Ажәакала, «Н. Марри ацсуатцаареи» – инейтыхны изыхцәажәатәу, итбаатыцәу, акыр зтазкуа, иактуалтәу зцаароуп».¹

Ацсуатцаарафьы академик Н. Марр итцанакуа абри иактуалтәу атема иазкуп «Уи атәыла ссир аҭкны» захьзу ашәкәы иану Ш.Хь. Салакаиа истатиа «Великий Марр как абхазовед» хәа хыс измоу. Ииашоуп, уи конкретла, нацәакәкыла иугозар ацсуа жәлари ашотланд жәлари реиџызарей реишьарей атыхәала ауп ишџу, аха хцарауаџ ду Хәыхәйт Бҭажәба ишихәаз еицш ицәбааа инагзаны итаҳамтаац ахәгы хамшьац. Акыр игәнукылартә, уархәыцыртә икоуп аџада зызбахә схәаз Хә. Бҭажәба истатиа злахиркәшо ажәакәа рыхшыџтакгы: «Н. Марр иџуан: «Ауафьы, ипцтазаара даналтцакгы, дыцсым-бзамзар, зыцсы тоу ауаа рфьы даанхотит. Зыцсы тоу аколлектив ацсцәагы бзартәуейт».

Ари кәзташа хара зыцсы тоу аколлектив ҳауп. Н. Марргьы даххаштны дыҭказам, ипсы тоушәа дхәлоуп. Ацсуатцаара апызтаз, ашьапы икәзыргылаз, ихьз хьтәы нбанла ацсуа культура иалачаџоуп»².

Абри ахшыџзцара иагьакәфәнәтәуейт, иагьшлабџабоу ҳнарбоит аџада зызбахә ххәахьоу Ш. Салакаиа Н. Марр изикыз аусумта хатәра. Автор истатиа алагамтафьы иатцшьны иазгәейтәйт: «Абхазоведческой науке, можно сказать без малейшего преувеличения, крупно повезло: еще на заре формирования новой, молодой науки у ее кормила встал такой всемирно признанный научный авторитет, каким был академик Николай Яковлевич Марр. Именитый ученый сыграл основополагающую роль в столкновении и дальнейшем развитии абхазоведения не только в том смысле, что сам он лично избрал одним из основных объектов своих научных разысканий

¹ Хә. Бҭажәа. Астатиакәеи анцамтакәеи. Акәа, 1989. Ад. 5–6.

² Иара уа. Ад. 23.

древний, самобытный абхазский язык, что само по себе, конечно, факт исключительно отрядный для нас, но и в плане научно-организационном, связанном с практическим воплощением в жизнь выдвинутыми временем проблем, всеми доступными средствами содействуя формированию научных обществ и научных учреждений в республике и подготовке соответствующих квалифицированных научных кадров для них»¹.

Абартқәа зегьы сзырхәо, мамзаргьы изхысхәаауа, иахьа зөымтәқәа Дырмит ду ибызшәала аҧҭахәа ицәажәо ашотланд милаҭ поет дузза идаракәац иатәу Нико Марр иоуп. Ихаҭагьы, уи ишдыру еицш, аҭсуа жәлар рдоухатә культуреи рҭоурыхи рыҭҭаараҭы, насгьы изырганы адунеи ажәларқәа дырбараҭы, иҭҭааратә обиектны аҭаҭараҭы, илиршаз ишьардоуп, ашьтамырзгақәа иреиуоуп. Ус анакәха, зынза иҳакуп дара рпоет ду Роберт Биорнс аҭсшәахь иахьейҭагахаз, дарей ҳарей наҭ-ааҭгьы ҳаибатәхны аиҭызареи аиашьареи ахьҳабжьахҭаз. Уи, жәахәарада, аҭхара зхылҭуа ҭоурыхтә культуратә еимадароуп, насгьы Марр зхы икыз, амҭа ду ззилихыз аҭсуаҭҭаара иасимволны, иацзыргызуа акы акәны иҭоуп.

Сыззааиуа ашәкәы «Уи атәыла ссир аҭны» иану аҭҭааратә ҭазшьа змоу астатиақәа рнаҭсангьы, ишаххәахьоу еицш, абраҭа икьыпхьуп ашотландцәа рмилаҭ поет ду Роберт Биорнс иажәеинраалақәа маҭымкәа. Урт зегьы аҭсшәахь иеиҭеигеит Платон Бебиа. Абраҭа ауп зегь раҭхьаза аҭсуа ҭхьаҭы ихатәы бызшәала ихааҭқәакәараза иахьиахаз, ицәа-иҭыы иахьанырыз Роберт Биорнс ипоезиа иамаз амагиатә мчы. Аха насыҭны, Платон Бебиа ихатә рҭеиаратә планқәа иҭаитҭашаз шырацәазгьы, ишырхәо еицш, хәдацәахьы дшеилахазгьы, аганахь инышьтатцаны, дызлагаз аус бзиа атҭыхәтәанынза инаигзарц, даҭеакала иухәозар, Роберт Биорнс инапы иҭыҭцны иҭоу, адунеи иадыруа иажәеинраалақәа зегьы аҭсышәала ирцәажәарц, иеиҭеигарц. Насыҭны апоет уи игәҭақы қәҭеиарала инаигзеит, иҭегьы уазааигәаны иухәозар, қәҭеиарала уи арҭеиаратә ус даиааит. Иахьа аҭсуа ҭхьаҭы истол иқәуп ашотланд жәлар рмилаҭ поет, нцәахәык еицш ирыҭхьазо Роберт Биорнс иажәеинраалақәа (илитературатә ҭынха) зегьы аҭсышәала Платон Бебиа иеиҭаган Аҭәа, 2007 шықәсазы иҭыҭыз. Уи ашәкәы редакторс дамоуп апоетесса Светлана Ладариа, аҭхьажәа бзиа ацитҭеит, Роберт Биорнс ишымтәқәа оригинал аҭы рыҭхьара зылшо, ирыҭцоу апоезиатә цәахаа еилызкаауа, изныруа абаҭхатәра змоу апоет Рауль Лашәриа.

Ашәкәы аполиграфия аганахьала уахәаҭшуазаргьы, иахьнаугалак, изуҭалак уацәыпхамшьо иҭшзаза иҭыжьуп. Ихадоу иагәыло аиҭагақәа ртәы ххәозар ламысла, баҭхатәрала, аҭьабаа рыдбаланы, насгьы гәык-

¹ Уи атәыла ссир аҭны. Аҭәа, 2006. Ад. 53.

псыкала бзиа ибаны, ауафытэыфсатэ пхара ргэылатцаны ифатцоуп. Абри хдоухатэ псґазаарафы ишкультуратэ хтысу зырцабыргуа фактуп уи Аґсны аиҳабыра чыдала иахыгэцараркыз, даеакала иухэозар, Д.И. Гэлиа ихыз зху Аґсны ахэынґқарратэ премиа уи аиґагаф Платон Бебиа иахыиатэаршыаз.

Иґцабыргыґцэґьаны, аибашьра хлымзаах ақырт нацистцэа ханґадыргыла аамґазы аифызареи аешьареи хзуны иҳавагылаз ашотландцэагы агэахэара рнаґон рмилаґ поет ду аґсышэала дахьцэажэаз, ҳаґхьаф иареи ибзианы иахьеибадырыз.

Апоет Рауль Лашэриа истатиа «Роберт Биорнс аґсышэала дцэажэоит» – пхьажэак аҳасабала Платон Бебиа иеиґагамґаны иґыґыз ашэґэы иацу иахнарбоит: акы, аиґагаф заґа аґьабаа рыдбаланы, ирапсуатэны ґазарыла иґаитцаз. Ҫбагы, иара ашотланд поет ду ирґеиаратэ мѡа, штрих-штрихла акэзаргы, аґсуа пхьафы азґлымхара азиуртэ изааигэахартэ еиґш дагэылаирпшуеит. Ихґахаз, Рауль Лашэриа истатиафы иафимыршэеит хадаратэла дыззаатгылаз, дзыхцэажэаз адунеитэ поезиа ашедеврґэа ирхыпхьазалоу ажэеинраалаґэа автор ирыґеитцаз аамґа цыґхьаза аґыццэа зхалоу, имажэуа афилософиятэ хшыѡзцараґэа. Араґа астатиа автор шыахэла илшеит апоезиагы, аґсґазаара аґцабыргхатагы, афилософиягы Роберт Биорнс ирґеиамґаґэа псыс ирхоу поет блатцарыла ргэылапшра, еиҳа ииашаны иухэозар, хґэатцанза инеиртэ еиґш, бзиа ҳарбара.

Ишаабо еиґш, Платон Бебиа ибзоураны аґсуа пхьафы иоуит иґегы инаґшьны иухэозар, хсахьаркыратэ литература назаза иара иатэны иа-ланагалеит адунеи зыхыз адыруа, ашотланд жэлар гэадурас ирымоу рпоет ду Роберт Биорнс ифымґа хыыршэыгэґэа. Аригь, сара сахьахэапшуала, хдоухатэ мазара еиҳа-еиҳа иазҳа-зыґьауа аґеиара ишаґу узырбо афеноменґэа ируакуп.

Сара араґа салалом, аиґага инартбааны анализ азуны ахцэажэара, аилыргара, избан акэзар, аґхьаф ухатґы, ухаґа иубоит уи иацу «Роберт Биорнс аґсышэала дцэажэоит» хэа хыс измоу апоет Рауль Лашэриа истатиа заґа еилыхха иѡу, еиґарпшу ґцаарала иаарпшу аґсшэахь аиґага ахатабзиара. Рауль Лашэриа ус еиґш аґатцара астатиа хатэра аѡра илзыршаз, аґсабара инаґаз абаѡхатэра анаѡсангы, ихата идыруеит анґлыз бызшэа (ахыцґэа ирґакны иазгэахґап А.М. Горки ихыз зху Аґэатэи ахэынґқарратэ рґаѡратэ институт ахэаанырцэтэи абызшэаґэа рфакультет анґлыз бызшэа аґэша дшалгахьѡу). Уи, жэахэарада, илшоит зызбахэ ҳамоу ашотланд поет ду ипоезиа ссир злеибарку амаза атдыраара, насгы аґсуа еиґага ахатабзиара зеипшроу аилкаара. Убри аґнытэ схата аѡада исхэаз азырханы занаатуаѡык иаҳасабала ажэа истоит Рауль Лашэриа. Абраґа

иаазго уи истатиа ацыпцэаха, сгэы иаанагоит апцхьаф иунаџо рацэоуп хэа Роберт Биорнс ипцстазаареи ифымтақэеи апсуа еиџага ахатабзиареи рзы. Уажэы харзызырфэып «Роберт Биорнс апсышэала дцэажэоит» акнытэ еиџа иказшьарбагоу ацыпцэахақэа: «...Уаанзагы апсуа литература иаланагалахьан Роберт Биорнс иеипцштэқьа икорифеины ирыпцхьазо авенгр поет Шандор Петефи ифымтақэа реизга ашэқьы. Афыцъагы еснагъ ахақэитреи ахыпцшымреи рзы иқэпоз ртэылақэа ртцейцэа дауапцшъқэа ракэын, рыжэларқэа азэы инапатцақа икамкэа рлахьынца дара ирызбо алшара рорц азы калампынцала иқэпзон. Рыфеиаратэ гөеицхара злеипцшыз рацэан. 1849 шықэсазы анемец поет ду Хаинрих Хаине ифуан: «Петефи убас еипцш икоу поетуп, уи иацлабра Биорнси Беранжеи рыда азэгы илшом... Ицъшьатэзоу агэамч имоуп... Германия ивасыргылаша дызбом...»

Роберт Биорнс иажэеинраалақэеи, иепиграммақэеи, ибалладақэеи, ипоемақэеи еидызкыло ашэқьы апсышэала атыцтра, лақфакрада, аиџагаф ирфеиара аганахьала иаанаго зегы ирбартаны цэқьаратцас икыду асахьаркыратэ ажэа акыдцэара ауп. Азэык фыцъак адэахьы ицэырганы ирымхэаргы, ргэы иаанагар қалойт: «Платон Бебиа англаыз бызшэа издырзом, нас Роберт Биорнс ирфеиамта еиџагашьас иаитазеи» хэа.

Ари агэаанагара – еижьагоуп. Апоет, абызшэақэа рыцхатэры дықэсны, шотландиатэи алитература иагэадурарахаз ажэа сахьарк азқазгаыла, доухала дигэныфит, ицэа-ижыы ианырит игэатеира, итицдаит Роберт Биорнс егырт абызшэақэа рахь ифымтақэа еиџазгахьаз авторцэа рпышэа. Аиџагаф кырза зымехак тбааз, ачхара зтахыз аеазыкатцаратэ усура мфацигеит. Абри аус шакэу артцабыргуеит аиџагақэа рхатабзиара. Исхэарц истаху абызшэа адырра зегытэқьа азызбом...

...Арақа атыц амоуп изызхэыцтэу даеа тагылазаашьакгы. Роберт Биорнс ипоезиа ахата аипцштэқьа Платон Бебиа ипоезиагы еилыххоуп, адгьылтэ уасхыр иқэгылоуп, излафу абызшэа ажэлар рфеабызшэа иазааигэоуп, ахшыфцтак гэылшэоуп, апцхьаф мариала ифеафы иааиуеит, ддыргэақуам...

Ахақэитреи ахыпцшымреи рызхэыцрафэы апсуааи ашотландцэеи ҳаидызкыло рацэоуп. Сгэы иаанагоит абри аизықазашьа Платон Бебиа нап злеикыз аус зырцыхцыхыз адоухатэ хытцхыртэқэа ируакуп хэа.

Роберт Биорнс ишьхатэыла – Шотландиа акнытэи «дымтарсны» Апснықа иаагара иеазикаанзагы Платон Бебиа деиџагаф шыахэны иеааирпцшхьан. Ибафхатэра илнаршеит зейџагара мариам, адунеиаф еицырдыруа афымтақэа ҳмилат литература алагалара. Абар, урт рахьтэ акыфбак: Александр Пушкин – «Абфатэ еыуаф»; Сергей Есенин – «Ацдаа-цла»; «Шагане, бара са с-Шагане»; «Аетым»; Анна Ахматова – «Ацых шкэакэа»; Васили Лебедев-Кумач – «Апсадгьыл азы ашэа»; Сергей Михалков –

«Степан Ѓарѓалашь»; Константин Симонов – «Уажэ иаахаун ацшьара»; Михаил Светлов – «Кавказ азы ашэа» ухэа ирацэаны ¹.

Рауль Лашэриа ашотланд поет ду иажэеинраалакэа ацсуа бызшэахь аиґага ахцэажэарахь диасаанза, иахэґаны иґхьазоит, ииашанѓы иґаитцоит, Шотландиатэыла азышэахэаф ссир ипґстазаареи ирґиареи рымѡа ацсуа пхьаѡы ирдырра. Уи иааркьяґены, аха апоет ипґстазаареи ирґиареи рґы ихадарақээз азѓеиґеит хґдхьаѡ игэникиларґэ, насѓы дазґлымхэхартэ. Ас аґатцара шиашоу, ихақу усуп, аґхьаѡ жэынѓы ґанѓы дазґлымхәуп зѡымґакэа бзиа ибаны дрыґхьо ашәґыѡѡы ихатэ пґстазаараѓы адырра, аилкаара, избан акэзар, урґ аѡбаѓы ипґстазаареи ирґиамґакэеи иаку, иузейґкәымґхо объектны ауп ихаґы ишааиуа, ишын-хо, насѓы иага умхәан ахәаанырцэтэи, пәсатэи Хґаґсадѓыл ду СССР-хәа хзышьґаз антґыґтэи поетуп.

Абри ашьґахь ауп Рауль Лашэриа нацәақәкыла Роберт Биорнс аґсышәала дышцәажәо атэы даназааґылауа, иґцааны ахәшьара аныґаитцауа.

Уажэы иацахґап уи истатиа Платон Бебиа иеиґага иазку: «Роберт Биорнс аґсышәала иґыґуа (иґыґыз – Р. Қ.) иажэеинраалақәеи, иепиграммақәеи, ибалладақәеи, ипоемақәеи реизга аатуеит апоет иреиґу иаґґамґакэа рахьтэ иреиґзо иажэеинраала «Ашьґақәа рґы сґы ыґоуп» ала. Еиґхарґшып аурыс поет ду, еицырдыруа аиґагаѡ, Биорнс даурысызтэыз Самуил Маршаки Шотландиатэи абард даґсыуазтэыз Платон Бебиеи абри ажэеинраала, рбызшәақәа рыґсыґшьґыбжь ала ирыґханы аґсы шґартцо.

Саумил Маршак иеиґагамґа аґнытэи:

В горах мое сердце... Доныне я там,
По следу оленя, лечу по скалам.
Гоню я оленя, пугаю козу.
В горах мое сердце, а сам я внизу.

Прощай, моя родина! Север, прощай, –
Отечество славы и доблести край!
По белому свету судьбою гоним,
Навеки останусь я сыном твоим!..

Платон Бебиа иеиґагамґа аґнытэи:

Ашьґақәарґ сґы ыґоуп, са урґ рзы сшоуп,
Абґаб шьґа схылан, сара ахра саґоуп.

¹ Роберт Биорнс. Аґәа: Аґхәынґшәґәґыжьырґа, 2007. Ад. 6–8.

Акыргы сазааигәахоит – иара харахоит...
Ашьхақәарғ сгәы ыкоуп, схаҭа арха сынхоит.

Биала сыңсадгыл! Шьхатәыла, уаанха!
Ахатдари ахьз-аңшеи ртәыла, уаанха!
Сама идәықәуп сразҕы ахы сҭарҕаны,
Сахьцалак – саанхоит уара суҕаны.

Сгәанала, аурыс еиҭага акала иаҭахо иҕам аңсуа текстгы. Уимоу,
тыпқәак рғы иахаггы икылкааны ихысуеит.

Аурыс транскрипциала иаазгарц сҭахуп аоригинал аҕнытәи
цәахәақәак, урт нбанҭақыла рҭақы еиҭаганы.

Абар урт рышьтыбжыгашья:

Маи хаатс ин зе Хаилендз, маи хаатс из нот хие;
Маи хаатс ин зе хаилендз е-чеизинн зе дие
Е-чезинн зе уаилд дие енд фоллоинн зе роу;
Маи хаатс ин зе Хаилендз уереве аи гоу.

Нбанҭақыла:

Ашьхақәарғ сгәы ыкоуп, сгәы ыказам ара
Сгәы ашьхақәарғ иоуа иашьтоуп абынҕеа.
Абынҕеа иашьтоуп иоуа, иара убасгы – абҕаб.
Сгәы ашьхақәарғ икоуп, уа сыкоуп еснагь.

Аңсшәахь исахьаркны еиҭагоу абарт ацәахәақәеи Роберт Биорнс
ибызшәала ицәажәо ацәахәақәеи зеибамдыруа иҕам, урт рҭаки ахтысқәа
рыҕиашья адинамикеи зегьрыла еиқәшәоит.

Ахьз «Цьон» амхзар, уи аңсуаа хҕы ишаҳпылогы, ңсыуа жәеин-
раалахоит Биорнс ишедеврқәа ируаку «Ақьар рыц хәыч Цьон».

Араҕа иахпылом иҭацәу, иңсадоу, еидарак иаҭам цәахәақггы. Азиас
ацәқәырҭақәа реипш, ахтысқәа еихьыс-еиңысуа еишьтоуп. Иаахҭнагоузеи
ақьар рыц хәыч Цьон рыцҭа. Акралцәа инадыркны зегьы агәағ рymoуп,
иақәмақаруеит, аха иарггы сатҭахап хәа агәы иҭазам.

Хәцәымшәакәа ҕаңхья еиғхарҭшып аиҭагара аус аҕы зацлабра
уадау хәа ирыпхьазо Самуил Маршаки Платон Бебиеи ари ажәеинраала
алагамҭа рбызшәақәа рыла ишдырцәажәаз:

Самуил Маршак иеиҭагамҭа аҕнытәи:

Трех королей разгневал он,
И было решено,
Что навсегда погибнет Джон
Ячменное зерно.

Велели выкопать сохой
Могилу короли,
Чтоб славный Джон, боец лихой.
Не вышел из земли...

Платон Бебиа иеиҥагамҥа аҥнытәи:

Акралцәа ргәы ианаргеит,
Рыцсахы еиҥәнарцҥон.
Урт, иҥадырхарц рызбеит
Ақьар рыц хәыч Цьон.

Адҥа ҥартцеит иржрацы,
Цәмаҥәалагь иара.
Цьон фырхатҥа уа бзанцы
Изымгыларц цьара.

Аллегориятә ҥазшыа змоу ари ажәеинраала романк ишыҥнахша
ахшыҥҥа аҥдубаауеит. Иагьа мыҥмабарак, иагьа хымышҥыхә иақә-
шәаргы аҥсҥазаара ахатә ыҥанат иҥоуп ача рыц Цьон, избанзар, иара
ахатә – ҥсҥазаароуп.

Игәыҥшыаагаха, игәырҥшаагаха Роберт Биорнс илирикаҥә
жәеинраалақәа ирҥәну аҥәахаа шәытарак рнымҥазақәа аҥсшәахь
иеиҥеигеит Платон Бебиа. Хьызхәала исхәозар, абар сгәаанагара
шыақәзырғәгәо аҥырҥштәы:

Днеиуеит уи агәашә аҥынза,
Чарталагы дцоит.
Лхы иаркы лшыап пашә аҥынза
Убасгы дбаазоит.

Лоуразоуроу дбаазажжыроуп,
Дыҥоуп дыхьҥакны.
Аха ларҥыс дзыпшыроуп
Уи ачартәҥны.

Изҳамоузеи ҳара ғәтихас
Изрылахтдо ацәы?
Досу ишааитахугғы дыказ
Дигәыцахәхәо азәы!..

Апоезиа иазфлымхау аңхьаф иаразнак абарт ацәахәақәа игәа-
ладыршәоит Аңсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иминиатуратә
лирикатә жәеинраала «Иауит ақәа кыдтәан»:

Иауит ақәа кыдтәан,
Афәрқәа кашит.
Ус аңта жәпа нкылтәан,
Цақа амра лаңшит.

Пҳәызбак амға дықәлан
Днеиуан дыццакуа.
Лыхцәы баажжыран,
Иахьыкәкәон ақәа.

Арт аф-жәеинраалак ацыхәтәантәи рцәахәақәа мажортә гәалаҕарала
ихыркәшоуп, аха рхәашьа зынза ихаз-хазуп. Биорнс ифырпхәызба
лыхьтакра лыбзибаф игәы аңхарра илыхнацозар, Баграт Шьынқәба
ифырпхәызба амра лхаңхоит, дрыцханашьоит:

Амға быкәуп, амға,
Барбаазоит ақәа.
«Быхцәы аларбала» хәа,
Иаршәуеит ашәахәа.

Асахьаркыратә ҫымтақәа реиҕагарафы зыҕеңызшәо афәр мыцхәы иа-
чычахьеит Роберт Биорнс иажәеинраала «Уара са саанужьит, Цьеми». Урт
реиҕагамта авантқәа акымкәа-иҕбамкәа аңсуа кьыңхь ианылахьеит.
Адәахьала ирыхәаңшуа изы хар рымамшәа иҕоуп, аха ирыцклагшны урт
тызтаауа ибартахоит ажәеинраала еидызкыло асиужеттә цәахәа арахьыц
ишагьылаңтәо, астрофикатә еиҕкаашьа чыда иамоу ишацклагшым, арит-
мика акәзар, иштагәтасуа.

Платон Бебиа абри ажәеинраала икәманшәаланы иеиҕеигеит. Аңхьаф
фырхәала истцандаз игәахьыртә псышәала ирцәажәеит:

Уара са саанужьит, Цьеми,
Уара са саанужьит.

Назаза саанужыт, Ыеми,
Назаза саанужыт.
Алаф ухэон уеыргызмалны
Арахь амц ухэахуан.
Убзиабара – иреихау малны
Сара истэушэа ухэахуан.

Нас уара саанужыт, Ыеми,
Нас уара саанужыт.

Еицыкалашьа хамам, Ыеми,
Еицыкалашьа хамам.

Ахааназын ихамам, Ыеми,
Ахааназын – иуахама?!
Нас аамта атэы канатцааит,
Атэы канатцааит.

Сылацэа лассы еикэыпсааит
Назаза еикэыпсааит!
Назаза еикэыпсааит, Ыеми,
Сылацэа еикэыпсааит.

Анхафы ипстазаара иацу афыба-зыбеи ахьаа-гэытхеи дхэычны данфытшэа инаркны издыруаз, зыдгыл гэакьа дац-пашэла иамадаз Роберт Биорнс иацитцеит алиитература хэа ззырхэо ыканатц дунеихаан бжыазшьа змам инеитцыху ажэеинраалакэа: «Ажэытэ фермер ижэытэ еабаа ашка иишьтуа ашыкэс фыц азтэи асалам», «Скэатан зытра ацкьаз ахэынап уахь», «Кэатанла искэахаз ашэтыц хэычы иазкны».

Зыкэрахь инеиз, азэгы иитахым аеымафакэеи аеабаакэеи ирызкны, апсуа поетцэа назлоу, шафакы ирыфхьада, аха Роберт Биорнс иеабааи уи апшэмеи реизыказаашьа лымкаала игэырпшаагоуп, ирхэыцгоуп, ажэытэ фермер исалам шэкэы аеаахэакэа рышьтыбжэ улымха итафуеит. Мшэан, пшь-шьапык зцоу, зымч зылзааз апстэы акэым, иара ауафы ихатагы илимыршашаз анилиршалак неихыркэа имамкэа даныфалалак, дызтаххаша итгэаша ипшаара удафхоит. Ус икоуп, нас, апстазаара. Платон Бебиа ифыбаф абзоурала аеабаа иазку абри абаллада англыз бызшэала ишфу апсуа пхьафгы ихаштуеит. Ажэытэ фермер иара ижэытэ еабаа зтагылоу арыцхара еиликаауеит, ирыцхаишьоит, насгы бзиарас

имоу, ианықәыпшызтәи ашьамхыцьбарареи иазтәз агәағыи ихеирштүам,
игәалаиршәоит. Аха шыта:

Удагәахеит, нас улашәхеит,
Аамта мыжда убаф еиғнахит,
Аамта мыжда уцәа ухнахит –
Уи камчын, –
Зны дланаркәит, зны дышьтнахит
Уцшәмагы, цыым!

Икан зны аамтак уи ладеи-фадеи аназеипшыз, ашьамхкәа анатц-
праауаз, ахы ианахычәхәоз. Аха абар ажәытә фермер иеабаахь ииоуа
асалам шәкәы злахиркәшо ацәахәа лахьеикәтцагакәа:

Уара уеипш саргыи сажәыми,
Уажәшьта аамта ағар иртәыми,
Хцап иааныжьуа фнытәи тәыми –
Иазхоуп шытак.
Аха хцамтаз – хара ицатәыми,
Уцсы ааитак!..

Абасала, ажәытә фермер ихағала зуахта ааины изыдгылаз аеабаа
ахатыр ауафытәыфсатә хатыркәтцара ақынза ишьтыхуп, ажәеинраала
зеитахәара уадафу гәыбылра дук атцоуп.

Апоет иаша дузза ишибо еипштәкыи уи илапш хәаа ицигоит амацзагыи,
цсы зхоу зегыи бзиа ибоит, ирыцхаишьоит. Ус акәмызтгыи, Роберт Биорнс
изацтомызт ажәеинраала «Скәәтан зытра ацкыаз ахәынап уахь». Еитазгаз
апоетгыи уи иатцоу апафос ацәмырзкәа изеитагомызт, изныкымкәа
ишысхәахьоу еипш, Шотландиатәи апоет идунеи иазааигәамызтгыи.
Афымта алирикатә фырхатца хтынхьаас имоуп дызлацәағәоз икәәтан
машәыршәа ахәынап атра ахьарбгаз. Цыпда-цышәда иаанхаз ахәынап
алахьынтца ахыгәырфаара зылшо азәык-фыцьбак ракәхап:

Утра сырбгеит скәәтан арсны,
Апша анаауа азынрагы ацны,
Излаургыло ыкоума ифыцны
Шытагыи афны.

Аеафра ыкәтцит адәкәа ныжыны,
Атәақәа рхуп адәкәа еиужыны,

Асытәхәа дәықалар уеыртынчны
Аамта угон...
Ианужәла скәатан хьантыцны
Зегь арбгон.

Автор илирикатә фырхатца икәатан зытра арбгаз ахәынаң рыцхашьаны дацәажәоит, мшәан, ахәынаңцәкьа ауафы иаҕареитәыма хәа ушхәыцуа, зегьы ртыцафы иаргылоит ацыхәтәантәи ацәахәакәа иаадырпшуа ахшыџцак.

Насып умоуп, цьым, хәцкысгы,
Иахьа иҕоу ауп иумоу хысгы,
Хаблақәа хзақәымтхо изкызгы –
Инхаз шытахька.
Хә хшаку ашәазыза усгы
Хәцшуеит цхьаҕа.

Ахәынаң иахьугалак ихәынаңуп, игьычыргыи-икәычыргыи, иа-хьатәи ахныкәгара мацара иашьтоуп. Ауафы ишьтахька иаанхаз дырхгәықәцсауеит, иаңхьатәи иңеицш шыкәлалаша азы дшәазызоит.

«Скәатан зытра ацкьаз ахәынаң уахь» мотивла иазааигәоуп «Кәатанла искәахаз ашьха шәтыц хәычы иазкны» хәа хьзыс измоу ажәеинраала. Шака игәырцшаагоузеи, шакагы аңхьаф игәатцанза инеиуазеи зыцсра ааины иназыдгылаз ашьха шәтыц алахьынтца. Адунеиаф амацара изатцәза, изыхьчо дамазамкәа иазхауан. Ианыхәыцзас инаркны амч еизыркәкәаны аеахьчон, имшәазакәа аңша иаҕагылан, есымша амрахь иңшуан, ишыхьтакуазгы адәыцәхәы арпцшон. Аха амхыртә цәағәатәуп. Еилкаауп нас, ашьха шәтыц зеицшрахо. Ааңын афыхаа ихнахыз цхәызбакгы абри адәафы лынасың даршаҕьоит, гәаныла салам цхак азәы изылыштыуеит, шәтыцшәа ахәынцәа дадыргаанза. Закәытә рыцхароузеи ашьха шәтыци аңхәызбеи акәатан ацәышхәа ахьрыбжыысуа, иахьеикәнатхо.

Роберт Биорнс иажәеинраалақәа зегьы лахьыхуп, ирыццакуп, зееин-зраало, аха зынза зусқәа хаз-хазу ахыци ахәымпали реицш, ацстазааратә лахьынтцафы зынза иубартамшәа иҕоу, кәаң хәычзак итадыршәуеит.

Ажәеинраалақәа рритмикатә ццакра, рритмикатә хәқьцсықыра, даа-ра угәуеанымзар, зәыф ахы цьбароу аеыбҕаҕаза уи ахы изнымкылақәа дымџахнагар шалшо еиңш, аңхьафгы дымџахырҕьар ҕалоит. Акгы ыҕамшәа иахьубо ауп зегь ахьыҕоу, зегь мариоушәа иахьубо ауп акгы ахьымаиам.

Цышэырччарак унаџоит, иаххэап, ажэеинраала «Робин». Сцышэырчча ззыскуа ацсуа цхьаџ иоуп. Избан? Избанзар Робин – зацхьака ихьзырхэагахашаз – даниз арыцхэ шэҕэыла иџны ишьтызхда? Дызтахыдаз? Аха амзар ианымлар амуит уи даниз арыцхэ:

Аха амзар ианылт, абар:
Дыкан абасгы ахэынтқар,
Аатраџ ишэтуан ианар,
Даниз уака Робин.

Итацкэым ратца хэыцкэа кны,
Ацшџы илхэон дыгэцаракны:
– Иеицшгы дқалом хара хкны,
Хьзысгы ишэта Робин!

Хрызхэыцпи уажэы адунеитэ цивилизация ацэқэырца хамеханакит хэа зхы зыцхьазо, иахьатэи агэеилашыра иалагыло ацсуаа ханацэеи хабатэеи ианиз амш арыцхэқэа злашьақэдыргылоз Ацсны Асду анаузи, нас уи ашьтахьтэи аамтэи рыла шакэыз.

Уеизгы-уеизгы еицшымрас икоузеи, Робин изы – ахэынтқар даниз ыкоуп, ацсуаа хзы – Асду анауз. Дгыл ҕацэс ршьапы ахьықэ-гылазаалакгы, милацс изеиуазаалакгы, аилибакаашьа иақэшэом акэымзар, ауаа зегы еикароуп, ацстазаареи адунеибаркыреи рҕапхьа ихэыцэоуп. Аха урт ирхылцуеит ртоурыхтэ лахьынтца зызбо, уатэтэи амш ахь изырдшуа жэлар рфырхацэа. Злахьынтца аилкаара иахыццаква ратэазак Анцаа дигэацхом рхэоит. Аха ихароузеи Робин ацшқа илахьынтца аилкаара иеихабатца ахыццакызар:

Итацкэым ратца хэыцкэа кны,
Ацшџы илхэон дыгэцаракны!
– Иеицшгы дқалом хара хакны
Хьзысгы ишэта Робин!

Уи игэы нзырхаша қалоит,
Ғас дызтаххаша дқалоит.
Аха деицырдыруа дқалоит,
Зегь зыригоит Робин.

џацхьа даҕа ҕырцштэык: Роберт Биорнс Ацсны даазазшэа, уи атцасқэа идыруазшэа хзырбо џ-цаахэак: «Уи игэы изырхьша қалоит,

ҕас дызтаххаша дҕалоит». Аиҕага «ҕас дызтаххаша» хэа акэымкэа «ҕас дышытызхша» хэа иеиҕеигазтҕы, ажэак иатцанарзыр ауан аҕсуаа иры-моу ажэаҕка ахшыѡҕак: «Ауа бааҕс думазар атҕкыс, аҕа бзиа думазар еиҕьуп».

Арыцхарақэа ррыцхара ахы цэырнагоит жэынҕы-ѡанҕы еихсыҕра зқэым Аҕсадҕыл алахынтца иамадоуазтцаараѡы. Ацыынцъаѡырбеиаразы ианырҕиуа, ма ианаархэо. Уеизҕы-уеизҕы анҕлызцэа усқанҕы, иахья-ҕы ирымутцэҕьозаап, цстазаарак рымамзаап ѡышыкылкѡыс Шотландиа рымамкэа. Абри аѡышыкылкра Биорнс иааирцшуеит иатцоу атраге-диа зегы хэаны, аха акымзarak имхэазазшэа, инаимѡатэны, ажэақэак неиѡытцышэазшэа, бцъарла еиқэных ецэак еибарыѡуа ишытоушэа.

Ажэеинраала «Штоландиа ахъз-аҕша» аҕнытэи цэахэақэак:

Кырза зхытца ухъз-уцша,
Ишытатца назаза
Уара, идуз зымч-зылша
Атэыла фырхатца.

Твид ахьалалауа амшын
Сарк ахьнеиуа иаан –
Уажэы Анҕлиа рнапаѡын,
Икалеит уа ихэаан.

Урт иаарылымшеит хҕара,
Аамта ду иаркараз,
Ачархэаѡ хайтиит убра
О, уаҕсцэык аҕараз.

Анҕлиа рцъыр, ижэбоит,
Ақэпараѡы ихархэеит
Уажэы абзазараѡ, ижэбоит
Хыла дара хаархэеит.

Икоума милатк рцъынцъ ахъзырхэагақэа инарыварҕыланы акэым-зарҕы, ирзымдырзакэа, ачархэаѡцэа змаазац, уи зхы знамыркыц?
Мшэан, излалдырри ан аҕара игаратцаны кыкахшыла илаазо лҕеи жэларазы дфырхатцахо, ма дчархэаѡхо.

Ашьамтлахэқэа зегытцэҕьа ирышыартцом. Урт зшыартцо маха-шыахала иҕэҕэоу ахэынҕқарратэ мчраѡы игылоу ауаа рѡагылара зылшақэо роуп.

Аха ахэынтқарратә лапшықәцара уацсахарц азы иааукәыршаны икоу зеггы злақам акы уалақазароуп, адәахьала узшьахарц зылшо азанцъыр ахатә еипштәқьа өнутқала уғәғәазароуп. Ауафы дыззықәңо аус шиашоу анидыруа, аха деимлақәа ашьамтлақәқәа даныркуа, акнахартахь данырго, азәгы дмычәааит, ицәеижь мөхоит, аха иқьидбажәхом, уи амфы аөнутқа итаныкәо ашьа афыхьшәашәара ишафуггы, ахәыштаара инычәәоутдар, апыркьхәа амца акуеит. Иоухәараны икоузеи кәашара дықәлоушәа акнахартахь ицо ахатә.

Уи ихы-игәы алақан убас,
Акнахартахь дцон.
Кәашара дықәлозшәа дас,
Днеиуан Макферсон.

Изнымкәа аибашьра адәафы
Сапылеит ацсра.
Уажәгы сыкоуп са стәафы,
Уи сацәшәом сара!

Са сшьамтлақәқәа нақ шәнарых,
Исышәт уа скәылзгы.
Жәафык ағәғәақәа шәаарых,
Сыриааиуеит зеггы.

Сеибашьфын, сашьуам сара
Ахәаа ашьа зфашу.
Ачархәаф сипсахит убра,
Шахоуп исзыпшу.

Макферсон ишьра афәпхьа ихы-игәы ахьынзалақаз атәы хәкәытцып. Ихы акгы иатцаирхом, иерыцхатәны иеыкаитцом. Уасиат хәсабла (дызшь-раны икоу ракәхап) дрыхәоит ишьамтлақәқәа имгырхырц, икәылзы иртәрц, жәафык ағәғәақәа драцлабыртә еипш атагылазаашьа иртәрц. Избан, Макферсон ашьа зфашу ахәала дзырымшьуазеи, акнахараф ашаха зизыпшузеи? Избанзар, аибашьра адәафы дтахом Макферсон, ачархәаф игьангыашра ихәда ашаха аханаршәуеит.

Уажәы ианысхытца сыпсы,
Ихьаазгоит кырггы;
Стәыла гәакьаф сара сзы
Ишьа иуам азәгы.

Саҕамыз, уа ақәдара иаҕу,
Чархәарала скын.
О, дрыцхауп аңсра иазыңшу,
Ахатә усс изкым!..

Уи ихы-игәы алаһан абас
Акнахартәхь дцон.
Кәәшара дықәлозшәа дас,
Днеиуан Макферсон.

Аңсадгьыл азы ахымшатарә. Ашьақатәара. Ачархәара. Акнахартәхь ацара аламталазы агәыргъара. Аа-куплетк икоу абри ажәеинраалаҕы шақа еилагзоузеи, шақаҕы аңынң ахчара иамадоу амотивқәа аңсуа изааигәоузеи, ддырхәыцуазеи?!

Омар Хаиам ду ихатә дугәаладыршәоит ус иааинырслашәа иоу, ус иа-аинырсланы еиҕагоушәа хгәы иахнаҕо, арахь кәышрала еикәатәы икоу абарт ацәәхәақәа:

Изфо змоу – ирзыфом, гәыңжәагоуп, ишаноуп,
Изфо – ирфо рымам, итәоуп еикәынцәа.
Ха иахфауагь хамоуп, излахфауагьы хамоуп,
Убри азыхәан ҕабуп хәа иаххәоит Анцәа!

Абар, алакә! Измоу – изыфом, аха дара ирымоу афашья ишақәымшәо рызгәәтом, аганахьтә ирыхәәңшуа уи ргәы пнажәоит, изфо ирфо рымам акәымзар, идыргәытәышан, изфаша зауз Анцәа иҕаңхья иҕабуп хәа хәаны афашья дақәшәароуп. Арт ацәәхәақәаҕы рконтекст аҕы Анцәаҕы дынцәоуп, аха ауааҕы аңсҕазаараҕы даңсаны ихы мәаңигозароуп.

«Бзиала» хәа леихәеит арҕыс иңшза хәычы. Знызатцәык дааи-гәыдихәхәалоит, лгәы ңитцәарц иҕахым, аха усгәы лныхәәҕа ааникыло-ит. Ари ажәеинраалаҕы аңсҕхәақәа реипшҕәкья ҕ-ңсҕазаарак еилалоит, еилытцуеит. Алирикатә фырхатә иҕыргәаара акалашәа икоуп:

Хатцацара ба ибҕахзам,
Бхыңшыло агәыкра абла.
Саргьы убастәкья сгазам,
Җхәыс дызгартә хасабла.

Бани баби дырҕахуп,
Амалгьы змоу, амчгьы.

Са сымша зынза ачакуп
Бықалаит нас мшамшгы.

Сара сгарны срыпхъазоит,
Сара хъзыда-пшада.
Изхәада сгәыхәтәы сахъзоит
Са схақәитра алшада.

Абарт ацәахәақәа ирытатцәахуп адәахъы иаахтны ицәыргам, аха
өнущкала еидызкыло, зеилкаара уадафу мчык. Хатцацара зтахым
«агәыкра» абла ихыпшыло апхәызба илеиеырбо арцыс ыпныхәас
илитоит уи ланилаби, амалгы амчгы змоу арцыс динасыпхарц ахыртаху.
Уртқәа зеггы харкәатцып. Ажәеинраала аөнущка баахырғәғартас иамоу-
зеи? Ашана. Апхәызба агәыкра абла дхыпшылоит, аха хатцацара дашьтам,
иагғылтахым. Агәыгра уи апстхәа быбышқәа иааргәылчцаз шәалкыа
мроуп. Лхәыцра иалоу ахақәитра затәык ауп, уи мхәыртас абзиаба-
ра ақәырцабзарггы. Дзыршақьюзеи абас дкарматысха, дгәыфекаагаха
ашәа лзызхәо афырхатцаггы. Ипстәзаара леитмотив хадас иатцоузеи?
Ахақәитра. Уи бззароуп, ипстәзаароуп, цсеикәырхагоуп, иназазоуп.

«Финдлеи» – абас ахъзуп Роберт Биорнс адунеитә литература дах-
зыртәаз, иажәеинраалақәа руак. Уи шыха зиастас игыу аритмикатә
цәқәырца еиликааит, дагыаццеит Платон Бебиа. Апхъажәатә статиак
итахагзартә еипш атып ыкамзарггы, инагзаны иаагатәуп хәа исыпхъазоит
абри ажәеинраала неипынкыланы, избанзар аидара хьантә иатцоуп,
арахъ зеггы мариоуп, зегъ «рхала» имшапысуеит. Убас икамларггы – ииа-
шам, апстәзаара ахататкыа зыкалома, насггы, Анцәа ихатә даламтқакәа,
иашаткәкыоу хәа ишәаны-изаны, абри абас ауп хәа иаапканы
зәыр изышыақәиргылахыоума? Абрака ишеибгоу иаазгоит изыдоу,
ицәытцагызмалу, қәыпшратә мцабзла итәу ажәеинраала «Финдлеи».

– Уарбан ашә иасуа цхыбжьон?
– Сара соуп! – ихәеит Финдлеи
Ауаа зеггы ыцәоуп, рыпсырымшыои?
– Зеггы – мап! – ихәеит Финдлеи.

– Излоугәаггызеи сышка аара?
– Изгәагыт! – ихәеит Финдлеи.
– Ус мыждак каутцеит абра...
– Икастдоит! – ихәеит Финдлеи.
– Знык агәашә узасыртыр...

– Исзарты! – ихәеит Финдлеи
– Аатраҕы иуршоит, идыр...
– Исыршоит! – ихәеит Финдлеи

– Уахык са суцыҕхьар абра...
– Бсыцыҕхьа! – ихәеит Финдлеи
Ҙаҕхьа иутаххоит сышка аара,
– Истаххоит, – ихәеит Финдлеи.

– Уара сышуцыҕхьауа абра...
– Бсыцыҕхьа! – ихәеит Финдлеи.
– Уҕы иаатымшәароуп ҕара!..
– Иаатшәазом! – ихәеит Финдлеи.

Акымзарак ҕамлазашәа, ахтысқәа рхала ицозшәа, зда ҕсыхәа ыҕам
ө-бзиабарак хра ҕҕьарак иадкнаҳалазшәа, ианаҕаҕьагы, Анцәа иумхәан,
аха ибҕалоушәа ауп абри ажәеинраала шеиҕартәу. Биорнс шәымтақәак
«даххарштны», ҳазхәыцып аиҕага абри ажәеинраала ҕсышәала
иширцәажәаз.

Ауаа зеггы ыцәоуп, рыҕсырымшьои?
– Зеггы – мап! – ихәеит Финдлеи.

Абраҕоуп аусқәа рхы ахьеиларсу. Уахынлаз-ҕынлаз, иҕазароуп итмы-
хәхәарадоу агәәтеира. Иҕазароуп аиҕылареи аиҕырцреи. Уи, ҳара,
ишыҕсыша здыруа, иахмызбеит. Уахынла, мазала ҕхәызбак лышә иасуа,
дҕацәыҕацәуа, мазала уи изаазыртуа, дара ртәала зегь дырмазоит, аха
зеилкаара амуа абри адунеиаҕ иутәахуа хәа мазак ыҕазам, ыиҕа рыб-
зиабара акәзар, аҕәара иқәыршәу ахахә шкәакәеипш ихтцәоуп, алаҕш иа-
дыргоит. Усҕы акәыз. Илаҕшықәырцоз, аха изынҕьалакгы, изынҕалакгы,
адунеиаҕ рыҕсы ҕаз абзиабара аныҕәгара зылшо агәқәа.

Ахтысқәа. Урт нтәара рықәзам. Ианымҕаҕысуа, иахьымҕаҕысуа,
ишымҕаҕысуа реилыргара удаәууп. Уахынлоуп ауаҕы ицәаныррақәа
еиха ианцәырцуа, ихы далаҕшыртә даныҕартцо:

– Убас итхы ссируп ари,
Иыхәхәо агәы хытны.
Бышка снеирҕь ҕамлари,
Сара аҕенҕыр схытны.

Даара исықәутоит хәтыр,
Аха исхәоит ирҕыцны.
Мѡакоуп иҕоу сышҕа, идыр,
Ауахәама иѡнысны!..

Аңша тыңи уи абыртқали иркылсыз мѡак еицықәлеит иаҕа уадаѡра
иақәшәарҕы, рхы хыымзг адыргом. Ахыымзг схы иасмырҕап хәа аңсуа
ихы гәаныла ианазиҳәа, уи зегыи иреихау насыңуп...

Вилли хараныҕәа амѡа дықәуп. Ацәқәырқақәа тынчым. Урт аңының
ахәаа зхәау цәқәырқақәоуп.

Иахәа ара, уатцәи ана – ауаѡы гәәтеи, Вилли,
Иахәа ара, уатцәи ана – ушьта сзырхазом.
Сузыңшуп, лассы ухынхәи, сыхаара, Вилли,
Уааины ихәа: Иббац соуп, сарҕыи бсызхгазом.

Роберт Биорнс изныкымкәа дтцәилихуеит, хтыңшшас дишьоит Вилли.
Ус иаҕыхәтоуп. Дрыцхашәатәзам. Избанзар:

Ауаѡы хтыңшша, Вилли,
Аңармыкхәх дцоит.
Ихымаа тыны, Вилли
Ғак ихәхарц избоит.

– Ухымаа тыины Вилли
Арахы уаазырѡы,
Ағшьҕыи тыины, Вилли,
Иҳамтарҕыл аѡы.

Зхымаа зтиуа, ахәаа-гәытцха архәага – ағшьыи зтиуа, аѡы иахтнызцо
уи имилат рдоуха итиуеит, ус анакәха, – иңсадҕыл. Ари ажәеинраала
иқәырѡны иаңхәаз дрыцхауп, иатцатцәаху ахшыѡдак аҕынза изымназас
аҕы иеилсыркаауеит хәа аҕазкра иаңсам.

Доухала еибарку аҕыи арахәыцқәа, аңша ҕыхаа еиднаркыисло-
ит, урт изырѡуа илымхәа зыргәыбзыҕуа ашәақәа рхылцуеит. Аңсуа
поезиағҕыи иахпылоит Роберт Биорнс иажәеинраалақәа «Индиаҕа
сцоума нас, Мери» угәалазыршәо аѡымтақәа. Убарт иреиуоуп Иван
Ғарба иажәеинраалак аҕнытә ацәахәақәа: «Бара бныжыны сцоума, нас,
Агәтацәи згома нас...»

Индиаҥа сцоума, нас, Мери,
Араҥа ианыжыны зеггы.
Индиаҥа сцоума, нас, Мери,
Ихьантазаргь сымѡа кыргы?

Истоубоуп, ибдыруз, Мери,
Банызбаз амш инаркны,
Ба боуп сзырузыруз, Мери,
Саггыкоуп уи амца скны.

Тоуба уны ишсыбтара хамтас
Бнапы цқа, бажәа разза.
Сыңсадгыл ааныжыны сцамтаз,
Наҥ хара, наҥ хараза.

Амшын уантало уи ацәкәырпақәа наҥ иуханы агәахы ургоит, аха уахынтәи ахықәахь схынхәуеит хәа уалагар, умаха-шьаха аапсоит. Аха аңсҭазаара – псҭазаароуп. Уи еытқ амжәаны адунеи қәлашьа амазам. Ахтыскәа, псаатәцас зымтәыжәѡақәа еитцыхны адунеи атцапырра зылшаз, агимн изыѡтәуп.

Омашәа иҥоуп апоема «Аңьармыкыа псыцқя». Мшәан, изыцъшьатәузеи, цюукы аамтә иаркароит, аха даҕеа цюукых, макыаназ аамтә иалаҕырбарц ртахуп, устәқя мариалагы ахьатцра ргәы итазам. Ишпабзиоу, ишпархәыцгоу аңьармыкыахь еипш хѡык ахәса рхаҕсахыақәа. Анцәа ицъшьаны, урт аңсышәала игәылыртәааны, рхаҕсахыақәа хабла ихиргылоит апоет.

Ѧыцъа еиқәарала еилахәан,
Ианымаало ари амшгы.
Егы лытқы аены иазхәан
Уи ианаало амцхәгы,
Ақхын мшы аены.

Ант аѡыцъа убас еипшын,
Еицизшә ҕенакалагь.
Итакәаха рхы-рҕы хәаҕын
Уа шәцатәы лымкаалагь.

Ани азәк дмыждан убас,
Дгәырҕацәан дышьтыңон.
Уажә дааины саңхыа дахьтәаз,
Хгәқәа тың-тыңон,
Уи амш еилыкка аены.

Еикэарала еилахэаз ыцъа ахэса гэйбган узрытом,рықареи,ркъаышреи,
раацсарей зегъы еицнеибагоит, аха «Ани амыжда, ани ишьтыңо», уи
лѣаңхъа итэаны згэы «тыңа-тыңо» рыда ари адунеиаѣ цсыхэа ыкам,
дара рыда уатцэтэи амш калашъа амам. Аха уатцэтэи амш уаңыларц азы
аеырбара мацара азхом. Аңармыкыаѣ досу ишилшо ихы дахэоит, ауаа
еилатыруеит.

Иаинырсланы штрихкэак рыла еилыкка хабла иаахгылоит шыжыы
инаркны хэлаанза еилашуа аңармыкыатэ цстазаара.

Аиҥагаѣ апоема иатцоу адинамикатэ ццакра ҥагэҥасрада ахы инаркны
атцыхэанынза агара илиршеит.

Рбырфын цыккэа рышэҥаны,
Зҥабцэа – шыапхыркъақъа,
Иргон уа ачашэқэа катцаны,
Хазы ачаңықэа ркъақъа.
Уи амш гэытбаа аены.

Ағьал-пал ацзаргы, «уи амш гэытбаа аены» шақа хтыс калозеи. Ша-
кагы ргэы неибархозеи, шақаѣгы еибаргэыбызгуада.

Зегъ реиха имоуп насың,
Азэ имҥо нызба.
Уақа иаанкылангы атың
Илыдтэалоу аңхэызба.

Инапы убоума, хэыч-хэычы,
Акы иаргэатеуеит.
Уи лызқэа аңшзара шышыы,
Лгэыхэңқэагы ирызнеуеит.
Ари амш ссир аены.

Аңсуа литератураѣы ихамоуп поетцэак агэыңқэаа мыцхэы ихҥакны
ашэа рзызхэо. Уи ашэа уысқак иѣызлаауп, урт рыбзиабара ахатыңан,
угэы ахдыршэоит. Хыхъ иаагаз аңаахэақэа рѣы аѣареи, анасыңи, амш
ссири еибарцшзоит, ихибартэаауеит, гэыңрак, разрак рыцубаауеит. Ми-
стер Смит еиңш иҥоу, зеырхықэымҥаны зхы мѣаңызго, абадақъ иасуа
ихаѣсахъа ашэшыра иҥахнаѣоит.

Платон Бебиа апоема «Q-лак» лымкаала иқэҥианы, аңсы ахатцаны
иетҥеигеит хэа сгэы иаанагоит. Уи цсышэала арцэажэара имариаз ус-

мызт. Алақәа – Цезари Лиуати рыцстазаара акала иааибыртә иҕам. Цезар (изакәытә хьзузеи иамоу) алорд иматц аует, уи дуаф нагоуп, дбеиоуп, иара ишааиҕаху адәы дыкәуп.

Лиуат рыцха, қыта лоуп, ацшәма иакәзаргы дынхауп, иара изыхәан бҕейтцыхрак ыҕам... Ала патуда, шабалак зхы мҕапызго Цезари «игәрагаразы» Лиуати ахәлара иаарымнахаанза еицәажәон, ацстазааратә зтаара ирылацәажәон, урт ирзымдыруа, ирзеилымкаауа хәа акрыҕоума. Аха уртқәа зегы реиқәыпхьазара саламгакәа, иазгәастарц стахуп акызатцәык. Алақәа рызхара еицәажәаны ианеицырцуаз:

Рлымха дукәа уа инаркьеит,
Рдыхәа дукәагы уа инаркьеит,
Ишуа: – О, ибзиаггы рацәа,
Хуааны хәхымшаз Анцәа.

Азныказ мацк ачча уанаркуеит алақәатцәкәа ауафы дахьратәарымшәо. Уазхәыцтәкьар, изыртаххарызеи уи ицстазаара хьанта, дызцо аидара архәазара. Цезари Лиуати рус мариоуп: имаашьакәа изшыр, изыцапшьар амла иазмыргаша акы рымтадыршәуеит. Дара рзын уи еиҕу даҕа насыпк абаҕоу.

Ахәычра гәырпшаагақәа узцәырнагоит Роберт Биорнс инейтцыху ишымта «Ачычиацәа лахҕыхкәа». Автор ихаҭа иапцамта ахьз «Акантата» хәа атцаиргылеит. Аурыс литератураҕы уи абалладақәа ржанр иахырпхьазалоит. Сара иахьынзеилыскаауала «Ачычиацәа лахҕыхкәа», ииашатцәкьаны кантатоуп. Платон Бебиагы «Абаллада» хәа акәымкәа, ус ишыҕаз иааныижыт... Араҕа еицшы, еиларсу ахтысқәа рацәоуп. Апцстазаара ақышә иқәнатцаз, уимоу, азқәа иқәтцаны иаршәыз, зцәабаа хәтырк ақәзамкәа иныбжьахәаша ицаз ауаа рашәеи, руази, рыцсы штоу рхы иазырхәо амыткәмеи еилазҕоит. Асолдат хьыбжа-ҕыбжа гәаҕ анкьа зны дфырхатцагәышьан, аха шыта дызтахыда.

Роберт Биорнс иажәеинраалақәеи, ипоемақәеи, ибалладақәеи зегы ркны уззыпшзам цышьахәрак упигалоит. Ахьта еиднацалаз ауаа кьалақәа ашәа рхәагәышьоит. Урт рыбжы убриаҕара «ибзиазар» акәхарын, ахәынапқәа рытра итцаеит:

Уиакәхеит, ишәхәом убра,
Атуангы аарқәацеит.
Уа ҕ-хәынапк тыцит рытра,
Инытцабагы ицеит.

Аскрипач хазы дыхэхэеит:
«Ушэахэа ҕазнык!»
Аха уаха имырхэакэа игеит
Итэхэаҕыс ҕа бжыык.

Избан, Роберт игэазырҕазеи Ө-хэынапк рытра итытырц, урт рдунеитэ
цстазаараҕы иеицу, иеишашэалоу роума, мамзарҕыы ажэйтэ солдат ии
иашэа имыздо апхэыс ҕыкапшыааи абант ахэынапкэа ирыдкылома? Мап!
Арака ашотланд поет апстазаара амгэырхақэа иргэгэоит, иахынзалшо
хыхьза дырҕаханы еибайркуеит. Убри ала Роберт Биорнс ихаихэоит:
«Абаапсы, ауаатэыҕса шэҕекашэмыжын, шэхы шэшақэгэыҕа,
ишэымбазакэа шэҕылашэмыркэын».

Елисленд ауп апоет иахыҕыс Шотландиатэи арҕеиаҕцэа иреигьзоу
рҕымтақэа руак иажэеинраалоу аповест «Тем О Шентер». Биорнс ари
абаллада аҕны итэылхны иааирцшуеит арыжэтэ цьбара аҕадцалаҕцэеи
апстазаараҕы ахнапааҕцэеи рхаҕсахьақэа.

Атхытэаны, Платон Бебиа абри ицабаа ду ахцэажэара иазку
сажэақэа хыркэшо, иазгэастарц стахуп акы: ихамеигзаратэ усура цшыа
иалытцшэаны хадсуа доухатэ цстазаара иаланагалаз Роберт Биорнс ипо-
езиа ацэкэырца абжыы ии азызырҕара зылшо зегыы харҕыхоит, уатэтэи
хдоуха аштахь харцшуеит»¹.

АШЬАНЦА ЦҒЫХАҚЭА

«Анцамтақэа» рҕы хара иаабоит апстазаараҕ аҕышэа ду змоу,
шьярдаза икэыҕаз, хара ихэыцуаз ауаҕы идгьылтэ бзазараҕ итакпхықэара
шахараку здыруаз, изныруаз, уимоу, зхэахьақэа афоризмк еипш ажэлэр
рҕы инхаз иргэаладыршэо ауаа заманақэа иепизод хасабла ицэыртцуа
литературатэ персонажкэаны, хаҕсахьақэаны. Цабыргуп, урт афырхацэа
роль дук рымазам, ражэа еимгеимцарак иаҕызоуп, избанзар, изықэгылоу,
ус узазхэар ауазар, «адгьыл» атцакыра мацзоуп, уаха алазом, аха
рхэахьақэа злеибарку, ирыцоу афилософиатэ хшыҕтақ цауылоуп, ина-
хараны удырхэыцуеит, апстазаара реалтэ блала уаҕыладырпшуеит, иха-
дароу, абзиахэ ақэцэахь удырпшуеит, ацэгьа-мыцэгьа уацэдыршэоит.
Насгы абарт ауаа – автор иперсонажкэа – рхэахьақэа, рыхшыҕцарақэа
зыргэгэо, апсымчхара рызто хажэлэр ржэйтэ, рҕатэ цстазаара аҕнытэ
иаагоуп, ии ауп изгэылҕаау.

¹ Роберт Биорнс. Ажэеинраалақэа. Акэа, 2007. Ад. 3–40.

Арт антдамта кьафкэа ирымоуп аҗхьаф илацш итцашэо даеа чыда җазшьакгы. Абар иаргы. Уи ифырхацэа рахьтэ имацфым автор ихатэ дызхааныз, ибзианы иидыруз, рхэамтэаа илимхала иахахьаз, дырзызырфхьаз. Иара убас икоуп, хэарада, дызхьымзаз, дызхаанымыз, аха ажэлар рхэамтэаа рфы зхэахьакэа нхаз, даеа шыоукы рыла иахань ашәкы ианитаз. Иара убас икоуп, иагырацэоуп «Антдамтэаа» рфы автор ихатэ дызлахэу, мамзаргы ихтынхьаауа ахтыскэа. Урт иахьатэи хәпстазаара ақыртцэа иахзааргаз аибашьраан, уи ашьтахь, иаххаагаз амыкмабаракэа ртэи ауп иаадырпшуа.

Аҗхьаф ухаткы, уажэи уаха сажэа мроукэа, харзызырфым «Антдамтэаа» ркнытэ акык-фбак аҗсуа философцэа рхэахьакэа. Аа даргы:

«Ақара ду нызцыз Афзы Кадыр ихэон:

– Ауафы енак ауп адунеи данықәу: иацы – ицеит, иахьа – дыкоуп, уатцэи – икало здырхуада?!»

«Афырхатцара Нартаа ирхылтит, рхэоит, аха абри ашәыргэиндара абантәаишь, анацәалбеит?!»

«Изтиуаз: «Ор-ор!» – ихэон. Иаазхэоз: «Чицшь-чицшь!» ихэон, рхэеит».

«Иумам зегы – хылабоуп, рхэеит».

«Чагьамтэи анхафы Шьахан Абыхэба, ажәйтәан хабатцэа афны бзиақэа зыкарымтцози хәа ианиазтцаа, абас ихэеит, рхэеит:

– Дад, ажәйтәан, лассы-лассы аҗацэа хәкәлон, ханхарақэа аамтала иа-аныжыны еа тыпк ахь хамцаргы ауамызт... Абзиа җатцаны аҗа иахтозма?!»

«Хынфажәижаба шықәса зхытцуаз Уаниа Ахашба иан длазтцауан, рхэеит, уи шәышықәса дшырзынапшуазгы, избанзар, сара макьана, сычкәынцәа сызтцааратэи сыкоуп хәа, ран ахара дарпшуан азы».

«Аҗакәажә, лысас ахыртцэи зыфәрфәлеи ааганы ианимтцалыргыла, иаргы мыждак иакәымкәа дыкамызт.

– Ди, шәыжә аҗәақәа ақәа кылсуама? – ихәзаап».

«– Уааи, нан, аитцырқәақәа уфәстцойт! – лхэеит ан, лысаби даалыдпхьало, ажәа «аитцырқәақәа» антәамтэаа днақәыгәгәаны.

– Уидиди, хаас, сыхъз шпәбхәеи, бара? – фәалтит анхәа Кәакәа дахьтәаз.

– Хырзаманс исхәазеи, цьым-цьым?! – уи дналфәцеит аҗацагы.

– Диид, исахауазеи, хса?! – уажәым амца аркзаны дыхәхәеит анхәа.

Егы, абхәагы Хырзаман ихъззаарын».

«Чатә Чагә дшаауаз цәара дымфәхытит. Аҗхәысеиба кәцбеик лакәзаарын. Илымаз ахь-мыхь ааиҗыбааны днахалыртәеит. Фырцбанк аа-никылеит асас, аха аҗшәмапхәыс уаха талымтәеит. Иара уаха изымчхәкәа фәаитит:

– Ани бфырцъан изжәыз хагаханы иҫоуп, ахы зыднакыло дамазамкуа!

Апхәыс качбеи лнапы цыс-цысуа, даеа фырцъанкгы изталтәеит.

– Афыза ашьтоудар – рыхкәа ааидыркылоит! – хәа наццаны.

Даеа цытрак ашьтахь Чагә ҟапхьа даахәытцәы-хәытцәит:

– Арт еиҫацәазаарын, еиҫагыланы еибарцсра иафуп, афаст!

Ахы, нас, еиҫәызкуа даеакгы рышьтатца! – лнапы цыс-цыскәа афырцъан аарла иаадыртәит. Апхәыс качбеи уаха идызгалоз лакәмызт, аха иарггы уаха ижәуамызт.

Анцәаггы хцаны бзиа ибоит, рхәоит».

«Упхәыс дныкәоит, упхәыс дныкәоит!» – хәа сышәкит, – шәара шәтәкәа цыруама, ура?»

«Ах: – Уанацъалбеит, абницәкьа апхәысхәа узлалыкәаиозеи?

Акьахиа: – Уи санлыкәаио ахкәажә слызхәыцуеит, сах, ухаткы!»

«– Сара сышьаракәа даара иссоуп, ухәажәла бзиа суркыроуп! – хәа ҫыжә Ланта иҟны дҫеыжәцит, рхәеит, ркытантәык.

Апшәмаггы дааикәкьашаны ица дынталан, ҟ-пшлапкьак аагыганы, исас ишкә инаирххазаап:

– Хәажәла бзиас иҫоу абриоуп, дад! Акрыфара зеггы иртахуп!»

«Атаацәа уаххьафара ишафыз, анхәа лтаца лхы налыкәылкит:

– Нан, бнеины зегь хәцыпхьаза ацха хзаага! Атаца дааикәкьашаны, аҫапарафы ацха зтаз абкәыл днахагылазар, хәынап хәычык цсны иахаршәын. Иҫалтахуааз, иаахыхны наҫ инкалыршәын, зеггы рыцыпхьаза ацха рзаалгеит. Уаанза ацхарпа бзиа ибаны изфоз атаца, уаха рацәак сгәы ахым хәа лцъам зымҟа днаханы иныкәлыргылазаап. Аха анхәаггы мыждак лакәымзи, иаалҫалымцдар лымуит, рхәеит. Атаца рыцха наҫ ицо – арахь иаауа, цәгьамыждарыла ифаны данаалга, анхәа ус лхәазаап:

– Уажәшьтоуп ма ибхаштрим хәа сыҫоуп абкәыл ахҟа шахатцалатәу?!»

«Ацсны ахакәитразы, уи атҫеицәа цеит руалцшья нагзаны, хәпсы ахьынзатоу харт ауал ду хатцатцаны».

Аҫа Лата итаирхаз ххаирплан ахькаҳаз, ацәынхакәа рыкәшәараан ирбеит ани аҫеи рнапкәа еикәыршаны, ирзеимымхуа, рыцсыбаҟкәа еидыблыланы. Ан рыцха, абылра даналагаггы, схәычы дысзыхьчозар хәа даҫызаарын».

«Апсуаа аибашьышья бзианы ирдыруеит, аха атынчра ахьчашья рыздыруам!..» – ахәеит Адунеи абжы».

«Ахәаа сыхьчару, сцаны хәҟны сыхьчару» – ихәеит ахәатхәаҟцәа згәы аакыдырхаз апсыуа еибашьҟык».

«Апсны аибашья анеилгатцәкьа, зыпцтазаара иалцыз Иван ҫарба ипсыжраҫны, ауаа мацҟын хәа хьаас ихаман аҫны. Арахь, шәахәапши,

аҫоурых аҕны иҕалаҕаахыоу. Стендаль даныржуаз, аҕыба иашытагыланы инеиуаз пшык раҕааарын: Проспер Меримеи, Иван Тургенев, даҕа ыҕыа ирзымдыруаз».

Ираҕоуп «Анҕамтаҕаа» рҕынҕа иҕегы иааугаша ахшыҕаҕа ҕауыла зҕылоу атекстҕаа, аха иаагазгы азхархап, хаиасып «Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит» ахь. Уаҕагы иаумаҕху уааҕсара ухазыршҕа, аҕалаҕара бзиа узҕо, узырлахыхуа ахатә критикатә ҕамҕы ухызҕыо, аҕаа уалызхуа аҕаахыаҕаа.

Хара сҕаанза абратҕаа иазҕаастоит, Платон Бебиа иминиатиуратә ҕамтаҕаа, ус узазхәар ауазар, «Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит» иашыашәалоу, сара иахынзаздыруа хлитератураҕы иахыа уажәраанза иҕазамызт. Ус анаҕаа, даҕа ҕсыуа шәҕыҕаҕа иманы акыпхь аҕы исымбаҕ. ҕабыргуп, хпоет бзиахә Кәымф Ломиа хашәҕыҕаҕа анеиҕәшәоз ҕара автобуслa ианеиццоз иҕызҕаа ашәҕыҕаҕа ирызкны ииҳәоз, икытиахҕаагаз алаҕаа хҕалахмыршәозар! Аха урт ркыпхьра ишаҕсазгы, дашытамызт, иҕалап иҕны имазар, ихатә архив аҕны ишытазар...

«Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит» жанрла уеизгы-уеизгы, иалкааны акы иузадхәалом, аха убас шаҕаугы, хажәлар рҕаҕыҕа хәамтаҕаа ирзааиҕоуп, урт рдунеи ҕбаа иатәуп, насгы ахшыҕаҕараҕаа ҕылыршәоуп хәоуҕаак рыла. Ас аҕаҕара еиҕагы иуадаууп, аҕазара аҕахуп. Аҕхыа урт иҕегы ыҕазар иҕахын, избанзар, акы, иҕсыршыагоуп, удырлахыхуеит, удырчҕоит, ҕбагы хдоухатә мазара еихазхауа хашәҕыҕаҕа дара рҕала рыҕстазааратә хтысҕаа рҕнытә иҕәнукылаша эпизодкәак, рбиография иахуҕхыазалаша, удырхауеит! Ус иааизакны, шәаҕак, заҕак «иҕартәаны» иухәозар Платон Бебиа ианҕамтаҕаа «Ашәанҕа ҕеыхаҕаа» «рҕааҕара» иатәу, иатанакуа «Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит» изыдоу лаҕаоуп, узырлахыхуа рҕиаратә процессуп, еизыҕадууа реиҕаажәароуп.

Сара сахыааҕшуала, абри ахшыҕаҕара ауп иуанахәо, иаҕубаауа Платон Бебиа ианҕамтаҕаа «Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит»¹.

Аҕхыа ухаткы, хамтаҕа ҕсыршыаҕак аҕасабала, уаха «ҕыфак» рымтаҕаа харзызыршып «Ашәҕыҕаҕа еиҕахысуеит» аҕнытә текстҕаак.

Мушьни Лашәриени, ҕьума Ахәбеи, Владимир Басариени:

– Җыҕаа хаҕоуп Аҕсына,
Хыхь Баҕрат, ҕаҕа сара!

¹ Ачитатаҕаа аагоуп: Платон Бебиа. Ишымтаҕаа. Аҕшыбатәи атом. Аҕаа, 2002. Ад. 538–580.

- Хөык ҳаҗоуп Аҗсынра,
Бағрат, Мушьни, нас сара!
- Ғытөык ҳаҗоуп Аҗсынра,
Анахь – шәара, арахь – сара!

Шамил Ғлиеи Алықьса Ғьениеи:

«–Шәара араҗа шәшьаптыркьякьо ақәҗара шәәфын, сара нахьхьи сыңшахьысуа амшын схын, сахьаазхьытдыз икәапза имазеихаз тыңкгы снахатәеит.

– Анхәы ахкаара зыҗаитцо ихазын акәу җыушьо, ирахә җеитцаларц азын ауп».

Алықьса Ғьениеи Владимир Ғнариеи:

- Иуқәшәазеи, уара, уеитцхәа аиартә уагәылаиоупеи?
- Сусқәа җееим, Алықьса, ахахә умоуп, рхәеит, ахақьымцәа.
- Ғоҳ, ани ашәҗәыөөцәа иахәаужьырц иуөытцракыз аума уөнытцҗа ицаз?!»

Шалуа Ғәыңьбеи Кьыршьал Чачхалиеи:

- Ашәҗәыөөцәа Реидгылаҗы хантәәөыс уҗалар, иулшару аусура?
  - Хәарас иаҗахузеи! Уаҗа усурас иҗоу Кәымф Ломиа акоманда иҗароуп.
- Уи сара есымшагьы исылшоит!»

Анатоли Возбеи Рушьбеи Смыри:

- «–Рушьбеи, ухатцазар, аресторан аҗны ҳнаганы җәыцак-җәыцак ҳаркы!
- Ыы, уара, сара аҗара ахьсоуз уаргьы иумоуи?
- Исмоукәан, аха сара аказын истәхуп!..»

Алықьса Аргәыни Платон Бебиеи:

- «–Уара, Сарион Ғаркьыл раҗхьатәи ишәҗәы иахьыыз схамышти?
  - «Ақытантә саауеит».
  - Дабабжьази нас, абри уаҳа дзымаазеитеи?!»
- Алықьса Гогәуеи Фазиль Искандери:

«– Фазиль, ө-җәыцак угуп, аха урт уашьтан иужәып, уажәы ателефон ашҗа иуҗхьоит, рхәеит.

– Ассир ҳақәшәеит, уара, шықәсык ахь знызатҗәык аарла җсхәык аауеит, убригь уәөцас иахәартцом!..»

Уажэы «Ашъантца ꝑеыхақэа» рахътэ атыхэтэантэи ахэтэ – хыпхъазарала ахэтэи ашқа хцэажэара уахъ ииаагап, аха зны иара автор ихатэ ҳаизызырџып: Ашәкәыџџцәа рыхлафра усхырс изыкәиргылаз, цатцгәыс иатцеитцаз, «изыхиркыауа» аабап, нас ҳаргы ҳәатәқәак ҳауазар акәхап. Ажәа имоуп Платон Бебиа:

«Ачандара ақытан ашәкәыџџцәеи ацхъаџџеи еипылон. Ианалга, ишапу еипш, цыс-хшы згымыз ачеицыкашқа инарыпхъеит. Чарабжара инеиуаны, хатцак дџагылан, Алықса Цьения ихы наиқәикит:

– Уара, абри Владимир Анқәаб апоезиа акәу, апроза акәу ииџуа?

Алықса Цьения ихысганацәа ааитцыхны иаргәтыста инадикылан, иа-аиргъежъ-ааиргъежыт...

– Аа-а, еилкаауп зегы, – ихәеит Ачандаратэи, – дпоетзаап!..

Ирыцхарахаз, цыоукы-цыоукы иахъа хшырдыруа абасоуп, ҳарт апоетцәа: хгаза-кәышқәаны, хкәыш-бзамыкәқәаны...

Икалап ус акәзаргы: мамзар – сабатэи Аркади Раикину, мамзаргы Геннади Хазанову, сабатэи Евгени Петросиану, мамзаргы Михаил Задонуву!

Аха... Икахуп даеакгы: досу ихъаа – иара ишиныруа еипш, иагъа дхақымзаргы, даеазэы инапы изақәкзом. Абри агәыгъра арахәыц-па сықәланы сааит иахъа абрахъ шәара шәышқа.

– Хәышықәса инареиханы итцуеит Ацсны аибашъра еилгеижьтеи, аха цыоук рзын уи макъанагы ишцац ицоит. Алахъ шеикәыц еикәуп Ацсны. Ахәрақәа ашъа рфыхъхьоит. Урт ахәрақәа цыоукы ахәрабгыц рыкәырцоит, цыоукы ацыка рфәрцсоит...

Нас иудыруазеи, имгъазо урт ахәрақәа, руақы иадамхаргы, сара уахатэи сыччацшъ хәцы ахәрашәаны иазыкалар?! Аус злоу шәара шәоуп, шәара шәгәы ақынза анеироуп. Баша иауиҳәах апоет: ауаатәыџса зегы аетцәақәа иреипшуп хәа, урт рқынза аназарагы зегы ирылшом, афаст!..»¹

Ажәасахъарк азқазацәа апоетцәа аханатә аахыс ишыркәзшъачыдоу еипш, Платон Бебиагы, рфеиаык иаҳасабала, еснагъ ихәычы-иду џымта фыцк ацитцаыцхъаза изтцаара хаданы изцәырцуеит ацхъаџ ишцаидикыларишь, цхарак аманы игәафы изнеирымашъ хәа. Ари арфеиаратә процесс иатәышьтроу Платон Бебиа ихала иакәзам иаргәатеиуа.

Сыззааиуа, «Ашәкәыџџцәа рыхлафра» афгы автор зака агәтын-чымра изнартысуазеи ацхъаџи иџымтеи рбызшәа еибакырц, еилатцәрц азыҳәан. Платон Бебиа «Ашәкәыџџцәа рыхлафаара» ацитцеит 1987–1999 шықәсқәа рзы. Ускан автор ишихәаз еипш, ахәрақәа ашъа рфыхъхьоит, урт

¹ Иара уа. Ад. 587.

ахәрақәа цыоуқы ахәрабгыц рықәырцоит, цыоуқы аңыка рҕарпсоит... Ари Ацсны абгахәыцы шкәакәа гызмал, авантиурист дузза Шеварназеи Урыстәыла аилажыра иафыз Ахада Ельцини аекономикатә блокада итаргыланы ианрымаз аамтазы акәын. Иуадафзан айбашыра ашытахытәи ацстазаара. Ааи, ускан иит ашәкәыфцәа рыхлафаара иазку ановеллатә стиль иазааигәоу уи аказшыа цәафас измоу ажәабжықәа. Урт рҕы издыруада, айбашыреи аблокадеи ихартаз ахәрақәа руақы (зегытцәкыа ракәымзаргы), ахәрашәаны, ихәырбгыцны иазыкалозар хәа автор агәыгра иман. Имеижьеит игәыгра.

Ицабыргытцәкыаны, Платон Бебиа хзыхцәажәо арт ифымтақәа ирхылтца аччацшь хәырбгыцк иафызоуп, ахәра ахәшәтәуеит, ауафы игәалакара шытнахуеит, дарччоит, дарлахҕыхуеит, ахәыцра хыантақәа – агәақара зто дрывнагоит. Зака ииашаны ихәазеи афранцуз шәкәыфцәа ду В. Гиуго: «Смех – это солнце: оно прогоняет зиму с человеческого лица».

«Ашәкәыфцәа рыхлафра» фырхацәа хадақәаны иалоуп, азәык-фыцыак ракәымзар, Ацсны антытгыи еицырдыруа ашәкәыфцәа. Урт рахытә икоуп иахыа зыцсы таны ихаламгы (Хәыхәыт Бҕажәба, Борис Гәыргәлиа, хартист ду Самсон Кобахиа, Алыкыса Цыонуа, Анатоли Возба, Владимир Ахыба, Кумф Ломиа, Платон Киласониа, анхаф нага Цәзы Махаз) рыцсатә шкәакәахартә, аңыанат гылартас ироуртә, аха ражәа, рдоухатә тынха ацсы тоуп, ихацуп. Егьырт Алыкыса Гогәуа ашәахәаф Зураб Чамагәуа, Цыума Ахәба, Уасил Царгәыш, Платон Бебиа уреигәыргьартә икоуп рырҕиаратә процессгы агәалакара аманы еилашуеит, ирысакыахәымтоуп, арҕиаратә усура иацу аңыбааи, атакпхыкәреи, еикәылауа ашыкәсқәеи анырра шыкарцоугыи.

Апхыаф иаразнак илацш иташәоит Платон Бебиа ишаликаауа дызхлафаауа ашәкәыфцәа (ишәкәыфцәамгы уахы иналатцаны), шыцыларак еицш ирымоу досу рхаташыатә кәзшыақәа изфыдоу лафла, тәылхрала, амала харамрак ацамкәа, иацхыоугыи, изахауагыи иргәацхартә, иарччартә еицш. Изахауа анысхәах, абрака иацыстцар акәхоит: абарт ашәкәыфцәа рыхлафаара еиднакыло атекстқәа еихагыи ацсы рхалоит, ихафсахыақәан, насгыи иахзааигәаны хабла иаахгылоит урт автор ихатә илитературатә қәгыларақәа рҕы ианхаихәо, фырхәала данрыпхыо. Избан акәзар, акы, Платон Бебиа афымта, ихәыцы-иду исахыаркны апхыара дазказоуп. Даҕа ацсуа шәкәыфцәык иваургылаша ицшаара уадафуп.

ДАЕА ЧЫДАРАКГЫ

Платон Бебиа исахьаркыратә ҫымтақәа ҫыздаауа ауаҫы, аҫхьаҫгы убрәхьднәлҫаны имбарҫ залшом ирҫиаратә процесс иатәыштыроу даеа чыдаракгы. Уи убри ауп: аиумори асатиреи рдунеи аҫнытә алитература ршаз аахыс иаауа, изҫыдоу, ҫарамра злам, аха ҫаҫха-ҫхақәагы арҫама иҫазхәо, атәылхрақәа, алафқәа, асамаркәылқәа рыла ишьяқәгылоу аминиатиуратә нҫамтақәа раҫцара дахьазкәзоу, еиҫа ииашаны иухәозар, дахьамароу, иахьицааиуа. Насгы арт антҫамтақәа, ишсахьаркыратә ҫымтақәоугы автор иҫы иҫиҫәааз, шәкәыҫҫык иаҫасабала ифантазия иарҫиаз, инаҫаз иреиуам. Урт хытхьиртас ирымоуп Платон Бебиа иаикәыршаны дызлагылоу аҫтазаареи уи аперсонажкәеи (арака иҫоуп, иҫызцәа, иқәлацәа, хатала дыздыруа, каламла иколлеҫацәоу ухәа азәырҫы) иареи реиҫаарақәеи, реиқәшәарақәеи, реимадарақәеи. Урт, хәарада, дара ҫсабарала ажәлар рхәамтақәа рстиль, рформа ацәа рхукаауеит, иркьаҫ-ркьаҫзаны ажәаҫ ишырхәо еиҫш, еилацаланы, рҫаққәа ргәылыҫчаауа кәзарыла иҫаҫоуп.

Арака зызбахә ххәауа аминиатиуратә нҫамтақәа (ипоезиатә, ипрозатә) автор раҫцара далагеит уи шәкәыҫҫык иаҫасабала дышшәра даншәы, аҫтазаара аҫышәа аниоу, ирҫиара школк еиҫш ианизыкала ашьтахь. Насгы урт ирытдубаауеит даеа кәзшыақгы. Абар иаргы. Платон Бебиа иминиатиуратә нҫамтақәа еиҫынкыланы иҫзомыт, дрыдтәаламыт, еиҫа узааигәаны иухәозар, аҫтазааратә хтыскәа иширҫоз, ианирҫоз ашәкәы ианиҫон, ақьаад ахь иеигон. Икалап иара автор иҫаҫагы, зны-зынла иныбжьаршә-аабжьаршәны хшыҫцара ззиуаз абри арҫиаратә процесс ҫсшыарак, ҫсеивгарак еиҫш дахәаҫшуазтгы. Ус сзырхәо ҫара урт аҫҫамта кьаҫқәа ханрыҫхьо уака иаабоит ахтыскәа ҫаҫсы хдыршьоит, хдырчҫоит, уимоу иара авторгы днаҫалатцаны иҫагу-иҫабзоугы хдырбоит, иҫатҫархәоит, агәеанызаара ҫартҫоит.

Арака зызбахә сымоу аҫҫамтақәа еизакны ҫара иаабоит Платон Бебиа иҫымтақәа аҫшьбатәи атом Акәа 2002 шықәсазы иҫтыҫыз аҫы. Автор урт зеиҫш хыс ириҫоит «Ашьанҫа ҫеыхақәа». Абри ахьз аҫаҫагы асимволтә ҫақы амоуп, ус баша иауахьызху. Ашьанҫа амца злыҫуа акоуп, насгы иҫеыхазаргы иҫгәҫоуп, баша хахәым. Ус анакәха, Платон Бебиа уи зхаиргылаз иҫымтақәа рҫыгҫара, рышәагаа хәыҫызаргы рҫақы дууп, иҫархәо кыр ыҫоуп ауп иаанаго. Ари ас шакәу ашьанҫа ҫеыхақәа ирыҫаркыз аҫымта кьаҫ хәыҫқәа ирыҫхьаз иаразнак ибарҫаҫоит.

«Ашьанҫа ҫеыхақәа» актәи ахәҫаҫы иҫоуп «Анҫамтақәа». Аҫбатәи аҫы «Ашәкәыҫҫәа еиҫахысуеит». Ахҫатәи аҫы «Ашәкәыҫҫәа рыхла-

фаара». Абри аганахь, изахамхэари, даеа цсыуа поетк уи еиканша сара дсыздыруам.

Автор ифырхацэа ирзирыз иажэабжькэа эпизодтэ кэзшыоуп ирымоу, иаликаауа штрихкэак роуп, аха иухаштэуа ракэзам, насгыи иуархэоггы иауцакыдаху, уазымхэыцыр ауам ирхэмаршэа, дахлафаауа ишихэоуггы. Абар афырцштэкэа? «...Сергеи Багацшэ ацэылашамтэзы дгыланы, ақыта зегь еимданы, азагабаа даганы, уажэшэа какалк икырц афныка дышне-иуаз, зэырцсны, абцар кны ашэч-тэла иатцагылаз хатцак днаивагылеит. Имашына аанкыланы дынтытцар: абар, игэыла – Цэзы Махаз.

– Аа-а, Махаз, ардэына шака ихааны ашэа ахэо умдыруеи, иумшыын, ирыцхауп, абаацсы! – даагыатэыгытэит араион ахада.

– Гэымба ихор акны ахапа ахэозаргыи, иаасымшыр калазом, избан-зар, хыхуарзы кнаханы сааит, излакнаххуа цыфа хамазам, жэафакык схэыцкэа акэшаны итэоуп! – ихэеит Цэзы Махазгыи»¹.

«Борис Гэыргэлией сарей ххэыцкэаны бэиа хаибабейт, хэгеифызцэахейт. Амала, зны акыртыуара анхахэза – сааимцсахыр имуит: сара ахэбатэи акласс акны сааныжыны – иара афбатэи ахэ дцеит. Убри инаркны сара сиштыоуп – иара дцоит»².

«Ииашоуп. Алыкэса Гогэуа апсуа литературакны Адауы диакароуп, аха шэагаала, изаазарызей, Ленин рацэак диеихам. Адауацшэ иафызаз акырткэа, атэитыпшазын ирутозей – агэы мыжда ауп акэымзар, атах-атах хэа ртэчкэымкэагы рэаадырхейт, аха ант Алыкэса Гогэуа икынза илазыштыхуадаз: азэы иикэоз азэы иааникыло, дара-дара акэадабаа рэфибахуан. Алыкэса Гогэуа дрыцахынхэуа цэака дрыцан. Шоца Салакаиагыи днаскэаны хэхэы шкэакэак ибазаарын, дыкэгыланы афытра дафын.

– Алиоша, урымшыааит, срыцхауп! Алиоша, урымшыааит, срыцхауп! – хэа.

– Ках, аригыи дапсыуазаап, унеины икыдтэ! – ифызак ишка адтэа ныкайтэит акыртэуа гаргалашыкгыи.

Апкаца ааифытэгеит Шоца Салакаиагыи.

– Унан, унапы шака ифэацоузей, анышэ уфааитеи!

– Ешычо комсомолец называаетсиа, невоспитаныи! – хэагыи нацитэит, рхэеит уи изамфэа шышыуа.

Ус, Алыкэса Гогэуа акырткэа дара-дара неилатэаны, дрыцахынхэуа дахырытэа даарылтын ифэаихейт, ипыржэжэаз иблуз амагракэа нак-аак ихэа иахшыны.

Шоца Салакаиа уи днэицыланы, еимларгэгэа иикыз цыс кэтагык иакараз ихэхэ хэычы ирбо фэааитит, рхэеит³.

– Алиоша, ахахэ сыршэуан, аха уара иуаахар хэа сшэеит!..»

¹ Иара уа. Ад. 590.

² Иара уа. Ад. 592.

³ Иара уа. Ад. 599–600.

Уажэы иаазго ахтыс калейт Москва Дырмит Гэлиа ишэышықасхыцра аназгэартоз амшқэа раан. Аңсуа делегация ашәкәыѡѡцэа Рцентртә ѡны аҕны идикылон Константин Симонов. Уи иҕаххеит Алықьса Ыьонуа ицәажәашьа Платон Бебиа иҕаитцарц, ихаҕа уа дыштәазгыы. Абар ишынагзахаз аурыс шәкәыѡѡ ду игәахәара: «– Сегодня мы были на земле Великого, Могучего, Кипучего, Шипучего Льва Николаевича, Николаиа Львовича Толстого. Эта земля подарила нам таких Великих писателей, мечтателей, читателей, искателей, как Исаковский, Маяковский, Московский, Казанский, Савельевский, Семеновский, Курский, Тульский и др.»¹

Уи ашьҕахь Платон Бебиа аңсышәала ихәеит Алықьса Нестор-иҕа атцара министрра аҕны иусура атәы, ҳаизызырѡып:

«–Иахьа ҳаизеит, уатцәы ҳаизоит, уатцәашьҕахьгыы ҳаизараны ҳаҕоуп. Ҳара ҳаизара – шәара ишәеизароуп. Шәара шәеизара – ҳара ихәизароуп. Шәара шәхәыцқәа – ҳара иаххәыцқәоуп, ҳара ххәыцқәа – шәара ишәхәыцқәоуп. Шәара шәыхәсақәа – ҳара ихәхәсақәоуп, ҳара ҳахәсақәа – шәара... Ишәахәшьцәоуп. Ҳара ххәыцқәа еснагь ирхапхалароуп амра лаша, амра шеи-шеи, амра цахә-цахә, амра цағь-цағь, амра капха, амра качча, амра гәыбылза, амра гьежьза, амра кәымпыл, амра пырпыл».²

Абри ашьҕахь, Платон Бебиа иҕәгылара хиркәшоит Алықьса Ыьонуа еицырдыруа иажәеинраала, ашәаны ҳажәлар ирылатцәахьоу «Сара суардын» ала:

Аусура хьыз ду шалоу
Уи адыруашәа суардын.
Абригада амхы иахьтало
Ҳрыцны хцоит рбағьҕытын.

Уо, рерашьа, уо, рерашьа,
Са суардын, угәаргәалеи!
Иубома Ғаша, Лома ацашьа,
Хьи, о-хоу, о-орып, о-ореи!

Аѡнатцаҕа тәуп мҕыла,
Са суардын иахзаанагаз;
Иаанагоит зны ачашыла,
Ғазны: аҕьыка, атцәымҕ, агаз.
Уо, рерашьа, уо, рерашьа,
Са суардын, угәаргәалеи!
Иубома Ғаша, Лома ацашьа,
Хьи, о-хоу, о-орып, о-ореи!

¹ Иара уа ад. 606.

² Иара уа. Ад. 606.

Абри аиубилеитә хәйлпазы, Дырмит Гәлиа ишәышықәсхытра иазкыз, иалахәыз аурыс шәкәыџәеи апхәаџәеи апсшәа шырзымдыруазгы, ажәеинраала аҭақы шырзеилымкаауазгы, гәахәара дула иазызырџит. Избанзар, уаҭа ирылатәаз Алықса Ыонуа ибжы ахәҭа акәны ауп ишрахауаз, ишрыдыркылоз. Аригь апоет иҭазара иазхәоуп, ибаџхәҭара аанарҭшуеит. Ус аҭаҭара атәым бжы ухәҭаны, аҭәажәара, ажәеинраала апхәара, мамзаргы даҭақы имариоу усым.

Платон Бебиеи Зураб Чамагәуеи Ҥырқәтәыла реиқәшәара реибадыр-ра акәзар, азҭлымхара зүҭаша, уагьзырччо, уагьзырҭәыуо акоуп, избан-зар, хәжәлар ирхыргахыоу атрагедия угәаланаршәоит акәиц еиҭш иуц-рало. Ҥырқәтәылан, Трабзон аҭырмакы аҭны еиқәшәеит џыҭа апсуаа. Абар рдиалог:

«Аҭсыуа уҭоума ара, аҭсыуа?

– Аа-а, ара хәакоуп, ара! – хәа азәгы ибжы аагеит.

Уиакәхеит. Оумашәа хбаны зегы неиҭаҭшы-ааиҭаҭшит. Иҭааихеит иаргы, абахәаҭшь даҭызаха, ажәлар рыцәкәырҭара еиџыреҭе. Сылабжышқәа хаддыло снейҭылеит саргы. Хнапкәа рҭаҭыаны хәаигәыдибахәхәлеит. Иара дҭәыуан – сара сҭәыуан. Ажәлар ирхәара рҭамшәо, хрыцхашыаны, рхәҭақәагы ишынеимартәара иахзыҭшын. Иҭәыуа игылан иара иҭхәысгы, сара сҭәгы. Хнапкәа еикәыршаны хәхыҭәыуоз, адгыл хәҭахыҭыҭыуан.

– Шәыҭоума, шәарт амшын изхызлаз агәаҭкәа? – схәеит сара, сыҭсы ааивганы.

– Шәышҭаҭкәоу, шәарт уаха изаазхымҭыз арыцхәкәа? – ихәеит иаргы.

– Шәабанхои, шәарт зыдгыл ҭсыртас измауз амыждакәа: Бурса аума, Памук-кале аума, Кападокиа аума? – избахыз аҭырқә қалакыкәа реиқәыҭхызара сналагеит сара.

Иара маҭк-маҭк иҭаасҭәыҭханы даасҭаҭшын

– Сара, Аҭәа Новии район сынхоит: хәнауаз асвәт хәмазамызт, иҭалахыоу удыруазар? – хәа наҭиҭеит уи, сааидырны.

– Хәит, Анҭәа уаанимхәаит... Асвәт акәым, авада ихәмазгы хәмырхит! – схәеит саргы»¹.

Еиҭасхәоит, арҭ аџ-хаҭәак реиқәшәара аҭышәырччара зҭо аиумор ала ишхыркәшоугы, заҭа уархәыцуазеи, угәы унархыуазеи аҭоурыхтә зыблара иахзаанагаз, хәҭсадгыл зҭанаргылаз аразкыдара.

Иаххаагаз аибашыра атема иазкуп «Анатоли Возба» хәа хыс измоу аџымҭа хәыҭгы, убраҭагы иубоит узырччо, узырлахыуа аиумор аҭыҭ шамоу. Хәҭхәап ахәҭа: «Аҭсны зегы зәҭааира иамҭханакуа аибашыра

¹ Иара уа. Ад. 607–608.

цон. Анатоли Возба афны ихы изыфнамкуа, игэыла ишќа ифэинеихеит. Ашэ аартны дахыныфналаз, игэыла астал дахатэоуп... астал дахатэоуп бомба дук имтацаны. Аарла дфехатцгылашэагы иуит.

– Уара, Анатоли Қыжэ-ица, думбазои? – лхэеит уи ицхэысгы даафнаххны.

– Дызбоит, дызба! Цъара унатэеишь, Анатоли! Абра ссирк адызбалеит абри! – ирытэа жыакцеи ижыахэа игэлыфеи кны абомба инақэырхханақэырххо, дацрыхоит ацшэма.

– Уара, абри уаќэытц иахъа, ицжэоит! – лхэеит ицхэыс даеа зныкгы даафнаххны.

Анатоли Возба дахъаафналаз дгылоуп, дцар – ацара цхеишьо, дтэар – атэара дацэшэо дышнацќыара. Ацжэарахъ ахы архатцэќыар – рацхъа цыцхъќаак рхы шпацхдырбары, анацъалбеит хэа уажэы-уажэы ашэ ахъ дыцшуа.

– Уара, уаќэытц, ицжэоит схэеит, ицжэа! – даеа зныкгы аќыара ааихлыргеит уи ицхэыс.

– Бсыдызцалазеи, бара ицжэоит, ицжэоит хэа?! Ицжэозар – ицжэеит, даеакгы сымоуп! – ихэеит иара, ацшэма»¹.

Платон Бебиа ашэќэыффцэа дахърыхлафуа ихаирштуам, игэалаиршэоит Кэтолтэи алафхэафцэа дуќаа: Чагэаа Кынтышэ, Адамиа Кэарсантел. Платон Киласониа ихэамта алафќаа ацхъаф акымќаафбамќаа идигалеит, иаххэап, абарт реицш иќоу ахшыфтарќаа згэылоу ахэамтаќаа.

«–Платон, шэышцаќаќэоу? – сгэыргъатцэаны снейцылон уи хгэарабжъара данаабжъалалак.

– Санзаа хар рымам! – ихэон иара, игэылацэа рышќа инапы нархханы, сара усгы уацхъа сгылоуп хэа аанарго.

– Нан, Платон, иухэо сахазом, убжы уфохароуп! – лхэон санду рыцха, уи дааины афны данаатэалак.

– Хаи, сара стэќаагы ирмахауандаз, бымбои?!

– Унан, удышьман?! Изаќэызеи иухэо?!

– Изыстахузеи, дихеит, цэѓамзар бзиа рахэзоумей?!»²

Платон Бебиа дзыхлафаауа еѓырт ифырхацэа (Хэыхэйт Бѓажэба, Самсон Кобахъиа, Владимир Ахъиба, Цъума Ахэба, Уасил Царгэыш, Кэымф Ломиа) рќазшьа чыдаќаа дрыхлафуа иаликаауеит абзазара иарфеио аиумор ацэа аќэнышьшыы гэынчыхъак нзыжъуа харамрак изаќаразаалак иатцамќаа.

¹ Иара уа. Ад. 609.

² Иара уа. Ад. 588.

Атыхэтэанавторилафқәахиркәшоитихыакритикаахьязиуаичкәынратә шықәсқәа хыырбо ахтыс ала. Сгәы излааного ала ус ахыкәйтцәз диашоуп, избан акәзар, Платон Бебиа ихәтә ишихәаз еиңш, абырскафык абырскак рыххәааны иара азыкәт еиңш дбахза днарылтцны зымәа дгылар – диашахомызт, хәарада. Насгьы, ихазы ахәатәы анимоу аамтәзы. Цабыргуп, уи аңсуатцәс маңк акара игәнаалам хәа иңхьазазаргьы, ибыргәым, насгьы атамзаара аңхьәә иґәаңхьә иґәйтцәз дариашоит, дыґәнахуеит. Сыззааиуа «Платон Бебиа» аґны автор дызлацәажәо ахтыс ареалтә цәтцгәы амоуп, иґалацәґьаз акоуп. Ихәтә иабхәараа данынарышьтуаз иаххәауп. Рчараґ иңхьәыс уажәы-уажәы лхы шилырбозгьы, амыцхә ижәыр хәа дшәаны, аха амахә дыцкәынамыз, акы дыннамкылеит, цәыцеи цәтхьы акарахәа «ашәа дырхәаны» иабхәараа раштә дынтытцуеит, «адунеи амаа» кны! Аха уи аґы мацара дауаагылах, саси цшәымеи, анхәеи абхәеи дшынаскьаргоз, дшырбоз Мықә азиас иеалажьны иеирхьуеит, ашоура дамкуаз!

Ари аґыза ахтыс ачарахь ицыз (ґьаргь Жанаа, Борис ґәыргәлиа, Алықьса Гогәуа) ирхаштуазма, данырбоз иазтцаауеит, анахь хамцазои, хәа. Иаргьы изырхәо закәу изымдыруашәа, дразтцаауеит: «Иаба, уара, ана?» Аґак кәртцоит: «Уабхәараахь, еыкәабара!»

«Платон Бебиа» автор ихиркәшоит ахшыәццара бзиа агәылычцаауа: «Ғеижәеиґеибжь шықәса инареиханы итцуеит ублизьтеи. Ирхаштзом.

...Ех, шаґа истахузеи, анаґьалбеит, ажәазатцәык иадамхаргьы, ибзиоу акы сара исымтаны, иахамыштүа абри адгьыл хазына азынжьра! Баша иаурхәахуа хәбацәа:

Аґеы цсыр – адәы аґынхоит,

Ауаґы дыңсыр – ажәа иґынхоит!»¹

Ааи, иашоуп хажәлар ражәаңґа. Ауаґы идгьылтә цстәзаара ашьтахь мчы зманы иґынхо ажәа ауп. Платон Бебиа иакәзар Анцәа ду имтаны уи иґынхаша ихьз-иңша рхазмырштыша асахьаркыратә ґымтәқәа маңымкәа иаңитцәхьеит. Уи аганахь инасың изыґьаґахьеит ихы дахашшаартә еиңш дыґам, избан акәзар дзызхьуа лабґабахеит, насгьы уи иаңхьәәцәа ирбоит итцегьы еихеихартә арґеиаратә лашара шимоу, дышрылаґоу.

Платон Бебиа илафқәа («Ашәґәыәәцәа еиґахысуеит», «Ашәґәыәәцәа рыхлафаара») абар заґа рыхә харакны ишьаз хґцарауаґ ду Алықьса Аргәын: «Сара уи иқәгыларақәа – аконцертқәа аәбаґы срыхәаңшуан. Аиаша шәасхәап, раңхьа саґицәшәон, изакәызеи хґоет напы злеикыз хәа. Аха агәґыґьра акәым, интәар хәа хшәаны хтәан зегьы. Афырхәтца Платон Бебиа. Уи араґа ихы ааирңшит актиор-қьачақь дуны. Алаф зхихәаауаз ашәґәыәәцәа аґазара аусзуәцәеи мґәааратәы, уимоу, дара рхәтәқәаґы агәылаччо, ркьатеиах ццәо иазызырәуан. Избанзар, урт зә-

¹ Иара уа. Ад. 628–629.

гы иара бзиа иибоз ифызцаа ракэын. Иара давторын, иара иқәиргылон, иара инаигзон... Алаф ахэара зегы ирыцааиуам...

Абасала, рацхьаза акэны Платон Бебиа иахзацитцеит Ацсны актиорк итеатр»¹.

Алыкьса Аргэын хыхь иаагаз истатиа «Ашәкәыџџ алаф ихәоит» акны зынза ииашаны иазгәеитоит абри афыза ахшыџџцара: «Амала оумашәа иубаша, иарбанзаалак кыпхьк «кып» хәа цъара акы аамхәеит. Ҷаҳамтзеит хара аказара аусзуџџагы. Изныкымкәан уи автор Платон Бебиеи хареи, Ацсны ацәгәеи абзиеи рышка хайцныкәахәеит. Ацсракныцәкәа хтәыуаны ханаакәтцлак, анхацәа быргцәа наикәагтоит, – «Уара, ани улафкәа уаха харзызырџыр камлазои?!» – хәа. Нас, абартгыи цъара ухы инархәеишь хәа дара рлафкәагы рҶаадырхоит.

Хәышықәска цуеит уиҗтәи. Ҷынтәзатәык телехәацшрала идәы-қәыртцахәеит Платон Бебиа иқәгылара. Иқалазеи? Рыплионкақәа бжыыс-заап. Хара акгыи хайчаҳазом, хара хацхьақәа ххәыцзом! Автор ихатә имамкәа каларым ихатәи нцамтақәа! Платон Бебиа ибаҳатәра Ҷыц аагәцарахкызтгыи, «Ашәкәыџџаа еиҶахысуеит» итәгә аус адуло еихеимхарызи! Издумырбарызеи уи Ацсны араионкәа зегы?! Изумга-рызеи ацсуаа ахырацәоу Москови Санкт-Петербургй?! Иуманы узымца-рызеи Тырқәтәыла икоу хашьцәа рышка?!

Платон Бебиа зегь бзиа еицаабо поет дууп, прозаик кәиматуп, публицист шыахәуп. Убарт ирчыданы, атцыхәтәантәи аамтәзы, уи дагьрежисси-орны, дагьактиорны ахаҶсахьа ссиркәа хзацитцеит. Иахзацитцеит илафыр-кны иара еиха бзиа иибоз ифызцаа ирызкны»².

АКЫБАџ ЧЫДА ЗТАХУ АКАЗАРА

Уажәи хазызырџып Витали Амаршьан Платон Бебиа изы иихәауа:

«Платон Бебиа ибжыи хацсуа литература иалыџуеиҗтәи шыарда цуеит. Сара уи рацхьаза слымха итаџит схатә аџра сеаназыскуаз, иаххысыз ашәышықәса, 60-тәи ашықәсқәа рылагамтәзы. Хатала ибжыи ахьсахазгыи нацшыхақә дахыызбазгыи хлитература ауасхыр азышытәзтәз Дырмит Гәлиа идунеи аницсах, Чанба ихьз зху Ахәынтқарратә ацсуа драматә те-атр аҶы уи назаза бзиала иахәара иазкны имџацысуаз алахьеиқәцаратә митинг ду аҶоуп. Аены иара ицсра ацсабарагыи ишаныруаз мџашьо, амш қәарпцссон, мацкгыи аҶыхь аҶан...

¹ Агазет «Ацсны», 2005 ш., ноиабр 28, № 82–83.

² Иара уа.

Азэазэала икэгыланы, Нхыт-Аахытцынтэ иааз, саси-цшэымеи, Ацсны моу, иара Кавказ зеггы наунагза иацхаз, аха ахаан зажэа кашэара ақэым жэлар рпоет изкыз ажэа рхэон. Ус, абрака атрибуна хараки икэгыланы иахьцэажэоз, ажэа имоуп апоет ґа Платон Бебиа – рхэан, хартгыы рацэак қарала ихаихабымыз арпыск, ихахэы еикэатцэаза, дыпшзакэакэараза дныкэахбааит. Уи оумашэа ицёушьяртэ еиґекааны, гэыбылра дула, бжытқаала дапхьеит Д. Гэлиа ицсра инағаз ахьаа иалхны хатала иара ииґыыз ажэеинраала. Ажэлар ргэаґы инеит апоет ґа иажэа, ргэы шарцшааз еицш, рыгэггы архатцеит. Харт ґыц аґра, уажэымзар-уажэы хэа зэазызкуазгыы рацхьаза абас дахнардырит, даґьахнарбеит наґ-ааґ, ишырхэо еицш, мхыртэк хзыцтаарыхраны иґаз хґыза апоет.

Абри ашьяхь дук мырцыкэа асахьаркыратэ шэґэқэа мыцхэы ирызґлымхаз сара, иара абра Ақэа, ашэґэтыжыыртэґы исымпыхьашэеит, 1959 шықэса рзы итыцыз, «Ацэқэырцақэа» захьзыз Пл. Бебиа рацхьазатэи ишэґэы – иажэеинраалақэа реизга хэычы.

Уа мшыбзиа, сґыза, сықэла,
Сеихабы, сеитцбы!
Иахьоуп са сышэґэы амґа ианықэла,
Иусыркуеит снапы.

«Уа мшыбзиа!» – цсышэа хтыгоуп,
Ацхьа ирхэоит зеггы.
Еибадыргоуп, иаґгэыртэыгоуп...
Хаибадырп харгыы!

Абас, гэытыгыґала ихэоу ажэала иаатуеит ари ашэґэы ацхьатэи адаґьақэа. Мап ацэызкуадаз ари аибадырра – изахаз зеггы хаигэыргьеит!

Ацэқэырцақэа рсахьа зну ари ашэґэы хэычы иахьа уажэраанзагыы еикэырханы исымоуп. Уи ґыц адаґьақэа аартны иацхьаз акыр им-барц залшом, иахьа зымехак акыр итбаау хпоет дызлабзазоу шеи-барку зеггы рхытхыртэ абрака ишыґоу, рацхьа инкеицсаз ажэлақэа шракэу анаґстэи аґымтақэа зеггы зхылцыз. Арака иахцылоит алирика, аиумор, асатира, ахэыцқэа ирызку ажэеинраалақэа, апоет иацхьаґа дажэабжьеитахэаґны дшыґкалаз зныцшуаз, асиужет хэыцқэа змоу, иахьейи-уахеи ацстазаараґнытэ иаагоу аґымта еизадақэа.

Абри ашэґэы хэычы ианыз ажэеинраалақэа, азэазэала здырра саґыз еґырт хпоетцэа рґымтақэа инарываргыланы, заґантэ срыцхьази! Абар иану руакгыы бзиа ибаны ґырхэала исцеит. Уи «Сгэы» ахьзуп.

Аус хъанта, абзиабара,
Амшәара, акрура.
Сгәы ысыдумто аңсабара
Крыкоума җара!

Удта аҗаңхәа ысымоу җыкоуп,
Сцоит инагзаны.
Сызлаухәо акы затҗыкоуп –
Указ уцканы.

Ари иара изхәаз еиңш, сара сзынғы шыарда аңанакун, иахыагы иаңанакун.

Харт зегы уиҗҗеи гәҗалаза аамта ханашәеит, инеизакны иара хлитература зегы акәымзаргы, иахыа сызлахааңшуала аҗыҗырғага икылнахит – аиҳарак ааигәа иаххаагаз ашәаартҗыратә хлымзаах еи-башыра аахыс. Абри ауп аамта еиҳау критик дыкам зырхәо. Аус злоу-гы хара иахыа бзиабарала хзыхҗәажәо апоет Платон Бебиа имаңа-ра иакәзам, ихҗәажәогы хакәзам – аус злоу инеидкылан хлитература, хдоухатә культура зегы ауп. Уи агәәкра гәҗәа зхызгаз, иахыагы ауадаора ду итагылоу хажәлар рҗаңхәа изтоу ахызи ахымызги ракәзоуп.

Убри аиааираҗы илшамта дууп Платон Бебиа. Ишысхәахыоу еиңш, сара уи раңхәа дызбеит хлитература ахыбаф иңсраан. Сара сахтыгәлеит апоет ду ари хдунеи лаша ааныҗны иңамта, иара убас апоет җа ажәлар рҗаңхәа мратҗас иытҗахамта. Ари хаштра сзакәым.

–У а мшыбзиа! – хәа иахыагы мшаҗенеиңш зыбжы җаңаза иго апоет, ашәкәыффы Платон Бебиа аринахысгы – бзиа убааит! – хәа иаҗазклаша иаңхәафҗеи иареи еигымзааит, уи ишыакәнаргәҗәоит хсахыаркыратә ажәа ахаан ңсра-зра шақәым!»¹

Арака аңхәаф иубоит, апоет, ашәкәыффы Витали Амаршыан иыза, ка-ламла иколлага ибафхатәра анааңш – җыц ажәеинраалақәа рыора дана-лага, нас раңхәатәи ишәкәы «Аңәкәырҗақәа» аңтыц ириҗаз харанаңшра зтубаауа ахәшыра, анафсангы иазгәеиҗеит даҗәа бзиахәк ирҗиара иатәыштыран иңәа-иҗы ишалаз, убри акәын ажәинраалақәа иара итәыз даҗәзәы итәыз еилыхрада исахыаркны, аңсы ахатҗаны аңхәара шилшоз. Хәарас иаҗахузеи, Витали Амаршыан иазгәеиҗаз аҗыбаф җыда исахыаркны аңхәара апоет дтәыцыңхәаза, деицырдыруа дҗалацыңхәаза еиҳа-еиҳа игәылтәауан, даҗәакала иухәозар, иаңхәафҗәа, изызырфҗәа аднаңхәалон, бзиа иднарбон. Уи ашәкәыффәа ракәым, ишәкәыффәамгы, иаңхәафҗәа, изызырфҗәа иазгәартәхән. Абрака иаазгоит иңсҗазааратәу фактк.

¹ Алитературатә газет, №4.

Ускан айбашыра еилгахъан, аха Ельцини Шеварназеи Ацсны абло-
када итартэаны ирыман. Ёнак Хақыбеи Бҗажэба иґы снейт. Уи ацсуа
шәкәыџџәеи хцарауааи рџымтақәа еснагь бзиа ибаны дрыпхъон,
данукәшәалак ґыц дзыпхъаз иазкны еилычча иґаз игәаанагарақәа
уеиҳәон. Хшеицәажәоз, иаацәыригеит Платон Бебиа ажәеинраалақәа
дышырыпхъоз атәы. Абар ирыцымкәа, ирыгымкәа иажәақәа: «Сара ацсуа
школ аґы атцара аныстџоз, ускан иґаз хашәкәыџџәа, хпоетцәа азәырџы
рлитературатә қәгыларақәа жәпакы сырзызырџхъан, исаҳахъан слымҳа
ала, избахъан ахатала. Заґа агәахәара сырџоз урт рџымтақәа рзызырџа,
хатала рбара. Ус иґаз схала аусакәхыз! Сџызцәа, хашкол аґы атцара
сыцызџоз, зегыи убас акәын ишыґаз. Хәарада, ускантәиқәа ацсуа поетцәа
исахьаркны ажәеинраалақәа рыпхъараґы зегыи дреиҳаны дубон Леонти
Лабахәуа. Уи ибжыи хаа иатцан иссирыз, ажәала зейтаҳәара мариам мчык.
Ари азгәартәхъан ацсшәа зынза злымҳа итамкәоз, араґа ихәланхоз аин-
теллигенциаґы. Уи аахыс ашықәс хъантақәа заґа цахьоузеи, анацәалбеит,
хцеицәа гәлымтәахқәа заґаџгыи иаџнаххьоузеи! Леонти Лабахәуа, Сам-
сон Цанба, Владимир Агрба, Мґы Ақәџба, Симон Басариа, Кондрат Зизариа
реипш иґаз Ацсни ацсуа жәлари рґахәхәаџцәа рылазозма, ирзычхауазма
псышья цәґа рырымтар, ааскьаза зынза хәкәырхырц ихәқәлаз ақыртуа
фашистцәа. Аха ари адунеиаґе иґоуп аҳақ. Ацәґа зуз, аамта зны-зынла
имыццакзџоушәа шаабоуґы, дахьнамырхәыр ауам.

Сыззааиуа, Платон Бебиа иоуп. Сара стәала, еґырт хәпсуа шәкәыџ-
џәа рхаткыи сґейт, рбаџхатәра, сара сызґу исахьаркны апхъара ауп,
ласыркәуам, хәтыр сызрықәуп рыхъзгыи, рыпшаґыи, рџымтаґыи. Аха
уажәы сара избо иара иабицара иатцанакуа рахьтә Платон Бебиа еипш,
даґазыи ацсуа жәеинраала исахьаркны ихатәроу артистк еипш дзапхъом.
Абри ахшыџцара шыәқәнарґәґейт сара слымҳала исаҳаз, сыззызырџыи
иажәеинраалақәа «Ацсны азы ашәа», «Абжыиуаа рычкәынцәа». Абарт
апоезиатә рґеиамтақәа автор ихатә данрыпхъо зынза ґазшыак, цәаџак,
амхылдыз еипш узкуа уцсадгьыл угәазырпхо, уи иахнаґахьоу аџоурыхтә
мыґәмабарақәа хьааугартә уґазџо мчык улартџоит, насґыи пхьаґатәи
пґейпшхә бзиақ уахьнарпшуейт, ахацәа уқәнарпшуейт.

Сара агәра зґоит абри аганахьала уи збаџхатәра иахьыпшуа, аныр-
ра знәтә аґар шыґалауа, избанзар, хмилиат литература аґиара апроцесс
ицәырнаґоит абаџхатәра ґыцқәа».

Абар аґазаратцаратә царадыррақәа рдоктор, апрофессор Алыкьса
Аргәын ииџуа аџада хзыхцәажәаз, зызбахә ҳамаз иґыбаџ азы – исахьар-
кны апхъараґе: «Платон Бебиа дышәкәыџџымхазтґыи, хымцәада дартистхон.
Уи убас асцена бзиа ибоит, бзиа дабоит иара ихатәґыи. Шәихәапши ма шаґа
данаало! Уи иаацәыртцараґыи акы аҳәоит, инықәтцны ицараґыи. Аипыларакәа

раан Платон Бебиа рацхъа ажэа ирџоит, мамзаргъы ацыхэтэаны. Ацхъа ажэа ирџоит – аицылара бзианы ицарацы, ацыхэтэаны ажэа ирџоит – аицылара бзианы ихиркэшарацы. Апоет ажэа анирџоугъы, цџоукы-цџоукы реипш, абырсаатк ацэажэара далагазом. Асцена даакэгыланы азал блала иааимидоит, иџымтрала ацэажэара иаџу ааирзырџеуеит; уара абри уажэшъта даламгазои анырхэо аамтазы, ибжыы џаца неитцихеуеит. Уи нахыс ахэаџшцэа зегъы ткэаны имоуп, иара итэуп. Зегъы схэоит хэа далагазом, ауаџы дирааџсазом, икэгыларакэа зегъы алагарта шрымоу еипш, алгартагъы рымоуп. Абри ауп бзиа иаабо хпоет зегъы ргэы хытхытуа изизыџшу, ажэа имоуп анырхэагъы агэакъхэа изизеинырџъо».

Ишаабо еипш, Платон Бебиа иџыбаџ чыда – илаџкэеи исахъаркны аџхъареи рџы ахэшъара хараки аиџеит хцарауаџ ду Алыкъса Аргэын.

Даба уажэы харзызырџып дара апоетцэа Платон Бебиа ибаџхатэра чыда иахырхэаауа, ишахэаџшуа, ажэакала, иарџо ахэшъара зеипшроу, насгъы цатџгэыс иазышътарџо ахынзайашоу. Уажэы ажэа ахџап, ааскъаза ихаџхаз, хџыза гэакъа, раџхъазатэи аџсуа поетесса, Аџсны жэлар рпоет Нелли Тарџха лыстатиа «Платон Бебиа ажэеинраала даџхъоит»:

«Ихаихабу шэџыџџык ихэоны исахахъеит: Леонти Лабахэуа ихаан, иаџара ажэеинраала аџхъара, џырхэала ахэара иазџказз даеа аџсыуа поетк дузыџшауаумызт хэа...

Маиаковски иаамта иалиааз, ашъхакэа ирныџыз абжъеипш, ибжыы зныџыз, егъимыздаз аџсуа поет-трибун иакэын уи.

Ишырхэо ала, иара усгъы адау сахъа змаз идоубжыы џацаза даакэгыланы, акгъы дамыџхъазакэа, џырхэала маџара ипоема шъахэ «Ткэарчал абжыы» данаџхъоз, ибжыы дыдрак еипш аџызкэа ирынџъон...

џынџажэабатэи ашыџкэсқэа раан, Леонти Лабахэуа ибжыы ихатцаны, ибаџхатэра чыда «ихкааны», иеипш згэы цхаџыруа иаакэгылаз Алиоша Лашэриа иакэын. Аха дыблит убригъы!

Леонти иеипш шъоукы дрымблызаргъы, дыблит усгъы, ишэымта-џэымтазы.

Дыблит згэы гэы еипшымыз.

Алиоша ихаану, дызџыазз дарбан згэы ианымыџуа иахъагъы, дарбан злымхэ иџамыџуа ибжыы – аныхэакэа раан адыдреипш асценахътэ иааџлоз.

Ибжыы – ахэылџазқэа, ачарақэа зымчхазкуаз, ирнымзалоз, арџаш еипш ихышхытэаны ирнылоз! Алиоша игэы аналаџаха, асценагъы, амџагъы, асталгъы, иара сквер хэычык акэзаргъы, иаразнак ипеипеиуа иџэу аудитория дуны изыџкамларыз!

Икалон, избанзар убаскак ипоет бжыы џацан, убаскак ауаа еидыџхъалаган, идауш бжыын.

Угэҕы изаанамгарыз еиҥа имыздарыз, ибжыы зхаларыз, иабицараҕе
еиҥш, ишҕтанеиуа рҕҕы иеиҥш уахаҕы дҕаларымызт хэа!

Аха знык иирц иҕаз, зиаҥаахэ жжаза икыдлаз, зхэышҕаара мца
хэыжжаза еиҕэылахаыз аҕсуа литература қэаш ду аман еиҥах.

Ицеит шықасқак.

Аҕсны Асовет мчра ашыақэгылара 50 шықаса ахыҥтра азгэартон Аҕс-
ны аҕыажэлар.

Ешбеи Лакобеи ируан хадара...

Ихышхыҥҕээз арҕаш еиҥш, асцена иҕэыууан ибжыы – Леонти ибжыы
иацырҕаахаз!

Алиоша ибжыы иацырҕаахаз!

Абахэқэа еинзырҕыыз абжыеиҥш, арҕ абжықэа еиныууан.

Абжыы – дара иреиҥшыыз аха иагыреиҥшымыз.

Дара ирхылҕыыз, аха иахынзауаз иназарц амҕа ҕыц ылызхыыз.

Абжыы – урҕ ирымчеханамкыыз зымчехазкырц ашыауардын амҕэыжэ-
ҕақэа еиҥызхыыз!

Апоет Платон Бебиа ибжыы акэын уи.

Егыҕаҕашээз, егыергыашээз, Ахэрашэа еиҥш угэы зырҕаауаз,
уагызыргэыргэоз!

Узырҕэыуогыы, узыргэыргэогыы, узыршэахэогыы!

Зегь зхэоз, хэаа змам, гэадурала иҕэыз апоет ипрограмматэ ҕымҕахаз,
уинахысгыы, иахыагыы, уаҥэгыы иҕэгыларақэа раан зехынҕыара
ихымҕадатэины дзыҥхыо:

Алада –

хлаҕыароуп,

тышароуп,

гэаҕароуп,

таҕаҕаҕақэоуп,

тыжаақэоуп...

Аҕадара –

бҕаҕамкыроуп,

ишыанҕароуп,

Ианақэук –

ухаҕазар,

ухымҕроуп...

Сгэы иаанагоит абри ажэеинраала «Аладареи аҕадареи» ауп
изхылҕыыз Платон Бебиа ииндивидуалтэ бжыы хэа.

Башагъ иаатуам нас, иарбанзаалак икәгыларак абри ажәеинраала «до-умыжьха» ала!

Леонти ихаан, – уаанза хазцой, иара Алиоша ихаангъы! – ус уарла-шәарла ныкәгылара-аакәгылара рыда, ацсуа поетцәа рлымха иааднам-кылацыт абарт реипш икәз ажәакәа – автортә хәылпазы, арәиаратә хәылпазы. Цасхәыс ишьтырымхыцыт апоетцәа ари еипш алитература апропаганда аформа.

Акәеи, Очамчыреи, Ткәарчали ақалакькәа ркны иеиҕкаан, қәҕиаралагъы имәацган Платон Бебиа иавтортә хәылпазкәа.

Изахауаз, иазызырәуаз изы ари еипш икоу аформақәа – апоезиатә ныхәакәа аазагоуп, хдырра еизырхагоуп, лацшхәаа еитыхгоуп, еснагъ иуцу аныхәа узто ланарцшыроуп.

Изаазарызеи, хацсуа цхьащәа рыбжеихарафык, цхьафык иахасабала, егырт амилаткәа рҕеи еипш, рацәак активра рылам, ихжәоу ажәазаргъы, аашьара рылоуп, шәкәык аашьтыхны иацхьо, игәаанагарак ихәо егыиуа, зхы ацъа азырбо мацуп.

Аха абас ахәылпазкәа узрытар, цъа дмырбазакәа инартәаны иурзырәфыр, ахаан ирхамыштәа ныхәахоит, ажәа зыцсоугъы, рпоет дзыцсоугъы убасканоуп еиха ианырдыруа.

Шакафы алацәажәахьоузеи, хпоет иавтортә хәылпазы ашьтахь шака ишанханы, шака ргәы дуны идәылцыз иацхьащәахарц зыхәтаны иацхьащәамхаз, изызырәцәа мацарахаз!

Сгәанала, Ацсны ашәкәыфәцәа Реидгылаҕ иеиҕкааз апропаганда абиуро аус бзиа ихацнаркыз анарха ататәуп, апоетцәа-цхьащәагъы рсиа ыртбаатәуп. Абри «ахацкылхыртаҕоуп» иеахьцишәаз, анархагъы ахьйоуз, ацхьафыкы ҕыц иибаз акеипш агәра ахьгаз, иахьыгәникилаз Платон Бебиа ипоезиагъы.

Макъана Платон Бебиа иеипш җ-саатк, иатаххозар – х-сааткгъы, еихангъы икәгыланы ажәеинраала ҕырхәала мацара ахәара иазыкцәоу, изылшо дхамам. Уи аҕышәагъы иоуит, афымтақәа ҕырхәала рынагзарагъы «имышәкәан дшылаз» дазшахеит, уи азы аҕагылазаашьа маншәалақәагъы аниоу, ақәҕиарақәагъ изтәз хаамтазтәи апоетцәа дукәа дырҕыпшны, ацсуа жәлар инагзаны ирмазас хпоет-трибунцәа Леонти Лабахәуеи Алиоша Лашәриеи рыбжьы ирымидазоуп, хагьфашьом дпоет-трибунуп хәа атитул зүташа, егъныкәызго иоуп хәа ххәар.

Уи азин хнаҕоит Платон Бебиа цәкәырца хкыла еилаҕеи ипоезиа.

...Сара исхәарц исылшо атыхәтәан, цхьыс доухас икоу зегъы аайдкы-ланы зыкьнашықәсагъ инафлааит Леонти Лабахәуеи Алиоша Лашәриеи, хара абахә иазцаз абжьныфреипш ирныфны ирымыздаз апоет ҕыц иб-

жыы. Лабахәуеи Лашәриеи инырымтдыз иара инитцааит, иңсынцдры иац-лааит!

Егынаивагылааит ибафхатәра еиғазхәаша, ҕыц амтдәыжәфәкәеи агәамчи азғаша апоетцәа-трибунцәа!

Апоезиа ацҳаражәхәафцәа, ахатарнакцәа иашақәа!»¹

Апхәаф ухаткы, ишубо еиңш, ишеибгаз,ажәак агмырхакәа, иааз-геит Аңсны жәлар рпоет, ааскьаза иҳаңхаз хмилиғ сахьаркыратә ли-тература арәиарағеи уи ахәаакәа рыртбаареи рҕеи злагала дуу Нели Тардҕа лыстатиа «Платон Бебиа ажәеинраала даңхьоит» хәа хыс из-моу. Избанзар, абраҕа иаахтдәаны иҳәоуп акы, ажәеинраала исахьаркны, ишырхәо еиңш, аңсы ахатцаны аңхьара, азызырфы изнагара ишымари-ам, зеггы ишрылымшо, насггы акыбаф чыда шаҕаху. Фбаггы, иааркьағеи акәзарггы,хәгәыланарпшуеит аңсуа поезиағеи ихьзырхәаганы иаңагылаз, аха ирыцҳарахаз, зҕахәы нағзаны ахәаха змазас хпоетцәа гәлымтдәахқәа ажәеинраала аңсы ахатцаны аңхьарағеи ирымаз абафхатәра ирылаз аказара атоурыхгы. Насггы урт рбафхатәра ссир, традицияк аҳасабала Платон Бебиа иҕынза ишаазас адоухатә цсымчхара аمانы.

Платон Бебиа ибафхатәра чыда – исахьаркны, аңсы ахатцаны аңхьара иазкны – сажәа хсыркәшоит абафхатәра еицамк змоу апоет, апрозаик, аиҕагаф Никәала Кәытцниа ифымтә «Ажәа имоуп Платон Бебиа!..» ала:

«Аизарадукәа,ахәылғазқәа,ауаарацәа злахәуеиуеиңшымаиңыларакәа ркны ажәа зырто ауафы иалыркаауа иоуп, ахәатәы змоу, ахәашьа зды-руа иоуп. Адырразы адырраггы иманы, арахь ииҳәрц ииҕаху ахшыфцәк агәылыршәашьа иакәымшәоғгы дубап. Жәларык рыбақәа тырхаха иузыңшуа, уара уажәакәа ануцәеиңхьытта, иухәоғгы цакыдахар ауеит еиқәлымхәаха иузызырфуа игәы уццәар кәлоит. Абартқәа зысхәо ацәажәаф, аказа, ауаа изныкымкәа иззызырфқәахьоу иаакәгылара аҕакдхықәра ду ацуп. Абри аҕакдхықәра атәы еилкааны измоу иажәа мразакәа, ацәажәара далагаанзаггы еидхәалатәу еидымхәыцлакәа даацәыртцаам.

Абас ацәажәашьа здыруа, зҕазыҕатцаны, зееиҕкааны, аҕагылазаашьа гәатаны, зеакәыршәаны иаацәыртцау уафуп апоет Платон Бебиа.

«Ажәа имоуп Платон Бебиа!..» анырхәалак, иааизхьаңшуеит иа-разнак, еиқәлымхәаха иаатәоит уи уаанза изызырфхьаз, раңхьаза акәны изызырфуаггы, амхылдыз еиңш, иажәа иааиднакылоит. Срықә-шәақәахьеит ирхәоғгы акратцанакуа, иуаа кәышқәаны, аха жажәа ры-дрымкыло шьоукгы. Платон иажәа уазымзырфлар ада цсыхәа умам-кәа уҕаиргылоит. Ахәоу аҕны рацәак зцазымкуа ажәак каларггы, уазхьеирпшуеит, уеизггы-уеизггы иуахартә укаитцоит. Ари, хәарада, бафхатәроуп.

¹ Агазет «Аңсны» агәлатца, №4.

Платон Бебиа иреигъу иажеинраалакѣа зегъы шамахамзар ҕырхѣала идьруеит. Урт ажеинраалакѣа хара ханрыпхъои иара данрыпхъои ихазцѣырырго ацѣанырракѣа еипшым. Автор игѣатантѣ иаауа, ацсы зхатцаны ихѣихѣо ацѣахѣакѣа еихѣ ицѣажѣоит, хара ақбаад ианаххуа ацѣахѣакѣа раастѣа.

Апоет иахѣа еицырдыруа иажеинраалакѣа акыр дрыпхѣо дықѣгылақѣахѣеит Мықѣ аштѣ, Лыхны аштѣ, шамахамзар ацсуа қытақѣа зегъы ркны, Акѣеи егырт ақалақѣкѣеи ркны имѣапысуаз алитературатѣ хѣылпѣазкѣа ркны. Ацсны антыц – Нхыц-Кавказ, Москва, Тьрқѣтѣыла ухѣа акырцѣара азал тѣбаакѣа ирыѣныѣхѣеит уи иажеинраалакѣа. Урт дахьрыпхѣозаалакѣы Платон Бебиа диман изызырѣуаз, иажѣа еилыххѣа, иажѣа сахьарк захауаз.

Иажеинраалакѣа дахьрыпхѣо анаѣсангъы, Платон Бебиа изызырѣуеит иумористк иахѣасабала данықѣгылоугъы, еиуеипшым азцѣарақѣа ирызкны имѣапысуа аизарақѣа ркынгъы. Гѣык ала ихѣоу, агѣы итытцуа ажѣа ауаа рыгѣкѣа ркынза имнеир аузом»¹.

Ааи, Платон Бебиа иажѣа сахьарк ауаа ргѣафѣы икѣазауеит, еснагъ адоухѣатѣ цсымчхара аманы.

P. S.

Ацхѣаѣ ухѣткы, ишубо еипш, акырза срыцкѣапшны, насгъы сыргѣылаланы, иахьынзасылшоз ала, слацшхѣаа ицызгеит, итысѣааит зѣымтѣакѣа бзиа иаабо, иахѣа хмилатѣ литература гѣадурас иамоу, хазыхѣхѣо хпоептѣа, хпрозаикцѣа дуқѣа руазѣк Платон Хѣамѣа-иѣа Бебиа ипѣсѣазаареи тѣкаррацѣала еилоу ирѣиаратѣ мѣеи рхы аныцырх, ркаркы андырхѣыхѣ инаркны «Сара сыгѣтыхѣа – гѣырѣахон, иныкѣызгоз иахѣа-иахѣа ихѣанѣтахон... Рапхѣатѣи сѣѣахѣа инаркны ацыхѣтѣантѣи акынза сара хѣа-ас исымоу акызѣтѣык ауп – Ацсны! Уи ахѣаа сара ихѣхѣарахѣаны сѣтѣоуп»² – хѣа ззихѣо иажеинраалоу ироман «Ахѣхѣарахѣа» акынза.

Хѣарада, ацхѣаѣ иаразнак иузцѣыртѣышт азцѣара: избан Платон Бебиа 30 шықѣса иныкѣигоз, ихы-ицсы дамеигза хѣышықѣса зыѣра дафѣыз иѣымтѣа ду «Ахѣхѣарахѣа» акны узаагылаз, уи узахымцѣажѣаз хѣа. Ари азцѣара ипѣсабаратѣу акоуп, даѣакала иухѣозар, ацхѣаѣ диашоуп, ахѣа саргъы сызѣаапшылаз, схы зласыриашѣа аргументкѣак сымоуп. Платон Бебиа ипѣсѣазаареи ирѣиамтѣакѣеи рытѣаара напы аналаскуаз аамтѣазы сара исыздыруамыт уи абас инейтѣыху (абриакѣара хѣеизааигѣоугъы) аепохѣатѣ ѣымтѣа, насгъы алитературафѣы имариам, иуарла-шѣарлоу ажѣанр иажеинраалоу ароман аѣра дѣафѣыз. Убри акнытѣа сара тѣааратѣ про-

¹ Иара уа.

² Платон Бебиа. Ахѣхѣарахѣа. Акѣа, 2013. Ад. 10.

блеманы матӕарны исымаз акыпхъ збахъаз, ацхъафцӕа зегъы ибзианы
иаадыруаз ипоезиатӕ, ипрозатӕ фымтӕкӕа ракӕын. Урт ракӕын, ишырхӕо
еипш, схы итӕгъежьуа итӕз, итӕыстауаз. Цоуп, ашьтахъ автор ицсы
иахмырзакӕа зыфӕра дафыз ироман кыр ианшьақәицала азбахӕгъы ихӕо
далагеит, – Руслан, идуу акы сафуп, Анцӕа ду исатӕеишььозар хӕа. Уи сара
сеигӕыргъеит, ирласны даиааирц изеигъасшьеит, амала, сызфӕу сытцӕаратӕ
аусумтахъ икалӕп уажӕшьта алатцара сылымшар хӕагъы наныстцеит.
– Уара ишутӕху ихӕеит – сажӕа атакс. Платон Бебиа ирфӕиамтӕкӕа рзы
исхӕаша схӕеит, еилсыргаз, сзыхцӕажӕаз ипоезиатӕ, ипрозатӕ ифымтӕкӕа,
иеитӕгамтӕкӕагъы убрахъ инарылатцаны, шӕкӕыффык иахасабала
ихафсахъа ацыстцеит. Егырахъ, Анцӕа ду исатӕеишььозар, абри афымтӕ
иазкны ушьтан зны сгӕаанагарақәак хазы исхӕозар акӕхап. Аха уи Анцӕа
ду исатӕеишььозар ауп.

2011–2014 шш.

Акӕа

АПОЕТ ДУ ИЗКУ АШӘКӘЫ

Адоухатә культура, ауаажәларра-политикатә усура, атцарадырра, русхк аҕы еицырдыруа ауаа ирызкны аусумтақәа, мамзаргы асахьаркыратә литература еипшу ажәабжьқәа, аповестқәа, ароманқәа ухәа раццара иаци, иахьей икалаз усым, рацхьа ари апышәа Францией, Италией, Германией ухәа, экономикала иҕиаз атәылақәа рҕы ицәыртцаргы, аҕажәатәи ашәышықәсазы шықәсқәак рацхьа ҳаидызкылаз атәыла ду аҕы аҳаракыра бзиа аиут. Иахьысыз ашәышықәса раан, сара сгәанала, Ацсны Руслан Қапба ила иалагеит арт реипш иказ ашәкәқәа ртытра. Урт ирыман атцааратә кәзшыагы, алигература аформагы, асахьаркырагы: Қ. Агәмаа, Л. Кәыцниа, И. Папасқыр, Хә. Бҕажәба, Вл. Анқәаб... Уажәы ишыза гәакыа Платон Бебиа...

Икаларын сара ари ацхьажәа аҕы «Апоет ду» хәа анысымтаргы, аха ари ажәа ацша исҕанагалан исымхәазейт. Абаҕхатәра змоу ашәкәыҕ, алигературадырҕы, акритик, атцарауаҕ Руслан Қапба ацсуа поет, апрозаик, апублицист, аиҕагаҕ Платон Бебиа ицстазаарей ирҕиамтақәей ирызкны ҕ-шәкәыкны ииҕыз амонография санацхьа, еихагы агәра згейт зызбахә ҳамоу апоет ҳаамтазтәи абаҕхатәрауаа рыгәта дышгылоу, уи ипоезий ипрозей ҳажәлар рдоухатә беиара уасхырс ишамоу. Аиашазы, Платон Бебиа иацтамтақәа ижәлар знысыз амҕа угәаладыршәойт, ижәлар ргәактәакра злаадырцшуаз рыбжьы ахоуп, ижәлар рыцсадгыл ахь ирымаз абзиабара ацәа рхоуп. Урт уанрыцхьо, асаркыа цкыа аипш ирнубаалоит Анцәа ихазы иишаз Ацсны, иубойт уи зака ицшзоу, ҳазшаз игәацхарала икалаз Ацснаҕы аиҕызарагы абзиабарыгы итҕегь ицшззарц, ицкызарц шахәтоу. Арт зегы алигературадырҕы дрывсны дзымцейт. Апоет иажәейнраалақәей ипоемақәей иртәху дара ишырхәазгы, асахьаркырей апоезия абжь ҕыц, ацәа ҕыц, ацшзара еизҕыдахь ухьазырцшуа ажәейнраала еиҕартәышәа шрымоугы, ацхьаҕ ак изгәамтақәа драшшәр хәа дшәаны, цәахәа-цәахәала дрыцны дцойт: уи хгәы ҳеанитцойт, Платон Бебиа ипоезия дагәылцшны ихәихәойт апоет идунеихәацшра, даагылазар дзыштьоу аҕыц, ибызшәа абейара, урт инарыгзо арцаҕратә функцияқәа, азаратә кәзшыа змоу азейгьашьарақәа шықәзырҕәгәо асахьақәа рызбахә. Руслан Қапба дрывымсзейт апоети жәлар рҕапыцтә ҳаамтақәей ирыбжьоу ацха тбаа, ауаши ацсабарей еимаздо, азәны иказцо амчқәа; Руслан Қапба дрывымсзейт апоет иацитаз аҕымтақәа – ажәейнраалақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа, аповестқәа, ароманқәа, аочерк еитцыхқәа рыҕраан Анцәа илаитаз абаҕхатәра иабзоуроу

даара ишырацоу мхэакэа. Ари абаѡхатэра аапшуеит арѡиамтакэа рфырхацэа рфилософиатэ еигэныѡракэа, исахьарку ражэакэа рѡы, рыгэтахэыцракэа, пхьаѡкатэи рпеипш ухэа ртэы зхэо рыбзазаратэ мѡаѡы. Аусумта алагамтаѡы аусумта автор иѡуеит: «Апоет, аѡазацэа зегь реипш, ибзиазаны идыруеит ажэеинраала асахьаркра амацарагы шазымхо... уи ихымѡадатэны ишахэтоу ахшыѡзцара цэуыла змоу ацакгы...».

Платон Бебиа илитературатэ баѡхатэра инартбааны анализ рзуны, апоет иѡымтакэа ртематика, рформа, реиѡартэышыа ухэа ауаѡы дзырхэыцуа, амч чыда изто, ицэанырра пшзакэа зырѡыхо асахьакэа дышрылацэажэазгы, Руслан Қапба ишэѡаѡы сара избеит дарбанзаалакгы аѡсуа рѡиаѡы ицэыхарам, дызнысхыо игэалазыршэо ахтыскэа. Урт аналитикцэа шамахамзар рхахыы ианарымго ыѡоуп.

Апхьаѡцэа ирдыруеит Платон Бебиа Аѡсны иазикыз, ижэлар знысыз амѡа хьанта (уажэ урт ирыцлоит иажэеинраалэоу ароман «Ахахэрахэ») атэы зхэо, агэымшэареи ахатцареи аазырпшуа аѡцамтакэа, аха урт ирылаѡашыазом, иан, иаб ирыххэау аѡымтакэа, апоет иѡыза кыиа, ицхырааѡ, иѡшэма пхэыс лажэабжыкэа. Аиашазы, арт агэалашэаракэа ауаѡы игэатцанза инеиуеит, зны арѡаш еипш деиладыршуеит, зны амца еипш ицралоит. Арт агэалашэаракэа ари ашэѡы аѡцаѡы Руслан Қапба ибзоуроуп хэа сгэы иаанагоит. Урт аѡымта бзиа иудырбоит, угэы ахэра амазар хэрабгыцны иаѡэлоит, иуацэажэоит, рѡахэы еитархэоит, угэы уеаныртцоит, угэы уеаныртцоит апоет иан данигхоз аены лысаби жэлари зегы дыртцеины, рхьаакэа еитазхэо азэ иакэны дѡкалаит хэа доухала хара иахзымдыруа ажэакэак рыла дылныхэазар ѡалап. Убри ауп лѡа дпоет дуны дзыѡалаз.

Руслан Қапба инартауыланы дрыхцэажэеит Платон Бебиа ипрозатэ рѡиамтакэа. Ихэоит апоет ипроза ачыдаракэа ртэы. Уртгы – аиѡызара, абзиабара цкыа, аихатцгылара, апатуеикэцара ухэа ирызкуп. Аха иѡоуп рыцхашыара ззымдыруа, аѡсыцэгыара, ахарамра, аиѡаѡэакэара зцэа иалоу аперсонажкэагы. Арт аѡсѡазаара иапырхагоу элементкэоуп, аха урт хаман, ихамоуп иахьагы. Ауажэлартатэ бзаара иапынгыло ауаа рсахьакэа аарѡшуп ароманкэа «Акъачакыкэа», «Ашыацхэа» рѡы. Урт ридеиатэ цакы, рсахьаркыратэ хархэагакэа, ирылоу афырхацэа рдуinei бзиазан иаабоит аусумтаѡы. Урт зны илафхэацэоуп, – угра аахтэаны иуархэоит, зны ацэы улырхуеит – ацэгыа аѡатцара угэы ахдыршэоит, зны – угэалаѡара шытырхуеит. Уи иртцабыргырц автор иааигоит афранцуз шэѡыѡѡ В. Гиуго акрызѡазкуа ихэамта: «Ачхара – ари ауаѡ ихы-иѡы иѡэу азынра анызхуа мроуп» Руслан Қапба лымкаала пату рыѡэцаны, рсахьаркыратэ чыдаракэа рызбахэ цэырган дрыхцэажэоит Пл. Бебиа аѡсшэахэ еитеигаз, адунеи зыхыз ахытэахыо апоетцэеи ашэѡыѡѡцэеи раѡцамтакэа. Ари аус аѡгы Платон Бебиа адунеи литература хэааигэан иѡазѡаз, акыр зылшаз уаѡны дхазгылоит.

АХҚӘА

Платон Бебиа ипоезиазы зеипш згәәтәкәк.....	3
Платон Бебиа ипроза.....	33
Ахәыцқәа ирызку ажәабжьқәа.....	88

Платон Бебиа иповестқәа ирызкны

«Абацәа ирзымхәаз ашәа».....	113
«Абрагь».....	148
«Анхафы».....	179
Адокументтә повестқәа.....	192
Уажәазы хьатцрақәк.....	210
«Азын фымти аапын фыхеи».....	215
«Иаха иахьшәартәз – Камыгә-иңа рхәон».....	228
«Ахынапқәа».....	246
Аамтеи атакпхыкәрей.....	261
«Ақычақыцәа».....	307
Платон Бебиа – апублицист.....	329
Платон Бебиа – еиҥагафык иахасабала.....	338
Роберт Биорнс дцәажәоит аҥсышәала.....	350
Ашьантә цыыхақәа.....	374
Дәеа чыдаракгы.....	381
Ақыбаф чыда зҥаху аказара.....	387
Апоед ду изку ашәкәы. <i>Терент Чаниа</i>	397

Руслан Хәанеи-иңа Қапба

Платон Бебиа

Иңстазаарей ирғиамтақәеи

Афбатәи ашәкәы

Руслан Хуанеевич Капба

Платон Бебиа

Жизнь и творчество

Книга вторая

Аредактор *Т. Чаниа*

Акорректор *Е. Адлеиба*

Асахьаҗыхы *Р. Габлиа*

Компиутерла еиқәлыршәеит *Н. Минаиа*

Аформат 60х90/16. Атираж 300.

Иҗатқә. акь. бҗь. 25.

Ағатцаңка №